

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SYDSLESVIG
GENNEM TIDERNE

SYDSLESVIG

GENNEM TIDERNE

REDAKTION

MORTEN KAMPHØVENER

FONNESBERGS FORLAG

MCMXLVI

... ..
OMSLAGSTEGNING: PETER HOLM
.....

*F*or anden Gang i Løbet af en Menneskealder sættes det slesvigske Spørgsmaal under Debat i Forbindelse med Tysklands Nederlag i en verdensomspændende Krig. Men hvor forskelligt ligger ikke Forholdene i 1918 og 1945!

At det ved den første Verdenskrigs Afslutning almindeligt anerkendte Princip om Folkenes Selvbestemmelsesret maatte medføre en Deling af det gamle danske Hertugdømme Slesvig og dermed den nordlige, altovervejende dansktalende og dansksindede Dels Genforening med Danmark, derom kunde der ikke være nogen Tviøl. Det var det naturlige Slutresultat af den Udvikling, der begyndte med den danske Nationalfølelses Opvaagnen i Trediverne og Fyrreerne i forrige Aarhundrede og fortsatte med Danskhedens Kamp gennem Udlændighedens lange Aar. Den kronedes nu med Nordslesvigs Hjemfærd.

Denne Gang drejer det sig udelukkende om de Problemer, der knytter sig til Sydslesvig, og disse er ganske anderledes vanskelige og komplicerede. At Sydslesvig ned til Ekernførde Bugt — Dannevirke er gammelt dansk Land og den der hjemmehørende Befolkning — bortset fra Friserne i Vest — af samme Afstamning som deres Hjemstavnsfæller i Nordslesvig, er ubestrideligt. Men lige saa ubestrideligt er det, at tysk Sprog allerede i Middelalderen

begyndte at vinde Indpas i visse Egne, navnlig i Købstæderne, at det gennem Reformationen blev det fremherskende Kirkesprog og langtsomt trængte frem i Skolerne, saaledes at Sydslesvig gennem Generationer har været en tysktalende Landsdel. Da saa for 100 Aar siden det nationale Røre satte ind under Paavirkning af de Strømninger, der udgik fra den franske Revolution og Romantikken, og den slesvig-holstenske Tanke toges i den tyske Enhedsbevægelses Tjeneste, ja blev dennes centrale Moment, valgte den langt overvejende Del af den sydslesvigske Befolkning at gaa mod Syd. Den var nu ikke blot tysktalende, men ogsaa tysksindet.

*Men endnu løftede der sig danske Stemmer med Vægt i Sydslesvig. Det bør ikke glemmes, at det første danske Indlæg i den begyndende nationale Kamp kom fra den tysktalende Flensborger, Professor Christian Paulsen, da han i 1832 udsendte sit berømte Skrift *Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig*. Med Rette er denne tysktalende Slesviger blevet kaldt „den første Sønderjyde“. Hans Navn indtager en Hædersplads i Sønderjyllands Historie og staar indhugget paa Skamlingsbankestøtten Side om Side med andre fremtrædende sydslesvigske Talsmænd for Danmarks Sag som Angelboen Claus Manicus, Herredsfoged Carl von Wimpfen, Justitiarius Claus Jaspersen, Gelting, og Modersmaalets trofaste Forkæmper, Læreren ved Flensborg lærde Skole, Georg Hermann Overbeck. Ved Valgene til den nordtyske Forbundsrigsdag i 1867 stemte et Flertal i Flensborg og adskillige Sogne Syd og Vest for Byen Dansk, og endnu i 1881 kunde Gustav Johannsen bære en dansk Valgsejr hjem i Flensborg. Men derefter gik det danske Stemmetal Syd for den nuværende Grænse idelig tilbage, og Tyskheden trængte frem, som den ogsaa gjorde det i Egnene Nord for Grænsen af 1920. Det var hin Periode, i hvilken det nye tyske Riges politiske og økonomiske Magtstilling og Indflydelse i Europa voksede Aar for Aar og syntes at borttage Grunden under Genforeningshaabet.*

*I det Udkast til Fredstraktaten, som den 7. Maj 1919 i Versailles overrakte den tyske Delegation, var der fastsat en Afstemning i 3. Zone ned til Slien-Dannevirke-Frederiksstad. Det var navnlig fra fransk og amerikansk Side, man var stemt for denne Udvidelse af Afstemningsomraadet, for — som den amerikanske Delegerede, Professor Charles Homer Haskins, en udmærket Kender af det slesvigske Spørgsmaal, siger i sin Bog *Some Problems of the Peace Conference* — at faa Spørgsmaalet „løst tilbunds“. Den 3. Zone bortfaldt imidlertid i den endelige Fredstraktat som Følge af den danske Regerings Modstand mod at udstrække Afstemningen til disse sydslesvigske Omraader og Lloyd George's Ønske om at gøre Tyskland Indrømmelser, naar det ikke drejede sig om engelske Interesser. Det er de Omraader, der i 1919 betegnedes som 2. og 3. Zone, som i Dag optager Interessen saa stærkt i Danmark.*

Kendskabet til sydslesvigske Forhold er imidlertid kun ringe i vide Kredse af vort Folk, og det er heller ikke let at skaffe sig grundig Viden om disse, da den foreliggende Litteratur ikke kan siges at tilfredsstille det naturlige Behov i saa Henseende. Der findes ganske vist en Række værdifulde Specialafhandlinger om forskellige Emner, ligesom der i den allerseneste Tid som Følge af det voksende Røre om Sydslesvig er fremkommet talrige mindre Pjecer af højst forskellig Værdi. Grænseforeningen har paabegyndt et større Værk om Sydslesvig, af hvilket der hidtil kun er udkommet to Bind: et om den mellemslesvigske Højderyg (1933) og et om Angel (1945). Det er derfor et prisværdigt Initiativ, der er taget af Fønnesbergs Forlag, at udsende en virkelig Haandbog, der indgaaende belyser Sydslesvigs Land og Folk gennem Tiderne helt op til vore Dage og kan danne et virkeligt Grundlag for et nøjere Studium af de Spørgsmaal, der er af saa stor Betydning for den danske Nationalitets Fremtid. Kun paa et grundigt Kendskab til den Udvikling, der har formet Sydslesvig, som det er i Dag, kan Fremtiden bygges.

Den Kreds af Medarbejdere, det er lykkedes Værkets Redaktør at samle, er en Borgen for, at det planlagte Værk vil få den fornødne Lødighed og derved komme til at svare til Formålet. Man maa derfor ønske det den videst mulige Udbredelse i vort Folk, saa dette kan få den Oplysning om Sydslesvig, som er mere paakrævet end nogensinde.

Holger Andersen.

Ulfes Kamp — tegnet af Guttorm Pedersen.

P. V. Glob:

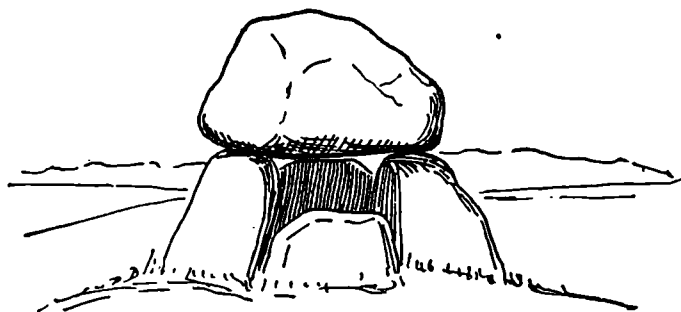
SYDSLESVIGS OLDTID

For os er Sønderjylland Grænselandet, hvor dansk og tysk Kultur mødes og brydes. Brændpunktet her er først og fremmest Sydslesvig, hvor man gennem historiske Kilder kan følge de stadig skiftende Grænser for denne Kulturkamp. Gaar man tilbage til Oldtidens fjerne Aartusinder, har man kun de stumme Oldsagers og Mindesmærkers Vidnesbyrd, men tolket paa rette Maade fortæller ogsaa de om kulturelle og folkelige Bevægelser i denne Landsdel.

At vi her befinder os paa gammel nordisk Omraade, viser Fortidens Spor saa tydeligt, at selv tyske Værker fra de seneste Aar stadig maa henvise til danske Oldtidsfund for at anskueliggøre Kulturudviklingen her i forhistorisk Tid. At denne Landsdels Oldtidshistorie maa ses i nøjeste Sammenhæng med det nuværende Danmarks er saaledes klart for enhver.

Da Sønderjylland i Oldtiden, med Undtagelse af nogle af de aller ældste Afsnit, var den eneste faste Landebro, Danmark havde

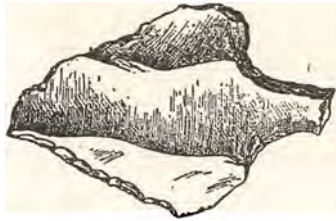
*Dyssekammer ved Birkemose (Kr. Ekerflørde).
Som i Danmark er Stendysserne i Sydslesvig et Minde
om vor ældste Bondekultur.*

med Europas Fastland, har denne Landsdel alene derved indtaget en meget central Stilling i hele det nordiske Kulturomraade. Ja, her ligger Nøglen til Løsningen af mange af de vigtigste Spørgsmaal om vort Folks Oprindelse. Her findes de Egne, der efter sidste Istid først blev beboelige for Dyr og Mennesker. Naar Folkevandringer paa Kontinentet satte Folkemasserne i Bevægelse, naede Dønningerne op til os gennem Sønderjylland, hvor fremmede Indfald selvsagt i mange Tilfælde først har gjort sig gældende. Ogsaa som Kulturvej har Sønderjylland haft sin store Betydning som et forbindende Led mellem Nordens Lande og mere fremskredne Kulturomraader i Mellem- og Sydeuropa.

De skiftende Grænselinier, der i forhistorisk Tid utvivlsomt har gaaet ved Jyllands Rod, kan endnu kun fastlægges i groveste Træk, da de nødvendige Specialstudier blot foreligger for nogle faa af de mange Kultúrafsnit, Oldtidens 15.000 Aar omfatter. Det fremgaar dog tydeligt, at det nordiske Kulturomraade i lange Tidsrum har naaet helt ned til Elben og fulgt dennes Østside ind i Mellemeuropa. En livlig Søforbindelse over Østersøen har samtidig holdt store Dele af Landet mellem Elben og Oder knyttet kulturelt til Norden. Hvorledes Grænserne gennem Aartusinder har forskudt sig, vil blive paavist i det følgende, naar Materialet giver de nødvendige Holdepunkter.

De 12—15.000 Aar, vi kan følge vore Forfædres Spor tilbage i Tiden baade i Sydslesvig og inden for det Landomraade, Danmark nu omfatter, er kun et meget lille Tidsrum i Forhold til den halve Million Aar, der har levet Mennesker paa vor Klode. Naar de ældste Spor standser allerede da, skyldes det først og fremmest de vældige Bræer, der i flere paa hinanden følgende Istider dækkede Landene her i Norden. Mellem Nedisningerne findes imidlertid aartusindlange Perioder, Mellemistider, hvor Klimaet endog har været varmere end nu om Dage. Da der i hvert Fald i de to sidste Mellemistider har levet Jægerfolk i Vesteuropa, er det meget muligt, at de første Mennesker allerede dengang har fundet Vej op til vore nordlige Breddegrader. Som Fundene viser, det gik under og efter sidste Nedisning, hvor Rensdyrjægerne fulgte Vildtet, der efterhaanden som Livsmulighederne ændredes trak nordpaa, saadan er det vel ogsaa gaaet ved Afslutningen af de foregaaende Istider, hvoraf tre med Sikkerhed er paavist her. Der har da heller ikke manglet Fund, som paa Grundlag af formodede geologiske Lejringsforhold eller Lighed med Redskaber fra Vesteuropas Mellemistidskulturer (som eksempelvis en grov Flinthaandspids fra Dänenkate nær Kiel) er blevet tydet som Spor af Menneskers Færden heroppe i disse varme Perioder; men om dem alle gælder det, at de enten ikke med Bestemthed kan siges at være tildannet af Menneskehaand eller med absolut Sikkerhed kan henføres til saa gamle geologiske Lag.

De første sikkert tidsbestemte Fund er fra Slutningen af sidste Istid og gjort paa Rensdyrjægeres Sommerbopladser. Det var i Tundratiden for ca. 15.000 Aar siden, at Jægerne slog sig ned ved nogle store Søer ved Meindorf og Stellmoor et Par Mil Nordøst for Hamborg og herfra drev Jagten paa Rensdyrflokkene. Afsmeltningen af Bræernes vældige Ismasser var netop begyndt, og det isfrie Land dækkedes af Dværgbirk, Polarpil og Rypelyng, en knæhøj Vegetation, der svarer til den, der nu findes i Nordgrønlands luneste Dalstrøg.

*Flintpilespids af Lyngby-Ty-
pe fra Reinbeck, Holsten - 1/1.*

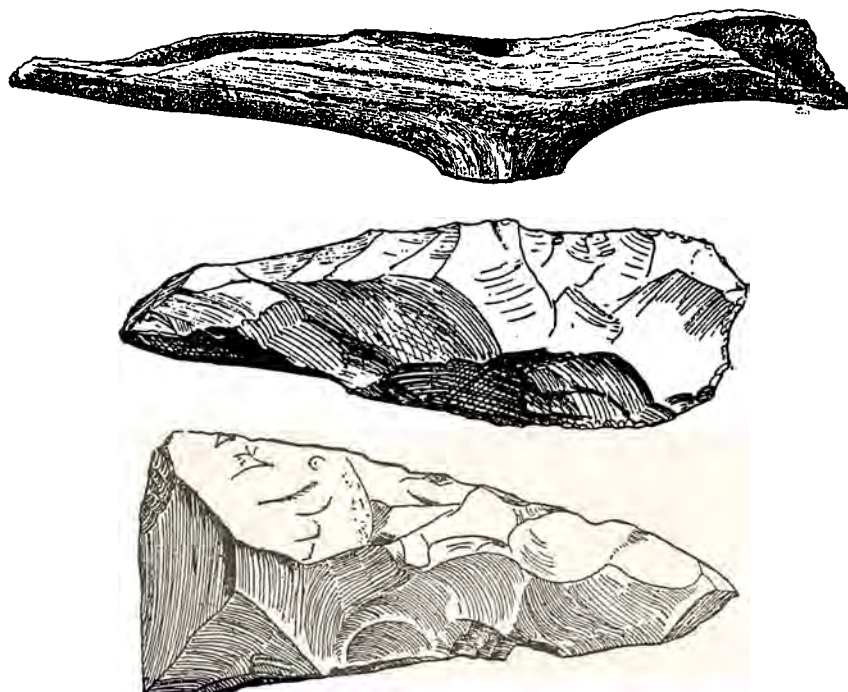
Der var allerede da Plads nok til at strejfe om paa. Under sidste Istid mødtes og standsede en sydgaaende og en vestgaaende Isstrøm midt i Jylland, hvor store Omraader mod Vest laa isfrie hen og utvilvsomt har været beboelige og maaske ogsaa været beboet i Sommertiden. Hvor Isranden gjorde Holdt, viser Landskabsformerne den Dag i Dag i Sydslesvig som i det øvrige Jylland. De østlige lerede Bakke- drag med Skove og Søer laa isdækkede hen, medens de aabne, sandede Hedesletter og lave, jævne Bakkeøer, der fra det højere Østlands Fod strækker sig ud mod Vest, er skabt under næstsidste Istid, hvor Isranden naaede fra det sydlige England over Holland og ind i Tyskland helt Syd om Dresden og videre øst- paa gennem Polen og Sydrusland. Helt mod Vest ligger det flade, frugtbare og senest dannede Marskland, samt Vesterhavs- øerne fra næstsidste Istid. Denne forskellige Tilblivelsestid for de forskellige Egne giver Sydslesvig sit landskabelige Særpræg. Oprindelig har Geesten, som Omraadet mellem Marsken i Vest og Bakkelandet i Øst kaldes, været formet omtrent som Angels nuværende Overflade, dog var de aabne Sandsletter mellem Bak- keøerne sandsynligvis allerede dannet af Smeltevandsfloderne fra den tilbagevigende Is under næstsidste Afsmeltningssperiode. Sles- vig blev i sidste Mellemistid, hvor Elefanter travede rundt i Sko- vene paa den jydsk Halvø, ved en Landsænkning oversvømmet af Havet, der i smalle Sunde tværs over Halvøen forbandt Vester- hav med Østersø. Under sidste Istid fik Geesten det Udseende, den nu har. Bakkerne var i Vintertiden frosset saa dybt, at kun det øverste Lag tøde op i Sommertiden, og derefter som Følge af Smeltevandet og det frosne Underlag skred ud. Denne saa- kaldte Flydejord dannedes Sommer efter Sommer og udjævnede efterhaanden Terrainet til de flade Bakkeøer, der nu kun naar op i godt et halvt hundrede Meter enkelte Steder. Mellem dem løb

Smeltevandsfloderne fra Østkystens Bræer og omformede Hedesletterne, der fra en Højde paa 20—35 Meter i Øst gaar jævnt over i Marsken langs Vestkysten, hvor Niveauet sjældent er mere end godt en Meter over Havfladen.

Det var i Geestegnene, at Rensdyrjægerne i Begyndelsen strejfede om og herfra maaske naaede langt op i Nørrejylland; men snart blev ogsaa de østlige Bakkeomraader deres Jagtterrain. Spor fra denne Omstrejfen har vi i nogle Rentakker, mærket af Snit, og en enkelt Flintflække. De store Fund fra Meindorf og Stellmoor ved Jyllands Rod fortæller om disse første Jægers Kultur. De var bevæbnede med Bue og Pil med Flintod, et absolut nødvendigt Jagtvaaben ved Nedlæggelse af deres Hovedvildt, det sky Rensdyr, hvis Knogler udgør over 90 pCt. af de fundne Dyrebene, medens Flintskrabere og Stikler viser Arbejdet med Renskind og Takker, hvoraf sidstnævnte blev benyttet som Slagvaaben og gav Materiale til Harpunspidser med kraftige Modhager. En Amulet af Rav har en indridset Tegning af et Vildhestehoved. En videre Udvikling af denne første Jægerkultur fra en kortere Varmeperiode, hvor Birke- og Fyrreskoven bredte sig, ogsaa over det nuværende Danmark, kendes ligeledes fra Stellmoor, men det laa i et højere Lag og saaledes sikkert tidsbestemt i Forhold til det ældre Fund, samt fra en nærliggende Fundplads ved Ahrensburg. Karakteristisk for dette senere Trin af Jægerkulturen er Spidspilene af Flint med et kraftigt tresidet Blad og Skafttunge samt Rentakøksler. Begge disse Typer kendes fra flere Enkeltfund spredt over hele Danmark, hvor de første Redskaber af denne Art blev fundet ved Nørre Lyngby i Vendsyssel, hvorfor denne gamle Jægerkultur kaldes „Lyngbykulturen“. Fra denne korte, første Skovtid, der

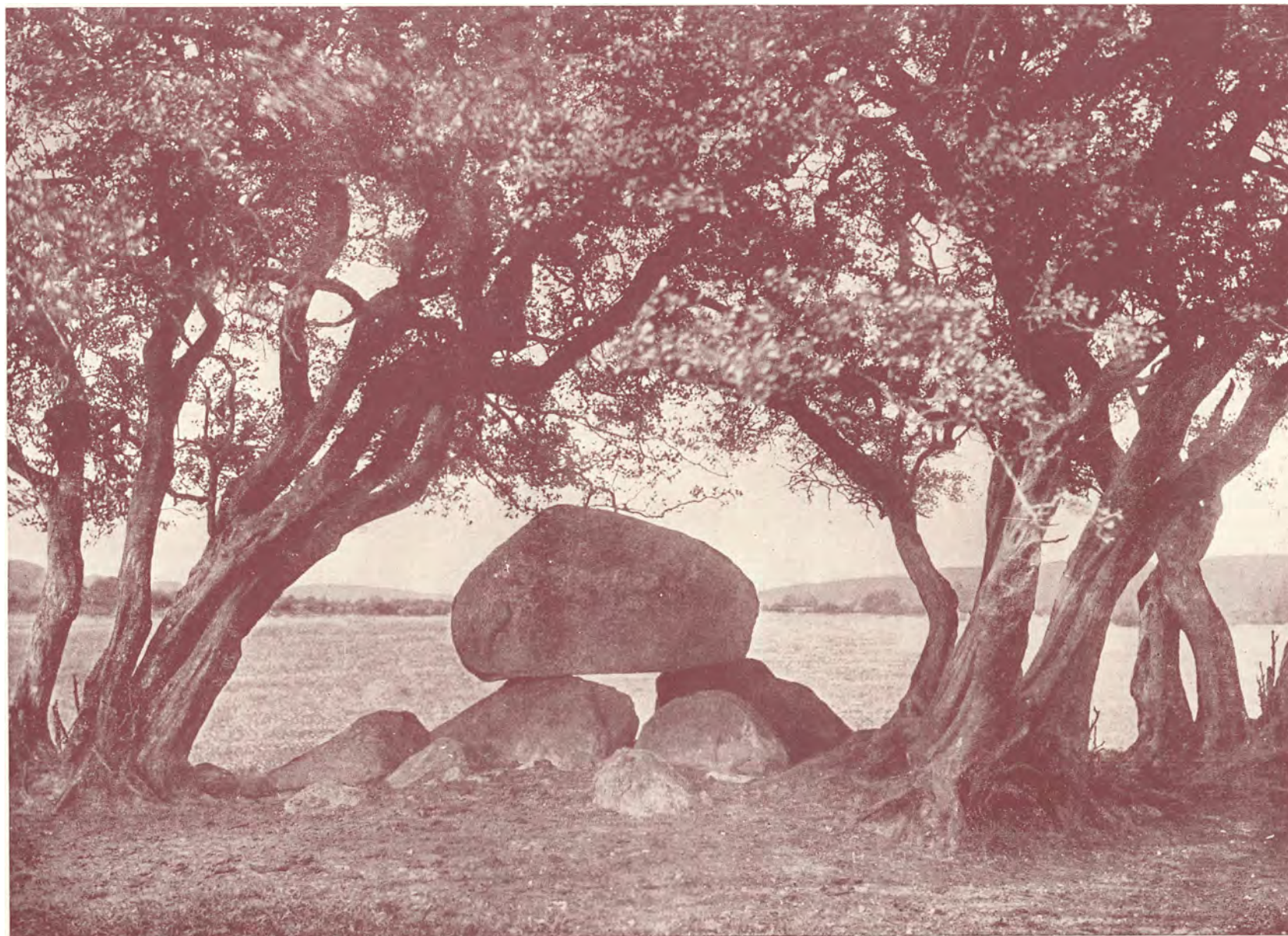
Lerker af Ertebølle-Type fra Rydde Mose (Kr. Slesvig).

T-formet Hjortetakøkse, Kærneøkse og Skivespalter fra Ellebæk Hage.

igen blev brudt af et koldere Klima i en længere Periode, hvorunder de arktiske Planter igen bredte sig paa Skovens Bekostning, er der nyligt blevet undersøgt en Jægerboplads ved Bromme nær Sorø, hvor Lyngbypilespidserne er fremherskende og viser Slægtskabet med de holstenske Fund.

Det Landomraade, disse første Jægerstammer tog i Besiddelse, var af vældig Udstrækning. Mod Vest gik det ubrudt helt over til England, Bælterne fandtes ikke, Jylland, Øerne og Skaane dannede sammen med Nordtyskland et sammenhængende Landomraade, og Østersøen begyndte først ovre omkring Halvøen Bornholm. Her var Plads nok for de smaa og faatallige Jægerfolk, der efterhaanden flyttede deres Bopladser nordpaa. Hvor de kom fra, kan endnu ikke siges med Sikkerhed; men Kulturpræget peger mod polske Fund og længere østover. Der er ingen Grund til at tro, at en enkelt eller samlet Indvandring har fundet Sted; men sikkert er

Dyssekammer ved Helligbæk, kaldet »Døbestenen« (Navnet er senere tilknyttet som Minde om Harald Blaatands Daab).

*Kravellaske af nordisk Type (Fra Slesvig eller Holsten) og
Lerflaske af holstensk Type (Breitenburg, Holsten).*

det, at det er den samme Kultur, vi finder i Danmark og ved Jyllands Rod. Jægerstammerne er flyttet fra Sted til Sted alt efter Vildtets Veje og har slaaet sig ned snart indenfor og snart langt udenfor det nuværende Danmarks Grænser. Om de alle var af samme Race, er Skeletmaterialet endnu for spinkelt til at sige noget om. Kun saa meget kan godtgøres, at de første Jægere ikke var af Neanderthal-Racen eller lignende primitive Typer, men af en mere udviklet Art, der i de yngre Afsnit af Oldstenalderen indvandrede til Europa fra Øst.

Den videre Udvikling af Jægerkulturen i den følgende Tid frem mod tredie Aartusinde er den samme i Sydslesvig som nordligere paa den jyske Halvø. Den maa ses i Sammenhæng med de Forandringer, Klimaet og Landet efterhaanden undergik. Storskoven breder sig atter, først med Birk og Fyr som de førende Skovtræer, senere med Hassel, El og Eg, alt efter som Klimaet skifter. Med Skoven følger de store Jagtdyr som Elg og Urokse, Kronhjort, Vildsvin og Bjørn. De forbedrede Jagtmuligheder har vel efterhaanden forøget Jægerstammernes Antal, selv om dette aldrig

blev særligt stort. Nye Folk er sandsynligvis fulgt i Skovvildtets Spor, og det er dem, der præger Udviklingen fremefter. Karakteristisk for disse nye Jægerkulturer er Flintredskabernes større Specialisering, som eksempelvis to Øksetyper hugget af en Flintkærne eller en Flintskeive, og ikke mindst Smaaredskaberne, Mikroliterne, der har tjent som Pilespidser og sandsynligvis ogsaa som Skærpe til Lystertænder, Harpun- og Spydspidser af Ben eller Hjortetak. Disse mikrolitiske Flintsager præger en ensartet Kultur, der fra Nørrejylland, hvor den benævnes Gudenaakulturen, strækker sig ned gennem Slesvig og Holsten og naar langt ind i Mellemeuropa, hvorfra de nye Paavirkninger er kommet. Typiske Bopladser fra denne Jægerbefolknings-Tid er blevet undersøgt ved Slien, nær Slesvig og i det Indre af Angel.

Denne Tids Bopladser findes næsten altid ved Aaløbenes Bredder og paa Holme i Moser, der da var Søer. Ogsaa Havkysten har vel dengang været beboet; men den ligger nu, hvor Bølgerne ruller, midt ude i Vesterhavet, Kattegat eller Østersøen og unddrager sig derved en Undersøgelse. Allerede dengang har der sandsynligvis været Forskel paa Indlandskulturen og Kystkulturen, som man ser det ved Jægertidens Slutning, hvor Havet efterhaanden var trængt dybere ind i Landet og havde formet det omtrent, som vi nu kender det. Østersøen brød igennem som store Floder og omsluttede de Landomraader, der nu er Sjælland og Fyn med tilhørende Øer, medens Jylland formedes som en langstrakt Halvø med Fjorde og Vige. Nord for en Linie, trukket fra Nørre Nissum Fjord ved Jyllands Vestkyst til Vordingborg og Møn, laa Landet noget lavere end nu, eksempelvis var Vendsyssel og Thy opløst i en Række Øer, medens det Syd for denne Linie laa noget højere, hvilket har bevirket, at denne Tids Kystbopladser i Sydslesvig, hvor de er paavist helt ned til holstensk Omraade, nu ligger under Vand, dog ikke dybere og længere ude, end at man har fundet flere af dem. Den betydeligste undersøgte i Slutningen af forrige Aarhundrede ved Ellebæk Hage i Kielerfjorden paa 2,8—3,7

Meter Vand. Det er et Fund med Ertebøllekultur, en Fisker- og Jægerkultur, der har faaet Navn efter den store Køkkenmødding nær Ertebølle Hoved ved Limfjorden. Fundet er typisk for den yngre danske Køkkenmøddingkultur med faa Kærneøkser og talrige Skiveøkser, tykke Flintbor samt Slagstokke og T-formede Økser af Hjortetak. Nye i Jægerkulturen er de tykvægede, spidsbundede Lerkar og

*Lerkar fra Jættestuen »Denghoog«
paa Sild.*

Spæklamper, ligeledes af brændt Ler, der ogsaa fandtes her. I Modsætning til de tilsvarende Fund fra Danmark findes der paa de sønderjydske Ertebøllebopladser ikke de tykke Skallag fortrinsvis af Østersskaller, hvilket maaske i nogen Grad skyldes Fundenes særlige Beliggenhed her. Saltholdigheden var dengang i Kielerfjorden næsten det dobbelte af den nuværende, saa der var Leve-muligheder for Østersen i disse sydlige Fjorde.

En ny Tid viser i Ertebøllekulturens Lerkar sine første Tegn. Det frie Jægerliv træder, efter at have domineret i en halv Snes tusind Aar, tilbage for Bondekulturen, der bæres af nyindvandrede Folk. I Sydslesvig som i Danmark findes talrige Minder om denne første Bondetid, de prægtige Stendysser, som her hovedsagelig ligger i de østlige Kystegne, samt langs Hovedvejen mellem Flensborg og Slesvig i det Indre af Landet. Her er det ogsaa Skovene, der har beskyttet dem mod Udslettelse. At Bondekulturen ogsaa har slaaet Rod i andre Egne af Sydslesvig, viser Udbredelsen af denne Kulturs karakteristiske Former. Saaledes findes den tyndnakkede Flintøkse, Bøndernes Rydningsøkse, mange Steder i det indre af Landet, og her særligt paa Bakkeøerne i Vest, hvor ogsaa enkelte Lerkar er fundet.

Materialet fra denne første Bondetid er endnu meget spinkelt

og kun lidet behandlet, hvorfor Kulturlinierne i dette Afsnit kun kan rides op i groveste Hovedtræk. Gaar man alene ud fra de ældste Stengrave, Dysserne, ses det klart af deres Udbredelse, at den vestlige Del af Østersøen beherskedes af Megalitikulturen, Storstensgravkulturen. Sejlads over Havet og langs Kysterne knyttede de danske Øer sammen med Nordtyskland helt over til Rygen og med Sydslesvig og Holsten. Lokale Ejendommeligheder i Stengravenes Bygningsmaade præger de enkelte Egne indenfor dette store Omraade. Den Type Dysser, der regnes for de ældste, med et lille tætsluttet rektangulært Gravkammer med lige høje Sidesten, findes hovedsagelig Nord for Slien og videre op i Jylland og paa de danske Øer, medens en noget yngre Type, hvor den ene Endesten er noget lavere end de øvrige og som en Slags Tærskelsten giver Adgang til Kamret, findes derimod videre syd- og østover fra Kiel og Schwerin til Stettin. Særlige Typer, dels Langhøje med store rektangulære Gravkamre, dels Dysser med et Par Dæksten over et rummeligt Kammer, begge med en kort Gang, er fælles for Nordtyskland og Lolland-Falster. Af disse findes den førstnævnte Type desuden udbredt langs Vestsiden af Elben og videre ind i Holland, en Udbredelse, der utvivlsomt afspejler en gammel Kulturvej.

Desværre er Fundene fra disse Stengrave meget faatallige og lidet oplysende. De fleste Dysser er allerede i gammel Tid blevet plyndret af Skattegravere, som for deres Ulejlighed kun har faaet nogle faa Lerkarskaar, Rav- og Benstumper og undertiden en Stenøkse. Alligevel fortæller de noget. I Sønderjylland findes Lerkar af de ældre Typer, Kraveflasker og Dysseflasker med en Ornamentik, hvis Oprindelse maa søges i flettede Kurve, udpræget Nord for Ejderen, medens de Syd derfor fundne og maaske noget yngre Former i Ornamenterne er paavirket fra mellemeuropæiske Kulture. Baade Gravtype og Keramik synes saaledes at vise en Forskel Nord og Syd for Ejderen i Dyssetiden, et Forhold, der vel nærmest maa opfattes som lokale Udviklinger indenfor samme

Jættestue ved Isted (Foto Schwieger).

Kulturomraade — i hvert Fald for de yngre Afsnits Vedkommende. At de vestligt i Sydslesvig fundne tyndnakkede Økser tilhører samme Kultur som Stengravene, viser Fund i disse Egne af Lerkar i Jordgrave, bestemt for et enkelt Individ. At Jordgraven, hvor den døde har været anbragt i Trækiste, ikke har været sjælden, men kun meget vanskelig at paavise, antyder det samlede Antal Gravfund fra den første Bondetid i Slesvig og Holsten, der fordeler sig ligeligt paa Jordgrave og Dysser.

Oprindelsen for den ældste Bondekultur og for Stengravene er endnu langt fra klarlagt. Udelukkende at ville se en nord-sydgaaende Folke- og Kulturstrøm fra Jylland ind i Nordtyskland og videre østover, som det saa ofte er blevet fremsat fra tysk Side, er ikke muligt. Alt tyder paa, at en sydgaaende Strøm først falder i et senere Afsnit af Dyssetiden. Megalitgravene viser en tydelig Tilknytning til Vesteuropa, hvor de særlig findes i Kystegnene. Fra de britiske Øer og Irland strækker de sig ned langs Frankrigs Kyster til Spanien og Portugal og videre ind i Middelhavsområdet over Palæstina helt til Indien. Denne vældige Udbredelse viser sikkert ikke en samlet Folkevandring eller et sammenhængende

Kulturomraade, som man saa ofte tidligere forestillede sig, men snarere bestemte religiøse Forestillinger knyttet til Dødedyrkelse og Slægtskultus, der efterhaanden har bredt sig fra Folk til Folk og fra Land til Land, baaret af Kulturstrømme og mindre Folkeforskydninger over kortere Strækninger. Ogsaa til det nordiske Omraade er der vel fulgt Folk med Dysserne; men disse Megalitfolk er ikke de eneste Bærere af vor ældste Bondekultur. Særlige Vaaben og Redskaber viser samtidig, at vi foruden de vestlige Forbindelser, som Dysserne antyder, maa regne med Indvandring af Bondefolk fra Mellem- og Østeuropa. Den ældste mellemeuropæiske Agerbrugskultur, den baandkeramiske Kultur, som den kaldes paa Grund af de baandformede Ornament, dens Lerkar er prydet med, viser sin Indflydelse her i Norden i nogle gennem-borede Stenkiler, hvoraf en Type er blevet tydet som Plovskær. De kendes i flere Fund fra nordisk Omraade og er dels kommet fra Kulturgrupper ved Oders nedre Løb over Rygen til Skaane og de danske Øer, dels langs Elben op gennem Sønderjylland, hvor en Type, der er karakteristisk for den vestlige Gren af den baandkeramiske Kultur, er almindeligst.

Nye vestlige Indflydelser i den yngre Stenalder, særlig fra England og Irland, viser sig i de store højdækkede Stengrave, Jættestuerne, der i den nordiske Udformning kun kendes nogle faa Steder i Sønderjylland og ikke er fundet Syd for Ejderen. Maaske var det Jættestuefolkene, der satte Dyssetidens Befolkning i en sydgaaende Bevægelse. I Sydslesvig ligger en af de berømteste Jættestuer „Denghoog“ (Tinghøj) paa Sild, hvor ogsaa en anden Jættestue findes, der selv i Sommertiden ligger delvis under Vand, hvilket viser en Landsænkning her siden Stenalderens Dage. Den sydligste Jættestue findes i Istedskoven nær Flensborg-Slesvigvejen.

Sydslesvigs Orientering i dette Tidsafsnit vises først og fremmest af Keramiken, der foruden fra de faa Jættestuefund, kendes fra Dysser, Jordgrave og Bopladsfund. Samstemmende med Ud-

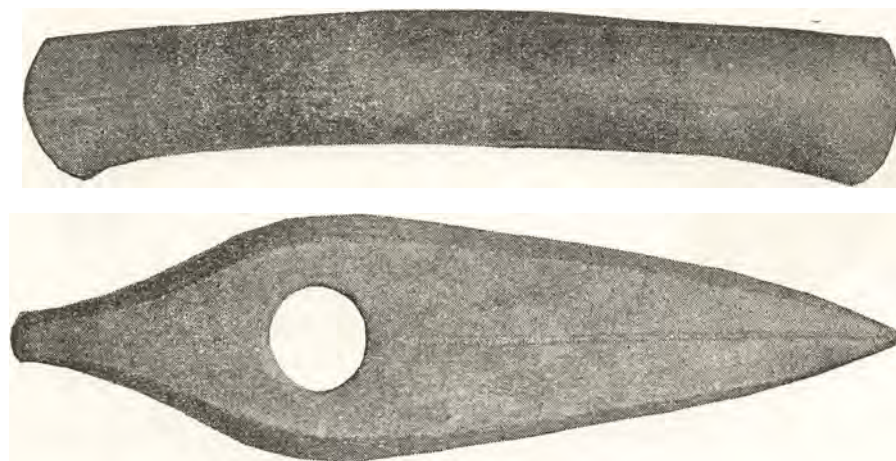

Stridsøkse af ældre Enkeltgravstype.

bredelsen af Jættestuerne er den sparsomme Forekomst af Lerkar i Sydslesvig og Holsten af Former, der er karakteristiske for denne Kulturs ældre Afsnit med Undtagelse af de Typer, som fortsætter Traditionen fra Dyssetiden. De kendes kun i et Par Fund fra Dyssekamre i Slesvigomraadet og fra Jættestuen „Denghoog“ paa Sild, samt fra et Par Fund i Ditmarsken og Holsten. At denne Kultur har haft en noget større Udbredelse her, end disse Fund og Jættestuerne antyder, viser Jættestuetidens Stridsøkser, der findes jævnt fordelt i de østlige Omraader baade i Slesvig og Holsten samt i Ditmarsken. En særlig Stridsøkseform med ovalt Skaft-hul, der er almindelig i Nordtyskland mellem Elben og Oder, antyder ved sin Udbredelse en Forskel mellem Nord og Syd. Den kendes i et enkelt Eksempel fra Als og i et Par Stykker fra det østlige Sydslesvig, medens der i Holsten er fundet mere end en halv Snes af denne Type.

Sydslesvig viser saaledes i denne Periode kun ubetydeligt mere Tilknytning til Nørrejylland end Holsten; men for baade Slesvig og Holsten gælder det, at begge Omraader, trods lokale Forskeligheder, klart bærer nordisk Kulturpræg.

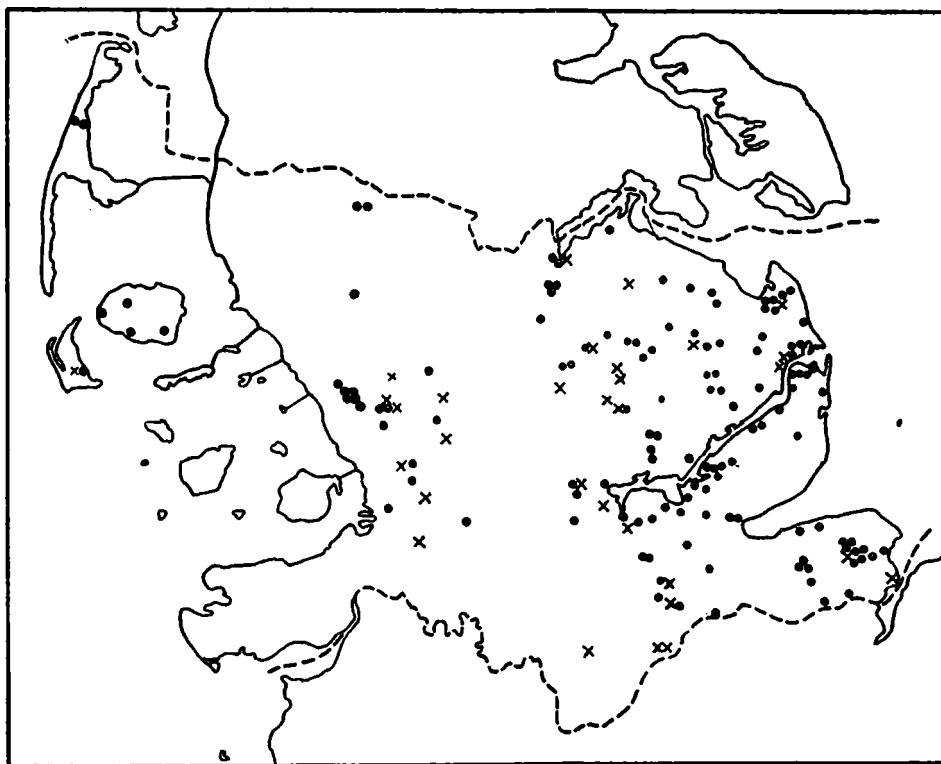
Langt den overvejende Del af Jættestuetidens Lerkar fra Slesvig og Holsten tilhører det yngre Afsnit og domineres af central-europæisk Lerkarstil fra et Omraade, hvor Megalitikulturen ogsaa har gjort sig gældende. Dette nye Præg, der viser sig samtidigt i de østdanske Jættestueegne, afspejler sandsynligvis ogsaa Bosæt-

Stridsøkser af yngre Enkeltgravstype.

telse af nye, men beslægtede Folkestammer her i Norden, et første Tegn paa Stenalderens store Folkevandringstid i Slutningen af 3. Aartusinde. Fra Elben-Sale-Området flytter disse Stammer mod Nord og Nordvest under Pres fra Øst og sætter dels over Østersøen til de danske Øer og dels over Elben op i Sønderjylland. I Hælene paa dem kommer de Folk, der smed dem ud fra deres Hjemland, sandsynligvis indoeuropæiske Stammer, der i Danmark kaldes det jyske Enkeltgravsfolk, fordi de først blev fundet paa den jyske Halvø og i Modsætning til Jættestuefolket altid gravlagde deres døde enkeltvis eller parvis i højdækkede Plankekister. Dengang de blev paavist, kendte man nemlig ikke Dysse- og Jættestuetidens Jordgrave, der ogsaa er Enkeltgrave. Den for Mandsgravene saa karakteristiske Stridsøkse har samtidig givet dette Folk et andet Navn, Stridsøksefolket.

Enkeltgravskulturens Hjemland maa søges langt østpaa, helt paa den anden Side af Volgafloden paa Stepperne, der herfra strækker sig langt ind i Asien. Her blev Klimaet i Løbet af tredie Aartusinde stadig varmere. Da samtidig Nedbøren tog af, omdannedes de græsklædte Sletter, hvor talrige Nomadestammer havde deres Telte, til øde Stepper. Stamme efter Stamme brød op, og i

Stridsøksekulturens Udbredelse i Sydslesvig.
 × ældre Stridsøkser • yngre Stridsøkser (Efter R. Schröder).

lange Karavaner, anført af beredne Hestfolk, søgte de nye Græsgange i andre Egne af Verden. Det var Indoeuropæerne, der brød op fra deres Urhjem og spredtes mod alle Verdenshjørner. Nogle Stammer naaede gennem Sydrusland, Polen og Tyskland helt op i Jylland, medens andre bosatte sig paa Vandringsvejen, hvor de fandt tilstrækkeligt gode Levevilkaar. Kolonier dannedes i det centrale Rusland, langs med Østersøkysten i Nordtyskland, i Polen, Centraleuropa og Holland. Andre Stammer naaede Sverige over Finland, hvorfra de fra Mälareggen efterhaanden underlagde sig hele Sydsverige og det sydøstlige Norge. Overalt, hvor disse Folk kom frem, er Billedet det samme. De gjorde sig til Herre over de bosiddende Folk. Beredne, godt bevæbnede med særprægede Stridsøkser af Sten og godt organiserede, var det en let Sag for

*Flintdolk af nordisk
Type Ira Dörphof
(Kr. Ekernførde).*

dem at undertvinge de fredelige Agerdykere og spredte Jægerfamilier.

Denne store Indvandring omkring Aar 2000 f. Kr. har sandsynligvis mere end nogen anden givet Befolkningen i de nordiske Lande det Fællespræg, de har bevaret op til vore Dage. I Forhold til denne er de senere Indvandringer til Norden ubetydelige.

Ogsaa i Sønderjylland var Stridsøksefolkenes Indfald saa kraftigt og Bosættelsen saa omfattende, at de snart blev Herre over hele Landsdelen og bestemmende for den videre Kulturudvikling. De ældste Fund i Sydslesvig og Holsten, der viser det første Landnam, findes her i Modsætning til længere oppe i Jylland betydelig mere spredt. I Nordslesvig ligger Fundene i en bred Stribe midt op gennem Landet. Her har de østlige Kystomraader og Als med den tætte Megalithbefolkning holdt Stand mod det første Stormløb. I Sydslesvig og Holsten synes derimod Stridsøksefolket paa flere Punkter allerede tidligt at have naaet Kystlandet baade i Øst og Vest. Indenfor Sydslesvigs Omraade slog de sig først ned paa Bakkeøerne ved Husum og i Angel, hvorfra de efterhaanden bredte sig. Ogsaa her viser det sig, at de med Megalithgrave tættest besatte Egne klarer sig længst. Saaledes bliver først i det yngre Afsnit Angels Sydkyst, Svans og Dänisch Wohld erobret. Det samme gælder Vesterhavsøerne, hvor først Amrum, derefter Før og til sidst Sild falder. Grunden til denne senere Udvidelse af Enkeltgravsomraadet er dels den, at Stridsøksefolket har haft saa gode Livsmuligheder, at de er taget til i Folketal, vel ogsaa ved Tilslutning fra spredte Bondebygder samt Jæger- og Fiskerfamilier i det Indre

Den gamle Oksevej Syd for Læk følger samme Bane som Oldtidens Hovedvej gennem Sønderjylland.

af Halvøen, dels et nyt Tilskud af deres Frænder fra de tilgrænsende Omraader mod Syd. Et nyt Folk var lidt senere end Stridsøksefolket trængt ind i Centraleuropa fra et andet Verdenshjørne og havde sat Folkene her i Bevægelse igen. Dette Folk, der kom helt nede fra den iberiske Halvø, i hvis Indre det varme Klima ogsaa havde forringet Levemulighederne, kaldes Klokkebægerfolket efter deres karakteristiske klokkeformede Lerbægre. Forholdet mellem Klokkebægerfolket og Stridsøksefolket synes imidlertid nogenlunde hurtigt at være blevet fredeligt, idet de mod Nord vandrede Stammer, der ogsaa naar over til de danske Øer, Østjylland og Skaanes Kyster, viser en Sammensmeltning af disse to Folks Kulturer. En ubetydelig Forskel mellem Sydslesvig og Holsten maa i denne Forbindelse nævnes. Klokkebægerkulturen synes i nogen højere Grad at præge Fundene fra Holsten end i Slesvig. Ogsaa længere nordpaa kan en Forskel spores. Til Nørrejylland sker der i yngre Enkeltgravstid en Tilflytning af beslægtede Stammer fra Oderomraadet i Nordøsttyskland. Dette Tilskud viser sig tydeligst i nogle urtepotteformede Lerbægre, der kun findes talrigt i den nordvestlige Del af Nordslesvig, meget sjældent længere sydpaa og kun undtagelsesvis i Sydslesvig.

Fæste af Bronzesværd fra Kampen paa Sild.

Hvorledes disse nyindvandrede Folk saa ud, giver kun et meget spinkelt Materiale Besked om; men paa Grundlag af Skeletfund fra beslægtede Kulturgrupper i Mellemeuropa kan det godtgøres, at Stridsøksefolket var udpræget langskallet med et smalt Ansigt, høj Pande og kraftig Næse og Hage, den saakaldte nordiske Type, medens Klokkebægerfolket var udpræget kortskallet. En Blanding

Egekistegrav fra »Arnildshøj« ved Harreslev (Kr. Flensborg).

af disse to Typer, hvor den langskallede er den talrigeste, er den dominerende her i Norden ved Stenalderens Slutning. Heri indgaar ogsaa Megalitikulturens og Jægerkulturernes Bærere, hvor den langskallede Type ogsaa var fremtrædende. Maaske har det kortskallede Element i Holsten, som Følge af det stærkere Klokkebægerindslag her end i Slesvig, været mere dominerende.

Ved disse Indvandring i Stenalderens Slutningstid samledes Danmark, det sydlige Norge, Sverige og Finland samt i Nordtyskland Landet mellem Elben og Oder i een stor Kulturkreds, hvor den nordiske Bronzealderkultur blomstrede op. Baggrunden var de herboende Stridsøkse- og Klokkebægerfolks Slægtskab og Handelsforbindelser med de Stammer, der beherskede Europas Metalægne. Indenfor dette store Kulturomraade ligger Sydslesvig som en lille Del, der ikke udskiller sig væsentlig fra de tilgrænsende Egne. Den højeste Udvikling naar Bronzealderens Pragtsmykker og Vaaben i Nord- og Østjylland og paa de danske Øer, der er Tyngdepunktet i denne Kulturkreds. Sydslesvig ligger i Yderkanten af dette Omraade, hvor Skibsfarten spiller en afgørende Rolle, hvilket bl. a. vises af den fremtrædende Plads, Vesterhavsøerne

Fund fra ældre Bronzealder i Sydslesvig (Efter Kersten).

indtager, og her først og fremmest Sild, der har ligget som et Knudepunkt i Søforbindelsen mellem Elbmundingen og Nørrejylland. I Østersøen sejler Handelsskibene Vandet tyndt mellem Nordtyskland og de danske Øer. Ogsaa Handelsvejen op gennem Sønderjylland, der har fulgt Vestranden af Højlandet, har spillet en Rolle. Dette markeres i ældre Bronzealder af de lange nord-sydgaende Rækker af Gravhøje og i yngre Bronzealder eksempelvis af de Gravurner, der har et indridset Menneskeansigt, de saakaldte Ansigtturner, der er indkommet til Jylland fra Syd.

En Kulturgrænse kan i dette Afsnit først paavises helt nede ved Elben. Kun lokale Træk i Bronzesagernes Ornamentik angiver en Forskel indenfor de udstrakte Omraader. Landskabsformerne og med dem de forskellige Jorders Bonitet har i dette Afsnit som tidligere Indflydelse paa Bebyggelsens Udbredelse og Tæthed. En

fremtrædende Plads har hele Angel og tilgrænsende Egne mod Vest indtaget. Ogsaa Bakkeøerne Nord og Øst for Husum har haft en ikke ubetydelig Bebyggelse, og som omtalt ikke mindst Vesterhavsøerne, hvortil Forbindelsen fra Fastlandet er gaaet dels fra Husum og dels fra Hjerpsted Nord for Højer. Mod Nord tager Fundene jævnt til op gennem Nordslesvig, og mod Syd kan de følges talrigt ned gennem Ditmarsken og langs Østkysten, medens de udstrakte Sand- og Marskegne i Sydslesvigs Vesteregne er baade fund- og højtomme.

Ved Bronzealderens Slutning, Midten af 1. Aartusinde f. Kr., og frem gennem ældre Jernalder gør sydlige Indflydelser sig stærkere gældende i Sønderjylland end længere mod Nord. Den nordiske Bronzealders Kulturkreds omformes og brydes efterhaanden af Paavirkninger fra de ældste Jernalderkulturer i Centraleuropa; men Overgangen foregik ikke brat, og noget Kulturskel er ikke paavist. Ligbrændingen er nu eneraadende, og den i Nordvesttyskland herskende Gravskik med Urnegrave under ganske smaa Høje, Tuer, eller under flad Mark, samlet i Gravpladser, dominerer ogsaa først i Sønderjylland. I de ældste Urnegrave, der undertiden er indsat i Bronzealderens Gravhøje, findes sparsomme Gravgaver som Naale, Bæltehager og Bælteringe af Jern og Bronze. Den sydlige Paavirkning præger Fundene fra Holsten stærkest baade i Lerkarformerne og Gravgaverne, der afviger noget fra Fundene i Slesvig og det sydlige Nørrejylland, der danner en Enhed. Af særlige holstenske Typer, der kun er fundet sparsomt i Slesvig, kan nævnes tykke og hule Bælteringe, en Naal med stort massivt Hoved, den saakaldte holstenske Naal, og en „Kronehalsring” af særlig Type. Disse er Syd for Ejderen almindelige i Grave, medens de Nord derfor som oftest kun findes i Moser, hvor de er blevet udlagt som Offergave til højere Magter. Fundene viser saaledes lokal Forskel mellem Holsten og Nørrejylland med Slesvig som et forbindende Mellemlid. Udviklingen fortsættes ad de samme Linier gennem Jernalderen, hvor den keltiske la Tène-Kultur domi-

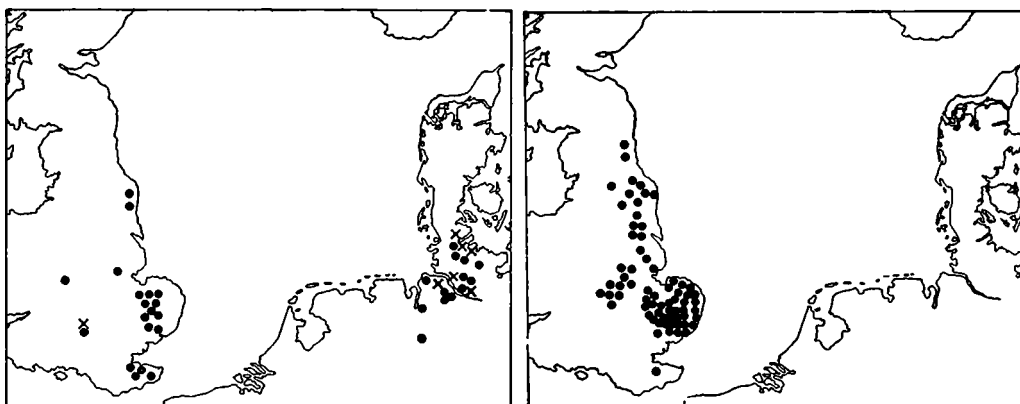

Lerkar fra Urnegravplads ved Sønder Brarup i Angel.

nerer i Aarhundreder f. Kr. Ogsaa her gælder det, at de Omraader, der er nærmest Kulturcentrerne i Mellemeuropa, er stærkest paavirkede. Vaabengrave begynder at vise sig og antyder, at Udviklingen ikke altid er gaaet lige fredeligt for sig.

I de to første Aarhundreder e. Kr., den ældre romerske Jernalder, bliver de lokale Omraader i Slesvig og Holsten mere markerede og afspejles baade i Keramiken, Gravgoods og Gravskik. Nordligst ligger en Gruppe, der omfatter Nordslesvig med Tyngdepunkt omkring Over Jersdal. Vesterhavsøerne Sild, Amrum og Før danner et Omraade for sig, der viser nogen Tilknytning til Ditmarsken, hvor andre Former hersker. Østholstens Kultur er stærkest knyttet til Hannover, men er ogsaa under Indflydelse fra Mecklenborg og har flere lokale Former. Fundene fra Sydslesvig viser derimod ikke særlige Lokaltyper, men trods det fremhæver de Nord og Syd derfor liggende Grupper dette Omraade som noget for sig. Stærkest synes Grænsen mod Syd at have været, idet enkelte Fund fra Angel bestaar af nordslesvigske Typer.

Bebyggelsen er som tidligere tættest i Angel og Svans, samt

Udbredelsen af de korsformede Bøjlenaale i Slesvig, Holsten og England.
Kort 1: ældste Type ×, yngre Type •. Kort 2: yngste Type • (Efter Ohlhaver).

omkring Husum og viser en noget større Udbredelse end forhen. Saaledes forekommer der nu Fund paa Halvøen Ejdersted. Dominerende i Slesvig og Holsten er dog stadig de østlige Egne, hvor de romerske Importsager og Hovedmassen af de romerske Mønter er fundet.

I 3.—4. Aarhundrede opstaar der en stærkere Kontakt mellem Vesterhavsøerne og Nordslesvig, hvorfra Over Jersdalsgruppens Former breder sig mod Syd. I Holsten fortsættes Lokaludviklingen af de hjemlige Former, medens Angel nu ogsaa faar sine særlige Typer, bl. a. en Bøjlenaal med korsformet Hoved. Denne Opdeling i Lokalgrupper afspejler maaske en tilsvarende stærkere Sammenlutning i afgrænsede Folkestammer. At disse ikke altid har staaet paa lige god Fod med hinanden, viser de talrige Vaabenfund ned langs Østkysten, ikke alene fra Grave men ogsaa fra Moser. Angels fremtrædende Plads i Sydslesvig i denne Tid viser klart det store Fund fra Torsbjerg Mose ved Sdr. Brarup, der hovedsagelig bestaar af Vaaben og Sager, som har hørt til en Hærs Udstyr og Krigeres Paaklædning. Disse Sager er gennem flere Aarhundreder blevet nedlagt som Offer til Guderne, vel et Vidnesbyrd om Stammefejder.

Fundene fra Angel og tilgrænsende Egne tyder paa en stærkt

Torsbjerg Mose (Foto J. Werner).

voksende Befolkning i 4.—5. Aarhundrede. Derpaa følger en mærkbar Nedgang i 5.—6. Aarhundrede, hvilket er blevet sat i Forbindelse med Anglernes Udvandring til England. Nu er der imidlertid netop i disse Aarhundreder og endnu stærkere i 7.—8. Aarhundrede en tydelig Nedgang i Fundenes Antal over det meste af Jylland, hvilket i hvert Fald i nogen Grad skyldes en Forandring i Gravskik; men en Udvandring fra Sydslesvig af Anglere kan ogsaa begrundes paa anden Maade. Den korsformede Bøjle-naal, hvis Oprindelse er henlagt til Angel, findes i sin ældste Form hovedsagelig i Sydslesvig og ved Elbmundingen samt i et enkelt Eksempel i Sydøstengland. En yngre Type af samme Form træffes derimod meget talrigt baade i Slesvig, Holsten og Nord-Hannover samt i East Anglia og Kent med tilgrænsende Egne, medens en yngste Form udelukkende findes i England. Samme Billede giver Lerkarrene, hvor Former fra Angel i 5. Aarhundrede faar deres Fortsættelse i England. Sammenstilles dette med de angelsaksiske, episke Kilder, der henviser Anglernes Hjemsted til Slesvig, og med Stednavnets Vidnesbyrd, er der al Grund til at tro,

at Anglerne er udvandret fra Sydslesvig. En saadan Udvandring har utvivlsomt haft afgørende Betydning for den videre Kulturudvikling. Selv om Landet efter Udvandringen ikke har været helt folketomt, som den northhumbriske Kirkehistoriker Beda skriver (i første Trediedel af 8. Aarhundrede) om Anglernes Hjemland, sandsynligvis med en mundtlig Tradition som Kilde, saa har et stærkt svækket og affolket Sydslesvig utvivlsomt paa afgørende Maade været med til at skærpe Modsætningsforholdet i denne Landsdel, idet Indflyttere fra Nord og fra Syd har staaet mere fremmede overfor hinanden, end dette Omraades tidligere Beboere gjorde til deres Naboer, et Forhold, der langt senere afspejler sig i manglende Dialektovergang her.

Fra de sidste Aarhundreder op mod Vikingetiden lader Fundene fra Sydslesvig os omtrent helt i Stikken. Hvorledes det videre er gaaet, kan skimtes gennem de historiske Kilder om Hedeby. Et øde Skovland Nord for Ejder dannede da Grænsen mellem dansk- og tysktalende Folk, et Skel, der tydeligt markeres af Anlæggene omkring Danevirke, hvis grønne Volde nu ligger som et sikkert Vidnesbyrd om Danmarks Tærskel mod Syd, dengang Oldtidens dunkle Afsnit her gled ind i Historiens Lys.

P. V. Glob

Landskab fra Langesø ved Guldholm.

Roar Skovmand:

VIKINGETIDEN

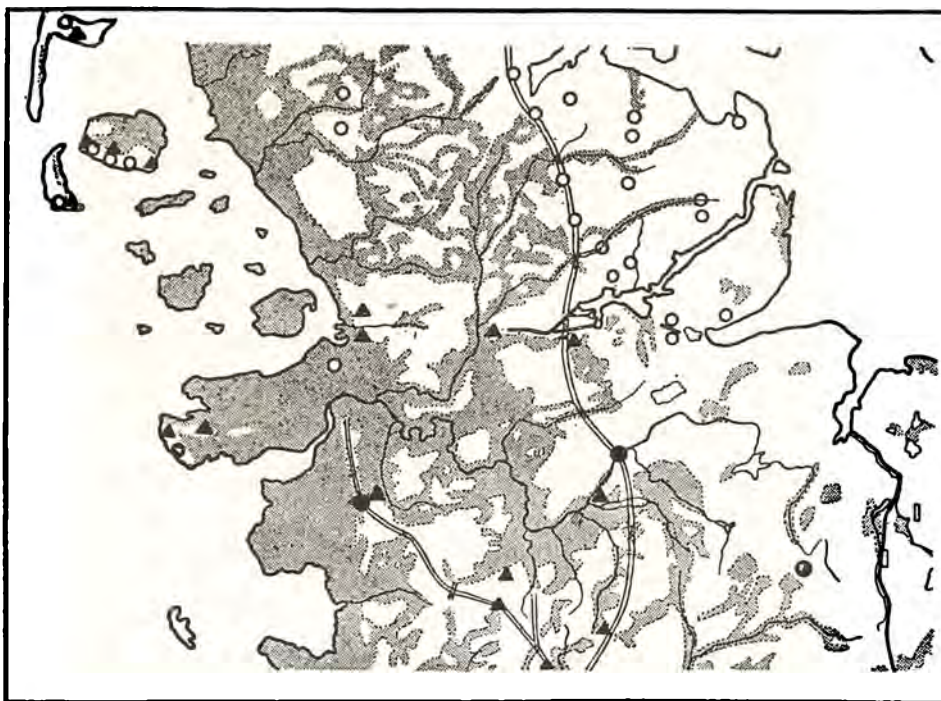
I den graa Oldtid havde Sønderjylland ligget i Udkanten af den kendte Verden — kun med Jordfundenes Hjælp har vi kunnet sprede lidt af den Sagntaage, der svøber sig om dets ældste Historie. Først i Vikingetiden (fra ca. 800 til ca. 1050) glider Sydslesvig ind i Historiens Lyskegle, og det viser sig med eet, at det danner et Brændpunkt i det nordeuropæiske Kulturomraade. I de europæiske Hovedlande vidste man for godt tusinde Aar siden ikke meget om denne Del af Verden, men der gik dog Ry af Handelsstaden *Slesvig* eller *Hedeby* — som den ogsaa kaldtes — ved Kong Alfred den Stores Hof i England; arabiske Købmænd, der rejste Verden rundt, fortalte, hvor de kom frem, om denne „store By ved Verdenshavets yderste Rand“, og Kejsere og Konger — fra Frankerriget til Sverige — holdt sig underrettet om Byen ved Slien og tragtede efter at faa den i deres Haand.

Mærkelig uforberedt stilles vi overfor den Kendsgerning, at Sydslesvig fra at have ligget gemt i Oldhistoriens Mørke nu pludselig bliver et kulturelt og politisk Centrum. Det var maaske nok hændt af og til, at Folkeslag paa Vandring mod Nord eller Syd havde fulgt den gamle Vejlinje, *Hærvejen*, langs den jyske Højderyg; det var jo ogsaa hændt, at Angelboer og Jyder havde søgt ud over Havet for at finde nye Hjem i det fjerne, men Strømmene gik fra eller forbi Sydslesvig — de fandt intet tillokkende i disse Egne. I Vikingetiden er alt anderledes: Da stævner baade Købmænd og Krigere til Sydslesvig — de samler sig om Slesvig eller Hedeby, hvor den vældige Byvold ved Haddeby Nor og Danevirkes Volde den Dag i Dag fortæller om den militære og politiske Betydning, man dengang tillagde disse Egne. Ja, hele Folkeslag mødes i Sydslesvig: Jydske Bønder bosætter sig, saa langt de danske Stednavne naar sydpaa; her mødes de med saksiske Kolonister, der trænger frem i Grænseskovene ved Ejderens Kilder. Vestfra over Havet kommer Friserne og slaar sig ned paa Vestkysten og paa Øerne udenfor; østfra truer svenske Vikinger med at sætte sig fast langs Slien, og fra Vagrien trænger vendiske Horder undertiden plyndrende ind i Landet.

Hvad var Aarsagerne til denne pludselige Forandring? Spørgsmaalet maa besvares med Omtanke og Forbehold, fordi det drejer sig om Tider, hvor de historiske Kilder er saa faa og fattige. Hovedkilden er stadig — som den var det for Oldtiden — Jordfundene. Uden dem vilde vi ikke kunne give et blot tilnærmelsesvis sandfærdigt Billede af Udviklingen i denne Periode. Vi vil da begynde med at anføre, hvad Fundene fortæller os om Sydslesvig i Vikingetiden.

Til Vejledning kan tjene hosstaaende Kort, udarbejdet af den bedste Kender af de sydslesvigske Fund fra denne Periode, Herbert Jankuhn.

Kortet viser ikke blot Vikingetidsfundene fra Sydslesvig, men ogsaa fra Egnene Syd for Ejderen. Efter deres Karakter er de delt

Vikingetidstund fra Sydslesvig og Egnene Syd for Ejderen. Efter H. Jankuhn.

○ Nordiske Fund — ▲ Saksiske ell. frisiske Fund — ● Saksiske Borge.

i to Grupper, nordiske Fund eller saksisk-frisiske Fund; dermed er det ikke sagt, at man kan se, om det enkelte Fund stammer fra Danskere, Sakser eller Friser — det kan man vel ikke; men man kan ofte se, at Genstandene i Fundet viser Tilknytning enten til nordisk Kultur eller til saksisk og frisisk Kultur. Det vil igen sige, at disse Fund maaske kan fortælle os noget om, hvor Befolkningen havde sine Forbindelser, om de gik mod Nord eller syd- og vestpaa.

Det fremgaar af Kortet, at Sydslesvig kan deles i tre Bælter fra Nord til Syd. Det østligste, som omfatter Halvøerne Angel og Svansen, og som mod Vest begrænses af Hærvejen, rummer udelukkende Fund af nordisk Karakter — og det helt ned til Danevirke og Ekernførde. Det midterste Bælte omfatter Hedeegnene og er saa godt som uden Fund fra Vikingetiden. Det vestligste Bælte

— omfattende Halvøen Ejdersted, Husumegnen og Vesterhavsøerne — rummer saavel nordiske som saksisk- frisiske Fund. Men selv de nordiske Fund er af forskellig Karakter i Vest og Øst. Mens Gravene i Angel er Skeletgrave, har man paa de frisiske Øer højlagt de Døde i Brandgrave. I disse Grave har man fundet Lerkar og Rester af Glasbægre af vesterlandsk Type. En anden Ejendommelighed er, at alle Fundene paa Øerne synes at gaa tilbage til 800-Aarene, mens Gravene i Angel for det meste stammer fra det følgende Aarhundrede.

Størst Interesse i det vestlige Bælte har Gravfundene fra Øerne Før og Amrum. Begge Steder stammer de fra store Gravpladser ude ved Kysten. Den største Gravplads paa Før ligger ved Hede-
husum, hvor der endnu kan ses en Gruppe lave Høje. Flertallet af dem rummer Urner med brændte Ben og Rester fra Ligbaalet (Aske, Jern- og Glasslakker, Jernnagler, Emaill- og Glasperler m. m.) — andre viste sig at være ganske fundtomme. Højene paa Amrum er af samme Karakter som paa Før, men grupperet omkring en enkelt vældig Høj, Esenhugh. I disse Høje fandtes Urner og Vaaben: Sværd, Spyd og Skjolde samt Benkamme og skaalformede Spænder — de sidste er altid af nordisk Oprindelse.

Blandt Lerkarrene lagde man Mærke til nogle store Kar med Hank og Tud; de stammer ligesom enkelte Rester af Glasbægre, der er fundet paa Før og Sild, nede fra Rhinegnene. Fundene fra Øerne stammer alle fra den tidligere Vikingetid, første Halvdel af 800-Aarene, og de viser altsaa en Blanding af nordiske og frisisk-saksiske Elementer. Til det nordiske Element hører ogsaa nogle mærkelige cirkelrunde, tresidede eller firsidede Stensætninger, der er fundet i Klitterne ved Skalnask paa Amrums Vestside; de var fundtomme, men har talrige Sidestykker ikke i Danmark, men i Blekinge og især i Uppland.

Men det vil nu være altfor dristigt af disse Fund fra Vesterhavsøerne at drage vidtgaaende Slutninger om Befolkningens Karakter. Hvem ved, om disse Grave stammer fra Øernes egen hjem-

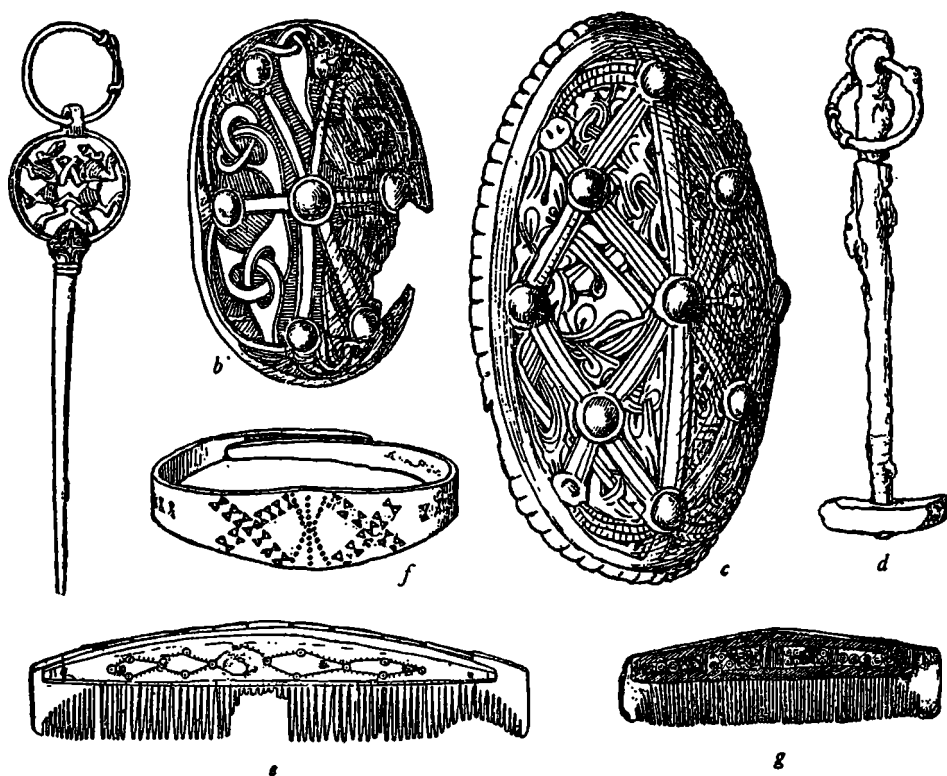

Fig. 2. Vikingetidstfund fra Amrum og Sild.

a. Smykkenaal af Bronze. b. og c. Skaalformede Spænder. d. Thorshammer. e. og g. Ornamenterede Benkamme. f. Bronzearmring.

Alle Stykkerne er afbildet i $\frac{2}{3}$ Størrelse og stammer fra Grave ved Esenhugh, Amrum, undtagen Kammen g, der stammer fra Morsum paa Sild.

lige Befolkning? De treoddede Grave kunde maaske tyde paa, at det var svenske Vikinger, der havde slaaet sig ned her. De rhinske Glas og Kander kan være røvet Gods, men det kan ogsaa være Handelsvarer; der var jo ikke lang Vej fra Rhinens Munding til Vesterhavsøerne. De nordiske Stykker i Fundene er derimod næppe Handelsvarer eller erobret Gods, — de findes kun, hvor Nordboerne havde hjemme, eller hvor Vikingerne slog sig ned.

Det eneste, man med Sikkerhed kan sige om Gravfundene fra Vesterhavsøerne, er da dette, at de ikke kan stamme fra *den frisiske Befolkning*, der engang i Vikingetiden slog sig ned paa Vesterhavsøerne og paa Sydslesvigs Vestkyst for at blive boende der

til den Dag i Dag. Hverken skriftlige Kilder eller Jordfundene har kunnet oplyse os om denne mærkelige Tildragelse i Sønderjyllands Historie. Man har ingen Fund fra Øerne, der kan dateres til 900-Aarene; Stednavnene er frisiske, men kan ikke give præcis Oplysning om, hvornaar Frisernes Indvandring satte ind. Det eneste sikre er, at Friserne kom sejlende til Sydslesvig, for der bor ikke Frisere paa Fastlandet mellem Ejdersted og Østfrisland ved den hollandske Grænse. Hvilken Skæbne, der er overgaaet den Befolkning, der i Forvejen beboede Øerne og Fastlandet, ved vi ikke; Kystegnene, som Friserne slog sig ned paa, har formodentlig ikke været beboet, — det var Frisernes Kunst at bygge *Værfter* i Marsken, saa deres Gaarde ikke kunde oversvømmes af Havet. Sikkert er det, at det Folk, der har boet paa Øerne, før Friserne kom, har været Friserne underlegent, — det blev deres Sprog og Kultur, der kom til at præge Øerne i Fremtiden.

Hidtil har Jordfundene i det vestlige Bælte af Sydslesvig altsaa ikke kunnet hjælpe os til nogen dybere Forstaaelse af de dramatiske Begivenheder, der maa have udspillet sig her i 900- eller 1000-Aarene. Men det er muligt, at fremtidige Fund vil kunne hjælpe os her. Der er paavist en Boplads i Nærheden af den store Gravplads ved Hedehusum paa Før; den er endnu ikke undersøgt, og det samme gælder Værfterne i Marsken, der maaske nok kunde oplyse en Del, hvis de blev virkelig systematisk undersøgt.

Det østlige Fundbælte mellem Hærvejen og Havet har som nævnt en tydelig nordisk Karakter, og Fundene stammer næsten alle fra 900-Aarene. De vigtigste Fundsteder er her to Gravpladser i *Angel*, den ene fra „Naalehovedet” i Gelting Sogn, hvor Gravgodset var meget sparsomt, den anden fra *Sønder Brarup* tæt Syd for den berømte Torsbjerg Mose. Mosen begrænses her af et Højdedrag med flere Gravhøje, og nogle af dem har vist sig at indeholde Høvdingegrave fra 900-Aarene.

Gravene i Sønder Brarup var saakaldte *Kammergrave*, en Mellemting mellem egentlige Gravkamre og simple Trækister. I to Til-

fælde fandtes parvis sammenhørende Grave, der laa tæt op ad hinanden. I det første Tilfælde fandtes i den ene Grav en Høvding's Udstyr: Sværd og Økse, begge med Sølv- og Kobberbelægning, desuden en Spore samt nogle fine Tøjrester af et blaat Slør eller lignende. Tre Meter fra denne Grav fandtes et andet „Gravkammer“, men det bestod kun af Vægge og Loft, der som en Klokke var sænket ned i en firkantet Grube. Denne indeholdt Ligene af to Heste, anbragt ovenpaa hinanden. — Knap et halvt Hundrede Meter Øst for disse Grave fandtes atter et Gravpar; her var Persongraven delt i tre Rum, hvoraf det ene havde indeholdt Liget, det andet en Trækasse paa 40×30 cm Størrelse, med Beslag af tynde Metalbaand; i det tredie og største Rum var anbragt en stor Bronzeskaal med flad Bund, der havde indeholdt en stærk Drik: Øl blandet med Honning; sammen med Smuler af Hvedebrød var det Resterne af den dødes Farkost. Endelig fandtes i et Hjørne af Graven endnu en Kasse med Jernbeslag og Læderremme, hvori der var indslaaet Sølvstifter. Ogsaa her fandtes tæt op til Menneskegraven en Hestegrav, bygget ganske som den forrige og med Resterne af to Heste. — Ved Siden af disse Grave, der blev udgravet i 1937, er senere fundet endnu flere Kammergrave med Høvdingeudstyr som Spyd, Smykker, Sporer, Stigbøjler og Sadeltøj.

De hidtil undersøgte Vikingetidsgrave fra Sønder Brarup maa alle henføres til 900-Aarene, snarest til Tiden omkring 950, og de minder i Karakter og Udstyr stærkt om Høvdinge- og Hestegrave fra Øerne Als, Langeland og Lolland.

Resten af Fundene i det østlige Bælte er Strøfund: Sværd, Skaalspænder o. l.; dertil kommer et enkelt Skattefund. Ingen af dem har frankisk-frisisk Indslag, — alle har de et rent nordisk Præg, men vi er jo ogsaa her i Egne, hvor andre Træk vidner om nordisk Befolkning, først og fremmest Stednavnene. De tyder paa, at der efter de urolige Aar, hvor Skarer af Angler forlod deres Hjemstavn for at gøre Erobring i England, er fulgt Aarhundre-

der med Nyopdyrkning af Skovegnene og Grundlæggelse af talrige „Torper” og „Byer”, — de to talrigste Stednavnegrupper i Angel er jo netop -torp og -by; den sidste hører i særlig Grad Vikingetiden til.

Mens baade Jordfund og Stednavne i Angel har dansk Præg, er Strækningerne Syd for Linjen Ekernførde—Danevirke—Trenen—Ejderen blottet for Fund med dansk Karakter (se igen Kortet Fig. 1). Ikke saadan at forstaa, at man ikke kan finde danske eller nordiske Vaaben og Smykker Syd for Ejderen, — man har saaledes fundet skaalformede Spænder paa saksiske Borge i Holsten —, men det sker kun sjældent og spredt, og det nordiske Islæt har en tilfældig og forsvindende Forekomst sammenlignet med det dominerende saksiske Præg.

Fundenes Vidnesbyrd bekræftes atter her af Stednavnenes Omraadet mellem Danevirke og Ejderen var for tusind Aar siden Grænsebælte mellem dansk-nordisk og saksisk Folkeomraade.

Det var ikke blot disse to Folk, det nordiske og det saksiske, der mødtes her ved Ejderen; mod Vest i Ejdersted og langs Ky-

Fig. 3. Bypladsen ved Haddeby Nor set fra Luften. Øst for Bypladsen, der paa Landsiden er omgivet af en Halvkredsvold, ses Noret. Foroven til venstre i Billedet ses Slesvigs sydlige Forstæder.

sten Nord for og paa Øerne slog Friserne sig ned; fra Øst trængte de slaviske Vender sig frem til Kieler Fjord, men blev her standset af Saksernes Grænselinje, Limes Saxoniae, der strakte sig fra Kiel mod Syd til et Stykke Øst for Hamborg.

Ikke langt fra de Steder, hvor Grænserne kom til at ligge mellem disse Folk, har man paavist det rigeste Findested for Oldsager fra Vikingetiden ikke blot i Sydslesvig, men i hele Nordeuropa: *Bypladsen ved Haddeby Nor* Sydøst for det nuværende Slesvig. Fundene herfra er saa omfattende, at de øvrige Fund fra Sydslesvig virker mere end fattige sammenlignet med dem, og vi faar et overvældende Indtryk af, at dette bestemte Punkt — *Bypladsen ved Haddeby Nor* — har været et Midtpunkt i den Tids Kulturliv.

Bypladsen (Fig. 3) fremtræder den Dag i Dag fastafgrænset i Terrænet, — mod Øst af Noret, mod Land af en halvkredsformet Vold, der endnu er velbevaret, og af betydelige Dimensioner. Dens Længde er 1310 m, og den omslutter et Omraade paa omtrent 25 ha. Indtil for halvtreds Aar siden mente man, at der her havde været en Borg eller Lejr for Hæren, men da fremsatte den danske Arkæolog *Sophus Müller* den Opfattelse, at Halvkredsvolden havde omsluttet en By. Arealet indenfor Volden — hævdede han — var altfor stort til en Borg, men passede til en By. Oppe paa Mälaren *Björkö* i Sverige havde man fundet Resterne af en By fra Vikingetiden indenfor en lignende, blot meget mindre og ikke nær saa anselig Vold. Man skulde blot prøve at foretage Udgravninger, saa skulde man nok faa at se! *Sophus Müllers* Paastand var saa velunderbygget, at Museet i Kiel foretog nogle Prøvegravninger paa Stedet, og det viste sig nu, at man indenfor Halvkredsvolden fandt „sort Jord“: under Markoverfladen var Muldlaget opfyldt med Levninger af Boliger, Redskaber og Grave fra Vikingetiden, — det kunde nu betragtes som givet, at Pladsen indenfor Halvkredsvolden for tusind Aar siden havde været en By, efter den Tids Forhold en stor By. Man tog nu fat med systematiske Udgravninger paa Pladsen, og der

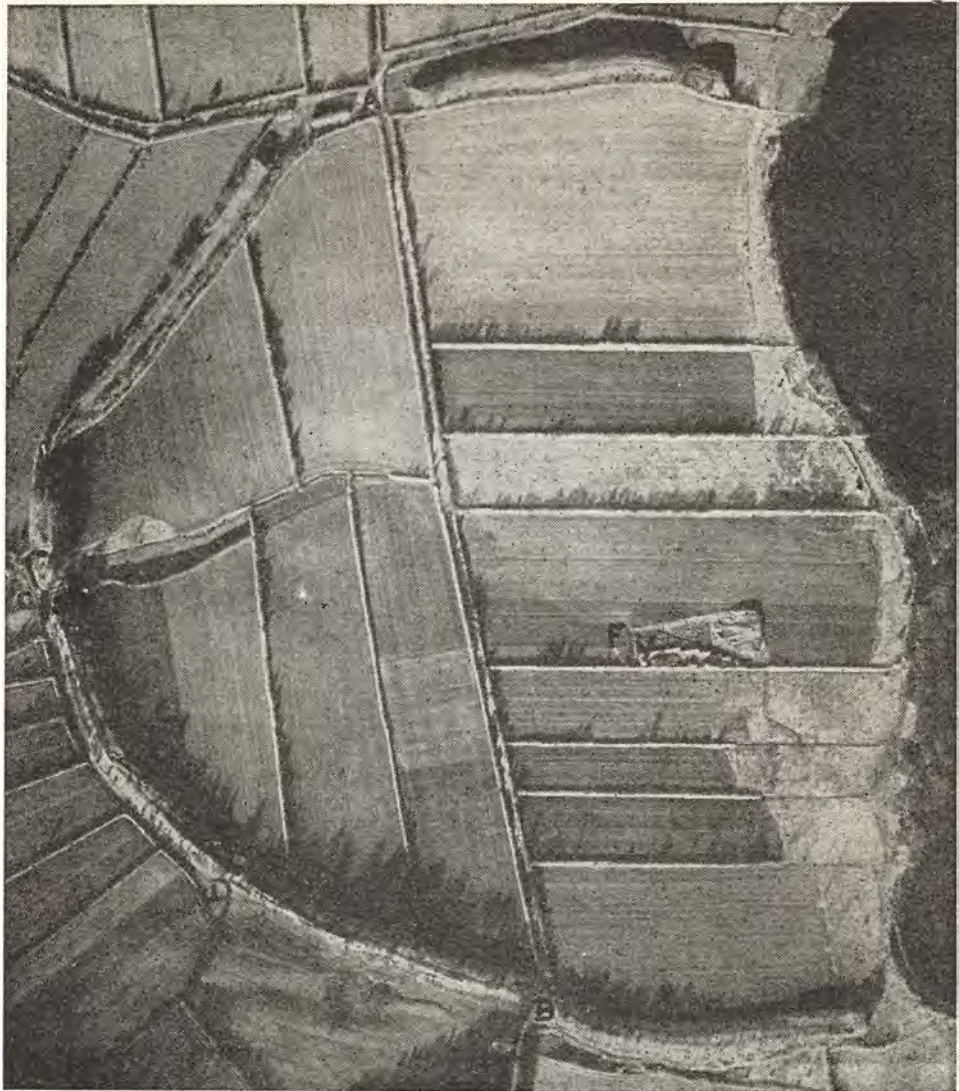
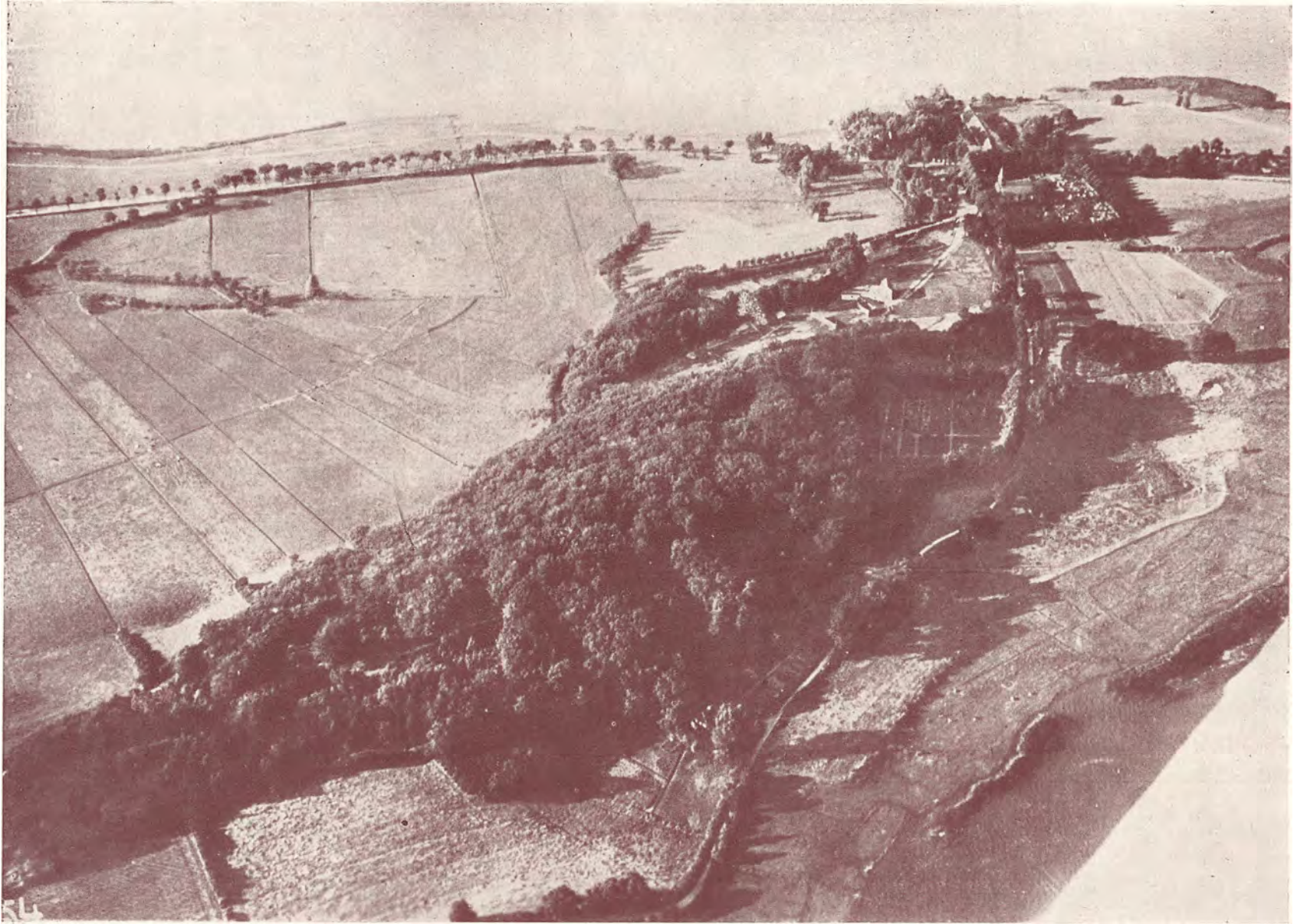

Fig. 4. Halvkredsvolden og Bypladsen — set fra Luften (1937). Efter H. Jankuhn. A: Nørreport. B: Sønderport. C: Aabning til Bækløbet. D: Hul i Volden, muligvis efter Port til Forborgen. E: Her afdækkedes et større Felt i 1930—31. F: Felt afdækket 1935—39.

blev gravet hvert Åar fra 1900, indtil Verdenskrigen i 1915 lammede Arbejdet. Senere blev det taget op igen af det forhistoriske Museum i Kiel i 1930 og fortsat til 1940, da det standsedes af den anden Verdenskrig. Navnlig Udgravningerne i 1930'erne, ledet med stor Dygtighed og Grundighed af Professor *Herbert*

*Fig. 5. Højborgen nord for Hedeby — set fra Lulten. I Forgrunden til højre Haddeby
Nor. I Baggrunden Slien. Mellem Højborgen og Slien ses Haddeby Kirke.*

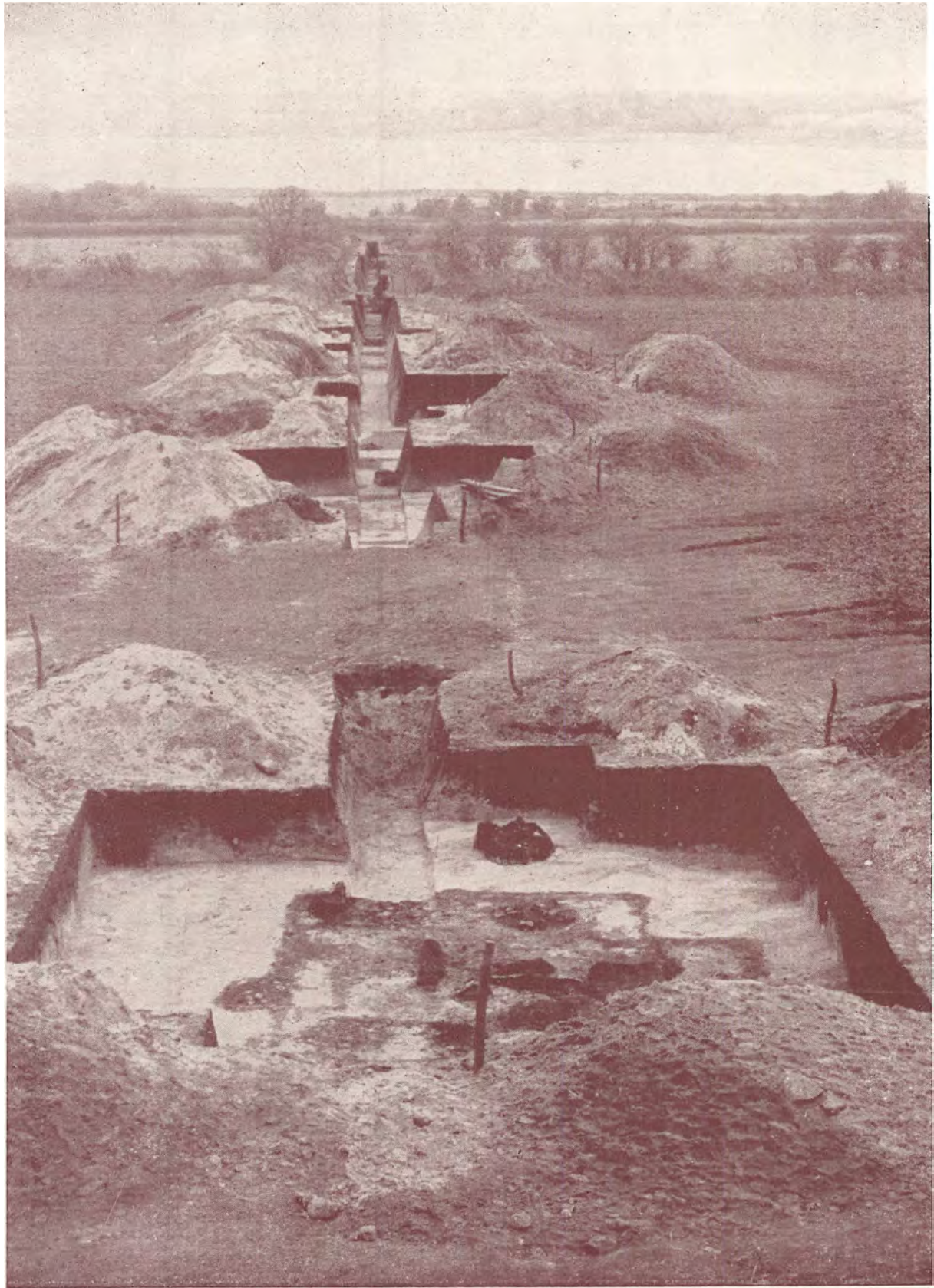

Fig. 6. Hedeby. Søgegrøft tværs over Bypladsen 1930, set fra Halvkredsvolden. I Forgrunden en Hustomt. I Baggrunden Haddeby Nor. (Efter H. Jankuhn.)

Jankuhn, har givet os et rigt Indblik i det Liv, der i Vikingetiden levedes indenfor Halvkredsvoldens Mure.

For tusind Aar siden fremtraadte Volden nemlig som en vældig Træmur. Dens Front har været styrket af Træpalisader i flere Etager, med Skyttegange bagved, og foran Volden har der været en bred Fæstningsgrav. Ved Snit tværs gennem den velbevarede Vold har *Jankuhn* ment at kunne paavise, at Volden er blevet til i ni Tempi, — der har stadig været Brug for at udbedre den og modernisere den. Den første Vold omkring Byen var ikke videre anseelig: Bag en Voldgrav med spids Profil rejste sig en Palisademur af Træplanker paa omtrent en Meters Højde, men selve Volden var dobbelt saa høj, og dens Front over Palisademuren dannedes af Græstørv, der var anbragt som et skraanende Tag over Volden paa samme Maade, som man har bygget Diger ved Vestkysten. Ovenpaa Volden har der formentlig været nok en Palisade til Værn for Forsvarerne. Men denne Vold har været for lille, og den er senere Gang paa Gang blevet forstærket, hvilket fremgaar af, at Snit gennem Volden viser ni forskellige Voldgrave. Endnu i Dag er Voldens Højde ganske imponerende. Følger vi den fra Nord til Syd (Fig. 4) er den vel kun 4—6 m høj i det nordlige og nordvestlige Afsnit, men den sydvestligste Del af Volden er 8—9 m høj, og der, hvor den sydlige Arm strækker sig mod Øst henimod Noret, er Højden over 10 m, men her ser det dog ud til, at Volden udnytter en naturlig Skraaning, idet Højden ind mod Bypladsen er betydelig lavere.

Volden var en Bymur, og den havde derfor Køreporte, hvor Vejen førte ind til Staden. Der, hvor en Vej endnu fører ind over Bypladsen, „Byvejen” fra Nord til Syd, har der været en Hovedgade for tusinde Aar siden, — det fremgaar af, at man paa det Sted, hvor denne Vej skærer Volden, har udgravet Resterne af de gamle Porte, *Nørreport* og *Sønderport* (Fig. 4 A og B) med Stenpikning i Bunden og Plankebro, Bulvej, ovenpaa. Foran Porten har

Vejen ført over Voldgraven, der antagelig, om fornødent, let har kunnet spærres.

Foruden Portene i Nord og Syd har Volden haft Aabninger to Steder til. Det ene Sted er længst mod Vest, nøjagtig ved Midten af Volden (Fig. 4, C). Her løber der en lille Bæk ind over Pladsen, og paa dette Sted synes der at have været et Anlæg til Regulering af Vandstanden i Bækken, en Sluse eller lignende, men Stedet er endnu ikke tilfredsstillende undersøgt. Det andet Sted er midtvejs mellem Aabningen til Bækken og Sydporten. Her er der et Brud i Volden (Fig. 4, D), som er blevet kaldt Stormhullet, men maaske snarere har været en Port til den Forborg, som paa et vist Tidspunkt er opstaaet mellem Halvkredsvolden og en Forvold, som blev anlagt parallelt med den sydvestlige Del af Halvkredsvolden.

Det er forbavsende, at Byen, som har været saa stærkt beskyttet mod Landsiden, har ligget helt aaben ned til Vandet. Men det samme var Tilfældet med Birka, Vikingetidsbyen paa Björkö i Mälaren. Det er utænkeligt, at disse Byer ikke paa en eller anden Maade har været beskyttet mod Søsiden. Men allerede deres Belligenhed frembød nogen Beskyttelse, — hverken Birka eller Byen bag Halvkredsvolden laa ud til det aabne Hav. Adgangen til dem fandt Sted gennem snævre Fjorde og Sunde, der forholdsvis let kunde bevogtes og overskues. I Birka var der indenfor Byomraadet et højtliggende Punkt med vid Udsigt over Mälarden, her anlagdes Byens Borg. I Byen bag Halvkredsvolden fandtes intet tilsvarende indenfor Byomraadet.

Men et kort Stykke Nord for Halvkredsvolden paa Næsset mellem Haddeby Nor, Slien og Bustrup Enge ligger en Banke, hvorfra der er vidt Udsyn til alle Sider, men ikke mindst udover Slien mod Nord og Øst. Øverst paa denne Banke (se Planchen Side 55 og Fig. 7), ligger en langstrakt *Ringvold*, 250 m lang, 50—70 m bred. Volden er lav og uanselig sammenlignet med Halvkredsvoldens Dimensioner, og Omraadet indenfor Volden er opfyldt af lave Høje, der ved Undersøgelse hidtil har vist sig fuld-

Fig. 7. Udsigt over Bypladsen indentor Halvkredsvolden med Noret til højre og bag dette Slien. Paa den skovklædte Banke i Billedets Baggrund ligger »Højborgen«.
Efter H. Jankuhn.

stændig tomme for Gravgoods og Ligrester. „Højborgen“s Karakter kunde nok tyde paa, at den stammer fra ældre Tider end Vikingetiden, men hverken Volden eller Højene kan sige os noget om, hvor gammelt dette Anlæg er. Men i Vikingetiden kan det have gjort samme Nytte for Beboerne af Halvkredsbyen som Birkas Borg for Indbyggerne paa Björkö: Vagtposter har herfra hurtigt kunnet alarmere Besætningen paa Halvkredsvolden, hvis mistænkelige Fartøjer dukkede op i det fjerne.

At Byen bag Halvkredsvolden har været truet af Fjender, ja, ligefrem har været Genstand for Belejring, fremgaar af to Runestene, der begge har haft deres Plads tæt udenfor Byens Forsvarssystem. Den ene af disse Runestene, *Bustrup-Stenen* (ell. *Haddeby-Stenen III*, Fig. 8), blev fundet i 1857 ved Foden af en lille Gravhøj et Stykke Syd for Forbindelsesvolden mellem Halv-

Fig. 8. Kong Svens Sten paa Skardes Gravhøj.

kredsvolden og Danevirkes Hovedvold og et godt Stykke foran Forvolden, der dækker Halvkredsvoldens Sydflanke. Stenens Indskrift lyder i Oversættelse: „Sven Konge satte Sten efter Skarde sin Hirdmand, som var draget vestpaa, men nu fandt Døden ved Hedeby“ (hiþa bu). Højen blev udgravet af Kieler-museet i 1888 og viste sig at indeholde Resterne af en Egekiste, sammenføjet med Jernnagler. Af Liget var kun Tænderne bevaret, og det eneste Gravgoods, der fandtes, var en

Læderlap paa Størrelse med en Haand; heri var indpresset Ornamenter, der mindede om Fletværk; det fremgaar heraf, at Graven stammer fra Vikingetiden. Tæt ved laa en anden Høj, tilsammen kaldes de Tvebjerg; Runestenen er nu anbragt ovenpaa den første Høj. Desværre ved vi ikke, hvilken Kong Sven, der har rejst denne Sten; der kan være Tale om enten Sven Tveskæg eller Sven Estridsøn, men det er vel nok rimeligt at antage, at det drejer sig om den første, der jo netop gentagne Gange organiserede Vikingetog mod England. At Kongens Hirdmand fandt Døden ved Hedeby, vil utvivlsomt sige, at han faldt i Kamp.

Denne Kamps Karakter belyses af en anden Runesten, der vel er samtidig med den første og ligesom den fundet et Stykke udenfor Forvolden mellem to store Gravhøje, i Nærheden af Landsbyen Vedelsvang. Denne Sten, *Hedeby-Stenen* (ell. *Haddeby-Stenen I*, Fig. 9) har følgende Indskrift: „Thorulv rejste denne Sten, Hirdmand hos Sven, efter Erik, sin Fælle, som fandt Døden, da „Drenge“ sad om Hedeby (haiþa bu), men han var „Styresmand“, en

meget „godDreng“.“ Gravhøjene, der begge er udgravet, har ingen Forbindelse med Runestenen. „Dreng“ synes at betegne en fornem Stilling i Hæren, ved Kongens Hird, og „god“ vil i det gamle danske Sprog sige „ædelbaaren“, „af fornem Slægt“. At „Drengene“ „sad om“ Hedeby vil sige, at de belejrede Byen. Vi er ude af Stand til at afgøre, hvilken historisk Begivenhed der her hentydes til, men det er ogsaa noget andet, der er vigtigst i denne Forbindelse: at Runestenes Indskrifter fastslaar, at der har staaet Kamp ved og om Byen ved Halvkredsvolden, og at denne By hed *Hedeby*.

Men vil vi have et virkeligt Indtryk af Hedeby's Ejendommelighed, maa vi igen ty til Jordfundenes Vidnesbyrd og Udgravningernes Resultater.

Da man i 1930 for Alvor begyndte en systematisk Undersøgelse af Hedeby, var det første Spørgsmaal, som man ønskede at faa besvaret, om hele Pladsen indenfor Halvkredsvolden havde været bebygget. Hidtil havde man truffet paa Kulturlag overalt, hvor Spaden var sat i Jorden, men Undersøgelserne havde været ret spredte, og de var ikke nøjagtigt kortlagte. Museet i Kiel lod nu anlægge en snorlige Søgegrøft fra Halvkredsvoldens Fod et Stykke Syd for Bækken med Retning ned mod Noret, fra Vest til Øst (Fig. 6, se Planchen Side 56); vinkelret paa denne Søgegrøft anlagdes senere en ny Grøft fra Nord til Syd parallelt med Byevejen. Herved maatte man kunne konstatere, om der var Tale om nogen sammenhængende Bebyggelse. Det viste sig, at der havde ligget Huse tæt

Fig. 9. Hedeby-Stenen, rejst af Thorulv efter Erik, der faldt under Belejringen af Hedeby. Fotografii fra Runeværket (Jacobsen og Moltke).

Fig. 10. Hedeby. Fra det store Felt, der afdækkedes 1931. I Forgrunden et lille Hus — i Baggrunden en Kammergrav. (Efter H. Jankuhn).

ind under Volden. Det, der var levnet af disse Huse, var ikke andet end Fundamentterne, men de stod saa tydeligt aftegnet, at man ligefrem kunde fotografere Husenes Grundplan. I Muldlaget, hvis Tykkelse i Hedeby varierer mellem 30 cm og 1,2 m, var der intet at se, men naar Spaden var naaet ned til det lyse Sand, som er Undergrunden overalt paa Bypladsen, stod formuldet Tømmer fra Bygninger: Huse eller Grave, aftegnet som

sorte Pletter paa den lyse Bund. Dette ses tydeligt paa Fig. 6, der viser Grundplanen af et lille Hus, der har ligget lige op til Foden af Volden. Men der var den Vanskelighed ved at opmaale Huset, at der paa Stedet ikke var Spor af eet Hus, men af tre Huse, hvis Spor greb ind over hinanden. Det var ikke til at se, hvilket af dem, der var ældst, eller hvilket, der var yngst, — det eneste sikre var, at de ældre Huse var gaaet til Grunde, brændt eller styrtet sammen, og afløst af nyere, som saa altid byggedes paa den gamle Tomt, men dog altid lidt anderledes end det foregaaende. Denne Iagttagelse er blevet gjort igen og igen overalt, hvor man har gravet i Hedeby. Den vidner om, at der har været

Tale om et Bysamfund, der har bestaaet gennem længere Tid, og hvor Ejendomsforholdene har været ganske stabile.

Det første Hus, som blev udgravet i 1930, og som ses i Forgrunden paa Fig. 6, er af en Type, der har været overordentlig udbredt i Hedeby. Overalt hvor man har gravet i Byen, men ganske særlig i den høje-religgende Del af Byomraadet nærmest ved Volden, har man truffet paa saadanne Huse, liggende ret tæt sammen, — Spor af

Gader eller Veje er man endnu ikke stødt paa i denne Del af Staden. De maa nærmest betegnes som „Boder“, saa smaa er de. Længden er sjældent over 4 m, Bredden kun 3 m, — de har altsaa ikke været større end en lille Stue i vore Dage. Og dog er det utvivlsomt Boliger, — det fremgaar af det aabne Arnested, der som Regel har haft sin Plads i en Krog af Huset. Røgen har selv maattet finde ud ad Døren eller gennem en Aabning i Taget. Grundplanen har iøvrigt været firsidet, og de svære Stolpehuller, man som Regel finder nedgravet paa Midten af Smalsiderne, viser, at de har haft Sadeltag, baaret af en Bjælke, hvis En-

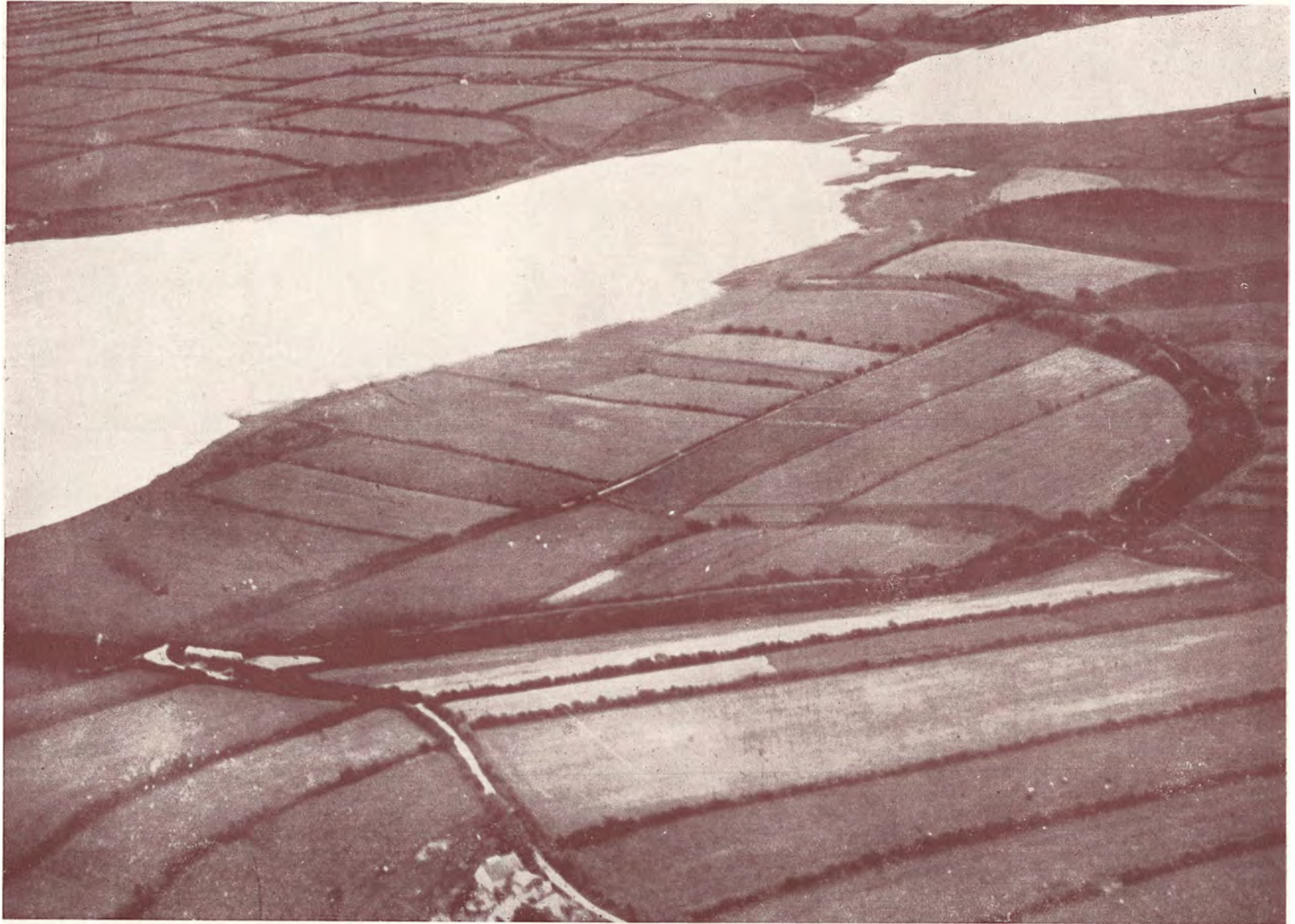
Fig. 11. Hedeby. Fra det store Felt, der afdækkedes 1931. Kammergrave (den firkantede Plet i Forgrunden og i Baggrunden til venstre) og Affaldsgruber. (Efter H. Jankuhn).

Fig. 12. Hedeby. Det store Felt ved Bækløbet — udgravet 1935—39. Op af Dyndet rager Stolper og Planker fra Huse og Brønde. I Baggrunden Observations- og Fotograferingstaarn.

der har hvilet paa disse svære Stolper. Undertiden manglede Husene Arnested, og saa kan de ikke have tjent til Menneskeboliger Aaret rundt, men maa enten have tjent som Lager- eller Forraadsrum eller maaske som Herberger for fremmede Købmænd og andre farende Folk, som kom til Hedeby i Sommersæsonen. Ejendommeligt nok var Husene tit gravet ret dybt ned i Undergrunden, saaledes at Gulvet kom til at ligge dybere end Jordoverfladen i Byen; man skulde synes, at det maa have været fugtigt at leve i disse Kældere, men man havde jo Ildstedet til at varme og tørre.

For at faa mere Klarhed over Byplanforholdene gav Museet sig allerede i 1931 til at udvide Søgegrøften længst mod Vest til et større Felt (Fig. 4, E). Det viste sig nu, at der Side om Side med Husene laa *Kammergrave*. Disse laa smukt ordnet i to Rækker parallelt med hinanden, som om de havde ligget langs med en Gade. Disse smaa Gravkamre var ikke meget mindre i Udstrækning end Husene, — indtil 3 m lange og 2 m brede; de fleste af dem inde-

*Fig. 13. Halvkredsvolden ved Haddeby Nor — set fra Luften. I Baggrunden til højre
Selk Nor. (Baubehörde, Hamborg fot.).*

Fig. 14. Hedeby. I Forgrunden Plankevæggene fra et Hus. I Midten Bolværket ved Bækken. Udgravningen besøges af et dansk Selskab. I Baggrunden Noret. (Kamphøener fot.).

holdt Mandsgrave med Vaaben, Spande, jernbeslaaede Kister o. l. (Fig. 10 og 11). I flere af dem fandt man Mønter, Efterligninger af de Mønter, som Kejser Karl den Store havde ladet præge i Dorestad i Frisland; disse Efterligninger er af danske Forskere dateret til Tiden omkr. 870—900, men tyske Forskere mener, at de er noget ældre, fra Tiden omkr. 820—50. Det maa antages, at der ikke laa Huse paa dette Sted, dengang Gravene blev anlagt. De ældste Huse, der blev bygget her, var endnu orienteret i samme Retning som Kammergravene. Men engang i 900-Aarene er der sket et Brud, Gravene er blevet sløjfet, Husene jævnet med Jorden, og nye Huse bygget op; desværre har man ikke kunnet sætte dem i Forhold til noget Gadenet, — man kan kun se, at den Kontinuitet, som ellers var karakteristisk for By-samfundet, er blevet brat afbrudt.

De Levninger af den gamle By, som var fundet i Søgegrøftens vestlige Del og i Feltet E (paa Fig. 4) maa sammenholdes med Undersøgelsen af de lavereliggende Dele af Byen. Terrænet indenfor Halvkredsvolden skraaner jævnt ned imod Noret; det har et Fald paa ca. 15 m. Jo mere man nærmede sig Noret, des tykkere blev Kulturlaget, og i det sumpede Terræn nærmest Vandet og langs med det gamle Bækløb undersøgte i Aarene 1935—39 et større Felt, hvor man kunde afdække de nederste Partier af Husene og selve Gadebrolægningen, fordi den høje Grundvandstand havde holdt Tømmeret friskt (Fig. 4, Felt F). Tilsyneladende bliver man ikke klogere af at se ud over dette Felt (Fig. 12), end af at betragte de sorte Pletter og Linjer paa Sandundergrunden i de højereliggende Dele af Byen; men i Virkeligheden viser det bevarede Tømmer vigtige Enkeltheder, som „Pletterne“ ikke er i Stand til at røbe.

Det viste sig saaledes her, at man tydeligt kunde skelne mellem to Slags Byggeskik. Det var meget almindeligt at træffe paa Levninger af *Stavbygninger* (Fig. 15), der dannedes af tætstilte og sammenføjede lodrette Stolper, ligesom i de berømte nor-

Fig. 15. Hedeby. Felt med bevaret Tømmer. I Midten et Ildsted. I Billedets Over- og Underkant samt til højre ses det nederste af Stavvæggene i et Hus. (Efter H. Jankuhn).

ske Stavkirker. Men til Forskel fra disse var Stavene her ikke fornedet indfældet i Syldtømmer, men gravet lige ned i Jorden. Det er den ældste Form for Stavbygninger, man kender, og den har været brugt i Danmark i Tiden omkring Aar 1000 (saaledes paa Vikingeborgen Trelleborg og ved Trækirken St. Maria Minor i Lund). — Ved Siden af Stavbygningerne fandtes hyppigt Huse, der ikke havde haft en sammenhængende Stavvæg, men hvor Stolperne stod et Stykke fra hinanden og hvor Mellemrummet var udfyldt med *Fletværk* af Vidjer. I disse Huse var det nødvendigt at have en indvendig Bræddevæg. Huse af denne Art er endnu ikke paavist i Norden fra Vikingetiden, mens man har fundet flere af dem paa hollandske Værfter og i det saksiske Omraade; Udgraveren mener derfor, at de repræsenterer et saksisk-frisisk Befolkningselement, mens Stavbygningerne skal være bygget af Nordboer. Ligesom i Feltet oppe ved Volden fandt man ogsaa her flere Hustomter under hinanden, men hvor man i de

højereliggende Dele af Byen højst kunde finde 3—4 Huse under hinanden paa samme Plads, har man nede ved Noret fundet indtil 10 Hustomter paa samme Plet. Og her er det ejendommeligt, at hvor en Stavbygning er brændt eller sunket sammen, har man bygget en ny Stavbygning paa den gamles Plads, og hvor et Stolpe- og Fletværkshus har staaet, er ogsaa det blevet afløst af Huse af samme Type. Kun i de øverste Lag synes Stavbygningerne at have maattet vige for Bygninger af den frisisk-saksiske Type. Dette er virkelig ganske mærkværdigt, men det vil dog nok være for dristigt paa Grundlag af to Bygningstyper indenfor et saa begrænset Felt af den store Byplads at drage Slutninger om Befolkningens nationale Karakter.

Hedeby maa have haft et meget broget Udseende. Hvordan det end har sig med de forskellige Bygningstypers nationale Oprindelse — det ved vi for lidt om endnu — saa maa det have virket ganske ejendommeligt paa den Fremmede, der kom til Byen, at se dens Blanding af forskellige Bygningstyper og -størrelser. Foruden de to nævnte Bygningstyper var der ogsaa andre Former repræsenteret, Bulhuse — hvor Mellemlummet mellem Stolperne var udfyldt med vandret anbragte Planker, — og Bindingsværkshuse har der vel ogsaa været. Der har ogsaa været stor Forskel paa Husenes Størrelse. Ligesom i den øvre Del af Byen fandtes der ogsaa nede ved Bækken Smaaboder med eller uden Ildsted, men ved Siden af dem fandtes der større Huse, hvor Ildstedet var anbragt midt ude paa Gulvet, og man fandt ogsaa enkelte store „Haller“, saaledes i 1937 et Hus, der maalte $17 \times 6\frac{1}{2}$ m i Grundplan. Paa Gulvet i dette Hus laa talrige Skaar af Lerkar og af Glas. Glasset var farvet og stammede dels fra Skaale, dels maaske fra Vinduer. Der var ogsaa Spillebrikker af Glas. Lerkarskaarene var særlig interessante, fordi de stammede fra Kar, der var lavet paa Drejeskive og indført fra Rhinegnene, — de tidsfæstes til omkr. 800 eller Tiden kort derefter. Det tyder unægtelig paa, at det Hus, hvor de fandtes, var fra 800-Aarene; der er

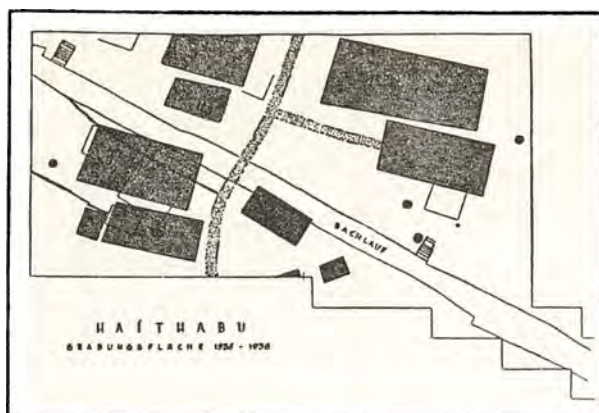

Fig. 16. Hedeby. Byplan i det 1935—39 undersøgte Felt. Bækløbet strækker sig diagonalt gennem Feltet. Husene ligger ikke parallelt med Bækken, men med Gavlen mod Gaden, der gaar vinkelret paa Bækken. Cirklerne angiver Brønde. I Nærheden af Hjørnet torneden til højre ses en Bulvej (Kvindernes Vaskeplads).

i det hele i de seneste Aar gjort en Række Fund, der tyder paa, at Byen gaar tilbage til Begyndelsen af 800-Aarene.

Huset havde Gavlmod Gaden, en lille Stenlægning førte fra Døren midt paa Langsiden ud til Gærdet, der skilte Toften fra Gaden. Saadanne Gær-

der har omgivet de fleste af Husene. Mens man ikke i Feltet oppe ved Volden havde kunnet paavise Spor af Gadebelægning, fandt man adskillige plankebrolagte Gadepartier (Bulveje) i Feltet her. Vanskeligheden var her den, at der var saa meget bevaret fra forskellige Perioder af Byens Liv, at det næsten ikke var til at erkende, hvad der hørte sammen i Tid. Visse Hovedtræk i Bebyggelsens Plan har dog kunnet slaas fast. Det synes saaledes at være en Regel, at Bygningerne vender Gavlen mod Gaden. Deres Beliggenhed har ikke været bestemt af Verdenshjørnerne, men udelukkende af Gadens Retning (Fig. 16). Ligesom i Feltet ved Volden tyder Tomternes Beliggenhed under hinanden paa en vis Stabilitet i Ejendomsforholdene, men der har dog været Tider, hvor man sprængte de gamle Rammer og skabte nye.

I det store Felt hernede i det lavtliggende Terræn ved Noret stødte man paa Bækløbet, der løber ind over Bypladsen ved Halvkredsvoldens vestligste Punkt. Det er rimeligt at antage, at denne Bæk fra første Færd har lokket Bebyggelsen til sig, — det er ligesom Husene har klumpet sig særlig sammen her ved Bækken, hvor den nærmer sig Noret. Her har der ogsaa udfoldet sig et

Fig. 17. Hedeby. Bækløbet i det 1935—39 undersøgte Felt, set fra Syd. Paa den anden Side Bækken ses Bulvejen, der fører ned til Vasketrappen. (Jfr. Fig. 13.). (Efter H. Jankuhn).

muntert Liv. Paa Billedet Fig. 17 ses i Forgrunden Bækløbet, hvis Sider er afgrænset med et Bolværk af Risfletning eller Planke, støttet af dybt nedrammede Pæle. Paa den anden Side af Bækken ses en kort Bulvej, der fører ned til en Trappe ved Bækken. Ved Trappen ses to svære Stolper, der maaske har baaret en lille Port. Betragter vi de nærmeste Omgivelser, ser vi til venstre for Bulvejen de opragende Stave fra en Brønd, i Baggrunden ligger et lille firkantet Hus, og den indgipsede Plet, der ses til højre for dette, skjuler en Vaskebalje. Men ved Trappen og paa Bunden af Bækken nedenfor Trappen fandt man flere Smykkenaale! Saa er det ikke svært at regne ud, at her har Kvinderne haft en Vaskeplads. Til Vask har man anset Bækkens Vand for tilstrækkelig rent, men til Drikkevand har man ikke kunnet anvende det. Det fremgaar tydeligt af det Utal af Brønde, man

støder paa overalt i Hedeby, ogsaa — som det ses her — i umiddelbar Nærhed af selve Bækken.

Undersøgelsen af Bækløbet viste, at dette flere Gange var blevet reguleret. Der var $1\frac{1}{2}$ m Forskel paa det ældste og det yngste Bækløbs Niveau. Oprindeligt havde Bækken rislet frit ned imod Noret, men allerede i 800-Aarene har man indrammet dens Løb med et Bolværk, — det fremgaar af, at man i Bunden af Bækken har fundet rhinsk Keramik af Badorftypen. I det hele var Bækken et rigt Findested for Oldsager, — hvad har man ikke tabt i Bækken? Lerkar, der er blevet knust, Smykker og Kamme, Mønter, men ogsaa sværere Ting som Plovskær og Vaaben. Hvor Bækkens Leje ikke var altfor forstyrret ved Reparationer og Oprensninger, kunde man ved Hjælp af disse Oldsager datere dens Historie, — ja de tyske Arkæologer mente endda ved Hjælp af Bækkens Lagdeling at kunne datere visse Oldsaggrupper! Selv om dette kan forekomme den uindviede noget tvivlsomt, er det dog nok værd at dvæle et Øjeblik ved Hedebybækkens Historie, for den afspejler i Virkeligheden Byens egen Skæbne.

Engang — vel nok i det 10. Aarhundrede — maa en „stærk Mand“ have gjort sig gældende i Hedeby, siden de Huse, der var blevet bygget helt henne ved Bækken, med eet er blevet fjernet og ikke bygget op igen paa samme Sted. I Stedet blev der anlagt en Vej langs Sydsiden af Bolværket, forøvrigt en slem Belastning for dette, som gentagne Gange har maattet udbedres. Indenfor det Felt, der blev udgravet i 1935 og følgende Aar, konstaterede man, at der her havde været en Opstemning af Bækløbet af kunstig Art. I Bækløbet nedenfor denne Dæmning og Sluse fandt man allernederst et Lag fintkornet Sand og derover et meget groft Lag med smaa og større Sten imellem. I de fintkornede Lag laa et Spænde med Ornamenten i Jellingstil, altsaa fra 900-Aarene; paa Grænsen mellem de to Lag fandtes forkullede Rester fra Opstemningsanlægget og desuden Skelettet af en Hest, hvis Lig var blevet liggende i Bækløbet. Nærved det

fandtes i samme Lag Skeletdelene af to Mennesker, delvis spredt. Denne „Brandhorisont“ kan ikke andet end afspejle Hændelser, der har været katastrofale for Hedeby. En total Ødelæggelse maa være overgaaet Byen, — ellers vilde Beboerne dog have fjernet den døde Hest fra Bækken! Opstemningsanlægget er heller ikke blevet sat i Stand igen; i de øverste Lag ser man, at Bækken ganske vist er blevet omgivet med nyt Bolværk, men i Løbet findes fine Rester af Kviste og Smaagrene, der er ført bort af Strømmen, et sikkert Vidnesbyrd om, at levende Hegn og Buske og ikke Menneskeboliger har grænset op til Bækken.

Hvornaar er denne Katastrofe indtraadt, som Byen aldrig er kommet sig af? Alt hvad Fundene kan sige herom er, at den maa være indtraadt efter ca. 1050, thi paa „Kajgaden“ Syd for Bækken har man fundet en Mønt, præget af Bruno III i Dokkum i Aarene 1039—46. Og at det maa være sket inden ca. 1100, thi i Bæklejets øverste Lag fandt man en Parérestang fra et Sværd fra Tiden omkring 1100.

Hvad der her er fortalt om Hedeby, skyldes i alt væsentligt lagttagelser, der er gjort i de to Søgegrøfter og dermed sammenhængende Felter, som Kielermuseet har undersøgt i 1930'erne. Takket være Udgravernes Grundighed og ligefrem pinlige Omhu med Enkelthederne synes ingen lagttagelser at være gaaet tabt, der kunde bidrage til Forstaaelse af Byens Plan og Udvikling. Men det kan jo ikke nægtes, at det kun er et meget lille Omraade af den store Byplads, der er blevet systematisk undersøgt. En af Udgraverne blev for en Del Aar siden spurgt, hvornaar man kunde vente Undersøgelserne tilendebragt. Han svarede, at hvis man fortsatte med samme Styrke (ca. 20 Mand), samme Tempo (4—5 Maaneder hver Sommer) og samme Grundighed, vilde der formentlig gaa 4—500 Aar, inden man blev færdig!

Men det vil jo igen sige, at fremtidige Udgravninger endnu kan have meget at aabenbare os om Byens Udvikling og Plan. Har hele Bypladsen været beboet fra første Færd? Hvor har

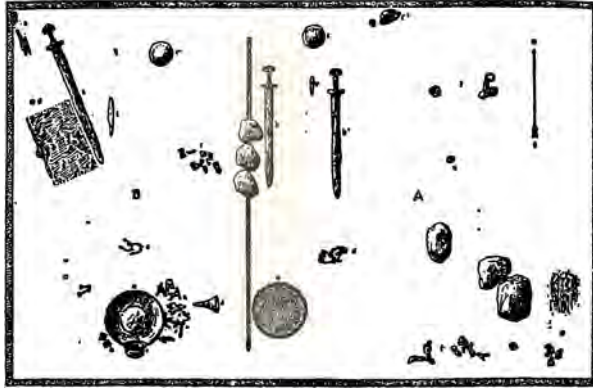

Fig. 18. Baadkammergraven ved Hedeby. Grundplan af Gravkamrene. A: Østgraven. a. Træspand med Jernbeslag. b. og b'. Sværd. c. og c'. Skjoldbuler. d. Stigbøjler. e. Kniv. f. Spænder, Bidsler og Beslag. B: Vestgraven. a. Bronzeskaal. b. Sværd. c. og c'. Skjoldbuler. d. tragtformet Glasbæger. e. Sporer. f. Sølvbeslag til Ridetøj. g. Rester af Trækiste med Jernbeslag og Bronzering. h. Pilespidser. k. Bronzespænder, Jernbidsel, sølvbeslaet Ridetøj m. m. l. Jernkniv.

Byens Centrum ligget? Hvor finder vi Jarlens Bolig eller Kongsgaarden? Hvor har Kirken haft sin Plads? Disse Spørgsmaal vil utvivlsomt blive besvaret en gang, men ingen ved hvornaar. Der er dog allerede foretaget enkelte Prøvegravninger i Omraader udenfor de to store Søgegrøfter, og disse Gravninger bestyrker den An-

tagelse, at Byen har været opdelt i bestemte *Kvarterer*, maaske netop en Firedeling med Bækken og Hovedgaden mellem Nørreport og Sønderport som Skillelinjer. I det sydvestlige Kvarter har man fundet store *Gravpladser*, den ene med Kammergrave fra Byens ældste Tid, den anden en ligefrem Kirkegaard med 3—4000 Grave. Kun et Par Hundrede af disse er virkelig undersøgt, — de Døde var her gravlagt i simple Trækister, uden Gravgoods og med Ansigtet rettet mod Øst som i kristne Grave, — disse Grave er utvivlsomt fra 900-Aarene, fra kristen Tid. Denne Kirkegaard fandtes lige Syd for Vandløbet. Enkelte Kvindegrave paa Kirkegaarden havde dog et rigt Udstyr af Smykker og Kæder, men den rigeste Grav fra dette Aarhundrede er dog fundet udenfor Byvolden, et lille Stykke Syd for Sønderporten. Det var en *Baadkammergrav* (Fig. 18). Saaledes kaldes den, fordi der over Kammergraven, som indeholdt Ligene af to Krigere med ualmindelig pragtfuldt Udstyr af Vaaben, Ridetøj og Heste samt Drikkebægre af Glas, Skaale og Spande med „Rejsekost“, var sat en stor Vikingebaad til selve Rejsen til det hinsides. Tilsvarende

Grave kendes ikke fra Danmark, hvor Ladbyskibet minder mere om norske Gravskikke, mens Baadkammergraven fra Hedeby har sit nærmeste Sidestykke i et Fund fra Birka i Sverige. Her maa der være Tale om en Fyrstegrav, og Fyrsten synes at stamme fra Sverige, højsat efter svensk Skik som han er.

Men tilbage til Hedeby. Endnu et Kvarter med sit eget Præg er paavist her. Det er *Haandværkerkvarteret* i Stadens nordøstlige Fjerdedel. Her har man mellem Hovedgaden og Noret fundet saa mange Efterladenskaber fra Haandværkeres Virksomhed: Værksteder, Støbeforme, Smeltedigler o. l., at det ligger nær at antage, at de særlig har holdt til i dette Kvarter, — det var jo Skik i Middelalderen, at hvert Fag havde sin Gade. En saa udbredt Beskæftigelse som Forarbejdelsen af Knogler til Kamme, Naale (Smykke- ell. Synaale), Tenstene m. m. har dog ikke været begrænset til denne Del af Byen alene, eftersom man helt oppe ved Volden fandt et Hus, hvor afsavede Hjortetakker og halvfærdige Kamme tydeligt fortalte, at ogsaa her havde der været Værksted for Kammagere.

Blandt Fundene fra Haandværkerkvarteret er Støbeformene af størst Betydning. De viser os det overraskende Forhold, at næsten alle Bronzesmykker, der er fundet i Hedeby's Grave eller andetsteds indenfor Byens Omraade, er eller kan være fremstillet i Byen selv. I Reglen er de udformet i nordisk Stil, f. Eks. de ovale Skaalspænder, men sommetider efterligner deres Form og Udsmykning ganske tydeligt udenlandske Forbilleder. Det gælder især en Række trefligede Spænder (Fig. 19) med stiliserede Plantearnamenter i frankisk-karolingisk Stil; saadanne Smykker kendes fra alle Egne i Norden, og Brudstykker af Støbeforme til dem er fundet i Hedeby. Det vidner om, at man her paa dette Sted har omsat fremmede Kulturimpulser til et nordisk Formsprog, og dette Forhold er ikke saa vanskeligt at begribe, naar vi ser, hvordan Hedeby ad Handelsvejen til Stadighed har modtaget Impulser udefra.

Fig. 19. Trelligede Spænder. Foroven til Siderne samt forneden Brudstykker af Støbeforme fundet i Hedeby. De tilsvarende hele Smykker samt et Brudstykke er fundet i Højby (Danmark), Fonbæk og Jorde (Norge) samt Svartaa (Sverige). (Efter H. Jankuhn).

De bedste Vidnesbyrd herom afgiver Tusinder af Lerkarskaar, der er fundet i Hedeby. Ved Siden af Skaar af Kar, der ganske ligner dem, man ellers kender fra denne Tid herhjemme, grove, simple Kar, findes der temmelig mange Skaar af Kar, der er lavet paa Drejeskive; Lermassen er graagul og haardtbrændt, og Overfladen er prydet med horizontale Baand eller Lister, hvori ses tætstillede firkantede Indtryk, som er frembragt af en Slags „Rulle-

stempel“. Disse Kar er ikke fremstillet i Norden, hvor man dengang endnu ikke havde lært Drejeskivetekniken, — de er kommet fra Rhin-Egnene hertil. Foruden i Hedeby er de fundet i Mængde i Dorestad i Frisland og paa hollandske Værfter, og deres Fremstillingssted maa søges i Landsbyen *Badorf* i Nærheden af Köln, hvor Kar af denne Type blev lavet omkr. Aar 800.

Badorf-Karrene oplyser os altsaa om, at der allerede i 800-Aarene, vel endda i Aarhundredets første Halvdel, har været en ganske livlig Handelsforbindelse mellem Rhinegnene og Hedeby. Vi maa ikke forestille os, at Formaalet med denne har været at eksportere Keramik fra Kølns Omegn til Hedeby; Lerkarrene har sikkert tjent som Beholdere for Varer, der udførtes, f. Eks. Vin. I det hele maa vi ikke regne med at finde direkte Spor af de Varer, der spillede Hovedrollen i Omsætningen; det er mest sandsynligt, at de Varer, vi fik, Vin, Tøjer, Salt, ingen Spor har efter-

ladt sig, og det samme gælder vel de Varer, hvormed der betales: Pelsværk, Slaver.

Men endda er der Vidnesbyrd nok om Samhandelen mellem Hedeby og de nederrhinske Egne fra Køl̄n til Dorestad i Frisland. Foruden Badorf-Karrene og de dermed beslægtede „Reliefbaand-Amforaer“, der synes at have været store Vinbeholdere ell. lign., maa nævnes de mange Skaar af saakaldte *Pingsdorf-Kar*, opkaldt efter en anden Landsby i Nærheden af Køl̄n, hvor disse Kar fremstilledes som Forløbere for det rhinske Stentøj, der blev saa udbredt i Middelalderen ogsaa her i Norden. Pingsdorf-Karrene er gulbrune ligesom Badorf-Karrene, men i Stedet for stemplede Baand eller Lister er de prydet med brune malede Streger eller Pletter. De er imidlertid vanskelige at tidfæste og synes at have været i Brug gennem Aarhundreder.

Hertil kommer Skaar af Kander af den saakaldte *Tatingtype*, opkaldt efter en Landsby i Ejdersted, hvor en saadan hel Kande er fundet. Det er slanke Kander af sort Ler med hvidmalede vandrette Felter; de kendes fra enkelte svenske Fund, bl. a. Birka, fra Hedeby og Tating i Sydslesvig samt fra Dorestad og fra Trier. Ogsaa de stammer fra Begyndelsen af 800-Aarene, og det ligger nær at søge Fremstillingsstedet i Rhinegnene. Det samme gælder de paafaldende mange *Glasskaar*, der er fundet i Hedeby, af Drikkebægre eller fra Vinduer; Glasset er altid farvet, grønt, blaat eller hvidt, undertiden med Guldbelægning; maaske stammer det fra en Glasovn, man har fundet fra denne Tid ved Cordel i Eifel.

Fra Eifel stammer ogsaa de fleste Møllesten, der er fundet i Hedeby; de er lavet af en porøs vulkansk Stenart, som hidrører fra en Lavastrøm ved Niedermendig. I samme Forbindelse kan det nævnes, at ligesom Ribe Domkirke og en Række Kirker i dens Nabolag er opført af rhinsk Tuf, saaledes er ogsaa en Række Kirker langs Ejderen og Trenen indtil Slesvig i Øst opført af

Tufsten fra disse Egne, Men det er ganske vist først i 1100-Aarene.

Sammenlignet med den overvældende Mængde af Fund fra Hedeby, der vidner om Handelsforbindelse med Frisland og Rhinegnene, er Vidnesbyrdene om Handelsforbindelse i andre Retninger sparsomme. Et skiveformet Guldspænde med indgrave-ret Kors og Baandfletninger i irsk Stil stammer sikkert fra England, et Ringspænde af Sølv og et Hængesmykke af baltisk Præg viser hen til Egnene omkring Østersøens sydøstlige Bækken. Raa-stoffet til Vegstenskar og maaske Karrene selv maa være indført fra Sverige eller Norge. Men efter alt at dømme har Forbindelsen mod Sydvest været af langt større Betydning end Forbindelserne til andre Sider.

Inden vi forlader Fundene som Kilde til Sydslesvigs Historie i Vikingetiden, maa endnu *Mønt- og Skattefundene* omtales. Indenfor *Hedeby's* Volde har man kun fundet Mønter enkeltvis, mest i Grave. Deres Antal er beskedent, ikke over en 30 Stykker (jfr. Fig. 23). Af disse er henved Halvdelen *Efterligninger af Mønter, som Karl den Store havde ladet præge i Dorestad*. Efterligningerne er barbariske og vidner om, at deres Fremstillere hverken har kunnet læse eller skrive. Højst sandsynligt er disse Efterligninger præget i Hedeby, men de er ikke blot fundet her, men ogsaa andetsteds i Norden, bl. a. i Birka. Fra *Gremmerup* (Husby S.) i Nordangel stammer et Fund paa 314 Mønter, alle saadanne Efterligninger af Dorestadmønter, men af en yngre Type, vel fra omkr. 950. — Enkelte af de Mønter, der er fundet i Hedeby, er *arabiske Dirhem'er*, og saadanne Dirhem'er indgaar desuden i Skatte fra *Rantrum* (Mildsted S. ved Husum), fra en Høj ved *Slesvig* og fra den lille Ø ved Sliens Munding. Mønterne er præget i Tiden mellem 777 og 932, men de maa ikke opfattes som Vidnesbyrd om direkte Handel med Orienten. En spansk Araber, At-Tartüschi, der ogsaa har besøgt Hedeby engang omkring Midten af 900-Aarene, fortæller at han i Byen Mainz har set Sølv-

Fig. 20. Danevirke mellem Danevirke Sø og Gottorp Enge. I Baggrunden skimtes til venstre Gottorp, til højre Slesvig Domkirkes Spir. (Efter Soph. Müller).

Fig. 21. Kovirkets bedst bevarede Parti. Efter Sophus Müller.

*Fig. 22. Danevirkes Hovedvold. Voldstykket langs Reideaa tæt vest for Voldknækket.
Efter Sophus Müller.*

penge fra Samarkand, præget af Samaniden Nasr II i Aarene 913—15. Det betyder altsaa blot, at arabisk Mønt var gæv og gængs i Vesterland. — Det er ejendommeligt, at der kun er fundet en enkelt *angelsaksisk* Mønt i Hedeby, — disse Mønter oversvømmede jo ellers Danmark i Tiden omkring og efter Aar 1000. Derimod udgør engelske Mønter, især fra Ethelred den Raadvilde, Hovedstokken af to Fund fra de frisiske Øer, det ene fra *List* paa Sild (fundet ved Stranden i et Kohorn), det andet fra et Sted i umiddelbar Nærhed af *Lembeksborg* paa *Før*. — Endelig skal for Fuldstændigheds Skyld

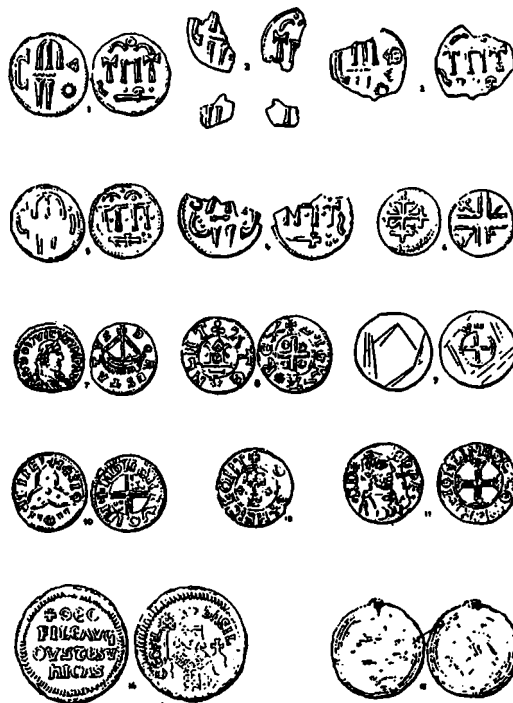

Fig. 23. Møntfund fra Hedeby. 1—4: Nordiske Efterligninger af Karl den Stores Dorestad-Mønter, fra 2. og 3. Fjerdedel af 800-Aarene. 5: Halvbrakteat fra Slutningen af 800-Aarene. 6: Hedeby-Helvbrakteat fra 2. Halvdel af 900-Aarene. 7: Dorestad-Mønt, Ludvig den Fromme 814—40. 8: Otto-Adelheid-Mønt fra 900-Aarene. 9: Ubestemmelig tysk Mønt fra 900-Aarene. 10: Dansk Mønt fra Knud den Store ell. Hardeknud. 11: Engelsk Mønt fra Edward Confessor (1042—66). 15: Efterligning af en arabisk Dirhem. 16: Byzantinsk Bronzemønt fra Theophilos (829—42).
Efter Erwin Nöbbe.

nævnes en Skat af Mønter, nedlagt i en Trædaase ved *Vesterland* paa Sild omkr. 1050; Mønterne var danske, engelske og tyske, flest af de sidste. Og et stort Fund af Armringe og Barrer uden Mønt, fra *Witzworth* i Ejdersted, ligesom Skatten fra *Rantrum* nedlagt i Slutningen af 800-Aarene. — I selve Hedeby er der ogsaa fundet ganske faa *byzantinske* Mønter. — Mønt- og Skattefundene fra Sydslesvig er for faa og spredte i Tid og Rum til, at vi tør drage videregaaende Slutninger om deres Betydning; det er rigtigt, at de er fundet ved de gamle Handelsveje, men

Grunden til deres Nedlæggelse har sikkert været Fejde og Ufred — og ikke blomstrende Handel.

Skal man prøve kort at sammenfatte, hvad Fundene fortæller om Sydslesvig i Vikingetiden, maa Hedeby træde helt i Forgrunden. Den har aabenbart været det eneste Centrum i Omraadet af virkelig Betydning, men den har ogsaa været et Centrum af aldeles usædvanlig Betydning. Den livlige Forbindelse med Dorestad og Rhinegnene, som Fundene bevidner, har været af et saadant Format, at det maa have haft dybtgaaende politiske og kulturelle Følger ikke blot for Hedeby og dens nærmeste Omegn, men for hele Norden.

Naar Sydslesvig ved Vikingetidens Begyndelse fra sin tidligere upaaagtede Tilværelse kastes ind i Begivenhedernes Malstrøm, skyldes det næppe Kræfter, der er udgaaet fra Omraadet selv. Byen bag Halvkredsvolden er ved Siden af Birka i Sverige den ældste i Norden, og begge viser de fra første Færd, fra Begyndelsen af 800-Aarene, en stærk kulturel Forbindelse med den Tids betydeligste Handelsstad i Nordeuropa, *Dorestad* i Frisland, Hovedstaden for de driftige *Friser*, der ved Siden af Araberne var den Tids fremmeligste Handelsfolk. Der er ingen Tvivl om, at det er Friserne, der har opdaget, hvilke Rigdomme af Varer der kunde hentes fra Landene ved Østersøens Kyster, først og fremmest Pelsværk. Det gjaldt nu om at komme til disse Lande ad den kortest mulige Vej.

Søvejen langs Jyllands Kyst og Nord om Skagen ansaas dengang utvivlsomt for overordentlig farlig; først i 1200-Aarene dristede Skipperne sig til at runde Skagen. I Vikingetiden foretrak man endnu at holde sig nær til Vadehavets Kyster, og man lagde til Land der, hvor Floder eller Aær førte ind i Landet. Det var Tilfældet ved *Ribe*, en af de ældste Byer i Danmark, og ved Ejderen. Her har man kunnet sejle et godt Stykke op ad Floden, og hvis man længere oppe fulgte Trenen op til *Hollingsted*, var der kun 16 km over Land til Byen ved Halvkredsvolden. Saa maatte

man enten slæbe Skibene over Land eller omlade Varerne to Gange, — hvilken af Delene man har foretrukket, ved vi ikke. Men hvis Hollingsted, der i Dag kun er en lille Landsby, for tusinde Aar siden har haft Betydning som Transithavn, saa maatte vi dog vente at finde Rester af en Boplads der fra den Tid. Og dette er da ogsaa Tilfældet. Ved Gravninger, som blev foretaget af Kielermuseet i Aarene 1932—33, lykkedes det at paavise en Boplads tæt ved Hollingsted Kirke i umiddelbar Nærhed af Treenen. Paa Bopladsen fandtes Skaar af Kar med Reliefbaandornamenter og af Pingsdorf-Keramik, ganske som i Hedeby. De importerede Kar var i Flertal. Saa sent som i 1100-Aarene byggedes den nuværende Kirke her af Tufsten fra Rhinegnene.

Spørgsmaalet om Hedeby's Betydning har vi nu faaet besvaret af Jordfundene, men deres Vidnesbyrd om Byens Forhold suppleres af en Række skriftlige Kilder, der er bevaret fra Samtiden.

Den ældste af disse, *Ansgars Levned*, forfattet kort efter hans Død i 865 af hans Efterfølger Rimbart, beretter at Ansgar, der jo allerede i 826 havde forsøgt at missionere i Danmark, kort efter at han i 849 var blevet Biskop i Bremen, fik Lov til at bygge en Kirke i Danmark. Hvor kom saa den første Kirke i Danmark til at ligge? Den gamle Kilde svarer, at *Horik*, der nu var Enekonge i Danmark, „gav Lov til, at der maatte bygges en Kirke i en der-til egnet Havn i hans Rige, der laa nær ved Egnen her og som hedder *Sliaswich*: her traf Købmænd sammen fra alle Sider... Dér fandtes i Forvejen mange Kristne, som havde modtaget Daaben enten i Dorestad eller i Hamborg; blandt dem regnedes nogle for de fornemste i denne By.“ Ja, det siges, at Missionens Fremgang i Slesvig fremkaldte en saadan Glæde i Hamborg, at „ogsaa vore Landsmænd uden Frygt — hvad der tidligere ikke var muligt — og Købmænd baade herfra og fra Dorestad nu drog til dette Sted, og herved opstod der Overflod paa alle Goder.“ — Hvis Kilden ikke havde kaldt Byen Slesvig men Hedeby, vilde dens Karakteristik jo i alle Maader have stemt nøje overens med den, som

Fundene har givet os af Byen bag Halvkredsvolden. I Dag er Navnet *Slesvig* ganske vist knyttet til Byen Nord og Vest for Sliens inderste Bredning, men ingen Spor findes af, at Byen her skulde være saa gammel. Udgravningerne har derimod tydelig vist, at Hedeby gaar tilbage til første Halvdel af 800-Aarene. Men kan den samme By da have haft to Navne, baade Hedeby og Slesvig?

Ja, det er der ingen Tvivl om, at den har haft. En engelsk Krønikeskriver, Jarl *Ethelwerd*, der døde kort før Aar 1000, skriver i sin angelske Krønike, at det gamle Angels Hovedstad paa det saksiske Sprog kaldes *Sleswic*, men hos Danskerne *Haithaby*. — Ogsaa *Adam af Bremen*, der omtrent hundrede Aar senere skildrede Byen i sin Kirkehistorie, fremhævede at den havde to Navne: „*Sliaswig*, som ogsaa kaldes *Heidiba*“. Han lagde iøvrigt Hovedvægten paa Byens Forbindelser imod Øst: „Fra dens Havn afsejler ofte Skibe til Vendland, til Sverige, til Samland, ja lige til Grækenland“.

Den ældste angelsaksiske Kilde, der omtaler Byen, Kong Alfred den Stores Beretning om *Ohteres (Ottars)* og *Wulfstans* Rejser omkr. Aar 890, kalder ikke Byen Hedeby, men blot „*ved Hederne*“ (æt *Hæpum*). Ottar fortalte Kong Alfred, hvordan han havde hentet Pelsværk helt oppe ved det hvide Hav; fra Haaloga-land sejlede han sydpaa med det til Skiringssal, den store Markedsplads ved Oslofjorden, og derfra i fem Dage videre til den Havn, som man kalder Ved Hederne, — „den ligger mellem Vender og Sakser og Angel og hører under Danerne“. Paa Rejsens to sidste Dage havde han til Bagbord de Øer, der hører til Danmark; til Styrbord havde han Gotland, Sillende og mange Øer — i disse Lande boede Anglerne, før de kom til Britannien. — Saa- dan fortalte Nordmanden Ottar om sin Færd gennem Kattogat og Lillebælt til Byen ved Hederne, — om en Rejse videre fra denne Havn fortalte Wulfstan: Paa syv Døgn sejlede han „of *Hæpum*“ til Truso ved Weichsels Udløb. Under denne Fart havde

han til Styrbord Vendland, til Bagbord Langeland, Laaland, Falster og Skaane, hvilke Lande alle hører til Danmark, derefter Burgendaland (Bornholm), der har sin egen Konge — og endelig Egne, der hører til Svenskerne. — Det interessante ved denne aabenbart meget nøjagtige og paalidelige Kilde, der ikke blot lægger Vægt paa de geografiske, men ogsaa paa de politiske Forhold, er dels Navneformen „Hedum“ — var Handelspladsen endnu ikke stor nok til at kaldes en By? — dels den udtrykkelige Angivelse af, at den hører under Danerne.

Fra en noget senere Tid, vel omkring 950, stammer den spanske Araber *At-Tartûschis* Skildring af Slesvig; den fortjener at anføres i sin Helhed: „*Schleschwiq* er en meget stor By ved Verdenshavets yderste Rand. I dens Indre findes der Kilder med fersk Vand. Dens Beboere tilbeder Sirius, bortset fra et lille Antal, der er Kristne, og som har en Kirke der. De (Siriustilbederne) fejrer en Fest, hvor de alle kommer sammen for at ære Gud og for at spise og drikke. Hvem der slagter et Offerdyr, rejser foran sit Hus Pæle og hænger Offerdyret op derpaa, hvad enten det er en Okse eller en Vædder, en Gedebuk eller et Svin, for at Folk kan vide, at han ofrer det til Ære for sin Gud. Byen er fattig, dens Beboeres Hovednæring er Fisk, hvoraf de har Masser. Faar en af dem Børn, bliver de kastet i Havet, for at man kan spare Omkostningerne ved deres Opfødsel. Retten til Skilsmisse tilkommer Kvinderne der, — Kvinden foretager Skilsmisse, naar hun vil. Tillige findes der paa det Sted en kunstigt fremstillet Øjensminke; naar de anvender den, tager Skønheden aldrig af, men tværtimod til hos Mænd og Kvinder. Aldrig hørte jeg en hæsligere Sang end Slesvigernes, — det er en Brummen, der kommer fra deres Struber, omtrent som Hundegøen, kun endnu mere dyrisk end den.“ — Ved første Øjekast kan den spanske Arabers Skildring af Slesvig eller Hedeby maaske forekomme den nordiske Læser noget fantastisk, men man maa jo ikke glemme, at nordiske Forhold maatte virke overordentlig fremmedartet paa en Orien-

taler. Tænk blot paa den nordiske Kvindes frie Stilling sammenlignet med den muhamedanske. Kilderne med fersk Vand er formentlig ikke andet end de talrige Brønde, man har fundet i Hedeby. Offerfester og Børneudsættelse er Træk, vi kender igen fra nordiske Kilder. At Byen virkede „fattig“, er ikke underligt, naar vi tænker paa den vidtberejste Arabers Horisont; mere bemærkelsesværdigt er det, at han, Verdensmanden, kalder Slesvig „en meget stor By“. I hvert Fald er det en Kendsgerning, at Araberen har været i Byen, og alene det siger jo noget om dens Betydning dengang.

Alle de Kilder, vi her har beskæftiget os med, understreger Byens kulturelle Betydning. Om dens politiske Stilling har vi faaet at vide, at den omkring 850 stod under den danske Konge *Horik*, og at den endnu omkring 890 hørte under Danerne. Med den Betydning, som Byen havde i økonomisk og kulturel Henseende, tør vi regne med, at Herredømmet over Byen betød Herredømmet over det omliggende Land, — ja, vi tør vel næsten sige, at den, der var Herre i Danmark, men ikke i Hedeby, ikke havde vundet hele Danmark endnu. Men Hedeby's politiske Historie, saavidt den kan udredes, maa ses i Sammenhæng med *Danevirke*.

Den ældste Efterretning om *Danevirke* gaar helt tilbage til Karl den Stores Tid. Under Aaret 804 meddeler *de frankiske Rigsannaler*, forfattet omtrent paa samme Tid: „Paa dette Tidspunkt kom Danernes Konge *Godfred* med sin Flaade og hele sit Riges Hær til det Sted, som hedder *Sliesthorp*, paa Grænsen mellem hans Rige og Saksland.“ Det var Meningen, at *Godfred* skulde have opsøgt Kejseren, der befandt sig længere sydpaa ved *Elsterfloden*, men han har altsaa foretrukket at foretage denne Op-march ved Grænsen. Det spændte Forhold mellem Danernes Konge og den frankiske Kejser blev aabenbart kun yderligere forværret ved Karls Underkuelse af Sakserne i de følgende Aar, og under Aaret 808 meddeler *Annalerne*, at *Godfred* har angrebet de slaviske *Obotriter* (som Kejseren havde støttet), ødelagt deres

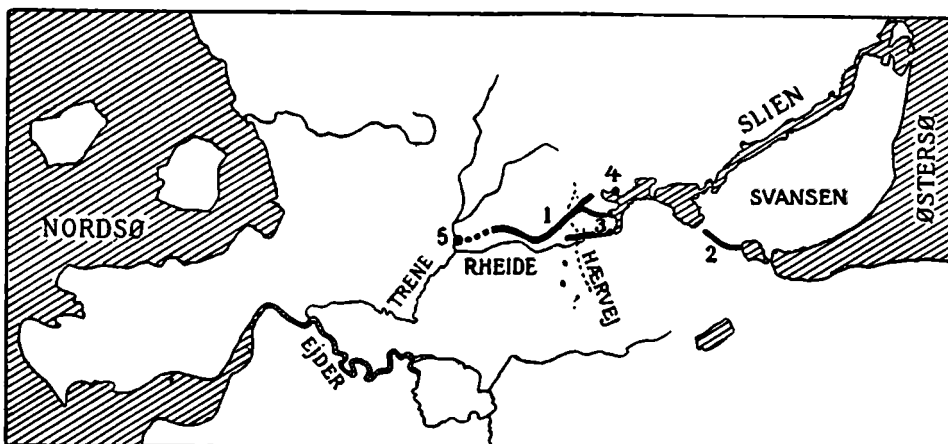

Fig. 24. Kortskitse over Egnen mellem Ejdersted og Slien med Danevirkes Voldsystem indtegnet. 1: Danevirkes Hovedvold. 2: Østervold. 3: Kovirke. 4: Nuværende Slesvig. 5: Hollingsted. — Efter J. Brøndsted.

Handelsplads Reric ved Østersøkysten, „taget Købmændene med sig, har lettet med Flaaden og er taget til den Havn, som hedder Sliesthorp, med hele Hæren. Her blev han nogle Dage og besluttede at befæste sit Riges Grænse mod Saksland ved en Vold, saaledes at denne Befæstning fra den østlige Havbugt, som de (Dannerne) kalder Østersalt, lige til Vesterhavet kunde værne hele den nordlige Bred af Ejderfloden, og den skulde kun have een Port, hvorigennem Vogne og Ryttere kunde færdes frem og tilbage. Efter at have fordelt Arbejdet mellem sine Høvdinge, vendte han hjem.“

Denne Beretning er saa vigtig, fordi det er den ældste, der omtaler Danmarks Sydgrænse og Danevirke, Volden mellem „Østersalt“ og Vesterhavet. Navnet Danevirke bruges ganske vist ikke i de frankiske Annaler, men der tales om et Voldanlæg fra Hav til Hav Nord for Grænsen, og saa kan der kun være Tale om een Vold, nemlig Danevirke.

Nu er Forholdet desværre dette, at der faktisk findes mere end een Vold. Som det ses af Oversigtskortet Fig. 24, findes der foruden den lave „Østervold“ (Nr. 2), der afskærer Halvøen Svansen, to Voldstrækninger mellem Slien og Lavningerne i Vest:

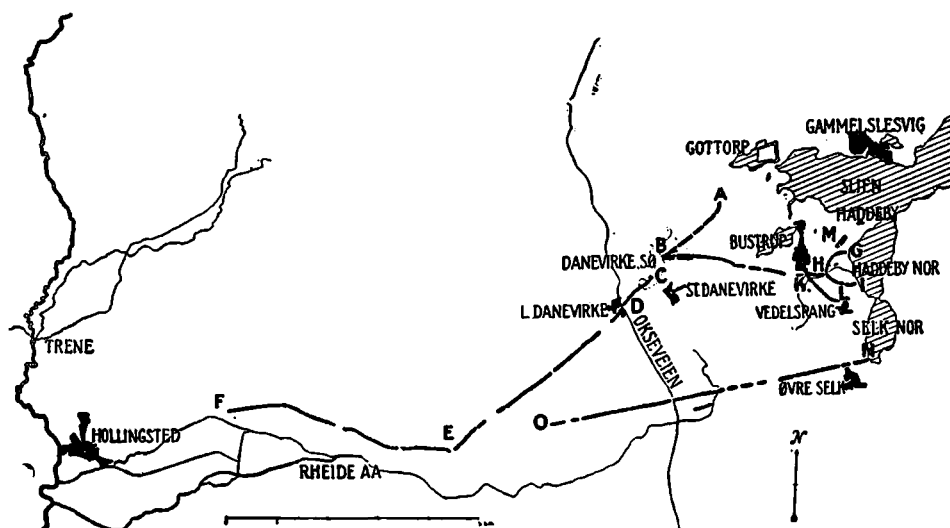

Fig. 25. Danevirkes Volde. Plan. — A-F Hovedvolden, A-D nordøstre Del (B-C Anlæg i Danevirke Sø, C Thyraborg, D Kalegat); D-E midterste Del, med Kampestensmur og Teglstensmur (E Kurborg); E-F vestre Del. — G-I Halvkredsvolden. — B-H Forbindelsesvolden. K-L Forvolden. M Højborg. N-O Kovirke. Efter J. Brøndsted.

Danevirkes Hovedvold fra Gottorp Enge til et Stykke Øst for Hollingsted (Fig. 24, Nr. 1) og *Kovirke* fra Selk Nor til et Stykke Øst for Hovedvoldens Knæk ved Kurborg (Nr. 3). Begge disse Volde har Front mod Syd, Hvilken af dem er saa Godfreds Vold? Herom har Meningerne mellem Videnskabsmændene altid været stærkt delte; i nyeste Tid er Stillingen den, at danske Videnskabsmænd med Sophus Müller i Spidsen har hævdet, at Hovedvolden oprindelig er blevet anlagt af Godfred og senere forstærket af hans Efterfølgere; denne Opfattelse fastholdes bl. a. af Vilh. la Cour i hans *Sønderjyllands Historie I*. De tyske Arkæologer har derimod hævdet, at da Fundene viser, at Hedeby gaar helt tilbage til Begyndelsen af 800-Aarene, maa Godfreds Vold have ligget Syd for Hedeby, som de anser for identisk med Sliesthorp, — altsaa maa det være Kovirke, der er den ældste Vold. For Sophus Müller stod Kovirke som en senere middelalderlig Befæstning. Det er maaske endnu for tidligt at træffe en Afgørelse i denne vanskelige Sag, — Undersøgelser af Voldene kan endnu

Thyra Danebod og Danevirke — tegnet af Guttorm Pedersen.

give uforudsete Resultater. Naar Spørgsmaalet om Danevirkes Udvikling alligevel nu kan besvares med større Sikkerhed end for en Menneskealder siden, skyldes det især en Række Gravninger i Voldene — i alt 76 Voldsnit — foretaget af Kielermuseets Arkæologer.

Kovirke (se Planche Side 80) strækker sig som en fuldkommen lige Vold de ca. 6500 m fra Sydenden af Selk Nor til Lavningerne ved Reideaa. Mod Syd har den haft en Voldgrav med tilspidset Bundprofil. Det har været et meget enkelt Anlæg; det er vanskeligt at sige noget om dets Alder, men Opbygningen tyder paa ret høj Ælde. Betragter man Kortet Fig. 25, vil man lægge Mærke til, at Volden i Vest peger lige hen mod det Punkt, hvor Hovedvolden knækker i vestlig Retning ved Kurborg. Forskellige Forhold tyder paa, at Volden tidligere har strakt sig længere mod Vest, og fra tysk Side fremkom da den Antagelse, at *Kovirke* var den ældste Vold, som fra Begyndelsen ogsaa havde omfattet den vestligste Strækning af Hovedvolden (Fig. 25, E-F). Det er nu imidlertid ved Udgravninger og Undersøgelser i Terrænet fastslaaet, at *Kovirke* aldrig har naaet helt til Voldknækket ved Kurborg, og — hvad der er vigtigst — at Hovedvoldens ældste Parti er opbygget paa ganske samme Maade Øst som Vest for Voldknækket ved E. Dette Forhold tyder unægtelig paa, at *Kovirkes* Retning er tilpasset efter Hovedvoldens Knæk, og at *Kovirke* *altsaa er et yngre Anlæg end Hovedvoldens ældste Parti.*

Hovedvolden (Fig. 25, A-F), det egentlige Danevirke (se Planche Side 80), strækker sig fra Gottorp Enge i Øst mod SV og siden mod Vest omtrent til Hollingsted. Voldens samlede Længde er 12½ km, og over hele denne Strækning danner en Jordvold dens Kerne. Denne Jordvold er blevet særlig grundigt undersøgt to Steder, ved Ellingsted mellem E og F og ved Rødekro (D). Den er paa disse to Steder ens i Konstruktion. Fortil, mod Syd, har Jordvolden været dækket af en Palisadevæg, der var noget lavere end selve Voldlegemet. Paa den vestligste Stræk-

ning var der ingen Grav foran Volden, idet Reideaa har virket som naturlig Voldgrav, ved Rødekro var der derimod en fladbundet Grav. Paa Bagsiden af Volden var der baade ved Ellingsted og ved Rødekro en flad Terrasse, der har gjort Tjeneste som Vej. Hvad denne Vej har tjent til, vides ikke; maaske har det været en militær Opmarchvej, hvilket dog ikke lyder særlig sandsynligt; snarere har det været Handelsvejen mellem Hollingsted og Slien. — Hovedvolden er langt aneligere end Kovirke, — den er jo ogsaa paa store Strækninger blevet udvidet og forhøjet i Tidens Løb. Paa Grund af den fladbundede Grav, man har fundet foran den i Snittet ved Rødekro, tilkender de tyske Arkæologer den en yngre Alder end Kovirke, der havde spids Grav. Forholdet er nemlig det, at i det store Voldsnit, som man har foretaget ved Hedeby, var der Spidsgrave foran de ældste Voldpartier, fladbundede Grave foran de yngre. Det er dog et Spørgsmaal, om man tør regne med Voldgravens Profil som kronologisk Bevis.

Skal man holde sig til selve Voldens Sammenhæng og Linjeføring, og det gør man sikkert klogest i, saalænge der ikke er foretaget flere radikale Voldsnit end det hidtil er sket, kan det betragtes som sandsynligt, at *Hovedvolden, der maa betragtes som en Helhed fra Øst for Hollingsted til Gottorp Enge, er ældre end Kovirke og ældre end Hedeby*. Ellers er dens Linjeføring uforstaaelig. Men det vil igen sige, at der, dengang Hovedvolden blev anlagt, har ligget en Havn Nord for Slien, omtrent hvor Slesvig nu ligger. Der er da heller intet, der strider imod en saadan Antagelse. Maaske har denne Havn været det *Sliesthorp*, som de frankiske Annaler nævner, — vi ved det ikke, og det bliver næppe nogensinde opklaret. Men naar Hovedvoldens ældste Parti fra Gottorp til Øst for Hollingsted maa betragtes som det ældste Led af Danevirke, saa ligger det nær at henføre netop dette Parti til Kong Godfred som Bygherre.

Betragter vi Hovedvolden som den ældste Fase i Danevirkes Voldsystem, maa *Halvkredsvolden og Kovirke* anses for den næ-

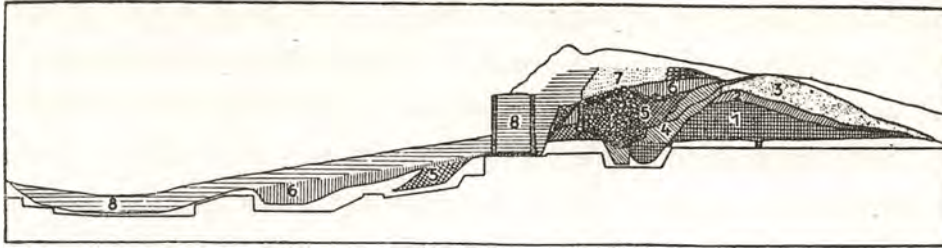

Fig. 26. Skematisk Snit gennem Danevirke. G. Haseloffs Snit ved Rødekro 1936. Tal og Skraveringer angiver sammenhørende Volde og Grave. 1: Ældste Jordvold med Grav mod Syd. 2—4: Senere Udbygning af ældste Vold. 5: Kampestensmuren. 6—7: Udbedringer af denne. 8: Teglstensmuren.

ste. Den første lave Halvkredsvold dannede naturligvis kun en Beskyttelse for Byen selv, den havde ingen Sammenhæng med Danevirke. Det havde derimod Kovirke. Det udvidede det Omraade, Danevirkeanlægget skulde beskytte, fra Kurborg til Selk Nor, og Hedeby laa nu bag ved Danevirkes „Forvold“.

Denne Beskyttelse maa have været betragtet som utilstrækkelig, siden man paa et vist Tidspunkt har valgt en kortere Linje til Bindeled mellem Hovedvolden og Hedeby. Det er *Forbindelsesvolden*, der over en Strækning af kun 3300 m (kun Halvdelen af Kovirkes Længde) forbinder Halvkredsvoldens vestligste Punkt med Hovedvolden tæt øst for Danevirke Sø (Fig. 25, B-H). Forbindelsesvolden er øjensynlig et aneligere og stærkere Anlæg end Kovirke. Til yderligere Værn for Hedeby anlagdes, efter at Forbindelsesvolden var opført, en lav Forvold foran den sydvestlige Del af Halvkredsvolden (Fig. 25, K-L). Den havde — som det viste sig ved Voldsnit foretaget i 1909 — Grav mod Sydvest. Det er denne Gravs Tilslutning til Forbindelsesvolden, der beviser, at Forvolden er yngre end Forbindelsesvolden.

Den næste, fjerde, Fase i Danevirkes Udvikling udgøres af *Kampestensmuren*, der har strakt sig over en ca. 3500 m lang Strækning fra Kurborg til et Sted mellem Kalegat og Danevirke Sø. Som det ses af Voldsnittet, der er gengivet i Fig. 26, er der foran den ældste Vold og de senere Udbedringer, der var fore-

taget af denne, rejst en ligefrem Mur, 2—3 m bred og vel oprindelig af lignende Højde. Muren var dannet af smaa Kampesten, der var lagt i Ler saa omhyggeligt, at de paa Ydersiden dannede et „Sildebensmønster“. Det er naturligvis kun den yderste Skal af Muren, der er lagt i Mønster; den har dannet en Kassemur, hvis Indre er blevet opfyldt af Sten og Ler i Blanding uden Hensyn til Mønster eller Størrelse. Et godt Stykke foran Muren var anlagt en bred Grav, saaledes at den kunde overskues fra Brystværnet ovenpaa Kampestensmuren. — To Ting er mærkværdige ved Kampestensmuren: at den er af Sten og ikke af Jord og Træ som alle de andre Anlæg, vi hidtil har set i Danevirkesystemet; og dernæst, at den beskytter et Omraade, som i Forvejen dækkes af Kovirke. Hvordan skal det forklares? De tyske Arkæologer H. Jankuhn og hans Medarbejder G. Haseloff vil forklare det paa den Maade, at Kampestensmuren skulde være et yngre, mere moderne Anlæg end de øvrige; naar det er opført af Materialer, der ikke er anvendt i Hedeby's Vold, vil det antagelig sige, at Kampestensmuren først er opført efter at Hedeby er gaaet til Grunde. Paa den Tid havde saa Kovirke ogsaa udspillet sin Rolle. De tyske Arkæologer er tilbøjelige til at henhøre Kampestensmuren til Knud Lavard. — Denne Tolkning maa dog anses for rent vilkaarlig, selv om den maaske kan være lige saa god som den ældre, der henhørte Kampestensmuren til Dronning Thyre Danebod. Rimeligvis er Kampestensmuren et ret sent Led i Danevirke; den beskytter en udsat Strækning i Systemet. Kovirke har man næppe tillagt stor Værdi, — det synes jo allerede Forbindelsesvolden og Forvolden foran Hedebyvolden at vidne om. Der kunde endda være Brug for et stærkt Værn mellem Danevirke Sø og Kurborg, hvis man vilde hindre, at Hedeby skulde omgaas. At Muren er af Kampesten, kan næppe anvendes til Datering i nogen Retning; dertil ved vi endnu for lidt om Tidens Fæstningsbyggeri, — det er f. Eks. ikke udelukket, at vi endnu kan finde Kampesten i Hedeby's Vold.

Den femte og sjette Fase i Danevirkes Udvikling: Teglstensmuren, bygget af Valdemar I, og Skansearbejderne fra Frederik VII's Tid hører hjemme i anden Sammenhæng, men det er ejendommeligt at se, at man til sene Tider tilpassede Forsvaret til Retningslinjer trukket af den første Hersker, der befæstede Passagen mellem Sli og Trenen.

Kan skriftlige Kilder ikke bidrage til at sprede den Taa-ge, der omgiver Danevirkes Historie? Maaske i nogen Grad, men det maa dog straks siges, at de i Tidens Løb snarere har forvirret end skabt Klarhed over Problemerne. Det

gælder f. Eks. Sagnet om Dronning Thyres Voldbygning — det er først optegnet henved Aar 1200, 250 Aar efter Thyres egen Levetid. Det maa selvfølgelig forkastes som Kilde til Vikingetidens Historie. Paa den anden Side har Fundene af Vikingelejrene Trelleborg og Aggersborg givet os en Forestilling om, hvor mægtige Mindesmærker der er efterladt os fra hine Tider, uden at skriftlige Kilder oplyser os om deres Karakter. De faa historiske Kilder, der findes til Danevirkes og Sydslesvigs ældste Historie, maa derfor ses i Lys af Fundene, og ikke omvendt, som man hidtil har været for tilbøjelig til.

Historien om Godfreds Vold, rejst mod den truende Stormagt fra Syd, er vi uvilkaarligt tilbøjelig til at betragte i Lys af den tusindaarige Grænsekamp mellem Dansk og Tysk, men den var

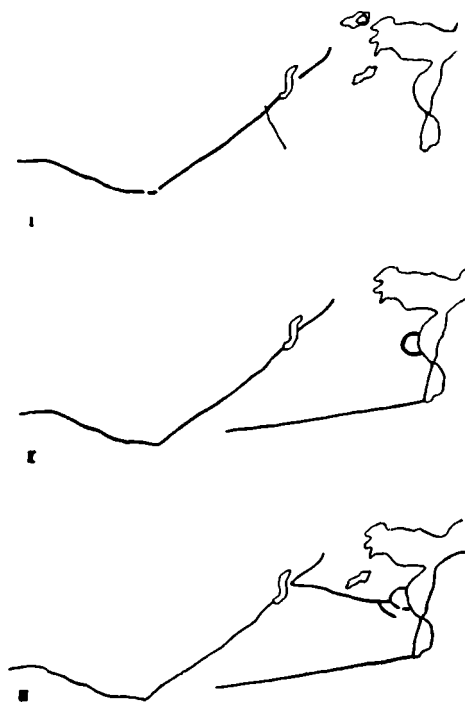

Fig. 27. Faser i Danevirkes Udvikling. I: Hovedvolden. II: Hovedvolden + Hedeby + Kovirke. III: Ny Led: Forbindelsesvolden og (senere) Hedeby's Forvold. 4—6 Fase (Forstærkninger af Hovedvolden) er ikke angivet. Pilen angiver Hærvejen.

knap begyndt paa denne Tid. Det er betegnende, at det, som opirrede Kejser Karl mest mod Godfred, var et stort Hærtog, som denne i 810 sendte afsted mod Frislands Kyst, det første store danske Vikingetog. Det var næppe tilfældigt, at dette Tog rettedes mod det rige Frisland, — men i første Omgang slap Friserne med at betale Vikingerne Penge. Spændingen mellem Karl og den danske Konge ophørte, da Godfred kort efter blev myrdet, og i Aaret 811 blev der sluttet Fred mellem Kejseren og Godfreds Brodersøn og Efterfølger, *Heming*. Denne Fred blev sluttet ved Ejderen. Det blev ganske vist ikke nogen varig Fred, men Skylden herfor var ikke Kejsersens. Der var indbyrdes Krig mellem Kongsemner i Danmark, og en af disse, *Harald*, købte sig Frankerkongens Hjælp ved at sværge ham Troskab. For at hjælpe den danske Tronkræver sendte saa *Ludvig den Fromme* i 815 en Hær op i Sønderjylland (Sinlendi); Danevirke har aabenbart ikke været nogen Hindring. Den maatte dog snart trække sig tilbage med uforrettet Sag, og to Aar senere er det Danskere, bl. a. *Grænsejarlen Glum* (saaledes kaldes han i de frankiske Rigsannaler), der angriber Kejsersens Fæstning *Esesfeld* (Itzehoe). I 826 fik Harald endnu engang Kejser Ludvig til at hjælpe sig; han lod sig døbe og fik *Ansgar* med sig til Danmark, men hvilke Muligheder et Missionsarbejde blandt Danskerne kunde have paa den Baggrund, er det ikke vanskeligt at regne ud. De var intet værd, og Harald blev ogsaa forjaget omtrent med det samme. Han kom ikke mere tilbage til Danmark, men det gjorde Ansgar omkr. 850 med Kong *Horiks* Tilladelse. Men Trygheden var af kort Varighed, allerede i 854 blev Horik dræbt i Frændestrid. Det blev nu et Barn, der blev Konge i Landet, *Horik den unge*, og under ham lykkedes det *Jarlen i Slesvig By, Hovi*, at faa standset Ansgars Virksomhed paa Stedet. Kirken blev lukket, og dens Præst maatte fortrække. Men atter vendte Bladet sig. I 857 kom *Rorik*, Haralds yngre Broder, Kejsersens Lensmand i Dorestad, med en stærk Flaade til Danmark og krævede Part i Riget. Fulda-Annalerne

siger, at Kong Horik maatte afstaa til ham „den Del af Riget, der ligger mellem Havet og Ejderen“.

Disse Ord, som ret beset er noget Vrøvl, har givet Anledning til mange Fortolkninger. Tænkes her paa Ejdersted? Nej, i Betragtning af den nære Forbindelse mellem Dorestad og Hedeby, som Fundene taler om, maa der med Annalernes Ord sigtes til *Hedeby*. Denne Antagelse, som er fremsat af Erik Arup og støttes af Vilh. la Cour, stemmer med, at Ansgar nu atter fik bedre Vilkaar for sin Mission i Slesvig. Hans Levnedbeskrivelse omtaler, at Hovi blev forjaget, og at Kongen sendte Bud til Ansgar, samt at Præsten maatte komme tilbage igen.

Det fremgaar altsaa af de skriftlige Kilder fra Begyndelsen af 800-Aarene indtil 857, at Kongen har haft en særlig betroet Mand, en *Jarl* eller hvad han nu har heddet, i Grænseegnene og med Sæde i Slesvig. *Rorik* har aabenbart haft en mere uafhængig Stilling og maaske drømt om at skabe sig sit eget Rige af sine Besiddelser i Frisland og Sydslesvig; han har dog ikke holdt sig mange Aar i Sydslesvig, — allerede i 862 var han tilbage i Frisland.

Maaske har den danske Konge i en Aarrække derefter igen ubestridt kunnet hæve Toldindtægterne ved Slien; da Ottar og Wulfstan omkring 890 besøgte Byen, hørte den jo under Danerne. Men kun faa Aar senere er Hedeby kommet under svensk Herredømme. En svensk Høvding *Olav* kom til Danmark og gjorde sig til Konge her, han efterfulgtes af Sønnerne *Gnupa* og *Gurd*. To Runestene, begge fundet i Nærheden af Hedeby, viser, at Gnupa har resideret her. Den ene, *Vedelspang-Stenen* (ell. *Haddeby-Stenen II*), fortæller: „Asfrid gjorde disse „Kumler“ efter Sigtryg, hendes og Gnupas Søn.“ Indskriften paa denne Sten er svensk. Den anden Runesten, *Gottorp-Stenen* (ell. *Haddeby-Stenen IV*), har derimod dansk Indskrift, men den siger omtrent det samme som den svenske: „Asfrid, Odinkars Datter, gjorde disse „Kumler“ efter Kong Sigtryg, hendes og Gnupas Søn. Gorm ristede

Fig. 28: Kong Sigtrygs svenske Sten — rejst af Astrid (Vedelspang-Stenen). Jacobsen og Moltke: Danmarks Runeindskrifter.

Fig. 29: Kong Sigtrygs danske Sten — rejst af Astrid (Gotorp-Stenen). Jacobsen og Moltke: Danmarks Runeindskrifter.

Runerne.“ (Kuml betyder en Samling Stene, der udgør et Mindesmærke). Disse Stene viser altsaa, at Gnupas Enke, Astrid, har haft saa megen Magt i Hedeby, at hun selv efter Kong Sigtrygs Død har kunnet rejse Mindesten for ham. Andre Kilder giver dog Indtryk af, at Svenskevældet i Hedeby ikke var altfor grundfæstet.

I Aaret 934 drog den tyske Konge *Henrik I* (ifølge samtidige saksiske Kilder) „med sin Hær mod Danerne, som ad Søvejen hærgede blandt Friserne, overvandt dem og gjorde dem skatskyldige og tvang deres Konge Gnupa til at modtage Daaben.“ Hermed var Hedeby altsaa kommet paa tyske Hænder. De tyske Historikere og Arkæologer har været tilbøjelige til at tillægge

dette Tyskervælde i Hedeby (og Danmark?) stor grundlæggende Betydning, — men det er et Spørgsmaal, om det har haft videre Betydning. Netop den Omstændighed, at Gnupas Dynasti bliver siddende i Hedeby — det viser jo Asfrids Runestene tydeligt nok, at det gør — tyder paa, at den nordiske Indflydelse har været stærkest i Hedeby. Det ligger nær at formode, at man fra denne Side i Perioden efter det tyske Angreb har forstærket Hedeby's Volde og Forbindelsen med Danevirkes Hovedvold.

Hvor længe Svenskeætten blev siddende i Hedeby, ved vi ikke. Paa et eller andet Tidspunkt — maaske omkring Midten af 900-Aarene — er den blevet fordrevet fra Danmark, formodentlig af et dansk Dynasti. Men de tyske Konger har aabenbart stadig haft Kig paa Danmark og maaske ikke mindst paa Hedeby. Vi har et Kejserbrev bevaret fra 865, hvor den tyske Kejser Otto I fritager de jyske Bispekirkers Ejendomme for Skat eller Tjeneste til Kejseren, — dette gør han med en Selvfølgelighed, som om han kunde skalte og valte med danske Forhold som han vilde. I Aaret 974 førte hans Søn, Kejser Otto II, sin Hær mod Slesvig for at undertvinge Danerne, „der havde gjort Oprør imod ham“. Saaledes fremstilles Sagen hos den omtrent samtidige tyske Historiker Thietmar af Merseburg. „Og da han der saa, at hans Fjender med Tropper besatte den Grav, som er gjort til Fædrelandets Forsvar, og den Port, som kaldes Wieglesdor, trængte han efter Hertug Bernhards og min Bedstefaders, Grev Henriks, Raad tappert gennem alle disse Befæstninger..... I Grænseegnene her byggede Kejseren en Borg og lagde Besætning deri.“

Slaget ved Danevirke i 974 kendes ogsaa fra en samtidig nordisk Kilde, nemlig et Skjaldekvad, hvori en islandsk Skjald hylder den norske Haakon Jarl for hans tapre Deltagelse i Kampen. Den

Fig. 30: Vikingesværd med sølvindlagt Fæste. Fund fra Hedeby.

islandske Skjald, Ejnar Skaalaglam, vil aabenbart ikke rigtig indrømme, at Kampen endte med Nederlag, og man forstaar tydeligt, at det i hvert Fald ikke var Haakon Jarls Skyld, at Slaget blev tabt.

<i>Ikke var det glædeligt at gaa mod deres Hære (skønt Skjoldføreren Skade haard voldte), da Krigeren for søndenfra med Hære af Friser, af Franker og Vender (Søhelten vakte Kampe).</i>	<i>Spydspidser knækkedes da de i Kamplegen førte Skjoldene mod hverandre (Modstanderen veg ikke). Søhestenes Styrer drev Sakser paa Flugt der, saa at Fyrsten værgede Volden imod Fjenden.</i>
--	--

Efter dette at dømme var der altsaa Tale om en nordisk „Af-værgesejr“, for at bruge et moderne germansk Udtryk. Nederlaget var dog aabenbart og fremgaar af, at Kejseren kunde lade en Haandfuld Tropper i en Borg beherske det vundne Omraade. Tyskerne havde igen Herredømmet i Hedeby og Sydslesvig — hvor meget af Danmark de dermed raadede over, ved vi ikke. Men vi ved, at Herredømmet var ikke mere sikkert, end det havde været en Menneskealder tidligere under Henrik I. Da Kejseren nogle Aar senere led et stort Nederlag i Italien, gjorde Danerne Oprør mod Besættelsestropperne. Den samme Forfatter, som har fortalt os om Sejren i 974, beretter at Hertug Bernhard, Kejsereus Kommandant i Grænseegnene, i 983 udeblev fra en Rigsdag i Verona, „fordi en af hans Borge, som Kejseren havde befæstet og forsynet med Mandskab imod Danerne, ved List var blevet indtaget af disse og stukket i Brand, efter at Besætningen var hugget ned“.

Sandsynligvis staar det i Forbindelse med disse Begivenheder — Generobringen af Hedeby og Grænseegnene — naar Kong *Harald Gormsøn* paa den store Jelling-Sten roste sig af at have vundet sig hele Danmark (og Norge). Saa længe den tyske Kejsers Kommandant sad i Hedeby, vilde det i hvert Fald være for-

kert at paastaa, at Kong Harald havde Herredømmet i hele Danmark.

Fordi Tyskerne var jaget bort fra Hedeby, opgav de dog ikke deres Krav paa dansk Omraade før saa sent som i 1025, da den tyske Konge Konrad II kort efter sin Tronbestigelse „sluttede Fred med Danernes og Englændernes Konge“, *Knud den Store*, og „som Pant paa Venskab gav ham Slesvig med den Mark, der ligger hinsides Ejderen — og fra da af har den været Danekongens“. Saaledes beretter Adam af Bremen en Menneskealder senere om denne Begivenhed, der aabenbart har dannet den formelle Afslutning paa Grænsekampene hernede.

Ganske vist blev der ogsaa efter 1025 kæmpet i Sydslesvig, saaledes i 1043, da *Magnus den Gode* kæmpede mod indtrængende Vender paa *Sletterne ved Hedeby* („Slaget paa Lyrskov Hede“), og i 1050, da den norske Konge *Harald Haarderaade* udstrakte sine Plyndringstogter til Byen ved Slien og „brændte hele Hedeby fra Ende til anden“, som en af hans Krigere kvad. „Jeg tænker, man kan kalde det en kraftig Handling. Jeg venter, at vort Værk vil vække Sorg hos Sven. I Borgen var jeg i Nat før Otten. Ilden slog op af Husene.“ Men disse Kampe havde næppe storpolitisk Karakter eller Betydning. Derimod kan de have været ødelæggende for Byen bag Halvkredsvolden. Som tidligere nævnt viser Fundene, at Hedeby er gaaet til Grunde kort efter Midten af 1000-Aarene ved en vældig Katastrofe, som det ligger nær at sætte i Forbindelse med Krig. Naar der i den følgende Tid tales om Slesvig eller Hedeby, tænkes der ikke længere paa Byen bag ved Halvkredsvolden, for den genopstod aldrig mere, men paa Byen nord for Slien, hvor Slesvig ligger den Dag i Dag.

Skal vi til Slut sammenfatte, hvad vi fra skriftlige Kilder ved om *Slesvig-Hedeby's Historie*, kommer vi til det Resultat, at den i Løbet af de to Aarhundreder, hvor den har haft sin Plads bag Halvkredsvolden, har skiftet Herrer mindst en halv Snes Gange:

ca. 850.	Horik	dansk Herredømme.
854—57.	Horik den Unge og Hovi Jarl.	
857—62.	Rorik	dansk-frisisk Herredømme.
ca. 890.		„under Danerne“.
før 934.	Olav og hans Søn Gnupa	svensk Herredømme.
934—?	Henrik I	tysk Herredømme.
efter 934.	Sigtryg og Asfrid	svensk Herredømme.
?	(Det svenske Herredømme afløses af dansk).	
974.	Otto II	tysk Herredømme.
983.	Dansk „Oprør“	dansk Herredømme.
ca. 1000.	Sven (Tveskæg?) belejrer og indtager Byen.	
1050.	Harald Haarderaade plyndrer Byen og lægger den øde.	

Den Omskiftelighed, der har præget Byens Skæbne i dette Tidsrum, maa ogsaa have omfattet det omgivende Land mellem Østersø og Vesterhav og maaske hele Jylland. Aarsagerne til de mange Kampe er vi nu ikke i Stand til at udrede i de enkelte Tilfælde, men Fundenes Vidnesbyrd peger afgjort i Retning af, at de Rigdomme og den Magt, som Herredømmet over en af Nord-europas vigtigste Transithavne kunde skænke sin Indehaver, har gjort Byen til et fristende Bytte for omboende Herskeres Erobringslyst. Det er ligetil, at Dorestadherskeren Rorik har ønsket ogsaa at beherske Hedeby, og det er ikke at undres over, at svenske Høvdinge, der ikke veg tilbage for at drage dybt ind i Rusland og grundlægge Riger omkring vigtige russiske Flodhandelsstationer, ogsaa fik Kig paa Hedeby og satte sig fast der. De tyske Forsøg paa at sætte sig fast i Hedeby hænger sammen med den Udvidelsespolitik, som de saksiske Kejsere førte, men de synes at have været uden virkelig Kraft; baade Henrik I's og Otto II's Sejre fulgtes jo af hurtige Tilbageslag. Det blev Danskerne, der sejrede tilsidst i Kampen om Herredømmet i disse Egne.

Hvad *Danevirke* angaar, er det værd at lægge Mærke til, at ingen af dets Volde har Front mod Nord. Det stemmer med, at

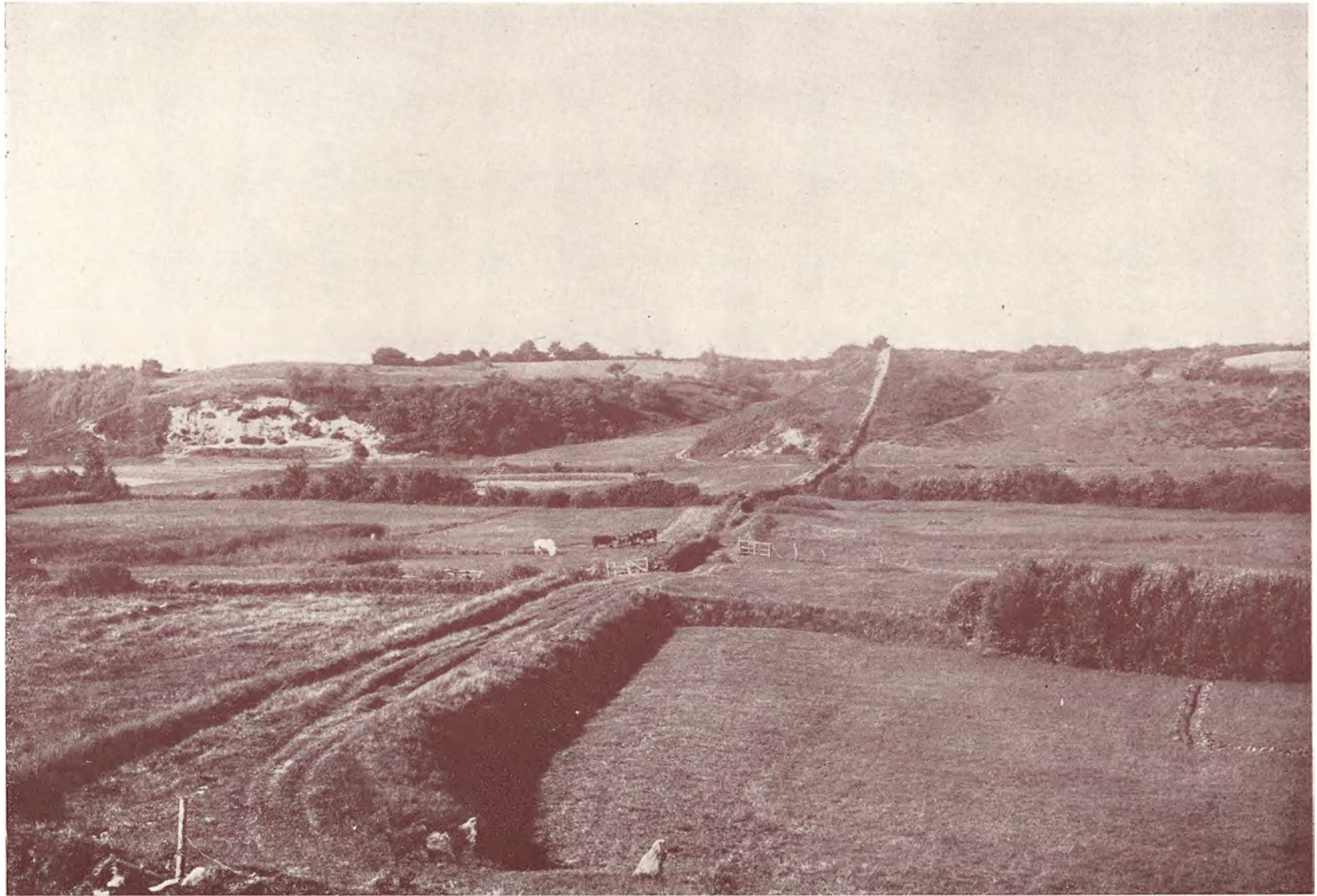

Fig. 31: Danevirke. Forbindelsesvolden hæver sig stejlt paa Vestsiden af Bustruplavningen. (Efter Soph. Müller og C. Neergaard).

*Fig. 32: Hedeby set fra Vest. I Forgrunden Forbindelsesvolden — til venstre og højre Halvkredsvolden med Aabning til Bækken, der løber ud over Bypladsen.
(Efter Soph. Müller og C. Neergaard).*

Perioderne med tysk Herredømme i Hedeby efter de skriftlige Kilders Vidnesbyrd synes at have været af kort Varighed eller svag Styrkegrad. Det fortælles ganske vist, at Otto II efter sin Erobring af Slesvig og Danevirke anlagde en Borg i disse Egne, men om det var som et Led i Danevirke, ved vi ikke. Henføringen af den saakaldte „Thyreborg“ ved Danevirke Sø til denne Lejlighed er lige saa vilkaarlig som en Række andre krampagtige Forsøg paa at henføre de kendte Voldpartier til de historiske eller endog sagnagtige Personer og Situationer, som tilfældigvis kendes fra disse fjerne Tider (f. Eks. Henføringen af Kampestensmuren i Hovedvolden til Dronning Thyre).

Det sikreste Holdepunkt i Danevirkes Udvikling er det Forhold, at *Hovedvolden* er ældst (jfr. Fig. 27). Den er aabenbart anlagt, før *Halvkredsbyen* var opstaaet, og det er den eneste af Voldene, der svarer nogenlunde til de frankiske Annalers Beskrivelse af Kong Godfreds Vold som en Vold, der strakte sig fra Hav til Hav. Senere kom *Halvkredsbyen* til, og dens Herskeres Bestræbelser er tydeligt nok gaaet ud paa at skabe en Forbindelse mellem Forsvaret af denne By og Danevirke. Først *Kovirke* fra Selk Nor omtrent til Kurborg, — siden, da dette har vist sig utilstrækkeligt, *Forbindelsesvolden* mellem *Halvkredsvolden* og *Hovedvolden* ved Danevirke Sø. Det er ikke sandsynligt, at det er de tyske Herskere i Hedeby, der staar bag ved denne Indlemmelse af Hedeby i Danevirkesystemet; det maa være de danske og svenske Herskere i Hedeby, og de maa have gjort det for at værne Byen og dens Handelsforbindelse vestpaa mod Angreb fra Syd fra de tyske Kejseres Side.

Tyske Arkæologer har i de senere Aar hævdet den Opfattelse, at Danevirkes *Hovedvold* skulde være rettet mod Hedeby, som de mener efter Henrik I's Erobring har udviklet sig til en tysk By. Denne Antagelse hviler dog paa svag Grund. Der er intet i Kilderne, der tyder paa, at det tyske Herredømme efter 934 var af lang Varighed, men selv om man i den korte Tid det stod paa,

vilde have anlagt en Vold imod Byen, vilde det have været uhen-sigtsmæssigt at give den den Retning og Udstrækning, som Ho-vedvolden har.

Den bedste Forklaring paa Hovedvolden er og bliver den, at den er Danevirkes ældste Anlæg, ældre end Halvkredsbyen. Denne er aabenbart anlagt af andre Magthavere end dem, der paa det Tidspunkt raadede over Danevirke. Men da Hedeby og Sønderjylland først var under samme Hersker, holdt man sig til det Anlæg, der var, ligesom senere Valdemar den Store, da han byggede Teglstensmuren, og Frederik VII. Alle Forstærkninger og Udvidelser: Kovirke, Forbindelsesvolden og Kampestensmuren knyttede sig til Danevirkes Hovedvold. Og deres Front vendte mod Syd.

Men selv om det blev Danskernes og maaske ogsaa Svensker-nes politiske Herredømme ved Danevirke og Slien, der kom til at præge de historiske Mindesmærker — og ikke de tyske Her-skeres kortvarige og svage Herredømme, saa er ikke dermed sagt, at Danskerne var de stærkeste. Ved Siden af den politiske Strid om Magten og Æren førtes en anden Strid, mere stilfærdig, men ikke mindre afgørende. Det var en Kulturkamp. I de skriftlige Kil-der møder vi den i Form af *den kristne Kirkes Fremtrængen*, i de arkæologiske Kilder som *Handels- og Kulturforbindelser over en bred Front*.

Slesvig var det første Sted paa dansk Grund, hvor Kristen-dom blev forkyndt og Kirker bygget. Af selve den ansete Stilling, som *Ansgar* forstod at skaffe sig hos de danske Konger, frem-gaar, at der stod Respekt om den nidkære Forkynder af den nye Tro. Næppe for Troens Skyld eller paa Grund af *Ansgars* Per-sonlighed, men utvivlsomt paa Grund af de Magter, der stod bag ham, den frankiske Kejser og Forbindelsen med Købmændene fra Dorestad. Denne Forbindelse har utvivlsomt bidraget til at give Kirken en stærk Stilling paa dette Sted fra første Færd.

Man maa dog sikkert forestille sig, at Missionskirken fra

Ansgars Tid først og fremmest har været en Kirke for de fremmede i Hedeby. Da Henrik I i 934 erobrede Hedeby, var Kong Gnupa Hedning og blev tvunget til at modtage Daaben. I Sejrherrens Kølvand drog Ærkebisen i Hamborg-Bremen til Danmark, og faa Aar efter oprettedes de første danske Bispedømmer: i Aarhus, Ribe og Slesvig. Det var i 948. De første Bisper i Slesvig, Hored og Marco, har aabenbart været Tyskere, — men det er et Spørgsmaal, om de overhovedet har virket i Hedeby. I Begyndelsen af 1000-Aarene var der ingen Bisp i Slesvig; Odinkar af Ribe var i en Aarrække Jyllands eneste Biskop; men fra 1026 var det igen tyske Klerke, først Rudolf fra Køl, siden Ratolf fra Bremen, der sad paa Bispestolen. Først efter Aar 1100 frigøres den nordiske Kirke fra Bremen-Ærkebispens Overhøjhed.

Handels- og Kulturforbindelserne vendte mod Frisland og Rhin-Egnene, ikke saa meget sydpaa. Saksiske Kolonister er vel tidligt begyndt at trænge frem i Grænseegnene, og det er muligt, at Henrik I's og Otto II's Tog mod Slesvig—Danevirke kan have banet Vej for en øget tysk Indflydelse i Hedeby og Sydslesvig. Udgraverne af Hedeby har ment at spore Vidnesbyrd derom i Byggeskikken. Det er dog vist for tidligt at drage Slutninger herom, — dertil ved vi endnu for lidt om Byggeskikken i Vikingetiden, og det er ogsaa for lille et Omraade i Hedeby, der er undersøgt.

Men det kan ikke nægtes, at det lyder sandsynligt, at Befolkningen i Hedeby har været af blandet Nationalitet. Senere i Middelalderen fandtes der et ret talstærkt tysk Element i vore Købstæder. Og her i Vikingetiden var det jo endnu mindre end i Middelalderen Danskerne, der var Handelsfolket. Der har formodentlig været mange frisiske og maaske ogsaa saksiske Købmænd, der i Markedstiden slog sig ned i Hedeby, og nogle har maaske været der Aaret rundt. Byen har efter den Tids Forhold sikkert haft et vist kosmopolitisk Præg, — man har kunnet møde Svenskere og Nordmænd, Islændinge, Englændere, Friser og Sakser paa

Hovedgaden i Hedeby, og en sjælden Gang en spansk Araber! Hedeby, denne „meget store By ved Verdenshavets yderste Rand“, var Porten, der førte fra Europa til Norden.

Men denne Stilling holdt Byen ikke i Tiden, der fulgte. Da Byen bag Halvkredsvolden var forladt og afløst af Byen paa Nordsiden af Slien, blev vel ogsaa det nye Slesvig en By af megen Betydning, men det blev hverken det Handelsknudepunkt eller det omstridte strategiske Støttepunkt, som Hedeby havde været. Handelsvejen mellem Vest og Øst flyttedes sydpaa, dens østlige Endepunkt ved Østersøen blev Lübeck. Samtidig flyttedes Tyngdepunktet indenfor Danmark fra Vest mod Øst, til Byerne ved Øresund, hvor det siden har ligget.

Danevirke bevarede sin Betydning som Danmarks Grænsevold mod Syd, selv om selve Grænsen blev Ejderen, som det havde været fra Godfreds Tid. Militært formaaede denne Vold aldrig at gøre Fyldest, men i Aarhundreder kom den til at staa som Sydgrænsen for Befolkning af rent dansk Oprindelse; de fremmede Elementer naaede næppe uden for Hedeby; maaske slog dog nogle svenske Vikinger sig ned i dens Nærhed, hvor en Række Landsbyer med Endelsen -by og Personnavn til Forled kan minde om dem. De saksiske Kolonister, der i den ældre Middelalder trængte frem sydfra, holdt sig aabenbart til Landet mellem Ejderen og Danevirke.

Paar Skovmand.

Johan Hvidtfeldt:

HOLSTENERNE VINDER FREM

(1100–1544)

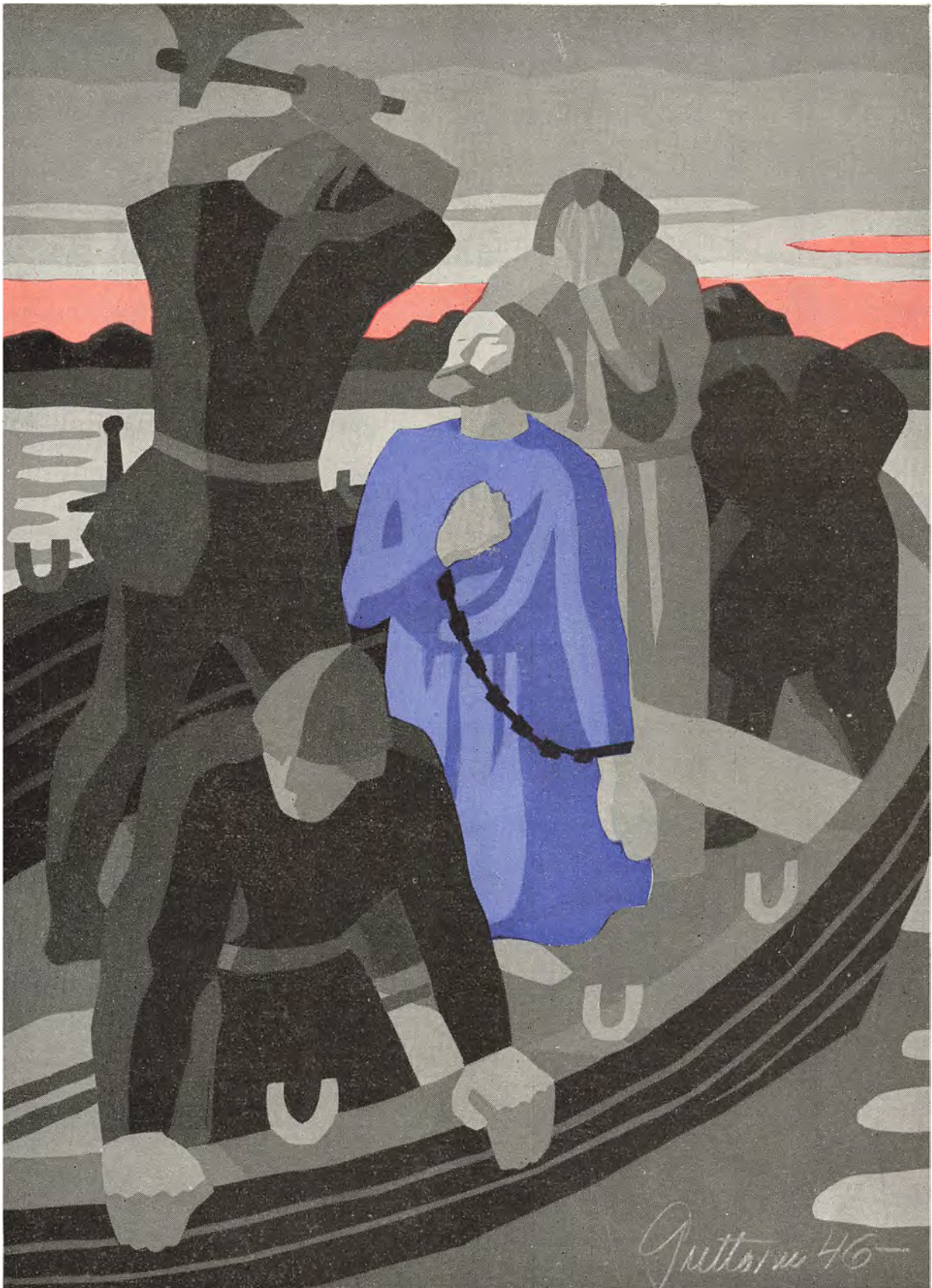

Ørdet Sønderjylland har en særlig Klang i danske Øren. Det betyder for os noget kært, som vi har været fortrolig med siden Barneaarene. Alle kender de to slesvigske Kriges Historie, og Navnene paa de berømte Kamppladser glemmes vel aldrig af nogen dansk Skoledreng. Men for de fleste er Sønderjylland dog ensbetydende med Nordslesvig, den dansksindede Del af Sønderjylland. Dette Land har nu været genforenet med Moderlandet i mere end 25 Aar, og det var først og fremmest Sønderjyderne i Nordslesvig, som gennem deres udholdende Kamp mod Undertrykkerne fra Syd gav Mod til de forsagte Nord paa og vakte en hel Verdens Beundring. De fleste Sydslesvigere var ikke med i denne Kamp. De havde — omend danske af Rod — vendt deres Sind til den rige Bejler fra Syd. Sydslesvigernes Svigten er maaske den mest tragiske Begivenhed i det danske Riges aartu-

sindgamle Historie, og det er en vigtig Opgave for vor Historie-skrivning at skildre, hvorledes denne historiske Udvikling forløb, og hvorfor det gik, som det gik.

Efter 1864 er det om Nordslesvig Historiens Søgelys samles, her skulde det afgøres, om hele Sønderjylland skulde være tysk, eller om der ogsaa i Fremtiden skulde leve danske Mennesker her-nede. Det var ikke første Gang i Historien, der blev kæmpet om Sønderjylland. Igennem Aarhundreder har Krigene trukket sine blodige Spor gennem Landet. Ingen Plet af Danmark er saa mæt-tet med Blod som Sønderjyllands Jord. Mellem Slagene blev der kæmpet om Sønderjydernes Sjæl og Jord, og denne kulturelle og sociale Kamp blev mindst lige saa skæbnesvanger for Sønderjyl-lands som for Danmarks Historie. Den middelalderlige Udvik-ling er et tragisk Bevis herpaa. De historiske Begivenheder i Aa-rene indtil 1544 blev afgørende for den Udvikling, der førte til Sønderjyllands nationale Deling lidt før Midten af 1800-Tallet og den statsretslige i 1920. I disse Aarhundreder var det i Syd-slesvig den afgørende militære, sociale og kulturelle Kamp blev udkæmpet. I en Skildring af Sydslesvigs Historie gennem Tiderne vil Middelalderen derfor naturligt blive et vigtigt og afgørende Kapitel, bittert for enhver Dansk, men lærerigt og betydningsfuldt ikke mindst for vor Generation, der har Pligt til at forstaa de historiske Forudsætninger for Sydslesvigs Tyskhed for derigen-nem at vinde Klarhed i det Grænseproblem, der i D^g dag optager Sindene.

Sydslesvigs Historie i Middelalderen er Fortællingen om evin-delige Kampe, hvor Hærene drager frem og tilbage, det er Beret-ningen om mægtige Ændringer i Landets sociale Struktur, store økonomiske Forandringer og betydningsfulde Befolkningsforskyd-ninger. En indgaaende og fuldstændig Redegørelse for alle disse Forhold vilde helt sprænge Rammerne for denne Oversigt. Der-fer vil det ikke blive forsøgt at give en *fuldstændig* Skildring af den historiske Udvikling, men denne vil saa vidt muligt blive sam-

Mordet paa Slien — tegnet af Guttorm Pedersen.

let om de Begivenheder og Forhold, som først og fremmest fik afgørende Betydning for Sydslesvigs senere nationale Skæbne. Og det er en Selvfølge, at der i højere Grad vil blive lagt Vægt paa Skildringen af de Omraader, hvor der har levet en overvejende dansk Befolkning, mens de frisiske og rent tyske Egne vil blive trængt stærkt i Baggrunden. Naar Sydslesvigs Historie i Dag ikke blot har Interesse for en lille Kreds af Faghistorikere, men for alle Danske, er det jo netop, fordi der henede fra de ældste Tider har levet danske Mænd og Kvinder af samme Rod og Afstamning som deres Landsmænd Nord for Skelbækken.

1. Land og Folk ca. 1100.

Hvis en Pilgrim eller Handelsmand omkring 1100 skulde rejse til det sydligste Danmark, maatte han følge den gamle Hærvej, som igennem Aarhundreder har været Rigets vigtigste Forbindelse ud til den store Verden. Med sit Udspring i Jyllands Hjerter, i Hovedlandets gamle Hovedstad Viborg, trak den sine Spor ned igennem Jyllands Midte. Ved Frøslev blev den nuværende Grænse overskredet, og Vest om Flensborg over Oversø, Smedeby og Helligbæk fortsatte den mod Syd i den yderste Udkant af Halvøen Angel. Den gamle Vej gik udenom Købstæderne, selv Slesvig By undgik man. Man styrede sin Kaas stik Syd mod den eneste Gennemgang i den gamle Forsvarsvold, som var opført mod de Ufredens Mænd fra Syd, der vilde knægte det danske Folk. Biskop *Thietmar af Merseburg* omtaler denne Danevirkes Port i et Skrift fra ca. 1100 og kalder den Wieglesdor, der maaske bedst kan oversættes ved Hærporten.

Mange Pilgrimme og vel alle Handelsfolk gjorde dog et Ophold undervejs i Slesvig. Lad os tænke os, at Pilgrimmens Sind ikke blot var optaget af Tanken om det hellige Land, men at han ogsaa ønskede at se lidt af de Egne, han rejste igennem, og bestemte sig til en lille Vandring i den sydligste Del af Sønderjylland. Som Magister *Adam af Bremen*, der ca. 30 Aar før havde

rejst i Jylland, vil Pilgrimmen næppe begejstres over Sydslesvigs Natur. Langt var der mellem Husene og Byerne. I Midtlandet var Hedens Herredømme næsten ukrænket, men først og fremmest var det de store uopdyrkede Skovstrækninger, der satte deres Præg paa Landskabet. Ikke blot var Skovene meget større og mere sammenhængende end nu, men de bredte sig ogsaa længere mod Vest. Det østlige Angel dækkedes af den store Geltingskov, og naar den Fremmede gennem Hærporten fortsatte Syd efter med Kurs mod Ejderen, Rigets ældgamle Grænse mod Syd, mødte der ham et mægtigt sammenhængende Skovomraade, næsten uigennemtrængeligt som en Urskov. Endnu ca. 1190 skal *Esbern Snare* have omtalt Egnene mellem Danmark, Holsten og Vagriem (Østholsten) som „en stor Ødemark“. Omraadet var nærmest et Stykke Ingenmandsland, der skilte Daner og Sakser.

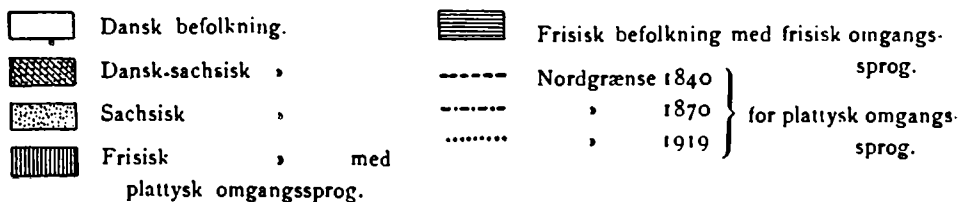
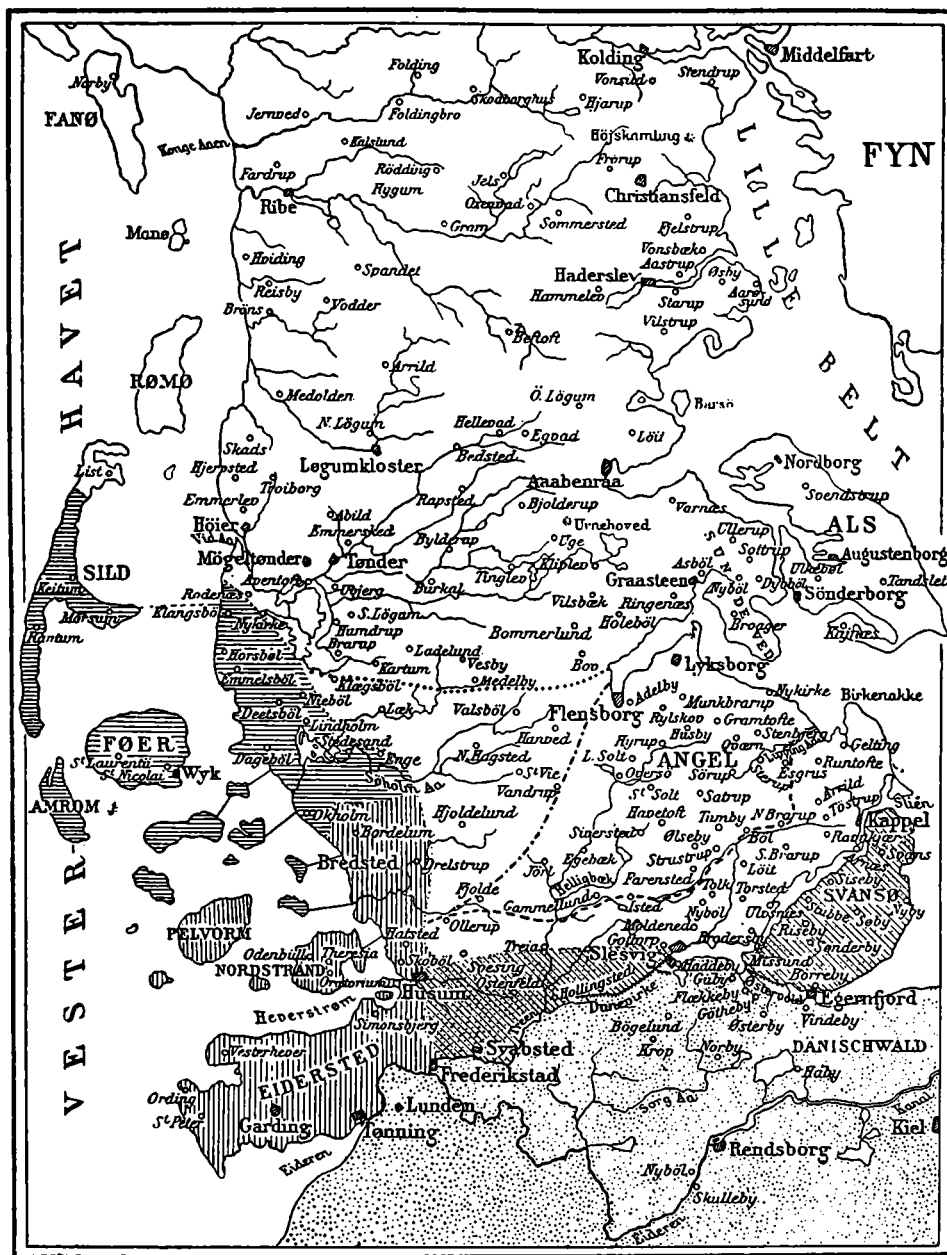
Ovre mod Vest var det en helt anden Natur: Marsken med dens store næsten endeløse grønne Flade, furet af de mange Grøfter, kun nu og da prydet med et enkelt Hus paa de saakaldte Værfter. Vor store Historieskriver *Saxo Grammaticus*, der skrev sit Værk om Danernes Bedrifter i de første Aartier af 1200-Tallet, giver en malende Beskrivelse af Lille Frisland, det frisiske Omraade, som lidt senere kaldes Utland: „Dette Land har rige Marker og Kvæg i Mængde; det ligger lige ud til Havet og er saa lavt, at det stundom sættes under Vand ved Flodtid. For at hindre Søen i at trænge ind, ligger der Diger langs hele Kysten, men bryder den gennem dem, da skyller den over Markerne og oversvømmer Huse og Sæd; thi der gives ikke noget Sted, hvor Jordsmonnet i sig selv hæver sig højere. Ofte river Havet da Markerne op fra Grunden, saa der bliver en Sø, hvor der før var Ager, og sætter Mulden af paa et andet Sted, hvor den tages til Indtægt af den, der ejer Jorden der, hvor den har aflejret sig. Med Oversvømmelsen følger Frugtbarhed, saa Landet er en frodig Græsgang, af Tørven koger de Salt. Hele Vinteren staar alt under Vand, og Agrene ligner en Indsø, saa Landet lader En i

Tvivl om, hvor man skal regne det hen, da det en Tid af Aaret fures med Køl, en anden med Plov“.

Landet herude mod Vest har altid været præget af Kampen mod Havet, den var Hverdag for disse Fremmede, der havde slaet sig ned paa den frugtbare, men usikre Jord. Digebygningen kendte man, men smaa og usikre var disse Sommerdiger, og naar Efteraarsstormene brusede i al deres Vælde og piskede Vandet til Storm paa Menneskenes svage Forsvarsværker, formaaede de intet. I de følgende Aarhundreder ændredes Landets Udseende Gang paa Gang, først og fremmest ved den store Stormflod i 1362, „de grote mandrenke“. Omkring 1100 havde Havet endnu ikke rigtig vist sin Graadighed herude, og Øerne mellem Rømø og Ejdersted var baade talrigere og meget større end nu, saaledes var f. Eks. Pelworm og Nordstrand een Ø. Mange Sogne og Kirker er siden da forsvundet i Havet, mest kendt er vel det sagnomspundne Rungholt, hvis Hustomter og Diger man i den nyeste Tid har kunnet paavise paa Vaderne. En Del Husgeraad af Malm og Ler er fremdraget og bevares nu i Museet i Husum.

Men Havet kunde ogsaa være en gavmild Herre, der skænkede Menneskene ny, frugtbar Jord. Store Landvindinger har igennem Aarhundrederne været med til at ændre Kystlinien. Omkring 1100 gik Havet Syd for Tønder længere mod Øst end nu. Viding eller Horsbøl Herred var dengang en Ø, som først i 1400-Tallet blev forbundet med Fastlandet, ligeledes Ejdersted, som endda var delt i tre Dele.

Skønt maa Sydslesvig have været omkring 1100 med sine mægtige Skove, vidtstrakte Marsklader og øde Hedestrækninger, der gav Landskaberne en vidt forskellig Karakter. Og de Mennesker, der mødte den Fremmede paa det lille Omraade fra Ejderen til Vidaaen og Flensborg Fjord, var ikke af samme Rod og tilhørte ikke det samme Folk. Da Anglerne i længst forsvundne Aarhundreder brød op og begav sig paa den lange Vandring, der skulde føre dem til det store Land hinsides Havet, var det Dan-

Folkkort over Sønderjylland ved P. Lauridsen.

skerne, Jyderne om man vil, som havde befolket den mennesketomme Jord. Sønderjylland var et rent dansk Land, men Befolkningen havde aldrig været saa stor, at den kunde fylde hele Syd-slesvig. Marsken var helt ubeboet, paa Øerne levede der kun faa Mennesker, og de store Skovstrækninger mod Syd var stadig jomfruelig Jord, idet kun enkelte spredte Nybyggere havde vovet at give sig i Lag med Skoven. Fremtidens store Spørgsmaal var, om det vilde blive Danskerne eller andre Folk, der udfyldte dette Tomrum, og om Landsdelens nationale Ensartethed kunde bevares. Omkring 1100 var Spørgsmaalet besvaret for Vestslesvigs Vedkommende, hvor Friserne havde slaaet sig ned, først og fremmest paa Vesterhavsøerne. Disse havde i de foregaaende Aarhundreder haft en Befolkning med væsentlig eller udelukkende nordisk Karakterpræg, men i Løbet af det 9. Aarhundrede hører de nordiske Fund pludselig op.

Frisernes Fortid har altid virket tillukkende paa Historikerne, og i Tidens Løb har talrige historiske Værker om Friserne i Sønderjylland set Dagens Lys, ofte mere præget af Forfatterens levende Fantasi og Kombinationsevne end af kritisk Evne og sund Sans. De Lærde har altid været uenige om Frisernes Historie, nogle har ment, at Østfriserne var Urbeboere, ja, nogle ansaa dem endog for Frisernes Urfædre. Andre har været klar over, at de sønderjydske Frisere maa være indvandret, men har været uenige med Hensyn til Tidspunktet for Indvandringen. Man er nu tilbøjelig til at antage, at Nordfriserne engang i det 10. eller 11. Aarhundrede er kommet til Vesterhavsøerne fra deres oprindelige Hjemstavn i de hollandske Marskegne, og at Bosættelsen i den vestslesvigske Marsk helt op til Ballum er sket omtrent samtidig. Denne Opfattelse falder ogsaa sammen med Saxos udtrykkelige Udsagn. Han giver først en kort Karakteristik af Friserne og fortsætter: „Deres Huse bygger de paa opkastede Jordhøje“. Derefter fortæller han: „at de stammer fra Frisernes Folk, vidner Navn og Tungemaal om, som de har tilfælles med dette. De er i sin Tid

vandrede ud for at søge nyt Land at bo og bygge paa og har saa fundet denne Egn, der i Begyndelsen var sid og sumpet, men som de ved udholdende Dyrkning har tørlagt". Der var dog afgørende Forskel paa Bosættelsen i de to Omraader. Marskomraadet var mennesketomt, men paa Øerne maa Friserne have mødt de oprindelige Beboere. Deres Tal har ikke været stort — af hvilken Aarsag de formentlig er gaaet helt op i den nye Befolkning, saa alt nordisk Præg — baade sprogligt og kulturelt — fuldstændigt er forsvundet. I hvert Fald findes der i senere Tider ingen danske Stednavne paa Øerne.

Den danske Bebyggelse i Syd naaede aldrig helt ned til Rigets Grænse ved Ejderen. Den overskred Danevirke, og de danske Forposter trængte et godt Stykke ind i Grænseomraadets store Skovstrækninger. De historiske Kilder oplyser intet om disse Kolonisatorers Virke eller om Grænsen for den sammenhængende danske Bosættelse. Og dog kan vi i Dag danne os et Begreb herom, takket være Menneskenes faste Vedholden ved det fra Fædrene overleverede. De aarhundregamle Stednavne er bevaret fra Mund til Mund gennem utalte Generationer, de er blevet ændret under Paavirkning af det Sprog, de skiftende Tidens Mennesker har talt, men er dog forblevet uforandret i sit nationale Præg, saa vi i Dag — ikke mindst gennem den store Indsats, dansk Videnskab i de senere Aar har gjort paa dette Omraade — er i Stand til med ret stor Sikkerhed at fastslaa Sydgrænsen for den danske Bebyggelse. Mod Vest, hvor Dansk, Tysk og Frisisk mødtes, var Forholdene særligt udviklede. Skellet synes her at have været Syd for Rødemis, Mildsted og Rantrum (se Kortet Side 121). Svavsted kan baade være af dansk og tysk Oprindelse, men er dog snarest dansk. Derefter har Grænselinien fulgt Trenen til lidt Syd for Hollingsted, hvorefter den løb langs Reide Aa og Arns Herreds Sydgrænse indtil Jagel, hvor den atter bøjede mod Syd til Boklund for derefter at fortsætte mod Øst til lidt Syd for Hummelfeld. Derfra gik den mod Nord til Vindeby Nor, idet hele

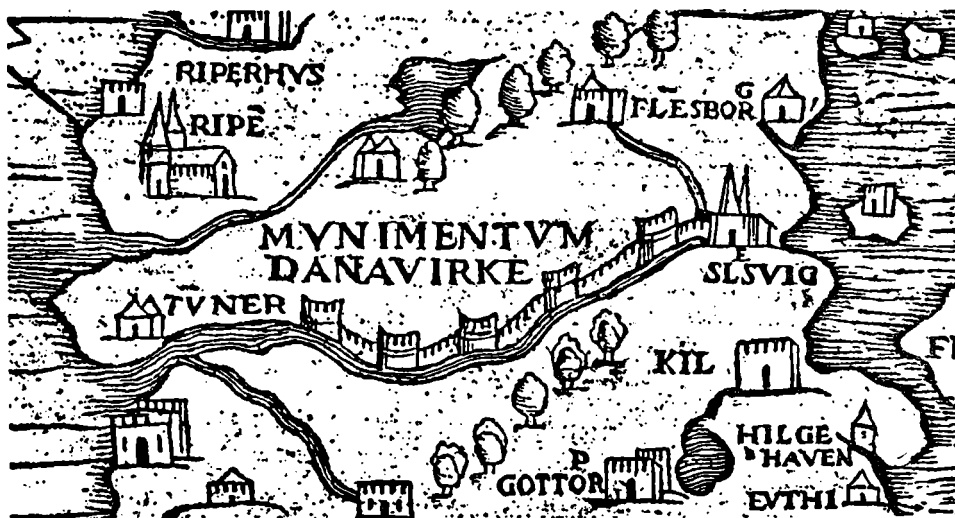
Kort over Sproggrænsens Forløb i Sydslesvig ved Anders Bjerrum
(efter Sønderjydske Aarbøger 1944).

Svans, der var blevet koloniseret i Vikingetiden, hørte med til det danske Bebyggelsesomraade.

Den danske Bebyggelse var saaledes naaet et Stykke Syd for Sli-Danevirke-Linien. Og endda var enkelte dristige Kolonisatorer trængt længere frem, saaledes til Norby omtrent midt mellem Slesvig og Rendsborg, Haby lidt Øst for Wittensø, Osterby og Vindeby Syd for Ekernførde og Gettorf ude i den store Jernved Skov (senere Dänischwohld). Adskilligt tyder paa, at ogsaa Tyskerne var begyndt at tage den ubeboede Jord i Besiddelse før 1100. Duvensted lidt Nord for Rendsborg har maaske allerede været grundlagt paa dette Tidspunkt. Men nogen større Betydning har den tyske Kolonisation næppe haft. Bortset fra Friserne har Sønderjylland næsten udelukkende været beboet af Folk af nordisk Æt. Et mægtigt Opdyrkningsarbejde er bleven udført. Og dog havde Danskerne ikke tilstrækkelig folkelig Kraft til at kolonisere hele det store Skovomraade ved Rigets Sydgrænse. Dette var Fremtidens Opgave. Kunde danske Bønder løse den?

2. Sønderjyllands Særstilling.

Omkring 1100 indtog Sønderjylland ikke nogen udpræget Særstilling indenfor det danske Rige. Det var et Grænseland og som saadant udsat for Overfald fra de sydlige Naboer, først og fremmest de slaviske Vender. Det var derfor naturligt, at Kongerne lod en særlig betroet Mand faa den militære Ledelse her nede. I 1111 kom den nordiske Konge *Sigurd Jorsalfar* til Slesvig By paa Hjemrejsen fra Jerusalem. Han blev da budt velkommen af Kongens betroede Mand *Ejliv*, der var Kongens Jarl i Sønderjylland. Større Betydning fik Jarleembedet, da det omkring 1115 blev overtaget af *Knud Lavard*. Denne Kongeætling, der var fyldt af brændende Iver efter at tage store Opgaver op, bragte hurtigt Ro i Grænselandet og sikrede det mod Angreb, bl. a. ved at befæste Sliløbet. Han knyttedes nær til Borgerne i Slesvig, Landsdelens gamle Stabelplads, som gjorde ham til Medlem af deres

I 1539 gengives Danevirke for første Gang paa et Kort. Dette er tegnet af den svenske Biskop Olaus Magnus og har Betydning ved at vise, hvor interesseret man i Datiden var i det store Befæstningsanlæg. Paa Gengivelsen ser man en Vandstrøm tværs over Halvøen og langs denne Munimentum Danavirke med Murstykker og Taarne. At Tønder er anbragt ved Strømmens Udfald i Havet giver et godt Indtryk af Korttegningens daværende primitive Stade.

Gilde, det saakaldte Hétslag. Men Knuds Virketrang gik videre. Han kastede sig ud i Storpolitiken, og snart udstraktes hans Magtomraade til Vendland, hvor han blev Konge, Knes som den vendiske Titel var. Hans stærke Stilling i Sønderjylland fremhævedes ved, at det tidligere Jarledømme nu blev til Hertugdømmet Sønderjylland, en Ændring som blev Begyndelsen til Landsdelens Udskillelse af Riget, og dermed afgørende for dens fremtidige tragiske Skæbne.

Knud Hertug fandt sin Bane i Haraldsted Skov den 6. Januar 1131. Misundelsens stærke Lidenskaber var Baggrunden for Mordet, og Had og Svig prægede den følgende Kamptids Historie. Sejrherr i Striden blev Knud Lavards unge, højtbegavede Søn, *Kong Valdemar*, der i nogle Aar efter 1150 havde været Hertug i Sønderjylland. Han fortsatte paa straalende Vis den store Gerning, hans Fader havde begyndt: først samlede han Riget, og derefter knuste han Vendernes Herredømme og sikrede Rigets Sydgrænse. Danevirke blev udbedret og styrket ved den store Teglstensmur, der var over $3\frac{1}{2}$ km lang, havde en Bredde af 2—

2½ m og en Højde paa 7 m. Bygget af brændte Tegl, det nye Byggemateriale, som man nu begyndte at bruge til Kirker og Borge rundt om i Landet, har det trodset Aarhundrederne. Endnu staar det gamle Virke, selvom den nazistiske Hærgen har gjort ubodelig Skade paa Muren. Danevirke brugtes som Affaldskuler og Losseplads af de omboende Bønder og Flygtninge, og den tyske Hær har bygget talrige Maskingeværreder der, hvor danske Mænd saa ofte har staaet Vagt mod Fjenden fra Syd.

Kong Valdemars yngre Broder *Valdemar (Sejr)* blev i 1187 af sin Broder Kong Knud gjort til Hertug i Sønderjylland. Da han i 1202 blev Konge, fortsatte han sin Bedstefaders storpolitiske Spil, og hurtigt vandt han Herredømmet over Egnene Syd for Ejderen, først og fremmest Lübeck og Holsten. Men da han og hans Søn i 1223 blev taget til Fange paa Lyø, var Spillet tabt. Han led et afgørende Nederlag ved Bornhøved i Holsten. Rigets Grænse gik igen ved Ejderen. Tanken om at sikre Landets Sydgrænse ved at beherske de fjendtlige Naboomraader maatte opgives, og Fremtiden skulde nu vise, om Grænsen kunde holdes.

Valdemar Sejr gjorde i 1232 sin næstældste Søn *Abel* til Hertug i Sønderjylland. Det var ved at blive fast Skik, at Kongens næstældste Søn skulde have det sønderjydske Hertugdømme som Len, hvorved Kongen undgik at dele selve det kongelige Gods, Patrimonet. Denne Udvikling var i sig selv betænkelig, idet den gav Sønderjylland en Særstilling indenfor Riget. Skæbnesvanger vilde Forholdet blive i det Øjeblik, den sønderjydske Hertug krævede, at Hertugdømmet skulde være arveligt i hans Slægt. Forbindelsen med det øvrige Land kunde paa denne Maade bringes i Fare, og Sønderjylland, først og fremmest Sydslesvig, derigennem komme til at ligge aabent for Indflydelse fra de holstenske Grever, hvis politiske, militære og økonomiske Slagkraft var blevet uhyre styrket gennem Undertvingelsen af det østlige vendiske Holsten, det saakaldte Vagriens.

Hertug Abel var en selvraadig Herre, der ønskede fuldstændig

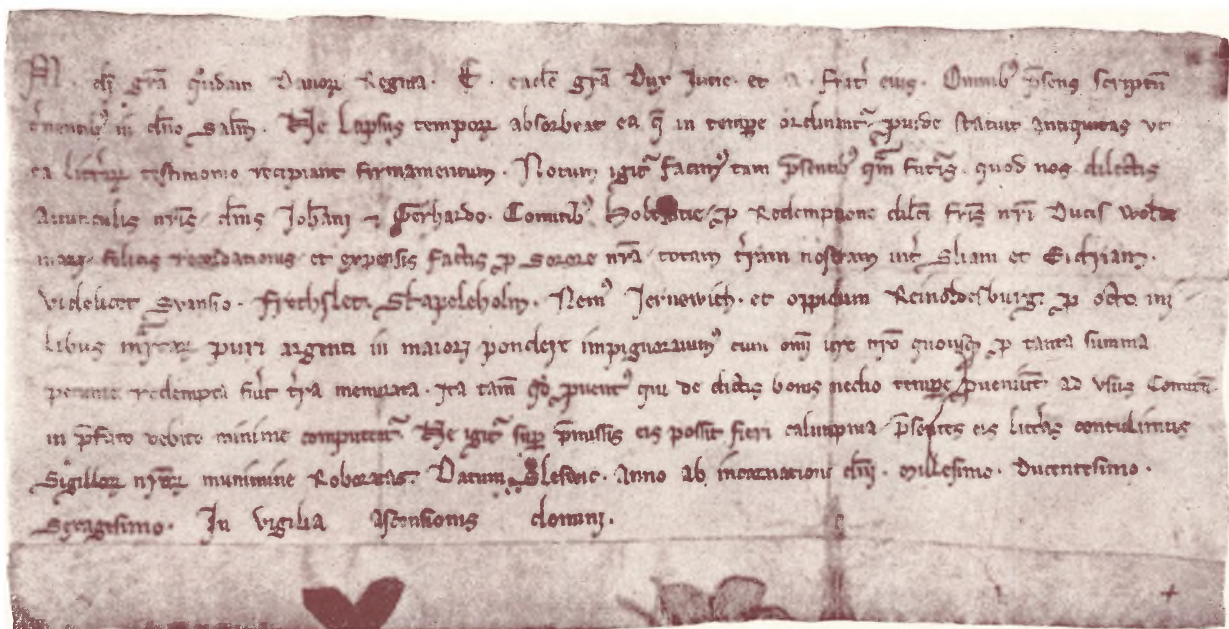
HIC IACET DANORUM REX VAL-
 DEMARVS PRIMVS SIKANVTI FI-
 LII SCLAVORVM POTENS EXPVGNATOR
 PATRIE OPPRESSE EGREGIVS LIBERATOR
 PACIS REPARATOR ET CONSERVATOR
 HIC RVGIANOS FELICITER EXPVGNAVIT
 ET AD FIDEM X. EOSDEM PRIMVS DESTRV-
 CTIS YDOLIS VITAMVRVM QVOD AD TOCI-
 REGNI PVSIDIVM QVOD VILGO DANEWERCH
 DR. EX LATERIBVS COCTIS PVMVS STRVXIT
 ET CASTELLVM IN SPROGAE EDIFICAVIT
 MOBIT AVT ANNO DNI ICE INCARN-
 ONIS C. LXXVII REGNI SUI ANNO VI
 III IDVS MAYI

Kong Valdemars Blyplade.

Da man i 1855 undersøgte Kongegravene i Ringsted, fandt man i Valdemar den Stores Grav en Blyplade, opstillet ved Ligets Hoved. Den bærer to Indskrifter, en kortere, der er indridset samtidig med Kongens Ligbegængelse, og en længere, der stammer fra en lidt senere Tid. Den sidstnævnte har særlig Interesse for Sønderjylland, idet den blandt Kong Valdemars fortjenstfulde Gerninger nævner hans Bygning af Teglstensmuren ved Danevirke. I Oversættelse lyder Indskriften: Her ligger Valdemar den Første, Danernes Konge, Sankt Knuds Søn, Slavernes mægtige Besejrer, det undertrykte Fædrelands udmærkede Belrier, Fredens Genopretter og Bevarer. Paa heldig Maade overvandt han Rygens Beboere, og lik dem som den første omvendt til Kristi Tro efter at have ødelagt deres Afgudsbilleder, som den første opførte han desuden til hele Rigets Beskyttelse en Mur af brændte Mursten, som af Folk kaldes Danewerch. Han byggede ogsaa en Borg paa Sprogø. Men han døde i det 1282. Aar eller Herrens Kødpaatagelse, den 12. Maj i sin Regerings 26. Aar.

Selvstændighed for sig og sit Hertugdømme. Og det kom snart til Strid med hans Broder *Kong Erik*, der tilsidst blev myrdet, hvorefter Liget sænkedes i Sliens grumsede Vande. Selvom Abel straks blev mistænkt for Meddelagtighed — en Mistanke for hvilken Historien aldrig har rensset ham — besteg han dog den danske Trone, og Sønderjylland var atter forenet med Riget. To Aar senere, i 1252, faldt han ved Husum Bro, nær den gamle Mildeborg (i Mildsted Sogn), i Kamp mod Friserne. Abel havde i 1237 ægtet en holstensk Grevedatter *Mechtilde*, og i sin Kamp med Brødrene havde han faaet Støtte af de holstenske Grever. Efter hans Død tog de sig af deres Slægtning *Valdemar Abelsøns* Sag og faldt ind i Sydslesvig, hvor de indtog Slesvig, hvis Kirker og Klostre blev plyndret. *Kong Kristoffer* maatte tilsidst anerkende sin Brodersøn som Hertug i Sønderjylland, og i 1153 forlenede han ham med Hertugdømmet. Overdragelsen fandt Sted med Nedkastelse af Lensfanen i Overensstemmelse med tysk Lensskik. Sønderjylland var faktisk blevet et Len, der var arveligt i Kong Abels Slægt, og denne Udvikling var gennemført med Støtte fra Dronning *Mechtilde* og hendes Brødre. Bittert hedder det i Rydaarbogen, at fra den Dag, hun ægtede Abel, „aflod aldrig den indre Strid i Danmark mellem Kongerne og Hertugerne, idet Greverne, som altid attraaer Danmarks Ulykke, pustede til Ilden“.

Da Hertug *Valdemar* kort efter døde barnløs, inddrog Kongen Lenet som hjemfaldet. Men Dronning *Mechtilde* havde flere Børn, for hvem hun gjorde Krav paa Sønderjylland. Hun støttedes selvfølgelig atter af Greverne, og Striden endte med, at hendes Søn *Erik* forlenedes med Hertugdømmet. Atter var Arveligheden anerkendt, atter havde den danske Kongemagt maattet bøje sig for Holstenerne. Og da man fra kongelig Side gjorde et Forsøg paa at generobre Sønderjylland, kom det igen, som saa mange Gange før, til Kamp paa Sydslesvigs blodmættede Jord, og den danske Hær led et frygteligt Nederlag paa Lo Hede (i Krop Sogn mellem Slesvig og Rendsborg), hvor Enkedronningen og den unge

Som fremhævet i Teksten, fik Dronning Mechtildes og Hertug Erik og hans Broder Abels Pantsættelse af Landet mellem Sli og Ejder til Greverne Johan og Gerhard stor Betydning for den nationale og politiske Udvikling i Sønderjylland. Pantsættelsesbrevet findes i Rigsarkivet og er gengivet ovenfor.

Et Stykke af Kong Valdemars Teglstensmur ved Kalegat. Man faar et stærkt Indtryk af den kompakte Murmasse, som Aarhundreders utallige Krige, ja selv Nazisternes Vandalisme ikke har kunnet faa Bugt med.

xxx. aſ puri. Hō qđ koſt. Gronæ. fornael.
gymnaſta. rackæthorp. tolagarhō. fughællnaſ.
Gyaltſing 7 wakarbōl. omnia iſta uocantur Gætting.

37. aſ auri.
¶ Slaſh. xx. aſ puri. Skyræthorp totū. Toſthorp.
ſere. xxi. aſ auri. Raſnaelkæt. xxi.
aſ auri 7 dnm. Fughællwich. iiii. parte. Grothæbol
totū. In dolruth. iiii. aſ auri 7 dnm. Skraggeruth.
v. aſ aſg. Bola. v. aſ auri. ¶ Warſnael. vi. aſ
auri. In ſyndæbræthorp. vi. aſ auri in bagel thri
thing. Item vnā aſ auri in hakouſ thriþing.
In nutæfella. n. aſ auri 7 dnm. 7 vbi. ſol' argenti.
In brethæbol. vi. aſ aſg. ſic antiquuſ ē appreciata.

7. vni. aſ dnm.
¶ Strukthoph. iiii. aſ auene. Grumbur. i. p
thætt. vii. aſ auri 7 dnm.

¶ Vgglaſh. xx. aſ puri. Cū biſcopſtoft. x. aſ auri.

¶ Norragoſh. e. aſ pu. In brethæſtath cū attin' s.
xvii. aſ auri.

¶ Syndægoſh. Hattæſtath. xxx. aſ auri.

¶ A rædoſh. Wanæwyrki cū eydæſtath 7 hundæbrægh.
e. xx. aſ puri. 7 puratone trū noctū
in eſtate cū exaratu ſicut conſuevit rex in vlandi
am tranſire. Item puratone. iij. noctū in hyme
uel. das. aſ dnm.

¶ Hæzlaet. cū ykærnæburgh. e. aſ puri.
Wnt rex halet int' ſlæ 7 eydar. cccc.
houæ 7 xv. In ſwanſo. xxvi. arat' dnm. 7 pæc
hoc multal ſiluaſ.

¶ Swanſo. x. aſ argenti.

Erik Glipping blev taget til Fange. Atter maatte Kongen anerkende Hertug Erik.

I den følgende Tid hævdede de sønderjydske Hertuger af Abels Slægt deres Selvstændighed baade overfor Kongen og Greverne. Men i 1325 døde Hertug Erik. Hans Søn *Valdemar* var umyndig. I Kongeriget saa det trøstesløst ud. Holstenerne var de faktiske Herrer. Skulde Sønderjylland og Riget atter forenes under samme Hersker — de holstenske Grever? Var Danmarks Skæbnetime inde?

3 *Tyskere og Frisere. De nordslesvigske Byer.*

I det foregaaende er der fortalt om de ydre politiske Rammer for Sydslesvigs Liv i 1100- og 1200-Tallet. I dette lange Tidsrum indledtes en Udvikling, som snart skulde faa skæbnesvanger Betydning. Tiden var paa mange Maader en Kamptid, og Sydslesvig laa, som naturligt er, i første Kamplinie. Utallige Gange kom det her til krigerske Sammenstød mellem Danskere og Tyskere eller Frisere. Men naar ikke Kampens blodige Larm gjaldede i hans Landsby, levede Bonden sit rolige Liv som før. Og alligevel skete der i disse Aarhundreder dybtgaaende Forandringer i Sydslesvigs Befolkning, nationale Forskydninger, som dybest set skyldes de samme Forhold som de, der blev bestemmende for den almindelige politiske Udvikling.

Og Sydslesvig rykker os paa denne Tid betydeligt nærmere. Gennem den saakaldte Kong Valdemars Jordebog fra omkring 1231, den første store Beskrivelse af Danmark, faar vi Mulighed for ligesom at se Landsdelen for os med dens evigt skiftende Landskaber, dens Købstæder og Landsbyer, saa vi for første Gang kan danne os et Begreb om, hvorledes Landet sønden Skelbækken blev styret og regeret. I det saakaldte Hovedstykke med dets Oversigt over de kongelige Indtægter, omtales under Jylland: Istedsyssel, der giver 200 Mark rent Sølv „foruden

Slæswich og Mønten og Danwerky og Ykærnburgh. Slasmynnæ 20 Mark rent Sølv“. Istedssyssel omfattede hele det nuværende Sydslesvig med Undtagelse af visse af de frisiske Omraader. Kær Herred hørte dog under Ellum Syssel. Sysselinddelingen kendes kun fra dansk Kulturomraade, ja, strengt taget kun i Jylland. Selvom vi ikke havde de Hundreder andre Vidnesbyrd om Sønderjyllands urgamle Tilhørsforhold til Danmark, vil de sønderjydske Sysler alene være Beviset herpaa.

Syslerne var atter delt i Herreder, hver med sit Herredsting. Ogsaa denne Inddeling er typisk nordisk. Jordebogen nævner Herrederne i deres geografiske Rækkefølge. Foruden Wiz Herred længst mod Nord omtales Husby, Ny, Slæs, Struksthorp og Uggelæ Herreder, der omfattede det Omraade, som med en fælles Betegnelse kaldes Angel. Længere mod Vest møder vi Nørræggøs og Syndræggøs Herreder samt Arælds (Arns) Herred, hvor det hedder: „Danæwyrki med Eydærstath og Lundæbiarg Herred 120 Mark rent Sølv, og tre Nætters Gæsteri om Sommeren med Hæren, naar Kongen plejede at drage til Utland. Dertil tre Nætters Gæsteri om Vinteren eller 800 Mark Penninge“. Vi mærker, at vi er i Grænseomraadet, hvor Danevirke kaster sin mægtige Skygge henover Landskabet, og hvor Krigens Stridsmænd ikke var sjældne Gæster. Med det Utland, der omtales her, har vi forladt Sønderjyllands danske Grund og er kommet ud til Friserne og deres grønne Marskland. Under Utland nævner Jordebogen Horsaby (nu Viding) og Bokyng Herreder endvidere Syld og Føør samt Byltryng, Wyryks, Pylværm, Edoms, Lundæbyarg, Thyning og Giæthning (Garding Herred eller Everschop) Herreder samt Holm og Hæfræ. De fleste af disse Navne forekommer i Dag fremmede og ukendte, og mærkeligt er det ikke, thi mange af disse Landstrækninger er nu ikke mere. Havet har erobret dem under sine store Stormangreb. Viriks, Pelworm og Lundbjerg Herreder blev helt eller delvis ødelagt ved den store Vandflod i 1362, Beltring og Edoms Herreder gik til Grunde ved Stormfloden i

1634. Af Edoms Herred blev dog det nuværende Nordstrand tilbage.

Jordebogen viser, at Utland var Fællesbetegnelsen for den vestlige — frisiske — Del af Sydslesvig. Navnet forekommer første Gang i Historien 1187, og af andre Kilder ved vi, at de Frisere, der boede herude, indtog en Særstilling indenfor Riget, idet de ikke hørte under Hertugdømmet. De havde deres særegne Retsvæsen og Styre, de var „Frisere under frisisk Lov“. Her var hverken Adel eller Herregaarde, og de frie Bondeslægter forenedes i den fælles Kamp mod Havet med Friheden som det højeste Maal: „lever diiad iis slav“ (hellere død end Træl). Saxo fortæller om dem, at de var „vilde og trodsige af Sind, smidige af Krop; de kaster Vrag paa tung og trang Rustning, men bruger Skjolde og skyder med Spyd“. Krigerske var de, og de sønderjydske Herskere havde store Vanskeligheder med at holde dem i Ave og hentede sig ofte braadne Pander i Kampen med dem. De tog iøvrigt Del i de følgende Aarhundreders stadige Stridigheder mellem Danskerne og Holstenerne, som Regel ikke til Fordel for de danske Konger.

I Tiden efter 1100 var der i øvrigt sket en Forskydning herude mod Vest, idet Friserne fra Marsken var trængt op paa Gesten, hvor de havde mødt en dansk Befolkning. Denne blev imidlertid ikke fortrængt eller opsuget, men der opstod et nationalt Blandingsomraade. Dette er formentlig sket i 1100-Tallet, da der ogsaa fandt betydelige Indvandring af Frisere Sted i Nordtyskland og Holsten, muligvis ogsaa i Ejdersted.

De Frisere, der var kommet op paa Gesten, indtog dog en helt anden Stilling end deres Stammefrænder paa Øerne og i Marsken. De var Frisere under dansk Lov, som det hedder i den ældre slesvigske Stadsret. De hørte under de samme Retsinstitutioner som deres danske Naboer. Det er derfor heller ikke nu muligt at sige, hvor Grænsen mellem Frisere og Danske har gaaet omkring 1250. Først ved Middelalderens Slutning kan man fastslaa, hvor-

ledes Forholdene har været i de enkelte Sogne indenfor Grænse-
området.

Hidtil har Jordebogen kun beskæftiget sig med Egnen Nord
for Danevirke. De store Omraader mod Syd omtales kun kort.
Det hedder: „Fræzlæt, med Ykærneburgh 100 Mark rent Sølv.
Hr. Kongen har mellem Slæ og Eydær 420 Hove Land. Paa
Swansø 26½ Plove Land, og derforuden mange Skove. Swansø
10 Mark Sølv. Kamp 20 Mark.“ Andetsteds i Jordebogen nævnes
som Kongelev „Jærnwith og Kamp“. Man lægger Mærke til, at
de store Strækninger Syd for Danevirke paa dette Tidspunkt har
været unddraget den almindelige danske Herredsinddeling. Grun-
den hertil maa være den, at da Herrederne opstod — ingen ved
hvornaar — fandtes der ingen sammenhængende Bebyggelse her.

Jordebogens Freslet er Egnen Syd for Slesvig-Danevirke,
imod Øst begrænset af Svans og Ekernførde Fjord. Sydøst der-
for laa den store Skov Jernved eller Isarnho, senere Dänischwohld.
Navnet Kamp er af holstensk Oprindelse og maa paa dette Tids-
punkt være brugt om den holstenske Bebyggelse mod Syd, vel
væsentligst mellem Sorge og Ejderen (Kamp ved Rendsborg er
endnu et Minde derom). Særlig interessant er Oplysningen om
de 420 Hove Land, som Kongen har mellem Sli og Ejder. Hove
er et tysk Udtryk, der betyder Gaard, og Jordebogens Udsagn
kan derfor kun fortolkes saaledes, at der omkring 1230 har væ-
ret 420 tyske Kolonister Syd for Danevirke, som især maa have
været bosat i Omraaderne Kamp og Jernved. Skønsmæssig maa
man vel regne med, at de 420 Gaarde svarer til 50—60 Landsbyer,
ja, maaske flere. Og en saa betydelig Bebyggelse kan ikke — som
man tidligere har regnet med — været opstaaet i Løbet af nogle
faa Tiaar, hvis det tyske kolonisatoriske Fremstød da ikke har haft
en fuldstændig eksplosiv Karakter. Sandsynligvis har de holsten-
ske Bønders Fremtrængen strakt sig over et betydeligt længere
Tidsrum, ja Tyskernes Overgang over Ejderen gaar maaske til-
bage til Tiden før 1100.

Sønderjyllands Danskhed havde samme Udstrækning som tidligere, men det var ikke som paa Folkevandringstiden Danskere, der tog de store Opgaver op og bragte den jomfruelige Jord under Plov. Det var ikke dem, der koloniserede de vidtstrakte uopdyrkede Omraader i Sydslesvig, Jernveds og Kamps store Skovstrækninger og Marskens grønne Flader. Den tidlige Middelalder

*Slesvigs Bysegl fra ca. 1300.
Omskriften lyder:
Sigillum civium de Sleswic.*

er Vidne til et meget stærkt tysk Befolkningsfremstød, først og fremmest mod Øst ind i de tidligere slaviske Omraader. Ogsaa Holstenerne tog Del i denne Bevægelse, især ved at kolonisere Vagrien, og deres Indsats her kom ogsaa til at faa Betydning for Sønderjylland. Den Rigdom, der blev vundet, blev Baggrunden for de schauenburgske Grevers stærke militære Stilling og for de holstenske Herremænds økonomiske Slagkraft. Endnu betød den tyske Nybyggervirksomhed i Sydslesvig ingen Trusel for dansk Nationalitet, der var omtrent eneherkende. Men hvilke Farer kunde Fremtiden ikke bringe, hvis et stærkere folkeligt Fremstød Syd fra blev sat ind samtidig med en omfattende politisk Virksomhed? Skyerne samlede sig om Sønderjyllands Sydgrænse.

Sydslesvigs Befolkning i 1300-Tallet boede hovedsagelig ude i Landsbyerne eller paa Enestegaardene. Byerne var faa og smaa, omend deres Betydning var større end deres Folketal. I Jordebogen nævnes to Gange Ykærneburgh, en Borg der var meget gammel, da Kirkebyen Borreby er opkaldt efter den. Navnet er dansk, idet Forleddet maa være Dyrenavnet Egern, og Ekernførde har da ogsaa stadig et Egern i sit Vaaben. Borgen laa paa den høje Skrænt ved Stranden tæt Syd for Borreby Kirke. Senere anlagde Erik af Pommern et andet Befæstningsanlæg, af Eftertiden kaldet „Burgwatt“, paa en lille Holm en 100 m Vest derfor. Ykærneburgh har vel været et Led i Sydslesvigs store Befæst-

ningsanlæg, idet den har skullet beskytte Overgangen fra Syd over Indløbet til Vindeby Nor fra selve Fjorden.

I Ly af Borgen voksede der efterhaanden en lille By op, vel især beboet af Fiskere. Den fik Navnet Ekernførde, der er tysk, idet -førde er en Afledning af det plattyske vört „Vadested“. Navnet forekommer allerede i 1197, og i 1288 nævnes „Bymændene i vort Retsomraade Ekernførde“. Navnets tyske Oprindelse og alle andre Forhold tyder paa, at Byen fra først af væsentligst har været beboet af Borgere af tysk Oprindelse.

Slesvig—Hedeby havde i tidligere Aarhundreder indtaget en Nøglestilling i Sønderjylland, ja i hele Riget, en Handelsby af international Betydning. Hvornaar den gamle By bag Halvkredsvolden er gaaet under, ved vi ikke bestemt. Byens Flytning til dens nuværende Plads Nord for Slien, der maa være sket kort før 1100, skyldes maaske de vendiske Angreb. Man har valgt et Sted, som i strategisk Henseende frembød adskillige Fordele, selv om det trafikmæssigt ikke laa saa godt. Da Hedeby havde været et Handelsmidtpunkt med Borgere af mange forskellige Nationaliteter, maa den nye Bys Borgerskab fra først af have haft et ret internationalt Præg, selvom Danskerne uden Tvivl har været det vigtigste Befolkningselement. Oplandet var jo rent dansk. Igenem Tiderne har Bondebefolkningen altid afgivet en stor Del af sit Menneskemateriale til de nærmeste Købstæder. Slesvig har næppe været nogen Undtagelse, og naar man fra tysk Side har paastaaet, at Slesvig fra første Færd var grundlagt af tyske Købmænd og Haandværkere, er det en Paastand, der savner ethvert historisk Grundlag. Et Bevis paa den oprindelige Danskhed er de mange danske Stednavne, vi møder i det middelalderlige Kildemateriale, Gadenavne som Bekkegatæ, Fiskergatæ og Torrighade, eller Marknavne som Stubbæ, Klapschow, Ohvad og Hesteberg. Først 1480 træffer vi for første Gang et nedertysk Gadenavn. Et andet vigtigt Vidnesbyrd om Slesvigs overvejende Danskhed er den gamle Byret, som foruden at give Regler for Byens retslige

flammam et adhibere eam scilicet cathedram
 et tunc de alio loco sumi debet tunc de al
 iis: quodammodo et eam annam man hros.

112. **H**ic man sit i annam man hros v
 laghsot et latere sit laghsotia. cha scilicet
 hysit vt gozars hystond sin hros legbar.
 fyr en ant hant goz vt wuthars. hros.

113. **H**ic man sit i annam man hros
 et gald ham ei hyslegy vter scruan
 dagh. cha ma hystond taka mo nabur
 et wuth vt sin hyslegy vteru brota.
 Em by skiep et quinnæ bathals fia katta.

Quoniam scilicet thar har nathan ar
 seruan goz hugh woldemar
 statik et boch ar seruas til theia an
 nan skun i flansbourgh ther aar fra
 mors her aar thustid to hundredth et half
 fyr sin mygh wintar. afe huiarth faast

Hic man sit i annam man hros v
 laghsot et latere sit laghsotia. cha scilicet
 hysit vt gozars hystond sin hros legbar.
 fyr en ant hant goz vt wuthars. hros.

Flensborgs første Byret blev nedskrevet paa Latin i 1284 med Hertug Valdemars Til-
 ladelse. Godt et Aarti senere erstattedes den med en noget udførligere Byret skrevet
 paa Dansk. Af dette Haandskrift, der endnu er bevaret i Byens Arkiv,
 gengives her en enkelt Side.

Forhold ogsaa ordnede Rammerne for dens Forfatning og Næringsliv. Slesvigs Byret er den ældste i Danmark, og selvom den først har faaet sin nuværende Form kort efter 1200, gaar en Del af dens Bestemmelser dog adskilligt længere tilbage. Den har haft stor Betydning for Købstædernes Retsliv i den øvrige Del af Danmark, idet den overførtes til en Række jyske Byer, foruden til Flensborg og Haderslev ogsaa til Horsens og Ebeltoft. Byretten er selvfølgelig præget af danske Retssædvaner, selvom ogsaa fremmed Indflydelse har gjort sig gældende. Den foreligger paa Latin, men ikke saa sjældent oversættes de latinske Udtryk til Dansk — et Bevis paa det danske Sprogs fremtrædende Stilling i Byen.

Slesvig har uden Tvivl arvet Hedeby's Tilknytning til de store europæiske Handelscentre. I det første Aarhundrede af sin Tilværelse blomstrede den stærkt op. Under *Sven Grathe* blev den ca. 1150 plyndret, og efter Saxos Udsagn gik det saa haardt ud over Byen, at Kongen ved sin Adfærd „ikke blot skræmmede Ud-lændingene fra for Fremtiden at søge did, men gjorde den rige Handelsstad til en ringe Smaaby“. Afgørende Betydning fik dette Intermezzo dog ikke, og et Vidnesbyrd om dens Storhed er dens mange Kirker, i 1196 ikke mindre end syv. Det er nu engang ikke Plyndringer og Krige, men Handelsforholdene, der afgør Byers Skæbne. Slesvigs Tilbagegang begyndte, da Handelsudviklingen mellem Østersøområdet og de vestlige Kulturlande ikke mere fulgte de gamle Veje over Slesvig-Trene, men søgte en sydligere Transitvej Lübeck—Hamborg, en Forskydning der skyldtes Grundlæggelsen af Lübeck i 1143. Hvornaar Nedgangen satte ind, fortæller Kilderne ikke, men den var mærkbar i 1200-Tallet og fortsattes i den følgende Tid. I 1343 var der i den gamle Bydel kun 3 Kirker tilbage. Slesvigs Stilling som Sønderjyllands Hovedstad var stærkt rokket, og den var ved at synke ned i Smaabyens stille Tilværelse. Da den i 1500-Tallet fik sin Renæssance, var det paa et helt andet Grundlag, dens stærke Stilling skulde bygges.

Ekeleforda omkring 1580. Efter Stik i Braun: Theatrum urbium.

Hertug Erik Abelsens († 1272) Segl.
Hertugen ses til Hest med Fane i højre
og Skjold i venstre Haand.
(Rigsarkivet).

Bagsiden af Hertug Erik Abelsens Segl.
Det viser et Skjold med to Leopard-
er, omgivet af talrige Hjerter.
(Rigsarkivet).

Grev Gerts (ca. 1292—1340) Segl.
I Skjoldet to Leopard-
er, det sønderjyd-
ske Vaaben (efter Henry Petersen:
Danske kgl. Sigiller Nr. 143 a).

Bagsiden af Grev Gerts Segl.
I Skjoldet det holstenske Vaaben, Nelde-
bladet (efter Henry Petersen: Danske
kgl. Sigiller Nr. 143 b).

Hertug Valdemar Eriksens (ca. 1315—
1364) Segl, der viser Hertugen til Hest
med Fanen i højre Haand og Skjoldet
paa den venstre Haand. Seglbilledet gi-
ver et godt Indtryk af Datidens Kriger-
udstyr. I dette — som i Hertug Erik
Abelsens Segl siges Indehaverne at være
Hertug af Jylland (dux Juciæ), den alm.
Belegnelse for Sønderjylland
paa dette Tidspunkt.
(Rigsarkivet).

Det var dog ikke blot Lübeck, der arvede Slesvigs Stilling, Flensborg, Sønderjyllands kommende Hovedstad, var allerede paa dette Tidspunkt ved at gøre sig gældende. Hvornaar denne By er opstaaet, ved vi ikke, og hele dens ældste Historie er gemt bag Historiens graa Taageslør. Den ældste Navneform er Flensaa-borg, og den maa derfor som saa mange andre danske Købstæder være opstaaet i Læ af en kongelig Befæstnings beskyttende Mure. Vi kender dog nu hverken Borgen eller den Flensaa, der har givet den Navn. Tyske Historikere har hævdet, at Flensborg skulde være en bevidst Byplanlæggelse paa samme Maade som saa mange tyske Byer i det fra Slaverne erobrede Omraade. Der er i Virkeligheden intet, der taler for denne Anskuelse. Den er vokset frem lidt efter lidt som de andre danske Fjordbyer. Maaske har den ældste Bebyggelse været omkring St. Johannes Kirke, der er fra omkring 1200. Men dette Omraade regnedes i senere Aarhundreder ikke med til Byen, og den virkelige Bygrundlæggelse maa derfor have fundet Sted længere mod Nord i St. Marie Sogn, hvor Bosættelsen vel er begyndt i sidste Halvdel af 1100-Tallet. I Jordebogen nævnes Byen ikke, derimod omtales Tolden af Vis og Husby Herred. Mon ikke man deraf kan drage den Slutning, at der i 1231 har været en bymæssig Bebyggelse her, som endnu ikke er blevet til en selvstændig Købstad? Navnet Flensborg forekommer første Gang i 1240. I 1284 begyndte Sognebeboerne i St. Marie Sogn at bygge en ny Stenkirke. Samme Aar fik Byen Bekræftelse paa sin latinske Byret, der godt 10 Aar senere blev udvidet og oversat til Dansk. Ogsaa St. Knudsgildets Skraa, der foreligger i en Nedskrift fra c. 1400, men maa være betydeligt ældre, er skrevet paa Dansk.

Dansk Byret og dansk Gildeskraa er tydelige Vidnesbyrd om, at det Flensborg, der groede frem i en ren dansk Bygd, var dansk fra første Færd. Byen tog hurtigt et ret stærkt Opsving og udvidedes mod Syd, hvor St. Nicolai Kirke blev bygget omkring 1390. Om den muligvis har erstattet en ældre Kirke, ved vi ikke.

Paa Grund af Søndertorvs ejendommelige Placering har man ment, at den sydlige Del af Flensborg var grundlagt af tyske Købmænd i første Halvdel af 1300-Tallet. Hypotesen hviler paa et meget svagt Grundlag, selvom den ikke kan modbevises. Det kan dog ikke betvivles, at der i det 14. Aarhundrede har fundet en vis tysk Indvandring Sted, men omkring 1400 var det danske Befolknings-element dog stadig langt det betydeligste.

4. *Holstenernes Sejr.*

Det Sydslesvig, der møder os i 1325, da Hertug Erik døde, var ikke det samme som det, der mødte Pilgrimmen i 1100. De Fremmede var rykket Danskerne ind paa Livet, baade mod Vest og mod Syd. Og i Byerne træffer vi en Del udenlandske Handelsmænd. Sønderjylland var dog stadig en Del af Riget, men selvstændigt under egen Fyrste af dansk Kongeæt. Hertugen omgav sig mest med gode danske Mænd af sønderjydsk Æt. I 1287, da Hertug Valdemars Søster *Margrete* ægtede en schwerinsk Hertug, lovede han denne en betydelig Medgift. For Løftets Opfyldelse kautionerede 10 af Hertugens Riddere, nemlig *Lars Tygesen, Thomas Mule, Drosten Tyge Abildgaard, Otto af Pløn, Ditlev af Sehested, Bent Godskalksen, Jens Maltesen, Hartvig Ulv, Navne Jønnesen og Helrik*. De fleste af disse er uden Tvivl Sønderjyder, men ogsaa Holstenerne træffer vi i Hertugens Omgivelser.

Selvom Sønderjyllands Styre endnu var dansk, gjorde den holstenske Indflydelse sig dog gældende, ikke mindst politisk. Og da Hertug Erik døde i 1325, var det den holstenske *Grev Gert*, der blev Formynder for hans 10-aarige Søn *Valdemar*, Grevens Søstersøn. Den danske *Kong Kristoffer* gjorde ogsaa sine Krav gældende, men paa Grund af hans haabløse økonomiske Stilling var han fuldstændig ude af Stand til at sætte Magt bag sine Krav. Aaret efter blev han endda afsat, og den lille Barnehertug gjort til Konge af Danmark, mens *Grev Gert* til Løn blev forlenet med Sønderjylland, idet *Valdemars* Haandfæstning samtidig fastslog,

at der aldrig maatte være samme Herre i Danmark og Hertugdømmet. Grev Gert var den faktiske Hersker fra Skagen til Ejderen, overalt var det Holstenerne, der skaltede og valtede.

For Sydslesvig blev disse tragiske Aar i Rigets Historie skæbnesvangre. Den holstenske Adel, krigerisk og handlekraftig og med et stærkt økonomisk Rygstød, ikke mindst i de Godser, de havde erhvervet i de udstrakte Omraader, som var erobret fra Venderne, var rede til at udnytte alle Muligheder. Og de begyndte ikke paa bar Bund. Hertugernes tidligere holstenskvenlige Politik havde allerede baaret Frugt. I Nationalpolitik er det ikke blot de statsretslige Forhold, der bestemmer Udviklingen: Vi Danske ved det nu, og Tyskerne har altid vidst det: Jorden er en af de mest afgørende Faktorer i Kampen om et Lands Nationalitet. Og igennem flere Aartier før 1325 var der fra Holstenernes Side blevet gjort et betydeligt Arbejde for at komme i Besiddelse af Sydslesvigs Jord. Begyndelsen blev gjort i 1260, da Dronning Mechtilde og hendes Sønner Hertugerne Erik og Abel pantsatte „al vor Jord mellem Slien og Ejderen, nemlig Svansio, Frethslet, Stapelholm, Skoven Jernewith og Byen Reinoldesburgi (Rendsborg)“ til Greverne Johan og Gert for 8000 Mark lødigt Sølv. Selvom der kun var Tale om Dronning Mechtilde og hendes Sønners private Ejendom, ikke om al Jord eller bare Krongodset i det paagældende Omraade, var der dog med Pantsættelsen sket et afgørende Skridt mod Sydslesvigs Fortyskning. Hurtigt fortsatte man ad den Vej, man var slaaet ind paa. 1288 overdrog Dronning Mechtilde sin Andel af de omtalte Omraader til Grev Gert som Ejendom, og i 1325 pantsatte Hertug Valdemar Ekernførde, Dänischwohld og alt hvad der tilhørte ham mellem Sli og Ejderen til Holstenerne. Saa snart Jorden var kommet i de holstenske Grevers Besiddelse, overdrog de den til de holstenske Adelsmænd som Ejendom, Pant eller Len. Vejen var fri for Fortyskningen fra oven. Allerede i Slutningen af 1200-Tallet møder vi holstenske Adelsfamilier som Schinkel og Sehested i Eggen mellem Sli og Ejder, og i Begyn-

delsen af det følgende Aarhundrede træffer vi de holstenske Rid- dere flere Steder, Rewentlow og von der Wisch i Dänischwohld samt Sehested i Svans, der snart udelukkende blev Kirke- og Adelsgoods.

De danske Forposter Syd for Danevirke var saaledes næsten allerede prisgivet de fremmede Herremænd, og det varede ikke længe, inden Holstenerne kunde trænge længere frem. Kongen havde ogsaa efter Bortforleningen af Sønderjylland beholdt Raa- dighed over Krongodset, men Hertugerne prøvede at tage dette med Magt. Det danske Danehof fældede dog i 1285 den Dom, at Krongodset, deriblandt Krop, Haddeby, Olpenæs, Jernved, Gel- ting og Danevirke, skulde tilhøre Kongen. Og Aaret efter erklæ- rede Hertugen at ville respektere Kronens Rettigheder i Sønder- jylland. Men Kongens Stilling var ikke holdbar, og 1313 maatte Kong *Erik Menved* afstaa al sit Krongods til Hertugen. Som For- holdene udviklede sig i de følgende Aar, var det ensbetydende med, at ogsaa dette Gods vilde blive prisgivet de holstenske Herre- mænd, og at disse nu havde overskredet Danevirkelinien. I Ti- den efter 1325, da det faktisk var de holstenske Grever, der var Herrer i Sønderjylland, satte den holstenske Adel sig for Alvor fast, overalt, selv i Nordslesvig, fik de Fodfæste. Der er dog en afgørende Forskel. I de sydligste Omraader var det ligesom i Øst- holsten store sammenhængende Godsomraader, som gik over i Holstenernes Besiddelse. Længere mod Nord fandtes der en ind- født Adel, og her kunde der ikke blive Tale om samlede Gods- distrikter, undtagen i enkelte ret uopdyrkede Egne som f. Eks. det store Gelting Omraade, der tidligere havde været Krongods. Den sociale Struktur blev derfor vidt forskellig i de sydligste Egne af Sydslesvig, hvor den frembød væsentlige Ligheder med Holsten, og i Sønderjylland Nord for Danevirke, hvor Godserne ligesom i det øvrige Danmark havde deres Tilliggender af Bøndergods spredt over et ret stort Omraade. Denne Forskel holdt sig ned igennem Tiden og har lige til vore Dage været bestemmende for

Menneskenes Levevilkaar i de forskellige Egne af Sydslesvig, ligesom den ogsaa har givet Landskaberne et forskelligt Udseende.

I Sønderjylland havde der ligesom i den øvrige Del af Landet været en indfødt Adel, som sad inde med en Del af Jorden. I Angel finder vi saaledes Slægterne Post paa Tolgaard, Skram, som havde Rundtoft, Bildt og Holck. Disse danske Adelsslægter var en Hindring for Holstenernes videre Overtagelse af den sydslesvigske Jord, men det viste sig hurtigt, at de ikke var i Stand til at modstaa deres Standsfæller fra Syd, der var dem økonomisk langt overlegen. Efterhaanden fortrængtes de næsten fuldstændigt fra Sydslesvig. I nogle Tilfælde erhvervede Holstenerne den sønderjydske Adels Godser gennem Ægteskab, f. Eks. Rundtoft i Angel, der omkring 1360 kom til Krummedigerne, undertiden blev de købt ud og flyttede til Kongeriget. Udviklingen kan ikke følges i Enkeltheder, men man aner, at den ikke altid har været helt fredelig, og at Forholdet mellem Sønderjyder og Holstenerne ikke har været ligefrem hjerteligt. Men det afgørende var, at den sønderjydske Adel forsvandt, og Adelsslægterne fra sønden Ejderen tog deres Pladser. Omkring 1400 er i hvert Fald følgende holstenske Adelsslægter repræsenteret i Sønderjylland, først og fremmest i Sydslesvig: *Limbæk, Ahlefeld, Pogwisch, von der Wisch, Sehested, Krummedige, von der Hagen, Schinkel, Wonsfleth, Splieth* og *Breyde*.

Den holstenske Infiltration — for at bruge et moderne Udtryk — var begyndt i 1200-Tallet, men det var først i det følgende Aarhundrede, den tog Fart, takket være den storpolitiske Udvikling. Thi i Virkeligheden var de holstenske Grever Herrer i Sønderjylland hele Aarhundredet igennem. *Niels Ebbesens* Daad i Randers blev Indledningen til Kongerigets Frigørelse, og snart var der atter en Konge paa Danmarks Trone. *Valdemar Atterdag* blev Landets Genrejser. Men Greverne beholdt Hertugdømmet som Pant. Hertug Valdemar havde Ret til at indløse det, men kun Nordslesvig og lidt af Sydslesvig lykkedes det ham og hans Søn

Henrik at erhverve. Da *Henrik* døde barnløs i 1375, var *Valdemar Atterdag* rede til at gribe ind for at genoprette Danmarks Herredømme sønden *Aa*. Med hans Død samme Aar ændredes Stillingen med et Slag, og *Holstenerne* bemægtigede sig atter hele *Hertugdømmet*. Det var dog ikke *Dronning Margrethes* Mening at give *Afkald* paa den gamle danske *Landsdel*. Paa Grund af sin skandinaviske Politik maatte hun dog foreløbig anerkende *Greverne* som *Sønderjyllands* Magthavere, mens disse til *Gengæld* maatte tage det som *Len* af *Dronningen*. Men da *Grev Gerhard IV* døde i 1404, blev hun *Formynder* for de umyndige *Børn*, og i de følgende Aar lykkedes det hende ved *Snille* og *Diplomati* at skaffe sig en *Række Støttepunkter* i *Nordslesvig*. Vigtigst var det dog, at *Flensborg* ogsaa kom i hendes *Magt*. *Fremtiden* tegnede lysere. Da døde hun pludselig paa *Flensborg Fjord* 1412. Den unge *Erik af Pommern* skulde nu vise, om han kunde løfte *Arven*, om han kunde bryde *Holstenernes* snart hundredaarige *Herredømme* i *Sydslesvig*, om han atter kunde gøre *Sønderjylland* dansk. Det var ogsaa paa højeste *Tid*, thi overalt bredte den *holstenske Adel* sig. Foruden som *Godsejere* sad de ogsaa som *Lensmænd* eller *Amtmænd* rundt om paa *Slottene*, og af stor *Betydning* var det, at de havde faaet den højeste *Ledelse* af *Kirken* i deres *Hænder*. Denne vigtige *Side* af den nationale *Udvikling* i *Sønderjylland* maa derfor omtales nærmere.

5. *Den hellige almindelige Kirke.*

Omkring 1100 var det brændende *Problem* i dansk *Kirkeliv*, om den *katolske Kirke* i *Danmark* skulde fortsætte med at være under *Ærkebisp*en i *Bremen*, eller om den skulde have sin egen *Primas*. Da *Ærkebispestolen* i *Lund* oprettedes i 1103, knyttedes *Sønderjylland* i *kirkelig Henseende* nøjere til *Kongeriget*, idet *Forbindelsen Syd* paa blev afbrudt.

Mens *Nordslesvig* baade hørte under *Biskopperne* i *Ribe*, *Odense* og *Slesvig*, laa *Sydslesvig* udelukkende under *Slesvig Stift*.

Det er en lang Række af Mænd, som gennem Aarhundrederne har beklædt den slesvigske Bispestol, der baade gav dens Indehaver den højeste aandelige Myndighed og samtidig en vidtgaaende politisk Indflydelse. Biskopperne skulde egentlig vælges af Gejstligheden og Borgerne i Stiftsbyen, men senere gik Valgretten over til Domkapitlet. Kongen havde dog en betydelig Indflydelse paa Valgene, og indtil omkring 1300 var Bisperne derfor som Regel trofast mod Kongens Sag og af dansk eller sønderjyds Æt. Den kendteste af Biskopperne er *Biskop Valdemar*, som var Søn af *Knud Magnussen*. Hans høje Byrd havde fyldt hans Sind med umættelig Ærgærrighed og Stolthed, og snart kom han i Strid med Hertugen, den senere Kong *Valdemar Sejr*. Med Vaaben i Haand søgte han at tilrive sig den danske Kongetrone, men blev fanget og maatte i 14 Aar vansmægte i danske Fængsler. Efter sin Løsladelse forlod han Danmark og førte et omskifteligt Liv, altid opfyldt af Kamp. Han døde i Citeaux 1236.

Ligesom Byen indenfor Halvkredsvolden havde været Bispeby, blev det ny Slesvig det ogsaa. Man tog straks fat paa at bygge en Domkirke i Granit, der maa have staaet færdig kort efter 1100. Den menes at være bleven ødelagt under *Svend Grathes* Plyndring midt i 1150erne, og Resterne af den, bl. a. den meget smukke Portal, kaldet Petersporten, indgik i den nye Teglstensbygning, der blev bygget kort efter. Ogsaa denne maa være blevet ødelagt af Brand, og atter maatte en ny Teglstensbygning rejses, først Kor og Sideskib, der forsynedes med smukke Kalkmalerier, senere fortsattes med Overhælvning af Langskibet (ca. 1230—50) og Bygningen af den ejendommelige Svale fra ca. 1260. Ogsaa denne og Koret prydedes med talrige Kalkmalerier. Sydslesvigs betydeligste middelalderlige Bygningsværk var blevet rejst, og Biskoppen havde faaet en Kirke, der var ham værdig, en monumental Skueplads for Katolicismens mange straalende Skuespil.

Domkirkernes Gejstlige udgjorde oprindelig en Slags Munke-samfund, der levede et Samliv i klosterlig Tugt. En meget usik-

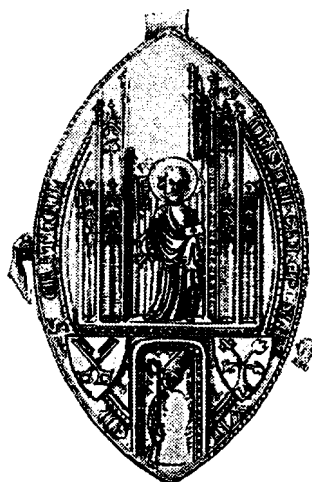
ker Tradition vil vide, at der fra 1096—1145 skal have været et saadant Domkapitel i Slesvig, bestaaende af canonici regulares. Det Domkapitel, vi senere kender, fulgte dog ikke de strenge Regler; dets Medlemmer var, som det hed, canonici sæculares, der baade havde egne Boliger og egen Husholdning, ligesom Størstedelen af Kapitlets Gods, der oprindelig havde været fælles for alle, var delt i 24 Præbender.

Kapitlet nævnes første Gang 1243, men er maaske opstaaet i sidste Halvdel af 1100-Tallet. Dets Statuter fra 1352 skelner mellem Prælater, nemlig Provst, Ærkedegn og Kantor, og almindelige Domherrer eller Kanniker. Disses Antal var 24. Stiftet var delt i 7 Provstier, hvoraf de to vigtigste var Præpositura major, der stod under Opsyn af Provsten. Det omfattede de to Gøs Herreder, Lundebjerg og Arns Herreder samt Svans og de øvrige Omraader mellem Sli og Ejder. Det Provsti, der laa under Ærkedegnen, bestod af Resten af Isted Syssel. De øvrige Provstier var Barved Syssel (Haderslev Amt), Ellum Syssel, hvortil Kær Herred hørte, Vidaa, Strand og Ejdersted Provstier. Kantoren havde den store og krævende Opgave at lede de mange Gudstjenester i selve Domkirken og var desuden Provst i Provstiet Strand, mens de mindre Provstier blev forestaaet af Kanniker. Foruden Kannikerne var der en Del Vikarer ved Domkirken, nogle var Stedfortrædere for de Kanniker, som ikke „residerede“ — ofte havde en Mand flere Embeder — andre skulde besørge Gudstjenesten ved de mange Sidealtre.

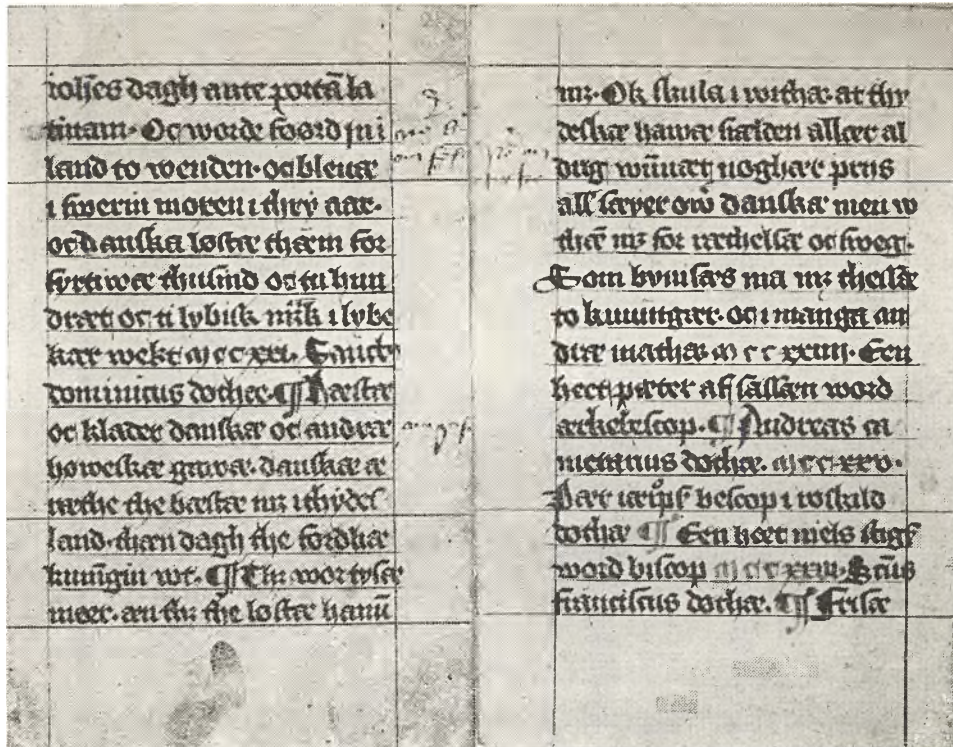
Biskoppen havde store Indtægter, Tiende, Catedraticum og Landgilde m. m. af hans mange Fæstebønder. Ogsaa Domkapitlet var velhavende og rigt paa Gods. Baggrunden for denne Rigdom var først og fremmest Kongernes og Hertugernes store Gavnildhed, ikke blot med Sønderjyllands Jord, men ogsaa med særlige Begunstigelser. Det betydeligste Privilegium erhvervedes under Biskop Valdemar, da Biskoppens Bønder blev fritaget fra al kongelig Tyngde, og han fik fuld arvelig Ret over sin Ejendom. Me-

get købte og byttede man sig til, men meget fik man ogsaa som Gave fra trosivrige og godsrige Stormænd. Til Gengæld skulde der som Regel holdes Messe for Giveren og hans Slægt. Navnene paa og Formerne for disse Messer er mangfoldige: Dødsmesser, Sjælemesser, Anniversarier (Aarstider) eller Memorier, men Formaalet var altid det samme: Lettelse af Straffen efter Døden, Forkortelse af Opholdet i Skærsilden. Da *Johannes Thome* i 1386 gav 5 Gaarde og et Hus i Slis Herred til Slesvig Kirkes Bygning, var det for hans, hans Kones og deres Forfædres Sjælefrelse. Saa længe de levede, skulde der om Trinitatis' og St. Marcus' Dag læses ialt 60 Messer, og naar de var døde, een daglig Messe. Desuden skulde deres Anniversarier højtideligholdes paa de nævnte Festdage, hver Gang ved Læsning af 30 Messer.

Biskop og Domkapitlet var — eller skulde i hvert Fald være — Landsdelens aandelige Ledere, Befolkningens Vejvisere i dens Søgen efter den evige Salighed. Men saavel Biskop som Prælater hørte ogsaa til blandt Hertugdømmets verdslige Stormænd og var i Besiddelse af en udstrakt politisk Magt og økonomisk Indflydelse. Deres nationale Afstamning og Orientering var derfor et Forhold, som kunde faa — og fik — afgørende Betydning for den fremtidige Udvikling i Sønderjylland. Indtil Holstenernes endelige Sejr i Begyndelsen af 1300-Tallet var Biskopperne som nævnt af dansk eller sønderjydsk Oprindelse. Efter 1325 var de tyskfødte Biskopper derimod i Flertal, og som oftest stod de trofast paa Holstenernes Side. En Undtagelse er dog *Johannes Skondelev* (1375—1421), der var Medlem af det danske Rigsraad og en uforfærdet Forkæmper for den danske Konges Rettigheder.

Biskop Johan Skondelevs (død 1421) Segl. Øverst ses St. Peter med Nøgle og Bog, nedenunder Biskoppen i knælende Stilling (efter en Tegning i Langebeks Seglsamling i Rigsarkivet).

To Sider af den danske Oversættelse af Rydaarbogen fra omkring 1400. Øverst paa anden Side læses: Ok skula i withæ at thydeskæ hawæ siælden allær aldrig wunnæt noghær priis aller sæyer ower danskæ men wthæn mette for ræthelsæ oc sweg. (Det kgl. Bibliotek).

Om Kapitlets Medlemmer har vi først nogenlunde fyldige Oplysninger i 1200-Tallet, da en ret betydelig Del, mellem en Fjerdedel og Halvdelen, tilhørte den holstenske eller tyske Adel, og langt det overvejende Flertal var af tysk Oprindelse. Efter 1300 var Kirkens højeste Ledelse saaledes væsentligst paa tyske Hænder, og det store Godsomraade, der hørte under Biskop og Kapitel, maa i Virkeligheden ligestilles med den holstenske Adels Jordbesiddelser i Sønderjylland.

Mange af Domkapitlets Medlemmer var mere verdslige Stormænd end ydmyge Guds Tjenere, og vi kan ikke hos dem vente at finde den asketiske Livsførelse, der var den katolske Kirkes højeste Ideal. Vil vi finde den, maa vi søge til Klostrenes Munke og Nonner, der skulde leve et Liv i Fattigdom og Forsagelse, et

Liv i Hengivelse til Gud. Det skete vel, at de svigtede overfor de strenge Krav — ikke mindst i de store Herreklostre, der var rige paa Gods.

Det vigtigste af Herreklostrene var *Rydkloster*, der oprindeligt havde været et Cluniasienserkloster St. Michaelis, der laa udenfor Slesvigs Byport. Det blev anlagt i 1100-Tallet, men kom hurtigt i Forfald, hvorfor det blev opløst og de fleste Munke overflyttet til *Guldholm* i Nybøl Sogn, hvor Biskop Valdemar ved Hjælp af Munke fra Esrom stiftede et Cistercienserkloster, som blev indviet i 1192. Munkenes Ophold i Guldholm blev dog ikke af lang Varighed, idet de allerede i 1210 flyttedes til Ryd, det nuværende *Lyksborg*. Klosteret var fra gammel Tid rigt paa Gods, og mere kom til i Tidens Løb. Det rige Herrekloster var dog lige til Holstenernes endelige Sejr i 1400-Tallet afgjort danskorienteret, og det var her en af de værdifuldeste middelalderlige Aarbøger, den saakaldte *Rydaarvog*, blev til. Paa Latin skildrer den i Aarbogsform Danmarks Historie til 1288, men bag den tørre latinske Klædedragt mærker man et lidenskabeligt Menneske, som lever med i Tidens brændende Problemer, og hvis Hjerte slaar varmt for Danmarks Sag. Hans Sind er optændt af Harme mod Holstenerne og deres Grever, der „altid tænker paa Ondt mod Danmark“, og det voldsomme Had til de Fremmede fra Syd kommer stærkt til Orde i et Udsagn som: „*Læg Mærke til Læser, at tyske Mænd aldrig eller sjældent har vundet nogen Sejr eller triumferet uden ved Forrædderi og Svig, som er dem medfødte*“.

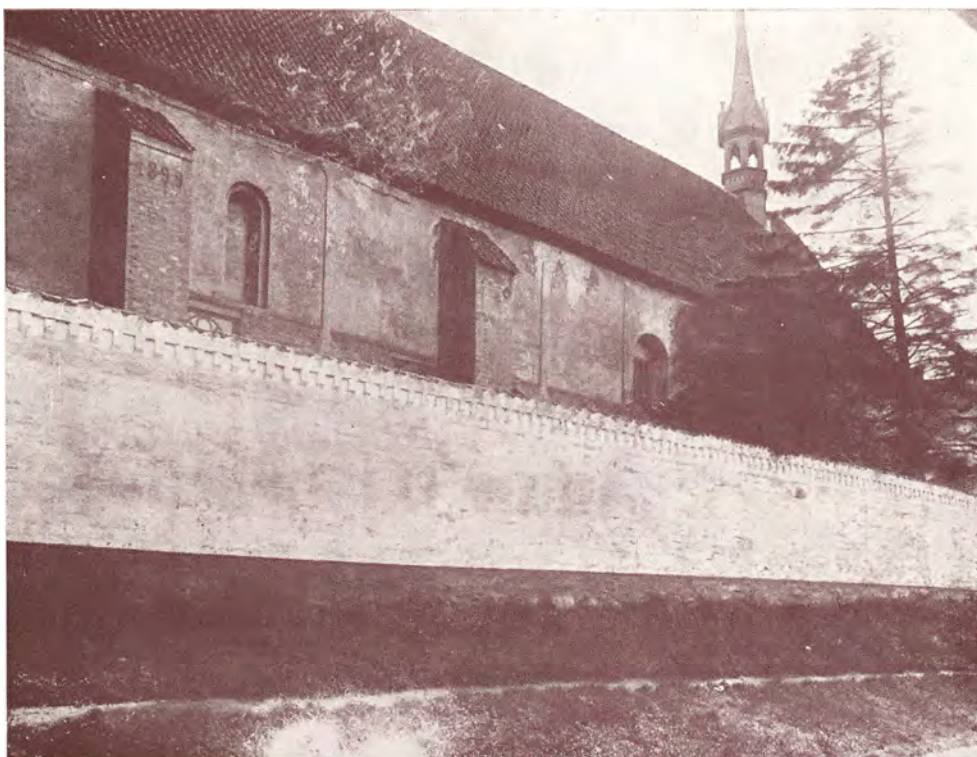
Et andet angelsk Kloster, *Maarkær* i Bøl Sogn, der tilhørte Antoniterordenen, er stiftet i Slutningen af 1300-Tallet af udsendte Missionærer fra Ordenens Kloster Tempzin i Mecklenburg. Dets Historie hører dog nærmest hjemme i det følgende Aarhundrede.

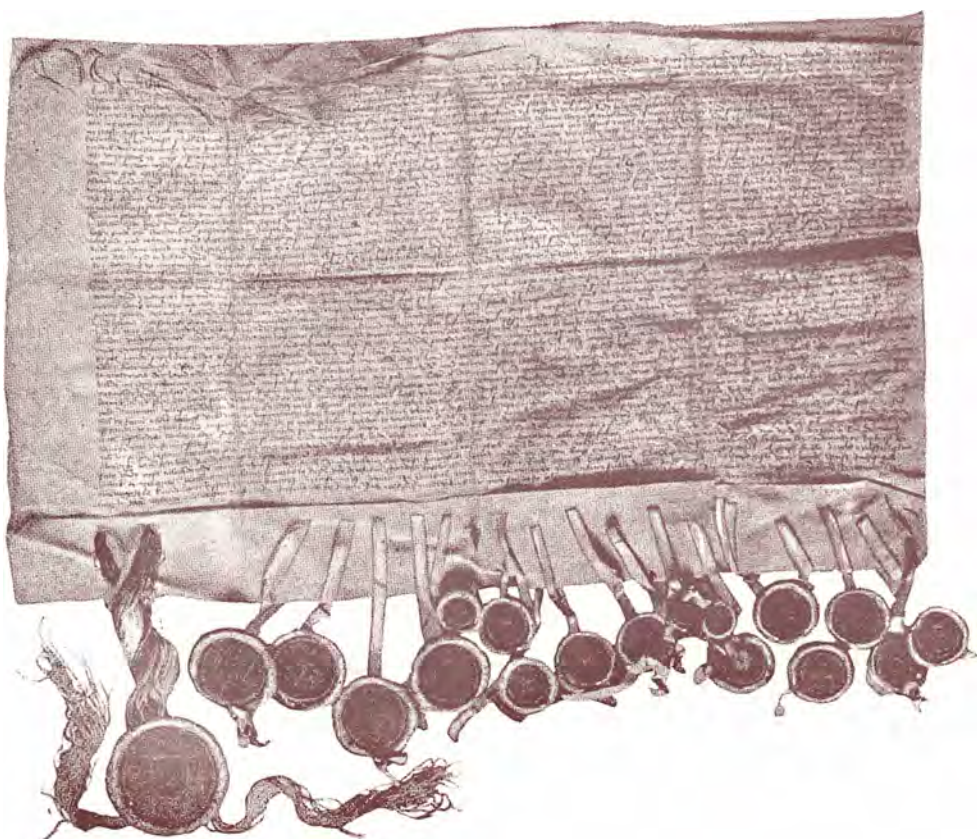
Ryd Klosters Segl, der blev brugt omkring 1400. Figuren forestiller en Abbed med Bog og Stav. (Rigsarkivet).

Bortset fra Herreklostrene, søgte Munkene dog især til Byerne, og der fandtes da ogsaa en Del Klostre i de gamle sydslesvigske Købstæder. Rigest begavet var selvfølgelig Stiftsbyen Slesvig. Nonneklosteret *St. Johannes* paa Holmen var Byens ældste, antagelig grundlagt omkring 1200 af Nonner fra det gamle *St. Michaelis* Kloster. Det synes ret tidligt at være blevet fortystet, idet Nonnerne var holstenske Adelsdøtre, som paa denne Maade blev forsørget. Selvom det havde en Del Jordegods i Sydslesvig, maatte det alligevel kæmpe med ret store økonomiske Vanskeligheder. Saavel selve Klosterbygningerne som Klosterkirken er endnu ret velbevarede. Slesvig var iøvrigt den eneste af de sønderjydske Byer, som rummede to Tiggermunkeklostre indenfor sine Mure. Graabrødreklostret er grundlagt kort efter 1232, og endnu staar Størstedelen af dets Bygninger som et smukt Mindesmærke om den tidligere Middelalders kunstneriske Stræben og om Klosterbevægelsens Betydning for sønderjyds Arkitektur. Om dets ældre Historie vides iøvrigt meget lidt. Det samme gælder Byens Sortebrødrekloster, der grundlagdes i 1235 paa en Plads udenfor Bygraven tæt ved Slien. Ingen af dets Bygninger er bevaret. Graabrødreklostret i Flensborg er noget yngre, vistnok først grundlagt i 1263 af Hertug Eriks Drost *Johan Hviding*. Klostrets Øst- og Sydfløj staar endnu.

Om Bønders og Borgeres religiøse Forestillinger ved vi saa godt som intet, men ved Tilbageslutninger fra senere Tiders Forhold tør vi gaa ud fra, at deres Religion har haft et meget primitivt Præg. Paa utallige Maader levede Hedenskabet videre, og det var maaske mest Overtroen, der bestemte de fleste af disse jævne Menneskers Trosliv. Og dog maa der ogsaa hos Menigmand have været en stærk Kristentro og en Trang til at omsætte denne i Gerning. Ellers forstaar vi ikke, at det i det 11. og 12. Aarhundrede lykkedes at rejse den Række af imponerende Landsbykirker, der i Dag er de fleste Landsognes eneste middelalderlige Bygningsmindesmærker.

St. Johannes Nonnekloster paa Holmen ved Slesvig, det eneste sønderjydske Kloster, som overlevede Reformationen. (Nationalmuseet).

Christian I.s Bekræftelse 1460 paa Hertugdømmernes Privilegier. Ribprivilegierne fik skæbnesvanger Betydning for den senere Udvikling, og Udtrykket »dat se bliven ewich tosamende ungedeelt« blev et virksomt Slagord i den slesvig-holstenske Agitation i 1800-Tallet (efter Brandt og Wölfle).

Christian I (1426—1481) og Dronning Dorothea (eller Kope Ira ca. 1550 paa Frederiksborg).

De sydslesvigske Landsbykirker viser gennemgaaende — som det var at vente — et stærkt aandeligt Slægtskab med Kirkerne i det øvrige Danmark, hvormed ikke være sagt, at de nørrejydske og sydslesvigske Kirker i et og alt var hinanden lig; der var mange lokale Særegenheder, ikke mindst paavirkede Stiftsbyens Katedral ofte Arkitekturen i de smaa Kirker. Angels Kvaderstenskirkker har f. Eks. Portaler, der er stærkt paavirket af Petersporten i Slesvig. Langt de fleste af Sydslesvigs Landsbykirker er bygget i romansk Stil med de karakteristiske runde Buer — saaledes er ikke mindre end 88 af Sydslesvigs 111 middelalderlige Kirker romanske eller fra Overgangstiden mellem den romanske og gotiske Stil. Det er kun i Nordfrisland, Ejdersted og Dänischwohld, at Gotiken spiller en mere fremtrædende Rolle — akkurat som i Holsten. Byggematerialet er i høj Grad raa og kløvet Kampesten, men imod Vest gør Teglstenene sig stærkt gældende, og i Angel findes en Gruppe af Kvaderstenskirkker. Af Kirkeinventariet fra den Tid er det saa at sige kun Døbefontene, der er bevaret. Ogsaa de er romanske i Sønderjylland, men gotiske i Holsten.

Omkring 1325 var de højeste gejstlige Embeder i Hænderne paa Holstenerne, men om de menige Kirkens Mænd — først og fremmest den jævne Sognepræst — ved vi intet. Og glemmes maa det ikke, at Kirken i hele sit Væsen var international, et Led i den hellige almindelige Kirke, dens Sprog var ikke Tysk eller Dansk, men Latin.

6. *Det danske Bondesamfund.*

I Løbet af 1200- og 1300-Tallet blev den sydslesvigske Overklasse og en Del af Borgerskabet fortysket. Men Folkets store Masse, den graa Bonde bag Ploven, var stadig dansk, bortset fra Friserne mod Vest og de indvandrede holstenske Kolonister mellem Sli og Ejderen. Vi har ingen almindelig Skildring af Bondesamfundet i Sydslesvig paa denne Tid, men frem af de middelalderlige Dokumenters Mylder af Enkeltheder toner dog Omrid-

sene af dette primitive danske Samfund. Den sjællandske Bonde, som omkring 1100 traadte ind i en sydslesvigsk Landsby vilde have nikket genkendende, thi ikke blot Driftsformer og Levevis, men hele Bondens Livsindstilling var saa at sige den samme i Sydslesvig som i Kongeriget.

Der var Friskhed i det Bondesamfund, vi møder i Sydslesvig paa Knud Lavards Tid. Jord var der nok af, og der laa som i de foregaaende Aarhundreder store Opgaver og ventede paa de unge energiske Mænd, der vilde bort fra Landsbyen og dens snævre Forhold. Vikingetidens store Torpbevægelse blev fortsat, ny Jord taget under Plov og nye Landsbyer grundlagt. Nu kaldtes de vel ikke mere Torper — andre Tider, andre Navne. Almindelige Endelser var -rød, -holt, -tved eller -skov, hvilket tydeligt viser, at det først og fremmest var Skovene, der blev ryddet. Foruden i Egnen mellem Sli og Angel, var det ikke mindst i Angel — blandt andet i den store Gelting Skov — at Nybyggerne var virksomme: her blev foruden Skovene ogsaa meget af den tunge lerede Jord, som man ikke tidligere havde kunnet magte, bragt under Kultur. Men der kunde komme Nedgangstider, hvor de Unge mistede Lysten til at tage fat, eller hvor Pest og Krigens Hærgen tyndede saa stærkt ud i Befolkningen, at det kunde knibe med at faa de allerede eksisterende Gaarde besat. En saadan Periode var Tiden omkring 1350, da den sorte Død hærgede overalt, og da Priserne — vist ogsaa af andre Grunde — sank stærkt, og Bøndernes Afgifter, som det fremgaar af Slesvig Bispens Jordebog, maatte nedsættes til det halve.

Landsbyernes Marker dyrkedes i Fællesskab, men en Del af Jorden var dog unddraget dette, saaledes selve den Toft, hvorpaa Gaarden var bygget, og den saakaldte Ornum eller Særmark. I Goltoft nævnes en Særmark, som tilhørte Biskoppen og var „kendetegnet med Sten og kaldet Gherebumark“. Naar Byen blev rebet eller opmaalt, for at en ny Omdeling af Jorden kunde finde Sted, gik Ornum ikke under Reb. Det gjorde derimod den saa-

kaldte Stufjord, der bestod af enkelte Jordstykker, som paa en eller anden Maade, bl. a. som Gave til Kirken, var kommet bort fra den Jord, hvortil de hørte.

Rundt om Byens Tofter laa selve Agerjorden, der ofte var isprængt store uopdyrkede Strækninger med Hede eller Skov og Krat. I Østdanmark var Jorden som bekendt delt i tre Vange. I Sydslesvig var den almindelige Dyrkningsform vist det saakaldte Græsmarksbrug, hvor Jorden deltes i 6—7 eller flere Dele, de saakaldte Indtægter, hvoraf nogle besaaedes flere Aar i Træk for derefter igennem længere Tid at blive udlagt til Græs. Indtægterne var delt i mange smalle Agre, og hver Bonde havde saaledes sin Jord spredt mange Steder. Derfor maatte Bylavet enes om at begynde Pløje- eller Høstarbejdet samtidigt — ellers gik det hele i Opløsning. Uden om Agerjorden laa Overdrevene, der kunde have en meget stor Udstrækning og være fælles for flere Byer. Endnu i 1700-Tallet var det i Angel ofte saaledes, at man ikke kendte Grænserne mellem de enkelte Landsbyers Marker.

Store var Bondens Indtægter ikke, mere end 2—3 Fold har Kornet vel ikke givet, og det skulde jo ikke ligefrem opfordre til Velleved og Overflod. De fleste af Bønderne imod Øst og Syd var Fæstebønder, mens Friserne som Regel var uafhængige Selvejere. Kun Selvejerne skulde yde de faste Skatter som Leding og Kværsæde, men disse Udgifter var dog ikke trykkende, i Husby Herred var det i 1456 kun 7 Mark og 12 Skilling, i Husby Herred 6 Mark. Fæstebønderne betalte ogsaa de ekstraordinære Skatter, de saakaldte Beder. Men Fæsternes mest tyngende Afgift var dog Landgilden til Herremanden, som Regel Naturalier, Korn, Smør, Gæs og Høns. Hertil kom Arbejdsydelse — Hoveri eller Daggerning — som Fæsterne maatte yde. Den var dog ikke særlig omfangsrig, og af Biskoppens og Domkapitlets Jordebøger fremgaar det, at den sydslesvigske Bonde i ældre Tid ofte gav en mindre Pengeydelse i Stedet, nogle Skilling pr. Gaard. Forholdet skulde snart blive anderledes.

Selvom de fleste Bønder var Fæstere, var deres Stilling dog ikke at sammenligne med de senere livegne Hovbønders. Hjemme i sin Landsby var Gaardmanden en fri Mand, der paa Grandestævnet var med til at ordne Landsbyens indre Anliggender, at bestemme, naar man om Foraaret skulde begynde Arbejdet i Marken eller om Efteraaret opgive „Ævred“ og slaa Kreaturerne løs. Og naar Tiden tillod det, vandrede han til Herredstinget, der altid holdtes paa en bestemt Ugedag. Her var Bønder fra hele Herredet stævnet sammen for at pleje Retten og drøfte Herredets og Landets store og smaa Begivenheder. Tinget holdtes i fri Luft og altid paa samme Sted. De mange Stednavne sammensat med Ting — f. Eks. Tingskov i Ny Herred og Tingvad i Strukstrup Herred — fortæller endnu, hvor vi skal søge Tingstederne. Drøftelser og Retsafgørelserne fandt Sted bag de fire Tingstokke, der hegnede Tinget, og som f. Eks. omtales i Tingsvidner fra Angel.

Paa Herredstinget mødtes ikke blot Herredets Bønder, men ogsaa Præster og andre Gejstlige samt Adels Fuldmægtige og Forvaltere. Ja, undertiden kunde den stolte Ridder ogsaa nedværdige sig til at give Møde sammen med Herredets Bønder. Oprindeligt havde alle fremmødte Tingmænd Afgørelsen, men efterhaanden træder Herredsfogden frem som den, der leder Forhandlingerne. Han toges blandt en af Herredets mest fremtrædende Storbondeslægter, og i senere Tid var Embedet ofte arveligt indenfor disse Slægter. Men Dommer var han ikke. Domsmyndigheden laa ligesom i hele det øvrige Danmark hos forskellige Nævn: Sandemænd, der dømte i Mord- og Markskelsager, Ransnævn og Stokke- eller Herredsnævn paa 12 Mænd, der udtoges til hver Sag. Fremgangsmaaden kunde efter moderne Opfattelse være temmelig omstændelig. Et enkelt Eksempel fra 1400-Tallet vil vise det. Der var Strid om Slesvig Kapitlets Ejendom Hestoft i Slis Herred, og Kapitlet fik derfor paa tre forskellige Tingdage udnævnt 12 Bønder af Herredets ældste, ærlige og fromme Mænd. De udtalte alle, at Hestoft tilhørte Kapitlet. Derefter udtoges atter 12

Folk fra Herredet, som vidnede „at dette forskrevne Ord for Ord var udsagt og handlet saaledes indenfor fire Tingstokke“. Almindeligvis bestod Tingsvidnerne dog kun af 8 Mænd. Ikke mindst indviklet var Fremgangsmaaden, naar det drejede sig om Skødning af den sydslesvigske Jord, Magtens og Rigdommens dyrebareste Klenodie. Endnu saa sent som 1464 møder vi i Angel den ældgamle Fremgangsmaade, hvor Skødningen fandt Sted „med Stok og grøn Jord efter Lands Ret“. Efter Skødningen blev Jorden tre Gange lovbudt paa Ting, saa at de nærmeste Arvinger kunde gøre deres Forkøbsret gældende. Derefter dømte tre Herredsmænd, at St. Johannes Klostret, til hvem Overdragelsen i dette Tilfælde havde fundet Sted, var Ejer af Klostret, og tre Stokkenævne vidnede, at Skødningen var gaaet rigtig for sig. Og ikke nok med det. Tolv ærlige Mænd fandt, at Herredets Segl maatte hænges ved det udstedte Brev, hvormed de indestod for, at alt var gaaet til som anført i Brevet. Omstændelige kunde Middelalderens Bønder være. Men det var ikke Hr. Kontorius, der var paa Spil. Omstændeligheden var et Led i Bestræbelserne for at sikre Retsordenen i det primitive Samfund.

De Bønder, der mødte frem paa de sydslesvigske Herredsting i Angel eller Midtlandet, var danske som deres Forfædre. Men vi kender intet Tingsvidne fra Sydslesvig, udstedt paa Dansk. I ældre Tid var de paa Latin og senere paa Plattysk, som her afløste Latinen som Skriftsprog. Det var ikke, fordi Bønderne talte Plattysk, men det var jo heller ikke dem, der skrev Pergamentsbrevene. Man havde vel næppe faste Skrivere, men Præster og Adelsrepræsentanter paa Tinge var skriftkloge og satte Tingsvidnet paa Prent. Bønderne forseglede. Om der havde staaet Dansk, Tysk eller Latin var forsaavidt ligegyldigt, for de kunde alligevel ikke læse noget af det skrevne.

Herremænd og Bønder tilhørte to forskellige Verdener, to forskellige Nationer. Adelen og den højere Gejstlighed var tysk, Bønderne danske. Danskhedens Indflydelse og kulturelle Stilling

Frederik 1.s Segl som Hertug i Slesvig og Holsten. I Midten et firdelt Vaabenskjold. (Rigsarkivet).

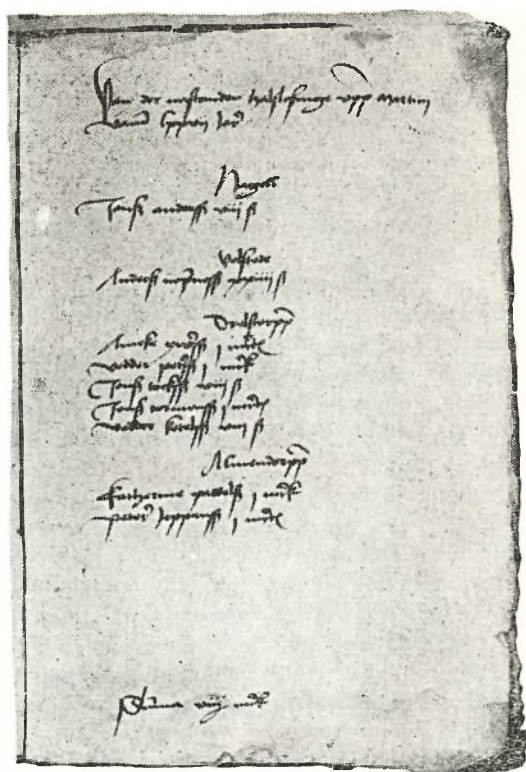
var vigende. En fortysket Overklasse kunde ikke i det lange Løb forblive uden Betydning for den jævne Bondemands Nationalitet, og meget tyder paa, at en Fortyskning af de sydligste danske Bebyggelser mellem Sli og Ejder var i Gang. Men Holstenernes politiske Magt var endnu ikke uomtvistet, fra dansk Side gjorde man sig rede til endnu engang at tage et Livtag

med de forhadte Holstenerne: Sydslesvigs nationale Skæbne afhæng af denne Dyst.

7. Holstenerne og Oldenborgerne.

Det blev Dronning Margrethes unge Fostersøn *Erik af Pommern*, der skulde prøve at løfte Arven efter den store Dronning. Med Energi tog han fat paa Opgaven, og han benyttede sig ikke blot af militær Magt, men stillede sig ogsaa stejlt paa Danmarks retslige Krav paa Sønderjylland og fik i 1413 det danske Rigsraad til at fælde den Dom, at Sønderjylland som forbrudt Len var hjemfalden til Kong Erik. En større Proces førtes for den tyske Kejser, der i 1425 afgav den Kendelse, at Sønderjylland tilhørte Danmark. Processens politiske Virkninger blev ringe, men dens Akter er af stor historisk Interesse, fordi en Række danske og sønderjydske Mænd som Vidner afgav enstemmige Vidnesbyrd om Sønderjyllands ældgamle Danskhed. Et af Vidnerne, Hovedsmanden paa Duborg, *Morten Jensen* (Gyrsting), udtalte bl. a., at „Sønderjylland, Danskerskoven, Gottorp, Slesvig og alt andet, som fandtes i Sønderjylland lige til Tysklands Grænse... laa under og hørte til, ligger under og hører til det danske Rige fra hedenske Tider og i saa lang Tid, at ingen mindes andet“. Adspurgt om, hvoraf han vidste dette, sagde han, at han vidste det, „fordi alle Byer og Lande, Landet Sønderjylland og dets Indbyggere brugte de samme Love og Sædvaner som Nørrejylland“.

Men selvom Kong Erik vandt Sejre for Retsskranken og nu og da paa Slagmarken, viste det sig dog som saa ofte før, at Holstenerne var militært overlegne. Lidt efter lidt mistede Kongen sine militære Støttepunkter. Smerteligst var Tabet af Flensborg i 1431. Her var der et dansk og et tysk Parti, men da Holstenerne laa foran Byen, aabnede nogle tyske Forræddere Byporten under en Gudstjeneste, saa de fjendtlige Tropper kunde rykke ind. En Tid blev der kæmpet om Graabrødreklostret, hvis Munke var dansksindede, men til

En Side af et Register over resterende Halsløsning fra 1477. De Bønder, som havde sviglet under Gerhards Oprør, maatte med Pengene »løse deres Hals«. (Rigsarkivet).

sidst var det kun den stærke Borg, Duborg, paa Bjerget Nord for Byen, som under Kommando af Morten Jensen og Bisp Gerhard af Børglum holdt Stand. Men efter en lang Belejring maatte ogsaa denne overgive sig. Besætningen fik fri Afmarch, men Kong Eriks Magt i Sønderjylland var brudt, og ved *Freden i Vordingborg 1435* maatte han anerkende Holsteneren Grev Adolf som Hersker i Sønderjylland. Kun i Haderslev Amt og enkelte andre Steder var Danskerne endnu Herrer.

Ogsaa i Sverige havde Erik af Pommern lidt Nederlag. Han tog nu Konsekvenserne af sin Politik Sammenbrud og forlod som en bitter Mand Riget. Hans Efterfølger, *Christoffer af Bayern*, gav Afkald paa de faa Omraader, der var bleven reddet ud af Sammenbruddet, og i 1440 forlenedes Grev Adolf med hele Søn-

Sølvgylden, den saakaldte »Husumdaler«, præget i Husum 1522, bærende Hertug Frederiks Billede (efter Brandt og Wöllfle).

derjylland. Som i Grev Gerts Dage var Sønderjylland og Holsten forenet under en holstensk Fyrste. Den aarhundredgamle Kamp var endt med et fuldstændigt Nederlag for Danmark.

Men Skæbnens Veje er mærkelige. Tyve Aar senere valgtes den danske Kong *Christian I* til Hertug i Sønderjylland og Greve i Holsten. Tilsyneladende var det en stor dansk Sejr, men den var dyrekøbt.

Valget var gennemført af den holstenske Adel, hvis fornemste Maal var at forhindre en Adskillelse af Sønderjylland og Holsten, en Udvikling, der vilde have været et frygteligt Slag mod dens politiske og økonomiske Magt. Kongen maatte derfor love, at de to Lande skulde blive „ewig tosamende ungedeelt“ og iøvrigt give det holstenske Ridderskab store og omfattende Privilegier. Sønderjyllands Genforening med Kongeriget i 1460 betød ikke en Svækkelse af Tyskheden dernede. Tværtimod. Holstenernes Andel i Administrationen, deres Indflydelse paa den højere Kirkes Ledelse og deres faktiske Eneret til Jordegods — i hvert Fald i Sydslesvig — var urokket. Paa den anden Side maa det ikke glemmes, at Begivenhederne i 1460 styrkede det danske Monarki, en dansk Konge var i hvert Fald altid at foretrække som sønderjydsk Hertug fremfor en holstensk Greve. Og det var Dilemmaet i 1460.

Christian I fik store Vanskeligheder at kæmpe med i Sønderjylland. Hans Broder *Gerhard* blev en Tid indsat som Statholder. Efter at han var bleven afsat, rejste han Oprørets Fane imod sin Broder. Han fandt en Del Tilhængere i Sydslesvig, bl. a. i Egnen omkring Husum og Flensborg, men deres Utroskab kom dem dyrt at staa. Oprøret brød snart sammen, og Medløberne maatte ligesom de jyske Bønder efter Grevefejden udrede „Halsløsning“. Fra Flensborg Amt er der bevaret et Register herover, som viser,

Frederik I.s Sarkofag i Slesvig Domkirke, udført ca. 1555 af Cornelius Floris i Antwerpen. Kisten er af smukt farvet Marmor, og paa den af seks kvindelige Skikkelser, forestillende Tro, Haab og Kærlighed, Retlærdighed, Visdom og Sundhed baarne Plade hviler en hvid Statue af Kongen i naturlig Størrelse. Bag Hovedet knæler en Engel med Rigsvaabnet og ved Fødderne er anbragt en anden Engel, der bærer en Mindetavle.

Saxtorp.

Bülck.

Arlevad.

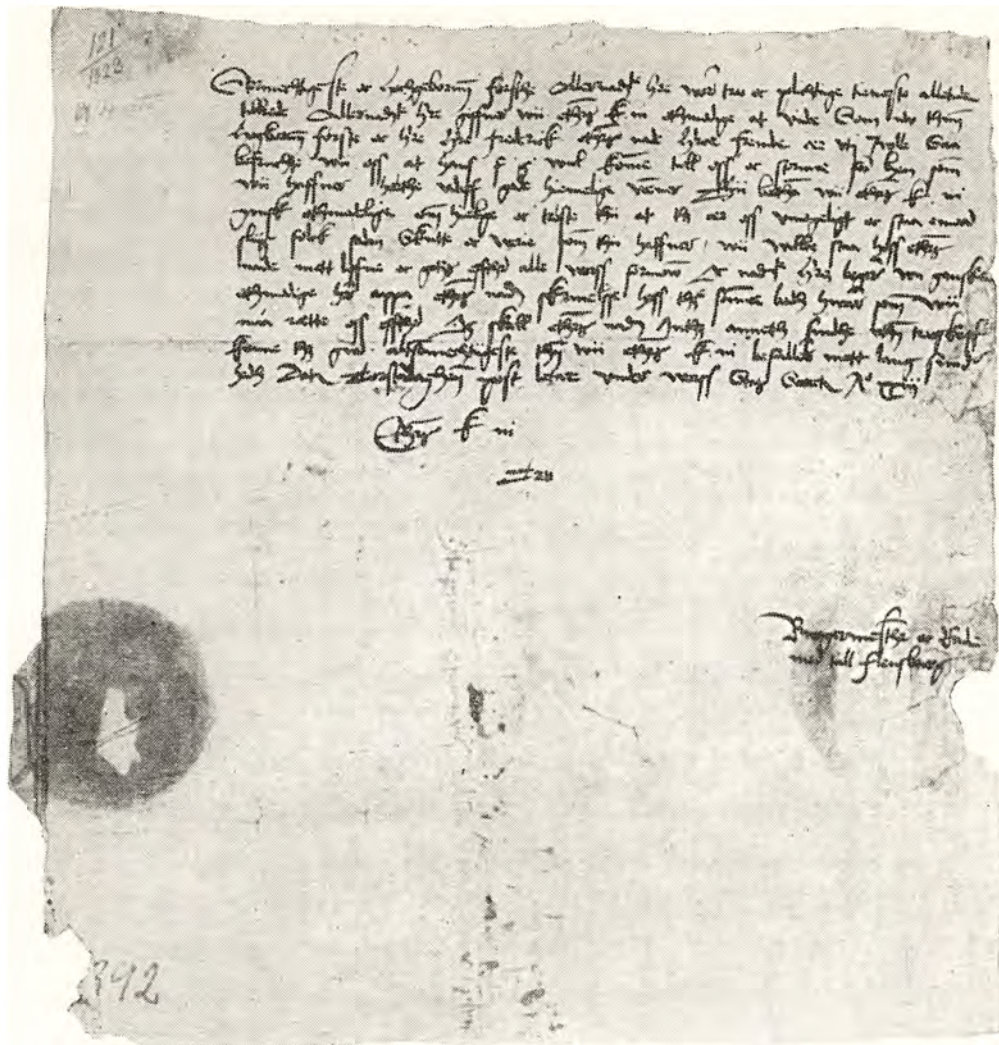
Eskildsmark.

Schinkel.

Billederne viser fem sydslesvigske Guarde, som alle er albildet paa den saakaldte rantzauske Tavle, der rummer Billeder af de Herreguarde, der var i den rantzauske Families Besiddelse. Tavlen, der er udgivet af Vilhelm Lorenzen i Værket: Rantzauske Borge og Herresæder i det 16. Aarhundrede efter den rantzauske Tavle, er malet kort før 1600, og de fleste af de her albildede Bygninger er blevet til i 1500-Tallet og er præget af den frembrydende Renaissance.

Vi har ikke Billeder af de sydslesvigske Herreguarde i Middelalderen, men mange af Senmiddelalderens Borge har utvivlsomt haft et Udseende, der ikke har været meget forskelligt fra disse rantzauske Bygningers.

Det flensborgske Borgmester- og Raads Brev til Kong Christian II 1523, skrevet paa Dansk. Underskriften lyder: Ethers K.m. tro borgermester oc radmend till Flensborg. (Rigsarkivet).

at det ofte var betydelige Beløb, den enkelt maatte betale, undertiden 80—100 Mark. I Ugle Herred ialt 2538 Mark.

Kongens største Bekymring var dog den store Gæld, som hans Valg i 1460 havde bragt ham i. Tilsidst maatte han overlade sin handlekraftige og pengekløge *Dronning Dorothea* at ordne de finansielle Forhold hernede. Hendes Maal var at sikre Hertugdømmerne for en yngre Søn *Frederik*. Det lykkedes hende dog ikke

Segl, som i 1430erne har været brugt af den sønderjydske Drost. I Midten et Skjold, hvori to kronede Leopard. (Rigsarkivet).

at trænge igennem med sine Synspunkter, da Christian I døde i 1481. Sønnen *Hans*, der i Forvejen var anerkendt som Konge i Danmark, vilde ikke opgive sin Arveret. Resultatet blev et Kompromis, idet baade Hans og Frederik blev valgt. Da Hertug Frederik var bleven myndig, skred man i 1490 til en Deling, hvorved Hertugdømmerne deltes paa tværs i flere Dele, mens Ridderskabet dog var forpligtet overfor begge Fyrsterne. Derved undgik man at krænke Bestemmelsen fra 1460. Men Resultatet blev jo ret ejendommeligt. I Sydslesvig fik Kongen Flensborg Amt og

Nordstrand, Hertugen Gottorp Amt, Ekernførde, Kampen, Tielenborg og Rundtoft Len.

Delingen blev ikke af lang Varighed, men i de 33 Aar, den varede, fik Sydslesvig dog ret forskellige Vilkaar at leve under, ikke mindst i national Henseende. Kong Hans og især hans Søn *Christian II* følte sig stærkt som danske, og der mærkes hos dem en virkelig Interesse for at hævde Danskheden i Sønderjylland. Den kongelige Del blev styret af det danske Kancelli, og her gik man i Christian II.s sidste Leveaar over til at skrive danske Breve til Sønderjylland, f. Eks. til Flensborg, hvis Borgere ogsaa benyttede sig af dette Sprog i deres Skrivelser til Kongen. Det fortælles endda, at det var Christian II.s Hensigt at indsætte danske Skrivere paa Slottene og gennemføre danske Prædikener i Kirkerne.

Hertug Frederik var ligesaa tysk, som Broderen var dansk. Han var opdraget i Hertugdømmerne, og selvom han var dansk Kongesøn, var hele hans Aandspræg og Indstilling tysk. Han var en jævn og ligetil Mand, der forstod at omgaaes sine Undersaatter, paa mange Maader en klog og dygtig Regent. Hans Tyskhed

Wirik Herreds Segl. Billedet viser en Kogge med to Mænd.

og nære Tilknytning til Ridderskabet betød, at i hans Del af Sydslesvig — og det var jo langt den største — fortsattes den hidtidige Politik. Her var der ikke Tale om nogen dansk Reaktion. Og da Christian II i 1523 maatte forlade Land og Rige, var det ham, der satte den danske Krone paa sit Hovede, ham der blev Eneherre i Hertugdømmerne, og det var hans Kancelli, der under Ledelse af den dygtige *Wulffgang von Utenhof* styrede Sønderjylland og Holsten. Hans Søn *Christian III*, der selvfølgelig ogsaa var opdraget paa Tysk, var paa en Maade maaske mere „Holstener“ end sin Fader, og meget tyder paa, at han ikke nærede noget særligt Ønske om at bestige Danmarks Trone. Hertugdømmerne samlet under hans Styre var for ham det væsentlige. Fra hans Side kunde man ikke vente nogen Fortsættelse af Christian II.s Politik.

Da Frederik I døde i 1533, var det Holsteneren *Johan Rantzau*, der fik den afgørende politiske Indflydelse. Hans Maal var en Fortsættelse af Foreningen mellem Hertugdømmerne og Kongeriget. Men det væsentlige for ham var dog et uafhængigt Slesvig-Holsten under Christian III. Det første Resultat af hans Politik blev Oprettelsen af en *Union i 1533* mellem Danmark og Hertugdømmerne, men snart fik han og Utenhof deres Ønske opfyldt. Christian III blev Danmarks Konge. I Hertugdømmerne maatte Ridderskabet anerkende hans Brødres Arveret og hylde dem. Da Brødrene var mindreaarige, blev Delingen dog foreløbig udsat. Situationen var den samme som i 1481.

Udviklingen i Sønderjylland siden 1412 havde ikke bragt nogen endelig Afgørelse paa Spørgsmaalet om Hertugdømmets nationale Tilhørsforhold. Den danske Konge havde stadig en betydelig Del af Sønderjylland i sin Magt, et Forhold, der gav visse Løfter for Fremtiden. Men Tyskhedens Fremmarch var ikke blevet standset. Der havde været visse Tilløb, som dog ingen Betyd-

ning havde faaet. De statsretslige Begivenheder i Tiden 1460—1544 betød en Fæstelse af Baandet mellem Sønderjylland og Holsten, men havde dog haft den Fordel, at Forbindelsen med Sønderjylland og Kongeriget var blevet knyttet igen.

8. *Ridderskabet og Landets Styre.*

Sydslesvigs Fortyskning er Resultatet af en aarhundredlang Proces. Det afgørende er selvfølgelig den holstenske Adels Indtrængen paa sønderjydsk Grund efter 1260 og den derefter følgende Overtagelse af en stor Del af den sydslesvigske Jord.

Udviklingen i Tiden 1435—1544 har dog ogsaa været et vigtigt Afsnit i dette tragiske Kapitel i Sydslesvigs Historie. Paa alle Omraader fæstnedes og udvidedes den holstenske Indflydelse, ikke mindst administrativt, politisk og kulturelt.

Den højeste hertugelige Embedsmand i Sønderjylland var fra gammel Tid Drosten, i ældre Tid en Mand af sønderjydsk Æt, men fra sidste Halvdel af 1300-Tallet en Holstener. Efter at Hertug Adolf havde faaet hele Magten i Hertugdømmet, mistede Drostembedet sin Betydning og blev tilsidst ikke besat. Det var Hertugens Raader, hentet fra det holstenske Ridderskabs Midte, der fik den afgørende politiske og administrative Indflydelse, mens selve den skriftlige Ekspedition af Sagerne skete gennem Kancelliet, hvilket i Tiden efter 1460 dog vil sige Kongernes danske Kancelli. Da Frederik I overtog sin Del af Hertugdømmerne, oprettede han sit eget Kancelli, og herfra udgik i den følgende Tid de fleste af Brevene vedrørende Sydslesvig. Fra 1523 blev det hertugelige Kancelli til Kongens tyske Kancelli, som ogsaa ledede Kongerigets Udenrigspolitik.

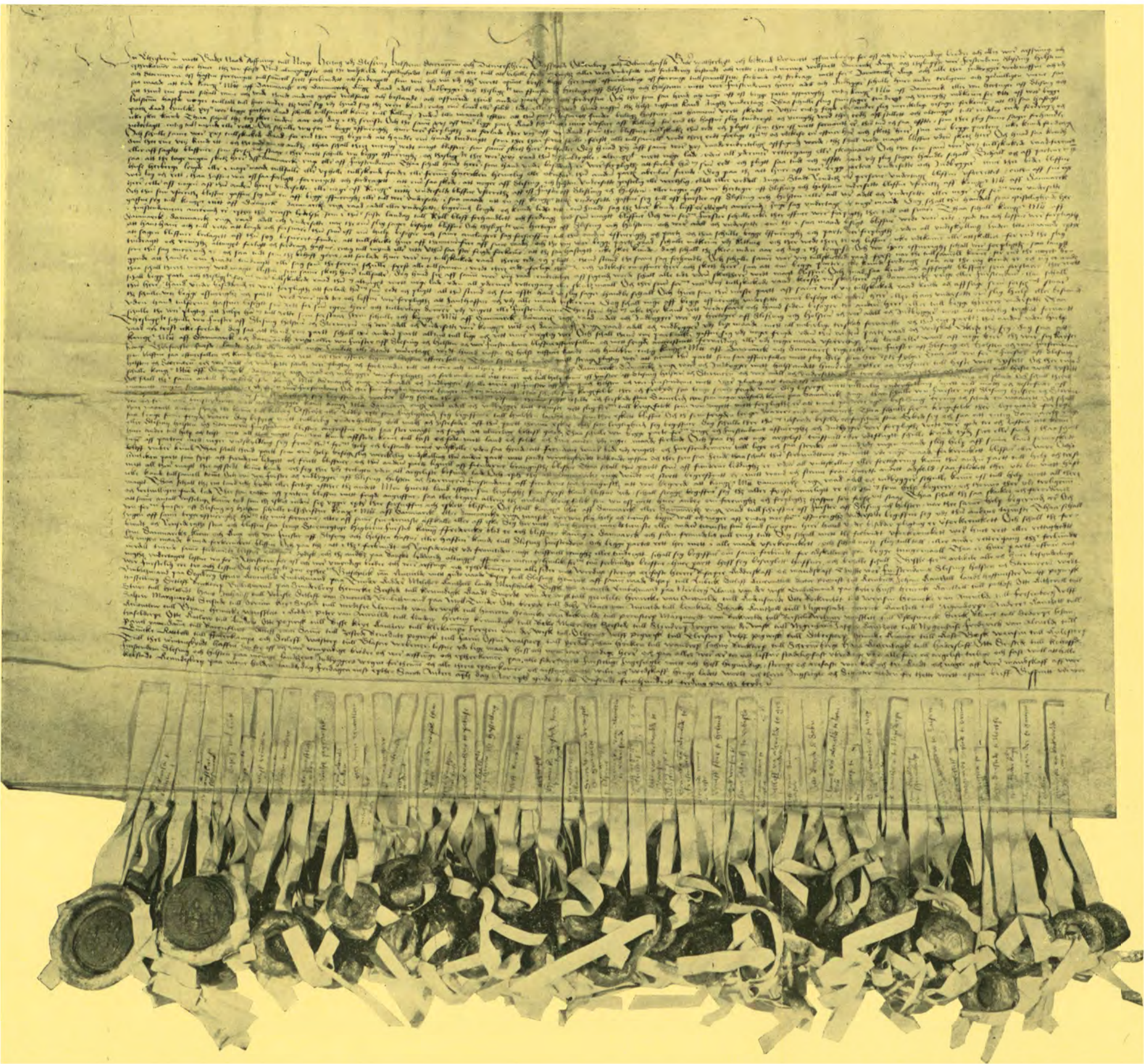
Styret af Landsdelen var i ældre Tid meget lidt centraliseret,

Bøking Herreds Segl fra 1377. I Seglfeltet et Skib med Mast og Mastekurv og en Hjulplov, Symbolerne paa Herredets to vigtigste Næringsveje: Søfart og Landbrug.

og den lokale Administration var derfor en betydelig Faktor i Landsdelens Liv. Den største Magt var samlet hos Amtmændene, som havde afløst den ældre Middelalders Ombudsmænd. Oprindeligt havde Amtmændene, der svarede til Lensmændene i Kongeriget, kun været Fogder paa de hertugelige Borge, men da disse var af militær Betydning, fik Fogderne efterhaanden større og større Indflydelse, og i Løbet af 1400-Tallet fæstnes den Inddeling i Amter, som delvis skulde blive bestaaende igennem Aarhundrederne, ja, kan genfindes i den nuværende Kredsinddeling. Paa dette som paa saa mange andre Omraader har man i Sønderjylland været mere konservativ end i Kongeriget. Sydslesvig hørte i det store og hele under tre Amter. Flensborg Amt omfattede Vis, Ugle, Husby, Ny og Nørre Gøs Herreder. Til Tønder Amt hørte Kær, Bøking og Horsbøl eller Viding Herreder, samt Øen Sild. Hele Amrum og en Del af Før (Vesterland—Før) var omkring 1400 kommet under Kongeriget. Resten af Før laa under Tønder Amt. Gottorp Amt omfattede den største Del af det øvrige Sydslesvig, idet en Del af det tidligere Utland, først og fremmest Ejderstedts tre „Lande“: Ejdersted, Everschop og Utholm dog indtog en Særstilling; det havde sin egen Embedsmand, Stalleren, og sin egen særprægede Retsforfatning. Nævnes bør det ogsaa, at Femern egentlig hørte med til Sønderjylland, men da det jo ganske laa udenfor dansk Kulturomraade, er der ingen Grund til at gaa nærmere ind paa dets Historie.

Amtmændene i Flensborg, Gottorp og Tønder Amter i Tiden efter 1435 tilhørte først og fremmest de store kendte holstenske Slægter. Det er Ahlefeldter og Rantzauer, Sehestedter og v. d. Wischer, vi møder som Slottenes Hovedmænd. I Nordslesvig var Forholdet iøvrigt ganske det samme. Af 26 Amtmænd i Haderslev, Sønderborg og Aabenraa Amter i Tiden 1460—1536 var de 23 holstenske Adelsmænd. Resultatet af Holstenernes Eneherredømme indenfor Administrationen blev, at Tysk — d.v.s. Plattysk — næsten overalt blev Administrationssproget, paa Slottet

Det store Brev om Unionen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, dateret 5. December 1533. Det store Væld af Segl under den vigtige Statsakt giver et stærkt Indtryk af den Betydning, man har tillagt Brevet. (Rigsarkivet).

saavelksom i Kancelliet. De faa Undtagelser bekræfter kun Reglen.

Paa Duborg, Tønderhus og Gottorp sad mægtige holstenske Riddere og herskede næsten uindskrænket over deres Undersaatters Ve og Vel. Paa de store og smaa Herregaarde rundt om i Sydslesvig sad deres Frænder. Deres Magt var vel ikke saa stor, men overfor deres Bønder var det dem, der var Skæbnens Herre, dem der bestemte over Liv og Gods, dem der nationalt set blev de førende og bestemmende. I 1543 nævnes 22 adelige Godsejere i Gottorp Amt, alle af tysk Oprindelse. I Flensborg Amt var der 12 adelige Herremænd, men heraf var de fire dog af sønderjydske Æt. I Nordslesvig var den dansk-sønderjydske Adel endnu paa dette Tidspunkt absolut den overvejende. I den sydligste Del af Sydslesvig var Adelen altsaa fuldstændig fortysket, i den nordligste Del havde Rester af den indfødte Adel holdt sig, selvom dens Godser kun var smaa. I Nordslesvig havde de fremmede vundet Indpas, men Sønderjyderne var dem endnu talmæssigt langt overlegen. Der er her en afgørende Forskel mellem den nordlige og den sydlige Del af Sønderjylland, et Skel mellem Nordslesvig og Sydslesvig, der kommer til at træde stærkere frem, alt som Aarhundrederne gaar.

Rig og mægtig var den holstenske Adel i Sønderjylland og Holsten. De store Herrer var stærkt knyttet til hinanden gennem Blodets Baand, og i stadig stigende Grad optraadte de som en Enhed: det slesvig-holstenske Ridderskab blev i Løbet af 1400-Tallet en politisk Magtfaktor, der arbejdede for en Styrkelse af Ridderskabets Indflydelse og Rettigheder, men først og fremmest ønskede, at de to Hertugdømmer skulde forblive sammen under een Herre. Dette kommer stærkt frem ved Forhandlingerne i 1460, da Ridderskabet valgte Christian I til Hertug. Aftalerne sikrede Ridderskabet stor Indflydelse paa den fremtidige Politik. De skulde bevilge de ekstraordinære Skatter, „Bederne“, og Krig maatte ikke erklæres uden „de menige Raaders“ Vilje, ligesom kun indfødte Mænd maatte beklæde de højere Embeder. Den

saakaldte „tapre Forbedring“, der er nogle faa Maaneder yngre, udvidede Ridderskabets og dets Repræsentation, det hertugelige Raads, Rettigheder. Slottenes Hovedsmænd maatte ikke indsættes og afsættes uden Raadets Samtykke, og der skulde indsættes et fælles Udvalg for de to Hertugdømmer til at varetage Styret, naar Kongen ikke var i Landet.

I den følgende Tid svækkedes de holstenske Ridderses politiske Magt, forsaavidt som det ikke lykkedes dem at gøre Hertugdømmerne til et frit Valgrige. Men deres økonomiske og sociale Magt blev stadig udbygget, ikke mindst ved de omfattende Rettigheder, som Frederik I.s Privilegiebekræftelse af 1524 gav dem.

Allerede i 1522 var det blevet fastslaaet, at Landets Indbyggere ikke maatte stævnes udenfor Hertugdømmerne eller dømmes af danske Rigsraader. Den tidligere Appel fra Landstinget paa Urnehoved til Landstinget i Viborg eller det danske Rigsraad var hermed bortfaldet. Dette bekræftedes nu i 1524, og Adelsens Eneret til Embederne som Amtmænd blev fastslaaet. Vigtige var en Række Bestemmelser, der fastslog, at „Bønder og Fæstere i Herrederne ikke skulde dømme eller have Magt over Prælater og Adelige, ikke fordele dem paa deres eget Liv eller Gods, eller paa nogen Maade forfølge dem med dansk Landsret“. Indtil da havde Herredstingene været Værneting for Adel saavel som for Bonde. Fra nu af skulde de privilegerede Stænder kun dømmes af deres Ligemænd. Tydeligt og klart kommer Ridderskabets Politik til Orde: al Forbindelse med Danmark skulde fjernes. Hertugdømmerne skulde være en Enhed med sine egne retslige Institutioner, og det holstenske Ridderskab var dette Riges Repræsentation, en ophøjet Stand, der frit skulde raade over deres Undergivnes Ve og Vel. Dette sidste Synspunkt kommer stærkt frem i følgende Bestemmelse: „Prælater og Ridderskabet i ...Slesvig og Holsten skal have Hals og Haand og den højeste Retsmyndighed over deres Undersaatter“. Størst Betydning fik denne Ret i Sydslesvig, hvor Adelsgodset var mest omfattende. Den var faktisk ensbety-

dende med, at Holstenerne fik fri Raadighed over deres danske Bønders Liv og Gods, de kunde indrette særlige Domstole, Birkeretter, indsætte Dommerne og oppebære Retsbøderne. Under de kommende Aars økonomiske Udvikling fik disse Rettigheder skæbnesvanger Betydning for Sydslesvigs danske Bondestand, som i et og alt blev afhængigt af de tyske Godsejere, og snart førte Afhængigheden til et tyngende Hoveri og et nedværdigende Livegenskab. Privilegiekomfirmationen af 1524 blev en Milepæl i den triste Vandring mod et tysk Sydslesvig.

9. *Bonde og Adel.*

Vi ved ikke meget om Livet paa de sydslesvigske Adelsgaarde. Sammenlignet med vore Forhold har der næppe været altfor bekvemt paa de gamle Borge, som først og fremmest var indrettet med Forsvar for Øje. Almindeligvis bestod Herregaarden kun af et enkelt Hus, som vi endnu ser det paa de sydslesvigske Adelsgaarde, der er afbildet paa den saakaldte *rantzauske Tavle* fra kort før 1600.

Om Forholdet mellem Herremand og Bonde er Kilderne heller ikke særligt oplysende. En Del tyder dog paa, at der i Slutningen af 1400-Tallet var ved at ske en Ændring i dette — ikke til Gunst for Bonden. Gennem Køb og Mageskifter søgte Adelen at samle det spredte Bøndergods rundt om Hovedgaarden. Omkring 1500 var der ikke saa faa angelske Godser, som havde et betydeligt sammenhængende Godsomraade. Til Røst hørte f. Eks. Byerne Studebøl, Grimsnæs, Grummark, Melby, Kastelby og Tøstrup, der alle laa i Hovedgaardens umiddelbare Nærhed. Og noget tilsvarende gælder Gelting og Rundtoft. Man efterlignede her Forholdene paa Godserne i Holsten og Egnen mellem Slien og Ejderen. Samtidig begyndte man saa smaat at udvide Omfanget af de Marker, der hørte til selve Hovedgaarden.

Allerede før 1524 havde Adelen haft betydelig Magt over deres Undersaatter. Ligesom Biskop og Domkapitel var der flere

Herregaarde — f. Eks. Rundtoft — der havde egne Birker. Frederik I.s Privilegium paa Hals- og Haandsret betød, at enhver nu fik uindskrænket Magt over sine Bønder, men for helt at kunne udøve denne og udnytte Fæsternes Arbejdskraft paa Gaardens Hovmarker, var det nødvendigt, at disse ikke boede for langt borte. Ikke for Bondens Skyld, men der var jo nu engang Grænser for, hvad en Mand kunde overkomme, og Bedriften derhjemme skulde ogsaa helst passes, for at Fæsteren kunde svare sine Afgifter eller i hvert Fald skaffe sig og sine det daglige Brød.

Denne Omlægning af Driftsmaaden paa den holstenske Adels Gaarde i Omraadet Nord for Slien — længere mod Syd havde Godset jo fra første Færd været mere samlet — tog vel først rigtig fat i 1500-Tallet, og den fik stor Betydning for Forholdet mellem Dansk og Tysk i de kommende Aarhundreder. Den betød bl. a., at Herremændene fik større Personale paa Gaarden, Forvaltere og Ridefogder, som ofte var indvandrede Tyskere. Den større Velstand gav ogsaa Mulighed for at holde flere Folk, Huslærere og Tjenestefolk, til personlig Opvartning. Ogsaa dette betød en større tysk Indvandring. Herremanden, hans Familie og Personale blev en tysk Koloni i det danske Bondeland. De ønskede ikke kulturelt at assimileres med Omgivelserne, de tilhørte en Overklasse og vilde bevare deres fremmede Sprog og Kultur. De kunde ikke, naar de om Søndagen kom til Sognekirken og indtog deres Pladser, Kirkens bedste, sidde og høre paa dansk Tale fra Præstens Mund. Altsaa maatte der forlanges tyske Gudstjenester, og saa maatte Bønderne se at lære saa meget Tysk, at de kunde forstaa noget deraf. Før Reformationen var Spørgsmaalet ikke saa brændende, da Prædikenen paa Modersmaalet kun spillede en underordnet Rolle i de katolske Kirker. Men da Evangeliets Forkyndelse fra Prædikestolen blev Gudstjenestens Midtpunkt, fik det sin store Betydning, og det blev Herremanden, der satte sin Vilje igennem. Han havde Magten, og han kunde, ligesom det i en lidt senere Tid Gang paa Gang skete i Nord-

slesvig, henvise til de mange Tyskere, der var i hans Brød.

Men ogsaa andre Steder end i Kirken hørte Bonden det tyske. Herregaarden var rykket ham betydeligt nærmere og kom til at spille en større Rolle i hans Liv. Hypigt maatte han give Møder, enten naar han havde Retssager at føre, eller hvis han skulde være Tingmand. Men især var det Hovarbejdet, der kaldte ham til Herregaarden. Retten holdtes nu ikke mere i fri Luft af frie Mænd, men paa den

holstenske Ridders Borg under Forsæde af en Birkefoged, indsat af Herremanden. Og baade i Tingstuen og paa Hovmarken snakkede Fogderne løs paa deres Plattysk. Enten Bonden vilde eller ikke vilde, kunde han ikke undgaa at faa et vist Kendskab til Herremandens Modersmaal. Den tyske Paavirkning fra Herregaardene Nord for Slien har sikkert gjort sig gældende ogsaa i den ældre Tid. Men den Omlægning af Godsernes Drift, der begyndte før Reformationen, betyder en Styrkelse heraf. Og med Kirkebruddet og de nye Kirkeskikke bliver den endnu stærkere. Og Slægtled efter Slægtled af danske Bønder maatte lyde de tyske Fogder og lytte til de tyske Prædikener. Og efterhaanden kom Tysk til at spille en vigtig Rolle i deres Liv. Det var ikke blot blevet de Riges og Mægtiges Sprog, det blev ogsaa Syd-slesvigs Kultursprog. Nordslesvig undgik denne Skæbne, thi her var der paa Reformationstiden endnu en overvejende dansk Her-

Side af et Skatteregister fra Krop Herred 1542. De mange tyske Navne som Frame, Stael, Reymmer, Gossick, Dellef, Henneke og Nebbe bærer Vidnesbyrd om Omraadets stærke Fortyskning. (Rigsarkivet).

*Flensborg Bys Segl ca. 1450.
Flensborgs Byvaaben var to
Leoparder, der halvt dæk-
kes af et Murtaarn.*

remandsstand, og senere hindrede Kongernes og Hertugernes Godspolitik Holsternerne i for Alvor at faa Fodfæste Nord for Skelbækken. Flere af de holstenske Slægter i Nordslesvig blev tværtimod fordanskede, saaledes Schacker og Gjordse-
ner.

I Egnen mellem Sli og Ejder havde den tyske Paavirkning fra Herregaardene fra første Færd været meget stærkere end længere mod Nord. Alt tyder paa, at Holsternerne her bragte en Del Landsmænd med sig. Disse Egne var ofte meget tyndt befolkede, hvorfor det var naturligt at indkalde holstenske Kolonister, som kunde rydde Skovene og tage ny Jord under Plov. Det er i hvert Fald en Kendsgerning, at Grænsen for den danske Bebyggelse i Løbet af den senere Middelalder kom til at gaa betydeligt nordligere end før. I Skatteregistrene fra omkring 1500 møder vi næsten udelukkende tyske Personnavne i Dänischwohld samt i de tre Herreder Berg, Krop og Hohn, hvor Herredsinddelingen jo var temmelig ny. Op til en Linie, der gik fra Ekernførde over Haddeby—Slesvig til Danevirke og derefter langs Trenen, var Befolkningen nu rent holstensk. Det var saaledes især mod Vest, at en dansk Befolkning helt havde maattet vige for Overmagten fra Syd. Den danske Bebyggelse strakte sig dog ikke helt ned til Danevirke—Trene Linien, men kun til Vejen mellem Slesvig og Husum. De mellemliggende Omraader, samt Halvøen Svans var et folkeligt Blandingsomraade, hvor Holstenerne og Danske boede Side om Side. Gennemgaaende var det dog Holsternerne, der var i Flertal. Hvordan denne nationale Forskydning er sket, giver Kilderne intet direkte Vidnesbyrd om, men da Personnavnestoffet er saa udpræget tysk, ogsaa i Egne, der oprindeligt har været beboet af Danske, maa der Syd fra have fundet en meget stærk Indvandring Sted, som helt har opsuget den oprindelige

St. Jørgen og Dragen fra omkring 1530. Gruppen er et plastisk Kunstværk af høj Rang, som almindeligvis tilskrives den kendte Mester Hans Brüggemann. Fra dennes Værksted udgik ogsaa det berømte Bordesholm-Alter, der senere kom til Domkirken i Slesvig. (Nationalmuseet).

Det Indre af Helligaandskirken i Flensborg. Kirken er bygget 1386 og havde Tilknytning til Kalendet. Fra omkring 1551—63 var det »Gasst- oder Armenhaus« og fra 1588 dansk Kirke for »Tjenestefolk, Haandværkere og Sømænd«.

danske Befolkning. Hvis Overgangen fra dansk til tysk Nationalitet var sket gennem et Sprogskifte, saaledes som Tilfældet var i Angel i 1800-Tallet, maatte Navnestoffet have haft et overvejende dansk Præg ligesom i Angel den Dag i Dag.

Den holstenske Erobring af Sydslesvig, Resultatet af aarhundredlang Udvikling, er foregaaet paa mange Maader, politisk og administrativt eller gennem Overtagelsen af Adelsgodset. Den er samtidig blevet understøttet af en Bosættelse af tyske Kolonister, som er naaet op til Husum—Slesvig Vejen. Nord herfor var den danske Bebyggelse for omfattende, her maatte man gøre Holdt. Og først tre Aarhundreder senere kunde den direkte og fuldstændige Fortyskning af Sydslesvigs Bondestand fortsættes, men da med helt andre Midler, gennem et Sindelagsskifte, som var forberedt gennem Aarhundreder. Danskheden maatte gaa tilbage til en Linie Flensborg—Tønder. Længere kom — og kommer — Tyskerne ikke.

Ogsaa mod Vest, hvor Danskere og Friserer mødtes, var der sket en vis Tilbagegang for dansk Nationalitet, idet Frisererne var trængt længere ind paa Geesten. Det danske Befolkningselement havde dog holdt sig, og der var saaledes mellem de rent danske og de rent frisiske Egne opstaaet et paa sine Steder forholdsvist bredt Blandingsomraade. Dette dansk-frisiske Bælte begrænses mod Øst af næsten rent danske Sogne som Ostenfeld, Svesing, Olderup, Fjolde, Hjoldelund, N-Haksted og Ladelund.

10. *Købstæder og Bymænd.*

1400-Tallet var en god Tid for de danske Købstæder, og ogsaa i Sønderjylland fandt der en betydelig Opblomstring Sted, først og fremmest i Flensborg, som nu saa afgjort er Sønderjyllands vigtigste By, et Forhold, der stærkt kommer frem under Erik af Pommerns Kamp for Sønderjylland. Flensborgs Fald var ensbetydende med Kong Eriks endelige Nederlag. Et andet Vidnesbyrd om Byens centrale Betydning er Landdagsmødernes Henlæg-

gelse til Flensborg i 1524. Flensborgs Storborgere drev en udstrakt og indbringende Handel baade paa Danmark og Tyskland. De bragte Penge hjem til Byen — og sig selv. Dette Patriciat havde ikke blot Rigdom, men ogsaa Magt. Styret af Byen laa næsten helt i deres stærke Hænder, idet Raadmænd og Borgmester kun blev valgt af deres Kreds. Raadet var en ældgammel Institution, der gik tilbage til Tiden, før Byretten blev givet. Efterhaanden træder en enkelt Mand, Borgmesteren, frem som Byens øverste Leder. I Slesvig nævnes en Borgmester allerede i 1342, mens han i Flensborg først forekommer i Kilderne i 1379. Da Raadmændene selv valgte Kollegiets nye Medlemmer, var de altid sikre paa at kunne bevare Magten for deres egen Klasse. Et Borgerudvalg paa 24 Medlemmer forekommer i 1400-Tallet, men har næppe haft nogen Indflydelse.

Den rige Købmand i Hovedgadens smukke Gavlhuse levede et muntert Liv. Det kunde ofte gaa lystigt til i de mange Gilder, hvad enten det nu var det gamle St. Knudsgilde, Vor Frues Købmandsgilde fra omkring 1400 eller St. Nikolaj Gildet, hvis Skraa først er fra 1446. — Det er ikke tilfældigt, at Øl og drikke er nogle af de Udtryk, der hyppigst forekommer i Skraaerne. Ogsaa Gejstligheden havde sit eget Gilde, Trefoldighedsgildet, fra 1362. Heller ikke Byens store Haandværkerstand sad hjemme og hang med Hovedet, ogsaa de fandt sammen til et lystigt Lag i deres Haandværkerlav, som dog først og fremmest var faglige Sammenslutninger med bestemte praktiske Formaal. De største af de flensborgske Haandværkerlav organiseredes i 1400-Tallet. Skrædderne allerede 1415, og hurtigt fulgte de fleste af de andre Haandværkere efter. Var der ikke Medlemmer nok til et Lav, sluttede flere Professioner sig sammen, Malerne, Guldsmedene, Snedkerne og Glarmestrene havde saaledes eet fælles Lav.

I Sønderjyllands gamle Hovedstad ved Slien var der ikke den Foretagsomhed og det travle Liv som i Flensborg. Slesvig var ikke en By i stærk Fremdrift, den levede mere paa de store Tra-

Slesvig By i 1580erne. Holm med St. Johannes Klostret ses til højre paa Billedet, Gottorp Slot til venstre (efter Stik i Braunius: Thetrum urbium).

ditioner fra svundne Dage, da Lübeck endnu ikke havde lagt hele Handelslivet i Norden under sig. Her var det ikke dristige Skipere og driftige Købmænd, der satte sit Præg paa Byen, Bybilledet beherskedes mere af de stille Præstemænd paa Vej fra og til deres Arbejde i Domkirken for Sjælenes Frelse. De farvestraalende kirkelige Processioner kunde ofte live lidt op i den graa Hverdag, og hyppigt kom Hertug eller Konge paa Besøg i Slesvig. Gottorp Slot laa jo ikke saa langt borte. Selve Byens Styre var selvfølgelig i det store og hele indrettet paa samme Maade som i Flensborg. Raadet, der her var paa 8 Medlemmer, var meget gammelt, idet det havde afløst de fire Seniores, som nævnes i den ældste Tid. Ogsaa Gilder og Lav møder vi her, men deres Tal er ikke saa stort som i Flensborg.

Om Ekernførdes Historie i 1400-Tallet er der ikke meget at berette; denne By laa helt udenfor dansk Kulturomraade og var iøvrigt kun lille og uden nogen økonomisk og politisk Betydning. Større Rolle spillede Husum, som ved sin gunstige Beliggenhed var ved at vokse op til en betydelig Handelsby, der kunde formidle Vareomsætningen mellem Østslesvig og Holland. Omkring 1465 fik den Rettigheder som Flække. Borgerne fik Tilladelse til at befæste Byen, og der udnævntes en Byfoged og 12 Mænd til at styre dens Anliggender. Men da Grev Gerhard i 1472 rejste Oprørsfanen mod sin Broder, gik Borgerne med ham, og dette kom dem dyrt at staa. Det fortælles, at Hamborgerne ønskede Byen jævnet med Jorden. Tilintetgørelsen undgik man, men en mægtig Bøde maatte betales, og Privilegierne gik tabt. Men Byen laa godt, og trods Ulykken voksede den jævnt i de følgende Aar, ikke mindst da den i 1490 var kommet under Hertug Frederik, som gerne opholdt sig her. Et Bevis paa Husums stærke Vækst er Oprettelsen i 1494 af et Franciskanerkloster. Det laa paa den Plads, hvor Slottet senere rejstes.

Husum har uden Tvivl fra først af været en væsentligst frisisk og tysk By og har næppe nogensinde haft en dansk Befolkning

af større Betydning. Men hvorledes var Forholdet mellem Dansk og Tysk i Flensborg og Slesvig? I den gamle By ved Slien havde Befolkningen i de første Aarhundreder haft et ret internationalt Præg, omend Byen uden Tvivl har været overvejende dansk. I de følgende Aarhundreder vandt Tyskheden dog stærkt frem, støttet af den almindelige politiske Udvikling, og omkring 1400 var Slesvig mere tysk end dansk. I et Skatteregister fra 1406 omtales ialt 200 Borgere, hvoraf 125 har tyske eller frisiske Navne, 44 danske Navne og 31 Navne af usikker Oprindelse. Det danske Befolkningselement synes saaledes at have omfattet en Fjerdedel af Borgerskabet, men i Virkeligheden har det antagelig været lidt større, idet Registret kun medtager de selvstændige Borgere, ikke Tjenestefolk og lignende som i høj Grad er kommet fra det overvejende danske Opland. Det danske Sprog var da heller ikke uddød i Byen. Endnu i 1600-Tallet kunde man forstaa Dansk i Byens nordligste Del. I Flensborg var Danskheden i absolut Overvægt, og selvom begge Sprog taltes i Byen — man mindes *Chr. Pedersens* Udtalelse: „Thi man taler der Dansk og Tysk til Hobe“ — er der næppe Grund til at tvivle om, at Dansk var det herskende Sprog i Hjemmene, selvom man kun brugte Plattysk paa Ting og Raadhus og vel ogsaa ved Handelssamkvem. Skriftsproget var Tysk, Dagligsproget overvejende Dansk. Det store Personnavnestof fra 1400-Tallet giver rige Muligheder for at danne sig et Indtryk af, hvorledes de nationale Forhold i Byen var. Det har vist sig, at i 1400-Tallet fandtes der i det grundejende Borgerskab et tysk Element paa ca. 25 pCt. Antallet af Tyskere har dog været noget større blandt de Borgere, som ikke havde Ejendom i Byen, men er aftagende i Løbet af Aarhundredet, hvilket tyder paa en forholdsvis stærk Indvandring, der vel især er sket efter Flensborgs Erobring af Holstenerne, men ret hurtigt er eb- bet ud. Den tyske Indvandring til Flensborg var ikke større end til saa mange kongeriske Byer, og alligevel sejrede Tyskheden her, først sprogligt, senere ogsaa nationalt. Det tyske Skriftsprog

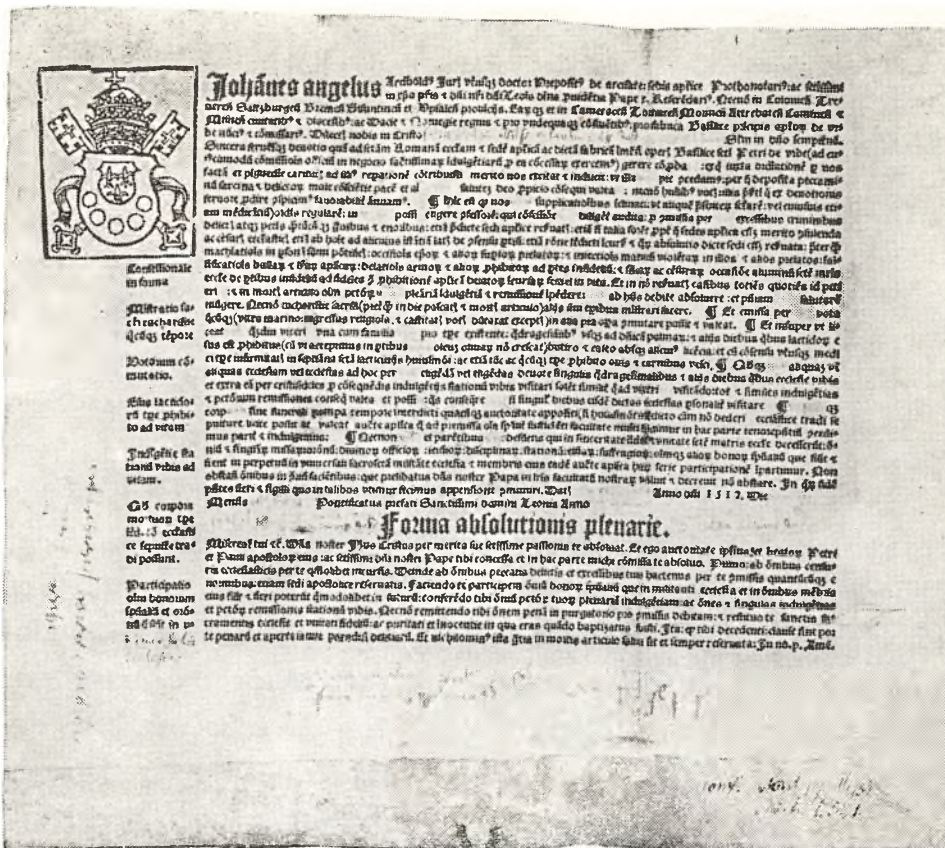
og det tyske Styre var en stærk Støtte for Plattysk, det var ikke blot det Sprog, de store i Samfundet brugte, det var ogsaa praktisk at kunne tale det, baade for Købmændene eller Skipperne, der rejste til fremmede Lande, eller for Haandværkerne, der med Randselen paa Nakken drog ud i den vide Verden.

Omkring 1200 var Ykærnæborgh dansk, i 1540 var Slesvig saa godt som tabt, og Kampen stod om Flensborg. Ogsaa her var Tyskheden paa Fremmarch.

11. Kirker og Gudstro.

Aartierne før det store Kirkebrud var præget af en stærk og inderlig Religiøsitet. De mange samtidige Beretninger om Tidens kirkelige Forhold synes maaske at vise noget andet, men det maa ikke glemmes, at de er ensidige, ofte skrevet af den katolske Kirkes bitreste Fjender. I Virkeligheden er det denne Inderlighed i Gudsforholdet, som er Forudsætningen for den nye Tros Gennembrud. Uden en levende Kristentro havde Reformationen været utænkelig, thi naar denne aandelige Bevægelse sejrede saa hurtigt, som den gjorde, var det, fordi den blev baaret frem af Menigmand, ikke mindst i Købstæderne.

Et stærkt Udtryk for 1400-Tallets Fornyelse af det religiøse Liv er den stærke Reformbevægelse indenfor Tiggemunkeordnerne. De oprindelige Krav om Fattigdom var efterhaanden blevet skubbet til Side, og Graabrødre — og Sortebrødreklostrene havde ligesom de store Herreklostre erhvervet sig en Del Jordegods. I Aartierne før 1400 rejste der sig blandt Franciskanerne Syd for Alperne Krav om, at Munkene skulde vende tilbage til de strenge Bestemmelser. Bevægelsen bredte sig i den følgende Tid og naaede under Christian I. til Danmark. I Sydslesvig sejrede Reformen, og *Observansen* indførtes i de tre gamle Klostre. Det nye Kloster i Husum, der grundlagdes i 1494, tilhørte *Observansen* lige fra Begyndelsen. Gennemførelsen af Reformen i Sønderjylland faar en særlig Interesse for os, fordi den synes at have staaet i For-

Arcimboldus' Alladsbrev fra 1517. Alladskræmmerne medbragte saadanne trykte Formularer, hvor de manglende Angivelser hurtigt kunde udfyldes. (Nationalmuseet).

bindelse med den dansk-nationale Indstilling, som vi møder hos Kongerne Hans og Chr. II. I hvert Fald medførte den, at de reformerede Klostre blev besat med danske Munke. Slesvig Graabrødrekloster blev bragt til Observans i 1499, efter at der en Tid havde været Uro og bl. a. havde været klaget over fire danske Munke i Klostret. Der indførtes nye Munke — antagelig danske. Faa Aar senere blev Klostret dog af Hertug Frederik sammen med Klostret i Husum løsrevet fra Forbindelsen med den danske Provins og lagt under Kustodiet i Kiel. Graabrødreklosteret i Flensborg, der under Erik af Pommern havde staaet paa Kongens Side, blev reformeret i 1496 ved Hjælp af danske Munke. De tyske

Biskop Eggert Dürkops (død 1499) Segl med et Billede af St. Peter med Nøglen og Vaabenskjold.

Munke rejste bort uden at tage Afsked. Generalvikaren lovede Kongen, at der ikke skulde optages fremmede Munke uden Kongens Vilje, men alligevel maatte Kong Christian senere forsvare Klostret mod Forsøg paa Fortyskning. Ogsaa til Tønder kom der danske Munke, og Observansens Indførelse havde saaledes medført en lille dansk Sejr i Sønderjylland, en Sejr, der dog ikke fik større Følger.

Den stærke Religiøsitet viser sig ogsaa uden for Klostermurene. Mere end nogensinde beherskedes Menneskesjælen af den knugende Angst for, hvad der skulde komme hinsides Jordelivet, for Helvede og for Skærsilden. Det var Afladshandelens gyldne Tid, og ogsaa Sønderjylland besøgte af flere af de kendteste Afladskræmmere som *Raimond Perault* og *Arcimboldus*. Men ogsaa i den stærke, ja næsten voldsomme, Helgendyrkelse kommer den dybe Religiøsitet og Sjæleangst til Udtryk, og i Bykirkerne — ofte ogsaa i Landsbykirkerne — oprettedes en Mængde ny Sidealtre, og mange Steder udvidedes Kirken. Et Eksempel paa Iveren efter at sikre sig Forbedere og at paakalde sig en hel Hærskare af Helgener er Kalenderbroderskabet i Angel, der var oprettet „til Ære for den almægtige Gud, for den allerhelligste og udelelige Trefoldighed, for Kristi glørrigeste og kosteligste Liv og Blod, samt hans ubeplettede, evigt jomfruelige Moder og til Pris for alle hans Helgener.“

Men selv i den store Sjælekval kunde Menneskenes Trang til Livsudfoldelse dukke frem. De mange gejstlige Gilder og Broderskaber var selvfølgelig først og fremmest præget af Livet i Gud, men helt glemte man ikke det jordiske Liv og dets Glæder, det stærke Øl og det bugnende Bord, og en let Rus var ikke ukendt for Klosters Munk eller Præstegaardens ensomme Sjælehyrde. I Angel var der et gejstligt Broderskab, knyttet til Maarkær Klo-

Altartavle fra Hytten Kirke. Tavlen er fra 1517 og med sine mange smukke Detailler et udmærket Eksempel paa Datidens Billedskæererkunst. Det er formodentlig skaaret af en Ekernførde Mester, der har været under stærk nederrhinsk Paa-virkning. Det findes nu i Nationalmuseet (gengivet efter Matthæi: Werke der Holzplastik in Schleswig-Holstein).

Slesvig Graabrødreklosters Tvær og Østfløj. Den vestlige Del af Østfløjen optages af en Korsgang, hvis store spidsbuede Aabninger ses paa Billedet. Klostret er bygget omkring 1300. Da Munkene blev forjaget i 1528, blev Bygningerne overladt Borgerne til Raadhus (etter Vilhelm Lorentzen: De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie).

Christian III (1503—1559), malet af Jost Verheiden. (Frederiksborg).

ster. Det bestod af Egnens Gejstlighed og syv Lægfolk. De aarlige Sammenkomster var først og fremmest optaget af kirkelige Handlinger, som sig hør og bør. Men Bordets Glæder forsmaaede man heller ikke. Spisesedlen var fastsat i Kalendets Statutter: Skinke, Suppe, en frisk Ret, Steg og Ost og Smør. Om Aftenen maatte ingen blive siddende og drikke ved Bordet efter Klokken otte, og ingen maatte nøde den anden til at drikke. Tonen i dette mandlige — og landlige — Selskab var maaske heller ikke altid den bedste, i hvert Fald ansaas det for nødvendigt at paabyde, at der ikke maatte gives Adgang til Spilere eller Gøglere, som foredrog utilbørlige Spøgefuldheder, eller som kunde faa Brødrene bort fra hæderlig og from Samtale.

Den stærke Religjøsitet møder vi ogsaa i Kirkernes indre Udstyr. Aldrig har der været en saadan Iver efter at smykke Guds Hus, og utallige er de Altertavler, Kristus- og Apostelfigurer, som blev opsat i Aartierne før Kirkestormen. Kunstnerisk staar de ikke paa Højde med tidligere Tidens Kirkeinventar, de virker uroligere, grovere og mere plumpe. Der er mere Liv over den billedlige Fremstilling, og der er større Trang til overdreven Pragtudfoldelse, men paa Bekostning af Finheden i Detaillen. Det er, som om man mærker den nye Tid, der er ved at bryde frem, en Gæring og Uro i Sindet, og man aner, at den nye Opfattelse af Mennesket og af Kunsten er ved at gøre sig gældende. Den italienske Renæssance kaster sin Slagskygge ind over Sønderjyllands Sydgrænse.

De sydslesvigske Billedskærere er stærkt præget af den nordtyske Kunst, Lübeckeren *Claus Bergs* og den store Hannoveraner *Hans Brüggemanns* Paavirkning mærkes rundt om. Den sidstnævntes berømte, imponerende Altertavle i Slesvigs Domkirke er dog først i 1666 kommet til Slesvig fra Bordesholm Klosterkirke.

Biskop Nicolaus II.s (resignerede 1474) Segl med et Billede af St. Peter med Nøglen og Vaabenskjold.

Biskop Godske Ahlefeldts (død 1541) Segl. Ogsaa paa dette ses St. Peter med Nøglen. Forneden et firdelt Vaabenskjold med Bispeddømmets og Ahlefeldternes Vaaben. (Rigsarkivet).

Brüggemann var iøvrigt knyttet til Husum (man har ment, at han var født der), og er vistnok Mester for St. Jørgen og Dragen i Mariekirken i Husum (nu i Nationalmuseet). Men iøvrigt er Senmiddelalderens sønderjydske Træskærerarbejder ofte præget af rent lokale Skoler, der fandtes i Ejdersted og Frisland, i Gelting og Flensborg, hvorfra der kendes flere Navne paa Kunstnere, bl. a. *Herman Hoyerstorp* og *Hans Grote*.

Den Fordanskning af de sydslesvigske Graabrødreklostre, som fandt Sted omkring 1500, var langt fra karakteristisk for Udviklingen indenfor Kirken. Overalt styrkedes Tyskheden. Biskopperne var saa at sige alle Tyskere. Af de 14 Mænd, som i Tiden 1308—1541 har beklædt den slesvigske Bispestol, var højst to af dansk Afstamning, 5 tilhørte holstenske Adelslægter, to var født i Tyskland, to i Holsten og een i Svans, mens een stammede fra Italien. Og indenfor Domkapitlet gjorde ganske det samme sig gældende. Af Kapitlets ca. 185 Kanniker i Tiden 1400—1542 synes kun nogle og tyve efter Navnet at dømme at kunne være af dansk Oprindelse. Mange af de øvrige tilhørte holstenske og tyske Adelslægter, men de fleste var dog af tysk borgerlig Afstamning, idet man ikke i Slesvig, som ved flere tyske Kapitler, havde nogen Bestemmelse om, at Adelen havde Eneret paa at blive Kanniker. Det har sikkert spillet en Rolle, at den stærkt fortysskede By Slesvig var Stiftsstad.

Det gamle Nonnekloster paa Holmen var rent tysk, en Slags Forsørgelsesanstalt for den holstenske Adels Døtre, og ogsaa Ryd Kloster kom efterhaanden under holstensk Indflydelse. Derimod havde Maarkær stærk Tilknytning til Kongeriget, og det er muligt, at det i højere Grad har haft et dansk Præg.

Bortset fra enkelte Klostre var den højere Ledelse af den sles-

vigske Kirke ved Middelalderens Slutning mere end nogensinde i Hænderne paa Holstenere og Tyskere. Om de almindelige Sognepræster ved vi derimod meget lidt. De fleste af dem har vel været indfødte, men da Uddannelsen, der væsentligst fandt Sted ved Domkapitlet i Slesvig, var tysk (Latin var dog sikkert det vigtigste Undervisningssprog), har dette været af underordnet Betydning. Hvis man kan tale om et nationalt Præg i denne Forbindelse, maa det have været tysk.

12. *Den katolske Kirkes Sammenbrud.*

Det var en imponerende Bygning, den katolske Kirke havde skabt, rig var den paa Gods og med stor Magt over Menneskenes Sind. Og alligevel faldt det hele sammen som et Korthus i Løbet af et Aarti. Den Bevægelse, som begyndte, da *Luther* i 1517 op-slog sine berømte Theser i Wittenberg, fængede overalt i de modtagelige Sind og bredte sig med Ildens Hast; der gik en Storm over Landene, som fejede det gamle væk. Naar Luthers Lære kunde sejre saa hurtigt, var det ikke mindst, fordi den var i Pagt med en ny Tids Tanker. Den fra Italien kommende Renæssance bragte Bud om en ny Opfattelse af Mennesket. Dette var ikke blot Medlem af Gud Faders store Verdens Samfund, det var sig selv, Mennesket, det største, det højeste af alt og skulde være det fuldt ud. I sig selv var Renæssancen mere hedensk end kristelig, men dens Menneskeopfattelse kunde faa skæbnesvanger Betydning, naar den overførtes paa den religiøse Opfattelse. I Middelalderen havde Forholdet mellem Gud og Menneske været formidlet af Kirken. Det nye Personlighedskrav aabnede Blikket for Værdien af det umiddelbare Forhold mellem den enkelte og Gud.

Slesvig blev det første Sted i Danmark, hvor man løb Storm mod Papismen. Allerede i 1518 drog to Studenter fra Husum til Universitetet i Wittenberg, og i de følgende Aar kom der flere til, baade fra Husum og Slesvig. Det var derfor heller ikke til-

fældigt, at Husum blev Arnestedet for den nye Lære. Allerede i 1522 begyndte en af Vikarerne ved Byens Kirke, *Herman Tast*, at prædike Evangeliet, og støttet af sine Tilhængere fortsatte han hermed i de følgende Aar trods stærk Modstand fra Katolikernes Side. Ogsaa til de omliggende frisiske Sogne og til Ejdersted bredte Bevægelsen sig. Selv i Stiftsbyen kunde Katolikkerne ikke holde Reformatorerne borte, en forløben Munk „*der tolle Friedrich*“ tiltvang sig i 1525 med Borgerskabets Hjælp Adgang til Domkirken, hvor han i voldsomme Ord vendte sig imod Tilhængerne af den gamle Tro. To Aar senere blev *Marquard Schuldorp* af Frederik I kaldet til at være den første evangeliske Præst ved Domkirken. Der er ingen Tvivl om, at Luthers Tanker havde fundet mange Tilhængere i Byernes Borgerskab. I Flensborg indkaldte man ligefrem en Tysker *Gert Slewart* som evangelisk Præst, og i 1526 forkyndte den evangeliske Præst *Bernhard Mauritius* fra Minden den ny Lære i Ekernførde. Et andet Udtryk for Borgernes stærke Tilknytning til Reformationen er Tiggerklostrenes bratte Forsvinden fra de sønderjydske Byer. Graabrødreklostret i Flensborg blev i 1528 af Kongen skænket til den bekendte Hofmester *Mogens Gøye*, og kort efter maatte Munkene fortrække, bortjaget af Borgerne og Mogens Gøyes Præst. Klostret kom 1530 tilbage til Kronen og indrettedes til Hospital. Ogsaa Graabrødreklostret i Husum blev omdannet til Hospital, efter at Munkene i 1527 eller 1528 var blevet fordrevet, medens Klosterkirken indrettedes til Raadhus — og offentligt Værtshus. De store Klostre Ryd og Maarkær, samt Nonneklostret paa Holmen blev foreløbig uberørt af Kirkestormen. Abbeden i Ryd *Hans Hildebrand* gik dog paa et tidligt Tidspunkt over til den nye Lære.

Om Reformationens Gennemførelse i Landsognene er Efterretningerne ret faatallige. Mange Steder fik man dog tidligt lutherske Præster. I Gettorf gik den tidligere katolske Præst allerede i 1526 over til Lutheranismen, og ogsaa mange andre Steder antog de gamle Præster den nye Tro og giftede sig. Længst holdt Kato-

licismen sig i de Sogne, som hørte under en gejstlig Stiftelse eller katolsksindede Herremænd.

I de følgende Aar ligger Reformationens Tyngdepunkt i Nordslesvig, hvor *Hertug Christian* i 1524 og 1525 havde overtaget Haderslev og Tørning Amter. Sammen med Johan Rantzau havde han i 1521 hørt Luther i Worms og var blevet grebet af hans Tanker. Hans kongelige Faders Stilling overfor den nye Lære var uklar, han var Politiker og maatte undgaa at lægge sig ud med de mægtige katolske Kredse indenfor Ridderskabet. Hans Søn tog derimod ikke den Slags Hensyn. Med stor Kraft søgte han at sikre den nye Læres Sejr i de to nordslesvigske Amter, og allerede 1528 indførtes der her en luthersk Kirkeordinans.

Da Frederik I døde i 1533, var det Christian III.s Tanke at sætte alt ind paa den endelige Gennemførelse af Reformationen i Hertugdømmerne. De storpolitiske Forhold krævede dog i de følgende Aar hele hans Opmærksomhed, og først efter Grevefejdens Afslutning og Reformationens Gennemførelse i Kongeriget kunde han af al Kraft vende sig mod Løsningen af den vanskelige Opgave. Ikke blot den højere Gejstlighed, der lededes af den fromme og kloge Biskop *Godske von Ahlefeldt*, men ogsaa de mægtige katolske Kredse indenfor Adelen satte sig stærkt imod en Nyordning, og da Kongen i 1540 prøvede at faa den danske Kirkeordinans indført i Hertugdømmerne, led han et Nederlag paa Landdagen i Rendsborg. Han valgte nu en anden Fremgangsmaade, Skridt for Skridt skulde Reformationen fuldbyrdes. Allede tidligere var der blevet indsat fire evangeliske Visitatorer (Biskopper) i Sønderjylland, deriblandt *Gert Stewart* for Tønder, Flensborg og Bredsted Amter, *Reinhard Westerholt* for Gottorp og Herman Tast for Husum og Ejdersted. Nu fik han i 1541 gennemført Reformationen i de store Klostre, idet deres Gods blev inddraget under Kronen, for hvem Reformationen betød en stor økonomisk Fordel. Da Biskop Ahlefeldt døde i 1541, reformeredes Domkapitlet. Efterhaanden indsaa Reformationens Modstan-

dere, at Slaget var tabt, og da Landdagen i 1542 fik forelagt den nye Kirkeordinans, der var udformet af den kendte tyske Reformator *Johannes Bugenhagen*, var den katolske Opposition knækket. Enstemmigt blev Ordinansen vedtaget, Kong Christian havde naaet sit Maal.

Reformationen i Sønderjylland betød uden Tvivl en Styrkelse af Tyskheden. Den nye Lære var jo opstaaet i Tyskland, og mange tyske Præster var bleven indkaldt for at prædike Evangeliet og hjælpe med ved den praktiske Gennemførelse af Nyordningen. Man maa dog ikke overvurdere Betydningen heraf. Ogsaa Nord for Skelbækken var de tyske Præster virksomme, men Nordslesvig blev ikke tysk af den Grund. Naar Tysk i 1500-Tallet og senere er Kirkesprog i den største Del af Sydslesvig, skyldes det næppe de særlige Forhold i Forbindelse med Reformationens Gennemførelse. Aarsagsforholdet er meget mere kompliceret.

13. Dansk og Tysk, Fortid og Fremtid.

For mange kan den Grænse, som i 1920 blev trukket tværs gennem Sønderjylland, synes at være tilfældig, men Historien lærer, at der i Virkeligheden er Tale om en ældgammel Skillelinie — en Grænse mellem dansk og tysk Kultursprog. Og det var dette og ikke Dagliglivets Talesprog, der blev afgørende for Sindelaget. Forsaavidt er Forudsætningerne for Afgørelsen i 1920 klare. Men hvorfor blev Kultursproget i Sydslesvig da Tysk? Der er ingen Tvivl om, at Grunden først og fremmest maa søges i den historiske Udvikling, som er skildret paa de foregaaende Sider. Omkring 1100 var Sydslesvig et rent dansk Land — bortset fra de faa Fremmedelementer mod Vest og Syd. Omkring 1544 er det derimod Tyskerne — først og fremmest Holstenerne — som spiller Herrer i det gamle danske Land. De har alle de højere Stillingen indenfor Landets Styre, de ejer en meget stor Del af Jorden, og overalt er det deres Sprog, der er Skriftsprog og i de højere Kredse ogsaa Talesprog. Den graa Bonde ude i Landsby-

erne hører vi ikke meget til. Han var dansk som sine Fædre, men ingen tog Hensyn til eller regnede med ham. Kulturelt, politisk og økonomisk var det den holstenske Adel og Byernes Patriciat, der bestemte Udviklingen.

Paa de sydslesvigske Herregaarde fandtes en Del Fogder, Forvaltere, Tjenere og andet Personale, der som Regel var indvandret Syd fra. De brugte det samme Sprog som Herremanden. Der gennemførtes tyske Gudstjenester, og baade her og paa Herregaarden maatte den sydslesvigske Bonde høre og vænne sig til Tysk. Og dette Forhold fik større Betydning, eftersom Fæsterne gennem den stærke Forøgelse af Hoveriet blev fastere knyttet til Herregaarden. Udviklingen begyndte allerede i Middelalderen, men tog stærkere Fart i de følgende Aarhundreder. Den sydslesvigske Bondes Frigørelse i 1700-Tallet kom for sent til at medføre nogen Ændring. Tysk havde sejret som Kultursprog i Sydslesvig.

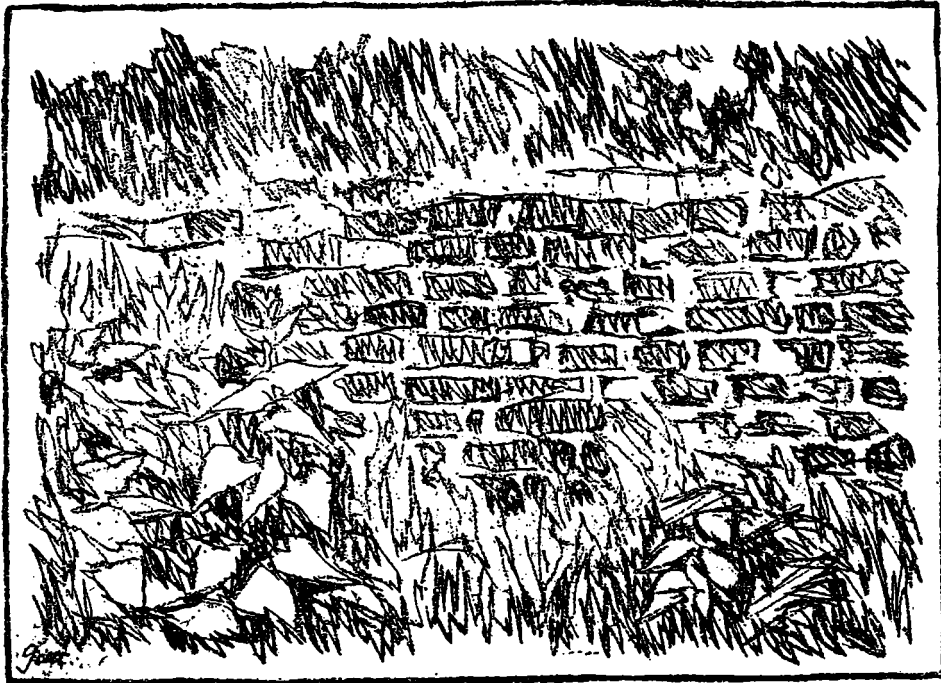
I Nordslesvig fik Holstenerne aldrig den samme Magt. Her holdt den sønderjydske Adel sig nogenlunde, og senere hindrede Kongernes og Hertugernes Godspolitik, at Bønderne i større Udstrækning blev Holstenernes Undergivne. Og det højere Borgerkab i Byerne var væsentligst af nordslesvigsk Afstamning. Vel blev der kæmpet haardt mellem Dansk og Tysk i Nordslesvig, men trods forskellige Forsøg lykkedes det aldrig at udrydde Dansk som Kultursprog i de nordslesvigske Landsogne.

Johan Hvidtfeldt

Johanne Skovgaard:

SLESVIG DELT

(1544–1721)

FØRSTE AFSNIT

FYRSTER OG STÆNDER. KRIGE. 1544—1660.

1. *Delingen 1544. Hans den Ældre. Hertug Adolf.
Christian III og Frederik II.*

Kong Christian III delte i 1544 Hertugdømmerne Slesvig og Holsten med sine to yngre Brødre, den 23aarige Hans og den 18aarige Adolf. Dette maa dog ikke forstaas, som om der herved opstod tre særskilte, afrundede Fyrstendømmer. Hovedsynspunktet for Delingen var det finansielle at skaffe hver Fyrste lige store Indtægter, og Besiddelserne blev derfor spredte, omtrent som hvis man ved Deling af en Gaard, hvis Tilliggende bestod af mere og mindre gode Jorder, skulde skaffe hver Parthaver samme Udbytte. Adolf fik den gottorpske Del, et stort Omraade i Sydsles-

Hertug Hans den Ældre
(1521—1580).
Farvel Voksmedallion i Staatl.
Hist. Mus., Dresden.
(Elter Sønderjyllands Historie).

vig, hvis Nordgrænse mod Øst gik midt i Angel og som omfattede Got-
torp Amt, Stapelholm Landskab, Søn-
der Gøs Herred (senere Husum Amt)
og Ejdersted med Byerne Slesvig,
Ekernførde og Husum, desuden i
Nordslesvig Aabenraa By og Amt.
Kongen fik den sønderborgske Del,
der i Sydslesvig bestod af et sammen-
hængende Omraade fra Øst til Vest,
nemlig Flensborg By og Amt med
Nørre Gøs Herred (Bredsted Landskab), og i Nordslesvig af Als,
Sundeved og Ærø. Endelig fik Hertug Hans største Delen af
Nordslesvig, nemlig Haderslev By og Amt, Tørning Len (som ud-
gjorde den nordvestlige Del af Sønderjylland) med Rømø, Løgum-
kloster, Tønder By og Amt, endelig det meste af det frisiske Ø-
Omraade. I Holsten fik hver Fyrste tilsvarende og endnu mere
spredt beliggende Territorier.

De to Hertuger *Hans*, kaldet *den Ældre* (til Forskel fra sin
Brodersøn af samme Navn), og Adolf havde begge faaet deres
Opdragelse ved tyske Fyrstehoffer og vedblev i mange Maader
at bære den tyske Territorialfyrstes Præg. Iøvrigt var de yderst
forskellige baade som Personligheder og Regenter. Hans var vel-
villig og gemytlig af Sindelag, en Fredsstifter indenfor den strid-
bare fyrstelige Familiekreds. Paa sit smukke Slot i Haderslev,
Hansborg, udfoldede han, der Livet igennem vedblev at være Ung-
karl, en munter Selskabelighed. Selv i Kancelliets Protokoller kan
glade Minder om en god Rus dukke op; i en Skrivelse til Hertug
Adolf bedes denne undskylde, at hans Afsendinge ikke har faaet
Besked paa deres Ærinde — „Vi sad“, hedder det i Protokollen,
„som Eders Kærlighed selv ved, dengang i et godt Drikkelag, saa
at Vi ikke kunde give noget Svar eller tilkendegive Vor Mening.“

Aktiv Udenrigspolitik og Krige holdt han sig udenfor. Der-

De slesvigske Stænder vægrer sig ved at efterkomme Kong Frederik den II's Ønske om at hylde Hans den Yngre. — Tegning af Guttorm Pedersen.

imod var han ivrigt optaget af sine Landsdeles indre Styrelse, som han viede den største Omhu og Energi, især med Hensyn til Retspleje og Kirke- og Skolevæsen. Hans mest betroede Mand var til at begynde med den myndige Aristokrat *Iven Reventlow*, hvem han ideligt raadspurgte. „I ved selv“, skriver han til ham i 1553 i Anledning af den forestaaende Retsdag i Tønder, „hvor besværlige og forvirrede Sagerne der plejer at være, hvorfor Vi tvivler om at kunne udrette noget nyttigt uden Eders Nærværelse“. Denne Uselvstændighed hos Begynderen fortog sig imidlertid ret hurtigt, og Hertug Hans's Styre blev præget af Pligtfølelse i Forbindelse med en Fasthed, der helst fór med Lempe, en vaagen Sans for Ret og Billighed, en landsfaderlig Omsorg for alle Undersaatterne, ikke mindst de fattige og fortrykte.

Adolf var et Barn af sin Tid, den begyndende Renæssance — en ridderlig Kavalier og til Tider en brutal Landsknægthøvding, men samtidig en beregnende Diplomat, saavel som en foretagsom Forretningsmand. Der er noget schneidigt ved hans energiske, hensynsløse Personlighed. Ad fredelig Vej forøgedes hans Landsdele ved Arvedelingen efter Hans den Ældre (1581) med Tønder Amt, Løgumkloster, Nordstrand og Femern. I øvrigt søgte han, navnlig i sine yngre Dage, ved Deltagelse i Krig og ved aktiv Udenrigspolitik Tilfredsstillelse af sin lidenskabelige Higen efter større Magt og Uafhængighed for sig selv og sit lille Fyrstendømme. I en Aarrække (1547—54) tjente han Kejser Carl V, hvem han fulgte baade paa Krigstog og til Rigsdage, og endnu i 1572 deltog han som Lejetropfører under Alba i den spanske Undertrykkelse af Nederlandenes Frihedskamp. Da han kom hjem fra dette Felttog, maatte han, efter hvad Traditionen i Husum beretter, høre ilde for sin Deltagelse heri af denne Bys djærve Præst Peter Bokelmann, som i en Prædiken i Hertugens Nærværelse udtrykte sig saaledes: „Vi maa vel billig takke den allerhøjeste Gud for, at han har hjulpet vor naadige Herre hjem igen ved godt Helbred. Men hvem har han tjent? Fanden og hans Oldemor“ —

en Frimodighed, som Hertugen saa langt fra tog ilde op, at han, da han efter Gudstjenesten havde indbudt den gamle Præst til sit Bord, spøgende sagde til ham: „Der vankede stærkt Øl i Kirken i Dag, Fader“.

Den unge Hertug gik i Krig, ikke blot for at vinde Ry og Magt, men ogsaa for at tjene Penge, da hans økonomiske Stilling navnlig i de første Aar var slet og aldrig blev glimrende. Samme Formaal tjente hans Ægteskabspolitik. Ved et Frieri — det sjette i Rækken — til Hertugen af Brunsvigs Datter medgav han sin Gesandt en af stor Koldblodighed præget Instruks, i hvilken der som uomgængelig Betingelse krævedes en anselig Landvinding og Brudeskate. „I modsat Fald vil Vi blive i Vor frie Fyrstestand, tjene Gud, leve som en brav Svend og fortære, hvad Vi har, med Lyst og saaledes befri Os selv for en ubelejlig Byrde“. Et andet Projekt gik ud paa et Parti med ingen ringere end Englands Dronning *Elisabeth*, som besvarede Adolfs gentagne Henvendelser undvigende — Hertugen vilde i hende faa en Xanthippe til Hustru, og forøvrigt havde hun mest af alt Lyst til at nedlægge Regeringen og gaa i Kloster (!). Episoden slutter med et Brev fra Adolf, i hvilket han i de ridderligste Vendinger tolker sin ømme Deltagelse for Dronningens Vel og som Efterskrift diskret tilføjer: „*Spero, dum spiro*“ (saa længe jeg lever, haaber jeg). Samtidig med Frieries førtes kommercielle Underhandlinger, der ligeledes blev uden Resultat, men S sammenspillet mellem de to udprægede Personligheder har sin egen Humor og er i sig selv ikke uden Interesse.

Paa den indre Styrelses Omraade foregik der under Adolfs Regering i flere Henseender en Udvikling fra Middelalder til nyere Tid. Betydningsfulde Love saa Lyset, Forvaltningen strammedes og centraliseredes, Kravene til Undersaatterne skærpedes. Bærerne af disse Reformere var for en væsentlig Del tyske Jurister, først og fremmest Kansleren *Adam Tratziger*, den første i en Række af gottorpske Embedsmænd, som har et vist, ikke videre behageligt Fællespræg — Mænd af fremmed, borgerlig Afstam-

ning, ivrige Fyrstetjenere, dygtige og skarpsindige, men stridbare, hovmodige, hensynsløse i Valget af Midler og følgelig højst ilde lidte i Samtiden. Adolfs ved flere Lejligheder voldsomme Fremfærd, saavel som hans fjendtlige Indstilling overfor Kongen tilskrev man Tratzigers Indflydelse.

Christian III havde ved sin Lovgivning inden Delingen og ved sin Gennemførelse af denne saa at sige sat hele Udvik-

lingen i Gang, ikke mindst paa Kirkens og Skolens Omraade. Efter 1544 kom han kun sjældent til Hertugdømmerne. Styrelsen af de kongelige Dele foregik baade under ham og hans Søn *Frederik II* saa at sige i Forlængelse af Linierne i Kongeriget, uden at der dog bag denne Praksis laa en Plan om Slesvigs Sammensmeltning med Riget. Saaledes indtog Flensborg gennem Toldbegunstigelser en Plads i Rækken af de kongerigske Købstæder, og flere af de vigtigste Love, blandt hvilke Recessen af 1558, fik ogsaa Gyl-dighed i den kongelige Del af Slesvig. Denne bestod i en Aar-række kun af Flensborg Amt med Bredsted, idet Als og Sundeved med Ærø, efter først at have været henlagt til Enkedronningens Livgeding, i 1564 ved en ny Arvedeling af *Frederik II* overlodes hans yngre Broder Hans (Hans den Yngre). Efter den barnløse Hans den Ældres Død udvidedes det kongelige Omraade 1581 med Haderslev Amt og Tørning Len. Hans den Yngre fik til Erstatning for sin Del af Haderslev Amt af Kongen over-

*Hertug Adolf af Gottorp modtager Høsebaandsordenen af Dronning Elisabeth.
Tegning af Jürgen Ovens.*

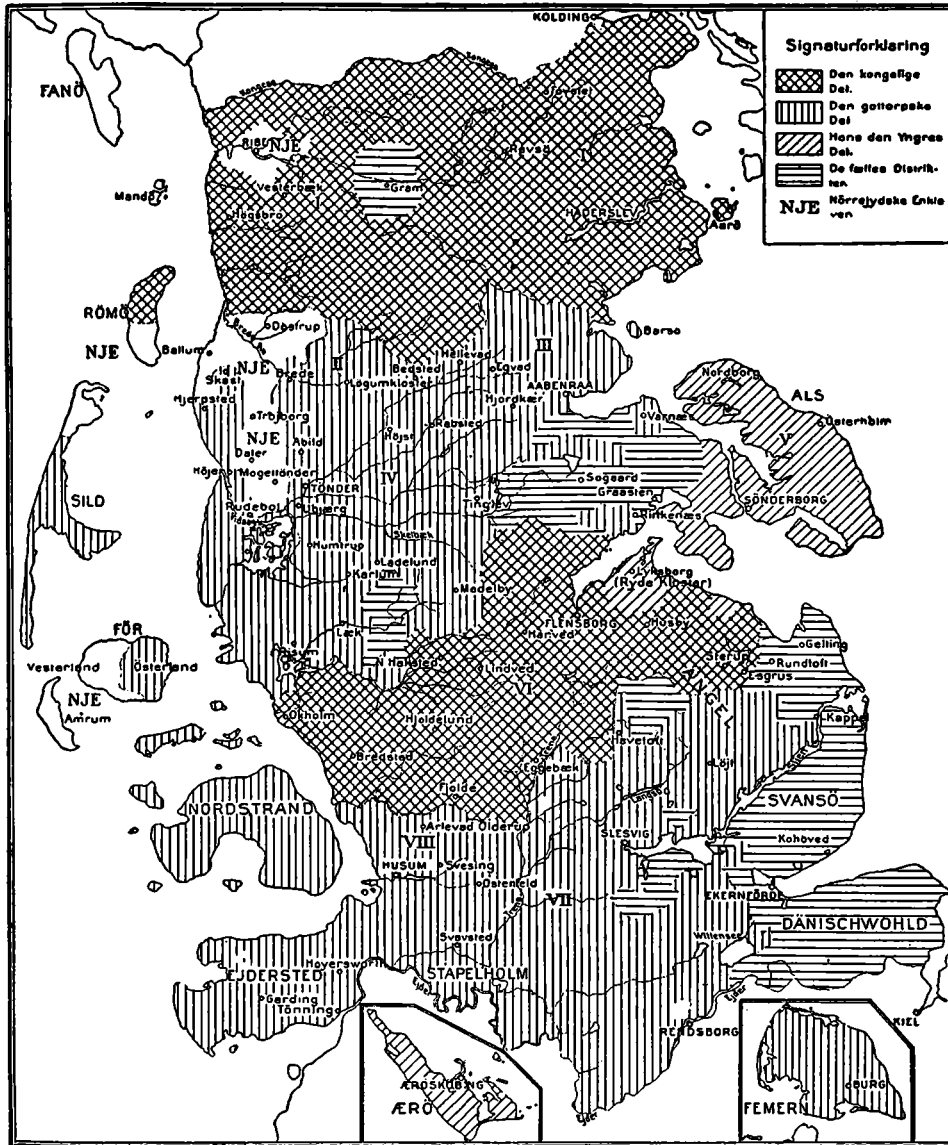

Kong Frederik II (1534—1588).
Buste modelleret af Johan Gregor van
der Schardt 1578 (Frederiksborg).

draget Ryd Kloster (senere Glyksborg) ved Flensborgs Fjords Sydkyst. Frederik II, som herefter residerede ofte og længe paa Slotet i Haderslev, erhvervede i 1580-erne ved Køb eller Mageskifte fra Adelen et stort sammenhængende Krongodsomraade i Haderslev Amt med gode Betingelser for Jagt og for Indførelse af Storgodsdrift i Lighed med det allerede tidligere dannede Koldinghus Krongodsdistrikt Nord for Kongeaaen. Ved dette Opkøb af adeligt Gods sættes et endnu ikke udslettet Skel mellem Sønderjyllands nordlige og sydlige Egne.

Medens Christian III og Frederik II iøvrigt viste megen Velvilje og Billighedsfølelse i Forholdet til Hertugerne, hævdede de

med Bestemthed den danske Krones Rettigheder overfor alle Angreb fra hertugelig Side. Dette gjaldt ogsaa Spørgsmaalet om Ordningen af *Hertugdømmet Slesvigs Lensforhold*. At den danske Konge, ogsaa efter Delingen i 1544, var Slesvigs Lensherre, ligesom den tyske Kejser var Holstens, derom herskede der ingen Tvivl, men om Betingelserne for Forleningen førtes der Stridigheder, som først afsluttedes ved Traktaten i Odense 1579. I denne betegnedes Lenet som et „oldefædrene fra Danmarks Rige hidrørende nedarvet Fanelen,“ derimod ikke, som ønsket fra kongelig Side, som et Mandslen (der faldt tilbage til Kronen, naar den mandlige Linie var uddød). Hvorledes Arvegangen skulde ordnes, var et omtvistet Spørgsmaal, som ikke afgjordes ved Traktaten.

Sønderjyllands Delling 1564, 1581—1582. Kortskitse af Forf.

Bemærkninger til Kortet:

- I Tøning Len og Haderslev Amt
- II Løgumkloster Amt
- III Aabenraa Amt
- IV Tønder Amt
- V Sønderborg og Nordborg Amter
- VI Flensborg Amt
- VII Gottorp Amt
- VIII S. Gøs-Herred (Husum Amt)

Forleningen skulde foretages som en Fællesforlening, hvorved Kongen, uden Hensyn til den faktisk bestaaende Deling, forlenede hele Slesvig til alle tre Fyrster i Forening; herved imødekom man et Krav fra gottorpsk Side, idet Lenet da, hvis en af Linierne uddøde, i Stedet for at inddrages som ledigt af Lensherren, vilde gaa i Arv til de to andre Linier. I Overensstemmelse hermed foretoges det følgende Aar den højtidelige Forlening paa Torvet i Odense, overværet af en tusindtallig Forsamling. At Arvefølgen ikke var fastslaaet, fik Følger efter Hans den Ældres snart paafølgende Død, idet Adolf som Broder gjorde Krav paa alle hans slesvigske Besiddelser med Udelukkelse af Brodersønnerne, Kongen og Hans den Yngre — et Standpunkt, som han først fraveg, da Frederik II udstedte Rustningsordre til den kongerigske Adel. Landene deltes herefter mellem de tre Arvinger som anført i det foregaaende.

2. Fællesstyre og Stændermagt. Formyndertiden.

Hans den Yngre.

Ved Delingen efter Hans den Ældre havde man opnaaet den territoriale Fordeling af Amterne, som skulde ligge fast i henvend halvandet Aarhundrede, og ogsaa indbyrdes Grænsestridigheder mellem Hertugerne var bragt til Hvile, ligesom man ved Traktaten af 1579 var naaet til Enighed om Sønderjyllands statsretlige Stilling. Endnu et vigtigt Problem var Bevarelsen af *Fællesskabet* mellem de to Hertugdømmer og de dertil knyttede Privilegier. Til Trods for Delingen var der jo nemlig, ligesom allerede i 1490, for at imødekomme Ridderskabets Krav et Fællesstyre, som omfattede Slesvigs og Holstens adelige Godsbesiddelser (der var undtagne fra Delingen) og i visse Henseender Stæderne. Fællesregeringen, hvortil var knyttet Ledelsen af den fælles Udenrigspolitik med dertil hørende Forsvars- og Skattevæsen, førtes afvekslende af en af de tre (efter Hans den Ældres Død to) Landsherrer eet Aar ad Gangen. Grundpillen for Fællesskabet var imidlertid ikke Fyrsterne, men *Stænderne* og blandt disse atter den rige og mægtige

Adel, som ved Indflydelse og Antal ganske beherskede Landdagene; medens Stændernes Repræsentanter, et Par Raadmænd og Borgmestre fra hver, højst talte en Snes, af hvilke over Halvdelen kom fra Holsten, kunde Antallet af Ridderskabets Medlemmer, der mødte personligt, stige til 100 à 200.

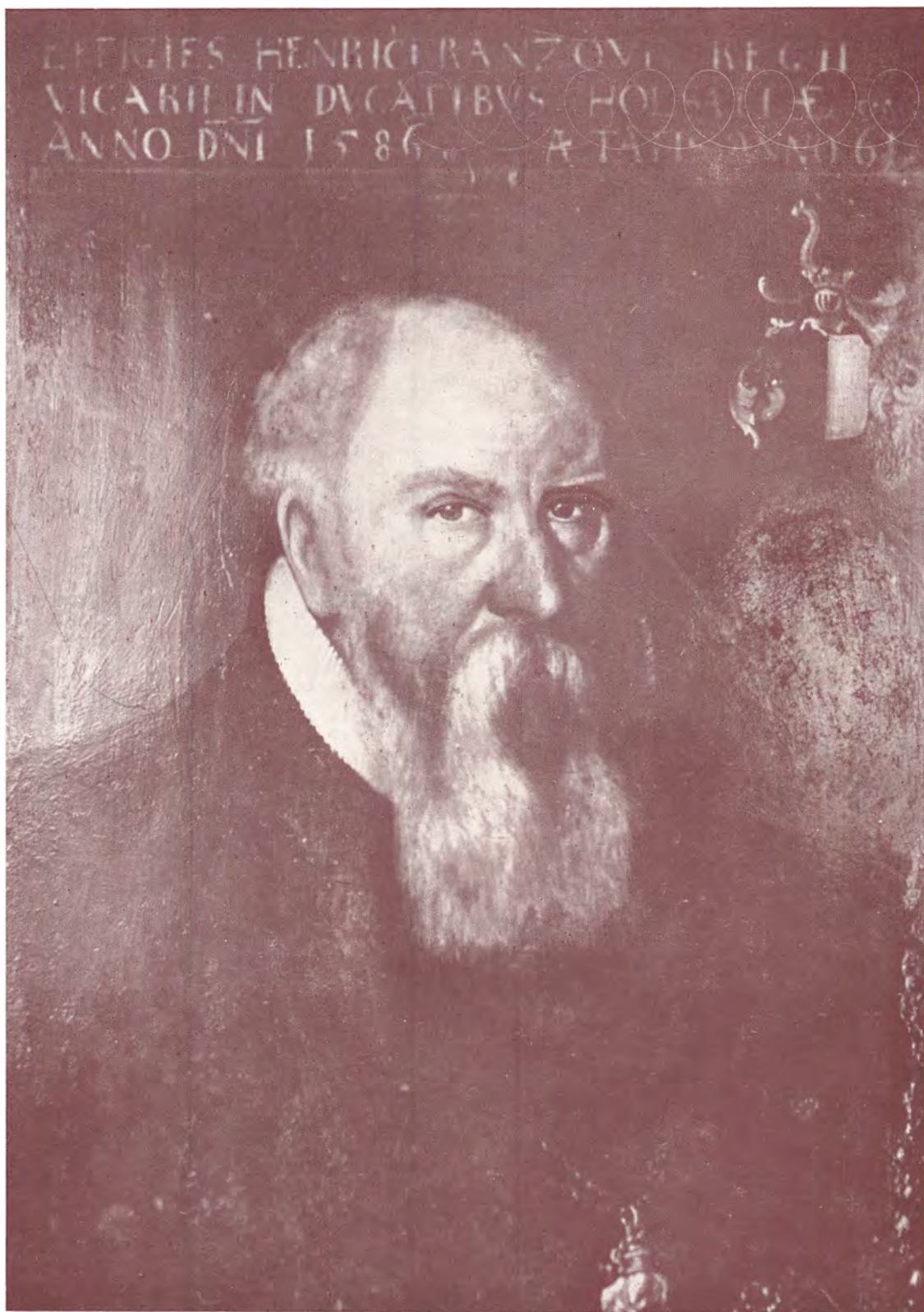
Til Stændernes Rettigheder hørte i første Række Skattebevillingsretten og den i 1460 erhvervede Valgret. Dennes reelle Betydning kunde ganske vist ikke blive stor, da Opfattelsen af Hertugdømmerne som en Arv, der deltes mellem alle arveberettigede, havde sejret i 1544 og ved tidligere Delinger, saa at Valget bestandig maatte falde paa den fyrstelige Ætling, til hvem Amterne gik i Arv. Dog lykkedes det at hævde Valgretten i dens negative Form overfor Hans den Yngre. Da Frederik II 1564 fremstillede sin yngre Broder for Landdagen, efter at have givet ham hans Arvedel af de kongelige Landsdele (se S. 209), nægtede Stænderne at vælge og hylde ham, fordi de ansaa det for „besværligt og skadeligt“ at faa en fjerde Landsherre, og Hans blev saaledes udelukket fra Fællesregeringen. Iøvrigt brugtes Valgretten med Virkning som Middel til at sikre Bekræftelse af Privilegierne, idet en saadan Bekræftelse bestandig opstilledes som Betingelse for Valg og Hylding. Ogsaa de ordinære Landdage indleddedes med Besværinger over Krænkelse af navnlig Adels Forrettigheder, og Fyrsterne stillede sig i det 16. Aarh. imødekommende overfor de stænderske Andragender.

Stændermagten naaede et Højdepunkt i Aarene efter Hertug Adolfs og Frederik II.s Død (1586 og 1588) — *de unge og umyndige Fyrsters Tidsrum*. Christian IV var ved Faderens Død en elleveaarig Dreng, for hvem et Udvalg af Rigsraadet regerede i Kongeriget, medens hans Moder, Enkedronning Sophie, var hans Formynderske i Hertugdømmerne. Efter Adolf fulgte den attenaarige Frederik (d. 1587), derefter den syttenaarige Philip (d. 1590) og endelig den sekstenaarige Johan Adolf. Forholdene var saaledes gunstige for Udfoldelse af Aristokratiets Magt under Le-

delse af den erfarne og smidige Politiker *Henrik Rantzau*, der paa een Gang var kongelig Statholder og Ridderskabets Førstemand. Ved Landdagen 1588, indkaldt for at foretage Valg og Hylding af baade Christian og Philip, søgte den unge Hertug under Paa-virkning af sin Moder Enkehertuginde Christine at blive anerkendt som Arvehertug med Forbigaaelse af Stændernes Valgret, men han opnaaede herved kun at forene alle Sagens andre Parter — Ridderskabet, Dronning Sophie, de kongelige, ja endogsaa de gottorpske Raader — i stærk og enig Modstand, saa at Muligheden for, at Christian skulde blive valgt til Eneherre, et Øjeblik syntes ganske nær. Med Taarer i Øjnene, „tvunget og trængt“ maatte Philip da ansøge om Valg, og Landdagen kunde afsluttes med de stolte Ord: „Saa har da Prælater, Ridderskab, Mandskab, Stæder og Stænder i disse Fyrstendømmer Slesvig og Holsten valgt og kaaret de højbaarne Fyrster og Herrer Christian IV og Hr. Philip til deres regerende Landsfyrster og Herrer, dog i saa Maade, at Hans kongelige Majestæt og fyrstelige Naade konfirmerer deres urgamle Privilegier og afskaffer, hvad der er sket til Overtrædelse heraf, og hvis denne Caution ikke skulde blive efterlevet, at da dette Valg skal være ugyldigt“. Alliancen mellem Enkedronningen og det slesvig-holstenske Aristokrati blev dog ikke af lang Varighed, idet Sophie i de følgende Aar optog den fra gottorpsk Side tidligere forfægtede Politik med dens Forkastelse af Valgprivilegiet og Stræben efter Udvidelse af Fyrstemagten, samtidig med at hun kæmpede for en Arvedeling af Hertugdømmerne mellem Christian og hans Brødre. Et Brud mellem hende og Ridderskabet under Henrik Rantzau var derfor uundgaaeligt. Enkedronningen maatte i 1593 gaa ud af Kampen som den slagne, efter at Christian var blevet erklæret for myndig og havde overtaget Regeringen i Hertugdømmerne, tre Aar før det samme fandt Sted for Kongerigets Vedkommende. Den unge Konges Trang til Selvstændighed gjorde sig dog snart gældende, og Henrik Rantzaus Triumf blev ikke af lang Varighed; allerede i 1598 maatte han trække sig til-

*Hertug Adolf af Gottorp (1526—1586).
Maleri af en ukendt Kunstner. Gripsholm,*

*Henrik Rantzau (1526—1598).
Maleri fra 1586. Breitenburg.*

bage fra Statholderembedet, som han havde beklædt siden 1556 — et af flere Varsler om, at Nedgangen for Ridderskabets og Stændernes Magt var begyndt.

Mellem de to unge Fyrster herskede et velvilligt Forhold, be-
fæstet ved det i 1596 indgaaede Ægteskab mellem Johan Adolf og
Christians Søster Augusta. Overfor Stænderne havde begge
samme Interesser at forsvare, ligeledes overfor de yngre Brøders
Krav paa Arv i Hertugdømmerne. Det lykkedes imidlertid at af-
finde disse paa anden Maade, saaledes at yderligere Arvedeling
blev undgaaet. Et Middel hertil havde man i *det slesvigske Bispe-
dømme*, som, i Lighed med Fremgangsmaaden i det protestantiske
Tyskland, kunde bruges til Underhold for yngre Fyrstesønner, da
Bispegodset ikke var blevet inddraget ved Reformationen saaledes
som i Kongeriget. Værdigheden som Fyrstebiskop indehavdes af
Christian III.s yngste Broder Frederik (d. 1556), derefter af Her-
tug Adolf, der gennemtvang sit Valg ved Domkapitlet med Magt.
Efter hans Død tog Kongen Stiftet i Besiddelse, men overdrog det
i 1602 til sin yngre Broder Ulrik, som blev den sidste slesvigske
Fyrstebiskop (d. 1624).

En Særstilling blandt de yngre hertugelige Linier indtog stadig
den sønderborgske, repræsenteret af *Hans den Yngre*. Han havde
ikke blot faaet sin Arvelod, men ogsaa i 1580 Del i Forleningen
paa lige Fod med de andre Linier, og det samme gjaldt senere hans
Sønner, der fik baade Fælles- (eller Samhaands-) Forlening med
hele Fyrstendømmet og direkte Forlening med deres Landsdel.
Ikke desto mindre stod han, i Kraft af Landdagens Afvisning (se
Side 209), udenfor Fællesregeringen. Sine Rettigheder søgte han
at gennemtvinge overfor Stænderne ved en fra 1599 ved Kejser-
retten ført Proces, der skulde vare det meste af det 17. Aarh.,
og hvis Akter i langt senere Tider skulde levere Vaaben til de
Arvekrav, der rejstes af hans Efterkommere, de augustenburgske
Hertuger. Fra 1615 optraadte ogsaa de to Landsherrer i Pro-
cessen som Hertugens Modparter, naturligvis ikke støttede til det

stænderske Valgprivilegium, men til den Betragtning, at han havde givet Afkald og derfor hørte til de saakaldte „affundne“ yngre Sønner. Iøvrigt gjorde Hans den Yngre ikke Krav paa Deltagelse i Fællesregeringen, men indskrænkede sig til i sin Egenskab af Fyrste at kræve Frøkenskat (Ekstraskat i Anledning af en Datters Giftermaal) og egen Jurisdiktion. Den økonomiske Fordel var i det hele et Hovedpunkt for ham, der ved mange Aars utrættelige Virksomhed skabte sig et Godsdistrikt, omfattende hele Als og det meste af Sundeved. Adelen blev købt ud, og samtidigt indførtes Stordriften, for det meste paa Bekostning af Bøndergaardene, hvis Jord lagdes til de fyrstelige Avlsgaarde. Hans den Yngre døde 1622. Ved sit Testamente havde han delt sine Lande mellem sine ældste Sønner, og der opstod saaledes fire smaa Fyrstendømmer — Nordborg, Sønderborg, Glyksborg samt Pløn i Holsten.

3. Konge, Hertug og Stænder ca. 1600—1648.

Med den sønderborgske Linies Lilleput-Lande for Øje forstaaer man Berettigelsen af Stændernes Kamp for Valgprivilegiet. I den følgende Tid lykkedes det imidlertid Fyrsterne selv ved andre Midler at afskaffe Arvedelingen. I 1608 indførte Johan Adolf af egen Magtfuldkommenhed Førstefødselsretten for sin Linie, saaledes at den ældste Søn bestandig skulde arve den gottorpske Del og de yngre Sønner affindes med Penge. Et Problem, der under Formyndertidens Stridigheder for knapt en Snes Aar siden havde virket som en Brandfakkel, var saaledes løst saa at sige ved et Pennestrøg, sikkert fordi denne Løsning stemte med Datidens, navnlig i tyske Fyrsteslægter, mere og mere almindelige Hævdelse af Førstefødselsretten, saa at Gottorp herved, ligesom i flere andre Henseender, blev Formidler af den Syd fra kommende Paavirkning. Johan Adolf døde 1616, og Landdagen, som blev indkaldt for at hylde hans Søn Frederik III, maatte finde sig i, at den Ret til at vælge Fyrsten, som den søgte at hævde, blev erklæret for „abge-

schnitten, cassiret, annulliret, abgesprochen, in Staub und Aschen geleet“, skønt den efter Indførelsen af Førstefødselsretten var udelukkende formel. I de følgende Aar blev *Landdagene* paa Grund af Fyrsternes Trang til Skatter hyppigere og hyppigere, undertiden 4—5 i Aaret, medens deres Kraft til at hævde Stændernes Rettigheder blev stedse svagere og de fyrstelige juridiske Raadgiveres Indlæg stedse skarpere; den oprindelig fra Tyskland indførte Stænderforfatning gennemløb hermed i Hertugdømmerne samme Udvikling som samtidigt i dens Hjemland.

Det var Gottorp, som førte an i Processen mod Hans den Yngre saavelsom i Striden med Stænderne. Med Hensyn til Landenes Udenrigspolitik var Kongen derimod den toneangivende. Det nedravede Modsætningsforhold mellem de to regerende Linier gjorde sig imidlertid snart efter Johan Adolfs Død paany gældende. Bortset fra modstridende personlige Interesser fandtes der en principiel Forskel — der i Aarenes Løb blev bestandig tydeligere — mellem de to Fyrsters Standpunkter, idet Kongen var indstillet paa aktiv Deltagelse i tysk Rigspolitik (med Udgangspunkt i Holsten, der hørte til den nedersachsiske Kreds), medens Hertugen fremfor alt vilde bevare sit lille Landomraade i Fred og Neutralitet.

Da Christian IV i Vinteren 1625 besluttede sig til *Deltagelse i Trediveaarskrigen*, skete det mod det danske Rigsraads Ønske; det var da som Hertug af Holsten, ikke som Konge af Danmark, at han begyndte Krigen. Den gottorpske Hertugs Tilslutning til de af den nedersachsiske Kreds fattede Beslutninger om Valg af Kongen til Kredsoberst og om Rustning skete kun med Forbehold, og allerede i samme Aars Efteraar forsøgte han at mægle Fred. I August 1626 indtraadte Krigens Vendepunkt med Christians Nederlag ved Lutter am Barenberge. Det lykkedes ikke at forsvare Elbgrænsen, som i Juli næste Aar blev overskredet af Tilly, og alt opløste sig herefter i Angst og Forvirring. Wallenstein, der havde overtaget Kommandoen, erobrede i Løbet af de næste tre Maanedes begge Hertugdømmerne og Nørrejylland, som herefter i over

to Aar holdtes besat af den sejrige Hær. Befolkningen i det besatte Land maatte bære den uhyre tunge Byrde at underholde Okkupationsstyrken, der for Hertugdømmernes Vedkommende er anslaaet til ca. 25.000 Mand. Hertil kom de Plyndringer og Ødelæggelser, som Trediveaarskrigens vilde Bander gjorde sig skyldige i i disse frugtbare, af Krigen hidtil uberørte Egne.

Sine Bestræbelser for Fred fortsatte Frederik ved Mægling eller direkte Underhandlinger paa Christian IV.s Vegne med Tilly og Wallenstein. Men desuden deltog Gottorp i Vinteren 1627—28 i hemmelige Forhandlinger med Kejseren og Spanien, som paa dette Tidspunkt nærede Planer om at skabe et habsburgsk Østersøværde med Basis i Jylland eller Slesvig, der skulde sælges til Spanien (!). Om Frederik har billiget alle de Projekter, der fremsattes af hans Agenter, er vel tvivlsomt — et af dem gik ud paa et Giftermaal mellem ham og en Datter af Kejseren; men vist er det, at han tilbød Wallenstein, der var ivrig for at skaffe sig en Flaade for at kunne føre sine Tropper over paa de danske Øer, sin nyanlagte By Frederiksstad som Flaadestation. Af alt dette blev dog intet, da de habsburgske Planer af forskellige Grunde blev opgivet. Skønt den militære Situation var uforandret, var Kejseren og Wallenstein i Løbet af Aaret 1628 blevet mere og mere stemte for at slutte Fred, og i Januar 1629 aabnedes et Fredsmøde i Lübeck, ved hvilket det lykkedes den gottorpske Kansler Egidius v. d. Lancken med Benyttelse af Wallensteins voksende Tilbøjelighed til Fred, men mod Christians Ønske, at faa aabnet hemmelige Forhandlinger. Paa Grundlag af v. d. Lanckens Forslag, der var meget forskellige fra de vidtgaaende kejserlige Fordringer, sluttedes Freden, ifølge hvilken Kongen skulde give Afkald paa de tyske Stifter (som han havde søgt at erhverve for sine yngre Sønner) og i det hele paa enhver Indblanding i det tyske Riges Anliggender, men iøvrigt beholde alle sine Lande. Et ejendommeligt Efterspil, hvorved Christian IV gav sin længe indestængte Harme overfor Hertugen Luft, fik dog Freden. En af Kongen personlig ledet militær

Ekspedition rykkede mod Gottorp og standsede først ved Modtagelse af Efterretningen om den kejserlige Ratifikation af Fredstraktaten.

Forholdet mellem Fyrsterne var i de paafølgende Aar taaleligt. Overfor Stændernes forgæves Forsøg paa at holde den voksende Fyrstemagt Stangen havde man fælles Interesser at hævde. Det var dog, for at skaffe Penge til Militærvæsenet, nødvendigt at afholde talrige Landdage, som bevilgede en lang Række Skatter, omend modstræbende og med mindre Beløb end de forlangte. Den Syd fra truende Krigsfare forstærkedes ved Christian IV.s Udenrigspolitik, der var rettet mod Opnaelsen af en politisk og økonomisk Magtstilling i Nordtyskland. Fjenden var nu ikke længer Kejseren, som tværtimod snarere var en Forbundsfølge i det mere eller mindre aabenlyse Fjendskab med Sverige. Glückstadt, hvor Kongen selv i Aarene 1630—43 ofte og længe havde Ophold, blev det samlende Midtpunkt for Traadene i denne for Danmark og Hertugdømmerne fælles, mod Syd orienterede udenrigspolitiske Virksomhed. Overfor Sveriges Stræben efter ved at underlægge sig Østersøkysterne at indkredse det danske Magtomraade var denne Politik langt fra uden Berettigelse, og dens Gennemførelse vilde ikke mindst have været til Gavn for Hertugdømmerne. Nogle Resultater opnaaedes — Erhvervelsen af Bremen Stift for Christians yngre Søn Frederik 1634 og af Grevskabet Pinneberg 1640. Men Kongens Miskendelse af de reelle Magtforhold blev skæbnesvanger. Overfor den, eftersom Tiden gik, mere og mere uundgaaelige Krig med Sverige blev der ikke truffet de nødvendige hverken militære eller diplomatiske Forholdsregler; navnlig var det et Fejlgreb, at man ikke sikrede sig ved et Forbund med Nederlandene.

Da den svenske Feltherre *Lennart Torstensson* d. 12. December 1643 indledede sit *Overfald paa Danmark* med at gaa over den holstenske Grænse, laa Landene værgeløse, og begge Hertugdømmerne var en Maaned efter i hans Magt. Hertugen, som med Ængstelse havde set Krigen nærme sig, og hvis Stilling nu var

ganske som ved Kejserkrigens Udbrud, gik denne Gang fra tve-tydig Politik over til aabenlyst Frafald, idet han ved en Traktat af 5. Januar 1644 tilkøbte sig Neutralitet mod at betale 100.000 Rdl. og overlade Svenskerne Kiel og Ekernførde. De Ødelæggelser, der fulgte med Trediveaarskrigens Hære, kunde dog ikke afværges. I 1½ Aar var Slesvig og Holsten paany besat af Militær, og saavel de gottorpske som de kongelige Amter hjemsøgte af baade Fjender og Forbundsføller. En nederlandsk Flaade, der skulde føre de svenske Tropper til Fyn, blev overvundet (16. Maj 1644) i Træfningen ved List Dyb, hvor Christian IV paa „Trefoldighed“ i Kampens to første Timer alene holdt Stand mod en fjendtlig Flotille paa 28 Skibe. Men efter Flaadens Nederlag ved Femern (Oktober 1644) overfor en forenet svensk-nederlandsk Flaade var det forbi med den danske Sømagts Herredømme paa Søen. Kongen havde da ingen anden Udvej end at gaa ind paa Sveriges haarde Betingelser ved Fredstraktaten i Brømsebro, August 1645. Angaaende den gottorpske Hertug bestemtes det, at alle hans Lande og Rettigheder skulde tilbagegives ham, og at al Mistro overfor ham skulde være glemt.

Freden i Brømsebro betegnede det absolutte Nederlag for Christians Udenrigspolitik baade som Konge og Hertug. Det var forbi med hans Planer om en Magtstilling i Nordtyskland, Bremen Ærkestift maatte opgives, Sveriges Overlegenhed var fastslaaet, dets Forbindelse med Gottorp indledet. Ogsaa indadtil var Kongedømmets Stilling svækket, dog i mindre Grad i Hertugdømmerne end i Kongeriget.

4. Konge, Hertug og Stænder 1648—1660.

Tanken om Oprejsning maatte ligge nær for Christian IV.s Søn og Efterfølger, *Frederik III*, og kun faa Aar efter sin Tronbestigelse genoptog han Faderens mod Sverige rettede Udenrigspolitik. Samtidigt kom det nedarvede Modsætningsforhold til Gottorp snart for Dagen. Gamle Stridsspørgsmaal, af hvilke de vigtig-

Viri Nobilitatis amplissimi et prudentissimi, Dno. Theodoro Lente Icto, Reg. Maj. Dan. et Norweg. Consularis, Intimo et Secretario dexterrimo
 Et
 Dno. Philippo Julio Borneman Eiusdem Seren. Reg. Majest. Secretario Secretatissimo, Favoritibus suis honorandis. Tabulam hanc quatuor Nomorum, Praefecturae Flensburgerensis perofficijose inscribit.
 Autor Iohannes Mejerus, Nijum, Reg. Maj. Mathematicus.

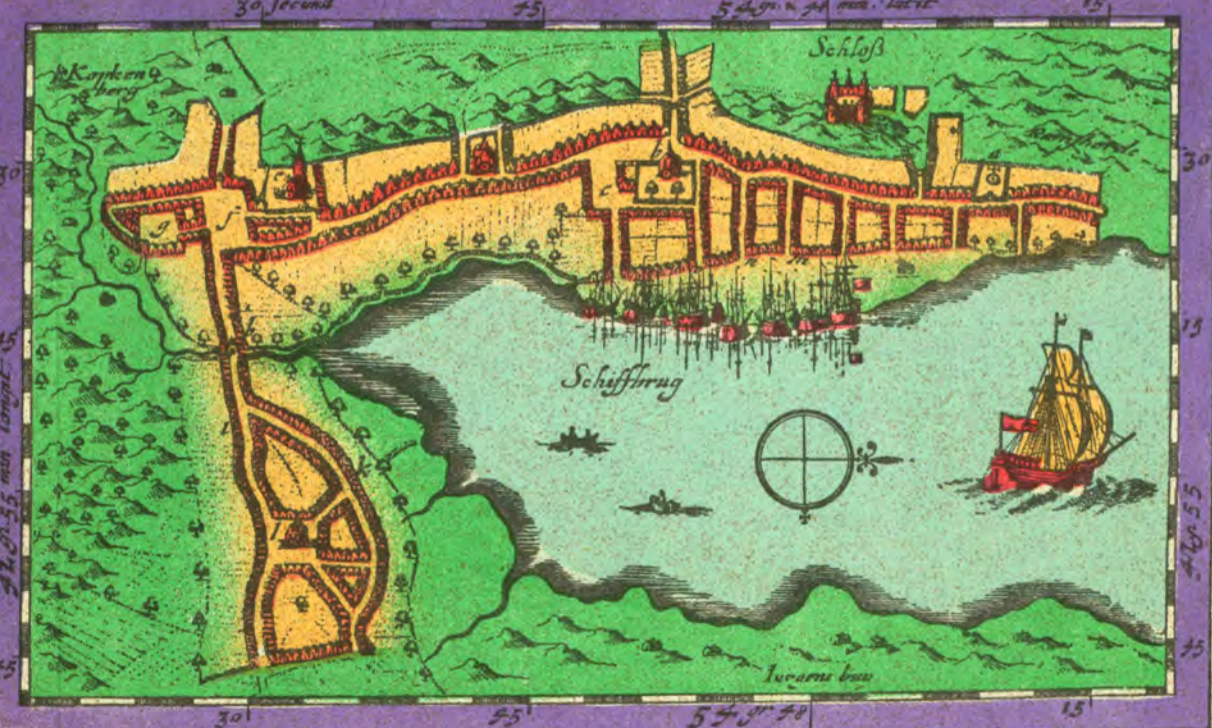
Landtcarte
 Von dem Amte
FLENSBORG
 ohne Nordgoes Herde.
 Anno 1768.

Matthias & Nicolaus Peters Goldschmied
 geb. Nijum sculps.

Grundtriß der Stadt Flensburg

Notarum explicat
 Kirchen
 Adelshöfer
 Dörfer
 Wassermühlen

Item
 Von der Stadt
 Gendrenten kirchhoffen
 Marienkirch b
 Norder markt c
 h. Geist d
 Nicolau e
 Söder markt f
 Schull's Closter g
 Møhlendohr h
 Angelburstrass i
 Fischerstrass k
 S. hannes l

Die mase
 der schritt ra
 100 200

Inrdgang m
 Sørngang n
 Nøysgrøße o

Landkarte
 Von dem Amte
FLENSBORG,
 der Nordgoesherde.
 Anno 1648.

Nicolaus Peters Goldschmide
 vobri Hufm. sculpsit.

ste var den hertugelige Fordring paa Del i Svavsted Amt (d. e. det slesvigske Bispegods) og det slesvigske Domkapitels Gods, spillede med ind, men den egentlige Anstødssten var nu som tidligere den gottorpske Uvilje mod „at være lænket til Kongens Stridskærre“ (P. Lauridsen). Trods lejlighedsvisse Forhandlinger med Kongens Fjender, Kejseren og Sverige, havde Neutraliteten dog hidtil endnu været Hertugens eneste Formaal. I *Johan Adolf Kielman* (Kansler

*Kansler Johan Adolf Kielman von Kielmansegg (1612—1676).
Maleri af Jürgen Ovens (Frederiksborg).*

1644) fik det gottorpske Diplomati imidlertid en Leder, som skulde give den hertugelige Politik en hidtil ukendt Slagkraft. Maalet blev nu ikke længer blot at holde Landet uden for Krigens øjeblikkelige Ulykker, men ved Hjælp af Forbund med Sverige at vinde Suverænitet og Ophævelse af Fællesregeringen og saaledes gøre Ende paa Afhængigheden af Danmarks Konge og Rige og ikke mindst paa den ulykkesvangre Afhængighed af den kongelige Udenrigspolitik.

I det mindste fra Marts 1656 førte Hertug Frederik hemmelige Forhandlinger om Forbund med sin Svigersøn Karl Gustav af Sverige. Da den danske Konge det følgende Aar havde besluttet sig til at begynde Krigen, indledede han, i berettiget Mistro til Hertugen, Fjendtlighederne med at besætte de gottorpske Skanser i Stapelholm, og først herefter (1. Juni) fulgte *Krigserklæringen til Sverige*. Alle Frederik III.s Planer kuldkaستes imidlertid ved Karl Gustavs Ilmarch fra Polen, hvor han havde modtaget Efterretningen om Krigserklæringen, gennem Nordtyskland til den holstenske Grænse. Denne blev overskredet den 22. Juli (1657), og Her-

tugdømmerne besattes atter af Fjenden, for tredie Gang i Løbet af godt en Menneskealder. I September sluttedes der paa Gottorp Slot et formeligt Forbund mellem Karl Gustav og Hertug Frederik. Denne skulde komme Sverige til Hjælp mod Danmark med en hvervet Tropestyrke, til Gengæld skulde han ved Fredsslutningen opnaa Svavsted Amt med Kapitelgodset, Ophævelse af Lensforholdet til den danske Krone og af Fællesregeringen. Hvis hele Danmark erobredes, skulde begge Hertugdømmerne tilfalde ham. Foreløbig var Traktaten hemmelig, og den kunde endnu længe vedblive at være det, fordi det gottorpske Hjælpekorps paa Grund af Krigsbegivenhedernes uventet hurtige Udvikling slet ikke kom i Virksomhed.

Den 30. Januar (1658) begyndte Karl Gustav sit Tog over Isen, den 11. Februar stod han paa Sjælland, og den 26. Februar undertegnedes Freden i Roskilde. Afgørelsen af det gottorpske Spørgsmaal henvistes til en særlig Traktat, om hvilken der forhandlede i København i de to paafølgende Maaneder. De gottorpske Fordringer svarede ganske til Betingelserne i den hemmelige Forbundstraktat med Sverige. Den krævede Ophævelse af Fællesskabet vilde medføre, at de hidtil fælles Undersaatter, de adelige Godsejere, fordeltes mellem Fyrsterne, og at hver Fyrstes Landsdele samledes og afrundedes ved Mageskifter. En saadan Ordning kunde godt være tiltalende for begge Landsherrer, men ingenlunde for Ridderskabet, og Tanken herom mødte følgelig den mest forbitrede Modstand hos den kongelige Kommissær *Frederik Ahlefeldt*, der i denne Sag repræsenterede det ridderskabelige Standpunkt. Fra gottorpsk Side blev dette Punkt derfor ret hurtigt opgivet. Spørgsmaalet om Ophævelsen af Kronens Lenshøjhed over Slesvig for den hertugelige Linies Vedkommende blev forelagt det danske Rigsraad, som raadede til at give efter hellere end at beholde den svenske Hær i Landet — hvormed der, til Støtte for Hertugens Sag, gentagne Gange truedes fra svensk Side. Frederik III krævede herefter Suverænitet ligesaavel for den konge-

Kort over Slesvig By ved Slien af Johs. Mejer.
 (Danckwerth: Neue Landesbeschreibung d. Herzogth. Schleswich und Holstein 1652).

lige Linie; det maa ogsaa indrømmes, at Bevarelsen af Fællesregeringen ikke kunde forenes med en Opgivelse af Lenshøjheden kun for den ene Linies Vedkommende. Rigsraadet fraraadede vel Kongen at fratage sig selv sin Lenshøjhed over sin Del af Hertugdømmet, men Frederik III fastholdt sit Standpunkt, idet han dog samtidig i sin Skrivelse til Raadet erklærede, at „dersom I gode Herrer endnu ville resolve at ikke lade dette (d.v.s. Højheden over den gottorpske Del) komme fra Riget, erbyde Vi Os heller derfor at opsætte Krone og Scepter og alt det, Vi ejer, ja Liv og Blod end at lade saadanne store Regalier udi Vor Regeringstid, Posteriteten til Skade, afkomme“. En saadan yderste Kraftanspændelse, som kunde betyde en Genoptagelse af Krigen med Sverige, var Rigsraadet imidlertid ikke til Sinds at vove, og Resultatet af Forhandlingerne blev, at Hertugen ved *Traktaten af 12. Maj (1658)* opnaaede *Suveræniteten i Hertugdømmet Slesvig*, og at det indbringende Svavsted Amt (hvormed Kongen mistede ethvert Støttepunkt i det sydlige Slesvig) tilligemed Halvdelen af Domkapitelgodset afstodes til ham. En Indrømmelse til det kongelige Standpunkt var Bevarelsen af Unionen af 1533 mellem Kongeriget og Hertugdømmerne saavel som af Fællesskabet (hvis Afskaffelse udsattes til senere Forhandling). Det samme gælder den til Suverænitetsoverdragelsen knyttede Indskrænkning, at Suveræniteten kun skulde gælde Mandslinien. *Samtidigt gav Kongen* med Rigsraadets Samtykke *sig selv samme Ret*, og baade den kongelige og den hertugelige Mandslinie var hermed løst fra Lenspligten til Danmark, hvorimod de fra Hans den Yngre nedstammende Fyrster vedblivende var den danske Kronens Lensmænd.

Traktaten af 12. Maj betød en stor Sejr for Gottorp, og triumferende kunde Kielman, der havde været Hertugens Kommissær ved Forhandlingerne, lykønske sin Herre til „den opnaaede, næsten uforlignelige Flor“, som ikke havde sin Lige i det romerske Rige. Hurtigere end ventet viste det sig imidlertid umuligt for den gottorpske Hertug at hævde sin Stilling som selvstændig Fyrste,

idet den svenske Konges Fredsbrud faa Maaneder efter Traktaterne i Roskilde og København paany stillede hans Svigerfader og Forbundsfaelle overfor et pinligt Enten-Eller. Karl Gustav forlangte, efter at have gjort Landgang i Korsør i August, nu aaben Tilslutning af Hertugen. Men da Krigen takket været Forsvaret af København fik et uventet Forløb, og en kejserlig-brandenburgsk Hjelpehær fik Tid til at komme Danmark til Undsætning, søgte Hertugen, der havde indesluttet sig i Tønning under Beskyttelse af et svensk Regiment, at skaffe sine Lande Skaansel for de forfærdelige Ødelæggelser, som blev Følgen af den nye Invasion. Ved en Overenskomst af November 1658 med Føreren for de Allieredes Hær, Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg, opnaade han Anerkendelse af sin Neutralitet mod Overgivelse af Gottorp Slot og Løfte om ikke at hjælpe Svenskerne, og det blev dette Forbund, som i Praksis blev bestemmende for Gottorps Holdning under Krigen.

Hertug Frederiks dobbeltsidige Politik fortsattes af hans Søn *Christian Albrecht*, som tiltraadte Regeringen efter Faderens Død i August 1659, foreløbig dog kun med Raadighed over Tønning Fæstning. Fra dansk Side anerkendte man ikke Hertugens Neutralitet, de gottorpske Amter holdtes besat af de kongelige og allierede Tropper tilligemed det øvrige Slesvig og Holsten, og efter Karl Gustavs Død i Februar 1660 mente Kongen ved en Særunderhandling med Gottorp at kunne opnaa en Ændring af Forliget af 1658. Det lykkedes imidlertid Kielman at opnaa, at Mellemværendet mellem Konge og Hertug skulde afgøres ved de almindelige Fredsforhandlinger, som førtes samtidigt udenfor København. Resultatet af disse var bestemt af de tre Vestmagters — Englands, Hollands og Frankrigs — Fordring om, at Traktaterne af 1658 i Hovedtrækkene skulde blive ved Magt. Kongen maatte da under disse opgive ogsaa Forsøget paa at vinde nogen Fordel hos *Christian Albrecht*, og ved *Fredstraktaten af 26. Maj 1660*,

*Hertug Johan Adolf af Gottorp (1575—1616).
Maleri af ukendt Kunstner. (Frederiksborg).*

som var medunderskrevet af de engelske, franske og hollandske Gesandter, godkendtes Forliget af 12. Maj 1658.

5. *Fyrsterne og deres Styrelse af Landsdelene ca. 1600—1660.*

At *Christian IV.s* Udenrigspolitik fik ulykkelige Følger for Hertugdømmerne, er tidligere fremhævet. De indre Anliggender, saavel kirkelige og økonomiske som militære, viede Kongen

en levende Interesse, der dog mere gjaldt Slesvig og Holsten som Bestanddele af det store, broget sammensatte Rige fra Nordkap til Elben end som Landsdele, der havde deres Formaal i sig selv. Indenfor Kirken havde Christian, der selv var en Tilhænger af den strenge lutherske Ortodoksi, en fuldt rustet Stridsmand i Generalsuperintendenten *Stephan Klotz* (1636—68), en usædvanlig myndig og viljestærk Personlighed, som skabt til at gennemføre den i Tiden paakrævede Trosenhed og Kirkedisciplin. Paa det verdslige Omraade var det kongelige Styre derimod mindre principfast end det gottorpske, men det var paa den anden Side — og i Sammenhæng hermed — mere yndet, i det mindste hos Adelen, og mindre haardt og krævende overfor Befolkningen i Almindelighed. *Christian IV* var paa godt og ondt en Søn af det stormfulde 17. Aarhundrede, lidenskabelig, varmhjertet i sit Forhold til Mennesker, heltmodig over for en tragisk Skæbne, og hans ejendommelige Personlighed har sikkert gjort sig gældende ogsaa i Hertugdømmerne, hvor han opholdt sig hyppigt og længe. I Bredsted boede

idet den svenske Konges Fredsbrud faa Maaneder efter Traktaterne i Roskilde og København paany stillede hans Svigerfader og Forbundsfaelle overfor et pinligt Enten-Eller. Karl Gustav forlangte, efter at have gjort Landgang i Korsør i August, nu aaben Tilslutning af Hertugen. Men da Krigen takket været Forsvaret af København fik et uventet Forløb, og en kejserlig-brandenburgsk Hjelpehær fik Tid til at komme Danmark til Undsætning, søgte Hertugen, der havde indesluttet sig i Tønning under Beskyttelse af et svensk Regiment, at skaffe sine Lande Skaansel for de forfærdelige Ødelæggelser, som blev Følgen af den nye Invasion. Ved en Overenskomst af November 1658 med Føreren for de Allieredes Hær, Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg, opnaade han Anerkendelse af sin Neutralitet mod Overgivelse af Gottorp Slot og Løfte om ikke at hjælpe Svenskerne, og det blev dette Forbund, som i Praksis blev bestemmende for Gottorps Holdning under Krigen.

Hertug Frederiks dobbeltsidige Politik fortsattes af hans Søn *Christian Albrecht*, som tiltraadte Regeringen efter Faderens Død i August 1659, foreløbig dog kun med Raadighed over Tønning Fæstning. Fra dansk Side anerkendte man ikke Hertugens Neutralitet, de gottorpske Amter holdtes besat af de kongelige og allierede Tropper tilligemed det øvrige Slesvig og Holsten, og efter Karl Gustavs Død i Februar 1660 mente Kongen ved en Særunderhandling med Gottorp at kunne opnaa en Ændring af Forliget af 1658. Det lykkedes imidlertid Kielman at opnaa, at Mellemværendet mellem Konge og Hertug skulde afgøres ved de almindelige Fredsforhandlinger, som førtes samtidigt udenfor København. Resultatet af disse var bestemt af de tre Vestmagters — Englands, Hollands og Frankrigs — Fordring om, at Traktaterne af 1658 i Hovedtrækkene skulde blive ved Magt. Kongen maatte da under disse opgive ogsaa Forsøget paa at vinde nogen Fordel hos *Christian Albrecht*, og ved *Fredstraktaten af 26. Maj 1660*,

Hertug Johan Adolf af Gottorp (1575—1616).
Maleri af ukendt Kunstner. (Frederiksborg).

som var medunderskrevet af de engelske, franske og hollandske Gesandter, godkendtes Forliget af 12. Maj 1658.

5. *Fyrsterne og deres Styrelse af Landsdelene ca. 1600—1660.*

At *Christian IV.s* Udenrigspolitik fik ulykkelige Følger for Hertugdømmerne, er tidligere fremhævet. De indre Anliggender, saavel kirkelige og økonomiske som militære, viede Kongen

en levende Interesse, der dog mere gjaldt Slesvig og Holsten som Bestanddele af det store, broget sammensatte Rige fra Nordkap til Elben end som Landsdele, der havde deres Formaal i sig selv. Indenfor Kirken havde Christian, der selv var en Tilhænger af den strenge lutherske Ortodoksi, en fuldt rustet Stridsmand i Generalsuperintendenten *Stephan Klotz* (1636—68), en usædvanlig myndig og viljestærk Personlighed, som skabt til at gennemføre den i Tiden paakrævede Trosenhed og Kirkedisciplin. Paa det verdslige Omraade var det kongelige Styre derimod mindre principfast end det gottorpske, men det var paa den anden Side — og i Sammenhæng hermed — mere yndet, i det mindste hos Adelen, og mindre haardt og krævende overfor Befolkningen i Almindelighed. *Christian IV* var paa godt og ondt en Søn af det stormfulde 17. Aarhundrede, lidenskabelig, varmhjertet i sit Forhold til Mennesker, heltmodig over for en tragisk Skæbne, og hans ejendommelige Personlighed har sikkert gjort sig gældende ogsaa i Hertugdømmerne, hvor han opholdt sig hyppigt og længe. I Bredsted boede

*Christian IV (1577—1648).
Maleri af Abr. Wuchters 1638 (Fotografi efter Restaureringen 1941, Frederiksborg).*

Frederik III omgivet af sine Raader, blandt hvilke Christoffer Gabel ses som Nr. 2 til venstre for Kongen. Efter Stik af Alb. Haelwegh: S. Paulli Quadripartitum Botanicum 1667. Professor Paulli overrækker knælende Kongen sin Bog.

han i Somrene 1619—21 for at holde Øje med sine her iværksatte store Dige-arbejder, i Glückstadt, hvor Traadene i hans mod Nord-tyskland rettede Udenrigs-politik samledes, kan han næsten siges at have haft fast Residens i Aarene 1630—43. Umiddelbar, djærv og blodrig, som hans Natur var, forstod han i personligt Samkvem at vinde sit „Ridder- og Landskab“, saaledes som det blandt andet fremgaar af Ditlev Ahlefeldts Erindringer, i

*Hertug Frederik III af Gottorp (1597—1659).
Efter Radering af Jürgen Ovens.*

hvilke der er givet et levende Billede af Kong Christian i Glückstadt 1643, da han allerede var bøjet af Alder og Modgang. „Naar man saa salig Kongen, der selv var en anselig og svær Herre, sidde midt imellem sine Tjenere og Stormænd, det være sig om Formiddagen i Raadet eller om Eftermiddagen med Bægeret i Haand“, saa indgød dette Syn „En i Hjertet en sælsom Respekt, Kærlighed og Frygt“ for „den kære salig Herre“, der, „skønt han drak ofte og fast hver Eftermiddag, alligevel om Formiddagen nøjagtigt ekspederede sine Regeringsforretninger“. En Diskussion om Religionsager, som Kongen førte med den unge Mand paa Latin, endte med de Ord: „Din Kumpan, du svarer godt nok for dig, men Priscianus tager du det alligevel ikke altid saa nøje med!“

Christian IV.s Søn og Efterfølger *Frederik III* var en Regent af en anden Type end sin Fader. Som tysk Territorialfyrste (Ærkebiskop af Bremen) før Tronbestigelsen havde han gjort sine Erfaringer, og efter en kort Tids Indrømmelser overfor Stænderne

traadte Hovedlinien i hans Politik — Fyrstemagtens Udvidelse — snart frem. Allerede hans Tiltrædelse af Regeringen skete for første Gang i Hertugdømmernes kongelige Del uden noget Valg, og ved et Arvestatut af 1650 fastsloges Førstefødselsretten lovformeligt i hans Linie. At Kongen og Dronningen i de trange Aar før 1660 har fundet Luften behageligere her end i København, synes at fremgaa af deres langvarige Ophold (fra April 1654 til Juni 1655) paa Flensborghus, hvor Fest fulgte paa Fest. Som sine Hjælpere baade i Hertugdømmerne og i Kongeriget medbragte Frederik fra Bremen Mænd som *Christoffer Gabel* og *Dietrich Reinking*, Politikere af en Type, der stod de gottorpske lærde Raader nær, ligesom ogsaa Kongens hele Styre paa visse Punkter var mere beslægtet med hans Frænders paa Gottorp end med Christian IV.s saa at sige gammeldags personlige Regimente.

For Hertugerne *Johan Adolf* og *Fredrik III* var Fyrstemagtens Befæstelse og Forøgelse ikke blot overfor Stænderne, men indenfor hele Forvaltningen fra første Færd et Hovedformaal. Johan Adolf søgte egenmægtigt og til megen Utilfredshed baade blandt Teologer og Lægfolk at gennemføre en calviniserende Kirkepolitik, der var præget af hans, utvivlsomt ærlige, religiøse Overbevisning; det afgørende Skridt tog han i 1610 ved Afskedigelse af Generalsuperintendenten Jacob Fabricius. Officielt traadte Hertugen dog ikke over til Calvinismen, saa at det gottorpske Slesvig blev forskaanet for en Gennemførelse af det i Tiden herskende Princip, at Undersaatterne i Tilfælde af Konfessionsskifte skulde følge Landsherren. Hans Søn satte ved sin Tiltrædelse alt paa den gamle Fod, og det lutherske Kirkeregimente fortsatte uantastet, dog med et mere liberalt Præg end i den kongelige Del, idet baade Hertugen og hans ledende Gejstlige stod den strenge Ortodoksi fjernere, end Tilfældet var med Christian IV og Stephan Klotz.

Paa den verdslige Forvaltnings Omraade anvendte Hertugerne i stigende Grad tyske Jurister, der som „lærde Landsknægte“ tog Tjeneste hos den højst bydende Fyrste og, udrustede med Citater

af Romerretten, kæmpede for Fyrstemagtens Sag. Begge Hertuger, navnlig Frederik III, førte en aktiv økonomisk Politik med stærke Indgreb i Næringslivet (jvf. S. 213). De storslaaede, til Dels eventyrlige Foretagender — Inddigningsarbejder, Byanlæg, Ekspeditioner til fjerne Lande — hemmedes dog af den bestandige og stedse stigende gottorpske Finansnød. Som Hjælpere anvendtes i stort Omfang fremmede, navnlig hollandske Ingeniører og Forretningsmænd, blandt hvilke adskillige var vindesyge Eventyrere. Det gottorpske Styre var da ikke egnet til at vinde Befolkningen, hverken de brede Lag eller Ridderskabet (jvf. S. 221). Hertil kom, at den store Foretagsomhed og ikke mindst den kostbare Hofholdning krævede mange Skatter. Dog maa det erindres, at relativt betydelige Beløb ogsaa gik til kulturelle Formaal, og at Hoffet paa Gottorp, takket være især Frederik III.s varme Interesse for Kunst og Videnskab, blev et Midtpunkt for Aandslivet.

Personlig var Johan Adolf jovial og vennesæl, ligesom Christian IV umaadeholden ved Drikkelaget; med stor Frimodighed skildrer hans Kansler Niels Junge i en til Hertugen afgivet Betænkning Følgerne af Rusen: „Marsklænde er blevet bortskænkede, adelig Frihed givet bort Til alt saadant, naadige Fyrste og Herre, giver Drukkenskaben Aarsag. Af Hjertet beklager vi fattige Tjenere det ofte, naar vi ser, at Eders fyrstelige Naade, der er rigeligt velsignet af Gud med Sjæls og Legems Gaver, i Eders blomstrende Alder allerede har store Besværligheder og Svagheder“. En ny Tids Kultur og Maadehold prægede derimod den begavede og fint dannede Frederik III, der af en engelsk Gesandt karakteriseres som „*a temperate, fine and discreet gentleman*“. Ud fra en ikke almindelig human Synsmaade afskyede han Drikkelagets Raahed, ligesom han havde et klart Blik for de ulykkelige Følger af Krigene, ikke mindst for Menigmand.

ANDET AFSNIT
KAMPEN MELLEM KRONEN
OG GOTTORP 1660—1721.

1. Kongen og Hertug Christian Albrecht (1660—1694).

Tidsrummet 1660—1721 er som Helhed i endnu højere Grad end de foregaaende Aartier præget af Kampen mellem Kongen og den gottorpske Hertug, en Kamp, der forsaavidt fik en anden Karakter, som den ikke mere førtes mellem Lensherren og hans Vasal. Dog bestod Fællesregeringen endnu, ligeledes den nedarvede Union mellem Kongeriget og Hertugdømmerne med Forpligtelse til gensidig militær Hjælp. Hertugen, for hvem Fællesskabet betød den sidste Rest af Fortidens Afhængighed, søgte Gang paa Gang at faa det afskaffet i Overensstemmelse med den ved Traktaterne af 1658 og 60 truffne Aftale om senere Forhandling; af

samme Grund holdt man fra kongelig Side paa Bevarelsen heraf og støttedes heri af Ridderskabet.

Foreløbigt optraadte de to Landsherrer efter gammel Tradition imidlertid nogenlunde enigt ved *Landdagene*. Trods Stændermagtens Svækkelse bestod Skattebevillingsretten endnu, men Forhandlingerne om Skatterne fik mere og mere Karakter af Studehandel; hver Part stillede sine Krav med Henblik paa, at der skulde tages fra eller lægges til, indtil man efter tilstrækkelig langvarig Tovtrækning mødtes paa Halvvejen. Modsat det tidligere Forhold blev det efter 1660 Kongen, der optraadte med størst Skarphed, medens Hertugen var noget mere lemfældig i sine Krav. Christian Albrecht havde ogsaa ved sin Hylding (1661) gjort den Indrømmelse at bekræfte Privilegierne før Aflæggelsen af Hyldingseden.

Det personlige *Forhold mellem de to Fyrster* bedredes i nogen Grad i Frederik III.s sidste Aar. Fra dansk Side virkede navnlig Christoffer Gabel for en Udsoning, og Frugten af disse Bestræbelser blev et Parti mellem Christian Albrecht og Kongedatteren Frederikke Amalie (1667). Et Møde fandt Sted ved Danevirke, ved hvilket den i sine yngre Dage smukke og statelige Hertug indtog baade Kongen og Dronningen for sig, kort efter fejredes Brylluppet i Glückstadt, og samtidigt med dette sluttedes et Forlig, hvorved en Del mindre Stridsspørgsmaal udjævnedes. En fælles Opgave havde de to Fyrster yderligere i disse Aar i Styrelsen af Slægtens Stamlande Oldenburg og Delmenhorst, som de i Egenkab af Arvinger efter den barnløse Grev *Anton Günther* efter Aftale med denne havde overtaget allerede før Grevens Død, i 1667. Samtidigt udvidedes den kongelige Del af Slesvig ved Inddragelse af baade det sønderborgske og det nordborgske Hertugdømme (1668 og 1669), efter at de sidste Hertuger, trængte af deres talrige Kreditorer, var erklærede konkurs.

Det taalelige Forhold mellem Landsherrerne fik ikke lang Varighed, efter at *Christian V* havde besteget Tronen (Februar 1670). Det skulde snart vise sig, at Besejringen af Gottorp var et

Hovedformaal for denne Konge, der førte sin Kamp for Slesvig med lige saa stor Utrættelighed og ligesaa ringe Udbytte som Erik af Pommern halvtredie Aarh. tidligere. Til at begynde med traadte det oldenburgske Spørgsmaal i Forgrunden. Som Arving til Oldenburg og Delmenhorst havde foruden Kongen og den gottorpske Hertug ogsaa Hertug Joakim Ernst af Pløn meldt sig i Egenskab af Repræsentant for de sønderborgske Linier, og det herved rejste Stridsspørgsmaal var blevet indanket for Kejserretten. Medens den plønske Hertug blev skarpt afvist af Gottorp, stillede man sig fra kongelig Side imødekommende overfor hans Krav, hemmelige Forhandlinger indleddedes, og i December 1670 sluttedes et Forlig, ved hvilket Joakim Ernst overdrog Kongen sine eventuelle Rettigheder til Grevskaberne mod Vederlag dels i Penge, dels i det nylig inddragne nordborgske Hertugdømme. Forudsætningen for Forligets Virkeliggørelse indtraadte, da Pløn nogle Aar senere (1673) ved Dom af det kejserlige Rigshofraad fik tilkendt Oldenburg og Delmenhorst.

Imidlertid var *Spændingen i Forholdet til Gottorp* vokset, samtidig med at det trak op til *Krig* („den skaanske Krig“) *mellem Danmark og Hertugens nære Forbundsfølge Sverige*. Ved en Landdag i Foraaret 1675 — den sidste regulære Landdag, som blev afholdt — opstod ny Strid, idet man ikke kunde enes om Fordeelingen af Stændernes Bevilling. Et Forsøg paa en fredelig Afgørelse af hele det gottorpske Mellemværende foretoges i sidste Øjeblik af Griffenfeld, der ved en Forhandling med Kielman (i Juni 1675) tilbød en Afstaaelse af Oldenburg til Hertugen mod Vederlag til Kongen i de gottorpske Dele af Slesvig. En lykkelig Løsning syntes indenfor Rækkevidde, men med en man kan gerne sige tragisk Kortsynethed afbrødes Underhandlingerne fra kongelig Side ved Efterretningen om Danmarks Forbundsfølges, Kurfyrsten af Brandenburgs, Sejre over Sverige. Man haabede nu at kunne naa Maalet uden at bringe Ofre. Hertugen blev holdt tilbage som Fange i Rendsborg, hvor han havde indfundet sig

efter kongelig Indbydelse, og tvunget til at indgaa et Forlig, den saakaldte Rendsborg-Traktat, hvorved han gav Afkald paa de ved Fredsslutningerne 1658 og 1660 vundne Fordele — saavel Suveræniteten over Slesvig som Svavsted Amt og det halve Domkapitelgods. Under den paafølgende Krig blev Kielman ført som Fange til København, hvor han nogle Maaneder senere døde. Da Hertugen ikke, som bestemt i Traktaten, vilde søge om Forlening, *beslaglagde Kongen* 1. Decbr. 1676 *den hertugelige Del af Slesvig*. Som saa ofte baade før og senere blev imidlertid de storpolitiske Forhold bestemmende for Gottorps Skæbne. Krigen mellem Danmark og Sverige var kun et Led i Opgøret mellem Sveriges allie-rede, Frankrig, og dets Fjender, den store Alliance mellem disse opløstes, en efter en sluttede Danmarks Forbundsfæller Særfred, og Danmark maatte da ogsaa ved Fredsslutningerne i Fontaine-bleau og Lund 1679 opgive, hvad det under Krigen havde erobret fra Sverige. I Freden indbefattedes Forholdet til Hertugen, idet en Biartikel til *Fontainebleau Traktaten* forordnede hans Genindsættelse i alle hans Besiddelser og i Suveræniteten over Slesvig.

Til Trods for dette Nederlag opgav Christian V dog ikke Haabet om paany at komme Gottorps Magt til Livs. Hans Stil-ling styrkedes ved den endelige Erhvervelse af Oldenburg og Delmenhorst (1680) og ved Tilnærmelse til Sverige — Gottorps hid-tidige Forbundsfæller, Frankrig og Brandenburg. Støttet hertil søgte han paa forskellige Maader at unddrage sig Udførelsen af de i 1679 aftalte Betingelser, saaledes som de, og langt fra uden Berettigelse, opfattedes fra gottorpsk Side, indtil han endelig i April 1684 tilstillede Hertugen et Forslag til Forlig, som ikke blot indeholdt de samme Bestemmelser som Rendsborg-Traktaten, men ogsaa forbød ham at slutte Traktater med fremmede Magter, bygge Fæstninger og holde Hær o.s.v., kort sagt afskar ham fra at udøve samtlige en suveræn Fyrstes Rettigheder. Da Christian Albrechts Svar blev et Afslag, udstedte Christian V (Maj 1684) et aabent Brev, hvorved han *inddrog den hertugelige Del af Sles-*

vig og atter (ved den saakaldte „Reunion“) forenede den med den kongelige Del. Samtidigt besattes de gottorpske Besiddelser af kongelige Tropper, de gottorpske Undersaatter maatte aflægge Ed til deres nye Herre, og ved en særlig Hylding paa Gottorp modtog Kongen som Indehaver af den suveræne, eneste Regering over Slesvig Ridderskabets Troskabsed.

Heller ikke denne Gang blev Christian V.s Besiddelse af det samlede Slesvig af Varighed, skønt han søgte at omgærde den med de kraftigst mulige Midler. De politiske Konjunkturer vendte sig til Fordel for Gottorp-Sverige, Danmark svigtedes af sine Forbundsfæller, medens Vestmagterne og Brunsvig—Lyneborg greb ind til Fordel for Hertugen. Kongen maatte da bekvemme sig til Forhandlinger, som først afsluttedes to Aar senere med *Forliget i Altona* Juni 1689. Ved den herom afsluttede Traktat, der (modsat Fontainebleau-Freden) var saa klart affattet, at modstridende Fortolkninger ikke var mulige, genindsattes Hertugen paany i sine Lande og alle sine Rettigheder.

I Tidsrummet siden Christian V.s Tronbestigelse havde Kongen været Angriberen i den standende Strid, og den stærkere Magts gentagne Overgreb ved Vold eller Løftebrud overfor den svagere Part kan ikke andet end vække Uvilje hos en dansk Iagttaget i Nutiden. Imidlertid maa det huskes, at en dansk Revanchepolitik overfor Sverige siden det forfærdelige Nederlag og Tab 1658—60 var uundgaaelig, og det gottorpske Hertugdømme kom saaledes med som en Brik i de større Staters Spil — en Stilling, hvori det selv havde bragt sig ved sin stadig fastere svenske Alliance, af hvilken det jo ogsaa i den sidste Menneskealder havde høstet rig Fordel. Som de geografiske og politiske Forhold laa, var det utaaleligt for den danske Konge ved sine Landes Grænser, til Dels ogsaa indenfor disse, at have en fjendtligsindet Magt, hvis komplette Afhængighed af og Samvirken med Danmarks „Arvefjende“ betød en stadig Trusel, ja, til Tider opfattedes som en Fare for Rigets Eksistens. Det var med god Grund, naar Kongen

*Christian V (1670—1699).
Maleri af J. d'Agar (Rosenborg).*

*Hertug Christian Albrecht af Gottorp (1641—1694).
Kopi af Strack (1861) etter D. Klöcker (1671) (Frederiksborg).*

i nogle Optegnelser af 1684 erklærede om Christian Albrecht, at han ved sine Intriger og „skadelige Alliantzer med fremmede Potentater har været som een Schlange udi Woris Barm“. Men hertil kom, at Sønderjylland og den fulde Besiddelse heraf i sig selv var et vigtigt Formaal, for ikke at sige en Hjertesag for Christian V. I hans ovenfor anførte Optegnelser hedder det saaledes, at Slesvig, efter at den hertugelige Del nu af Kongen (ved Reunionen) er sammenføjet med den kongelige, i al Evighed skal forblive en Enhed, saaledes at ingen Deling mere maa finde Sted, heller ikke til kongelige Prinsers Underhold, som hellere maa blive dem anvist i Danmark eller Norge. Samtidigt viste han i Handling sin Hensigt saavidt muligt at adskille Slesvig fra Holsten, idet der 1684 oprettedes et særligt Justitskancelli paa Gottorp, der for Slesvigs Vedkommende afløste det for begge Hertugdømmer fælles Regeringskancelli i Glückstadt, ligesom den fælles Landekiste (i hvilken Skatterne indbetalles) blev skilt i en slesvigsk og en holstensk. Disse Reformers havde naturligvis kun Bestand til 1689, men de viser tydeligt Kongens Hensigt.

Forholdet mellem Christian V og Christian Albrecht var efter Altona-Forliget fredeligere, end man skulde have ventet. De to Svogre frembyder som Personligheder visse beslægtede Træk. De var begge af en varmblodig Natur, jævne af Evner, Væsen og Optræden, men samtidigt stærkt opfyldte af deres Fyrstemagt og dens Hævdelse, desuden udholdende indtil Stædighed i Forfølgelsen af een Gang fattede Planer. Maaske i Kraft af en vis gensidig Sympati kunde de derfor, selv efter de skarpeste Konflikter, omgaas venskabeligt ved personlige Sammenkomster. Anderledes blev, som vi skal se, Forholdet efter Hertugens Død 1694.

2. Hertug Frederik IV.s Stræben efter Uafhængighed. Den gottorpske Formynderregering. Fællesstyre og Ridderskab.

Christian Albrechts Søn, Hertug Frederik IV, en smuk ung Mand, velbegavet, stolt og lidenskabelig var uden Hemning af

Magnus von Wedderkop (1637—1721).
Stik af Fritsch efter Maleri af
von der Hude.

nogen Art opfyldt af den gottorpske Trang til Selvhævdelse og det deraf følgende bitre Fjendskab overfor Danmark. Heri støttedes han af sin vigtigste Raadgiver, *Magnus v. Wedderkop*, der var Søn af en husumsk Købmand og ved sin diplomatiske Dygtighed havde arbejdet sig frem til de højeste Embeder i gottorpsk Statstjeneste. Som Regeringspræsident ledede han i de følgende Aar den skarpe Politik mod Danmark. Alliancen med Sverige blev mere intim end nogen Sinde, ogsaa takket være Ægteskabet mellem

Hertugen og Karl XII.s Søster Hedevig Sofia, fuldbyrdet 1698. I nogle Optegnelser fra dette Aar udtrykker Christian V sin Frygt for, at Gottorp med Tiden skal arve Sveriges Krone, og at de danske Konger herefter skal være omringede fra alle Sider og „nepeligen uden faare skulde kunde reise fra it sted til det andet“. Der laa derfor meget reelle Bevæggrunde bag den danske Regerings i de følgende Aar stadig gentagne Forsøg paa at hindre Hertugen i at hverve Tropper, anlægge Skanser m. m. Hertug Frederik kunde heroverfor og med Rette paakalde Altonatraktaten som Hjemmel for sine suveræne Rettigheder og gjorde det ogsaa med stor Skarphed. Som en sidste Udvej henviste man fra kongelig Side til de gamle Unionstraktater mellem Riget og Hertugdømmerne og til Fyrsternes Fællesregering, for herved at lægge Baand paa den unge ærgerrige Hertugs Udfoldelse som uafhængig Fyrste. Fra 1696 førtes i en Aarrække de saakaldte Pinneberg-Forhandlinger (som i Virkeligheden foregik i Hamborg) mellem

i nogle Optegnelser af 1684 erklærede om Christian Albrecht, at han ved sine Intriger og „skadelige Alliantzer med fremmede Potentater har værît som een Schlange udi Woris Barm“. Men hertil kom, at Sønderjylland og den fulde Besiddelse heraf i sig selv var et vigtigt Formaal, for ikke at sige en Hjertesag for Christian V. I hans ovenfor anførte Optegnelser hedder det saaledes, at Slesvig, efter at den hertugelige Del nu af Kongen (ved Reunionen) er sammenføjet med den kongelige, i al Evighed skal forblive en Enhed, saaledes at ingen Deling mere maa finde Sted, heller ikke til kongelige Prinsers Underhold, som hellere maa blive dem anvist i Danmark eller Norge. Samtidigt viste han i Handling sin Hensigt saavidt muligt at adskille Slesvig fra Holsten, idet der 1684 oprettedes et særligt Justitskancelli paa Gottorp, der for Slesvigs Vedkommende afløste det for begge Hertugdømmer fælles Regeringskancelli i Glückstadt, ligesom den fælles Landekiste (i hvilken Skatterne indbetaltes) blev skilt i en slesvigsk og en holstensk. Disse Reformers havde naturligvis kun Bestand til 1689, men de viser tydeligt Kongens Hensigt.

Forholdet mellem Christian V og Christian Albrecht var efter Altona-Forliget fredeligere, end man skulde have ventet. De to Svogre frembyder som Personligheder visse beslægtede Træk. De var begge af en varmbloedig Natur, jævne af Evner, Væsen og Optræden, men samtidigt stærkt opfyldte af deres Fyrstemagt og dens Hævdelse, desuden udholdende indtil Stædighed i Forfølgelsen af een Gang fattede Planer. Maaske i Kraft af en vis gensidig Sympati kunde de derfor, selv efter de skarpeste Konflikter, omgaas venskabeligt ved personlige Sammenkomster. Anderledes blev, som vi skal se, Forholdet efter Hertugens Død 1694.

2. Hertug Frederik IV.s Stræben efter Uafhængighed. Den gottorpske Formynderregering. Fællesstyre og Ridderskab.

Christian Albrechts Søn, Hertug Frederik IV, en smuk ung Mand, velbegavet, stolt og lidenskabelig var uden Hemning af

Magnus von Wedderkop (1637—1721).
Stik af Fritsch efter Maleri af
von der Hude.

nogen Art opfyldt af den gottorpske Trang til Selvhævdelse og det deraf følgende bitre Fjendskab overfor Danmark. Heri støttedes han af sin vigtigste Raadgiver, *Magnus v. Wedderkop*, der var Søn af en husumsk Købmand og ved sin diplomatiske Dygtighed havde arbejdet sig frem til de højeste Embeder i gottorpsk Statstjeneste. Som Regeringspræsident ledede han i de følgende Aar den skarpe Politik mod Danmark. Alliancen med Sverige blev mere intim end nogen Sinde, ogsaa takket være Ægteskabet mellem

Hertugen og Karl XII.s Søster Hedevig Sofia, fuldbyrdet 1698. I nogle Optegnelser fra dette Aar udtrykker Christian V sin Frygt for, at Gottorp med Tiden skal arve Sveriges Krone, og at de danske Konger herefter skal være omringede fra alle Sider og „nepeligen uden faare skulde kunde reise fra it sted til det andet“. Der laa derfor meget reelle Bevæggrunde bag den danske Regerings i de følgende Aar stadig gentagne Forsøg paa at hindre Hertugen i at hverve Tropper, anlægge Skanser m. m. Hertug Frederik kunde heroverfor og med Rette paakalde Altonatraktaten som Hjemmel for sine suveræne Rettigheder og gjorde det ogsaa med stor Skarphed. Som en sidste Udvej henviste man fra kongelig Side til de gamle Unionstraktater mellem Riget og Hertugdømmerne og til Fyrsternes Fællesregering, for herved at lægge Baand paa den unge ærgerrige Hertugs Udfoldelse som uafhængig Fyrste. Fra 1696 førtes i en Aarrække de saakaldte Pinneberg-Forhandlinger (som i Virkeligheden foregik i Hamborg) mellem

de to Parter, men uden Resultat. Ved en enkelt Lejlighed greb Christian V ogsaa ind med Vaabenmagt ved at lade sine Tropper nedrive de gottorpske Skanseanlæg i det sydvestlige Slesvig; Skanserne rejstes dog snart igen. Lyneborg, der i Kraft af sin Beliggenhed var en for Danmark meget farlig Fjende, sluttede sig til den svensk-gottorpske Alliance, og Karl XII sendte fra Nordtyskland sin Svoger svenske Tropper.

Hertug Frederik IV af Gottorp (1671—1702).
Stik af van Gunst efter Tegning af L. Weyandt.

Saaledes var Stillingen ved Christian V.s Død 1699. Hans Søn og Efterfølger *Frederik IV* beholdt sin Faders Raadgivere, blandt hvilke den fødte Slesviger *Thomas Balthasar v. Jessen* ledede Udenrigspolitikken, og fortsatte hans Politik. Efter at en Alliance var sluttet med Rusland og Sachsen, mente man fra dansk Side at kunne føre det afgørende Slag mod Gottorp. I Foraaret 1700 begyndte *Felttoget med Indrykning i Hertugens Lande* og Erobring af Frederiksstad. En Belejring af Tønning maatte derimod opgives, efter at der var indløbet Efterretning om, at en svensk-lyneborgsk Hær var gaaet over den holstenske Grænse. Da Danmark derimod paa Grund af Afstanden ikke kunde faa Hjælp af sine Forbundsfejer, havde det overfor denne Overmagt ingen anden Udvej end at begynde Fredsunderhandlinger, som yderligere fremskyndedes ved Budskabet om Karl XII.s Landgang paa Sjælland. Den 18.

August sluttedes *Freden i Travendal*. Herved fastsloges Gottorps uindskrænkede Ret til at holde Hær, slutte Forbund og bygge Fæstninger. De gamle Unioner og Fællesregeringen bekræftedes, men saaledes, at Hertugens fulde Ligeberettigelse indenfor Fællesskabet sikredes. Endvidere skulde Kongen betale en Skadeserstatning paa 260.000 Rdl. Sverige og Lyneborg indbefattedes i Freden, og de svenske Tropper forlod snart efter Sjælland.

Travendaltraktaten betød et Højdepunkt for Gottorps uafhængige Magtstilling i Forholdet til Danmark. Hertug Frederik, i hvis Aarer der synes at have været noget af Stamfaderen Hertug Adolfs urolige Krigerblod, kunde imidlertid ikke finde sig i at sidde hjemme i sit lille Hertugdømme. Da Karl XII vendte sine Vaaben mod Øst, fulgte han sin Svoger og Ven paa hans Krigstog og fandt Døden i Slaget ved Klissow 1702. I hvilken Grad Krige og Fremskaffelse af de hertil nødvendige Penge var et Hovedformaal for ham, fremgaar af en højst ejendommelig Transaktion, foretaget en Maaned før hans Død. Ved denne forpagtede han hele sit Hertugdømme til en indvandret Tysker, Oberstløjtnant Tilemann Andreas v. Bergholtz; sammenknyttet med Forpagtningen var et Komplex af storslaaede Planer til Ophjælpning og Udnyttelse af Landenes økonomiske Hjælpkilder ved Byanlæg, Indkaldelse af Hollændere, Oprettelse af Fabrikker o.s.v. — Planer, der fortsætter en Linie i den gottorpske merkantilistiske Politik. Det hele Styre varede imidlertid kun nogle Dage, til Efterretningen om Hertugens Fald var ankommet.

For Frederik IV.s kun toaarige Søn *Karl Frederik* indsattes en *Formynderregering*, bestaaende af Gehejmerraadskollegiet under Ledelse af den afdøde Hertugs Broder Christian August som Administrator. Den virkelige Magt laa imidlertid til at begynde med hos Wedderkop, senere hos en anden af Gehejmerraaderne, den tyskfødte Otto Heinrich v. Görtz, hvem det lykkedes at vinde Administratorens Bevaagenhed. En fleraarig Strid om Magten mellem de to Rivaler endte med Wedderkops Fald 1709, og Görtz

blev nu den ledende, baade indad- og udadtil. Ved et haardt, tyrannisk og lovløst Finansstyre, for hvilket ingen Midler var for slette, skaffede han Penge til et yppigt Hofliv og til egen Berigelse. Som Leder af Udenrigspolitikken var han langtfra uden Evner, men takket være sin Rænkefuldhed og fuldkomne Samvittighedsløshed ødelagde han i det lange Løb Spillet for sig selv.

I de første Aar efter Travendalfreden indtraadte der, skønt baade Wedderkop og Görtz var alt andet end danskvenlige, en Afslappelse i Spændingen mellem Danmark og Gottorp. Sveriges Svækkelse under Krigen nødvendiggjorde en fredeligere Indstilling fra hertugelig Side, og en fælles Optræden overfor Ridderskabets i denne Periode mere aktive Holdning var ogsaa paa krævet. I lange Tider havde *Fællesstyret* næsten ligget stille, dels paa Grund af indbyrdes Uenighed mellem Fyrsterne, dels paa Grund af navnlig den enevældige Konges Uvilje mod Samvirken med Landdagen, der af Christian V karakteriseres som en „forsamling eller complot“ som „gemeenlig er aff ond consequenz og til den Kongelige Souverainitets præjuditz“. En Landdag var ikke afholdt siden 1675, Skatten, der nu var blevet en fast „Kontribution“, udskreves uden Bevilling, Hylding og Privilegiebekræftelse fandt ikke mere Sted ved Tronskifte. Ridderskabet gjorde da ved Overrækkelse af et Bønsskrift (Januar 1708) et Fremstød til Bedste for Fællesregering og Stænderstyre, hvis Afskaffelse efter den her givne Fremstilling vilde føre til Fattigdom og Elendighed for alle Befolkningsklasser uden Undtagelse. Fra fyrstelig Side gik man efter en Del Forhandlinger ind paa Sammenkaldelse af Prælater og Ridderskab (men ingen Repræsentanter for Stæderne) til en „*Landdagsforsamling*“, som fandt Sted i *Rendsborg 1711—12*. Ved denne Forsamling — som Regeringerne ikke vilde have anerkendt som en egentlig Landdag — opnaede Ridderskabet, mod Ydelse af 200.000 Rdl. som Laan og Gave til Kongen og 100.000 som Gave til Hertugen, at Privilegierne blev bekræftede, omend med Forbehold, og at Hylding stilledes i Udsigt, naar

bedre Tider var indtraadt. Desuden lovede Fyrsterne fortrinsvis at bruge indfødte adelige ved Embedsbesættelser og ikke at tage imod Adelens bortløbne Livegne i deres Amter og Byer. En Del andre Begæringer blev afslaaede, og angaaende fremtidige „Landdagsforsamlinger“ var Udtalelserne vage. Saadanne blev i alle Tilfælde, trods den følgende Krigstids mange Ekstraskatter, ikke mere afholdt. — Som sædvanligt havde Regeringerne under disse Forhandlinger vist en fælles Front overfor Ridderskabet, og ogsaa en Del andre til Fællesstyret knyttede Spørgsmaal var blevet afgjort ved forskellige samtidigt afsluttede Overenskomster mellem Kongen og den hertugelige Formynderregering.

3. Erobringen af det gottorpske Slesvig. Inkorporationen og Arvehyldingen 1721.

Det forholdsvis fredelige Forhold ændredes foreløbigt ikke, da Danmark i 1709 paany begyndte Krig med Sverige. Stillingen blev dog efterhaanden meget vanskelig for Gottorp, navnlig efter at Krigsskuepladsen var henlagt til Nordtyskland. Den svenske Hær under Stenbock rykkede i December 1712 efter at have besejret de danske Tropper ved Gadebusch ind i Hertugdømmerne, hvor Ejdersted blev besat. En forenet dansk-russisk-sachsisk Hær fulgte langsomt efter, og den gottorpske Hovedfæstning Tønning havde derfor stor Betydning for Stenbock som Tilholdssted. Fra gottorpsk Side afgav man overfor Kongen Forsikringer om den strengeste Neutralitet, officielle Ordre i Overensstemmelse hermed affærdigedes til Kommandanten i Tønning, men samtidigt fik han hemmelig Befaling (bl. a. et forfalsket Brev fra Hertug Karl Frederik) af modsat Indhold. I Februar 1713 aabnede han da Portene for Svenskerne. Umiddelbart herefter besattes Hertugens Amter af Frederik IV.s Tropper og underlagdes den kongelige Overhøjhed, idet man fra kongelig Side ikke troede paa de gottorpske Forsikringer om ingen Lod eller Del at have i det skete. Stenbock

Johannes Mejers Grundriss af Tønning 1651 (Danckwerth, Landesbeschreibung der Herzogth.).

kapitulerede mod at faa fri Udmarch i Maj, men først tre Fjeringaar senere, i Februar 1714, overgav Tønning's gottorpske Besætning Fæstningen. Ved denne Lejlighed kom de kompromitterende Brevskaber for Dagen, og Beviset for Falskneriet var saaledes ført. Görtz, der i Mellemtiden havde søgt at redde Stumperne ved et storstilet, mod Danmark rettet diplomatisk Intrigespil, var hermed færdig i Hertugdømmerne. Hans senere Løbebane som Karl XII.s Minister og hans Død paa Skafottet i Stockholm er vel kendt.

Efter Tønning's Overgivelse var de hertugelige Besiddelser i Kongens Haand. Det gottorpske Slesvigs Skæbne afgjordes, da Hertug Karl Frederik selv ikke vilde gaa ind paa en Afstaaelse, ved danske Underhandlinger med forskellige interesserede Magter. Baade Preussen og Hannover sluttede sig til Danmarks Forbundsfæller, og da Kurfyrsten af Hannover i 1714 havde besteget Englands Trone som Kong Georg I, garanterede han ogsaa i denne Egenskab de danske Konger Besiddelsen af Hertugdømmet Slesvig. Samme Garanti ydedes af Frankrig. Den 3. Juli 1720 sluttedes *Freden med Sverige* i Frederiksborg, men først efter Modtagelsen af *de engelske og franske Garantiakter* ratificerede Frederik IV i Oktober s. A. Frederiksborgtraktaten, ved hvilken man fra svensk Side forpligtede sig til ikke at yde Hertugen af Gottorp nogen Bistand. De af Danmark erobrede svenske Lande i Tyskland blev herefter tilbagegivne, ligesom Karl Frederik blev gendindsat i den hertugelige Del af Holsten.

Efter at Erhvervelsen af det gottorpske Slesvig saaledes var sikret, gjaldt det om at gennemføre en Ordning af dets Forhold indadtil. I 1684 havde man i det om „Reunionen“ udstedte Patent indskrænket sig til at erklære den hertugelige Del for forenet med den kongelige, og samme Udtryk om den forestaaende Akt anvendtes i de af Tyske Kancelli i 1721 affattede oprindelige Udkast, dels til et Patent om den forestaaende Hylding, dels til den Hyldingsed, der ved samme Lejlighed skulde aflægges af de got-

4. Med det foreskrevne Raadl. Breitenau Saagen betriff. at det forhogstium-
 bestofsig, som Lingenius Sammenmaalen i Incorporationen af den
 ene Separates Suveræes forhogstium i Regjeren, antaketh, end folger
 gaffaltem det Overgriift i Schleswig i Continuereen, de om i
 Blatte Sings Rofe i 3. Hesten Rattichens i med Dan Gas ni
 finden det ob glinef det gaffaltem Raadl. Breitenau G. Rattichens
 Saagen anfueh, det falde den den gævnste som det gæ
 ston 3. ant veigen i Linnen, som end befunden i forfæden
 i Importance, det man folger niht alfofort den niht
 det i den endron, befunderen pette, a pro pette, Und alfo
 det Overgriift niht niht in d' Halla niht Regirung be-
 vordt Continuit niht den Dan, i den Saagen befunden i
 en det gævnst gaffaltem Raadl. von Breitenau i sig gævnst P. O.

At Frederik IV.s egenhændige Optegnelser ang. Inkorporationen af Slesvig
 (Rigsarkivet).

torpske Undersaatte. Ogsaa den gamle erfarne Diplomat, Gehej-
 meraad C. G. v. Breitenau, hvis Betænkning man indhentede, til-
 raadede, selv om han anførte Grunde baade for og imod, at lade
 det paany samlede Slesvig bestaa som et selvstændigt Hertug-
 dømme, hellere end at vælge den anden Udvej, der frembød sig,
 en Inkorporation i Danmarks Krone. Ikke des mindre blev det
 Inkorporationstanken, der sejrede. I den endelige Udfærdigelse
 af Edsformularen hedder det som Indledning, at Kongen har fun-
 det for godt at forene den fyrstelige Andel af Slesvig med den
 kongelige og for stedse igen at inkorporere den i Kronen som et
 gammelt, ved Tidernes Ugunst afrevet Stykke. Ved Eden for-
 pligtede man sig til Anerkendelse af Kongen som sin eneste suve-
 ræne Landsherre og til Troskab og Lydighed mod ham og hans
 Arvesuccessorer efter Kongelovens Lydende. Patentet anvender
 lignende Udtryk som Edsformularen: at forene den fyrstelige An-
 del med den kongelige og inkorporere den. Den skete afgørende

 *Edendesbenandter Theoderus Bokelman
Kufft urrinnon Herr in den Rand Husum -*

Thue kundt hiermit : Nachdem Ihre Königl. Majest. zu Dänne-
 marc/Norwegen etc. Mein allergnädigster König und Herr/kraft Dero
 sub dato Gottorf DEN 22. Augusti 1721. ausgelassenen Patens. das vorhin geive-
 sene Fürstl. Antheil des Herzogthums Schleswig mit dem Ihrigen
 zu vereinigen und Dero Throne als ein altes injuriâ temporum abgerisse-
 nes Stück / auff ewig wieder zu incorporiren für gutß befunden / auch /
 kraft selbigen Patens. mir aller gnädigst injungiren lassen / miß alhier /
~~Personlich einzufinden /~~ und in Dero alleinige Pflicht zu treten und
 den gewöhnlichen Erb-Huldigungs-Eyd in bebrüger form abzulegen. So
 gelobe und verpflicht Ich mich hiermit und in kraft dieses/das Ich Ihr.
 Königl. Majest. zu Dänne marc / Norwegen etc. Für meinen alleinigen
 Souverainen Landes-Herrn erkennen und halten / Derselben / wie auch
 Dero Königl. Erb-Successoren in der Regierung secundum tenorem Legis Regiæ,
 Treu/Hold und getwärtig seyn / allerhöchst-gedachte Ihr. Königl. Ma-
 jest. und Dero Königl. Erb-Hauses Nutzen / Bestes und Vortheil in
 allem äußersten Fleißes suchen und befördern / Schaden und Nachtheil
 aber / aller Möglichkeit nach / warnen / verhüten und abwenden / auch
 alles das jenige thun und leisten wolte / was einem getreuen und gebor-
 samsamen Erb-Unterrhan seinem Souverainen Könige und Landes Herrn zu
 thun und zu leisten schuldig ist : **So wahr mir Gott helffe und
 sein heiliges Wort :** ~~über~~ *über*trundlich meiner eigenhändigen Unterschrift.
den Copenhagen den 18. Aug. 1722

Theoderus Bokelman

Hyldingsed af Raadmand i Husum Th. Bokelman (Rigsarkivet).

Ændring af Kancelliets Udkast skyldes sikkert Frederik IV selv, idet han i samtidige, egenhændige Optegnelser (se S. 243) „Plat-ter dinges“ slutter sig til de af Breitenau fremførte Grunde for en Inkorporation, og han fortsætter hermed Linien i sin Faders Politik, selv om det aldrig var lykkedes Christian V paa varig Maade at virkeliggøre sine Planer.

I Overensstemmelse med de anførte Dokumenter foregik her-efter i Løbet af September Maaned den højtidelige Arvehylding

og *Edsaflæggelse*, først af Prælater, Ridderskab og Provster paa Gottorp Slot under Udfoldelse af et prægtigt Ceremoniel, dernæst af Præster, Købstæder og menige Indbyggere i de gottorpske Amters respektive Købstæder.

Angaaende Forstaaelsen af den foretagne Statsakt har der i Eftertiden været delte Meninger, idet ikke blot slesvig-holstenske Historikere, men ogsaa den danske Forsker Kr. Erslev har villet forklare Patentets noget kortfattede Udtryksmaade som betegnende en Inkorporation af den hertugelige Del ikke i Danmarks Krone, men i den kongelige Del. Uholdbarheden af denne Opfattelse er imidlertid i nyeste Tid paa overbevisende Maade paavist af H. Hjelholt. Tilbage bliver Spørgsmaalet om den kongelige Dels Stilling, idet Aktstykkerne intet indeholder om, at denne samtidigt blev inkorporeret i Kronen. Man kan dog næppe tænke sig, at den tidligere hertugelige Del herefter skulde være nøjere forbundet med Kronen end den kongelige, og Edsformularen anfører jo ogsaa den fyrstelige Andels Forening med den kongelige og dens Inkorporation i Kronen som to Sider af samme Akt. Naar der ikke skete nogen Forandring med den kongelige Del, har Grunden vel været den, at en saadan Forandring ansaas for overflødig. Kongelovens Arvefølge opfattedes i danske Regeringskredse allerede som gældende her, ligeledes paa mange Omraader i det mindste i Praksis den kongelige Enevælde, selv om den aldrig var blevet indført i Slesvig ved en formel „Arveenevoldsakt“. I samtidige officielle Udtalelser fremhæves det da ogsaa stærkt, at man nu endelig har opnaaet hele Hertugdømmets Genforening med Danmarks Krone. At de fælles Distrikter ogsaa regnedes hertil, er det rimeligt at antage, og et fyldestgørende Grundlag herfor forelaa jo i Ridderskabets Ed og Hylding af Kongen som Eneherre. Heldigt havde det imidlertid været, om Akterne havde givet et klarere Udtryk baade for, hvad der skete i 1721, og hvorledes de ansvarlige i Samtiden opfattede det skete, men navnlig, om man havde indført de tilsvarende Ændringer i *Forvaltningen*. En Adskillelse af

Slesvig fra Holsten var ganske vist foretaget, idet Frederik IV allerede i Efteraaret 1713 efter den militære Okkupation af de gottorpske Amter havde oprettet „Overretten paa Gottorp“, der ligesom tidligere Christian V.s Justitskancelli af 1684 skulde fungere som Regeringsmyndighed og øverste Domstol for hele Slesvig, saaledes at det for begge Hertugdømmer fælles Regeringskancelli i Glückstadt for Fremtiden kun skulde gælde for den kongelige Del af Holsten. En Videreførelse heraf vilde det have været, om man efter Inkorporationen og som Konsekvens af denne havde indført en Styrelse af Slesvig ganske som andre „Provinser“ af Riget. Noget saadant har aabenbart ogsaa foresvævet Frederik IV, idet han i sine tidligere anførte Optegnelser foreslaar at gaa frem „peu a peu“, saaledes at Overretten paa Gottorp *foreløbig* skal fortsætte som Regering. Som bekendt naede man aldrig ud over dette Standpunkt. Slesvigs administrative Indlemmelse fuldbyrdedes ikke, og Tyske Kancelli saavel som de lokale Regeringsmyndigheder vedblev at bestaa.

Kong Frederik IV. Pastel af Rosalba Carriera (ca. 1709) (Frederiksborg).

To Sider af »Det slesvigske Bæger«, der blev skænket Frederik IV den 10. Okt. 1721, af Gemalinden, Dronning Anna Sophia, i Anledning af Kongens 50 Aars Fødselsdag.

TREDIE AFSNIT

INDRE FORHOLD. 1544—1721.

1. *Forvaltning og Retsvæsen.*

Som det vil fremgaa af den foregaaende Skildring, skete der i Løbet af Tidsrummet en Forøgelse af Fyrstemagten paa Stændermagtens Bekostning. For *det kirkelige Styres* Vedkommende foregik den afgørende Forandring allerede ved Reformationen og den paafølgende Deling 1544. Det øverste kirkelige Regimente gik over til Fyrsten, og den nye Epoke betød saaledes en yderligere Splittelse og Fjernelse af Sønderjylland fra Kongeriget, idet man i Stedet for een Herre, Biskoppen af Slesvig, og over ham i den førreformatoriske Tid Ærkebiskoppen i Lund, fik tre, senere to Herrer. Sin Myndighed som Kirkens Overhoved udøvede den

gottorpske Hertug gennem en for hele Landsdelen fælles Generalprovst eller Superintendent; den første, der beklædte dette Embede, var den dygtige Kirkemand, Hamborgeren *Paul von Eitzen*, indkaldt af Hertug Adolf 1562. I Hans den Ældres Omraade nøjedes man med Amtsprovsterne, ligeledes i den kongelige Del, indtil Christian IV 1636 udnævnte den første kongelige „Generalsuperintendent“ *Stephan Klotz*. Der udfoldedes i alle tre Landsdele en flittig Lovgivervirksomhed, som for en stor Del var rettet mod at sikre Kirkers og Præsters Indtægter og Ejendomme, der ofte var blevet ilde medfarne i Overgangstiden inden Reformationen. Ogsaa mod Samfundets religiøse og moralske Opdragelse rettedes Forordningerne. Kirketugten var skarp og blev det endnu mere i det 17. Aarh., da Tidens tunge Nød manede til Bod.

Under det stramme Embedsvælde fandtes et ikke ringe Selvstyre indenfor det enkelte Sogn, udøvet gennem de af Menigheden valgte Kirkeværger, sognebefuldmægtigede og Helligdagsfogeder, der skulde tage sig af Kirkens Økonomi og vaage over den offentlige Moral. I Præstevalget deltog Menigheden siden Reformationen, for det meste ved Valgmænd, der udpegede en Kandidat efter Indstilling af Amtmand og Provst. Denne Fremgangsmaade blev fastslaaet ved en fyrstelig Fællesforordning af 1638; den af Menigheden udnævnte skulde ifølge denne kaldes af Amtmanden, dog først efter at være blevet eksamineret af Generalsuperintendenten. Ogsaa efter 1660 bevarede Menighederne deres Medbestemmesret. — I Sydslesvigs Godsdistrikter fandtes talrige adelige Patronatskald, til hvilke Godsejeren havde Kaldelsen; ved Forordning af 1636 fastsloges Menighedens Ret til at vælge mellem flere af Patronen indstillede.

Inden for *den verdslige Centralforvaltning* indtoges til at begynde med en vigtig Plads af Fyrsternes adelige Raadgivere, *Landraaderne*. Allerede i det 16. Aarhundredes anden Halvdel fik disse imidlertid farlige Medbejlere i de „*lærde Raader*“, for det meste fra Tyskland indkaldte Jurister af borgerlig Fødsel, der til-

førte Forvaltningen en hidtil ukendt Sagkundskab og Arbejdskraft og under alle Forhold hævdede den fyrstelige Myndighed med stor Skarphed. Betegnende for den indfødte Adels Stemning overfor de fremmede er følgende Hjertesuk af Niels Kaas (foranlediget af Forhandlinger med hertugelige Udsendinge): „Vi har fire Doctores imod os, og vi er slette (d. e.: jævne) Folk. Nu Gud give os den Helligaands Naade, at altingist maatte komme til en behagelig Ende!“ Baade Johan Adolf og Hertug Frederik forstod at vælge deres Raadgivere, og i de lærde Raader fandt de hvasse Forkæmpere, hvad enten det gjaldt Hævdelse af den gottorpske Uafhængighed eller af Fyrstemagten ved Forhandlinger med Kongen eller med Ridderskabet paa Landdagene. Dog var to af de indflydelsesrigeste hertugelige Statsmænd (Se S. 214 og 217) indfødte, nemlig *Egidius v. d. Lancken*, en fremragende Diplomat, men haard og herskesyg, og *Johan Adolf Kielman* (adlet under Navnet v. Kielmansegg), hvis dristige maalbevidste Politik skaffede Gottorp den store Sejr 1658—60. I den hermed indledede Epoke blev det gottorpske Styre mere end nogen Sinde paa godt og ondt præget af de lærde Raader, „Gehejmeraaderne“, og Gehejmeraadet, som nu udgjorde en fast Kreds af hertugelige Raadgivere, udøvede, navnlig i Formynderregeringens Aar, under Ledelse af Mænd som Wedderkop og Görtz en afgørende Myndighed. Med sidstnævnte afsluttedes paa en lidet værdig Maade Rækken af gottorpske Statsmænd, hvis Dygtighed saa ofte havde været forenet med utiltalende Karaktertræk, men aldrig i en Grad som hos denne, dens sidste Repræsentant i Slesvig.

Som rimeligt var, vakte Begunstigelsen af det fremmede Element Uvilje blandt Adelen overfor det gottorpske Regimente, saa meget mere som ogsaa Amtmandsembederne i Strid med Privilegierne og trods Landdagens idelige Indsigelser for det meste blev bortgivne til Indvandrere. Derimod tog Kongen næsten udelukkende sine Amtmænd af Ridderskabet, og ogsaa blandt de kongelige Raader udgjorde ved diplomatiske Sendelser endnu i Christian

IV.s Tid adelige Landraader stadig Flertallet ved Siden af og i Samvirken med de „lærde“. Hertil kom, at de behandlede Anliggender i mange Tilfælde ligesaavel angik Kongeriget som Hertugdømmerne. Det var da intet Under, at Flertallet af Adelen var mere kongelig- end hertugeligsindet, skønt Hertugen i højere Grad var Landenes egen Fyrste, og at man foretrak den kongelige Tjeneste, ogsaa paa Grund af det større Virkefelt. Det er vel gaaet flere som Ditlev Ahlefeldt (1617—86), der i sine Memoirer fortæller, at han „fandt det mere ærefuldt at tjene en stor Konge end en Fyrste, i det Haab, at der i saadan Tjeneste vilde forefalde mere artige Affairer i civile og militaire Sager, hvori jeg kunde øve min Forstand, end paa Gottorp“.

Den daglige Centraladministration foregik gennem henholdsvis det kongelige tyske Kancelli i København og det hertugelige paa Gottorp. Begge Kancellier bestod, modsat Danske Kancelli, af borgerlige Embedsmænd. Frederik III oprettede desuden straks efter sin Tronbestigelse en lokal baade dømmende og forvaltende Myndighed for de kongelige Dele af Hertugdømmerne, det saakaldte Regeringskancelli i Glückstadt, der skulde fungere som Mellemlid til Tyske Kancelli i København. Til dette og til Regeringskancelliet var knyttet forskellige kongelige Raadgivere — Theodor Lente, Christoffer Gabel og Dietrich Reinking —, der havde fulgt Frederik III fra Bremen, og som repræsenterede en Embedsmandstype, der var vidt forskellig fra de danske adelige Rigsembædsmænd, men derimod ved Dygtighed og Hensynsløshed beslægtet med den gottorpske. Ogsaa deres Virksomhed havde samme Maal: Reform af Forvaltningen, Udvidelse af Fyrstemagten, ikke blot i Hertugdømmerne, men ogsaa i Kongeriget, hvor Omvæltningen i 1660 for en stor Del skyldtes deres Bistand.

Enevældens Indførelse kunde ikke med Hensyn til de umiddelbare Følger blive i den Grad skelsættende i de kongelige Landsdele som i Riget. Kongemagten havde før 1660 været mere indskrænket her end i Hertugdømmerne, medens det omvendte blev Tilfældet

i den ny Epoke. Ridderskabet beholdt sine Privilegier, ligesom Landdagene levede videre, omend i svækket Skikkelse. Medlemmer af den slesvig-holstenske Adel tjente stadig Kongen baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne, men saaledes, at Tyngdepunktet mere og mere forskubbede sig fra disse til Riget. Til de mest fremtrædende — snarere paa Grund af Rigdom og en heldig Skæbne end Evner — hørte *Christian Rantzau* til Breitenburg, kongelig Statholder, tysk Rigsgreve, Ejer af en Række nørrejydske Godser, Lensmand paa Tranekær, efter 1660 Frederik III.s Premierminister. En Løbebane, der fulgte samme Linie, tilbage lagde hans Svigersøn, den dygtige Statsmand *Frederik Ahlefeldt* til Søgaard, der endte som Præsident i Statskollegiet og begge Kancellier. Paa Landdagene var det, som vi har set, nu Kongen, der fulgte den skarpeste Kurs overfor Stænderne, modsat Forholdet i Christian IV.s Tid. Overhovedet maatte Enevælden, skønt den ikke blev indført i Sønderjylland ved en formelig Statsakt, og skønt dens Indførelse, som vi har set, ikke dannede Epoke her i samme Forstand som i Kongeriget, i Tidens Løb dog til en vis Grad paavirke Styrelsen ogsaa af de kongelige Landsdele, saa meget mere som den enevældige Konges egen Opfattelse af Undersaatternes Stilling aabenbart ikke har rummet større Forskelligheder. Saaledes affattedes de kongelige Embedsmænds Bestallinger efterhaanden i væsentlig samme Udtryk, hvad enten de paa gældende var ansatte Nord eller Syd for Kongeaa. Indenfor Centralforvaltningen var den vigtigste Reform efter 1660 Indførelsen af Kollegiestyret. Dette gennemførtes i Tyske (saavel som i Danske) Kancelli og ligeledes i Rentekammeret, under hvilket Styrelsen af baade Hertugdømmernes og Rigernes Finanser hørte. Det glückstadtiske Regeringskancelli var allerede tidligere kollegialt organiseret. For Slesvigs Vedkommende afløstes det, som ovenfor bemærket, 1713 af Overretten paa Gottorp, der ligesom Regeringskancelliet var baade administrerende og dømmende.

Bærerne af *den lokale Forvaltning* var Amtmændene, hvis

Myndighed under Bestræbelserne for at skabe et fastere og mere tidssvarende Styre var stigende. Saa godt som alle Amtmænd var fast lønnede og forpligtede til Regnskabsaflæggelse. Amtsforvaltningen var som Helhed endnu tungt virkende og indviklet, ogsaa fordi hvert Amt bestod af meget uensartede Bestanddele (især stammende fra tidligere kirkeligt Gods). Det er betegnende, naar Amtsskriveren i Aabenraa foreslaar at benaade en Drabsmand, der er svoret fredløs af Sandemændene, da det vil blive vanskeligt at bemægtige sig hans Person, fordi der i hans Landsby — Strandelhjørn — kun er een fyrstelig Undersaat, men syv kongelige, hos hvem han kan søge Tilflugt. Ogsaa indenfor de mindre Forvaltningsenheder, Herrederne, havde Landsherrens Repræsentant, Herredsfogeden, den største Myndighed baade i Forvaltningen og Retsplejen, men dette Styre var uden al Bureaukratisme, da Herredsfogeden var en Bonde. I Løbet af det 17. Aarh. begyndte Herredsfogederne dog at udsondre sig som en særlig Klasse, ogsaa fordi Stillingen undertiden beklædtes af en Mand fra Byen. I Landsbyerne var det folkelige Selvstyre bevaret, idet hvert Landsbysamfund uden Indblanding fra oven ordnede sine egne Anliggender.

Grundlaget for *Retsvæsenet* var stadig Jydske Lov, og Vedtagelsen af Christian V.s danske Lov (der kun fik Gyldighed i Kongeriget) maatte derfor uddybe Kløften mellem Sønder- og Nørrejylland. Romerretten begyndte imidlertid at gøre sig gældende, tidligst i de gottorpske Stadsretter og Landskabslove. Paa Strafferettens Omraade afløste den kejserlige, fælles tyske Straffelov efterhaanden Jydske Lovs Bestemmelser. Fra By- og Herredsting, hvor Raadmænd, By- og Herredsfogeder dømte, ligesom tidligere i visse Tilfælde under Medvirkning af Sandemænd og Nævninge, appelleredes til Amts- (senere Overamts) retten. Andre overordnede Domstole var Regeringskancelliet i Glückstadt, hvis Raader ogsaa havde Sæde i Overamtsretten, og den adelige Landret, som var Adelsens Værneting og tillige Appelret for de

adelige Birketing. Disse fandtes (jfr. S. 262) kun i Sydøstslesvig, medens de adelige Fæstebønder iøvrigt søgte til Herredstinget.

2. Adel og Bondestand.

Den sønderjydske Herremandsklasse, som endnu ved det 16. Aarhundredes Midte udgjorde et Flertal af Nordslesvigs og et Mindretal af Mellemslesvigs Adel, var et halvt Aarh. senere fortrængt fra sine Besiddelser, i Flensborg og Tønder Amter af Holstenerne, i Haderslev Amt og paa Als af Frederik II.s og Hans den Yngres Godskøb. Medens de Godsejere af holstensk Adel, der blev udkøbt af deres nordslesvigske Ejendomme, atter vandrede mod Syd, savnede de hjemmefødte Slægter, som for Fler-tallets Vedkommende ikke hævede sig synderligt over Storbønderne, Kraft til at taale en saadan Omplantning. Enkelte af de mere betydelige Ætter som Holcker og Lindenover levede videre i Kongeriget, men de fleste uddøde eller sank ned i Bondestanden.

Adelen i Slesvig udgjordes herefter saa godt som udelukkende af *det slesvig-holstenske Ridderskab*, hvis Magtstilling i Stænderstyret og den højere Forvaltning er omtalt i det foregaaende. Til Ridderskabet hørte i det 16. Aarh. kun et halvt Hundrede, men gennemgaaende meget talrige og livskraftige Slægter, af hvilke Rantzauerne alene ifølge en Opgørelse fra 1592 talte 116 Mand med 71 Gaarde. Selv om Standens Tyngdepunkt stadig laa i Holsten — af 44 rantzauske Godser fandtes i 1580 kun de 15 i Sønderjylland —, havde dog dens Besiddelser for længst bredt sig længere mod Nord, først og fremmest til *Sydøstslesvig*, hvor *de endnu bestaaende sluttede Godsomraader* i Dänischwohld, Svansø og det tilstødende sydøstlige Hjørne af Angel, Kappel Herred, opstod. Ved Mageskifter samledes den enkelte Besidders oprindelig spredt beliggende Fæstebondegods, og i Løbet af det 16. og 17. Aarh. gik man over til Indførelse af *Stordriften* ved at udvide Hovedgaardens Tilliggende, dels ved Opdyrkning af Moser og Heder, dels og især ved Nedlæggelse af Bøndergaardene.

Herregaarden Kohøved (senere Ludvigsburg) i Sydøstslesvig, fra det 16. Aarh. I Familien Rantzaus Eje. (Efter Vilh. Lorenzen: Rautzauske Borge).

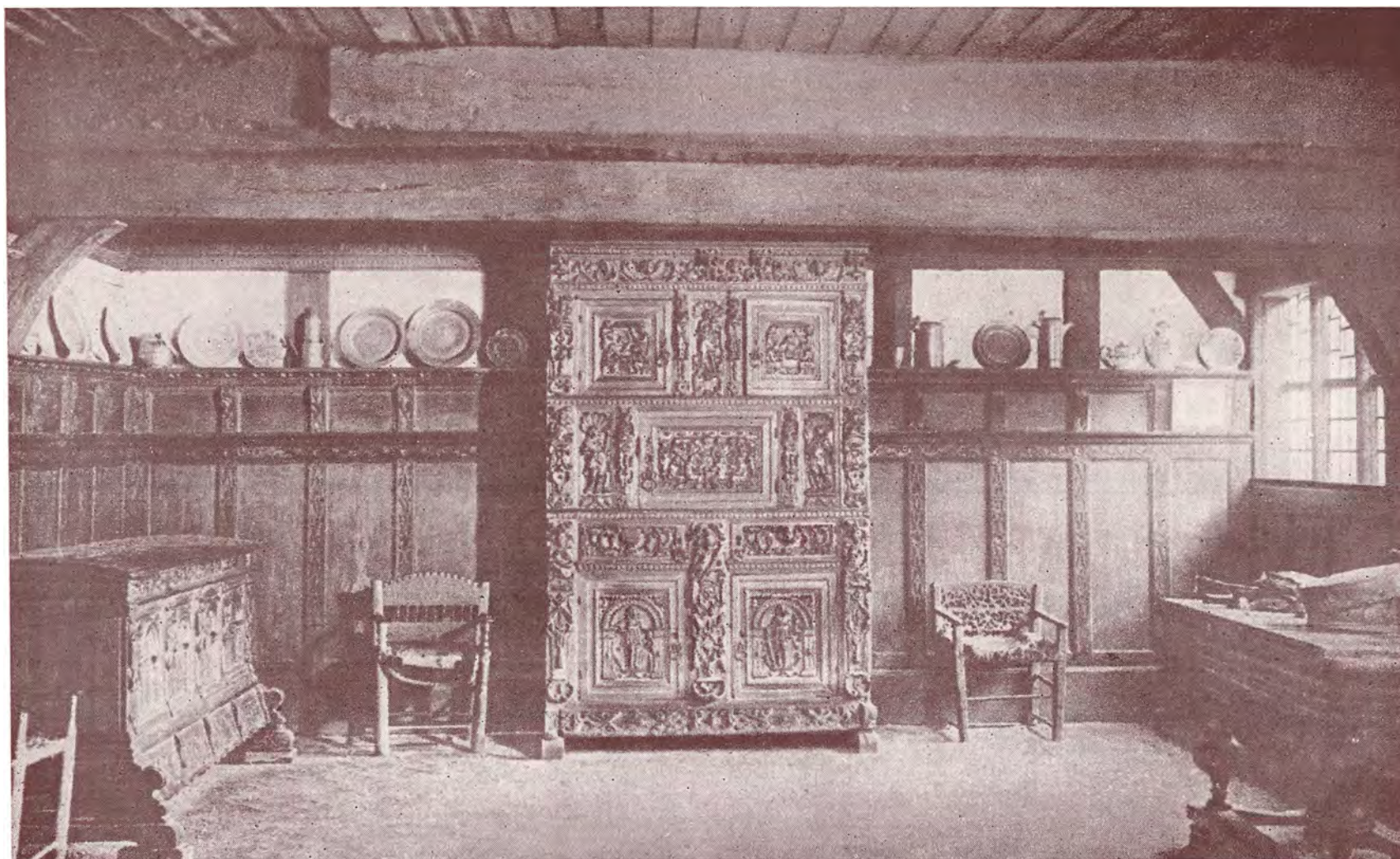
Især gik det ud over de øde Gaarde, men ogsaa beboede Gaarde nedlagdes med eller uden Erstatning til de fordrevne Fæstere, og den ene Landsby efter den anden forsvandt for at give Plads for Herregaardens Hovmarker. Antallet af Bøndergaarde i Svansø var saaledes i 1652 faldet fra 470 til 353. Efter 1660 standsede denne Bevægelse, bortset fra en kort Periode i 1690-erne, da der paany var en Stig-

ning af Priserne paa Landbrugsprodukter. Vanskeligheden ved at skaffe Arbejdskraft satte ingen Grænse for Stordriftens Fremmarch, da man hjalp sig med de tilbageblevne Fæstebønders Hovveri, der kunde udvides efter Behag. I Sammenhæng hermed er sikkert Livegenskabet opstaaet, idet Godsejerne overfor Bøndernes Forsøg paa at unddrage sig det stadigt mere tyngende Hovveri ved at opgive Gaarden gjorde et Stavnsbaand gældende baade overfor Mænd og Kvinder (jvf. S. 265), om fornødent gennemført ved Tvang.

Medens de holstenske Adelsslægter, som vi har set, i Slutningen af det 16. Aarh. atter blev fortrængt fra Nordslesvig (naar undtages Gram, Søgaard og enkelte andre Gaarde), blev Syd-slesvig tilligemed Holsten altsaa Adelen Højborg og Udgangspunkt for betydelige *agrarske Reformere*. Med Stordriften holdt Kapitalismen sit Indtog i Landbruget, flere Aarhundreder før noget tilsvarende skete indenfor Industrien. En vigtig Indtægtskilde var Kvægavlen, og Datidens store Strækninger af Kær, Overdrev og Egeskove var Sommeren igennem et Tilholdssted for græssende Hjorder af Heste og Okser og om Efteraaret for Oldensvinene. Med det 17. Aarh. begyndte Mejeridriften,

Storkansler, Greve Frederik Ahlefeldt (1623—1686). Maleri af Abraham Wuchters (Frederiksborg).

Pesel i en Ostenfeldgaard.

som et Aarhundrede senere var trængt fuldstændig igennem, saa at Koholdet ved Tidsrummets Slutning havde afløst Græsning og Fedning af Stude. Da Koholdet hvert Aar krævede et nogenlunde ensartet Antal af Græsmarker, opgav man efterhaanden den hidtil herskende uregelmæssige Driftsmaade og indførte, i Sammenhæng med Mejeridriften, en regelmæssigere Vekseldrift mellem

Herregaarden Grumtolt (senere Lundgaard) i Sydøstsjælland, fra det 16. Aarh. i Familien Rantzaus Eje. (Efter Vilh. Lorenzen: Rantzauske Borge).

Ageraar, Græsaar og Brak, det saakaldte Kobbølbrug, der var ledsaget af en Indhegning af de enkelte Marker eller Kobler med levende Hegn. Hertugdømmernes Landbrug fik saaledes en Førsterangsstilling i Forhold til Kongeriget, som det længe skulde bevare.

Det forøgede Udbytte gjordes rentabelt ved livlig Deltagelse i *Handelen*, navnlig den i Prisstigningens Tid indbringende Udførsel af Stude og Korn, som for adskilliges Vedkommende foregik ved Hjælp af egne Skibe. Ogsaa i den internationale Storhandel træffes slesvig-holstenske Adelige som Deltagere. De store Formuer anbragtes i Laan, hvortil der var rig Lejlighed, da alle Pengeforretninger paa Grund af Mangel af et Bankvæsen besørgedes af private. Ved Statslaan til Udlandet — Kongerne af England og Frankrig, Stæderne Hamborg og Antwerpen — deltog de adelige Godsejere i de internationale *Pengeforretninger*, medens man ikke blandt de store Kreditorer træffer Repræsentanter for Nordtysklands, endsige Hertugdømmernes Købmandsstand. Det slesvig-holstenske Ridderskabs Stilling i økonomisk Henseende er i Virkeligheden et enestaaende Fænomen i Datiden, hvortil end

Herregaarden Seekamp i Sydøstlesvig, fra det 16. Aarh. I Familien Rantzaus Eje. (Efter Vilh. Lorenzen: Rantzauske Borge).

ikke Junkerlande som Pommern og Brandenburg, endmindre Danmark, kan opvise Magen. I det 17. Aarh. indskrænkedes Kredsen af Laanere til Hjemmemarkedet. Om den langt mindre pengestærke danske Adel havde allerede Anders Sørensen Vedel med et Suk udtalt, at mangen Adelsmand ved den aarlige Afgørelse af Terminsforretninger i Kiel maatte „gaa ad Kieler Gade med Hatten i Haanden og byde der 10 eller 12 af

Hundrede. Gud give vor danske Øvrighed engang Sind og Mod til at afskaffe saadan Handel, som man vel ved og dagligen forfarer at være Riget til ubodelig Skade“. Der kan ogsaa nævnes en Række Slægter — Friis, Brahe, Munk, Gjøe m. fl. —, hvis Gods som Sikkerhed for Laan gik over paa holstenske Hænder. De største Debitorer var dog Kongen og den gottorpske Hertug, navnlig den sidste, hvis Gæld fra Johan Adolf til Frederik IV.s Formynderregering var i stadig Stigen. Christian III begyndte sin Regering med Pantsættelse af 30 Len til Holstenerne; det lykkedes ham dog efterhaanden at arbejde sig ud af det heraf opstaaede politiske Afhængighedsforhold, og et saadant vendte aldrig mere tilbage, selv om Kongen ogsaa i den følgende Tid var Ridderskabets Skyldner og blev det mere og mere under det 17. Aarhundredes Krige. Et talende Bevis for Forskellen i Adelsens Formuesforhold i Riget og i Hertugdømmerne er det, at Kongens Laan til den danske Adel ophører 1626, samtidigt med, at hans Laan af den holstenske begyndte at antage større Dimensioner. Ved Christian IV.s Død udgjorde Gælden til Ridderskabet ca. 900.000 Rdl.

Selv om Hertugdømmernes Adel som Bærere af Stænder- og

Amtsstyre, som Godsejere og Pengemænd blev mere og mere optaget af fredelige Hverv, hævdede Standen sig stadig som Krigere. Under Svenskekrigen deltog Claus, Frederik og Hans Ahlefeldt med Berømmelse i Københavns Forsvar, medens Frederik, Cai og Ditlev Ahlefeldt ledede Militærvæsenet i Hertugdømmerne. Det var intet Under, at Aarhundredet kaldtes det

„ahlefeldtske Sekel“, ligesom man med Rette kunde benævne det foregaaende efter Rantzauerne. De unge fik deres Uddannelse, undertiden allerede fra Drengaaarene, ved Universiteter og ridderlige Akademier i Tyskland, Frankrig og Italien. Ved Københavns Universitet studerede ingen. De langvarige Studierejser med tilhørende Drikkeri og Slagsmaal kunde imidlertid ikke undgaa at virke nedbrydende paa de mange, der paa denne Maade tilbragte Aarene fra Femten- til Tyveaarsalderen eller mere langt borte fra Hjem og Slægt. Overhovedet var Ridderskabets Dygtighed og Livskraft forbundet med en Raahed og Voldsomhed, hvortil man ikke finder Magen hos den iøvrigt ikke højtstaaende danske og svenske Adel. Mishandling af fredelige Borgere, løsløs og grusom Behandling af de undergivne Bønder, dog væsentlig indenfor Livegenskabets Omraade, voldelig Selvtægt blandt de adelige indbyrdes var almindelige Foreteelser. Skønt der enkeltvis fandtes humane Godsherrer og dygtige Amtmænd, tegner Standens moralske Fysiognomi sig som Helhed mørkt, og den umiddelbare Storhed og Alvor, der havde kendetegnet Mænd som Johan Rantzau, syntes forsvundet med Christian III.s Slægtled.

Herregaarden Knoop i Sydøstlesvig, fra det 16. Aarh. I Familien Rantzaus Eje. (Efter Vilh. Lorenzen: Rantzauske Borge).

Den økonomiske Nedgang, der satte ind med det 17. Aarhundredes anden Menneskealder som Følge af Krige, Skatter og navnlig Prisstigningens Standsning, gjorde sig naturligvis ogsaa gældende for Adelen Vedkommende. Hertil kom særlige Forhold, der tærede paa dens Velstand, ikke mindst de stadig kostbarere Studierejser og den overdrevne Luksus, der udfoldedes ved den, som det synes, idelige Kehraus af Festligheder hos Slægt og Venner — „man war immer unterwegs und meist betrunken“ (Hedemann Heespen). Resultatet blev for manges Vedkommende en Forarmelse, der gav sig Udtryk i et stigende Antal Konkurer. Som vi har set, fortsattes ganske vist Reformerne indenfor Godsdriften, men de gavnlige Virkninger heraf blev, paa Grund af svingende Priser og den store nordiske Krigs stærkt tyngende Skatter, først kendelige i den følgende Periode. Som Helhed havde Ridderskabet dog bevaret sin sociale og til en vis Grad ogsaa sin økonomiske Magtstilling, der bl. a. gav sig Udtryk i de store Laan til Landsherrerne. Men Gods og Kapital samlede paa stadigt færre Hænder, og Kredsen af de Slægter, der betød noget, indsnævredes. Ogsaa Standens politiske Magt havde, som det vil fremgaa af den foregaaende Skildring, allerede længe været i stærk Tilbagegang, baade indenfor den fyrstelige Forvaltning og Stænderstyret; hertil kom, at de adelige Politikere, der endnu havde nogen Indflydelse, hyppigt knyttede sig mere til Kongeriget end til Hertugdømmerne.

I mangt og meget er *Bondestandens* Historie sammenknyttet med Adelen. Dette gælder først og fremmest *Sydøstslesvig*, hvor Godsejernes ved en Række Landdage fastslaaede Øvrighedsretigheder (Hals- og Haandsret og Birkeret) over deres Fæstere fik særlig Betydning, idet der her saa godt som ikke fandtes Selv-

ejere eller landsherrelige Fæstere. Bønderne var alle hørige under Adelen, deres Fæste gjaldt kun paa ubestemt Tid, og fra det 17. Aarhundredes Begyndelse fremstod, som vi har set (S. 256), det endnu strengere Hørighedsforhold *Livegenskabet*. Selv om de livegne ikke var retsløst stillede, var dog den faktiske Beskyttelse, Loven kunde give dem, kun ringe, og deres Kaar var derfor afhængige af Godsejernes Indstilling. Blandt disse kunde der findes velvillige Herrer, men ogsaa mange, der behandlede deres undergivne med Haardhed og Vilkaarlighed, ja Grusomhed. Det var derfor intet Under, at Landsherrens Fæstere gjorde fortvivlet Modstand mod at blive Adelsbønder. Da Hertugen 1631 solgte Landsbyen Gosefeld Syd for Ekernførde til Ditlev Brockdorff til Vindeby, blev denne modtaget af de sammenstimlede væbnede Bønder med høje Raab om, at de aldrig vilde tjene nogen Adelsmand, saa kunde man gøre med dem, hvad man vilde. Hertugen kan fratage dem alt, hvad de ejer, men at sælge deres „Leib und Seele“ har han ikke Magt til. I et Bønskrift til Kongen protesterer de mod „den ukristelige Skik og Sædvane som i Tyrkiet ved Salg af Undersaatte, som hidtil kun har været gængs mellem de Adelige indbyrdes“. Hertugen har ved Soldater ladet dem bringe til Vindeby, hvor de har maattet sværge Ditlev Brockdorff Troskab, og de er blevet tvungne til at gøre Hoveri „hver Hverdag fra tidlig Morgen til Nat“, da Undersaatterne under Vindeby dels er døde, delv undvegne eller ruinerede under den sidste Krig. Christian IV svarede med en streng Befaling til Brockdorff om ikke at besvære Bønderne ud over Ret og Rimelighed, men deres Bøn om, hvis Kongen ikke selv vilde købe Landsbyen, at maatte drage frit bort, blev naturligvis ikke imødekommet.

Livegenskabets Opstaaen kan ikke føres tilbage til nogen Lovbestemmelse, men et Middel til dets Gennemførelse gav Regeringen Adelen med Haderslevrecessen af 1614, hvorved Landsherrene lovede ikke at ville modtage opsætsige undvegne Bønder paa deres Grund, forudsat at Godsherrerne forpligtede sig til at be-

handle deres Undersatter kristeligt og retmæssigt, saa at de ikke blev tvungne til Flugt. I Henhold hertil undersøgtes Retsforholdet i det enkelte Tilfælde, og Akterne i disse Sager giver et levende Indtryk af Forholdet mellem Adelen og dens livegne. Marie Brun, Fæster under Østergaard i Kappel Herred, havde en Søn, der var Skrædder og Livgardist hos Hertugen af Brunsvig. Denne førte under et Besøg i Hjemmet sin Søster med sig til Brunsvig, til stor Forbitrelse for Godsejeren Henning Pogwisch, som ved sine Trusler gjorde Tilværelsen saa usikker for Moderen, at hun maatte søge Tilflugt i Husum. Pogwisch's Anmodning om at faa den undvegne udleveret blev afslaaet af Hertugen under Henvisning til, at Marie Brun havde anmeldt sin Bortrejse og tilbudt at anføre gyldige Grunde herfor. En samtidig Sag angaar Jacob Troelsen, en af elleve fra Bukhagen i Angel undvegne Fæstebønder. I sit Bønskrift beretter han, at Godsejeren, Wulf Pogwisch, for otte Aar siden har taget begge hans Børn, en Dreng paa 12 og en Pige paa 10 Aar, fra ham op paa Herregaarden, hvor han holdt dem saa slet og haardt, at de løb bort. Pogwisch har derefter truet Faderen med haardt Fængsel, og da Jacob Troelsen havde et afskrækkende Eksempel for Øje i en anden Bonde, som var blevet Krøbling som Følge af langvarig Indespærring, flygtede han til en Landsby (Rygge i N. Brarup) under Hertugens Jurisdiktion, hvor han nu har boet i syv Aar. Hertugens Svar paa hans Bøn om Beskyttelse var en Befaling til alle Embedsmænd om at udlevere de undvegne til Wulf Pogwisch, medmindre nogen af dem skulde vise sig at have haft vægtig Aarsag til Flugt. Udfaldet af Sagen kendes ikke.

Pogwischerne var kendte som haarde Herrer, og de anførte Eksempler har maaske næppe været typiske for den almindelige Tilstand, men selve den Omstændighed, at Bønderne ofte ikke saa anden Udvej end at flygte til en anden Jurisdiktion, viser, hvor vanskelige deres Kaar kunde være og særlig, hvilke mislige Følger den adelige Birkeret havde. Fra Godsejernes Side hævdes

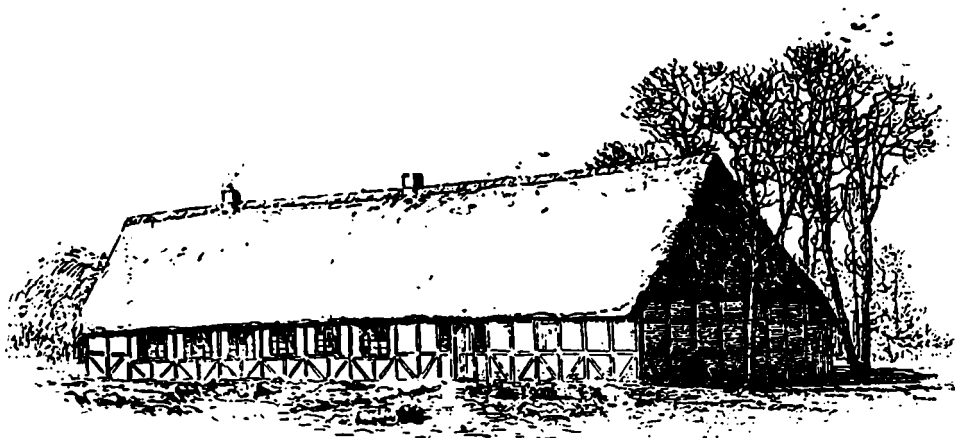
Bondetyper fra Angel. Vignet til Johs. Mejers Kort over Angel og Svansen.
(Trykt i Danckwerth: Landesbeschreibung der Herzogth. 1652).

bestandig som Bevæggrund Nødvendigheden af at holde paa deres Folk — Mænd og Kvinder, voksne og Børn —, idet det mere fremskredne Landbrug har stillet stadig større Krav. Begunstiget af Udviklingen, af den stigende Efterspørgsel efter Arbejdskraft og af Adelens voksende Godsejermyndighed bredte de adelige Fæstebønders Livegenskab sig fra det 16. Aarhundredes Slutning med Udgangspunkt i Holsten over Dänischwohld og Svansø, hvor de sidste frie Bønder blev livegne omkring 1690, og herfra til en halv Snes spredte Godser i Angel. Længere mod Nord fik det aldrig Fodfæste, heller ikke i den Periode efter Svenskekrigen, hvor de øde Gaardes Talrighed iøvrigt havde svækket Bøndernes Stilling.

Anderledes var Forholdene i *Nordslesvig* og *Sydslesvigs nordlige Dele* (det er: det meste af Angel og Sognene Vest herfor til Grænsen mod Frisland). Navnlig fik Birkeretten ingen praktisk Betydning, da Godserne kun i enkelte Tilfælde naede den Sluttedhed, som var Betingelsen for at danne et eget Retsdistrikt, og de adelige Fæstebønders Ret til at søge til Herredstingene anerkendtes i Landretsordningen af 1573. Hertil kom, at Dannelsen

af Krongodsdistriktet i Haderslev Amt under Frederik II og Christian IV — hvorved henved eet Tusind større og mindre Landejendomme, de fleste i Løbet af Aarene 1583—88, erhvervedes af Kongen — satte en Stopper for Holstenernes Udbredelse og de hermed følgende forværrede Kaar for Bønderne. Fæstet gjaldt paa Livstid og var faktisk endogsaa oftest arveligt. Hoveriet var gennemgaaende ikke trykkende. Af Betydning var det ogsaa, at de landsherrelige Fæsteres Ægt og Hoveri, med Undtagelse af visse Arter af Tjeneste, i det 17. Aarhundredes første Menneskealder afløstes med en Pengeafgift. Denne Reform medførte en stor Forøgelse af de fyrstelige Indtægter, og Afgiften kunde være ret trykkende for Undersaatterne, i Flensborg Amt saaledes 10 og i visse gottorpske Herreder 16 Rdl. aarlig af hver Helgaard. I det lange Løb betød Fritagelsen for personlig Tjeneste dog et betydeligt Fortrin for de sønderjydske Bønder i Sammenligning med de kongerigske.

Det samme gælder *Selvejernes* relative Talrighed, ogsaa udenfor Vestens Marskegne. Bestemte Opgivelser af Tallet haves kun for den midterste Del af Nordslesvig (Frøs, Kalslund, Gram og Nr. Rangstrup Herreder), hvor den gennemsnitlige Procent af Selvejere i Slutningen af det 16. Aarh. var et Par og tyve. Ad Omveje kan man dog naa til en skønsmæssig Ansættelse ogsaa for de fleste andre Herreder, og Procenten synes her at have været en Del højere, i Aabenraa Amt saaledes (1609) et halvt Hundrede og i Tønder Amt endnu mere. I Sydslesvig (bortset fra Frisland paa den ene og Livegenskabets Omraade paa den anden Side) varierede Tallet stærkt. I Flensborg Amt kan saaledes skønsmæssigt regnes med 50 pCt. Selvejergods (1633), medens Hütten og Maarkær Amter ved Aar 1700 havde lutter Fæstegods. Alt i alt har altsaa Forholdene paa dette Punkt været vidt forskellige fra Kongerigets, hvor der ifølge Fridericias Beregning 1654 fandtes c. 6 — skriver seks — pCt. Selvejerbønder. Med Hensyn til de Gaarden paahvilende Byrder var der ikke stor Forskel mellem Fæstere og Selvejere, men disse indtog dog socialt set en Første-

Bondegaard i Angel. Stuehus opført ca. 1700. (Efter R. Mejborg: Nordiske Bøndergaarde I). Dansk Bygningstype.

plads. Herredsfogeder og Sandemænd toges alene blandt dem, og kun de havde en i det mindste til en vis Grad fri Dispositionsret over Ejendommen. Saa at sige en Overklasse blandt Selvejerne var de for Sønderjylland karakteristiske Frigaardsejere, en Slags privilegerede Bønder, hvis Begunstigelse var en Belønning for en særlig Fortjeneste. De talrige Frigaarde paa Haderslev Næs havde dog en anden Oprindelse, idet deres Ejere oprindelig tilhørte Slægter af den sønderjydske Lavadel, som ikke havde kunnet hævde deres Plads i Adelens Rækker.

Selvejergaardene var i Almindelighed større end Fæstegaardene. Gennemgaaende havde Bøndergaardene imidlertid et *betydeligt Tilliggende*, i Aabenraa Amt, (hvorum man, takket være Kartografen Johs. Mejers Kort af 1641, har særlig gode Oplysninger) saaledes vekslende fra et halvt Hundrede til et Par Hundrede Tønder Land eller mere. Værdien heraf kan dog naturligvis ikke sammenlignes med Værdien af samme Flademaal i Nutiden paa Grund af den store Udbredelse af Overdrev, Kær, Moser og Heder, navnlig i den mellemslesvigske Gest. Ogsaa Enge og Skove dækkede et langt videre Areal end nu, men Udbyttet heraf i Forhold til Agerland var paa Grund af det ringe Høstudbytte — 3 til 4 Fold — større end i vore Dage. Hertil kommer, at der, i det mindste i det

16. og første Halvdel af det 17. Aarh., som Regel sad mere end een Besidder paa hver Gaard, idet man havde indrettet sig med Sameje mellem to eller flere for at undgaa Splittelse af Ejendommen ved Deling mellem Arvinger. Med den økonomiske Opblomstring blev det imidlertid muligt, at Hovedarvingen — i de fleste Tilfælde den ældste Søn — udkøbte sine Medarvinger, som Regel til en lavere Pris end den, man vilde have forlangt af en fremmed. Ad denne Vej overvandt det uheldige Sameje samtidigt med, at Ejendommen bevaredes i Familien og ubeskaaren, og man naaede til en nogenlunde fast *Arvegang* („die Anerbensitte“), som blev gældende i lige Grad for Fæste- og Selvejergaarde — et talende Bevis for Fæstets faktiske Karakter af Arvefæste. Denne selvgroede Ordnings Gennemførelse — der dog naturligvis foregik med stor Langsomhed, indtil den endelig 1777 blev fastslaaet ved Lov — vidner om Dygtighed og Tilpasnings-evne. Ogsaa paa et andet Punkt viste de driftigste af Bønderne et ikke almindeligt Initiativ, idet de i visse østslesvigske Sogne (Angel og Aabenraaegnen) allerede ved Aar 1600 trods Øvrighedens Forbud begyndte at indhegne deres Jorder. De første Skridt til en Ophævelse af Fællesskabet var hermed foretagne. Krigstidens Ødelæggelser bragte en foreløbig Standsning, men i Begyndelsen af det 18. Aarh. genoptog Bønder og Præster enkeltvis paa spredte Steder Udskiftningen ved at samle deres Jorder i Kobler. En samlet Udskiftning af en hel Landsby foregik kun et enkelt Sted, nemlig i Varnæs.

Ejendommelig for Sønderjylland er ligeledes den livlige *Skipper- og Bondehandel*, som foregik gennem hele dette Tidsrum. En saadan fandtes ganske vist ogsaa i Kongeriget, men ikke i samme Omfang som Syd for Kongeaaen, hvor den omspandt ikke blot Mærskens Øer og Landskaber, men ogsaa Nordvestslesvigs og en Del af Østslesvigs Kyst. Byer som Tønder, Ribe og Aabenraa søgte, for det meste støttede af Fyrstemagten, forgæves at gennemføre deres Enerettigheder overfor Omegnens Bønder. Paa

Gaard fra Ostenfeld. (Frilandsmuseet). Nedersachsisk Bygningstype.

Grund af Vejenes Slethed gjaldt det om at benytte selv det mindste Vandløb, og enhver Aamunding kunde bruges som Havn. I 1640erne havde en Række Landsbyer paa Vestkysten egne Skibe — Ballum saaledes 7, Emmerlev 15, Hjerpsted 5 osv. De fleste af disse har vel kun været egnede til Kystsejlads, men enkelte Bondeskipperne gik dog gennem Øresund, og Skippere fra Rømø havde endogsaa et stort Antal Sundfarter, kulminerende i 1608 med 45. I Angel var Stenbjærg og Gelting Udførselshavne for Bøndernes Handel.

Den sønderjydske Bondestand udgjorde en Mellemlasse, hvis Talrighed og i det mindste før Svenskekrigen forholdsvise *Velstillethed* gav Samfundsforholdene en Sundhed og Jævnhed, som savnedes i Nordtyskland, til dels ogsaa i Kongeriget. Paa Udlændinge synes Landbefolkningen da ogsaa at have gjort et gunstigt Indtryk, hvis man kan dømme efter Beretninger af en Italiener (Torquato Recchia) og en Polak (Jan Pasek), som kom hertil med Tropperne 1628—29 og 1658—59. Visse Nationalskikke har vakt Sydboens Undren, saaledes Brugen af Træsko og de store Begrav-

velsesgilder — „naar nogen dør, græder man ikke som i vort Land, men holder Gilder omkring den døde“. Kvinderne beskrives af Polakken som „kønne og overmaade lyshaarede“. De klæder sig smukt og er i Begyndelsen undseelige, men derefter hurtige til at forelske sig. Italieneren derimod finder, at „Kvinderne ser ligesaa hæslige ud som Mændene“. Om Bønderne i Almindelighed fortæller han, at de alle er velhavende, saa at de paa Festdage gaar overdaadigt klædt, og selv de fattigste har Bægere og Kander af Sølv.

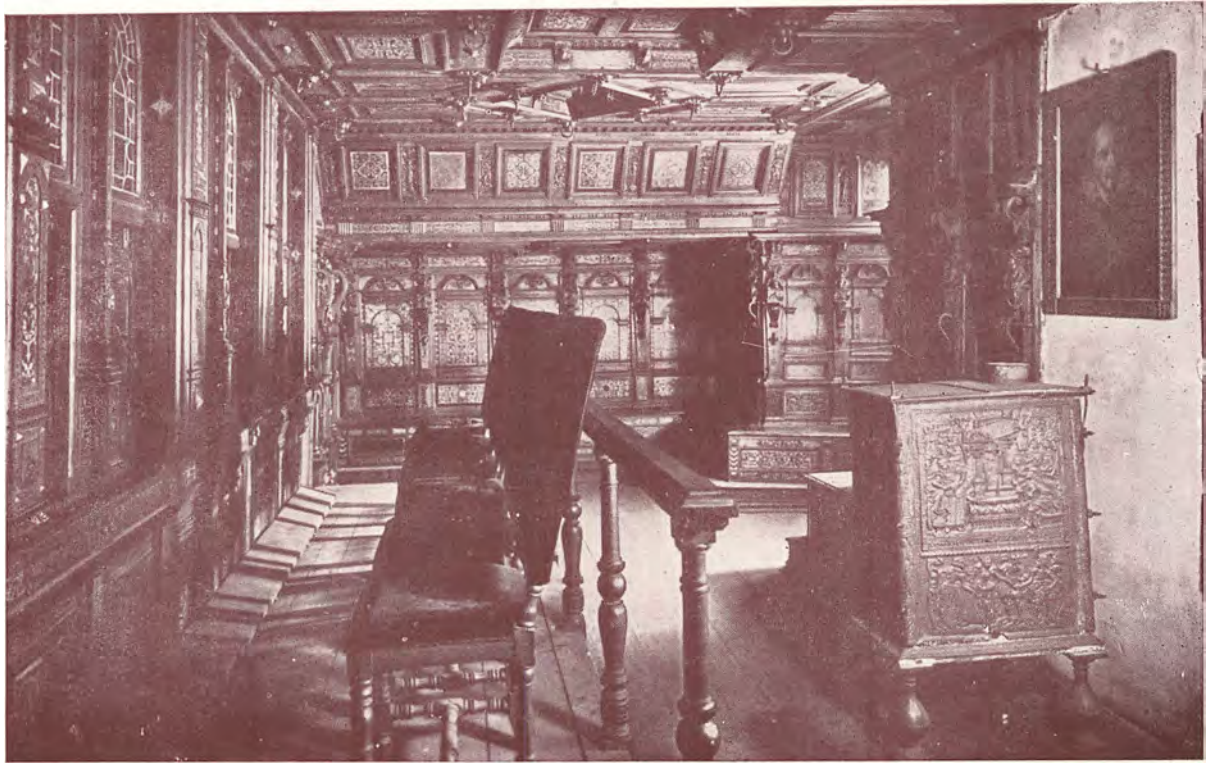
Indberetningerne om Kejserkrigens Ødelæggelser nævner ligeledes kostbart Indbo, deriblandt store Forraad af Lintøj, og Boligerne har været præget af Soliditet. Grundmurede Huse begynder at faa Indpas i det skovfattige Vestslesvig, men iøvrigt var Bindingsværket den mest udbredte Byggemaade. Fælles for hele Sønderjylland var den danske *Byggeskik* — et forholdsvis langt og smalt Hus, der som Regel vendte Langsiden mod Gaden. I Almindelighed fandtes Beboelse, Stald og Lo, adskilte ved Tværvægge, i een Længe, men i mere velhavende Egne havde man dog ogsaa to- eller tre- til firlængede Gaarde. I de allersydligste Egne, indtil en Linie, der gik fra Slesvig over Tréjaa til Svavsted, herskede den nedersachsiske Bygningstype. Fra Vejen førte en Port i Gavlén ind i et langt, bredt og højt Rum, der uden Skillevægge optog hele Huset og tjente baade som Stald, Lo og Beboelse. Paa hver Side af Midtergangen „Dielen“ var der Baase til Kvæg og Heste og ovenover disse Kornloft. I den inderste Ende af Dielen fandtes ved den modsatte Gavlæg det aabne Ildsted, fra hvilket Røgen drev ud gennem et Hul i Loftet. Arnerummet tjente som Køkken og tillige som Sove- og Opholdssted, idet der paa begge Sider af Ildstedet og aabne ud mod dette var indrettet Rum med Bænke og Alkover. En eller flere fra Dielen helt adskilte Stuer var endnu i det 17. Aarh. sjældne og fandtes kun i de mere velhavende Gaarde. Et stort Fællesrum samlede saaledes alle Gaardens Dyr og Mennesker, og man kan med H. F. Feilberg (i „Nissens Hi-

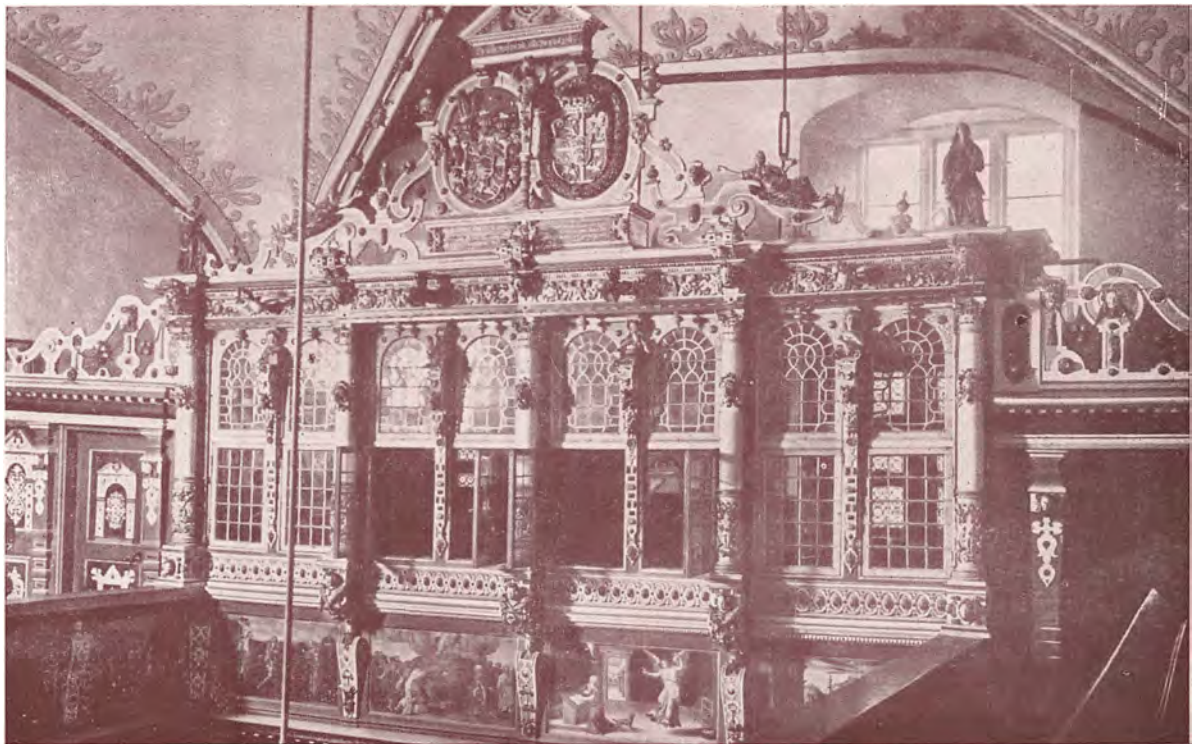
Gottorp Slot.

Hjortesalen paa Gottorp Slot (Fra Slutningen af det 16. Aarh.).

Den hertugelige Bedestol i Gøttrup Slotskapel.

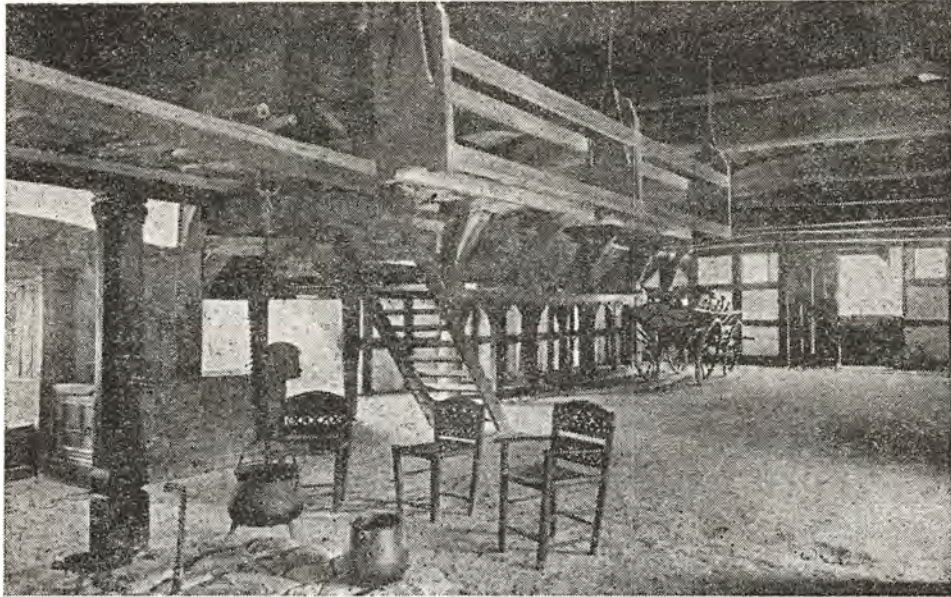
Den hertugelige Bedestol i Gøttrup Slots Kapel (nedertysk indlagt Arbejde fra ca. 1610).

storie“) forestille sig den ejendommelige Stemning, der har hersket her, naar Mørket faldt paa. I Stilheden hørtes Pusten af drøvtyggende Køer, en Vrinsken fra en Hest, nu og da en Lyd fra Hønsene paa Hanebjælkerne og midt under alt dette den lille Nisses listende Trin!

Bondestandens økonomiske Kaar maatte paavirkes af den almindelige *Nedgang*, som indtraadte med Prisstigningens Ophør ved Aar 1630, saa meget mere som navnlig Landbrugsvarer rammes af Prisfaldet. Endnu mere afgørende blev dog Krigene, dels paa Grund af de hermed følgende Skatter, dels paa Grund af de forfærdelige Ødelæggelser, hvoraf de var ledsagede. Værst gik det ud over Haderslev, Aabenraa og Flensborg Amter, hvor de fjendtlige (og forbundne) Hæres Gennemmarch fandt Sted — i N. Rangstrup Herred alene var saaledes 1646 45 pCt. af Gaardene nedbrændte eller fuldstændig ødelagte —, men iøvrigt gik ingen Landsdel fri. Det synes dog, som om det er lykkedes at forvinde de umiddelbare Følger af Krigene 1625—29 og 1643—45. Derimod blev Virkningerne af Krigen 1657—60 for en lang Aarrække uoprettelige. En epidemisk Sygdom, som fulgte i dens Spor, gjorde visse Landsbyer næsten mennesketomme, men især skyldtes de øde Gaardes uhyggeligt høje Tal Krigsfolkets, navnlig Polakkernes Brænden og Hærgen. Til Trods for Øvrighedens Anstrengelser for at faa Gaardene besat fandtes der endnu i Begyndelsen af det 18. Aarh. et betydeligt Antal øde Gaarde, i Hütten Amt saaledes i 1711 12 Kvartgaarde. Værst var dog Tilstanden i Haderslev Amt og navnlig Gram Herred, som endnu i 1708 havde 101 øde Gaarde. Forklaringen paa Udviklingens Langsomhed maa søges i de for Landbruget i Tiden 1660—1720 gennemgaaende trykkende Forhold, som skyldtes daarlige Priser og Skattetrykket under den store nordiske Krig.

3. *Byer og Næringsliv.*

Byernes Betydning paa Landdagene var, som vi har set, ringe.

Det Indre af Ostenfeld Gaarden. (Frilandsmuseet).

og heller ikke udenfor Stænderstyret udøvede de nogen *politisk Indflydelse*. Delingen, der eksempelvis henlagde de to største Byer, Flensborg og Husum til hver sin Landsherre, virkede hindrende for Dannelsen af en borgerlig Fællesfølelse. Dog forhandlede Befuldmægtigede fra Købstæderne i det 17. Aarhundredes første Aartier lejlighedsvis med Regeringen om Bevilling af Ekstraskat og havde da Mulighed for at finde Imødekommenhed hos Fyrsterne overfor deres Begæringer.

Indenfor de enkelte Byer herskede derimod et ret uafhængigt *kommunalt Styre*, som mere og mere fik sit Midtpunkt i *Raadet*. Dettets Domsmyndighed, udøvet gennem Raadstueretten, voksede, navnlig i Sydslesvig, medens Borgernes oprindelige Værneting, Bytinget under Forsæde af Byfogeden, i tilsvarende Grad gik tilbage i Betydning. Ogsaa indenfor Forvaltningen blev det i stigende Grad Borgmestre og Raadmænd, som afgjorde snart sagt alle Byens Anliggender. Amtmanden kunde vel i sin Egenskab af Landsherrens Repræsentant lejlighedsvis gribe kraftigt ind, men disse Indgreb havde ingen principiel Karakter, og end ikke efter Ene-

vældens Indførelse skete der nogen større Indskrænkning af det lokale Selvstyre saaledes som i Kongeriget. Dette Selvstyre hvilede imidlertid paa en snæver Kreds af Borgerne, de velhavende Købmænd, thi blandt disse valgte Raadet, der supplerede sig selv, sine Medlemmer, og blandt Raadmændene valgtes atter Borgmestrene, ligeledes af Raadet selv (i

Det flensborgske Skipperkompagnis Bygning
(1603).

Haderslev dog af Borgerne). Ved Siden af Magistraten fandtes der alle Vegne staaende Borgerudvalg (i Flensborg allerede fra Middelalderen, i Tønder, Slesvig og Husum fra Slutningen af 16. og Begyndelsen af 17. Aarh.), men Valgmaaden var ogsaa paa dette Omraade lidet demokratisk, idet Medlemmerne valgtes enten af Raadet eller ved Selvsupplering (i Tønder og Husum dog af Borgerne selv).

Et Bystyre, udøvet af en faatallig Kreds af ofte sammengiftede Familier, maatte have sine Skyggesider, og der er da ogsaa gennem hele Perioden Vidnesbyrd nok om *Utilfredshed* og rebelske Tilbøjeligheder hos det menige Borgerskab. I Slesvig By drog Borgerne i Aaret 1600 ud med flyvende Faner for at generebren en af Magistraten fra Byfælleden solgt Eng; de vrede Gemytter bragtes imidlertid til Ro ved Uddeling af en Skinke og en Tønde Øl. I Tønder gav Ekstraskattens Paaligning i 1630-erne Anledning til en langvarig Kamp mod Raadets Styre. „Borgmestrene har faaet et Slagtilfælde“, hedder det i Raadmændenes Klage over Rebellerne, og „os gaar det dybt til Hjerte i vor høje Alder“; tilmed beskrives Byskriveren som „en udlevet Mand, hvis

Død man daglig kan vente". Ikke destomindre endte Sagen med den lidet ungdomskraftige Magistrats Sejr over Oppositionen. I Husum rejste Haandværkerlavene (1656) en Række Anklager mod Medlemmerne af Raadet og Borgerudvalget, som „banketterer herligt paa Bekostning af Byens Pengepung“, og „har drukket mere op og spist flere Smørkringler paa offentlig Bekostning end i alle andre hertugelige Byer“. Resultatet blev en fyrstelig Forordning, hvorefter Udvalget, som hidtil havde siddet paa Livstid, skulde fornyes hvert Aar med Halvdelen. Lignende Klager over Pligtforsømmelse og Overgreb fra Magistratens Side høres endnu i det 18. Aarh. Paa Haderslev Raadhus blev Borgerne saaledes „nicht anders als canaille tractiret“, saa at de kun kom der med Angst og Bæven.

Det var, trods Raadstyrets Mangler, ikke uden Føje, at den herskende Klasse udgjordes af *Købmændene*. Gennem Deltagelse i den udenrigske Handel og Søfart fik de Del i det økonomiske Opsving, som fulgte med Freden og de gode Tider, og Portrætterne, som vi kender dem fra Storborgernes Epitafier i Kirkerne, viser ogsaa kraftige og dygtige Personligheder. Rejserne til Udlandets Messer, Virksomheden som Reder for Skibe paa Langfart, Deltagelse i Oksehandelen, vovelig som den var paa Grund af de svingende Verdenspriser — alt dette maatte virke til Frigørelse fra det smaaborgerlige Præg. Borgersønnerne, især fra Husum og Flensborg, sendtes i stort Antal til Latinskole, og mange fortsatte Studierne ved tyske Universiteter, et Mindretal ogsaa ved Københavns Universitet. I det 16. Aarhundredes anden Halvdel grundlagdes eller fornyedes Gymnasierne i Haderslev, Flensborg, Slesvig og Husum, og Byernes milde Stiftelser „Hospitaller“ organiseredes. Solide Borgerhuse med kunstfærdigt udskaaet Bohave vidnede om Velstand. Raadhuse og Gildeshuse i Lighed med de tyske og nederlandske kan Sønderjylland dog ikke opvise saa lidt som Kongeriget, ej heller en Historieskrivning, svarende til den rige tyske Bykrønikelitteratur.

Under Storkøbmændene fandtes en Mellemlasse af Smaahandlende og navnlig af *Haandværkere*, som ingen eller liden Del havde i Bystyret. Haandværkerens hele Tilværelse fra Dreng til Mester var reguleret af Lavsregler, og den stramme Organisation havde tilført Standen en ikke ringe Dygtighed, som navnlig viste sig paa Kunstindustriens Omraade. Den af begge Fyrster i 1615 forordnede Ophævelse af Haandværkerlavene vakte en saa almindelig Utilfredshed, at Lavene efterhaanden blev genoprettede. Til en *Industri* var der endnu i Tidsrummets sidste Del kun svage Tilløb, og den var kun delvis knyttet til Byerne. Foruden Kobbermøllen ved Krusaa kan nævnes Teglværkerne ved Flensborg Fjord, Papirmøller i Hütten og ved Flensborg, endelig Tønders Kniplingstilvirkning, der blev drevet som Eksportindustri og allerede fra det 17. Aarhundredes Midte i ret stort Omfang beskæftigede Omegnens Piger og Koner.

Af de enkelte Byer var Aabenraa, Slesvig og Ekernførde Smaastæder, som for en væsentlig Del ernærede sig af Landbrug og Fiskeri, hvortil der i det 17. Aarhundrede kom en Del Søfart. Noget aneligere var Haderslev, navnlig saa længe Byen var Hans den Ældres Residens. Det blev dog især Byerne paa Vestkysten, som nød godt af Tidens gunstige Konjunkturer og den livlige Handelsforbindelse med Nederlandene. En lille By som Ejdersteds nye Købstad Tønning havde en Søfart, der strakte sig til Holland og Frankrig, og endnu i det 17. Aarhundredes Slutning kunde den aarlige Udførsel af Ost udgøre $2\frac{1}{2}$ Mill. Pund. Tønder og Husum var Midtpunkter for Oksehandelen. Tønders Indbyggertal, som beregnes til 1500 i 1595, var 1694 steget til 2000. *Husum* havde ved Aar 1580 40 store Skibe i Søen; i det næste Aarh. aftog dens Søfart, medens den stadig havde en indbringende Ølbrygning og Brændevinsbrænding. Om Borgerstandens Velstand paa Sølvsmykker o. l. vidner et Andragende til Hertugen (fremsat i Anledning af en Bevilling af Ekstraskat 1624), i hvilket denne Art af Overdaadighed forsvares overfor Regeringens Forbud med

den Begrundelse — der ikke vidner om Tillid til Ægtemændene — at „en Kone ikke saa let overlader sin Mand sine Sølvsager“, hvorfor saadanne er at foretrække for rede Penge! En Særstilling indtog Sønderjyllands største By *Flensborg* med sit store Opland, sin fortræffelige Havn og Handelsforbindelser, der strakte sig fra det hvide Hav til Sydtyskland og Italien. Af størst Betydning var dog naturligvis Handelssamkvemmet med de nordiske Riger, en stor Del af Sveriges Handel med Udlandet foregik endog med Flensborgerne som Mellemænd, og de flensborgske Handelshuse havde Filialer i København.

Som vi har set, havde Erhvervslivet baade paa Landet og i Byen gode Kaar i sidste Halvdel af det 16. og Begyndelsen af det 17 Aarh. Det var den store *Prisstignings* Tid, Landbrugets Produkter, som var Hertugdømmernes vigtigste Udførselsvarer, kunde afsættes med stedse større Gevinst, og navnlig Adelen og Marskbønderne havde Kapital og Driftighed nok til at benytte sig af de gunstige Verdenskonjunkturer. Hansestædernes Handelsherredømme var knækket efter Grevefejden; dog havde Byerne en mere og mere overmægtig Konkurrent i Hamborg, og den vigtigste Handelsvej gik nu over Lübeck-Hamborg (jfr. S. 136). Dog foregik en Del af Udvekslingen mellem Østersølandenes og Vesteuropas Varer stadig som Transithandel mellem Slesvigs Vest- og Østkyst, især mellem Tønder og Flensborg.

Hertil kom den stigende *Fyrstemagts Virksomhed til Fremme af Næringslivet* gennem Lovgivningen, gennem en i mange Tilfælde af kommercielle Hensyn ledet Udenrigspolitik, saavel som gennem direkte Indgreb. De merkantilistiske Grundsætninger, ifølge hvilke først og fremmest Byerhvervene skulde ophjælpes,

gjorde sig gældende i Praksis allerede i det 17. Aarhundredes Begyndelse, for at fremtræde fuldt udformede i Slutningen af Tidsrummet. Nye Byer grundedes (Frederiksstad ved Hertug Frederik III) eller projekteredes, fremmede Haandværkere og Forretningsmænd, især Nederlændere, indkaldtes som Læremestre, ved Forbud mod Bondehandel og Landhaandværk søgtes Byernes Eneret til Handel og Haandværk gennemført. Kongen hjalp sine egne Byer, især Flensborg, ved Toldbegunstigelser i Rigerne, men navnlig bestræbte Hertugerne sig for at udnytte alle Hjælpkilder til Fremme af Undersaatternes og egen økonomiske Fordel. Allerede Hertug Adolf havde Planer om at forbinde Havene ved en Kanal fra Kiel til Ejder, han søgte at skaffe sine Byer Stabelretten for den vigtige Handel med engelsk Klæde — dog uden Resultat, da Englænderne foretrak Hamborg for Husum eller Slesvig —, og hans Udenrigspolitik var i væsentlig Grad bestemt af økonomiske Hensyn. Den samme Linie træder frem i Hertug Frederik III.s Politik. Under Kejserkrigen arbejdede han for, med Omgaaelse af Nederlandene, ved Hjælp af de spansk-kejserslige Forhandlinger (se S. 214) at opnaa en umiddelbar Forbindelse med Spanien til Fordel for den ny By Frederiksstad, ogsaa til Italien og Algier udgik et Gesandtskab i samme Øjemed, og det mest storstilede af Hertugens Projekter omfattede en Handelsforbindelse mellem Got-
torp og Persien over Rusland. Den med dette Formaal udsendte Sendefærd, der strakte sig over Aarene 1635—39, naaede over Moskva til Ispahan uden dog at bringe noget politisk eller økonomisk Udbytte. Endnu i Frederik IV.s kortvarige Regeringstid gav Merkantilismen sig Udslag gennem det Bergholtzske Projekt (se S. 238).

Som Helhed mislykkedes den skildrede økonomiske Politik. Byerne, af hvilke de tre største, Flensborg, Husum og Tønder, kun synes at have haft mellem 4000 og 2000 Indbyggere, var baade med Hensyn til Kapital og Arbejdskraft for svage til at bære de vidtstvævende Projekter, og de naturlige Betingelser manglede i

et Landbrugsland som Slesvig. Den i denne Sammenhæng afgørende Faktor var imidlertid et Forhold, som ingen Statsmagt kunde mestre. Netop som den merkantilistiske Regeringspolitik for Alvor satte ind, vendte Konjunkturerne, Prisfaldet begyndte med det 17. Aarhundredes anden Menneskealder, og „den gyldne Tid“ afløstes af en Nedgang, som ramte alle Samfundsklasser. Hertil kom de ødelæggende Virkninger af Tidsrummets mange ulykkelige Tildragelser, de ideligt tilbagevendende Stormfloder og Krigene med dertil hørende forhøjede Skatter. De Tab, der fulgte med de to første Krige, lykkedes det dog de fleste Steder at raade Bod paa, og trods Nedgangen skildres de almindelige økonomiske Kaar i Hertugdømmerne i Caspar Danckwerths „Landesbeschreibung“ (1652) som ret tilfredsstillende. Først Svenskekrigens forfærdelige Hjemløgelser medførte en Forringelse af Landets Hjælpemidler, som det i det her behandlede Tidsrum kun delvis lykkedes at raade Bod paa (jfr. S. 262 og 274), saa meget mere som vanskelige Prisforhold og de med den store nordiske Krig følgende tunge Byrder medførte nye Vanskeligheder. Trods Regeringens fortsatte Anstrengelser er det almindelige Indtryk af Tilstanden i Tidsrummets Slutning Stagnation eller Tilbagegang, navnlig i Byerne. Om man tør tro den samtidige Historiker C. H. Amthor, har Befolkningen, maaske lidt for villigt, affundet sig med sin Skæbne. Han bemærker nemlig med en vis Ironi, at Borgerne, særlig i de hertugelige Byer, for største Delen er saa filosofisk anlagte, at de foragter Rigdommen eller endog hellere undværer den, end at søge at erhverve den ved Omhu eller Arbejde.

4. Aandsliv. Sproglige Forhold.

Den efterreformatoriske Tidsalders herskende Aandsretning var luthersk Teologi og humanistisk Lærdom under Philip Melanchtons Førerskab. Til hans Disciple hørte Tidens betydeligste Kirkemand, den gottorpske Superintendent Paul v. Eitzen, som var en frugtbar Forfatter, men ingen selvstændig Tænkner i Lighed

*Ditlev Ahlefeldt 1617—1686. (Maleri. Tranekær Slot. Med Tilladelse af
Løns greve Fr. Ahlefeldt Laurvig).*

Banket paa Slottet i Kiel i Anledning af Universitetets Indvielse i 1665. Ved den øverste Bordende Kansler Joh. Ad. Kielman v. Kielmansegg og ved hans højre Side Hertug Christian Albrecht. Efter Stik i Festskrift af Torquatus de Frangipani (1666).

med Niels Hemmingsen. Større Interesse har den humanistisk prægede historiske Litteratur, blandt hvis Forfattere kan nævnes Brødrene Hieronymus og Paul Cypræus, begge hele Livet knyttede til deres fædrene By Slesvig, den første som Kannik, den sidste som Advokat og hertugelig Raad. Hieronymus's latinske slesvigske Bispekrønike, der blev fortsat af Broderen, har faaet overordentlig Betydning for Eftertidens Forskning. Hertugdømmernes mest typiske Repræsentant for den nyere Tids *Humanisme* og *Renæssance* var imidlertid den adelige Storpolitiker og Storgodsejer Henrik Rantzau. Hans største Arbejde var en paa Latin affattet Beskrivelse af „dem cimbriske Halvø“ (d.v.s. Landet fra Skagen til Elben), men iøvrigt omfattede hans Forfatterskab alle Moderetninger i Tiden — latinske Vers, Astrologi, Slægt- og Godsbeskrivelser m. m. Sin bedste Indsats har han ydet indirekte, som Mæcen i internationalt Format for Renæssancens Kunst og Litteratur og som Medarbejder ved udenlandske historiske Værker, navnlig Georg Brauns Beskrivelse af den da kendte Verdens Byer „Theatrum Urbium“. I en Tid, da nordisk litterær Virksomhed var i høj Grad afhængig af Forbindelsen med Syden, havde dette formidrende Arbejde sin store Betydning.

Med det 17. Aarhundrede oprandt *den lærde Tidsalder*. Et fleraarigt Studium ved udenlandske Universiteter, som allerede tidligere havde været almindeligt, blev nu en Regel, først og fremmest for de vordende Præster; men ogsaa blandt Læger, Borgmestre, lærde Raader, ja, blandt Købmænd og Marskbønder fandtes adskillige, som i Ungdommen havde søgt akademisk Uddannelse. Af Studenterne stammede relativt mange fra Ejdersted, Nordstrand, Flensborg og Husum — Landets mest velhavende Egne. *Studierejsernes* Omraade strakte sig fra Siena til København, fra Königsberg til Oxford. Det overvældende Flertal søgte til tyske teologiske Fakulteter, mærkeligt nok i denne Ortodoksiens Tidsalder især til de af Melanchtons liberale Aandsretning prægede (Helmstedt, Königsberg) og allermest til det maadeholdent lutherske

Universitet i Rostock. Blandt Præsterne var der ikke faa lærde Folk, som forstod at bruge deres Bibel paa Grundsprogene, og hvis Skrifter vidner om Kundskabsrigdom. Dog satte Lærdommen ikke Frugt i videnskabelige teologiske Værker. Den navnkundige liberale Teolog Georg Calixt var vel født Sønderjyde og Student fra Flensborg Latinskole, men hans hele Livsvirksomhed tilhørte Tyskland og ikke hans Hjemland. Stephan Klotz helligede sig mere Praksis end Teori. Hans Modpart, den gottorpske Superintendent Johs. Reinboth, en Tilhænger af Calixt, anses for Hertugdømmernes lærdeste Teolog; hans vældige Produktion var imidlertid af en lidet frugtbringende polemisk Art, og det samme gælder den store Literatur af *teologiske Stridsskrifter*, som fremkom i Tidsrummets sidste Menneskealder, og som skyldtes den idelige Fejde mellem de kongelige ortodokse og de gottorpske mere liberalt indstillede kirkelige Tilsynsmænd. En ganske anden Type var den nordslesvigske Præst Peder Wandal (d. 1659), en lærd Filolog og samtidig en from Bibelgransker, som udgav en Fortolkning og Oversættelse af det ny Testamente paa Dansk „med saadanne Ord, som er simple og af den simple Almue kan forstaas“. Paa Titelbladet læses de paa een Gang stolte og jævne Ord: „Paa Autoris egen Bekostning sit danske Fæderne Land til Ære og Tieneste“. Helt uden for Kleresiet stod en anden nordslesvigsk Landsbypræst, Niels Heldvad (d. 1634), en munter og flittig Folkeskribent, hvis paa Latin, Dansk eller Tysk affattede Smaaskrifter fik en umaadelig Udbredelse.

Paa *Historieskrivningens* Omraade frembragte den lærde Tid omend ikke noget egentligt Storværk, saa dog flere Arbejder af Betydning. I Ejdersted og paa Nordstrand blomstrede allerede fra det foregaaende Aarh. en rig Aarbogs- og Krønikeliteratur (jvf. S. 149), jævne Fortællinger ved Præster og Bønder om Hjemegnens mærkværdige Skæbne i Fortid og Nutid. I den ejderstedske Bonde Peter Sax's historiske Beskrivelser af Nordfrisland (skrevet 1636—37) var Krønikeskriverens umiddelbare Fortælle-

lyst forbundet med Udfoldelse af megen Lærdom. Hans Efterfølger Anton Heimreich sammenfattede hele den foregaaende nordfriske Historieskrivning i sin „Nord-Fresische Chronick“ (1666). Borgmesteren i Husum, Caspar Danckwerth, udgav 1652 en Beskrivelse af Hertugdømmerne, hvis Værdi i høj Grad forøgedes ved, at den var ledsaget af Kort af Johannes Mejer, den husumske Kartograf, hvis Arbejder danner Epoke indenfor dansk Korttegnings Historie. I særlig Grad knyttet til Hjemstavnen var Ulrich Petersen, hvis historiske Samlinger (fra ca. 1700) omfattede hans Fødeby Slesvig, det slesvigske Bispedømme m. v. Som den lærde Tids værdifuldeste historiske Frembringelse bør nævnes den flensborgske Rektor Johannes Mollers „Cimbria literata“, et mægtigt literaturhistorisk Værk om Hertugdømmernes Forfattere og et Skatkammer, som ogsaa Nutiden tyr til.

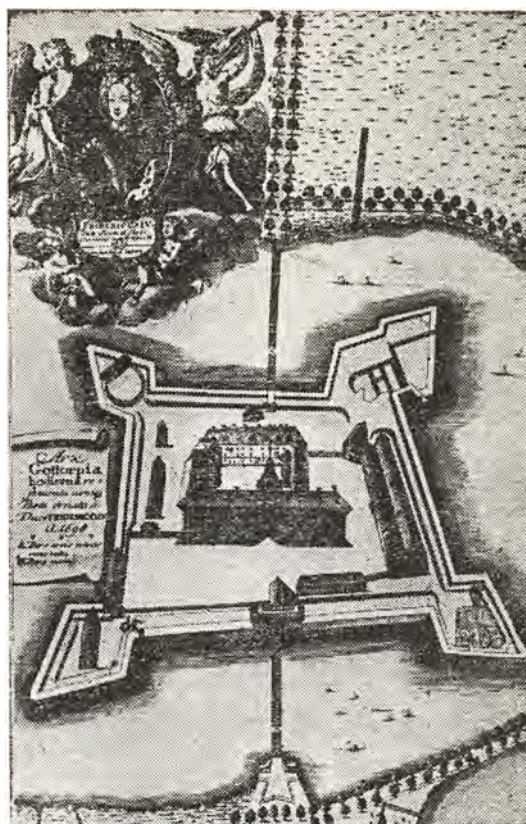
Som man vil se, var væsentlige Sider af Tidens aandelige Liv knyttede til Sydslesvig. Her fandtes ogsaa *det gottorpske Hof*, som siden Johan Adolfs og navnlig Hertug Frederik III.s Tid udgjorde et Midtpunkt i kulturel Henseende. Af stor Betydning ogsaa for Eftertiden blev det gottorpske Bibliotek (nu en værdifuld Del af det kongelige Bibliotek i København). Bibliotekar var den lærde Adam Olearius, som var Leder af den hertugelige Handelsdelegation til Rusland og Persien (se S. 279), og som har forfattet en Beskrivelse af denne eventyrlige Rejse. Ligesom flere til Hertug Frederiks Hof knyttede tyske Digtere tilhørte han „Die fruchtbringende Gesellschaft“, en tysk litterær Bevægelse, hvis Maal var at skabe en Kunstdigtning paa Nationalsproget. Det Sprog, der anvendtes, var det højtyske, som (fra ca. 1625) blev det herskende Literatursprog saavel som de dannede Klassers Talesprog. Som en Frugt af det til det gottorpske Hof knyttede kulturelle Liv kan man ogsaa betragte Universitetet i Kiel, oprettet 1665 for de gottorpske Landsdele. — Derimod var efter Henrik Rantzaus Tid den slesvig-holstenske Adels Indsats kun ringe. Dog begyndte i det 17. Aarhundredes anden Halvdel en ny, mere

forfinet Aandstype at gøre sig gældende, baade blandt Mænd og Kvinder, hos hvem man kan finde en vis Verdensmandsdannelse, erhvervet ved Hoflivet og paa Kavallerrejser ved Studiet af fremmede Landes, navnlig Frankrigs, Sprog og Kultur. Et smukt Eksempel paa denne Adelskultur er Korfits Ulfeldts og Leonora Christines samtidige, Ditlev Ahlefeldt, der tjente Kongen med Dygtighed baade som Officer og Diplomat og desuden drev filosofiske og historiske Studier.

Det er karakteristisk, at mange af de værdifulde Arbejder, som frembragtes i dette Tidsrum, først senere saa Lyset. Henrik Rantzaus Beskrivelse af den cimbriske Halvø blev saaledes først trykt 1739, Johs. Mollers biografiske Kæmpeværk 1744. Johs. Mejers store Kortværker (bortset fra det af Danckwerth udgivne) og Peter Sax's haandskrevne Folianter har ligget utrykt lige til Nutiden. Af Ulrich Petersens Samlinger er endnu intet udgivet. En Indvirkning paa Samtiden (undtagen i visse Tilfælde gennem Benyttelse af Afskrifter) var hermed umuliggjort. Den lærde Tids Værker var iøvrigt ved deres Form, som ikke var lutret i Kunstens Smeltedigel, lidet egnede til at virke frugtbargørende paa det aandelige Liv hos Lægfolk. Kun indenfor Salmedigtningen sprang en lille Kilde til Vederkvægelse for tørstige Sjæle — Nordslesvigeren Hans Thomesens Salmebog (1569), der bl. a. rummede den gamle Dagvise „Den signede Dag“. Som et enligt Foraarstegn fra Reformationstiden varslede den i tørre Tider om Brorsons dybere og rigere Tonevæld.

For Sønderjyllands og navnlig Sydslesvigs sproglige Forhold fik det her omhandlede Tidsrum en afgørende Betydning, som

imidlertid først Eftertiden skulde aabenbare. Med Hensyn til *Rets- og Forvaltningssproget* skete der dog ingen større Forandringer. Dette var ved det 16. Aarhundredes Midte allerede tysk saa godt som alle Vegne, baade i Central- og Lokalstyre, i By og paa Land; kun ved Herredstingene i Haderslev Amt med Tørning Len, Als og Sundeved, Løgumkloster Amt og Højer Herred i Tønder Amt var Dansk raadende endnu ved Tidsrummets Afslutning. For *Kirkesproget* betød Reformationen en Afskaffelse —

Gottorp Slot 1698 med Portrætmedaillon af Hertug Frederik IV.
Efter Rob. Schmidt, Schloss Gottorp.

i det mindste i det væsentlige — af Latinen som Gudstjenestens Sprog, men hermed fulgte ikke som andetsteds en Gennemførelse af Modersmaalet i Prædiken og Salmesang. I alle Byerne indførtes tysk Prædiken, dog saaledes at der i de fire nordslesvigske Byer, Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder, foruden den tyske Højmesse-tjeneste holdtes Froprædiken ved Andenpræsten. I Flensborg var Trediepræsten dansk Præst, men ogsaa der var den danske Gudstjeneste (som oprindeligt afholdtes ogsaa i Byens Hovedkirker, men fra 1668 udelukkende i Helligaandskirken) stifmoderligt behandlet; det er betegnende for Opfattelsen, naar den flensborgske Kirkeordning af 1597 henviser Tjenestepiger og Ammer til den danske Prædiken, hvorimod det forbydes dem at gaa til den tyske Højmesse. Paa Landet blev Kirkesproget tysk i

alle de frisisk-talende Sogne paa Vestkysten; et frisisk Kirkesprog havde været vanskeligt at gennemføre, da et nordfrisisk — for de indbyrdes meget forskellige Dialekter fælles — Skriftsprog manglede. I øvrigt blev Gudstjenestens Sprog Dansk i Nordslesvig — nemlig i de til Ribe og Odense Stifter hørende Provstier (Tørning Len og Als med Ærø) i Haderslev og Aabenraa Provstier, sikkert ogsaa i den nordlige Del af Tønder Provsti (Tønder, Højer, Slogs og Lundtoft Herreder) — og Tysk i Sydslesvig. Hvor Grænsen mellem dansk og tysk Kirkesprog gik, kan ikke fastslås i Enkeltheder. Visse Sogne i Angel (Hanved, Husby og Esgrus), hvor Tysk senere var raadende, synes at have haft dansk Prædiken i det 16. Aarhundrede, og i nogle mellemslesvigske Sogne (Karlum, Ladelund, Medelby m. fl.) har Kirkesproget vistnok i det mindste ved Tidsrummets Slutning været blandet. I alt væsentligt fulgte Grænsen i det 18. Aarhundredes første Aartier Flensborg—Tønder—Linien, altsaa den nuværende Statsgrænse, og sandsynligvis havde den allerede ved Tidsrummets Begyndelse i Hovedsagen samme Forløb.

Følgen af denne Ordning blev det tragiske Misforhold, at det dansktalende Sydslesvig, d.v.s. hele Landet (bortset fra det frisiske Omraade mod Vest) fra Flensborg—Tønder til Slien—Dannevirke—Husum fik et andet Kirkesprog end sit Modersmaal. En Forklaring herpaa kunde muligvis findes i *Præsternes* personlige Vilkaar med Hensyn til *Afstamning* og *Studier*, og en Undersøgelse af disse Forhold viser, at Flertallet af de tørninglenske og alsiske Præster (som hørte til de kongerigske Stifter) havde studeret ved Københavns Universitet, medens de tyske Universitetsstudier var fremherskende for alle de øvrige, dog saaledes, at et ret stort Mindretal af Haderslev Provstis Gejstlige desuden eller udelukkende søgte til København. Naturligvis tiltrak det i 1665 oprettede Kieler Universitet mange, navnlig efter at det (1669) var blevet paabudt de teologiske Studenter fra det gottorpske Omraade at tilbringe to Aar af deres Studietid her. Dannelsens Sprog

var saaledes langt overvejende, for Sydslesvigs Vedkommende udelukkende, tysk, men kun i de færreste Tilfælde gælder det samme Modersmaalet. Flertallet af Landsbypræsterne stammede nemlig fra Sognets Købstad eller Amt, og det maa derfor antages, at de — naar undtages saadanne, hvis Hjemstavn var det sydligste tysktalende Slesvig eller de frisiske Egne — har kunnet begge Sprog. At saa mange sønderjydske Præster ikke brugte deres og Menighedens fælles Modersmaal som Gudstjenestens Sprog, kan for en Nutidsbetragtning forekomme naturstridigt, men det maa erindres, at mange Forhold virkede til Fordel for Tysk — Indflydelsen fra oven, fra Kancelli, Superintendenter og Provster, som udelukkende betjente sig af Tysk, den tyske Uddannelse ved Latinskolen og Universitetet, ogsaa den honette Ambition, der fra Købstaden med dens tvesprogede Overklasse bredte sig til Landet. Vanskeligere at forklare bliver det, hvorfor Kirkesprogets Grænse blev som den blev, idet den hverken faldt sammen med Retssprogets Grænse eller med de politiske Skillelinier; heller ikke Universitetsstudiet kan have været afgørende, da der fandtes tyskdannede Præster i begge kirkesproglige Omraader. Man maa da give den slesvigske, tysksprogede Præst og Kirkehistoriker H. N. A. Jensen Ret, naar han for ca. 100 Aar siden fremhævede det uforklarlige i, at eksempelvis det kongelige Flensborg Amt fik tysk Kirkesprog, skønt Folkesproget her var ligesaa dansk som i det hertugelige Aabenraa Amt, der fik dansk Kirkesprog, at der indenfor det hertugeligt Tønder Amt var dansk Kirkesprog i Lundtoft og Slogs Herreder, men tysk i Kær Herred — og at Grænsen endogsaa kunde gaa indenfor samme Herred med tysk Kirkesprog i Ubjærg, men dansk i Abild Sogn.

Det tyske Kirkesprog, der blev skæbnesvangert for dansk Folkeoplysning og Sindelags Kaar, fik først aabenbar Virkning i en langt senere Tid. Det er saa meget mærkeligere, som Landsbyskolens Sprog antagelig har fulgt Kirkens; formodentlig har Undervisningens Uregelmæssighed og Ringhed afbødet den i natio-

nal Henseende skadelige Virkning heraf. *Dansk holdt da stadig uanfægtet Stillingen som Landbefolkningens Talesprog*, bortset fra det allersydligste Slesvig. Grænsen gik langs Slien og Dannevirke til Husum-Eggen. „Det danske Sprog“, siger Ulrich Petersen (ca. 1700), begynder „straks inden for den store Vold i Dannevirke i Skovby og Husby og i de nærmest Nord for Byen [Slesvig] beliggende Landsbyer“; desuden fandtes der endnu ved det 17. Aarh.s Midte dansk Talesprog ved Siden af tysk i Halvøen Svansø Syd for Slien. I Vest dannede de dansktalende Sogne Svesing, Olderup, Fjælde, Hjoldelund og Læk Grænsen mod det frisiske Omraade.

Af *Byerne* var Husum og Ekernførde tysksprogede, og i Slesvig var Dansk (ifølge Ulrich Petersen) fortrængt til det nordligste Kvarter, hvor det brugtes i Handelssamkvem med Bønderne fra det sydlige Angel. I Flensborg og i de fire nordslesvigske Byer har Borgerne aabenbart i stor Udstrækning kunnet baade forstaa og tale Nedertysk, ligesom Forretningens saavel som Kirkens og Dannelsens Sprog i det væsentlige var tysk; men som dagligt Omgangssprog, som Hjemmets og Kvindens Sprog var Dansk stadig herskende i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder. For Flensborgs Vedkommende er Forholdet mere uklart; dog har Dansk i alle Tilfælde været den jævne Befolknings Sprog.

Misforholdet mellem det offentlige Sprog og Befolkningens Talesprog er aabenbart. Imidlertid kunde man tænke sig, at en udbredt *Forstaaelse af begge Sprog* har virket udjævnende paa Modsætningen. Sikkert er det, at ikke blot Embedsstanden, men ogsaa, som vi har set, store Dele af Bybefolkningen — for øvrigt ligeledes en Del af Ridderskabet — har været tvesprogede. Og saa hos Tingmenigheden paa Landet kunde Forstaaelsen af Tysk synes at være en nødvendig Forudsætning for Tingsvidnernes Affattelse paa Tysk. I Datiden stod imidlertid det offentlige Sprog Dagliglivet saa fjernt, at denne Slutning ikke uden videre er tvungende. Der kan saaledes gives talrige Eksempler paa Dokumen-

ter, affattede paa Tysk (ved professionelle Skrivere) og udstedte af Mænd, der kun kunde Dansk, eller til Brug for saadanne. Selv den danske Præst i Tønder, Peter Pallesen, skriver eller, rettere sagt, lader skrive et paa Højtysk affattet Brev til Hans den Ældre, i hvilket han erklærer, at han er „der deutschen Sprache unerfahren“. Sandsynligvis har dog visse Kredse af Bønderne indenfor det tyske Retssprogs Omraade, navnlig Herredsfogeder og Sandemænd, kunnet forstaa, omend ikke tale det Sprog, i hvilket Tingsvidnerne — som de medbeseglede — udstedtes. Men indenfor Bondestanden som Helhed kan man ikke regne med et saadant Kendskab, og der foreligger da ogsaa Vidnesbyrd om Menighedernes Modvilje mod det tyske kirkelige Sprog, dog kun faatalige, vel paa Grund af Kildestoffets Utilstrækkelighed. Saaledes klagedes der fra Hanved, hvor Klotz vilde gennemtvinge Ansættelsen af en Mand fra Rostock, som ikke kunde Dansk, over at de Syge ikke kunde have nogen Trøst af det tyske Sprogs uforstaaelige udenlandske Ord. Ogsaa Bønderne i Tønder Landsogn var ilde stedte, da de kun havde Lejlighed til at høre dansk Prædiken ved Fromessen i Tønder Kirke Kl. 5½; saa tidligt er det dem „en sand Umulighed“ at møde, „hvorfor vi enfoldige Landsbyfolk, som hverken kunne læse eller forstaa Tysk, ikke høre andet end tyske Prædikanter og altsaa maa leve i Uvidenhed, Mørke og den største Sjælefare“.

Den Kløft, der fandtes mellem offentligt og privat Sprog, uddybedes i dette Tidsrum yderligere ved en betydningsfuld Udvikling indenfor det tyske, nemlig *Overgangen fra Nedertysk til Højtysk*. Det tyske Sprog i Sønderjylland var til Midten af det 16. Aarh. det plattyske eller nedertyske — Nordtysklands Sprog, som baade paa Statslivets og Literaturens Omraade var ligeberettiget med det i Sydtykland raadende højtyske. Reformationen bragte ingen Forandring heri, men fra det 16. Aarh.s Midte begyndte Sprogskiftet for Sønderjyllands Vedkommende. Det Højtyske erobrede først de fyrstelige Kancellier, derefter i Løbet af

det 17. Aarh. Byernes og Landsogdenes Forvaltning og Retspleje, ligesom det blev Literaturens Sprog og Overklassens Talesprog; sidst (ca. 1660—70) trængte det igennem som Kirkesprog. Dets Sejr fremkaldte paa Grund af den betydelige Forskel mellem Højtysk og Nedertysk (henholdsvis Frisisk) en hidtil ukendt Splitelse i den tysktalende sydligste Del af Slesvig og i Frisland, hvor Menigmands Talesprog og det offentlige Sprog indtil da havde været overensstemmende eller nær beslægtede. Noget lignende gælder Byerne, hvis Borgere for en stor Del talte eller i det mindste forstod Nedertysk. Grellest blev Misforholdet dog for det store Flertal af Landbefolkningen, da Højtysk var langt forskelligere fra Dansk end det jævne og enkle nedertyske Sprog. Netop derfor blev Sprogskiftet imidlertid i det lange Løb ingenlunde til Skade for Danskheden i Sønderjylland, idet det tyske Sprogs Muligheder for Fremgang svækkedes, saa at Folkesprogets Fortyskning, der i det følgende halvandet Aarh. næsten ikke gjorde Fremskridt, sandsynligvis er blevet forhalet herved. Men i Datiden kunde Indførelsen af det nye tyske Sprog kun forøge Forvirringen og virke i høj Grad hemmende for alt aandeligt Liv.

Vil man forsøge med særligt Henblik paa Sydslesvig at trække nogle Linier paa langs gennem det her behandlede Tidsrum, vil det vise sig, at Aarene 1544—1720 er prægede af den Deling, der danner Indledningen hertil, af det lille gottorpske Hertugdømmes Indsats paa Godt og Ondt i Sønderjyllands Historie. At dets Betydning navnlig maatte blive stor for Sydslesvig, fremgaar af, at dets Besiddelser i overvejende Grad var samlede her. De gottorpske Hertuger fremtræder tilmed som en Række markante Typer — den kække og kloge Landsknægthøvding og Forretningsmand Hertug Adolf, efterfulgt af de fredelige Humanister Johan Adolf og Frederik III og afsluttende med Frederik IV.s ungdommelige Krigerskikkelse.

En anden for denne Landsdel ejendommelig Magtfaktor var det slesvig-holstenske Ridderskab, hvis Herresæder laa tykt og

tæt i Sydøstslesvig, men kun enkeltvis i de øvrige Dele af Landet. Med en næsten overvældende Livskraft udfoldede Ridderskabet sig, navnlig i det 16. Aarh., paa de hjemlige Landdage i sejrrig Kamp for Standens politiske og sociale Privilegier, ved diplomatiske Underhandlinger, som Krigere paa Europas og Nordens Valpladser, som Storgodsejere og ikke mindst som Forretnings- og Pengemænd i stor Stil.

Med Storgodsejerne fulgte de livegne Bønder, der ligeledes udgjorde en for Sydslesvig ejendommelig Samfundsklasse. Landsdelens sociale Forhold var imidlertid brogede. Bønderne i det nordlige Angel og i Egnene Vest herfor stod paa samme Trin som de nordslesvigske Fæstere og Selvejerbønder og viste samme Initiativ og Driftighed. Blandt Angelboerne fandtes saaledes, som vi har set, Foregangsmænd for den tidlige Udskiftning. Endelig var det vestlige Sydslesvig Hjemstedet for de frisiske Marskbønder, der baade økonomisk og socialt udgjorde en Slags Overklasse indenfor Slesvigs Bondebefolkning. En Bonde i Sydslesvig var da et mangfoldigt Begreb. Mere ensartet fremtræder Borgernes Klasse, selvom der ogsaa blandt dem fandtes baade Stor- og Smaaborgere, ikke mindst fordi Sønderjyllands to største Købstæder, Flensborg og Husum, laa paa sydslesvigsk Grund.

Det lille, paa Modsætninger rige, sydslesvigske Samfund deltog i fuldt Maal i den Opblomstring, som kendetegner Sønderjyllands økonomiske Forhold i Tiden fra ca. 1550 til ca. 1620. Landet var vel udrustet fra Naturens Haand. Her fandtes de store Skove i Hütten og Svavsted Amter, den fede Marskjord mod Vest, Angels frugtbare Muld mod Øst. Baade adelige Godsejere og Marskbønder forstod at udnytte de gunstige Betingelser, hvortil kom Virkningen af „den gyldne Tids” stigende Priser.

Som skildret i det foregaaende, afløstes Opgangstiden af sin Modsætning længe før Tidsrummets Afslutning. Ogsaa paa det politiske Omraade skiftede Billedet ikke mindst for Sydslesvigs Vedkommende, og de ovenfor omtalte Magtforhold undergik en

gennemgribende Ændring. Det gottorpske Herredømme tilintetgjordes, netop som det havde naaet sit Højdepunkt, ved det pludselige Fald 1720; Spiren til Nederlaget laa dog gemt i den herregelige Politik lige fra Joh. Ad. Kielmans Epoke. Stændernes, d.v.s. Ridderskabets politiske Magt var stærkt svækket allerede fra det 17. Aarh.s første Aartier og førte en hensygnende Tilværelse indtil Landdagens faktiske Ophør med „Landdagsforsamlingen“ 1711—12.

Dog kan det 16. og 17. Aarh. opvise blivende Resultater, men paa andre Omraader end tilsigtede i Datiden og udgaaende fra Aarsager, der virkede i det skjulte. Saaledes skulde Fastsættelsen af Grænsen mellem dansk og tysk Kirkesprog faa uforudsete Følger for Sydslesvigs senere nationale Kaar, medens Bevarelsen af omfattende nordslesvigske Omraader under de kongerigske Stifter skulde blive frugtbringende for Eftertidens Danskhed i Nordslesvig. Men i Samtiden mærkes kun lidet til aandelig Vækst, idet hverken den latinske, videnskabelige og præstelige Kultur eller den tyske Hof- og Adelskultur frembragte Værdier af Betydning for den folkelige Udvikling. For Sønderjyllands Aandsliv, baade i Nord og Syd, kan dette Tidsrum da betragtes som den skjulte Forberedelses Tid, i hvilken Spirerne til et dansk folkeligt Liv laa gemt i Mulden, til Overvintringens Tid var forbi.

Johanne Skovgaard -

Frederik IV ankommer til Gottorp Slot 1721 for at modtage Arvehyldningen.

Troels Fink:

SYDSLESVIG (1721–1848)

DEN STORE CHANCE

1721—1773.

Da Kong Frederik IV i 1720—21 raadførte sig med sine betroede Mænd om Sønderjyllands fremtidige Stilling i Riget, hævdede han som sin Opfattelse, at Hertugdømmet Slesvig lidt efter lidt skulde indlemmes administrativt i Danmark, saaledes at Hertugdømmets Forvaltning skulde overgaa fra Kongens tyske Kancelli, der tillige var Udenrigsministerium, til det danske Kancelli, der administrerede Danmarks og Norges Kirke-, Skole- og Justitsvæsen.

Denne kongelige Viljestilkendegivelse blev aldrig efterfulgt af praktiske Forholdsregler, og dermed forspildtes en enestaaende Chance for at genoprette, hvad der gennem Aarhundrederne var forspildt for Danskheden i Sønderjylland. Ikke alene vilde 1721-

Akternes Uklarhed med Hensyn til Slesvigs Stilling, der vanskeligjorde Forholdene i det 19. Aarhundrede, i afgørende Grad være hævet; men frem for alt vilde det danske Sprog i Sønderjylland have faaet bedre Kaar og dansk Kultur dermed en større Plads. Ligesaa naturligt som de tyske Herrer i de tyske Grene af Regeringen og i Lokaladministrationen var interesseret i at gøre den Del af Monarkiet, som de administrerede, til et ensartet tysksproget Omraade, ligesaa naturligt vilde Herrerne i Danske Kancelli være ivrige for at gennemføre en ensartet dansk Administration i deres Omraade.

Naar man kan hævde dette med saa stor Sikkerhed, skyldes det den paafaldende Forskel, der er i Behandlingen af Ønsker om dansk Sprog i de Egne, der hørte under Ribe og Odense Bispestole og dermed, hvad Kirke- og Skoleforhold angik under Danske Kancelli (Törningelehn og Als) paa den ene Side og de øvrige Dele af Sønderjylland paa den anden Side. I Løbet af det 18. Aarhundrede blev der adskillige Gange gjort opmærksom paa det urimelige Misforhold mellem Folkesprog og Retssprog i Nord-slesvig og mellem Folkesprog og Kirke-, Skole- og Retssprog i Sydslesvig, men alle Reformforslag stødte paa direkte Modstand eller strandede paa svigtende Interesse.

I Slutningen af 1730'erne blev der paa Foranledning af Hofpræsten Erik Pontoppidan foretaget en Undersøgelse af de sproglige Forhold i hele Hertugdømmet. Den pietistiske Konge Christian VI (1730—46) var klar over, at det var en Forudsætning for virkelig Opbyggelse i Kirkerne, at Menighederne forstod, hvad der blev sagt. Undersøgelsen viste tilfulde, at det i mange Sogne i Flensborg og Sydtønder Amter var saa som saa med Forstaaelsen; men der skete ingen Ændring. Det blev paabudt, at der skulde lægges Vægt paa, at Præster og Lærere kunde baade Tysk og Dansk, men Paabudet blev ikke respekteret. I Bestræbelserne for at bevare den bestaaende Tilstand yndede mange Embedsmænd Paastanden om, at Folk, der var vant til at tale

den sønderjydske Dialekt, ikke forstod Rigsdansk. Rigtigt stillet var Spørgsmaalet imidlertid dette, om de ikke forstod Rigsdansk bedre end Højtysk; men det gik man let hen over.

Det grelleste Eksempel paa de uheldige Følger af Misforholdet mellem Menighedens og Præstens Sprog forekom i Hyrup i Angel, hvor Præsten Fischer fra Saksen virkede i Aarene 1730—1750. Bekendte er de Ord, han brugte i en Prædiken: „Har jeg ikke villet lære jer Djævelspak og Helvedesbrande at tale Tysk; hvad hjælper det, dette Djævelspak bliver ved med deres tossede danske Sprog, i Huset, indbyrdes og allevegne!“ Forholdene her har dog sikkert været en Undtagelse. Mange af Præsterne har kunnet tale Dansk med Menigmand, men saa meget farligere var Virkningen af det tyske Kirke- og Skolesprog, fordi Ordningen under disse Omstændigheder ikke æggede til Modstand.

Resultatet af Christian VI's Initiativ var kun ringe. Hvis der skulde gennemføres Ændringer var det for Embedsmændene det samme som at save den Gren over, de selv sad paa. Kun en stærk Kongevilje kunde her have fremkaldt Ændringer. Men en saadan Kongevilje fandtes ikke hos Christian VI saa lidt som hos hans Efterfølgere.

Ihvorvel Begivenhederne i 1721 ikke indledte en Periode, der gengav det danske Sprog dets gamle Ret, maa man dog erkende, at det 18. Aarhundrede i Sønderjyllands Udvikling paa mange Maader viser Træk, der vidner om en mere levende Forbindelse nordpaa. Ikke alene fjernedes det gottorpske Hertughof fra Slesvig By, der saaledes mistede et politisk og kulturelt Centrum, men tillige svækkedes den slesvig-holstenske Tradition. Den havde allerede lidt en Del under de forskellige Delinger efter 1544; men principielt opretholdtes i hele Delingstiden Forestillingen om Hertugdømmernes Enhed. Det blev nu anderledes. Hertugdømmet Slesvig blev i højere Grad betragtet som noget for sig, og i mange Tilfælde blev der givet særlige Love for dette Omraade. Mens

indtil 1713 den kongelige Del af Slesvig og den kongelige Del af Holsten havde sorteret under Overretten i Glückstadt, der baade var Domstol og Administrationsenhed, blev der i 1713 oprettet en særlig Overret for Slesvig, der bestod indtil 1834. I København hørte baade Slesvig og den kongelige Del af Holsten under det tyske Kancelli, og der fandtes ingen bevidst Bestræbelse for at behandle disse to Omraader forskelligt. Generalsuperintendenten (Bispen) havde saaledes i Størstedelen af det 18. Aarhundrede begge Omraader under sig, og den kongelige Statholder, der rigtignok ikke havde meget at sige, ligeledes. I Aarene 1735—46 fandtes der tillige et særligt slesvig-holstensk Rentekammer paa Gottorp Slot; men den Kendsgerning, at Holsten stadig var delt mellem den danske Konge og den gottorpske Hertug, bevirkede at Modsætningen mellem Slesvig og Holsten uvilkaarligt traadte mere frem end baade før og siden.

Paa eet Punkt blev Virkningen af Regeringens Politik udpræget anti-slesvig-holstensk; det var med Hensyn til Behandlingen af Ridderskabet, der frem for nogen havde været Bærer af de gamle Traditioner. Ridderskabet blev delt i to, et slesvigsk og et holstensk. For Kongen gjaldt det først og fremmest om at svække den Opposition mod Enevælden, der kunde ventes fra Ridderskabets Side. Resultatet heraf blev imidlertid tillige til Skade for den almindelige slesvig-holstenske Tradition. I Danmark var Adelen politisk blevet knækket i 1660. For Hertugdømmernes vedkommende lykkedes det aldrig helt at gennemføre noget tilsvarende; men Ridderskabet var dog gennem hele Perioden indtil 1773 slaaet ud af Spillet som politisk Faktor. Ridderskabets Forsøg paa at hævde, at det repræsenterede Hertugdømmerne som en Enhed kom til kort. Deres Privilegier anerkendtes kun som Standsrettigheder, der fulgte med Besiddelsen af adeligt Gods, d.v.s. Domsmyndighed over Fæstebønder, Toldfrihed, Jagtret m. v. Ridderskabets Antal var meget begrænset. Ialt fandtes i Hertugdømmet 110 adelige Godser, hvoraf kun de 9 laa i Nordslesvig, Re-

sten i Sydslesvig og deraf 35 i Dänischwohld, 27 paa Svansen, disse Landskaber var næsten helt i Godsejerbesiddelse, og 26 i Angel, fortrinsvis i den sydlige og østlige Del, Resten i det øvrige Sydslesvig. Men kun et Mindretal blandt Ejere af Adelsgoods var Medlemmer af Ridderskabet. For at blive Medlem krævedes en særlig Optagelse. De, der ikke blev optaget, kaldtes „Nonrecepti“ (d.v.s. de ikke optagne). Som Kongen ansaa Ridderskaberne hver for sig som langt mindre farlige for Enevælden, ansaa disse det for en stor Styrkelse, hvis Fællesskabet mellem det slesvigske og det holstenske Ridderskab kunde genoprettes, og derfor var ogsaa et af deres hedeste Ønsker igen at forenes. Frederik IV afviste bestemt ethvert Krav herom; men hans Efterfølger Christian VI var ret kritisk over for sin Faders Dispositioner og gjorde i 1731 en lille Indrømmelse; rigtignok afviste han enhver Fælles-Optræden af Ridderskaberne, og Privilegierne blev kun bekræftet for saa vidt, de ikke stred mod hans suveræne Arveregering, men han godkendte den saakaldte „nexus socialis“, d.v.s. Fællesskabet mellem det slesvigske og det holstenske Ridderskab om de 4 adelige Jomfruklostre, hvoraf de 3 laa i Holsten. Den materielle Fordel var altsaa paa Slesvigernes Side.

De sociale Forhold i Adelsdistrikterne var lidet lystige. Her herskede Livegenskabet, der ramte Bønderne betydeligt haardere end Stavnsbaandet i Danmark.

Livegenskabet var opstaaet i Løbet af det 16. Aarhundrede, uden at man nærmere kender Gangen deri. En væsentlig Forudsætning var det, at Adelen i 1524 havde faaet Hals- og Haandsret, d.v.s. Politi- og Domsmyndighed over deres Fæstere, der dermed i Realiteten helt blev priggivet Herremændenes Forgodtbefindende. Den vældige Udvidelse af Godsdriften havde formindsket Antallet af Bondebrug og forøget den Byrde, der i Form af Arbejdspligt hvilede paa hver enkelt Gaardmand eller Husmand. Fordelen ved at være Fæstegaardmand var stærkt begrænset ved Pligten til at holde Heste, der skulde stilles til Raadighed som

Trækraft paa Hovmarkerne. Hesteholdet giver i Modsætning til Kreaturholdet almindeligvis ingen direkte Indtægter. Naar derfor Gaardmændene i Livegenskabets Egne ofte maatte holde dobbelt saa mange Heste som Køer, mens Forholdet var omvendt, hvor Bønderne var frie, er det Vidnesbyrd om de uhyre Byrder, der hvilede paa de adelige Fæstere. De livegne Gaardmænd kunde bedst betegnes som en hesteholdende Landarbejderstand.

Til den rent økonomiske Byrde kom saa den Afhængighed, hvori de Livegne stod til Godsejerne. De kunde sælges eller byttes bort, og de maatte ikke gifte sig uden Tilladelse. Hvorvidt der blev givet Ægteskabstilladelse afgang af, om der var Brug for Folk eller ej. Godsherren ønskede nemlig kun at have et bestemt Antal, fordi der til Godsbesiddelsen i Livegenskabets Omraade var knyttet Forsørgerpligt over for de Undergivne. Det var den eneste Fordel, der set fra den Livegnes Synspunkt, var forbundet med dette System. Nogle fik først Lov til at gifte sig meget sent og andre fik slet ikke Lov dertil. De moralske Følger var yderst uheldige. Det er saaledes blevet regnet ud, at hvert 10. Barn, der i Aaret 1791 blev født i Landskabet Svansen, var født uden for Ægteskab, mens det for Angels vedkommende i samme Aar kun var hvert 39.

I udpræget Modsætning til de uheldige sociale Forhold i Sydøst levede Marskbønderne i Vest som frie selvstændige Bønder, der i mange Tilfælde naaede en høj Grad af Velstand. Dertil kom, at de havde bevaret en ikke ringe Indflydelse paa det lokale Styre. Paa en Maade laa disse Egne med Ryggen mod Øst og aabne ud mod Havet med en livlig Forbindelse med Holland og Hamborg. Landvindingen paa Sydslesvigs Vestkyst fortsatte med Inddigninger af nye „Koge“. Det skete for private Midler, og Ejerne erhvervede den inddigede Jord med særlig Begunstigelser bl. a. egen Retsudøvelse (Jurisdiktion). Efter den Oktroy (Koncession), hvori Begunstigelserne blev meddelt, kaldte man disse Omraader for de „oktrojerede Koge“. De bestod som særlige

Bondegaard i Gudsbjerg ved Nibøl.

Typisk »Hauberg« i Ejdersted.

Oluf Samsons Gang (Flensborg).

Gammel Gaard ved Holmen (Flensborg).

administrative Enheder indtil 1853. Flere Koge blev opkaldt efter kongelige danske Personer, saaledes Sophie Magdalenekog, der indvandt 1742—43, efter Christian VI's Dronning, og Juliane Mariekog, der inddigedes 1778, efter Frederik V's Dronning.

Paa de vestfrisiske Øer ernærede en stor Del af Befolkningen sig ved Søfart, ofte i hollandsk Tjeneste. Hver Sommer drog Mændene ud, og Jordens Pasning blev overladt til Kvinderne, bistaat af Tjenestekarle, der ofte kom fra Jylland.

I den øvrige Del af Sydslesvig svarede Forholdene mere til dem, vi kender fra andre danske Egne. Vilkaarene paa Højderyggen mindede meget om de tilsvarende i Jyllands magre Egne. Her kom der i Midten af det 18. Aarhundrede et Fremmedelement i Form af tyske Indvandrere, der lokkede af Udsendinge fra den danske Regering søgte herop for at faa Foden under eget Bord. Ialt oprettedes ca. 600 Koloniststeder i Sønderjylland, deraf Hovedparten i Sydslesvigs Midtland. Adskillige Kolonister udvandrede snart igen, mens Resten opsugedes i den hjemlige Befolkning. De indvandrede, der kom til at bo i det dansktalende Omraade, lærte efterhaanden det danske Sprog og akklimatiseredes saaledes.

I Angel var de sociale Vilkaar yderst forskellige. Her fandtes Landsbyer med velstaaende Selvejrbønder eller kongelige Fæstebønder ved Siden af de livegne Adelsfæstere, der kun fristede en kummerlig Tilværelse. I Landsbyerne kunde Jurisdiktionsforholdene, her som i det øvrige Sønderjylland, været meget brogede. Nogle Bønder kunde høre under Flensborg Amt, andre under Domkapitelsamtet (Resterne af det Gods, der havde tilhørt Domkapitlet i Slesvig), atter andre under Maarkær Amt (gl. Klostergoods) og andre igen under forskellige Adelsgaarde eller under St. Marie eller St. Nikolai Kirke i Flensborg.

I det hele taget var Administrationen meget kompliceret sammenlignet med vore Dages Forhold og den samtidige Tilstand i

Kongeriget, hvor Enevælden siden 1660 i høj Grad havde virket ensrettende.

Blandt de sydslesvigske Købstæder stod Flensborg som den største og langt den betydeligste. Flensborgs Handel og Skibsfart led i de første Aartier efter 1720 under den da herskende alvorlige Landbrugskrise, men gik fra Midten af det 18. Aarhundrede ind i en ny Blomstringsperiode. En af de vigtigste Erhvervs-grene i Byen var Brændevinsbrænderiet, der havde et stort Marked bl. a. i Norge. Slesvig By stod i Modsætning til Flensborg i Stampe. Byen var stadig Administrationscentrum, men det mærkedes, at der ikke længere fandtes noget Hertug-Hof. Dertil kom, at Slien var vanskelig at besejle, saaledes at Kappel og Arnæs overtog en stor Del af Skibsfarten. Ekernførde derimod havde en Blomstringsperiode i det 18. Aarhundrede med en betydelig Skibsfart. Familien Otte indtog en ledende Stilling i Byen og oprettede bl. a. en Fajancefabrik, hvis Fade og Tebordsplader nu er efterspurgte Museumsgenstande.

Vestkystbyerne Husum, Frederiksstad og Tønning havde en ret livlig Forbindelse med Holland og kom i det 18. Aarhundredes Slutning med i den almindelige Opblomstring.

I de gamle gottorpske Egne var den antidanske Stemning aftagende. Ungdommen blev opdraget i udpræget loyal Aand. Det belyses meget karakteristisk med Træk fra Domsolen i Slesvig. I 1735 fejredes Christian VI's Fødselsdag ved en Højtidelighed paa Skolen. En af Disciplene havde i Dagens Anledning forfattet en Sang, hvori der forekom følgende Vers:

So wird Dänemarks Flor
bald den höchsten Grad erjagen.
Ihr Ruhm schwingt sich hoch empor,
Sie wird noch in kurzen Tagen
Sehen, dass der Zeiten Blei,
Ihr in Gold verwandelt sei.

(Saaledes vil Danmarks Blomstring snart naa den højeste Grad. Dets Berømmelse svinger sig højt i Vejret. Det vil i Løbet

af kort Tid se, at for det forvandles Tidernes Bly til Guld.)

I denne Skole var Johannes Ewald siden (1754—58) Elev under Rektor Joh. Fr. List, der privat gav sine Elever Undervisning i Dansk og i 1753 lod fem af dem tolke Nyttens af at kende det danske Sprog.

Mens den gamle gottorpske Stemning efter alt at dømme mistede Terræn, truede i Foraaret 1762 en ny gottorpsk Fare. Den gottorpske Slægt besteg i 1762 ved Kejserinde Elisabeths Død den russiske Trone. Den nye Zar, Peter III, var opfyldt af Had mod Danmark og Beundring for Kong Frederik II af Preussen, som Rusland sammen med Frankrig og Østrig i flere Aar havde været i Krig med. Nu sluttede Peter III hastigt Fred med Preussen for at vende sig mod Danmark, hvor der blev rustet paa Kraft; men endnu inden Hærene var stødt sammen, blev Peter III væltet ved et Statskup og afløst af sin Dronning, Katharina II, der ikke ønskede at føre en slesvigsk Krig, som set fra et russisk Synspunkt, var fuldkommen meningsløs.

En truende Fare var afværget; men en Følge af Krisen var et endnu stærkere Ønske blandt danske Statsmænd om at faa Forholdet til Gottorperne ordnet en Gang for alle ved Erhvervelsen af den gottorpske Del af Holsten, mod til Gengæld at afstaa Oldenburg og Delmenhorst.

Dette Maal lykkedes det efter lange og besværlige Forhand-

*Johannes Ewald (1743—1781).
Maleri af Erik Paulsen. Frederiksborg.*

linger at naa i 1773, og dermed indledes ogsaa for Sønderjyllands Historie et nyt Afsnit.

PATRIOTISME

1773—1814.

Mageskiftet 1773 afsluttede for bestandig Striden mellem Danmark og det gottorpske Hus. Maalt med den Tids Maalestok var det et meget betydningsfuldt Resultat, der blev naaet. Vi ser det imidlertid tillige i Lyset af senere Begivenheder og maa med al Anerkendelse af det nødvendige og berettigede i at faa en Ende paa Gottorperstriden samtidig se i Øjnene, at den slesvig-holstenske Tradition hermed fik et nyt Udgangspunkt. Medens Holstens Deling havde reduceret dette Hertugdømmes Betydning og udelukket et mere omfattende Fællesskab mellem de to Hertugdømmer, kom nu Holsten og Slesvig til at staa paa lige Fod i Forhold til Administrationen i København, og der blev skabt Forudsætninger for det, der senere kaldes den administrative Slesvig-Holstenisme, d.v.s. tyske Embedsmænds for saavidt forstaaelige Interesse i at opbygge et ensartet slesvig-holstensk Administrationsapparat, parallelt med det danske, men ikke som et Led af dette. Foreløbig skete der dog kun faa Ændringer. Lederen af Tyske Kancelli, A. P. Bernstorff, var meget forsigtig med at reformere Hertugdømmernes Styrelse og især angst for at støde sine Standsfæller, de slesvig-holstenske Adelsmænd. Set fra et dansk Synspunkt maa man imidlertid vurdere det positivt, at Administrationen var saa lidet reformivrig, idet kraftige Reformere, som Vilkaarrene var, utvivlsomt kun havde ladet det fælles slesvig-holstenske træde endnu stærkere frem.

Af meget stor Betydning var det, at det slesvig-holstenske Ridderskab nu fik en Mulighed for at gøre sig mere gældende. I Forbindelse med Mageskiftet havde den danske Regering maattet gaa med til at garantere Ridderskabets Privilegier, og i 1775 gav den Tilladelse til, at den „sociale Nexus“ maatte udvides ved

*Statsminister, Greve Andreas Peter Bernstorff (1735—1797).
Maleri af H. Koefoed. Frederiksborg.*

Oprettelse af en fælles Bestyrelse, den saakaldte „vedvarende Deputation“, der kunde forhandle paa Ridderskabets Vegne.

Det relativt svage slesvigske Ridderskab sporede nu Støtten fra det betydeligt stærkere holstenske, og Ridderskabet som saadant blev en politisk Faktor, som der i hvert Tilfælde maatte tages et vist Hensyn til. Paa intet Tidspunkt havde det givet Afkald paa sine politiske Krav; men det evnede paa den anden Side aldrig at genvinde den gamle politiske Indflydelse. Dets største Betydning var i det 19. Aarhundrede at laane historiske og retslige Argumenter til Forfatningskrav, der i deres Kerne var lige saa farlige for Adelen selv som for den Enevælde, det aldrig havde anerkendt. For saa vidt kunde man vente en Fællesinteresse mellem den enevældige Regering og den slesvig-holstenske Adel; tilmed da høje Poster i dansk Administration og Diplomati stod aabne for den. Saa langt kom det dog aldrig. Traditionen var for stærk. I den danske Enevældes ellers saa fuldendte Bygningsværk udgjorde det slesvig-holstenske Ridderskab en Faktor, som det ingensinde lykkedes at faa indordnet i Helheden.

Særlig omkring Aarhundredskiftet spændtes Modsætningen mellem Regeringen og Ridderskabet, der i Grev Fritz Reventlow til Emkendorf i Holsten havde faaet en energisk og maalbevidst Leder. Han var ved Slægtskabsbaand nær knyttet til de højeste tyske Embedsmandskredse i København; hans Kone var en Datter af Finansminister H. C. Schimmelmann, der var død i 1778. Hendes Bror, Ernst Schimmelmann, overtog Faderens Post. Fritz Reventlows Bror, Cai Reventlow, var 1797 blevet A. P. Bernstorffs Efterfølger som Leder af Tyske Kancelli.

For Fritz Reventlow og de andre højadelige Herrer var den danske Enevældes Lighedsbestræbelser en Vederstyggelighed, en Indrømmelse til den demokratiske Aand, der ved den franske Revolution havde faaet saa stor og farlig en Udbredelse. For Regeringen til Gengæld var det slesvig-holstenske Ridderskabs Krav

paa en politisk Særstilling en Urimelighed i et enevældigt styret Samfund og Spiren til en Forfatning, der kunde rokke Enevælden i sin Grundvold, som man havde set det i Frankrig.

Modsætningen mellem Regeringen og Ridderskabet tog til i 1790'erne for i 1802 at ende med et heftigt Sammenstød. Aarsagen var fortrinsvis en Række Skattepaalæg, der var foranlediget af Rustningerne paa Grund af de krigeriske Forhold ude i Verden.

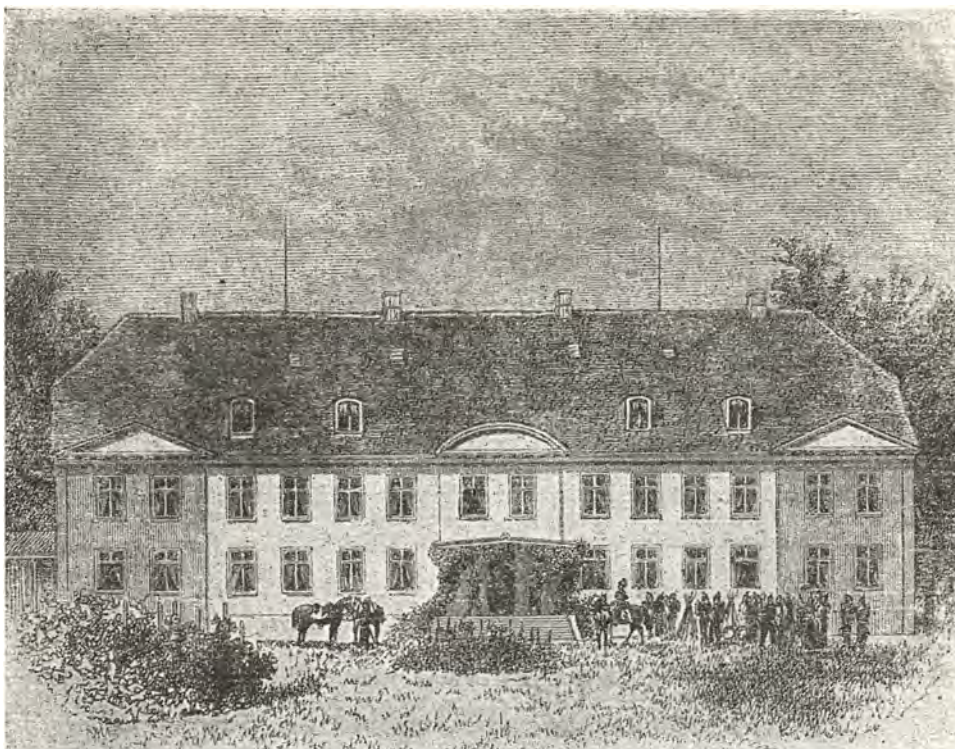
Ridderskabet gjorde Krav paa, at ingen Skat maatte paalægges de adelige Godser uden dets Godkendelse, og Opkrævningen skulde foretages af Godsejerne selv. Fra gammel Tid var Hovedgaardsjorden skattefri, mens den Skat, der skulde ydes af de adelige Godser, blev lignet paa Fæstejorden efter Plovtalet (Ordet Plov var Betegnelsen for en Skatteenhed). I en Aarrække undgik man Konflikter, ved at Ridderskabet tilbød frivilligt at betale, hvad de ventede at faa paalagt; men i 1802 udskev Regeringen den saakaldte Grund- og Benyttelsesskat paa alle Jorder, baade Bondejord og Hovedgaardsjord. Det fremkaldte den mest levende Protest fra Ridderskabet; Cai Reventlow tog demonstrativt sin Afsked, men Skatten blev ikke ændret. Fritz Reventlow truede til sidst med at gaa til Rigsretten i Wetzlar; det kunde han dog kun gøre for Holstens Vedkommende. Det slesvigske Ridderskab slog klogeligt fra, da dette Skridt kom paa Tale; i Wetzlar havde det intet at gøre, eftersom Slesvig ikke hørte til det tyske Rige.

Som den moderne Slesvig-Holstenisme har en af sine Rødder i Adels Standsprivilegier, har den en anden i Kieleruniversitetets Virke. Paa Dansk blev dette Forhold siden hen udtrykt med Mundheldet: Løgn er ogsaa Videnskab, sagde Fanden, han studerede i Kiel. Men som Forholdene var i Slutningen af det 18. Aarhundrede synes ingen Fare at true herfra.

Ligesom Ridderskabets Privilegier blev ogsaa Kieler-Universitetets Eksistens garanteret i Forbindelse med Mageskiftet i 1773; det blev nu officielt Universitet baade for Slesvig og Holsten; den

danske Regering satte det i god Stand med Bygninger og Lærerkårer, og det blev paalagt enhver, der søgte Embede i Hertugdømmerne, i mindst 2 Aar at have studeret ved Kiels Universitet, det saakaldte Biennium. Til Belysning af den loyale Stemning skal blot anføres et enkelt Vidnesbyrd. Da den historiske Professor Hegewisch i 1784 udgav et Skrift om de Pligter, forskellige Nationer, der var samlet under eet Overhoved, havde over for hinanden, satte han som Motto: „Elsk Eders Fædreland overalt; og hvad er eders Fædreland? Alle Kongens Lande: Danmark, Norge, Holsten og Island, intet enkelt undtaget. Lad den taabelige Skelnen mellem en Dansker, en Nordmand og en Holstener høre op; rigtignok er eders Sprog forskellige; men Gud forstaar eder alle, een Konge hersker over eder alle“.

Stemningen var i det hele taget overalt, bortset fra Ridderskabet, yderst loyal over for Danmark; specielt over for det danske Kongehus. Det saa virkelig ud til, at den nyrejste Helstat skulde slaa Rod i Befolkningens Følelse og Vilje. Hertil bidrog frem for alt de gode Tider, der gennemgaaende raadede i Slutningen af det 18. Aarhundrede, fordi Danmark kunde holde sig neutral under den næsten permanente Krigstilstand. Handel og Skibsfart havde en Blomstringsperiode uden Sidestykke, og for Landbrugets Vedkommende er det den store Reformperiode. Utallige er de patriotiske Udgydelser, hvormed Monarkiet og det danske Kongehus blev hyldet. I 1790 blev der særlig rig Anledning til at afbrænde Kongerøgelse, da Kronprins Frederik blev gift med Statholderen Landgrev Carl af Hessens Datter, Marie Frederikke Sofie. I to Menneskealdre fra 1768 til 1836 beklædte Landgreven Posten som Statholder med Bopæl dels paa Gottorp og dels paa Slottet Louisenlund ved Slien, opkaldt efter Landgrevens Gemalinde, der var en Datter af Frederik V. (Ejendommeligt er det paa et saa sent Tidspunkt at møde den danske Navneform -lund Syd for Slien). Landgrevens Hof spredte ny Glans over Slesvig By, og det i 1790 indgaaede Ægteskab mellem hans Datter og den

Louisenlund Slot. Træsnit.

uhyre populære Kronprins Frederik gav denne en Tilknytning til Slesvig, der i høj Grad befæstede Loyaliteten.*)

Loyalitetsfølelsen gav sig Udslag i talrige mere velmente end vellykkede Poesier. Kendt og ofte citeret er Verset af Præsten Heinrich Harries fra Siversted fra Aaret 1797:

O, Dania! was glüht bei deinem Nahmen
Mir Wang' und Busen durch
Ha, es ist Dänenstolz! es ist die Liebe,
Zu dir mein Vaterland.

(Oh, Dania, hvor gløder min Kind og Barm ved dit Navn. Ha! det er Danerstolthed! Det er Kærligheden til dig, mit Fædreland.)

Citaternes Række kan vilkaarligt forlænges, men Sprogdrag-

*) En anden af Landgrevens Døtre var gift med Hertug Vilhelm Paul Leopold af Holsten-Beck (senere Lyksborg), et af deres Børn var den senere Christian IX, der var født paa Gottorp Slot og fik sine Barndomsindtryk her og paa Louisenlund.

ten er stadig den tyske, og det maa undre Eftertiden, at den stærkt udtalte Kærlighed til Danmark rummede saa liden Forstaaelse og Respekt for det danske Sprog. Men for Samtiden var Forholdet helt naturligt. Tyskland var søndersplittet i et Utaal af Smaastater, og den almindelige patriotiske Følelse i Hertugdømmerne gjaldt det danske Monarki, men Kulturfølelsen var som Helhed tysk. Det maatte dog synes at være en naturlig Følge af denne patriotiske Stemning, at Rigsdelene lærte at forstaa hinandens Sprog for at Sammenholdet kunde blive stærkere, men Interessen herfor fandtes maaske teoretisk. I Praksis blev det kun til meget lidt.

En enkelt Undtagelse fortjener at nævnes. Det er Læreren G. H. Overbeck fra Flensborg, hvis Navn staar indhugget paa Skamlingsbankestøtten. Han androg i 1779 Myndighederne i Flensborg om Tilladelse til at undervise Eleverne i Flensborg Latinskole i Dansk. Magistraten i Flensborg viste kun meget ringe Interesse for Forslaget og gik kun med til, at han maatte optage en Undervisning i Dansk Onsdag og Lørdag Eftermiddage uden for den almindelige Skoletid. Deltagelsen i Undervisningen skulde være frivillig. I 1792 oversatte han en Bog „Den fromme Søfarer“ til Dansk. I Forordet giver han det danske Sprog en rørende Kærlighedserklæring: „Overalt maa jeg sige, at det gaaer mig med det kiere danske Sprog, hvilket jeg nu i flere end 30 Aar (næsten ved daglig Flid) har æret og dyrket, ligesom en Beyler, der med al sin Omhyggelighed dog ikke aldeles har kunnet indtage den Person hand elskede saa inderlig og nu til Belønning for sin Troskab i det mindste venter, at hun og hendes Familie ikke skal være vred paa ham, naar hand fremdeles ved hende forsøger at blive lykkelig, om hand end aldrig fik hende“.

Overbeck var kun en Ener, kun ganske faa nærrede den samme Interesse og Følelse over for det danske Sprog, som han. Langsomt fortsattes Undergravningsarbejdet. Takket være den forholdsviis daarlige Skolegang trak det dog i Langdrag; naar de Unge kom ud af Skolen glemte de hurtigt, hvad de havde lært. Kun

faa af dem, der havde Indflydelse, forstod, at det eneste rimelige var at bringe Overensstemmelse til Veje mellem Folkesprog og Dannelsessprog. Dertil var Foragten for Folkesprogene for stor. Denne Foragt gjaldt ligefuldt den danske Dialekt, det plattyske og det frisiske. En af dem, der erkendte, at en Reform var nødvendig, var Præsten A. G. Fabricius i Humtrup (Kær Herred). Han virkede her i Aarene 1757—87 og gjorde i 1780 overfor Biskop Struensee opmærksom paa, hvor velgørende det vilde være at indføre dansk Kirkesprog i Kær Herred, men som saa mange før og efter ham stødte han hos forskellige overordnede Embedsmænd paa Modstand eller svigtende Forstaaelse. Hans Navn staar indhugget paa Skamlingsbankestøtten ved Siden af Overbecks.

Som Slutningen af det 18. Aarhundrede stemningsmæssigt er Loyalitetens Tid, er den økonomisk de store Landboreformers Periode.

Reformerne i Sydslesvig kom til at forme sig anderledes end i Kongeriget, hvor Udskiftningen, Stavnsbaandsløsningen, Hove-riets Begrænsning og Bestræbelserne for Fæstes Overgang til Selveje kom tæt paa hinanden og gav Forandringerne en revolutionerende Virkning.

I Sydslesvig uden for Godsomraaderne var Hoveriet allerede i 1630'erne blevet afløst af en høj Pengeafgift, og hvad der var tilbage af Arbejdspligt, var meget begrænset. Det var ikke bondevenlige Motiver, der bevægede Regeringerne til dette Skridt. I Realiteten var det en meget væsentlig Skatteforhøjelse, der fandt Sted; men Frigørelsen for Hoveriet fik den allerstørste Betydning for Udviklingen af den selvstændige slesvigske Bondestand.

Da Hoveriafløsningen fandt Sted var i visse Dele af Angel allerede de første Skridt gjort til en anden stor Reform, nemlig Op-løsningen af det gamle Fællesskab, den saakaldte Udskiftning. Fra omkring 1600 søgte Bønderne i Nørre Angel ved det ene Ma-geskifte efter det andet at faa Samling paa de spredte Agre og

faa deres Jord indhegnet for sig. Processen stod paa i henved 150 Aar, og da den første Udskiftningslov kom i 1766, var Reformen stort set gennemført af Bønderne selv. I den sydlige Del af Angel var man lidt senere undervejs. Her udrettede Amtmand v. Plessen i Midten af det 18. Aarhundrede et stort Arbejde. Han skildrer selv i 1763 sin Indsats paa følgende Maade: „Siden 1749 har jeg arbejdet paa Ophævelsen af Fællesskabet med et saadant Resultat, at der kun findes faa Landsbyer, hvor Indbyggerne endnu bruger deres Jord i Fællesskab. Hvert Aar kommer jeg videre, dels med det gode og dels ved at vælge en næsten umærkelig smidig Form for Tvang“.

I Marskomraaderne laa Fællesskabsopløsningen langt tilbage i Tiden, mens Midtlandet endnu holdt fast ved den gamle Driftsform, da Udskiftningslovene udstedtes i 1766 og 1770, hvorfor Lovgivningen fik særlig stor Betydning for disse Egne. Her var Jorden mager, og der savnedes særlig een Forudsætning, for at Reformen kunde gennemføres let, nemlig Muligheden for at levende Hegn kunde trives. Her maatte man hegne med Jordvolde og Stendiger, der var dyrere og ikke afgav saa stor Sikkerhed.

En anden Reform, der gennemførtes paa denne Tid, var Overgangen fra Fæste til Selveje. Først lovfæstedes i 1766 Arvefæstet, d. v. s. at Ejendommene udelte gik i Arv til een Søn eller Arving; men det var mere en Bekræftelse af en gammel Praksis end Indførelse af noget nyt; senere afstod Regeringen for et meget ringe Vederlag sin Ejendomsret til de kongelige Fæstegaarde.

Endelig hører ogsaa de store Krongodsudstykningsperioder med til Billedet af Landboreformperioden. Staten ejede et ret stort Antal Godser, som for en stor Del udstykkedes til Bondebrug. Saaledes i 1771 fra Godset Satrupholm med Ladegaardene Rebjerg og Obdrup, Brunsbøl og Arealet Damholm, 48 Bondegaarde; 1778 udstykkedes det gamle Kloster gods Maarkær. Efter at den lyksborgske Hertugslægt var uddød i 1779 overtog Kongemagten dennes Omraade i Nordangel og udstykkede ligeledes de Hovedgaarde,

*Frederik VI (1768—1839). Maleri af Jens Juel 1794.
Rosenborg.*

*Dronning Marie Sophie Frederikke, f. Prinsesse af Hessen-Cassel
(1767—1852). Maleri af Jens Juel. Frederiksborg.*

*Geheimstatsminister Johan Sigismund v. Møsting (1759—1843).
Æresmedlem af Videnskabernes Selskab.
Maleri af Frederik Carl Grøger. Københavns Universitet.*

der havde hørt under dette Hertugdømme. Talrige andre kunde nævnes. Ogsaa private Godsejere saa deres Fordel i at gennemføre Udstykninger. Den danske Regerings bondevenlige Politik fornægtede sig ikke i Sønderjylland. Den slesvigske Bondestand gik væsentlig styrket ud af Reformperioden.

Medens Landboreformerne kun bød paa forholdsvis faa Vanskeligheder i Størstedelen af Sydslesvig, rejste der sig store Problemer i Godsomraaderne mod Sydøst, specielt paa Grund af Livegenskabet. Men efter at Stavnsbaandet i Danmark var ophævet i 1788 vidste de adelige Godsejere, hvad Klokken var slaet; og da den franske Revolution Aaret efter brød ud, maatte de end mere forstaa, at den gamle Tilstand ikke længere kunde oprettholdes.

Men dertil kom saa hos de mere indsigtfulde Erkendelsen af, at den herskende Driftsform var lidet intensiv. Fæstebønderne lagde naturligt nok kun ringe Energi i Arbejdet paa Hovmarkerne; Mundheldet: Hellere sove sig arm, end slide sig arm, havde ogsaa Gyldighed her. Man kunde nok saa meget bruge Hundepisk og Gabestok, det hjalp ikke. Det var mere rationelt at gaa over til at anvende Landarbejdere, der fik Løn for deres Arbejde og saa bestilte noget, end at holde fast ved Hovarbejdet, der nok var gratis, men set fra et Helhedssynspunkt uendelig kostbart.

Regeringen med A. P. Bernstorff i Spidsen vilde nødigt gribe til Tvangsforholdsregler; og den opnaede med det gode, at Godsejerne i 1796 selv besluttede i Løbet af 8 Aar at ophæve Livegenskabet. Den Lov, der i 1804 blev udstedt, besejlede Afslutningen paa Udviklingen, ikke Begyndelsen til den.

Men allerede før denne Aftale blev truffet var adskillige Godsejere gaaet i Gang med at reformere deres Godser; i mange Tilfælde skete der tillige en delvis Udstykning af Hovedgaardsjorderne, hvorved der tilvejebragtes Kapital til Driftsomlægning paa Hovedgaardene.

I 1770'erne og 1780'erne tog Reform og Udstykning til i An-

gel, i 1790'erne tillige i Svansen og Dänischwohld. Samtidig med Livegenskabets Ophævelse gennemførtes almindeligvis Bondejordens Udskiftning af Fællesskabet.

De økonomiske Betingelser, Bønderne opnaaede i de gamle Godsomraader, var ikke saa gunstige som i Kronens Omraader, men alligevel var det et væsentlig Fremskridt, der var naaet.

Disse store Omvæltninger i Besiddelsesform og Driftsforhold blev væsentlig lettet ved den Højkonjunktur, der raadede under Revolutionskrigene. Dertil kom, at Hertugdømmerne i 1788 havde faaet deres Pengevæsen nyorganiseret; det var tænkt som et Led i en samlet Reform af Monarkiets Pengeforhold, men det lykkedes aldrig at faa Kongerigets Pengevæsen bragt paa samme solide Fod; og i Realiteten kom Reformen af 1788 til at skabe større Skel inden for Monarkiet. Da Hertugdømmernes Pengevæsen siden hen, i 1813, blev draget med ind i det almindelige finansielle Sammenbrud, blev det Kilden til megen Uvilje og betød en Styrkelse af den anti-danske Stemning. Mange af Ulemperne kunde være undgaaet, hvis Rigets Mønt hele Tiden havde været fælles.

Medens A. P. Bernstorff og Cai Reventlow var gaaet uhyre vidt for at imødekomme den slesvig-holstenske Adel og havde været meget tilbøjelig til at nærme Rigsdelene til hinanden, skete der ved Cai Reventlows Fald i 1802 en Ændring. Den ledende Stilling i Tyske Kancelli gik over til en danskfødt Mand, I. S. Møsting, og indtil 1842 forblev Ledelsen af Kancelliet paa danskfødte Mænds Hænder.

Under Møstings Ledelse viste der sig Tendenser til en mere konsekvent Helstatspolitik, hvis naturlige Udtryk var Bestræbelser for at skabe den størst mulige Overensstemmelse mellem Administrationen i Kongeriget og i Hertugdømmerne.

Denne Tendens blev væsentlig styrket, da Holsten i 1806 efter det tyske Riges Ophævelse formelt indlemmedes i det danske Monarki som en uadskilt Del. Der var Planer fremme om at indordne ogsaa Hertugdømmerne under danske Kancelli, ligesom der blev

udfoldet energiske Bestræbelser for at indføre en tillempet Udgave af Christian V's Danske Lov som Grundlag for Retsudøvelsen i Slesvig og Holsten. Krigsudbruddet i 1807, da Englands Overfald tvang Danmark ud af den neutrale Holdning, standsede imidlertid det omfattende Reformarbejde. Paa et enkelt, meget væsentligt Punkt, nemlig med Hensyn til Sproget, fortsatte imidlertid Tilnærmelsesbestræbelserne ogsaa i de følgende Aar. Det blev bestemt, at alle Love skulde udkomme i Hertugdømmerne baade paa Dansk og Tysk, vel at mærke baade i Slesvig og Holsten. For store Dele af Slesvig var det en hensigtsmæssig Foranstaltning, mens det for Holstens Vedkommende maa forekomme vor Tid noget ejendommeligt. Kandidater fra Københavns Universitet fik ved Embedsbesættelser Ligeret med Kandidater fra Kiel, og der oprettedes en Lærerstol i dansk Sprog og Literatur ved dette Universitet. Alt dette var Helstatspolitik, som der i Holsten ikke var nogen naturlig Basis for. Bestræbelserne for at vænne Holstenerne til at se det danske Sprog, fremkaldte kun Uvilje. Meget mere væsentligt var det, at Frederik VI i 1810 udstedte et Reskript, hvori han paalagde det slesvig-holstenske Kancelli — en i 1806 indført Betegnelse for det tidligere Tyske Kancelli — at undersøge Mulighederne for at indføre dansk Kirke-, Skole- og Retssprog i Slesvig, hvor det var Almenmands Sprog. Sagen blev undersøgt, og der var Udsigt til, at der kunde skabes Flertal for, at Dansk indførtes som offentligt Sprog i hvert Tilfælde i Kærherred i Syd-tønder Amt, mens der iøvrigt var Uenighed om, hvor langt man kunde gaa. Uenigheden førte imidlertid til, at Sagen blev henlagt. Frederik VI havde lige saa lidt som Frederik IV og Christian VI Energi nok til at trænge igennem med dybtgaaende Ændringer.

Bortset fra et almindeligt Paabud om, at Embedsmænd, der søgte Stilling i Hertugdømmerne, skulde godtgøre, at de havde Kendskab til det danske Sprog, blev alt ved det gamle. Ikke engang de Ændringer, der havde kunnet skabes et Flertal for i Kancelliet, blev ført ud i Livet.

Endnu i 1810 havde der vel været Tid til at bevare en ikke ringe Del af det danske Sprogomraade i Sydslesvig. Plattysk var ved at trænge over Slien, men Størstedelen af Angel var endnu dansktalende. Dog kan man ikke vide, om Ændringer gennemført i 1810 vilde have fremkaldt Uvilje blandt Befolkningen i de Egne, hvor tysk Kirke-, Skole- og Administrationsprog nu havde adskillige hundrede Aars Hævd, og saaledes vække en anti-dansk Stemning til Live; den dansksindede Provst Prah! i Tønder (født paa Bornholm) nærede denne Bekymring; han var bange for, at Befolkningen vilde anse det for et Indgreb i deres Rettigheder, „thi som de Daarer, de er, anser de en tysk Prædiken for bedre og mere hellig end en dansk“.

En ny Lejlighed til en Reform af Sprogforholdene bød sig i 1814, da den nye Skolelov blev udstedt. Der skete imidlertid ingen Ændring med Hensyn til Anvendelsen af Dansk og Tysk; men det tyske Sprogs Fremtrængen i Sydslesvig blev væsentlig lettet, efter at Skoleforholdene ved Loven af 1814 kom ind i faste Former og Undervisningen forbedredes.

Det er ørkesløst at fortabe sig i Spekulationer over, hvad der kunde være sket, hvis der var gjort noget for det danske Sprog omkring 1814; blot har man Lov at konstatere, at Chancerne var større for det danske Sprog i 1810, end de var i 1850, ligesom de var endnu bedre i 1721, end de var i 1810.

Den Helstatstendens med svagt dansk Fortegn, som efter 1806 gjorde sig gældende i Regeringens Politik, var ikke synderlig populær, især ikke i Holsten; men naar den gamle loyale Følelse var vigende, var det dog først og fremmest paa Grund af de Ulykker, der i Følge med Krigen ramte det danske Samfund med Statsbankerotten i 1813 og Norges Tab i 1814. Hvad der var bygget op siden 1773 blev nu revet over Ende.

I Opgøret med Napoleon var Danmark kommet paa den gale Side. Prisen for at slippe ud af Kniben var Norges Afstaaelse; og

det kan ikke undre nogen, at Frederik VI kviede sig ved dette Skridt og trak det ud indtil alle Sunde var lukkede.

Da Freden blev sluttet 1814, var hele Europa i Vaaben mod den franske Tyran. En vældig national Bølge, fremkaldt af Trods mod det fremmede Aag, gik over Tyskland. Den sporedes kun i forholdsvis ringe Grad i Slesvig og Holsten; men Drømmen om Stortyskland var vakt i unge Tyskeres Sind. Den kom ogsaa til at gøre sig gældende i Holsten og smittede derfra det gamle Grænseland Slesvigs sydlige Del; endnu var det kun spæde Spirer, men de blev bestemmende for en lang Udvikling.

Provst Peter Prahl.

STILLE FØR STORMEN.

1814—1830.

Den 24. Maj 1815 naaede Frederik VI paa Tilbagevejen fra Wien, hvor han havde deltaget i Fredskongressen, til Byen Slesvig. Modtagelseen var ovenud hjertelig og stod i en ejendommelig Modsætning til det, der var opnaaet for Danmark under Fredsforhandlingerne. Frederik VI kendetegnede selv Resultatet bedst, da han til en smigrende Afskedsbemærkning, om at han havde vundet alles Hjerter, tørt bemærkede „ja, men ikke en Sjæl“.

Men Hjemkomsten formede sig snarest som en Triumfators. I Slesvig spændte Borgerne Hestene fra Vognen og trak den til Gottorp Slot under Mængdens Jubel. I højtidelige Vers blev Kongen hyldet:

Uwe Jens Lornsen (1793—1838). Lithografi. Frederiksborg.

Nicht umwölket vom Staub, nicht triefend vom Blute der Feldschlacht.
Nein! vom Versöhnungsalter, welches am fernen Danub,
Friedliche Völker erhuben, um Eintracht und Treue zu schwören,
Kehrest du, Vater! uns allen, den Kindern zurück

(Ikke ombølget af Støv og ikke dryppende af Blod fra Slag i Felten, Nej, fra Forsoningsalteret, som fredelige Folk rejste ved den fjerne Donau, vender du, Fader, hjem til os alle, dine Børn).

Forfatteren til dette Velkomstdigt formodes at være Amtmanden i Slesvig, den danske Digter Schack-Staffeldt. Han elskede det danske Sprog, men man maa dog ikke i ham vente at finde en Mand med Forstaaelse for Danskhedens Tarv i Sydslesvig. Han var Aristokrat helt igennem og foragtede Folkesprogets grove Tone uden at forstaa dets Kraft.

Loyalitetens sidste Skanse, Kongehengivenheden, havde endnu ikke lidt alvorligt under Begivenhederne, og endnu saa længe Frederik VI levede udgjorde den en fast Bestanddel i Sydslesvigerne politiske Bevidsthed. Men Kongebegejstringen og Følelsen af Solidaritet med det danske Samfund blev langsomt undergravet i Aarene efter 1814. Rigtignok opgav Regeringen de Tilløb til en national Helstatspolitik, der havde præget Aarene efter 1800, og der var saaledes ingen Anledning til Ængstelse for en „Danisering“, men det afgørende var for det første, at den vaagne Ungdoms Sind blev vendt mod Syd, og for det andet, at Danmarks ulykkelige Pengeforhold blev en Kilde til Kritik og medførte en Følelse af Forurettethed.

Aartierne mellem 1814 og 1848 er den akademiske Stands Glansperiode. Som udøvende Organ for det voksende Borgerskab og i skarp Konflikt med den herskende Reaktion, følte den akademiske Ungdom sig kaldet til at virke for store nationale Maal. Sydslesvigs akademiske Ungdom var tysk opdraget og droges af tysk Studenterliv, der i denne Tid stod i Burschenchaft-Bevægelsens Tegn. Den franske Revolution og den tyske Romantik var de Kilder, der østes af. Mange unge Sydslesvigere blev grebet af den

radikale og nationale Aand, der herskede ved de tyske Universiteter i denne Reaktionsperiode. Mest kendt blandt dem er Uwe Jens Lornsen. En Undtagelse danner Flensborgeren Christian Paulsen, der tysk-opdraget og tysk-uddannet alligevel følte sig som Dansk. Han fik ikke noget stort Følge, kun nogle faa fra Nordslesvig, der var gaaet til Københavns Universitet, og enkelte fra Sydslesvig.

Stort set er Tiden fra 1814—1830 en Forberedelsestid til den Udvikling, der ret tog Fart med Stænderinstitutionens Indførelse i 1830'erne.

Kieler-Universitetet blev Planteskolen for den kommende liberale slesvig-holstenske Bevægelse. Her udformedes Ideerne, der endnu kun blev baaret oppe af nogle faa. Den ledende Kraft var Professoren i Historie, F. C. Dahlmann, støttet af Juristen N. Falck (fra Emmerlev i Nordslesvig), der dog var langt mere hjemstavnsbunden end sin Kollega. Endnu omkring 1815 var den akademiske Ungdom fra Slesvig forbeholden overfor den slesvig-holstenske Lære. Da Dahlmann i Anledning af Slaget ved Waterloo i 1815 holdt en stor Tale, hvori han kom ind paa Fællesskabet mellem Slesvig og Holsten, blev han mødt med Mishagsytringer af de slesvigske Studenter. Men denne Indstilling blev snart afløst af sin Modsætning.

Dahlmann havde foruden sin Professorpost Hvervet som Sekretær for det slesvig-holstenske Ridderskab og forenede i sin politiske Teori Ridderskabets Tradition med de moderne Forfatningsideer.

Et Hovedpunkt for ham var Genoprettelsen af det gamle forfatningsmæssige Fællesskab mellem Slesvig og Holsten. Det var ham, der fremdrog Bestemmelsen af Ribebrevet af 1460, da Christian I valgtes til Hertug af Slesvig og Greve af Holsten, hvori der staar, at de to Omraader skal blive „ewig tosamende ungedeelt“. De fik senere Slagordformen „up ewig ungedeelt“.

En kort Overgang saa det ud til, at det politiske Liv allerede

*Landgreve Carl af Hessen-Kassel (1744—1836). Generalfeldmarskal og Statholder
i Hertugdømmerne. Frederiksborg.*

**Professor ved Kiels Universitet Friedrich Christoph Dahlmann
(1785—1860). Frederiksborg.**

nu skulde faa Vækstbetingelser. Frederik VI havde i 1815 maattet gaa med til, at Holsten blev optaget i det nydannede Tyske Forbund. Derved havde Holsten faaet et Krav paa en Forfatning, idet der i Forbundsaktens Pgr. 13 stod, at der i hvert Forbundsland skulde findes en stændersk Forfatning. Foranlediget af dette Løfte arbejdede i Aarene 1816—1819 en Forfatningskommission for Holsten. Det gav Anledning til, at der blev fremsat Krav om, at Slesvig ogsaa skulde have Del i en Forfatnings Goder i Fællesskab med Holsten.

Udsigten hertil maatte i høj Grad tiltale Slesvigerne, og da det af Dahlmann blev foreslaaet, at de slesvigske Byer skulde indsende Petitioner herom, gjorde de det alle, baade nord- og sydslesvigske Stæder, med mere eller mindre slesvig-holstensk farvede Begrundelser. (1817).

Forfatningskommissionens Arbejde førte ikke til noget Resultat; og da Ridderskabet i 1822 bragte Forfatningssagen for den tyske Forbundsdag, blev den afvist for Sønderjyllands Vedkommende, fordi dette Hertugdømme ikke hørte til Forbundets Omraade.

Dermed løb den første slesvig-holstenske Forfatningsbevægelse ud i Sandet uden at efterlade sig større Spor.

Befolkningen havde ogsaa andet at tænke paa. En haard og bitter Landbrugskrise ramte i 1820'erne det danske Samfund. Fattigdom og Konkurs hørte til Dagens Orden. Krisen maatte i høj Grad øge den almindelige Utilfredshed med Pengeforholdenes Ordning efter 1813. For at betrygge den nye Mønt, der blev indført i dette Aar, var der blevet paalagt en Bankhæftelse paa 6 pCt. af al Grundejendom i Landet. Beløbet skulde forrentes med $6\frac{1}{2}$ pCt. i Sølv. I Kongeriget overtog Staten imidlertid $\frac{5}{6}$ af Bankhæftelsen ved at tillade, at den fradroges i Skatten; mens der i Hertugdømmerne gennemførtes en Skattelettelse, saaledes at den samlede offentlige Belastning af Skatteborgerne var nogenlunde lige stor i Rigets forskellige Egne; men i Hertugdømmerne saa

man især paa Forskellen med Hensyn til Bankhæftelsen og følte sig voldsomt forurettede ved Ordningen.

Da i 1818 Nationalbanken afløste Rigsbanken blev Hertugdømmernes Borgere stillet frit, om de vilde indbetale Hæftelsesbeløbet og frigøres for Forbindelsen med Nationalbanken, eller de efterhaanden vilde indbetale Hæftelsen og faa Aktier i Nationalbanken i Stedet. Langt de fleste i Hertugdømmerne valgte at frigøre sig fra Forbindelsen med Nationalbanken. Da senere denne Bank blev et velfunderet Institut, fremkaldte det Ærgrelse hos mange, og det blev et yndet Emne i 1840'ernes Agitation at fremstille Forholdet, som om den danske Regering paa det groveste havde snydt Hertugdømmerne.

Krisen ramte baade Land og By. I Byerne blev den forstærket ved de Ændringer af Markedsforholdene, der fulgte med Norges Tab. Det store Marked, som Flensborg havde haft her, især for Afsætningen af Brændevin, blev nu lukket ved norske Foranstaltninger. En vis Erstatning fik Byen ved Handelen paa Vestindien; men Købstædernes Vilkaar i Aarene efter 1814 er i meget høj Grad bestemt af den Indflydelse, Hamborg vandt som Stabelplads for engelske Varer.

De svære Tider i 1820'erne var en Belastningsprøve, som Helstaten ikke klarede, selvom Virkningerne for Alvor først viste sig 20 Aar senere.

DET POLITISKE LIV VAAGNER.

1830—1840.

Den politiske Stilstand, som havde hersket i Kongens Riger og Lande siden Wienerkongressen, blev brat afbrudt, da Uwe Jens Lornsen i 1830 under Indtryk af Julirevolutionen med sin Pjece: „Über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein“, pustede nyt Liv i de gamle Forfatningskrav.

Uwe Jens Lornsens Tiltag i Efteraaret 1830 er af mange be-

tragtet som skelsættende; og den moderne Slesvig-Holstenisme ser i Lornsen Bevægelsens Foregangsmand og Vejviser. Hans Betydning er dog snarere Martyrens. Hans Maal var en fri Forfatning for et Slesvig-Holsten i Personalunion med Danmark. Kun Konge og Fjende fælles var hans Løsen. Nogen større Tilslutning fik hans Hvervning i 1830 imidlertid ikke. En hastig Rejse gennem Sydslesvig skaffede ham kun ringe Støtte. I Flensborg vandt han Advokat Jørgen Bremer for sig, men denne stod ret isoleret i Byen; i Slesvig fik han Tilslutning af den unge Advokat W. H. Beseler, der senere blev Slesvig-Holstenismens ledende Mand. Advokaterne var i det hele taget Bærerne af de nye liberale Ideer. Der fandtes talrige af denne Stand i Slesvig. I 1840 var der i alt i Landsdelen 97 Over- og Underretsadvokater samt Notarer. Deraf levede de 28 i Nordslesvig og 69 i Sydslesvig, og af disse igen boede de 27 i Slesvig By.

Bortset fra et begrænset akademisk Lag havde Lornsen-Røret ikke fænget; de brede Lag levede videre uanfægtet af Begivenhederne.

Det politiske Liv fik imidlertid en mægtig Impuls, da de i 1831 bebudede Provinsialstænder i 1834 blev lovfæstet og i 1836 traadte i Virksomhed for Slesvigs Vedkommende.

Vælgertallet var maalt med vor Tids Maalestok kun meget begrænset, men Vælgerne var til Gengæld interesserede. De første Valg forløb ikke efter Partiskillelinier, som vi er vant til det. Det var agtede Samfundsborgere uden stærkt udtalte politiske Synspunkter, som Befolkningen almindeligvis kaarede. Mellem Nord- og Sydslesvigs Landdistrikter var der den karakteristiske Forskel, at Nordslesvigs Bønder valgte Folk af deres egen Midte til Stænderne, mens Sydslesvigerne fortrinsvis valgte Proprietærer eller Embedsmænd, iblandt disse sidste var der ogsaa Justitarius Jaspersen, der valgtes i Angel. Han var en varm Talsmand for det danske Sprogs Ret og yderst loyal, men hans Stændervirksomhed blev kun af kort Varighed.

Stænderinstitutionens Oprettelse og Virksomhed tvang mange Mennesker til at tænke over, hvad denne politiske Indretning skulde bruges til, og fremkaldte derfor uvilkaarligt Tilløb til Partidannelser.

Paa den yderste venstre Fløj stod Uwe Jens Lornsens Tilhængere, hvis Maal var en fri Forfatning. Som en Selvfølge opfattede de det, at den skulde omfatte baade Slesvig og Holsten. Paa mange Punkter er der Lighed mellem de danske Liberale og Hertugdømmernes. Den akademiske Stand var begge Steder bærende, Forfatningsidealet var det samme, men de stødte haardt sammen, da de modstridende Interesser gjorde sig gældende med Hensyn til Afgrænsningen af det Omraade, Forfatningen skulde omfatte.

Ridderskabet nærede ingen Sympati for det radikale Frihedskrav og tog Afstand fra Lornsen; for de adelige var han kun en revolutionær Demokrat. Paa mange Maader var Ridderskabets Interesser fælles med de konservatives i Kongeriget, men det kunde ikke give Afkald paa de gamle Forrettigheder; og Ønsket om Fællesskab mellem de to Hertugdømmer var saa stærkt som nogensinde; hverken de liberale eller Ridderskabet følte nogen Solidaritet med den danske Stat.

Det samme gælder Hertugen af Augustenborg. Han var Medlem af Slesvig Stænderforsamling og udpræget Modstander af de liberale Slesvig-Holstenere; hans Haab om engang at arve Hertugdømmerne, naar det danske Kongehus uddøde, var for ham det centrale, selvom det medførte den danske Stats Opløsning. Om Hertugen skarede sig et lille Parti, men større Popularitet nød han ikke. Senere fik de liberale Slesvig-Holstenere imidlertid Brug for Hertugen, og han for dem.

En Gruppe for sig udgjorde de lokale Embedsmænd. I 1834 var der sket en væsentlig Ændring i Administrationsforholdene. Mens den danske Regering havde stillet sig absolut afvisende overfor Tanken om en fælles Stænderforsamling for de to Hertugdømmer for ikke at fremme den statsopløsende Tendens, havde

den samtidig i en ejendommelig Forblindelse fundet det hensigtsmæssigt at knytte de to Omraader tættere sammen i administrativ Henseende. Hidtil havde Slesvig haft en Overret for sig, der baade havde dømmende og administrativ Myndighed; i 1834 oprettedes imidlertid en fælles Højesteret for Hertugdømmerne i Kiel og en fælles lokal Regering i Slesvig. Derved udvidedes Embedsmandskredsen i Slesvig ikke uvæsentligt med Folk af samme Støbning som Advokaterne. Samtidig nybesattes 5 Herredsfogedembeder i Slesvig med unge Jurister, om hvem det samme gælder. Regeringen paa Gottorp blev det stærkeste Udtryk for det, man har kaldt den administrative Slesvig-Holstenisme. Embedsmændene var nok loyale i den Forstand, at de ønskede Helstaten opretholdt, men de kunde paa den anden Side kun tænke sig en Udvikling, der i stadig stigende Grad gjorde Hertugdømmerne til en Enhed i Modsætning til Kongeriget. Deres Statsfølelse blev aldrig saa stærk, at de kunde se, at der burde gøres Forskel paa Slesvig og Holsten, og følgelig var der i denne Kreds en bestemt Modstand mod Forholdsregler til Gunst for det danske Sprog.

Karakteristisk for Stemningen i Embedsmændenes Kreds er en Tale holdt af den offentlige Anklager i Slesvig, Justisraad Hancke i 1838, altsaa før Modsætningen mellem Dansk og Tysk for Alvor var slaaet igennem, ved en Fest, hvor han bad Forsamlingen tømme et Bæger for „at Kongeaaen stadig maatte blive bredere“. Talen blev hilst med stærkt Bifald.

Om alle de her nævnte Grupper gælder det, at det slesvig-holstenske for dem var det primære, ja, ofte noget selvfølgeligt, og ligesaa selvfølgeligt var det for dem, at det tyske Sprog var det eneraadende Sprog. De vidste nok, at der i Nordslesvig var dansk Kirke- og Skolesprog paa Landet, men i Tillid til at Udviklingen i Sydslesvig, hvor det danske Sprog var i udpræget Tilbagegang, vilde fortsætte med en Naturmagts Kraft, regnede de med, at denne Skønhedsfejl snart kunde rettes.

Blandt de politiske interesserede var det dog ikke alene sles-

vig-holstenske Synspunkter, der kom til Udtryk. Overfor dem stod der en slesvigsk Opfattelse, der var loyal overfor den danske Stat og interesseret i Monarkiets Bevarelse. Denne Retning var af et vist konservativt Tilsnit og fik en haard Kamp at bestaa overfor de meget aggressive Slesvig-Holstenerne, der havde alle Angrebets Fordele, fordi der var saa meget at kritisere ved det danske Enevælde, og der let kunde gives Løfter om gyldne Tider, naar Hertugdømmerne fik en selvstændig Udvikling, mens den slesvigske Retning i højere Grad ønskede en Udvikling paa det Bestaaendes Grund, og følgelig til en vis Grad maatte forsvare dette.

Den slesvigske Bevidsthed i Modsætning til den slesvig-holstenske havde sit Centrum i Flensborg og var i ikke ringe Grad dikteret af Byens Handelsinteresser, men fandt ogsaa en vis Tilslutning spredt ud over Sydslesvig. Flensborg var den eneste af Sydslesvigs Byer, der kunde tage Konkurrencen op med Hamborg; en slesvig-holstensk Politik vilde økonomisk lænke Landsdelen til denne By, mens en slesvigsk Politik med Bevarelsen af Helstaten kunde give Flensborg store Chancer for selvstændig Handel med gode Afsætningsmuligheder baade i Slesvig og i Kongeriget.

Synspunkterne stødte særlig haardt sammen i Spørgsmaalet om Jernbaneanlæg, der nu optog alle Sind og satte Lidenskaberne i Bevægelse. I Flensborg samledes Interessen fra 1837 om Anlægget af en Bane til Husum og Tønning, en Bane, der skulde lede den store Transit ind over Sydslesvig, saaledes som det havde været i Vikingetiden. Den danskorienterede Chr. Hansen var den ivrigste Talsmand for denne Tanke.

Slesvig-Holstenerne var derimod ivrige for en Baneforbindelse fra Hamborg Nordpaa, der kunde øge det traditionelle Handels-samkvem. Tværbane- og Længdebanetilhængere havde voldsomme Dyster med hinanden. Talsmændene for de flensborgske Interesser var de to Stænderdeputerede Agent H. C. Jensen og Senator P. Nielsen. De var udpræget anti-slesvig-holstenske; hvor det gjaldt Sprogspørgsmaalet stod tilmed Peter Nielsen ret uforbehol-

dent paa dansk Side, imens H. C. Jensen nødig saa dette Spørgsmaal bragt for stærkt i Forgrunden og gerne indtog et Mellemstandpunkt.

Den slesvigske Retning var danskorienteret, men ikke dansk-national. En saadan Bevægelse var imidlertid under Udvikling i Nordslesvig. Den indledtes i det Smaa. Danskheden havde kun faa bevidste Talsmænd, men Tiden bar med. Det begyndte med Kampen for at vinde Ligeret for det danske Sprog i Nordslesvig. I 1836 fremsattes i Slesvigs Stænder Krav om dansk Retssprog, hvor det var Kirke- og Skolesprog, altsaa paa Landet indtil den nuværende Grænse. I Slesvigs Stænder erkendte Flertallet i 1838, at det var naturligt, at der skulde være Harmoni mellem Kirke- og Skolesprog og Retssprog. Endnu var Rækkevidden af dette Spørgsmaal ikke gaaet op for alle Forsamlingens slesvig-holstenske Medlemmer, men man kunde ane, hvilket Sprængstof, der laa gemt i dette Spørgsmaal.

I 1838 begyndte Bladet „Dannevirke“ at udkomme i Haderslev, og her lød Toner, der varslede fuldstændigt Brud med Aarhundreders Udvikling, for igen at knytte Traaden med Landsdelens gamle danske Fortid. I de følgende Aar kom der et dansk Blad i Aabenraa og et tyskskrevet, men danskvenligt Blad i Flensborg. Dertil kom, at den danske Liberalismes Hovedorganisation, Trykkefrihedsselskabet, fra 1836 optog en Virksomhed i Nordslesvig og endelig, at der i 1839 oprettedes et „Selskab for dansk Læsnings Udbredelse i Slesvig“. Dets Virksomhed var særlig udbredt i Nordslesvig, men der oprettedes ogsaa Laanebogsamlinger spredt i Sydslesvig, i Medelby, Ladelund, Nørre Haksted, Flensborg, Grumtoft, Gelting og Kappel. De blev en kort Overgang flittigt benyttet, men da der „gik Politik“ i Sprogsagen, blev de svigtet.

Det kunde saaledes se ud til, at den nationale Vækkelse, der begyndte i Nordslesvig, kunde brede sig sydover, især hvor det danske Folkesprog endnu var levende.

Adskillige Sydslesvigere meldte sig til den danske Sags Tjeneste, bl. a. Lægen Claus Manicus fra Ekernførde og Herredsfoged v. Wimpfen i Flensborg, hvis Far var indvandret fra Bayern, men som var præget af sin danske Mor; han skrev den første Sønderjyllands Historie i dansk Aand, men paa Tysk. Døden rev ham bort i 1839 i en alt for ung Alder. I Flensborg var Foregangsmanden i de positive danske Bestræbelser Hjulmager J. Kruse. Han var født i Ekernførde og fra 1833 bosat i Flensborg. Omkring ved 1840 fik han genoplivet det gamle St. Knudsgilde, der nu blev et Voksested for dansk Bevidsthed. Byens andre Foreninger og Klubber var næsten alle loyale, men blandt Akademikerne var Slesvig-Holstenismen udbredt.

Stort set var Danskhedens Kaar i Sydslesvig stadig kun ringe og Tilbagegangsbølgen for dansk Sprog fortsatte.

Virkningerne af Skoleloven af 1814 og de Forbedringer, der dermed var gennemført, gjorde sig gældende. Skolegangen var nu langt mere effektiv, i hvert Tilfælde paa Øst- og Vestkysten end tidligere, og Sprogskiftet i Angel blev utvivlsomt fremmet derved. I Midtlandet holdt det danske Sprog sig betydelig bedre. Men naar man vilde udtrykke Følelser og Begreber ud over det rent dagligdags, greb man uvilkaarligt til tyske Ord og Vendinger og blev derigennem styrket i den Opfattelse, at der til dansk Folkesprog godt kunde svare tysk Dannelsessprog, og i hvert Tilfælde uddybedes Følelsen af, at Tysk var det „hellige“ Sprog.

I de nordligste Egne af Sydslesvig var der dog flere Steder nu og da Gudstjeneste paa Dansk, og hvor der ikke var det, blev Præsten undertiden bedt derom. Enkelte Præster, saaledes Pastor Christiansen i Medelby, havde nu som før Forstaaelsen for det ganske urimelige i Misforholdet mellem Dannelsessprog og Folkesprog, men opnaaede intet til Fordel for det Danske, og Samfundets Overklasse mente stadig, at Vejen til sproglig Harmoni gik gennem Befolkningens Tilegnelse af det tyske Sprog. Endnu omkring 1840 kunde Spørgsmaalet drøftes rent sagligt, men i Løbet

af faa Aar blev det et politisk Problem af første Rang, og Vilkaarene for dansk Sprog blev endnu ringere, end de nogensinde havde været.

Det gælder om alle de Tendenser, der har været omtalt i det foregaaende, at de Personer, der repræsenterede dem, var lidet talrige, og at der kun var Tale om den løsest tænkelige Organisation, hvis der overhovedet var Tale om nogen. Endnu levede langt den største Del af Landsdelens Befolkning uden større Interesse for Samfundslivets Problemer. I den følgende Periode rejstes disse imidlertid med en saadan Styrke, at de i stigende Grad krævede Standpunkttagen. Problemerne meldte sig ikke alene som Spørgsmaal om Forfatning og Arvefølge, men tillige som et nationalt Spørgsmaal dansk—tysk.

*St. Knudsgildets Kongeskilt fra første Halvdel af det 18. Aarh.
Fotografi.*

DEN NATIONALE BEVIDSTHED VÆKKES.

1840—1848.

Mens Forholdene i Sydslesvig indtil ca. 1840 stort set havde været rolige, fordi det store Flertal af Landets Borgere ikke ønskede Ændringer i de bestaaende Tilstande, begyndte omkring ved dette Tidspunkt en Tilspidsning af de politiske Modsætninger, en Afklaring af de politiske Maal, og en Vækst i politisk Interesse i bredere Lag, der gør 1840'erne til en af de mest bevægede Perioder i Sydslesvigs Historie.

Aarsagerne var mange. Den gamle Hengivenhed for Frederik VI, der døde 1839, overførtes ikke paa Christian VIII. Samtidig med at Forventningen om Virkeligørelsen af Forfatningsønskerne

tog et vældigt Opsving, var der blandt de politisk interesserede i Hertugdømmerne en Frygt for, at Christian VIII vilde føre en Helstatspolitik med dansk Fortegn, saaledes som Møsting havde gjort det i Aarhundredets første Aarti. Paa en Maade var denne Frygt ubegrundet, idet Christian VIII forstod, at man ikke kunde arbejde for Udbredelse af dansk Sprog i Holsten; men paa den anden Side var Christian VIII, hvad Sprogspørgsmaalet i Slesvig angik, mere varmtfølende for det danske end nogen af hans Forgængere havde været, og blot Bestræbelserne for at værne det Danske i Nordslesvig og for at nærme Rigsdelene til hinanden paa de administrative og økonomiske Omraader blev nu af Slesvig-Holstenerne betragtet som alvorlige Anstødsstene.

Christian VIII forsøgte efter Evne at bygge videre paa Helstaten; det lykkedes ham bl. a. at gennemføre den ny Hærordning efter Helstatslinier; han forsøgte ogsaa at skabe en Møntenhed, Nationalbanken fik en Filial i Flensborg, og der forhandlede om at afløse de to Kancellier af Fagministerier fælles for hele Riget. Alt dette rummede ikke nogen national Braad, men var blot naturlige Udslag af en statsbevarende Tendens. Alligevel fremkaldte de en voldsom Kritik, fordi Slesvig-Holstenernes Ledere nu vilde Statens Opløsning, ikke dens Bevarelse. Det Spørgsmaal, der dog frem for noget satte Sindene i Bevægelse, var Sprogspørgsmaalet.

Christian VIII's første Regeringshandling i Slesvig var Udstedelsen af det berømte Sprogreskript (Maj 1840), hvorved Dansk indførtes som Retssprog, hvor det var Kirke- og Skolesprog. Det var et rent nordslesvigsk Anliggende, men vakte megen Opsigt i Sydslesvig, og de ledende slesvig-holstenske Kredse havde den Opfattelse, at der skulde gaas videre ad den Vej. Til lige fik de en stærk Fornemmelse af, at den slesvig-holstenske Drøm kunde lide et alvorligt Skaar, hvis Nordslesvig sprogligt nærmede sig Danmark og maaske politisk vilde gaa samme Vej.

Naar Sprogreskriptet fik saa vidtrækkende politiske Følger, skyldes det dog mest, at det blev brugt af en Mand, der frem

for nogen saa sin Interesse i at bruge det, nemlig Hertugen af Augustenborg.

For ham tegnede Arveudsigterne sig stadigt lysere. Bortset fra Christian VIII og Kronprins Frederik var der kun den barnløse Arveprins Ferdinand tilbage af Kongehusets Mandsstamme, og naar disse tre døde, var efter Hertugens Mening, Vejen banet for Augustenborgerne i Hertugdømmerne. Spørgsmaalet om Arvefølgen var imidlertid omstridt, og det gjaldt derfor for Hertugen om at samle den størst mulige Sympati for sine Krav blandt Hertugdømmernes Indbyggere, for at faa deres Støtte i paakommende Tilfælde. Hertil fandtes ikke noget bedre Middel end Sprogsagen. Ridderskab, Embedsmænd og slesvig-holstenske Liberale, fra yderste Højre til yderste Venstre var enige om, at Hertugdømmernes særlige Karakter kun kunde bevares, naar det tyske Sprog var eneraadende som Dannelses- og Administrationsprog.

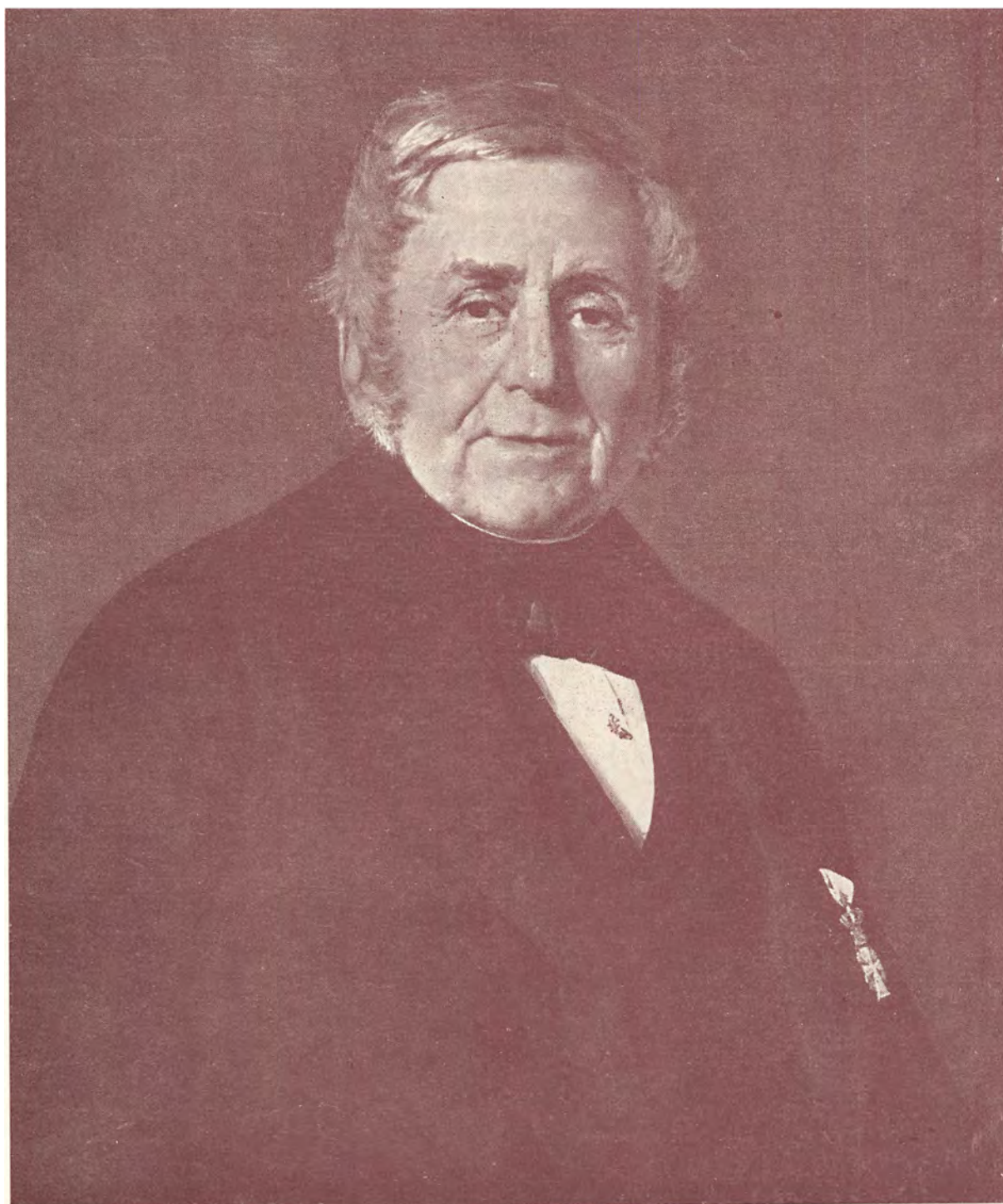
Hertugen rettede derfor særlig Skytset mod dem, der i Slesvigs Stænder i 1838 havde stemt for Sprogandragendet, og de fleste bøjede sig for ham. Det lykkedes ham faktisk at faa den samme Forsamling, der i 1838 havde vist Flertal for Sprogreskriptet, til i 1840 med et endnu større Flertal at protestere derimod. Hertugens heftige Kampagne var med til at drive Hiort Lorentzen over i den danske Lejr, og det kom ham for saa vidt dyrt at staa. Hiort Lorentzens Overgang til den danske Lejr betød nemlig, at den kulturelle danske Bevægelse blev politisk; og mens Opretholdelse af den bestaaende Tilstand i Forhold til Danmark og Holsten havde været det almindelige Ønske blandt loyale Slesvigere, kom der nu en politisk Retning, det satte sig som Maal at søge opnaaet en fri Forfatning, for hele Slesvig i Forbindelse med Danmark, altsaa det man kalder Ejderpolitik. Megen gammel slesvigsk Tradition levede stadig videre; men det var almindeligvis Folk af ret passiv Holdning, der fortsatte den, mens Yderpartierne udmærkede sig ved Energi og Initiativ.

Bortset fra Flensborg fik den nye politiske Retning intet be-

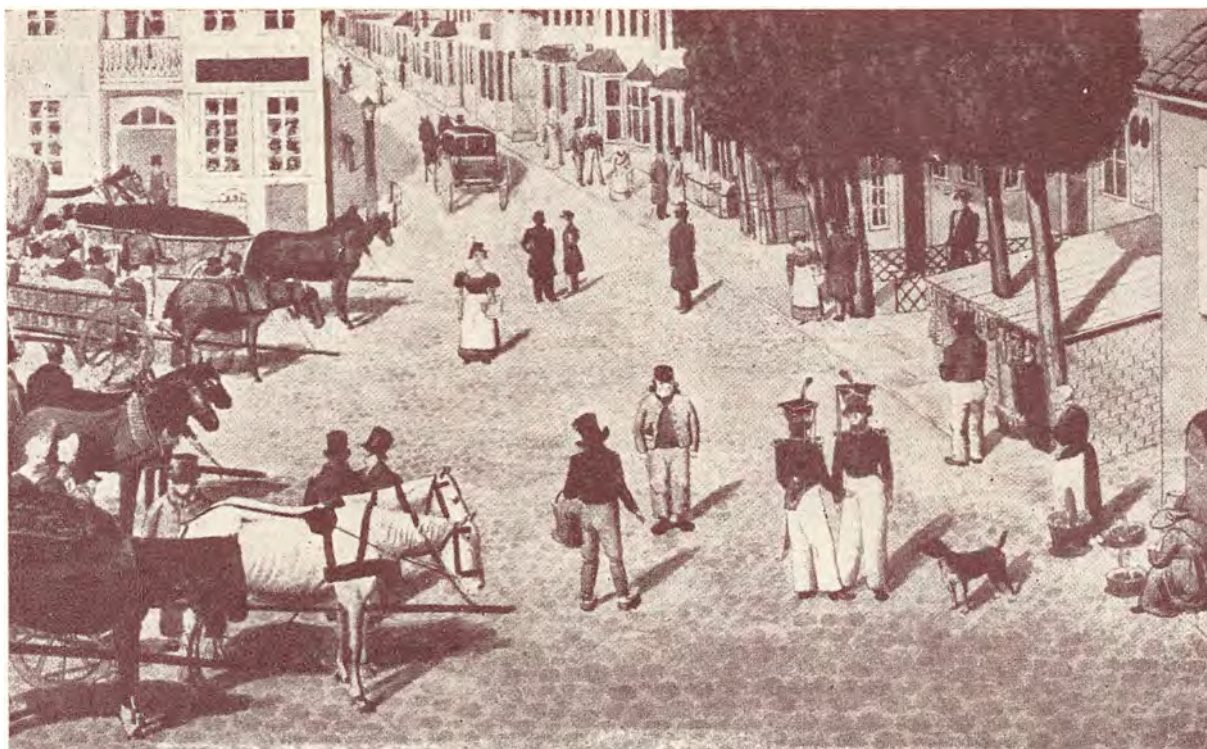
tydeligt Følge i Sydslesvig, men ved dens Fremkomst rejstes i en skarpere Form Spørgsmaalet om Slesvigs Fremtid, og Valget stilledes klarere som et Enten — Eller. I denne Situation valgte Sydslesvigernes dominerende Kredse at vende sig mod Syd.

Yderligere var et Brud inden for det liberale slesvig-holstenske Parti 1840 med til at skærpe den slesvig-holstenske Bevidsthed i Sydslesvig og gøre dette Omraade til Slesvig-Holstenismens Tyngdepunkt. Samtidig med at Hiort Lorentzen brød ud og gik mod Nord, begyndte den dygtige holstenske Redaktør Th. Olshausen at forfægte den Teori, at Holsten lettere kunde naa en fri Forfatning alene uden at have Slesvig, der ikke hørte til det tyske Forbund, med paa Slæbetov. Det var altsaa paa tysk Side et Modstykke til Ejderpolitiken paa dansk Side, og det er paa en Maade ejendommeligt, at de to Retninger ikke i højere Grad fandt hinanden. De Liberale i Sydslesvig følte sig helt ladt i Stikken; de skiftede dog ikke Holdning af den Grund, men betonedede endnu kraftigere end før Samhørigheden med Holsten og Uviljen mod en Forbindelse med Danmark. For at slaa Olshausens Argumentation over Ende fremsatte de med øget Styrke Ønsket om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund. Det var dog et Programpunkt, der mere end noget andet gav Anledning til Modangreb fra dansk Side, fordi det betød en revolutionær Omvæltning af bestaaende Forhold. Olshausens Teori har man kaldt den „nyholstenske“; den naaede imidlertid ikke større Udbredelse i Holsten selv, og efter nogle Aars Forløb svingede Olshausen selv ind paa den gamle slesvigholstenske Linie igen.

Endelig fik det Betydning, at der i 1840 viste sig en stærkt voksende almen tysk national Bevægelse, der lovede godt for Tysklands politiske Fremtid. Det truede med Krig mellem Frankrig og Tyskland, og den nationale Følelse fik en stærk Impuls. Paa begge Sider gennemførtes omfattende Rustninger; Krigsfaren drev dog over, men efterlod en nationalistisk velforberedt Jordbund for den slesvig-holstenske Agitation, der faa Aar efter skulde brede

*Peter Nielsen, slesvigsk Stænderdeputeret, 1779—1847.
Maleri af C. A. Jensen 1845 (Frederiksborg).*

Akvarel fra Flensborg Sønderlov ca. 1848 af Flensborgmaleren Olte.

*Flensborg Christiansgardes Hovedskydning paa Duborg.
Lithografi af M. Kriegsmann 1842.*

sig ud over Tyskland. Jo mere Spørgsmaalets nationale Side traadte i Forgrunden, des mere Betydning maatte det samlede Tysklands moralske og materielle Hjælp vinde i Betydning. Blandt de slesvig-holstenske Ledere var stortysk Tankegang almindeligt udbredt, mens Flertallet af de Menige sandsynligvis har været mere separatistiske i deres Følelser.

I 1841 var der Valg til Stænderforsamlingen. De mere radikale blandt Slesvig-Holstenerne havde Fremgang. Bl. a. indvalgte nu Advokat Vilh. Hartvig Beseler, Slesvig, og Landinspektør Tiedemann, Ejer af Godset Johannesberg i den aller sydligste Del af Hertugdømmet, i Forsamlingen. Hans Speciale var Skatte- og Finansspørgsmaal, som han forklarede letfatteligt ved at fremstille Forholdene saaledes, at den danske Regering havde „bedraget“ Hertugdømmerne. Da Nationalbankens Filial blev lagt i Flensborg (1845), satte han med stort Held en Agitation i Gang for at lave en konkurrerende Privatbank. Planerne kunde dog kun virkeliggøres i begrænset Omfang. Tiedemann var Partiets betydeligste Agitator og har mere end nogen anden bidraget til at faa bredere Lag af Sydslesvigs Befolkning til at flokke sig om de slesvig-holstenske Trossætninger.

Flensborg holdt fast ved sine to loyale slesvigske Talsmænd, men i Stændersalen var de sammen med de nordslesvigske Repræsentanter i udpræget Mindretal.

Da Stænderne mødtes i 1842 var Luften uheldsvanger. Rigtignok havde Kongen ved at udnævne en Række slesvig-holstenske Embedsmænd, bl. a. Hertugen af Augustenborgs Bror, Prinsen af Nør, til kommanderende General og Statholder i Hertugdømmerne, forsøgt at grave Grunden bort under Slesvig-Holstenernes Angst for, at Helstatspolitikken skulde føres i dansk Favør. Dette sidste var i Sandhed at sætte Ræve til at vogte Gæs. Men det kunde ikke dæmpe Slesvig-Holstenernes Krigshumør; de talrige smaa og større Reformere, der var konsekvente Led i Christian VIII's Hel-

statspolitik, var dem imod. Orla Lehmanns Proklamering af Ejderpolitikken i Foraaret 1842 havde givet ny Næring til Ønsket om at markere, at der efter Slesvig-Holstenernes Mening bestod en Kløft mellem Danmark og Sønderjylland, men kun en Grøft mellem Sønderjylland og Holsten. Indirekte fremsattes Forslag om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund, og Spørgsmaalet drøftedes livligt, og direkte kom der Forslag om Indførelse af et særligt slesvig-holstensk Landsflag og Afskaffelse af det indbrændte Mærke „Dansk Ejendom“ paa Skibe fra Hertugdømmerne.

Det var disse og lignende Tilløb, der fik Hiort Lorentzen til demonstrativt at tale Dansk den 11. November 1842. Demonstrationen blev Signalet til den nordslesvigske Bondestands politiske Opvaagen; den fik umaadelig Betydning ud over Danmark ved at skabe Opmærksomhed om Forholdene i Sønderjylland, men den fik ogsaa Modstanderne til at slutte sig sammen. Der løftede sig et Ramaskrig imod Hiort Lorentzen i Stændersalen, og det bredte sig ud over Byen og Egnen.

Hiort Lorentzens Demonstration betegner det Tidspunkt, da Vandene deles, da det bliver klart, at Modsætningerne var uforsonlige og en Sprængning af Staten før eller senere maatte indtræde. Den havde til Følge, at Spørgsmaalet mere og mere tilspidse sig i Modsætningen Dansk—Tysk. Det betød paa begge Sider, at Konflikten mellem Konservative og Liberale formindskedes, vel nok til de Liberales Fordel.

Mens Hiort Lorentzens Aktion kaldte Nordslesvigerne til Værn om deres Sprog, var Virkningen af hans Tale nærmest modsat i Sydslesvigs dansktalende Egne. Da Sprogspørgsmaalet blev politisk, fremskyndedes Overgangen fra dansk til plattysk Tale-sprog.

I Slesvig By kom det i December 1842 til Demonstrationer mod Hiort Lorentzen i Forbindelse med et Fakkeltog, hvori tillige Bønder fra Omegnen og Borgere fra andre Byer deltog; Hiort Lorentzen tog det dog roligt; han tændte sig en Cigar ved en af Faklerne.

De følgende Aar var præget af et ejendommeligt folkeligt Røre med talrige Møder og Fester ud over Slesvig. De Danske havde Udspillet med Festen i Sommersted i Februar 1843 og Skamlingsbankefesten i Maj 1843 og Dannelsen af Den Slesvigske Forening i Juni samme Aar.

Der kom imidlertid fra Sydslesvig Svar paa Tiltale. I April 1843 var der en slesvig-holstensk Sammenkomst i Sdr. Brarup i Angel, fortrinsvis af velstillede Bønder, i Maj blev Agitatoren Tiedemann fejret i Haddeby Kro nær det gamle Hedeby. Særlig Betydning for Væksten i de tyske og slesvig-holstenske Følelser fik de nyoprettede Sangforeninger, der Aar efter Aar mødtes til Sangerstævner. Stemningen kulminerede ved et saadant Sangerstævne i Slesvig i Juli 1844, der paa tysk Side følte som et Modstykke til Skamlingsbankemødet den 4. Juli samme Aar. Her blev for første Gang den nye Slagsang „Schleswig-Holstein meerumschlungen“ afsunget, og her præsenteredes den slesvig-holstenske Tricolore.

Det var ret forskelligt, hvordan de forskellige Egne var med i Røret. Mest mærkede man, bortset fra Byerne, den slesvig-holstenske Bevægelse i Angel og paa Vestkysten, mindst i Godsdistrikterne, hvor Bondestanden endnu overalt var langt tilbage, og i forholdsvis ringe Grad i Midtlandet, hvor Forholdene var langt fattigere end i Øst og Vest. Alt i alt havde Slesvig-Holstenismen sit faste Tag i Sydslesvigs mere velhavende Lag, ikke mindst den velhavende Bondestand. Mange forskellige Motiver gjorde sig gældende med Hensyn til de enkeltes Standpunkttagen, men til syvende og sidst synes Kulturbevidstheden, underbygget ved Sko-

Flensborg Brandværns Alarmtromme fra Midten af det 18. Aarh. med en Gengivelse af det danske Rigsvaaben. Fotografi.

lens Undervisning, at være blevet det afgørende, altsaa Følelsen af, om det danske var noget fortroligt eller noget fremmed.

Flensborg dannede nu som før en Undtagelse; nok var der et ikke ubetydeligt slesvig-holstensk Parti, men det blev aldrig dominerende paa samme Maade som i Sydslesvigs øvrige Byer.

Da Stænderne mødtes igen i 1844, var der saa at sige ikke mødt nogen dansksindet Repræsentant. Kongen havde i sin Afgørelse af Sprogspørgsmaalet ikke forstaaet, at det gjaldt om at give det danske Sprog en *Ret* til at blive hørt i Stændersalen. Hiort Lorentzen følte sig afskaaret fra at tale Dansk; og han og hans nærmeste Fæller blev hjemme. Slesvig-Holstenerne havde derfor fuldstændig Overtaget, og Landinspektør Tiedemann kunde enstemmigt faa vedtaget et Andragende om Adskillelse mellem Hertugdømmernes og Kongerigets Finanser.

En ny Skærpelse af Modsætningen mellem Dansk og Tysk kom i Efteraaret 1844. Borgmester Algreen-Ussing fra København havde i Roskilde Stænder fremsat et Forslag om, at Kongen skulde fastslaa, at Riget gik udelt i Arv efter Kongelovens Arvefølge. De holstenske Stænder formulerede som Svar herpaa de tre slesvig-holstenske Fundamentalsætninger:

Hertugdømmerne er selvstændige Stater.

Hertugdømmerne er fast forbundne Stater.

Hertugdømmerne beherskes alene af Mandsstammen.

Foranlediget af det Algreen-Ussingske Forslag lod Kongen hele Arvespørgsmaalet undersøge, og i 1846 offentliggjorde han Resultatet i Form af et Aabent Brev.

Heri fastslog han, at Kongeriget og Slesvig gik i Arv efter Kongelovens Lydende, mens der for visse Dele af Holsten kunde være Tvivl; men det var Kongens Hensigt at søge Forholdene ordnet saaledes, at hele Monarkiet fortsat kunde forblive en Enhed.

Det aabne Brev vakte uhyre Opsigt og blev mødt med voldsom Uvilje i Hertugdømmerne. Hertugen af Augustenborg prote-

sterede overfor Forbundsdagen i Frankfurt a. M., Prinsen af Nør nedlagde sin Post som kommanderende General, Chefen for det slesvig-holstenske Kancelli, Josef Reventlow-Criminil, en Adoptiv-søn af Fritz Reventlow, Emkendorf, gjorde ligesaa, og adskillige Diplomater med slesvig-holstenske Anskuelser trak sig tilbage fra deres Poster.

Omfattende Personskifter blev altsaa nødvendige; Grev Carl Moltke, en udpræget loyal Helstatsmand, blev Leder af det slesvig-holstenske Kancelli, hele Regeringen paa Gottorp Slot blev skiftet ud, og loyale Mænd kom i Stedet for de meget slesvig-holstensk orienterede Regeringsmedlemmer.

Kongen forsøgte at forklare, at det aabne Brev ikke tilsigtede nogen Ændring i Hertugdømmernes indbyrdes Forhold og deres Forhold til Danmark; men det havde ikke nogen beroligende Virkning. Ønsket om en selvstændig slesvig-holstensk Stat i den løsest mulige Forbindelse med Danmark og med Udsigt til helt at løs-rives ved Kongeslægtenes Uddøen var nu det, Slesvig-Holstenerne samledes om, og som ogsaa Sydslesvigernes Flertal efter alt at dømme sluttede sig til.

Paa Grund af Holstens Tilhørsforhold til det tyske Forbund tilrettelagdes Protestmøderne fortrinsvis her. Man regnede med, at Regeringen her maatte optræde mere tilbageholdende af Hensyn til de tyske Magter, men Regeringen indtog ikke desto mindre nu en fast Holdning overfor Demonstrationerne.

Det aabne Brev gav kraftig Genlyd ud over hele Tyskland, og Slesvig-Holstenerne fik i langt højere Grad end før Følelsen af at have det store Tyskland i Ryggen.

Da Stænderne mødtes i Efteraaret 1846, sprængtes baade den holstenske og den slesvigske Forsamling i Protest mod den kongelige Politik, og blandt de unge Slesvig-Holstenerne begyndte der nu en Forberedelse til en væbnet Opstand.

Ikke desto mindre var 1847 et mærkeligt roligt Aar, men under den rolige Overflade gærede det. Slesvig-Holstenerne var pa-

rate til, hvad det skulde være. I den danske Regering klyngede man sig stadig til Helstatstanken, og der udfoldedes energiske Bestræbelser for at skabe en Forfatning, der kunde forene Danske og Tyske i een Stat.

Men inden Christian VIII naaede at forelægge Forfatningsudkastet, der gik meget langt for at imødekomme de slesvig-holstenske Følelser, afgik Kongen ved Døden i Januar 1848. Hans Tanker kredsede til det sidste om Forholdene i Slesvig. „Nu brister det derovre“ var Kongens sidste Ord.

Mens Forfatningsdrøftelserne beskæftigede Sindene i Regeringskredse, planlagdes et dansk Fremstød i Sydslesvig, ført af de Mænd, der havde indlagt sig saa stor Fortjeneste af Nord-slesvigs nationale Opvaagen.

Foranledningen var en Afstemning, der paa højere Ordre i 1846 havde fundet Sted i Kær Herred og Egnen Syd for Tønder om dansk eller tysk Kirkesprog. Afstemningen var foregaaet uden ordentlig Forberedelse og havde givet overvældende Flertal for Bibeholdelse af tysk Gudstjeneste.

„Dannevirke“s Redaktør, Koch, lod Forholdene undersøge og skrev til Professor Flor i Kiel: „Nu maa vi opslaa vore Værksteder dernede, og alle de Jern vi har i Ilden, maa vi anvende til Mellemslesvigs nationale Genfødsel“.

I September 1847 dannedes „Slesvigs Bevarelsessamfund“, der havde til Opgave at virke for Udbredelse af Folkeoplysning og Oplivelse af sand Fædrelandskærlighed i Mellem- og Sydslesvig. Det lykkedes Koch at skaffe sig et Organ til et saadant Fremstød ved at overtage det tyskskrevne Blad „Lyna“ i Haderslev, der i en Aarrække var blevet opretholdt af Hertugen af Augustenborg, men som kom i store Vanskeligheder, da Hertugen blev uenig med Udgifterne. Koch var i et herligt Kamphumør. „Danmark“, skrev han til Flor i Februar 1848, „kan for Tiden kun have een Opgave: Ved Ord og Skrift at vinde de øvrige Dele af Provinzen (Slesvig) og dertil skal mit nye Etablissement tjene. Det

staar for mig som himmelfaldet, som en vidunderlig Missionsstation til Slesvigs aandelige Generobring“.

Tiden skred imidlertid hastigt frem over klogt udspekulerede Forfatningsordninger og dristigt udkastede Fremstødsplaner. Det store Røre, der i 1848 greb Europa, ledte Udviklingens Gang ad andre Baner. Hvor bittert det end er, maa man erkende, at i de første store Kappelstræb havde de tyske Slesvig-Holstenere vundet Sydslesvigernes politiske Bevidsthed for sig. Rundt om fandtes nok megen gammel loyal Slesvigskhed, men den var passiv. Den bevidste Danskhed havde kun Rod ganske enkelte Steder.

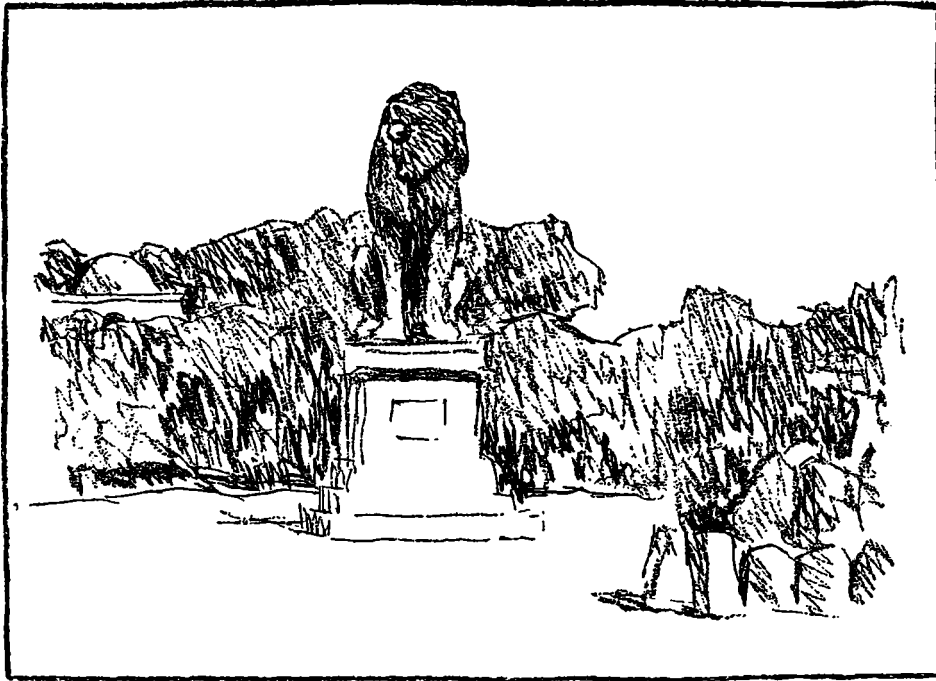
Troels Vink.

*»Hils min Moder — og tag Skoven!«. Læssøe falder ved Isted.
Tegning af Guttorm Pedersen.*

Holger Hjelholt:

TREAARSKRIGEN
OG DET DANSKE STYRE
(1848—1864)

1. INDLEDNING.

Naar Danske, der havde oplevet det mærkelige Aar 1848, senere hen i Livet saa tilbage paa dette, var det for det store Fler-
tals Vedkommende med en stærk Følelse af, hvilken forunderlig rig
Oplevelse de havde taget Del i. Da var det værd at leve, da levede
man som Dansk, saadan var sikkert Grundstemningen. Vi ved
nok, at Aaret 1848 ogsaa danner Skel mellem Enevælde og Folke-
styre, men det, der gav den nationale Løftelse, var ikke Friheds-
rusen, men den dødelige Fare for vort gamle Riges fortsatte Til-
værelse, som det slesvigholstenske Oprør i Martsdagene udgjorde
paa Grund af Tysklands Indskriden. Det var denne Fare, der
kaldte paa slumrende Kræfter i det danske Folk og skabte et stærkt
Sammenhold og en storslaet Offervilje. Da Landet var i Nød,
brød Danskhed og Fædrelandskærlighed frem med uimodstaaelig
Kraft i dets Sønners og Døtres Sind.

Lad os først høre nogle Udtalelser fra et Par kendte Præster. Da Vilhelm Birkedal i 1884 læste Johs. Helms' lille Bog fra Trearskrigen: Soldaterliv i Krig og Fred — Helms havde som Student meldt sig frivillig til Hæren — skrev han til Forfatteren, at Bogen bragte et Pust fra den skønneste Tid, han havde levet i Danmark. En anden Præst, Erik Høyer Møller, kendt under sit Forfatternavn „En gammel Feltpræst“ — i denne Egenskab var han med i Trearskrigen som senere i 1864 — dvæler i sine 1894 udkomne Livs- og Krigserindringer fra 1850—64 udførligt ved det Indtryk, som 1848 gjorde paa ham. En forunderlig velsignet Tid, en aandelig Vaartid for os alle, siger han om Tiden: „just da Kampen inden for og uden for Landets Grænser var allerhaardest, syntes den at tage det onde i Folket med sig“. Folket vakt af Søvn, en hidtil ukendt Opofrelse og Selvforglemmelse opstod. Høyer Møller, der dengang var Kapellan hos Faderen, anførte for sit eget Vedkommende, at hans hele Ejendom da var en smuk Ridehest: „jeg betænkte mig ikke paa at lade den gaa med i Krigen“.

Sammenholdet i Befolkningen førte ret naturligt med sig, at skillende Standsforskelle ligesom nedbrødes. „Hvilket herligt Liv blev det ikke nu“, hedder det i H. F. Ewalds Livserindringer (Th. Ewald: En Slægts Historie 2. Bd.), „da vi alle, store og smaa, følte os som Brødre og Ligemænd. Folk af alle Stænder og Mennesker, som var vildfremmede for hinanden, indlod sig uden Formaliteter i Samtale paa Gaden, alles Hjærter bankede varmt for det samme“. Et smukt og beaandet Udtryk herfor finder vi ogsaa hos Historikeren C. F. Allen i 1. Bd. (fra 1857) af hans Værk om „Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland“, Efter at have dvælet ved, hvordan Staternes Skæbner skifter med Tiderne, snart er ude for Lykke og Medbør, snart for tunge Tilskikkelser og Modgang, fortsætter han: „Under saadanne Skæbner, glædelige eller sørgelige, mødes Fortiden og Nutiden, hele Historien trænger sig sammen i Nuet; og i slige afgørende Øjeblikke rører Folkeanden sig mægtigt; de ligegyldige blive deeltagende, de, som vare frem-

mede for hinanden, blive fortrolige, den høie nærmer sig den lave, den skarpe Standsforskjel viger, de føle sig alle som Sønner af een Moder, som Brødre og Arvetagere i det samme Huus. At det er saa, det vide vi alle; thi vi have selv alle nylig oplevet det“.

2. OPRØRETS UDBRUD. SKIFTENDE ØVRIGHED.

Den 20. Januar 1848 var Christian VIII død og som Konge bleven efterfulgt af Sønnen, Frederik VII. Ak, skriver Frederik VI's Datter, Arveprinsesse Caroline, i et senere Brev, med den 20. Januar 1848 endte dog Danmarks Lykke! Saadan kunde det staa for Repræsentanter for den gamle Enevælde og Helstat, thi Christian VIII's Død blev Indledningen til baade Enevældes og Helstats Opløsning. En Uges Tid senere satte Kongen sit Navn under et Forfatningsreskript, der i Virkeligheden betød Enevældens Ophør. Reskriptet indeholdt Grundtrækkene for en kommende Helstatsforfatning, en Kommission nedsattes til at udarbejde det egentlige Forfatningsudkast, og dette skulde forelægges indsigtsfulde og erfarne Mænd fra Kongeriget og Hertugdømmerne til Overvejelse.

Af disse Forfatningsplaner blev der imidlertid intet. Begivenhederne udviklede sig i rivende Fart hen mod det voldsomme Opgør ved Vaabenmagt. Reskriptets Grundtræk tilfredsstillede nemlig hverken Danske eller Slesvigholstenere og heller langt fra den liberale Bevægelse paa nogen af Siderne. Reskriptet vilde indføre fælles Stænder for Kongeriget og Hertugdømmerne, hvilke Stænder skiftevis skulde samles enten her eller der. I Hertugdømmernes Forbindelse skulde der, hed det ogsaa, ikke ændres noget. Reskriptet stillede nærmest Kongeriget og Hertugdømmerne op som to jævnbyrdige Parter. Paa dansk Side maatte man i Betragtning af Hertugdømmernes langt mindre Folketal anse dette for uretfærdigt, og endvidere var man i nationalliberale Kredse højst utilfreds med en Opretholdelse eller yderligere Fæstnelse af Sønder-

jyllands Forbindelse med Holsten. I disse Kredse proklameredes Programmet: Danmark til Ejderen, og paa et stort Møde i Kasino i Begyndelsen af Marts betegnede Professor H. N. Clausen det som Spøgelsefrygt at tænke sig, at det tyske Forbund vilde blande sig i de slesvigske Forhold, „som jo slet ikke vedkommer Forbundet i fjerneste Maade“.

Men heller ikke i slesvigholstenske Kredse kunde man være tilfreds med Forfatningsreskriptet. Selv om dette nok stillede Kongeriget og Hertugdømmerne op som jævnbyrdige, kunde Danskerne godt i de fælles Stænder ved Hjælp af Danskheden i Sønderjylland faa Overtaget og Slesvigholstenerne blive overstemte. Det var ingen særlig lystelig Udsigt for disse, naar de stræbte efter et selvstændigt Slesvig-Holsten med intim Tilknytning Syd paa.

I Februar udbrød der Revolution i Paris, og den gav, ligesom det i sin Tid var sket med Julirevolutionen 1830, Eksemplet til lignende Bevægelser i andre Lande. Folkene smittedes af Frihedsrusen, og Regeringernes Autoritet smuldrede hen. Dette blev ogsaa Tilfældet i Hertugdømmerne, og i Marts Maaned viste der sig Tegn paa Frafald blandt Tropperne. I Maanedens Midte slog de slesvigholstenske Førere ind paa en klart revolutionær Vej. Der indbødes til et stort Folkemøde den 18. Marts i Rendsborg, og samtidig indkaldtes de Stænderdeputerede baade i den slesvigske og holstenske Stænderforsamling til Fællesmøde. Paa dette vedtog man at sende en Deputation til Kongen for at kræve en Række slesvigholstenske Krav gennemført: Foreningen af de 2 Stænderforsamlinger til een for at raadslaa om en „slesvigholstensk“ Forfatning, Folkevæbning, Presse- og Forsamlingsfrihed samt Afskedigelse af den Slesvigholstenerne forhadte Regeringspræsident i Slesvig L. N. Scheele. Vedtagelsen var dog ikke enstemmig. Fra Nordslesvig var Krüger kørt til Rendsborg for her paa Dansk at aflægge dansksindede Nordslesvigeres Protest, og fra Flensborg var Raadmand H. P. Schmidt mødt for ligeledes at protestere paa den gamle, kongetro Bys Vegne.

Deputationen afrejste den 21. Marts fra Kiel, kom Dagen efter til København og modtog den 24. Kongens Svar paa de overrakte Krav. Men dette Svar var formuleret af et nyt Ministerium. Efterretningerne om Rendsborg-Mødet havde nemlig i København fremkaldt stærkt Røre, og paa et den 20. afholdt Møde i Kasino udformede de danske nationalliberale deres Krav, heriblandt Kravene om en fælles Rigsforfatning for Danmark og Slesvig og om en ny Regering. Dagen efter fulgte Folketoget til Kongen, det gamle Ministerium blev afskediget, og den 22. dannedes et nyt, der talte Mænd som D. G. Monrad, Tscherning og Orla Lehmann. Denne sidste skrev det Svar, som den 24. overrakte den slesvigholstenske Deputation. Svaret lovede Holsten en fri Forfatning, afviste Kravet om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund og bebudede tværtimod en fri Forfatning for Slesvig sammen med Danmark, dog med Bi beholdelse af en særlig Provinsforfatning for Slesvig.

De slesvigholstenske Førere afventede ikke deres Deputations Tilbagekomst. Som Rendsborg-Mødet den 18. affødte Kasinomødet den 20., saadan bevirkede Efterretningerne om dette, om Folkebevægelsen i København og om det gamle Ministeriums Afgang, at de slesvigholstenske Førere gik til umiddelbar Aktion. Et malende Billede af Stemningen giver et Brev, som en af disse Førere, Advokat W. H. Beseler i Slesvig, paa 25 Aarsdagen for den 23. Marts 48 skrev: „I denne samme Morgentime, i hvilken jeg skriver dette, stormede Jacobsen (han blev senere Krigsminister i den provisoriske Regering) ind i Kontoret med de til Skriverne rettede Ord: har De Geværer? og derpaa ind i mit Arbejdsværelse med et Eksempplar i Haanden af den netop til Esselbachs Gæstgivergaard ankomne „Berlingske Tidende“, som udførligt berettede om Begivenhederne i København den 21. En Time senere sad jeg paa Vognen til Kiel. Fra Ekernførde sendte jeg Bud til Prinsen af Augustenborg, som man af Hensyn til Tropperne ikke kunde undvære. Fra Kiel til Fr. Reventlou, der ogsaa straks ankom. Da jeg havde underrettet ham om Stillingen og sluttet med de Ord: „aut nunc, aut

nunquam" (nu eller aldrig), gav han mig Haanden med de Ord: „lad det saa gaa løs!“

Af de her nævnte Revolutionsførere var Beseler selv Repræsentant for den demokratiske og tyske Bevægelse, han var ogsaa født i Tyskland, men som ganske ung kommet til Sønderjylland. Efter at have taget juridisk Eksamen havde han slaaet sig ned i Slesvig By som Advokat — en af denne Bys talrige slesvigholstensksindede Advokater. Grev Fr. Reventlow-Preetz var derimod konservativ, Repræsentant for det slesvigholstenske Ridderskab. Prinsen af Augustenborg var Hertug Christian August's yngre Broder, Prins Frederik af Noer; han havde tidligere været kommanderende General i Hertugdømmerne. Ham maatte man, som Beseler skrev, have med af Hensyn til Tropperne, og han ilede til Kiel efter at have faaet Haandtasken pakket og medtagende sin Sabel og sin gamle Militærfrakke.

I Kiel førtes nu i Natten mellem den 23. og 24. en Række Forhandlinger om Situationen med de tre nævnte og Advokat Bargum samt forskellige andre som Deltagere. Disse Forhandlinger fandt Sted paa Bargums Forretningskontor. Men et andet Revolutionscentrum dannedes samtidig paa Raadhuset, hvor de mere radikale og demokratiske Kredse samledes. Det endte imidlertid med, at de to Grupper naaede til Enighed om Dannelsen af en provisorisk Regering og om Formuleringen af en Proklamation for denne. Regeringens Medlemmer blev Beseler, Prinsen af Noer, Grev Reventlow-Preetz og Købmand M. T. Schmidt i Kiel. Endvidere skulde Advokat Bremer i Flensborg opfordres til at tiltræde Regeringen.

Proklamationen, hvori de 4 Herrer begrunder deres Overtagelse af Regeringen, begynder med den Udtalelse: „Vor Hertug er ved en Folkebevægelse i København blevet tvunget til at afskedige sine hidtidige Raadgivere og til at indtage en fjendtlig Holdning over for Hertugdømmerne. Landsherrens Vilje er ikke mere fri, og Landet er uden Regering“. Derefter hedder det patetisk, at de ikke vil taale, at tysk Land gives til Pris for „de Danskes Rov-

Medlemmerne af den provisoriske Regering.

	<i>M. T. Schmidt.</i>	<i>Prins Frederik af Noer.</i>	
<i>J. Bremer.</i>	<i>W. H. Beseler.</i>	<i>Th. Olshausen.</i>	<i>F. Grev Reventlow.</i>
	<i>Lithografi af W. Heuer.</i>		

lyst“, og at store Farer kræver store Beslutninger. De har foreløbig overtaget Ledelsen af Regeringen og vil føre denne „i vor Arvehertugs Navn og til Opretholdelse af Landets og hans Rettigheder“. Den forenede Stænderforsamling — en, som før nævnt, ganske ulovlig Nydannelse — skal uopholdelig sammenkaldes, og saa snart Landsherren atter er fri, eller Stænderforsamlingen overdrager Ledelsen til andre, vil den provisoriske Regerings Medlemmer give Magten fra sig. I Opraabets Slutning siges, at man af al Magt vil deltage i Tysklands Enheds- og Frihedsbestræbelser, og Indbyggerne opfordres til at give „det tyske Fædreland“ et værdigt Vidnesbyrd om den patriotiske Aand i Hertugdømmerne.

Om Formiddagen den 24. overrumpledets Rendsborg, og Prinsen af Noer formaaede den her garnisonerede Troppstyrke til at slutte sig til Revolutionen. Befalinger udgik til de værnepligtige i Slesvig om at møde i Rendsborg, talrige frivillige fra Tyskland strømmede Nord paa, og rundt om i Hertugdømmernes Byer dannedes Borgervæbninger. Proklamationen af 24. tilstilledes de for-

skellige Embedsmænd, og hos talrige af disse som i store Dele af Befolkningen fandt den provisoriske Regering Tilslutning og Anerkendelse.

Det var dog ikke overalt i Sønderjylland, man følte Trang til at aflægge patriotiske Vidnesbyrd over for det paastaaede „tyske Fædreland“. I Nordslesvig havde den foregaaende Tids danske Folkevækkelse gjort navnlig Bondebefolkningen klar over dens rette Fædreland, og ogsaa i Flensborg By var Befolkningens Fler-tal kongetro og dansksindet. Anderledes stillede Forholdet sig naturligtvis i det øvrige Sydslesvig, til hvilket dansk Oplysningsarbejde ikke var naaet. Naar der alligevel ogsaa her kom en Del Modstand frem mod Revolutionen, havde den navnlig sin Rod i en vis Konservatisme og Afsky for revolutionære Bevægelser. Adskillige Embedsmænd af den gamle Skole holdt fast ved de bestaaende statsretlige Forhold, Helstaten, og havde intet til overs hverken for de kielske eller københavnske Krav om Nyændringer. Den afgivne Embedsed til Kongen maatte ogsaa virke generende for Anerkendelsen af den provisoriske Regering, selv om denne nok saa meget paastod at regere i Landsherrens Navn.

Det var saaledes bl. a. ikke alle Militære i Rendsborg, som det lykkedes Prinsen af Noer at overtale til at slutte sig til ham. I den daværende kongetro Overlæge Baumanns Hjem samledes Natten mellem 24. og 25. Venner og Bekendte, og at Drøftelserne har været bevægede, fremgaar af, at en af de tilstedeværende Damer be-svimedede af Sindsbevægelse. Da Prinsen ikke kunde formaa Bau-mann til at modtage noget af hans Tilbud, fik Baumann den 25. Ordre om at forlade Byen, da han ellers vilde blive arresteret. Han fik Rejseselskab af flere andre i lignende Situation, og over Lybæk naaede de pr. Skib til København. Andre Officerer passerede den 25. Nord paa gennem Flensborg, blandt dem Kammerherre, Oberstløjtnant Holstein ved 1. Dragonregiment, medens begge hans Sønner forblev hos Oprørerne. En Mand, der først havde ind-fundet sig i Rendsborg for at melde sig til Krigstjeneste, men som

siden drog Nord paa, var Hans Helgesen. Han, der var Nordmand af Fødsel, boede dengang i Bergenhusen i Sydslesvig og tilbragte her Tiden med Jagt og Fiskeri. I Treaarskrigen skulde han — navnlig ved sit Forsvar af Frederiksstad i 1850 — indskrive sit Navn i Danmarkshistorien.

Af sydslesvigske Embedsmænd, der kun med indre Uvilje bøjede sig for den provisoriske Regering, skal enkelte nævnes. Den gamle Generalsuperintendent C. F. Callisen i Slesvig udtaler i en Erklæring til den danske Regering fra den følgende Maaned, at han ganske vist ikke — i Betragtning af den provisoriske Regerings Udtalelse om at regere i Kongens Navn — havde anset denne Regerings Begyndelse for uretfærdig. Men samtidig præciserer han som sit inderligste Ønske, at det hidtidige Forhold mellem Monarkiets forskellige Dele fortsat maatte bestaa. Med dette Syn kunde han jo ikke høre til i Revolutionsskaren, og han tog da ogsaa sin Afsked nogle Maaneder senere.

Overlandvejinspektør, Kammerjunker C. v. Krag, i Slesvig var ved Oprørets Udbrud paa Embedsrejse i Ejdersted, men ilede straks hjem og fandt ved sin Hjemkomst Natten mellem den 25. og 26. hele Byen under Vaaben og i fuldkommen revolutionær Tilstand. Den provisoriske Regerings Skrivelse af 24. besvarede han den 26. ganske kort med, at han var til Sinds „efter som før“ at fortsætte sit Embede som Overlandvejinspektør. Med dette Svar var Regeringen ikke tilfreds og truede med Afsked, hvis han ikke udtrykkelig erklærede at ville adlyde dens Befalinger, hvad han saa ogsaa gjorde. Han undskyldte sig senere bl. a. med, at han havde en syg Kone, 4 smaa Børn og eget Hus i Slesvig By, og da de danske Tropper i April rykkede ind i Byen, stillede han sig straks til Raadighed for de danske Autoriteter.

Den konservative Godsejer M. Hagemann paa Ohrfeld (Udmark) i Angel var Distriktsdeputeret i 1. Angelske adelige Godsdistrikt og saa sig som saadan nødt til at anerkende den provisoriske Regering. I Arkivjournalen lod han dog den 27. indføre den Ud-

talelse, at hans Vilje ikke længere var fri, og han lod en ny Journal indrette til Brug under det ulovlige Styre. Hans Anerkendelse af den provisoriske Regering skyldtes ogsaa, at han ved Hjælp af sin konservative Indflydelse vilde søge at opretholde Ro og Orden og afværge revolutionære Bevægelser. Naar den provisoriske Regerings Magt var brudt, og hans Vilje ikke længere bundet af Folkebevægelsen, skulde han efterkomme alle kongelige Befalinger. Men kedeligt var det, maa man sige, at han havde været med at ekspedere Oprørsregeringens Ordre, hvorefter alle Distriktets værnepligtige begav sig til Rendsborg.

Skønt Gejstligheden havde en Mand som den kongetro Generalsuperintendent Callisen i Spidsen, talte den mange politisk ivrige, slesvigholstensk-sindede Medlemmer. Særlig maa nævnes Provst N. J. E. Nielsen i Slesvig By, der ogsaa efter Callisens Afsked blev udnævnt af Oprørsregeringen til Superintendent. Paa den anden Side havde Callisen dog nok adskillige Meningsfæller blandt de ældre Præster, og en Del gejstlige har sikkert baade været Modstandere af de revolutionære Bevægelser og imod at blande sig i Politik. I Angel træffer vi ganske vist Præsten i Husby den 25. Marts som Deltager i en Folkeforsamling i Kroen og som Medunderskriver af en Anerkendelsesadresse til den provisoriske Regering, men hans Kollega i Store- og Lille-Solt er inderlig imod Tidens almindelig udbredte Skavank, at enhver vil gøre sig klog paa alt, og Præsten i Siversted erklærer ikke at ville have med Politik at gøre, men prædiker Fred og Lydighed og søger at opretholde den lovlige Orden. Pastor Martens i Nykirke i Angel udtaler i April, at han ikke har tilraadet Folkebevægelser, men bedt Menigheden om Ro, hvilken ogsaa hidtil lykkelig er bevaret. Bevægelserne har ikke vundet hans Billigelse. Endelig skal nævnes et Par Præster fra andre Egne af Sydslesvig. Præsten ved den adelige St. Johannes Kirke ved Slesvig havde, som han siger, ingen Sinde befattet sig med politiske Genstande, men overladt dette til Statsmændene, og den gamle Præst i Morsum paa Sild rystede ved Ef-

Kong Frederik VII. Maleri af Gertner (Jægerspris).

*Den tapre Landsoldat. Monument af Herman Vilhelm Bissen i Fredericia.
Fotografi.*

terretningen om Oprørsregeringen betænkelig paa Hovedet over, at han paa sine gamle Dage skulde opleve sligt. Med Rette saa han paa Revolutionen som en Følge af den Revolutionsfeber, der fra Frankrig allerede havde gennemtrængt hele Tyskland. Forholdene i Hertugdømmet (eller Hertugdømmerne) forekom ham ikke af den Beskaffenhed, at der var Grund til at udgyde nogen som helst Draabe Blod!

Som adskillige Præster fandt det liggende under deres Embedsvirksomhed at sysle med Politik, saadan er ogsaa ikke ubetydelige Dele af den sydslesvigske Befolkning forblevet uberørt af det politiske Røre. I det lille idylliske Arnæs ved Slien levede man, hedder det, roligt og helt afsondret fra Verden. Og en Skovfoged i Angel forsikrer, at en uformuende, ærekær Skovfoged med 120 Rdl. i aarlig Løn og et lille Landsted paa 8 Tdr. Land sandelig ikke har megen Tid til overs til uvedkommende Handlinger eller til Anskuelse om Genstande, hvorom Regeringerne ikke kan enes. Han driver Politik i Skoven, og Krig fører han med Vildtet!

Med megen Spænding kunde man vente, hvordan Myndighederne i Sønderjyllands største By, Flensborg, vilde stille sig til den provisoriske Regering. Dagen efter dens Dannelse holdt Magistrat og Deputeretkollegium Møde, og en større Skare Borgere forsamlede sig paa Raadhuset. Det synes at være gaaet livligt til, og medens Advokat Jørgen Bremer, der var udpeget til Medlem af den provisoriske Regering, talte Insurgenternes Sag, tiljuble af Advokater, Embedsmænd og en Del Borgere, svarede Værkmester Kruse djærvt paa det dansksindede Borgerskabs Vegne. Nogen Tilslutning til Oprørsregeringen skete heller ikke den Dag, men da den følgende Dag — det var en Søndag — bragte denne Regerings førnævnte Skrivelse af 24., vedtog Magistraten og de Deputerede enstemmigt at anerkende Regeringen. I Meddelelsen til Borgerskabet herom udtaltes endvidere, at ingen skulde lide Overlast paa Grund af sine politiske Anskuelse.

Beslutningen om Anerkendelse blev senere fra alle Sider mo-

tiveret som et nødvendigt Skridt for at opretholde Ro og Orden i Byen og ogsaa som Udtryk for, at man bøjede sig for den faktiske Magt, den provisoriske Regering sad inde med, en Magt, som et Par Dage senere understregedes ved Oprørshærens Indrykning. I Anerkendelsen som saadan behøver der saaledes ikke just at ligge nogen Tilslutning til den slesvigholstenske Bevægelse. Adskillige Medlemmer af Magistrat og Deputeretkollegium gik alligevel meget nødig med til Anerkendelsen, og den danske Advokat Blauenfeldt fortæller om Mødet, at efter en længere Tids Forløb saa han et Par Deputerede grædende forlade Forsamlingen: „Nu vidste jeg, hvad Klokken var slaaet, det var dansksindede Medlemmer“. I Deputeretkollegiet var de dansksindede i Flertal, medens det omvendte var Tilfældet i Magistraten, hvor Mænd som Førsteborgmesteren Callisen, Byskriver Holm og Politimester Niemann nærmest var slesvigholstensksindede.

Den 28. rykkede Oprørshæren, der talte omkr. 6000 Md., ind i Flensborg, hvis sydlige Del illumineredes. De Tysksindede var nu en kort Tid ovenpaa, og det gik ud over flere af de fremtrædende Dansksindede. Hos Købmand Andr. Christiansen slog man nogle Ruder ind, og man vilde have ham til at hejse den trefarvede Fane, • hvad han imidlertid ikke indlod sig paa. Advokat Blauenfeldt, der vilde have forladt Flensborg med København som Maal, blev med Magt bragt tilbage til Byen og derfra som Fange til Rendsborg, hvor han dog snart efter løslodes.

Til den forenede Stænderforsamling, som Oprørsregeringen havde indkaldt til Rendsborg, mødte begge Flensborgs Stænderdeputerede, Agent Heinrich Jensen og Raadmand H. P. Schmidt. Om deres Optræden her skal nævnes, at de begge stemte mod Forslaget om, at Slesvig skulde tiltræde det tyske Forbund. Agent Jensen bestred desuden paa det kraftigste Paastanden om, at Kongen skulde være behersket af den københavnske Pøbel. Derimod føjede han sig i flere Beslutninger, bl. a. den om Anerkendelse af den pro-

Slaget ved Bov den 9. April 1848. Maleri af N. Simonsen 1848 (Frederiksborg).

visoriske Regering. Noget afgjort, klart Standpunkt tog han saaledes ikke.

Den slesvigholstenske Besættelse af Sønderjylland til Nord for Flensborg blev kun af kort Varighed. Allerede den 9. April kom det til Træfningen ved Bov, hvor Oprørshæren led afgørende Nederlag over for den stærkere og bedre udrustede danske Hær. Da de danske Jenser efter Slaget rykkede ind i Flensborg, vajede talrige Dannebrogsgflag fra Husene, særlig naturligvis i den nordlige Bydel. En ung Kiel-Student, der blev taget til Fange af Danskerne, taler med Bitterhed om, at den samme By, der faa Dage tidligere havde taget imod dem med Begejstring, nu tiljublede de sejrige Danskere: „overalt vajede Dannebrogsgflag, ved alle Vinduer viste sig jublende Kvinde- og Pigeansigter“.

Dagen efter Indmarchen i Flensborg drog den danske Hær videre mod Syd og gik de følgende Dage i Stilling ved Slesvig By og Dannevirke. Frederik VII inspicerede her selv Tropperne efter forud at have gæstet Flensborg, hvor han navnlig i den nordlige

Bydel hilstes med livlig Begejstring, og hvor hans Nærværelse maatte bidrage til at afsløre den slesvigholstenske Fabel om „den ufrie Konge“.

I et Brev, skrevet i Midten af April Maaned fra en dansk Embedsmand i Flensborg, hedder det: „Vi har nu for Øjeblikket Ro, og jeg stoler paa Gud og vore gode Tropper, men her hersker dog en underlig nedtrykt Stemning, da man bestandig frygter, at Preussen pludselig skal falde over os, førend nogen anden Hjælp kan komme“. Det var ikke ubegrundet Frygt, for allerede i Maanedens Begyndelse var preussiske Tropper rykket ind i Rendsborg til Støtte for Slesvigholstenerne. Ogsaa den tyske Forbundsdag vedtog at bistaa den provisoriske Regering og sendte Forbundstropper Nord paa, saa det blev en de danske Tropper langt overlegen fjendtlig Hær, der samledes foran Dannevirke. Den 23. April fulgte Slaget ved Slesvig og det danske Tilbagetog, der endte med, at Hovedstyrken af vor Hær samledes paa Als. Stort set var Sønderjylland herefter militært besat af den tyske Hær og af Slesvigholstenerne.

Bortset fra Kampe sidst i Maj og først i Juni i Sundeved var det ellers Diplomaterne, der førte Ordet. Sidst i August aftaltes i Malmø en Vaabenstilstand mellem Preussen paa Tysklands Vegne og Danmark. Vaabenstilstanden skulde gælde 7 Maaneder, med 1 Maanedes Opsigelse. Til at styre Hertugdømmerne skulde indsættes en Regering paa 5 Medlemmer, af hvilke Holsteneren Carl Moltke skulde være Regeringens Chef. Der var desuden en Række Bestemmelser om, hvilke af de efter 17. Marts udfærdigede Lovbestemmelser der kunde sættes i Kraft, om Adskillelse af den slesvigske og holstenske Hær, om de preussiske Troppers Afmarch m. m. Preusserne drog ganske vist ogsaa i Septbr. bort, men i øvrigt forblev de fleste af Konventionens Bestemmelser paa Papiret. Carl Moltkes Forsøg paa at føre den planlagte Regering ud i Livet strandede, og nye Forhandlinger mellem Danmark og Preussen førte til, at Danmark gik med til Indsættelsen paa Gottorp sidst i

Oktbr. af den saakaldte Fællesregering, bestaaende af Mænd, hvorom Preussen i Forvejen var blevet enig med den provisoriske Regering. Forud for Fællesregeringens Indsættelse havde man i den slesvigholstenske Landsforsamling vedtaget en Forfatningslov for Staten Slesvig-Holsten, og det blev i dennes Aand, at den nævnte Regering i den følgende Tid virkede. Med Danmark havde Fællesregeringen ikke meget til fælles!

Efter først kraftigt at have protesteret mod Fællesregeringens Optræden erklærede Danmark den midt i December for en Oprørsregering, hvem der ikke skyldtes nogen Lydighed. Dog vilde, udtaltes det i Erklæringen, Kongen ikke tilregne sine slesvigske Undersaatte, saafremt de, idet de bøjede sig for Magten, adlød de Befalinger, som dette faktisk eksisterende Voldsregimente udstedte. Med denne Betragtning af Fællesregeringen er det ikke mærkeligt, at den danske Regering opsagde Vaabenstilstanden, og først i April 1849 begyndte Fjendtlighederne paa ny. Kort forinden var imidlertid Fællesregeringen afløst af en endnu mere afgjort slesvigholstensk Regering, indsat af den tyske Centralmagt i Frankfurt i Overensstemmelse med den slesvigholstenske Landsforsamling. Det var det saakaldte Statholderskab, der kom til at bestaa af de før nævnte Politikere Beseler og Reventlow-Preetz, begge Medlemmer af den tidligere provisoriske Regering. Statholderskabet skulde føre Styret i Centralmagtens Navn og regere efter den slesvigholstenske Statsgrundlovs Regler, men dog under Forbehold af Landsherrens Rettigheder.

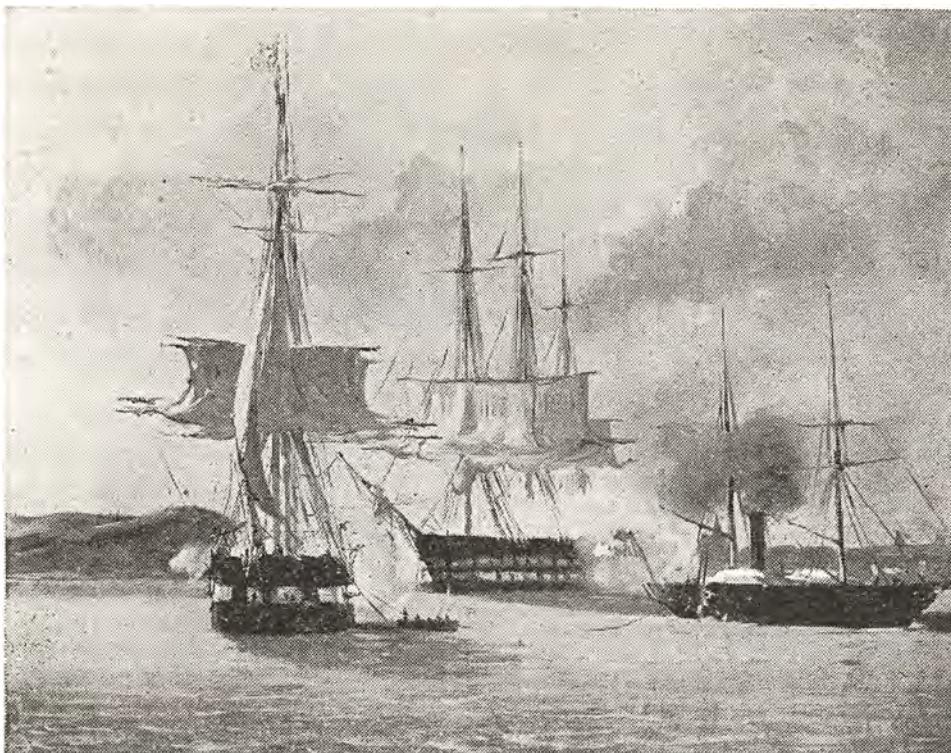
Af de krigerske Hændelser, som Vaabenstilstandens Ophør medførte, skal lige nævnes den for Danmark ulykkelige Fægtning den 5. April ved Ekernførde, hvor vi mistede Linjeskibet Christian VIII og Fregatten Gefion i Kamp med to slesvigholstenske Landbatterier. Hvor nedslaaende denne Efterretning virkede i Danmark, ses bl. a. af Baron C. Zeuthens Dagbog, hvor han noterer, at hos ham fremkaldte den ligefrem et fysisk Ildebefindende: „Jeg tror, at det var af Ærgrelse over det uhørte Faktum, at et Krigs-

*Linieskibet »Chr. VIII« hejser det hvide Flag i Kampen i Ekernefjorde Fjord 5. April 1849.
Maleri af Th. Vilh. Pedersen (Frederiksberg).*

skib er blevet taget af et Landbatteri". — Andre for Danmark uheldige Træfninger fulgte efter, saa den afgørende Sejr den 6. Juli ved Fredericia over Slesvigholstenerne blev af største Betydning til Genoprettelse af vor Hærs og Nations Selvtillid.

Nogle faa Dage efter Fredericia-Slaget endte de et Par Maaneder tidligere paabegyndte Underhandlinger mellem Danmark og Preussen med Afslutningen i Berlin af en Overenskomst baade om Fredspræliminærer og om Vaabenstilstand. Den sidste sluttedes paa 6 Maaneder med 6 Ugers Opsigelsesfrist, og det bestemtes, at i denne Tid skulde Slesvig bestyres af en Kommission paa 3 Medlemmer, et valgt af Danmark, et af Preussen og et udnævnt af England som Opmand i Tilfælde af Meningsforskel mellem de to andre. Kommissionen skulde regere i Kongen af Danmarks Navn. Den fik ingen selvstændig lovgivende Myndighed, men skulde

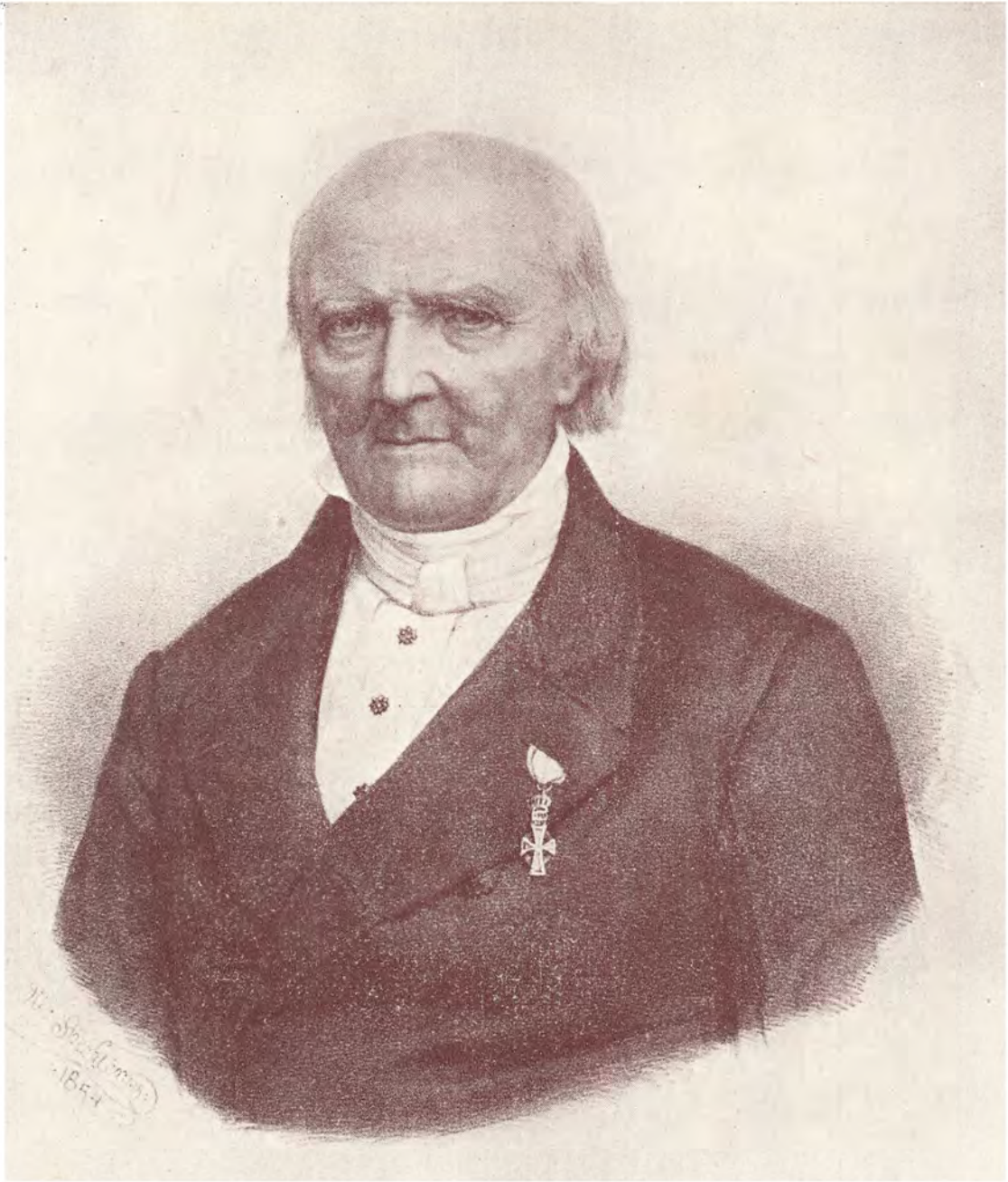
*Gelion og Hekla i Kampen i Ekerfløde Fjord 5. April 1849.
Maleri af Th. Vilh. Pedersen (Frederiksborg).*

styre efter de gældende Love, idet det dog stod den frit at ophæve eller fastholde de efter 27. Marts 1848 udstedte Love og Anordninger. Danske Tropper skulde som hidtil holde Als og Ærø besat, medens svenske Tropper skulde besætte Sønderjylland Nord for en Linje, der skulde gaa imellem et Punkt Sydøst for Flensborg og et Nordvest for Tønder. Landet Syd for denne Linje skulde besættes af preussiske Tropper. Efter Bestyrelseskommissionens Ønske havde samtlige Troppeafdelinger at afgive den til Ordenens Opretholdelse nødvendige Styrke. Berlin-Overenskomsten var for Danmark adskilligt fordelagtigere end den tidligere Malmø-Overenskomst, men naturligvis maatte man ogsaa her afvente, hvordan Preussen vilde medvirke til at holde de indgaaede Aftaler.

I noget over et Aar havde Flensborg og Sydslesvig nu været under slesvigholstensk Styre, og man kan sige sig selv, at det var

en lang Tid for de forholdsvis faa kongetro Embedsmænd og for den dansksindede eller loyale Del af Befolkningen. Det er i dette Tidsrum, at Pøbeloptøjerne i Frederiksstad forefaldt i Anledning af den kongetro Borgmester Jan Schütts Nægtelse af at give noget som helst Bidrag til Bygning af en tysk Flaade. Erik Høyer Møller giver i sin Bog „Tre af mine Venner“ et smukt og sympatetisk Billede af den gamle Borgmesters faste og uforfærdede Optræden under disse Optøjer, der ikke fik ham til at vige et Haarsbred fra, hvad han ansaa for sin Pligt over for sin lovlige Konge.

Af Flensborgs Borgere har sikkert mange i disse Maaneder søgt ud til den saakaldte „De Danskes Høj“ for at spejde ud over Fjorden, om ikke danske Orlogsmænd snart bragte Befrielse for det slesvigholstenske Aag. I Maj 1848 — kort efter de danske Troppers Afmarch — havde den provisoriske Regering for at sikre sig Lydighed i Byen indsat en Overpræsident med uindskrænket Myndighed og en ny Politimester. Begge Udnævnelser fremkaldte heftig Modstand i Magistrat og Deputeretkollegium. Sidst i Juni Maaned lod Politimesteren 5 kendte dansksindede Borgere fængsle: de 4 sendtes til Fængslet i Rendsborg, blandt dem den tidligere nævnte J. H. Kruse. Efter 10 Ugers Fængsel her undslap han imidlertid og naaede efter forskellige Eventyr til København, hvor han meldte sig til Tjeneste i Krigsministeriet. Flere andre fremtrædende dansksindede Flensborgere saa sig nødsagede til ligeledes at flygte bort fra det slesvigholstenske Styre. Fra dansk Side foreligger der fra Tiden omkring Aarsskiftet 1848—49 en Fortegnelse over henved 500 Personer, der grundet paa deres Sindelag havde maattet flygte fra Hertugdømmerne. Denne Fortegnelse blev i Foraaret 1849 udgivet i Slesvig og forsynet med en passende slesvigholstensk Kommentar om de Grunde, man mente havde fremkaldt de enkeltes Flugt. Set med danske Øjne forekommer denne Kommentar enten let komisk eller hyklerisk, men da den i visse Tilfælde giver en Del Oplysning om Forholdene i Flensborg, skal lidt af den anføres.

J. J. Schütt p.

Borgmester Jan Schütt, Frederiksstad. Lithografi.

J. H. Kruse. Træsnit efter Fotografi.

Om den konstituerede Vejinspektør Bötcher hedder det, at han benyttede sin Stilling til at paavirke sine Undergivne i dansk Retning — det modsatte havde næppe været nogen Forbrydelse! — og at han var meddelagtig i Udbredelsen af de fra de danske Myndigheder paa Als oversendte Protester mod Slesvigs Forbindelse med Tyskland. Han unddrog sig Retsforfølgning ved Flugt. Tømrermester J. C. Rathge karakteriseredes som „en til hver Voldsdaad tilbøjelig Fanatiker“. Grundet paa sin „skadelige“ Indflydelse paa de lavere Klasser — altsaa i dansk Retning — var han i Maj ført til Rendsborg, men blev løsladt i Juli. Da det meddeltes, at han igen begyndte paa „sit gamle Væsen“, stævnedes han for Politimyndigheden, men flygtede. Billed- og Stenhuggermester H. A. Klewing synes heller ikke at have kunnet opfylde de tyske Kulturkrav, thi han karakteriseredes som en Mand „af meget raa og voldsom Karakter, som mange Gange lagdes for Dagen under Flensborgs Okkupation af Danskerne“. Han tog sin Tilflugt til Sønderborg og beredte her enhver tysksindet Flensborger, der kom did, en Modtagelse, der svarede til hans „gemene Fanatisme“. Det maa have været forfærdeligt!

Adskillige af de flygtede Slesvigere var naturligt nok fulgt med den danske Hær paa dens Tilbagetog sidst i April; dette gælder f. Eks. ogsaa Chefen for Flensborgs rigeste Handelshus, Andreas Christiansen, og hans Broder, Christian Christiansen. Andreas Christiansen faar fra tysk Side det Skudsmaal, at han er en Mand opfyldt af „taabelig Forfængelighed“, der har følt sig kaldet til at optræde som Fører for det danske Parti i Flensborg. Om talrige andre Flygtninge hedder det, at de har villet unddrage sig den slesvigholstenske Militærtjeneste, og vi møder her mange fra Flensborgs nærmeste Omegn: Bov, Adelby, Hanved o. s. v.

At Flertallet af Flensborgs Borgerskab forblev loyalt og kongelig-sindet selv under det slesvigholstenske Styre, kan der ingen Tvivl være om. Dette viser sig ogsaa ved de forskellige Petitioner, der foreligger fra dette Tidsrum. Medens Petitioner i slesvighol-

stensk Retning skal have samlet henved 600 Underskrifter, fik den før nævnte Protest mod Slesvigs Inkorporation i det tyske Forbund over 1000 Underskrifter, før den flensborgske Politimyndighed skred ind.

Anderledes end i Flensborg var Forholdene de fleste andre Steder i Sydslesvig. Om Angel kan nævnes, at her stiftede en Række hovedsagelig tyskfødte Mænd i Efteraaret 1848 i Sønder-Brarup den saakaldte „patriotiske“ Forening for Angel, der efter nogle Maaneder talte omkr. 300 Medlemmer, fordelt i syv Afdelinger. Fra den udgik en Erklæring, der modsat den flensborgske netop krævede Sønderjyllands Optagelse i det tyske Forbund. Erklæringen fik 7200 Underskrifter, og Underskriverne betonede, at de ganske følte sig „som Tyskere“.

3. BESTYRELSESKOMMISSIONEN (AUGUST 1849—JULI 1850).

De tre Medlemmer af den i Berlin-Overenskomsten aftalte Bestyrelseskommission for Hertugdømmet Slesvig blev følgende: Den danske Regering udnævnte en født Slesviger Frederik Ferdinand Tillisch, født 1801 paa Store Barsbøl ved Jels. Tillisch havde beklædt forskellige Amtmandsstillinger, men var i 1840'erne blevet Kabinetssekretær hos Christian VIII. Han var en konservativ Embedstype, men afgjort dansk, og det skulde i den følgende Tid vise sig, at han var den ham tildelte vanskelige Opgave voksen. Til Flensborg medtog han som Embedsmænd flere tyskdannede Slesvigholstenere af den gamle Skole, men desuden fandtes i hans Følge en ung Mand, der kom til at spille en stor Rolle i Sønderjyllands Historie i det følgende Tidsrum, Th. A. J. Regenburg, selv Slesviger ligesom Tillisch, idet han var født 1815 i Aabenraa. Ogsaa Regenburg, som Tillisch medtog som Privatsekretær, tilhørte den gamle konservative Embedsskole. Nationalt var han, som Tiden skulde vise, lidenskabelig optaget af, at Sydslesvig maatte genvindes for Danskheden.

For Bestyrelseskommissionens Virksomhed blev det et Held, at ogsaa Preussen udnævnte en konservativ Embedsmand, Botho Heinrich Greve af Eulenburg, hvis Aandspræg i meget var det samme som Tillisch's, selv om de naturligvis maatte være uenige i mange Spørgsmaal. Selskabeligt kom de udmærket ud af det med hinanden under deres Funktionstid.

Opmanden, det af England valgte Medlem, blev Oberst Lloyd Hodges, der imidlertid ikke synes at have haft de nødvendige Forudsætninger for sit Hverv. Han kunde hverken Tysk eller Dansk og var slet ikke fortrolig med de Forhold, han skulde have med at gøre.

Kommissionens tre Medlemmer indfandt sig den 12. August i Flensborg, men først den 25. lykkedes det at faa Kommissionen installeret.

Den Linje, der, som tidligere nævnt, skulde skille de svenske og preussiske Besættelsestropper fra hinanden, kom til at gaa fra Gelting Bugt i Øst til Højer i Vest. Nord for Linjen laa i Øst Flensborg By og 7 angelske Sogne (Adelby, Munkbrarup, Lyksborg, Grumtofte, Nykirke, Kværn og Stenbjærg), Syd for Linjen laa mod Vest Tønder By. At Bestyrelseskommissionen kunde vente Hjælp til sin Opgave af de svenske Tropper under General Malmberg i Landets nordlige Del, var paa Forhaand givet, men som det snart skulde vise sig, blev det samme ingenlunde Tilfældet med det preussiske Militær.

Fra Statholderskabets og Slesvigholstenernes Side var Berlin-Overenskomsterne straks efter, at de var sluttede, blevet mødt med voldsomme Protester og kraftige Forsøg paa atter at faa Preussens

*Fr. Ferd. Tillisch. Lithografi efter
Tegning af E. Lehmann.*

Politik i slesvigholstensk Ledebaand. I denne Forbindelse kan nævnes, at en slesvigholstensk Deputation fra de ovennævnte 7 angelske Sogne i August Maaned tog til Berlin og her opnaaede Foretræde for Kong Frederik Wilhelm IV for bl. a. at protestere mod, at de paagældende Sogne kom til at ligge Nord for Demarkationslinjen. Men trods al Modstand og alle harmdirrende Protester saa Statholderskabet sig nødsaget til militært at rømme Slesvig og at forlægge sit Sæde fra Gottorp til Kiel. Det udstedte samtidig en Opfordring til alle Embedsmænd i Hertugdømmet om, at de ogsaa under Bestyrelseskommissionens faktiske Bestaaen skulde fortsætte i deres Embedsstillinger saa længe og saa vidt, som de var i Stand til at forene dette med „deres Pligt og Samvittighed“. Saadan som Statholderskabet opfattede Embedsmændenes „Pligt“, betød dette i Virkeligheden, at de opfordredes til Ulydighed mod Kommissionens Virksomhed, der som Forudsætning havde, at Regeringen førtes i Kongen af Danmarks Navn og særskilt for Slesvig. Da Embedsstanden yderligere i den forløbne Tid takket være Afskedigelser af loyale og kongetro Elementer havde faaet et næsten ensartet slesvigholstensk Præg, maatte Bestyrelseskommissionen være indstillet paa store Vanskeligheder. Hertil kom i Sydslesvig den Tilslutning, som den slesvigholstenske Bevægelse havde i store Befolkningskredse; her kunde en passiv Modstand eller Pøbeloptøjer let organiseres fra det slesvigholstenske Hovedkvarter. Derfor maatte de preussiske Besættelsestroppers Holdning her blive afgørende for, hvordan Kommissionen vilde kunne løse sin Opgave.

To Dage efter Bestyrelseskommissionens Indsættelse udstedtes der en Proklamation fra Kongen til Slesvigerne. I Proklamationens Begyndelse omtaltes Krigens haarde Tryk paa Slesvigerne, og at dette Tryk havde været dobbelt smerteligt, fordi det var Borgere i samme Stat, der havde staaet som Fjender over for hinanden. Derefter udtaltes Haabet om, at Vaabenstilstanden skulde være Forbud om Fred, og i varme Ord takkede Kongen dem, der var forblevet loyale, og hertil henregnedes „den overvejende Del af

Folket i Slesvig“. Om dem, der var blevet ført paa Afveje, „for-
glemmende den Retfærdighed og Mildhed, den Fred og rige Vel-
signelse, eders Fædre og I have nydt under det danske Konge-
concepter“, hed det, at de vilde være blevet belærte gennem de sør-
gelige Erfaringer om fremtidig kun at søge Hjælpen og Beskyt-
telsen hos deres lovlige Landsherre. Vendte de tilbage til ham,
vilde han glemme det forbigangne, og han vilde gennem frie In-
stitutioner og en landsfaderlig Regering stræbe efter at befæste
alle sine Undersaatters Vel.

Dette kongelige Budskab maatte — trods den forsonlige Tone
— skurre slemt i den slesvigholstensksindede Embedsstands Øren,
og de allerfleste Steder undlod man ligefrem at publicere det! Em-
bedsstandens Kamp mod eller Ulydighed over for Kommissionen
begyndte altsaa straks fra første Færd. Selv i Flensborg, Kommis-
sionens Sæde, blev Proklamationen ikke officielt publiceret, og
Klager herover fra fremtrædende dansksindede Borgere førte ikke
til noget Resultat.

Det havde ved Bestyrelseskommissionens Tiltræden ret natur-
ligt været Tillisch's Standpunkt, at de loyale og kongetro Embeds-
mænd, som Oprørsregeringen havde fordrevet, burde genindsæt-
tes. Dette Standpunkt havde imidlertid ikke fundet de to andre
Medlemmers Billigelse, og Kommissionen havde stadfæstet alle
Embedsmændene i deres Embeder med Forpligtelse til at føre de-
res Forretninger videre i Kommissionens Navn. Var der nogen,
der ikke mente at kunne gøre dette, ventede Kommissionen af dem,
at de indsendte deres Afskedsansøgning.

Dette var der nu vistnok ikke nogen, der gjorde, men ellers
mødte Kommissionen, som sagt, straks baade passiv og aktiv Uly-
dighed mod dens Virksomhed og Anordninger fra Embedsmænde-
nes Side. Vilde Kommissionen ikke finde sig heri, blev den altsaa
nødt til at søge de ulydige Embedsmænd erstattede med andre, og
det første Forsøg herpaa skulde ogsaa krones med Held. Det
skulde de følgende ganske vist ikke, idet vi her kun behandler

Kommissionens Virksomhed i Sydslesvig. I Nordslesvig laa Forholdene helt anderledes.

I Husum var den af den provisoriske Regering udnævnte R. H. L. C. v. Kaup Amtmand, og han nægtede straks at anerkende og adlyde Kommissionen. Afskedigelsen fulgte omgaaende den 3. September, men v. Kaup erklærede kun at ville vige for Magten. Ogsaa Husum Borgmester nægtede Lydighed og modtog ligeledes sin Afsked. I Stedet for de to afskedigede udnævnte Kommissionen Aktuar Mohrhagen i Flensborg og Stadskriver i Frederiksstad M. Davids til henholdsvis Amtmand og Borgmester. Baade Mohrhagen og Davids havde hidtil nærmest hørt til i den slesvigholstenske Lejr, men tog nu Stade blandt de loyale. Imidlertid blev de begge ved deres Ankomst til Husum modtaget med Pøbeloptøjer og sluttelig fordrevne.

Forbitret over denne Fremfærd indfandt Eulenburg sig personlig i Byen og genindsatte de to Embedsmænd, men da Greven var borte, fordreves de paa ny. Mohrhagen opgav derpaa Amtmandsstillingen, medens Davids, der aabenbart ikke var saa let at skræmme, fastholdt sit Borgmesterembede, men ganske vist nogle Dage joges fra Sted til Sted i Sydslesvig.

Nu skred Bestyrelseskommissionen ind med strenge Straffebestemmelser mod den genstridige By, og da det preussiske Militær i dette Tilfælde optraadte, som af Kommissionen begæret, faldt Husum omgaaende til Føje. Paa en Borgerforsamling den 14. September vedtoges det baade, som Kommissionen havde krævet, at afhente Davids ved en Æresdeputation i Frederiksstad samt støtte ham i hans Embede og at bevidne ved Sendebud deres loyale Underkastelse under Bestyrelseskommissionen. Nogle Dage efter kom Davids, der frabad sig Æresdeputationen, igen til Husum. Ro og Orden holdt paa ny deres Indtog, og Davids sad i hele Bestyrelseskommissionens Tid uanfægtet som Borgmester i Husum.

Tilfældet med Husum viser klart, at havde preussiske Besættelsestropper, som de ved Berlin-Overenskomsten var pligtige til,

adlydt Kommissionen, vilde denne have haft let Spil, naar den ønskede ulydige Embedsmænd erstattede med andre. Men ved Kommissionens følgende Forsøg paa at gennemdrive saadanne Forandringer svigtede Militæret. Det forholdt sig passivt og undlod at skride ind over for de Pøbeloptøjer, hvormed man fra slesvigholstensk Side fordrev Kommissionens nyudnævnte Embedsmænd. Slige Optøjer fandt Sted baade i Tønning, Tønder og Slesvig By, og det er ikke underligt, at Tillisch i denne Anledning udtalte, at det nu var aldeles klart, at det preussiske Militær ikke vilde give Kommissionen den fornødne Understøttelse. De Instruktioner, det havde faaet fra oven, tillod det aabenbart ikke.

I Bestyrelseskommissionens Beslutninger gennemførtes i adskillige Tilfælde det danske Standpunkt, men hvad kunde det nytte, maa man spørge, i Sydslesvig over for Embedsmænds og Befolkningens passive Modstand, naar denne støttedes af Besættelsestroppeperne. En lidenskabelig Modstander fandt Kommissionen i Præsterne, anførte af den fanatiske Superintendent Nielsen i Slesvig By. Det lykkedes denne at samle det helt overvejende Antal af Præster til harmfulde, patetiske Protester mod Kommissionens Lovlighed og dens Adfærd. Enkelte Røster i modsat Retning lod sig imidlertid ogsaa høre, saaledes fra de sydslesvigske Præster P. Otzen i Olderup, H. Hansen i Fjorde og Martens i Nykirke i Angel. Og om andre sydslesvigske Præster gjaldt det sikkert, at de kun under stærke Samvittighedsskrupler har fulgt det store Fler-tal og Førerne. Om Pastor Chr. Christiansen i Medelby hævdes det, at han skal have underskrevet Gejstlighedens første Krigserklæring fra August 1849 til Kommissionen, men til de senere vilde han i hvert Fald ikke være med: „Vel er det lettere“, skriver han til sin slesvigholstenske Provst, „i denne Tid at give sin Underskrift end at vægre den, at svømme mod Strømmen er svært — og i Særdeleshed for mig. Dog — om miskendt — smædet — og hvad mere, jeg vil hellere ærlig følge Samvittigheden end sige noget imod den“.

Vaabenstilstanden udløb i Janr. 1850, men den blev ikke opsagt og fortsatte da et halvt Aars Tid endnu. Preusserne søgte først paa det nye Aar at slippe bort fra Fredsaftalerne i Juli, og opmuntret af Preussens Holdning erklærede Statholderskabet i Begyndelsen af Marts, at det atter overtog Regeringen af Hertugdømmet: Skatter og Afgifter skulde fremtidig sendes til Finanshovedkassen i Rendsborg, den slesvigholstenske Statsgrundlov indførtes paa ny, og alle Bestyrelseskommissionens Bestemmelser erklæredes for ulovlige. Følgen af dette Skridt maatte naturligvis blive endnu mere opløste og anarkiske Tilstande end forhen. Vi skal se paa, hvordan de formede sig forskellige Steder i Sydslesvig.

Det er ovenfor sagt, at Davids i hele Bestyrelseskommissionens Tid sad uanfægtet som Borgmester i Husum. Dette er ogsaa rigtigt nok, men blind for eller uberørt af den Ophidselse, som Statholderskabets Handlinger fremkaldte, var han selvfølgelig ikke. I Anledning af Statholderskabets Indkaldelse af hjempermitterede først i Marts omtaler han, hvordan Folk herved igen er blevet bragt i ikke ringe Ophidselse. En mere almindelig Dom om de sydslesvigske Forhold fælder han i et Brev fra Juni: Forbandelsen ved den passive Modstand og ved Statholderskabets fordærlige Adfærd ligger ikke saa meget i Landets økonomiske Skade som i Folkets Demoralisation. „Befolkningen i Hertugdømmet Slesvigs sydlige Del bliver fuldkommen demoraliseret, Ret og Lov trædes under Fødder af enhver, og Befolkningen i sin Helhed fordærvet i den Grad, at der vil kunne hengaa Aar, før den tidligere lovlige Sans i Befolkningen igen kan bringes til Veje, og Orden og Ret blive bragt til Gyldighed“. Her kan kun et strengt og retfærdigt Regimente hjælpe.

Sidst i samme Maaned anfører Davids, hvordan Husum ligger som en Oase i Ørken, „omgivet af Lovløsheder og Oprør, blot her i Husum hersker Lovlighed og Orden, saavidt jeg da er i Stand til at haandhæve den. Fra alle Egne i det sydlige Slesvig gaar Oppebørseler, Told og Postindtægter til Rendsborg, men fra Byen

Husum faar Statholderskabet ikke en Skilling“. Naturligvis er, fortsætter han, dette dog ikke hans Fortjeneste, thi havde den preussiske Kommandant ikke værnet ham bedre, end Embedsmændene i Slesvig, Tønder og Tønning blev beskyttede, havde Forholdene i Husum selvfølgelig ikke været bedre end i de nævnte Byer.

I andre Breve fra Davids hører vi, hvordan den af Kommissionen afsatte Superintendent Nielsen afholder Visitationer i Ejdersted, at den tidligere Borgmester Thomsen i Husum igen fungerer som Sessionsdeputeret, og at der træffes Forberedelser til at afholde de af Statholderskabet i Slesvig udskrevne Valg til den slesvigholstenske Landsforsamling. Det siger sig selv, at det koger i Davids' Sind ved at se saadanne „Skændselsgerninger“, og sandelig om han ikke omgaas med Planer om at faa baade Thomsen, Amtmand v. Kaup og Medlemmer af Valgkollegiet arresterede og som Fanger bragte til Flensborg! Planer, som han dog maa opgive, da han ikke tør stole paa det preussiske Militær.

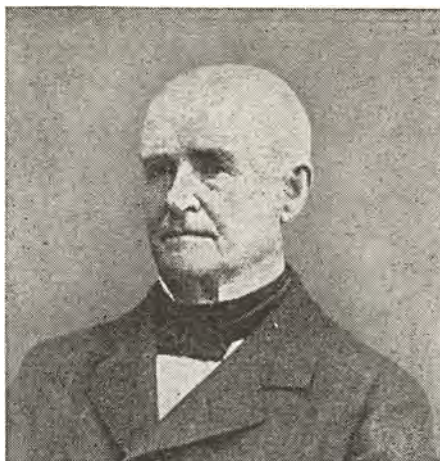
I Begyndelsen af Juli stiger Ophidselsen yderligere, og om Aftenen den 3. kan Davids meddele Bestyrelseskommissionen, at en Stafet fra Statholderskabet lige er indtruffet med Bud om ekstraordinære Indkaldelser: „Lægds mænd og Budbringere iler i alle Retninger for at udføre Tilsigelsen, og Befolkningen er i betydelig Ophidselse“. Blottes Byen for preussisk Militær, er de ikke sikre paa deres Liv, fortsætter han, og det samme gentager han efter modtaget Efterretning om den mellem Danmark og Preussen den 2. Juli afsluttede „simple“ Fred, hvorved Stridspunkterne lodes uløste. Længslen hos Davids som hos andre loyale Embedsmænd og Indbyggere efter, at den danske Hær skulde rykke ind, var forstaaelig.

En Mand, der er blevet sammenlignet med Davids — en Sammenligning, han dog selv protesterer imod — var den stærkt konservative Helstatsmand Kammerraad H. A. Malling, der i 1843 var blevet Landskriver, Aktuar og Husfoged i Landskabet Stapel-

holm med Bopæl i Süderstapel. I Begyndelsen af Oprørstiden fulgte han nødtvungen Slesvigholstenerne, men ved Bestyrelseskommissionens Tiltræden erklærede han kun at ville adlyde dennes Ordre, selv om han stod helt isoleret. Malling har i sine Erindringer beskrevet de Trængsler, han i denne Anledning kom ud for: Pøbelen angreb hans Hus med Brosten, og hans ældste Datter var paa et hængende Haar blevet slaaet ihjel af en vældig Sten. Senere hen fandt han det raadeligst at lade Familien rejse bort, men selv holdt han ud i Stillingen, „tog Pistoler i Lommen og levede mere som en Friskaremand end som en Embedsmand“. Det preussiske Militær beskyttede hans Liv, men nogen videre Udøvelse af Embedsvirksomhed kunde der i Betragtning af den passive Modstand ikke være Tale om. Den slesvigholstenske Amtmand indsatte til sidst en anden Landskriver, og da Amtmanden — takket være det preussiske Militær — ikke kunde faa Malling fordrevet fra hans Hus, blev den nye Landskriver installeret i Værtshuset, og der var nu „ligesom en Pave og Modpave paa Stedet“. I meget kunde for Resten de konservative preussiske Officerer og den kongetro Kammerraad sympatisere, de kom godt ud af det sammen, og da Preusserne den 14. Juli rykkede ud af Slesvig og gik over Ejderen, tog de Malling med sig, for at han ikke skulde falde i Insurgenternes Hænder. Trods de mod Malling rettede Pøbeloptøjer maa det dog betones, at Egnen ogsaa talte loyale og rolige Folk, men saadanne formaar i en ophidset Tid daarligt at gøre sig gældende over for en fremherskende Terrorstemning.

Af Angel laa, som tidligere sagt, 7 Sogne Nord for Demarkationslinjen, og man kunde have tænkt sig, at i hvert Fald i disse Sogne raadede Lydighed mod Bestyrelseskommissionen. Imidlertid meddelte den tidligere Krigsminister Fr. C. Ferd. Jacobsen, af den provisoriske Regering udnævnt til Amtmand i Flensborg Amt, i Foraaret 1850, at han atter overtog dette Embede, skønt Kommissionen havde indsat Kammerherre Warnstedt paa denne Post. Der var saaledes to Amtmænd til at regere, og Jacobsen slog sig

ned med sine Gensdarmer, „raa og ryggesløse Mennesker“, i Sørup, Syd for Demarkationslinjen. Herfra prøvede han paa at faa sin Myndighed gjort gældende ligeledes Nord for Linjen og udsendte sine Bekendtgørelser til Offentliggørelse ogsaa her. Herom fortæller den gamle kongetro Degn B. C. Knutz i Stenbjærg, at da han nægtede at publicere

H. A. Malling.

disse Bekendtgørelser fik han Søndag den 7. April Besøg af Jacobsen og en bevæbnet Politibetjent: „Herren havde taget det ilde op, at en gammel Degn havde været saa dristig at modsætte sig hans Befalinger“. Knutz slap dog væk fra Huset, og Jacobsen fjernede sig igen. Men da en Skoledreng havde set ham gaa ind til Degnen, slog han Alarm, og snart var et halvt Hundrede af de loyale Beboere strømmet sammen, nogle af dem forsynet med Bøsser, for at beskytte deres Degn. Den følgende Nat holdt 5—6 Mand Vagt i Skolen, men Knutz foretrak nogle Dage senere at tage Nordpaa og bl. a. fortælle Tillisch og Eulenburg om Tilstandene. Lidt efter rykkede de svenske Tropper frem til Demarkationslinjen, Knutz vendte tilbage uden Frygt for at blive kidnappet, og han og de loyale Beboere kunde leve trygt i de følgende tre Maaneder, til Svenskerne den 15. Juli marcherede til Flensborg for efter den skete Fredsslutning at tage væk og overlade Danske og Slesvigholstenere selv at foretage det endelige Opgør. Men Degnen og mange andre af Stenbjærgs loyale Beboere, vel omkring 100 Personer, „gamle og unge, rige og fattige“, drog til Vogns og til Fods sammen med Svenskerne ad Flensborg til for at oppebie den danske Hær, der skulde gøre det muligt for dem at vende tilbage til deres Hjemstavn.

I Flensborg By, hvor Bestyrelseskommissionen havde sit Sæde,

brødes, som bekendt, danske og slesvigholstenske Sympatier stærkt. Det er nævnt, at Offentliggørelsen af Kongens Proklamation af 27. August blev saboteret af de stedlige Myndigheder, men Kommissionen fik dog snart Haand i Hanke med Udviklingen. Den af den provisoriske Regering udnævnte Politimester blev afskediget, og den gamle Politimester Niemann blev noget senere underordnet Etatsraad Schrader, der fik tildelt den øverste Politimyndighed. Et dansksindet Blad, „Flensburger Correspondent“, blev udgivet med Advokat Blauenfeldt som Redaktør, og Skaberen af den nordslesvigske Folkebevægelse, Professor Chr. Flor, tog Ophold i Byen. Efter hans Tilskyndelse dannedes der i Efteraaret 1849 en Række stedlige Foreninger for at støtte det lovlige Styre, og disse sluttedes i Novbr. sammen til een stor „Slesvigsk Forening“ med Overdirektion i Flensborg. Denne bestod af Agent H. Jensen, Købmand Andreas Christiansen m. fl. Foreningen i Flensborg talte allerede i Novbr. 400 Medlemmer. Ogsaa Syd for Flensborg var der Afdelinger, saaledes i Skovsende ved Lyksborg og i Nykirke—Stenbjærg—Grumtofte.

Fra Flensborg som Udgangspunkt udøvede de dansksindede sikkert paa forskellig Vis Propaganda for deres Sag ogsaa Syd for Demarkationslinjen. I Enkeltheder lader dette Arbejde sig ikke følge, og noget Omslag i den herskende Stemning fremkaldte det ikke. Det kan nævnes, at Værkmester Kruse, der i Septbr. var vendt hjem til Flensborg, fik det Hverv at søge de sydslesvigske hjempermitterede indkaldt til frivillig Krigstjeneste. Men en af hans Agenter blev sat fast i Bredsted, en anden i Slesvig. Selv rejste Kruse i Febr. 1850 igen til København af Frygt for Slesvigholstenerne, hvad der viser, at fremtrædende Danske end ikke i Flensborg følte sig helt trygge.

Et meget brugt Vaaben i den politiske Kamp var de saakaldte „Petitioner“, Adresser eller Bønskrifter, til hvilke det gjaldt om at samle de flest mulige Underskrifter. Fra Bestyrelseskommissionens Tid skal nævnes den Adresse, som Kongen i Vinteren 1850

*Slaget ved Isted 25. Juli 1850. Kavalleriangreb mod Gården afvises.
Maleri af N. Simonsen 1850. (Frederiksborg).*

*Afslutningen af Slaget ved Isted 25. Juli 1850.
Maleri af J. Sonne 1851. (Frederiksborg).*

*Episode fra Slaget ved Isted 25. Juli 1850.
Tegning af N. Simonsen. (Frederiksborg).*

*Bombardement paa Frederiksstad 4. Oktober 1850.
Maleri af N. Simonsen 1850. (Frederiksborg).*

fik fra dansksindede Slesvigere, og som gik ud paa Slesvigs konstitutionelle Forening med Danmark. Tanken om Slesvigs Selvstændighed er altsaa her opgivet. Af Adressens 8897 Underskrifter var godt 1400 fra Flensborg og ca. 600 fra Sydslesvig. I Forbindelse hermed kan nævnes, at i Marts 1850 sendtes der et Brev til Lord Palmerston, underskrevet af Pastor Martens, Nykirke, og 291 Beboere af Midtangel, hvori de gav Udtryk for deres Ønske om at høre under dansk Suverænitæt. Modsat skal det anføres, at den saakaldte Angler-Adresse fra Septbr. 1849 med dens Protest mod Bestyrelseskommissionens Lovlighed havde faaet lidt over 2000 Underskrifter fra 32 angelske Sogne. Med den mellem Danmark og Preussen den 2. Juli sluttede Fred var Petitionernes Tid foreløbig forbi. Den 13. Juli ophørte Bestyrelseskommissionens Virksomhed, men Tillisch, der den 11. Juli af Kongen var udnævnt til overordentlig Regeringskommisær for Hertugdømmet, fortsatte Styrelsen alene. Fra Syd rykkede den slesvigholstenske Hær over Ejderen ind i Hertugdømmet, fra Nord drog de danske Tropper ind; det blodige Opgør mellem de to Hære stundede hastigt til.

4. TILLISCH SOM REGERINGSKOMMISSÆR OG TILLISCH' OG BARDENFLETHS MINISTERIER. — DEN MELLEMSLESVIGSKE SPROGORDNING.

Den slesvigholstenske Hær under den preussiske Overgeneral Willisen talte henved 30.000 Mand og indtog en gunstig Stilling noget Nord for Slesvig ved Isted. De danske Tropper stod under General Krogh og var talmæssigt Slesvigholstenerne overlegne — omkring 10.000 Mand flere. Den 24. kom det til haarde Forpostkampe, men først den følgende Dag tidlig om Morgenen skete det danske Hovedangreb, der bragte os Sejren, skønt med store og smertelige Tab. Blandt de faldne Officerer var Læssøe og Schleppegrell. Advokat Blaunfeldt i Flensborg fortæller i sine Minder om, hvor forfærdeligt et Syn det var for ham at se den ene Vogn

efter den anden køre forbi, belæssede med lemlæstede og døende Medmennesker, og saa det at vide, at nogen væsentlig Hjælp kunde man ikke yde.

Om Aftenen den 25. var den danske Overkommando i Slesvig By, og Dagen efter besattes Dannevirkestillingen. Slesvigholsterne forsøgte et Par Gange i Løbet af Efteraaret — i Septbr. ved Mysunde og først i Oktbr. ved Frederiksstad — at gennembryde den danske Stilling, men begge Angreb tilbagevistes. Ved Forsvaret af Frederiksstad indlagde Hans Helgesen som Byens Kommandant sig uvisnelig Hæder, og Stormen paa Byen mislykkedes. En fransk Oberst, der var til Stede under Angrebet, var Fyr og Flamme over de Danskes Udholdenhed: „Ah, c'est charmant“, de danske Soldater er Verdens bedste Soldater! Men det foregaaende slesvigholstenske Bombardement med Brandbomber havde foraarsaget store Ødelæggelser i den smukke, lille By. — I Begyndelsen af 1851 skred Preussen og Østrig ind over for Statholderskabet, den slesvigholstenske Hær maatte rømme ogsaa det sydligste af Slesvig, og en Del af den hjemsendtes. Nu var det ikke længere Vaabnene, men Diplomaterne, der havde Afgørelsen. Forhandlinger mellem de interesserede Parter førte i Løbet af 1851 til Aftaler, som bevirkede, at ogsaa Holsten det følgende Aar igen kom under dansk Styre. Vi skal senere kort nævne disse Aftalers Indhold, der var langt fra de Maal, som de danske Nationalliberale i Martsdagene 1848 havde drømt om.

Da den danske Hær i Juli 1850 militært besatte Sydslesvig, blev der her (bortset fra Flensborg) samtidig proklameret Belejringsstilling. Denne opretholdtes indtil 1852. Derimod var, som nævnt, den civile Styrelse af Hertugdømmet blevet overdraget Tillisch som Regeringskommisær under Ansvar over for Kongen. Det var en Slags Diktatorstilling, som Tillisch herved fik betroet. I de forudgaaende Forhandlinger herom havde han betonet, at han i denne Stilling — bortset fra enkelte Sager — vilde lade den lovgivende Magt hvile, og at han satte sig som Maal at opnaa den nøjest mu-

fæder. Deres anfællelige sinde og fædelske, er
 angeseet som pligt, indseer vi for indseer i de
 men og i Middelalderen som fædelske indseer
 anseet som pligt indseer de indseer som
 alle disse indseer som pligt.

Deres anfællelige sinde og fædelske, er
 angeseet som pligt indseer de indseer som
 alle disse indseer som pligt.

Deres anfællelige sinde og fædelske, er

Friedrichstadt, den 18de Juni
 1851.

for fædelske

indseer som pligt

Det. Fried. Tiedgen
 H. B. Peters

H. B. Peters
 H. B. Peters

for fædelske

H. B. Peters
 H. B. Peters

H. B. Peters
 H. B. Peters

Indseer som pligt
 Indseer som pligt
 Indseer som pligt

Indseer som pligt
 Indseer som pligt

Indseer som pligt
 Indseer som pligt
 Indseer som pligt
 Indseer som pligt
 Indseer som pligt

lige Forening mellem Kongeriget og Slesvig og den størst mulige Adskillelse mellem Slesvig og Holsten. Stillingen som Regeringskommissær varede til Marts 1851, da Kongen paany overtog Hertugdømmets Styrelse og udnævnte Tillisch til Minister for Slesvig. Paa Grund af stærke Klager fra Tyskland over hans Regeringsforanstaltninger maatte Tillisch i Juli opgive denne Ministerpost og blev afløst af sin Svoger C. E. Bardenfleth. Denne beklædte Posten det følgende Halvaar og foretog i dette Tidsrum de færrest mulige Forandringer, saa nogen særlig Anledning til at omtale Bardenfleths Regeringstid bliver der ikke.

Den Holdning, som den største Part af den slesvigske Embedsstand havde indtaget til Oprøret, maatte medføre en Udrensning, da Danskerne atter fik Magten. En ikke ringe Part flygtede for Resten efter Istedslaget fra deres Embeder, og det var naturligt, at de saa fik deres Afsked, og at nye Embedsmænd udnævntes. De Embedsmænd, der forblev, men fortsat nægtede det danske Styre Lydighed, maatte selvsagt ogsaa erstattes med andre. Mange slesvigholstenske Embedsmænd var desuden alt for kompromitterede til at kunne blive siddende, selv om de nu erklærede sig rede til at adlyde Regeringens Ordre.

Det kan næppe kaldes urimeligt, at de sydslesvigske Embedsmænd, der enten under hele Oprørstiden havde været deres „Ed og Pligt tro“ eller dog ved Bestyrelseskommissionens Tiltræden var vendt tilbage til denne Pligt, nu blev belønnede eller i hvert Fald, havde den provisoriske Regering afskediget dem, atter giansatte. Det kan f. Eks. nævnes, at Davids, der saa sejgt holdt ud som Borgmester i Husum, i Efteraaret 1850 udnævntes til Amtmand over Gottorp Amt. Den ligeledes tidligere omtalte Malling, der over Lybæk var kommet til København, forefandt her en Ordre fra Tillisch om ufortøvet at møde i Flensborg og stille sig til Disposition, hvad han ogsaa gjorde. Med sit udmærkede Lokalkendskab til navnlig det sydvestlige Slesvig var han Hæren til god Nytte, og de verdslige og gejstlige Embedsmænd i Frederiksstad

blev anvist ubetinget at adlyde hans Ordre. Han opholdt sig i Frederiksstad under Bombardementet. Skønt Landskabsrepræsentationen i Stapelholm bad ham at forblive i sit gamle Embede, foretrak han ikke at fortsætte paa det Sted, hvor han havde døjet saa mange Trængsler. Han udnævntes derefter til Amtsforvalter og Aktuar i Husum. Velkendt med sydslesvigske Forhold var ligeledes Advokat Blauenfeldt, der midt i August konstitueredes som Herredsfoged i

Provst Sophus Aleth Hansen.

Gottorp Amts 2 sydligste Herreder, Hohn og Hütten, af hvilke det første paa det Tidspunkt endnu var besat af Slesvigholstenerne.

Pastor Martens i Nykirke, hvis Navn vi har mødt i Spidsen for en loyal Adresse af Angelboere, blev konstitueret som Provst i Gottorp Provsti, og Pastor P. Otzen, der havde faaet Afsked af den provisoriske Regering, blev Præst først i Kværn, senere i Burg paa Fehmern, hvor han ogsaa blev Provst. I Flensborg var den loyale Provst Asschenfeldt ved Nikolaj Kirke allerede af Bestyrelseskommissionen udnævnt til Superintendent for den Del af Slesvig, der havde tysk Kirkesprog. Men selv om Tillisch gik meget lemfældigt frem over for kompromitterede Embedsmænd, var der alligevel stort Behov for baade gejstlige og verdslige nye saadanne. Talrige af disse maatte hentes fra Kongeriget og blandt unge og uprøvede Mænd. Det kan ikke være andet, end at der blandt disse har været Folk, der ikke var de nye vanskelige Forhold voksne. Men fra dansk Side bestræbte man sig selvfølgelig for at faa de bedst kvalificerede. Af de nyansatte gejstlige fra Kongeriget kan nævnes Sophus Aleth Hansen, der blev Præst i Husby, senere i Grumtoft, og som i 1856 udnævntes til Provst for Flensborg Provsti, ligesom de blandede Sogne i Gottorp Provsti underlagdes ham. Om hans

Dygtighed vidner det, at han efter 1864 blev Kultusminister i et dansk Ministerium. I et andet angelsk Sogn — Store- og Lille Solt — blev den lærde E. H. Hagerup, der indlagde sig Fortjenester som Sprogforsker, Præst.

Tillisch havde ment, at han — bortset fra enkelte Sager — vilde lade Lovgivningsmagten hvile i sin Regeringskommissærtid. Blandt Undtagelserne havde han nævnt Toldgrænsen, og denne flyttedes — overensstemmende med de herskende Forhold — til Ejderen. Han havde videre nævnt den for Slesvig og Holsten fælles Overappellationsret. Dennes Virksomhed blev suspenderet for Slesvigs Vedkommende, og der indrettedes i Flensborg en Overjustitskommission, som blev øverste Instans for Hertugdømmet. I 1852 forvandlede Overjustitskommissionen til Appellationsretten, ligeledes med Sæde i Flensborg. Derimod havde Tillisch overhovedet ikke udtalt sig om, at han planlagde Reformer m. H. t. Dansk og Tysk som officielt Sprog, men trods dette skulde hans Styre blive præget af gennemgribende Reformer paa dette Omraade.

Den drivende Kraft her blev Tillisch' før nævnte Privatsekretær A. Regenburg. 1. Septbr. 1850 udnævntes han til at varetage de til Kirke-, Skole- og Undervisningsvæsenet hørende Sager under Regeringskommissæren. Han havde for øvrigt haft en Konkurrent til denne Stilling, selve Professor Chr. Flor, og der var mange blandt Slesvigs Beboere, der gerne havde set Flor som Leder paa det aandelige Omraade. En Adresse til Fordel for ham fik talrige Underskrifter fra Nordslesvig, Flensborg, Angel og Husum (113 Borgere paa dette Sted). Men Flor konstaterede bittert, at ikke hans Danskhed, men hans Folkelighed var en Skræk saavel for Tillisch som for Bureau- og Aristokraterne i København. Og den sønderjydske Historiker P. Lauridsen fælder i skarpe Ord — noget for skarpe forekommer det mig — Dommen over det „Embedsmandsvælde“, der med Tillisch og endnu mere med Regenburg kom til Roret: „De havde ingen Tillid til Frihedens Magt i Samfundet, til Folkets egen Udviklingstrang, til det selvgroede“. Men at Til-

lisch-Regenburg vilde Danskhedens Gavn, benægter P. Lauridsen selvfølgelig ikke, skønt han hævder, at det var en Danskhed af langt mindre lødigt Præg end den Florske.

Af de Sprogreformer, der gennemførtes under Regeringskommissæren, skal her kun Reformerne for Mellemslesvig omtales. Her havde Tysk hidtil — trods overvejende dansk Talesprog — været saa godt som eneraadende som Rets-, Kirke- og Skolesprog. Denne Tilstand var det, som Historikeren C. F. Allen i 1848 betegnede som „et saadant Topmaal af Uret og Ufornuft, en saadan Forsyndelse mod et Folks naturligste og helligste Rettigheder, at man kunde fristes til at holde det for en Umulighed, hvis Sagen ikke var kun altfor vis“. Det er givet, at fra et dansk Synspunkt maatte man stræbe efter at faa denne Tilstand ændret, men da den havde Aarhundreders Hævd kunde der nok gøre sig forskellige Anskuelser gældende om Maaden, hvorpaa dette skulde ske, og man kunde vel ligeledes spørge, om det var rimeligt at reformere i den Overgangstid, som Regeringskommissærens Styre faktisk udgjorde. Om de fremtidige Forfatningsforhold i Monarkiet kunde ingen paa det Tidspunkt sige noget afgørende.

Til Belysning af de Stemninger og Betragtninger, der laa til Grund for de Tillisch-Regenburgske Sprogreformer, foreligger der fra denne Tid en interessant Brevveksling mellem Regenburg og hans gamle Lærer fra Sorø Akademi, C. F. Wegener, der i 1848 var blevet kgl. Gehejmearkivar. Straks i Begyndelsen af Septbr. 1850 skriver Wegener saaledes til sin tidligere Elev, at nu synes Tiden inde til at gennemføre Reformer som aldrig forhen og næppe siden efter, idet en „Diktatorregering“ selv af Folket maa erkendes for en Nødvendighed. Men saa gælder det ogsaa om at bruge den! Bl. a. bør den efter W.'s Mening bruges til en Række danske Sprogreformer, særlig dansk Undervisning og dansk Kirkesprog i det dansktalende Mellemslesvig. Selv de, der før lod haant om Betydningen af Sprog og Nationalitet, maa dog nu endelig have faaet en anden Mening.

I Wegeners Betragtninger i Brevene til Gunst for Sprogrefor-
merne ligger Vægten langt mere paa det historisk-politiske end paa
det folkelige. Der synes ikke hos ham saadan som hos Allen at
være Tale om Forsyndelser mod et Folks naturligste og helligste
Rettigheder, men Betoningen lægges dels paa det historiske, at
hvor dansk Tale tidligere har lydt, bør den igen lyde, og dels paa
det politiske, at Udbredelsen eller Genoplivelsen af Dansk i Søn-
derjylland er den bedste Garanti for Statsforbindelsen mellem det
og Kongeriget. W. hævder nok, at han ingenlunde vil undertrykke
eller danisere noget, som er tysk, men dette maa sikkert forstaas
som tysk Folkegrund. Han kommer f. Eks. et Par Gange ind paa,
om der ikke er nogen danske Elementer i Svansø. Samtlige Bynavne
er rent danske, og paa Erik Pontoppidans Tid (i 1730'erne) var
Svansø dansktalende lige til Ekernførde, bemærker han. Et Par
Steder omtaler han de i Sydslesvig liggende danske Soldater som
Sproglærere og Missionærer (for Danskheden). Ved Samtaler
skal de her genopvække det gamle Modersmaal! — Er der ikke
noget at gøre for det Danske i Husum og Bredsted, spørger han
videre Regensburg og udtrykker som sin Opfattelse, at Friserne lige
ned til Husum og paa Øerne lige saa godt kunde have dansk som
tysk Kirke-og Skolesprog.

Til disse historisk-politiske Betragtninger svarer det egentlig
godt, at Wegener vil lade Regering og Embedsmænd udføre Dani-
seringen (Redaniseringen). Derfor burde „Diktatorregeringen“
efter hans Mening helst fortsætte: Det er hans første og sidste Bøn,
at man klogelig vil udhale den nuværende Tilstand i flere Aar, for
der er meget kroget at rette!

Regensburg var sikkert i det store og hele enig med Wegener i
dennes historisk-politiske Betragtninger og Tro paa, hvad en Re-
gering evner at gennemføre. Et Sted udtaler han saaledes, at vil
man udrette noget her, behøves der Penge og atter Penge og mange
Penge, hvad man dog ikke ret vil indse. Og i et andet Brev siger

Theodor August Jes Regenburg. Fotografii Ira ca. 1859.

Carl Mollke.

han, at vilde man give ham frie Hænder, Magt og Penge, vilde han forpligte sig til at danisere hele Angel ned til Slien.

Sprogreformerne for Mellemslesvig indledtes med et Reskript fra Regeringskommissæren af 7. Februar 1851, der for alle Landsogne i Flensborg Provsti og for Sognene Sønder-Løgum, Brarup, Humdrup, Ladelund, Karlum, Klægsbøl, Medelby, Ubjærg, Avntoft og Læk i Tønder Provsti indførte følgende Ordning: Dansk skulde fremtidig være Undervisningssprog, men Tysk skulde optages blandt Undervisningsgenstandene. I Kirkerne skulde prædikes Dansk og Tysk, medens kirkelige Handlinger skulde udføres i det Sprog, som de paagældende ønskede brugt. Dagen efter traf et Reskript samme Ordning for Sognene Fjorde, Hjoldelund, Olderup og Svesing i Husum og Bredsted Provsti, og i Begyndelsen af Marts Maaned gjordes lignende Bestemmelser gældende for Sognene Treja, Ølsby og Farensted, Havetoft, Sottrup, Strukstrup og Tumbly, Bøl og Nørre-Brarup i Gottorp Provsti. Alle disse Sogne udgør det saakaldte „blandede Distrikt“. Helt ned til Slien gik Distriktet ikke, skønt baade Wegener og Regensburg havde været stemt herfor. Men Tillisch, der stod med Ansvaret for Beslutningerne, veg tilbage for en saadan noget yderliggaaende Bestemmelse. For øvrigt kunde det om nogle af de sydligste Sogne, som det blandede Distrikt kom til at omfatte, næppe heller med Rette hævdes, at Dansk her endnu var det egentlige Folkesprog.

Skønt Regensburg havde været ivrig for, at Sprogreformerne skete i Stilhed og uden for megen Bladomtale, kunde de umuligt holdes skjulte, og de blev hurtigt Genstand for voldsomme Angreb fra tysk Hold. I Anledning heraf gav Tillisch i Foraaret 1851 en Redegørelse for de trufne Bestemmelser og hævdede, at han ved disse var gaaet frem „med den yderste Varsomhed og Upartiskhed, jeg har ikke indsat det danske Sprog i den fulde Ret, som vel kunde tilkomme det, men blot sørget for, at det ikke fremdeles skulde haanes og fortrænges, hvor det endnu eksisterer“.

Medens Flensborg Provstis Landsogne alle optoges i det blan-

dede Distrikt, blev dette ikke Tilfældet med Flensborg Købstad, hvis officielle Kirke- og Skolesprog forblev det tyske. Dette var sikkert i Overensstemmelse med Ønskerne hos Flertallet af Borgere, og deres loyale Optræden under Trearskrigen gjorde det naturligt at tage Hensyn hertil. Fra gammel Tid fandtes dog i Flensborg den danske Helligaandskirke, og sidst paa Aaret 1850 billigedes Oprettelsen af en dansk Menighed, i hvilken enhver Flensborger kunde indtræde. I Efteraaret 1851 fulgte Bestemmelsen om, at der knyttet til den danske Menighed kunde oprettes en dansk Skole. I Flensborg blev det saaledes Borgernes eget Ønske, der blev afgørende for, om de vilde have dansk eller tysk Kirke- og Skolesprog. Med Hensyn til den i Flensborg værende lærde og Realskole, der for øvrigt efter Krigen undergik en betydelig Omdannelse, skal nævnes, at Skolesproget her blev blandet dansk-tysk. Begrundelsen herfor var, at den paagældende højere Undervisning var beregnet baade for Hertugdømmets dansktalende og tysktalende Indbyggere.

De trufne Forandringer i Kirke- og Skolesproget i Mellemslesvig krævede som et naturligt Supplement en Forandring af det tyske Rets- og Forretningssprog. Denne fulgte ganske vist først i Efteraaret 1852, men det kan være rimeligt at nævne den her. Hovedprincippet i den var at stille Dansk og Tysk paa lige Fod og, saa vidt gørligt, overlade Valget af Sprog til de vedkommende.

Tillisch havde, som anført, forud for sin Tiltrædelse som Regeringskommisær udtalt, at hans Maal var den nøjest mulige Forening mellem Kongeriget og Slesvig og den størst mulige Adskillelse mellem dette og Holsten. Men Forholdenes Magt fjernede den danske Regering mere og mere fra dette attraaværdige Maal. Stormagterne drev os i Løbet af Aaret 1851 fra en liberal Ejderdanisme over til et konservativt Helstatsstyre, og samtidig med et Ministerskifte i Januar 1852 proklameredes det nye Program ved Kundgørelsen af 28. Januar. Og med Hensyn til Sønderjyllands Stilling havde den danske Regering maattet love, at det ikke skulde

 Dansk Kirke- og Skolesprog.

 Vekslende dansk og tysk Kirkesprog, dansk Skolesprog.

 Hollandsk Kirkesprog.

 Tysk Kirke- og Skolesprog.

Kort over Kirke- og Skolesprogene i Sønderjylland 1857. Efter C. P. Allen:
 Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland (1858).

blive knyttet nærmere til Kongeriget end Holsten og Lauenborg. Visse materielle Baand mellem Slesvig og Holsten skulde fortsat bestaa, men dog ingen af politisk Karakter. I Januarministeriet blev den konservative Helstatspolitiker, Holsteneren Carl Moltke Minister for Slesvig. Paa Grundlag af Januarkundgørelsen forlod de tyske Tropper Holsten, og Hertugdømmet overdroges igen til den danske Konge.

5. POLITISKE OG MATERIELLE FORHOLD I TIDEN FRA JANUARKUNDGØRELSEN 1852 INDTIL NOVEMBERFORFATNINGEN 1863.

Januarkundgørelsen satte som dansk Politiks Maal at forbinde Monarkiets forskellige Dele til „et velordnet Hele“. De Anliggender, der var at betragte som fælles (Udenrigspolitik, Forsvar, Domæner m. m.), skulde foreløbig bestyres af fælles Autoriteter, og dernæst skulde der for Behandlingen af disse Anliggender skabes en fælles Forfatning. Kundgørelsen lovede, at de hidtidige Provinsialstænder i Slesvig og Holsten paa forfatningsmæssig Maade skulde omdannes, saaledes at hvert af Hertugdømmerne fik en stændersk Repræsentation med besluttende Myndighed for de Anliggenders Vedkommende, der havde henhørt under de hidtil kun raadgivende Provinsialstænder. For Slesvig skulde det paa-gældende Lovudkast, udtales der, indeholde saadanne Bestemmelser, hvorved dansk og tysk Nationalitet fik fuldkommen Ligeberettigelse.

Den stærke Opposition, der meget hurtigt var kommet frem mod „den mellemslesvigske Sprogordning“, gav sig Udtryk i en talrig Række af Petitioner fra Beboere i de Sogne, hvor Dansk indførtes, Petitioner om igen at faa det Danske afskaffet. Disse Bøn-skrifter var hidtil blevet mødt med Afslag, og anden Skæbne fik de heller ikke efter Carl Moltkes Ministertiltrædelse. Til denne havde man ellers i de paagældende Kredse sat ikke ringe Forventninger, men de skuffedes altsaa. Sprogordningens Ophavsmand,

Regenburg, beholdt ogsaa efter Ministerskiftet sin Stilling som Leder af Kirke- og Skolevæsenet, Chef for Ministeriets 3. Departement, og han og Moltke kom udmærket ud af det med hinanden. Forudsætningen herfor var nok, at de begge var dygtige, retsindige, konservative Embedsmandsnaturer. Det kan forøvrigt her bemærkes, at Regenbug hævdede sin Stilling som Departementschef hele Tidsrummet igennem, og da han gjorde Sprogordningens Opretholdelse til noget, han stod og faldt med, er hermed sagt, at større Resultater opnaaede Angrebene paa den ikke.

For at sætte Løfterne i Januarkundgørelsen i Værk blev de slesvigske Provinsialstænder efter foretagne Nyvalg indkaldt til en Samling i Efteraaret 1853. Samlingens Hovedformaal var at raadslaa om det Udkast til en Forfatningslov for Slesvigs særlige Anliggender, som Regeringen forelagde. Majoriteten i Forsamlingen var vel nærmest „tysksindet“, i hvert Fald oppositionel over for de trufne Sprogbestemmelser og Fordanskningsbestræbelserne. Den flere Gange nævnte Malling har unægtelig Ret i, at fra et politisk Synspunkt var Sprogskripterne meget ukloge; i højere Grad end noget andet skabte de og smedede sammen en Opposition mod det danske Styre. Malling havde som Valgdirektør opfordret Vælgerne i 11. Landvalgdistrikt til at vælge en Mand af deres egen Midte, der kendte deres Interesser og var Kongen hengiven. Derefter valgtes den loyale Gaardejer J. P. Kielholz fra Wohlde, men med den dansktalende Minoritet kunde han dog ikke samstemme. I Frederiksstad var selve den tidligere Regeringskommissær og Minister, F. F. Tillisch, blevet valgt, men Stændernes tyske Majoritet fik Valget erklæret for ugyldigt. Fra Flensborg Amt valgtes — trods Autoriteternes Paavirkning — to Mænd, der begge var ivrige imod Sprogreformerne.

Mod disse rettede Stændermajoriteten, som antydet, stærke, men resultatløse Angreb. Det forelagte Forfatningsudkast blev i alt væsentligt ophøjet til gældende Forfatningslov for Hertugdømmet 15. Februar 1854, og de trufne Sprogbestemmelser optoges som

en Del af Loven. Naar man betænker, i hvilken Grad Udviklingen siden Junigrundlovens Udstedelse var gaaet i konservativ Retning, kan det i og for sig ikke undre, at den slesvigske Forfatning fik en meget konservativ Karakter. Fra et dansk Synspunkt kan dette maaske betegnes baade som ondt og godt. Da det navnlig var blandt Almuen, at det Danske havde Tilhængere, medens Velhaverne i stor Udstrækning var blevet fortyskede, kunde den ret betydelige Skattecensus, der opretholdtes ved Valgene for Købstæderne og de mindre Landejendomsbesiddere, ikke siges at være i dansk Interesse. Yderligere kom hertil den Repræsentation, som Ridderskabet og de større Godsbesiddere fik — henholdsvis fire og fem Deputerede. Det kunde næsten se ud, som der fra dansk Side pessimistisk blev sagt, at Regeringens Maal var at skabe en slesvigholstensk Majoritet i Stænderforsamlingen! En vis Modvægt i dansk eller i hvert Fald loyal Retning kunde man dog sige, at de fem Repræsentanter (i alt var der 43 Deputerede), Gejstligheden fik, udgjorde. Som Embedsmænd stod Præsterne i Afhængighedsforhold til Regeringen.

Paa den anden Side gjorde Forfatningslovens konservative Karakter det muligt, at en dansk Administration og et dansk Styre kunde opretholdes paa Trods af en Stændermajoritet. Stænderne fik nemlig ikke Skattebevillingsret, og der var intet i Forfatningsloven om Forenings-, Forsamlings- og Pressefrihed. Derimod krævedes der til Udstedelse af nye Love Samtykke fra Stænderne, og disse kunde indgive Forslag om Ændringer i Lovgivningen eller i den under det slesvigske Ministerium hørende Forvaltning.

Efter at Monarkiets Dele var forsynede med særlige Forfatningslove, gjaldt det om at skabe en Overbygning over disse i Form af en Forfatning for de fælles Anliggender. Denne Opgave formaaede det konservative Helstatsministerium imidlertid ikke at løse, et Ministerskifte fulgte, og de nationalliberale Kredse i Kongeriget fik atter Indflydelse. I Oktober 1855 udstedtes en Fællesforfatning, og til Behandling af de fælles Anliggender indførtes

et Rigsraad paa 80 Medlemmer, egentlig det Rigsraad, som det konservative Ministerium allerede i Sommeren 1854 havde oprettet, men nu udvidet med 30 Medlemmer. Sønderjyllands Repræsentation i Rigsraadet blev paa 13 Medlemmer, hvoraf Kongen udnævnte tre, medens fem valgtes af Stænderforsamlingen og fem af Befolkningen, men med en ret høj Censur.

Imidlertid blev Fællesforfatningen snart Genstand for stærk Opposition, navnlig fra Holstenernes Side. Som en Indrømmelse hertil hævede Regeringen da i 1858 Fællesforfatningen for Holstens Vedkommende, medens den fortsat bestod for Kongeriget og Sønderjylland. Men herved var Danmark i Virkeligheden blevet tvunget til at bryde de i 1851—52 med de tyske Magter trufne Aftaler, idet Slesvig nu var nærmere knyttet til Kongeriget end Holsten. Den danske Regering skred videre paa den herved indslaaede Bane, og i Efteraaret 1863 vedtoges i Rigsraadet en ny Grundlov for Kongerigets og Slesvigs Fællesanliggender. Vedtagelsen skete den 13. November, og at man i Rigsraadet var sig Betydningen heraf fuldt bevidst, viser den nationalliberale Professor A. F. Kriegers bevægede Slutningsudbrud: „Hvo som intet vover, han intet vinder, men dristig vover, halvt er vundet“. To Dage senere døde Frederik VII paa Lyksborg Slot ved Flensborg, og den 18. Novbr. nødtes den nye Konge, Christian IX, til at underskrive den vedtagne Lov, „Novemberforfatningen“. Denne blev det, som afgav det formelle Grundlag for de tyske Stormagters Indskriden med Vaabenmagt mod Danmark, for Krigen 1864 og det danske Monarkis deraf følgende Sønderlemmelse. Januarkundgørelsens Maal om Forbindelsen af Monarkiets forskellige Dele til „et velordnet Hele“ var mislykkedes — ikke blot paa Grund af svigtende dansk Statskunst, men fordi de ledende Mænd ikke havde deres Hjerte med i Opgaven. Og da Delene faldt fra hinanden, blev de separatistiske Bevægelser Hjemsted et let Bytte for en ekspansionslysten Nabo, den nye Stormagt Preussen.

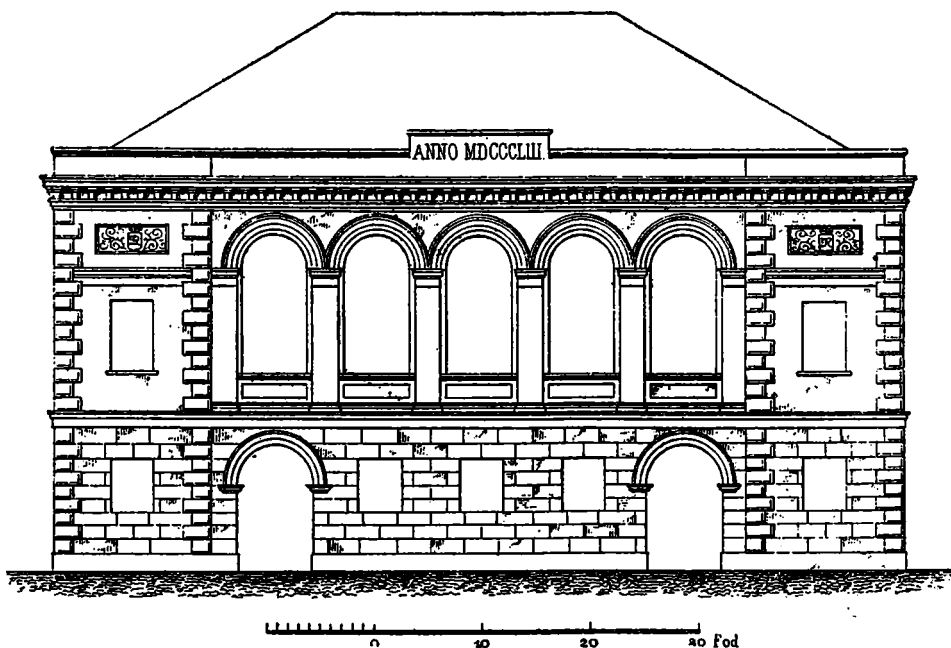
Medens vi her skal se bort fra de slesvigske Repræsentanternes

Deltagelse i de forskellige Rigsraadssamlinger, skal vi lidt nærmere omtale, hvordan Partiforholdene formede sig i de Stænderforsamlinger, der fulgte efter den slesvigske Forfatningslovs Udstedelse. Navnlig skal vi se paa, hvilke Repræsentanter Flensborg og Sydslesvig valgte.

Ifølge Forfatningsloven valgtes de Stænderdeputerede paa 6 Aar, og normalt skulde de sammenkaldes hvert 3. Aar mod forhen hvert 2. Denne Forandring begrundedes karakteristisk nok med, at det havde vist sig, at sammenkaldtes Stænderne for hyppigt, greb det forstyrrende ind i Administrationens Virksomhed. Der var indrømmet Stændermøderne Offentlighed, og det var fastslaaet, at Dansk og Tysk var ligeberettiget under Forhandlingerne. Regeringen var ligesom tidligere repræsenteret ved en kgl. Kommissær.

Da Valgperioden var 6-aarig, skulde der kun blive afholdt to Stændervalg — det første i 1854, det andet sidst paa Aaret 1860. I den første Valgperiode indkaldtes Stænderne til en overordentlig Samling i Efteraaret 1855 og til ordinære Samlinger i 1856—57 og i 1860. I disse tre Samlinger var de Stænderdeputerede saaledes de samme, naar man ser bort fra enkelte Forandringer ved Indtrædelse af Suppleanter.

Resultatet af de første Valg havde været, at det oppositionelle Parti blev omkring dobbelt saa stort som det afgjort dansksindede. Til Oppositionen maa nærmest henregnes alle Repræsentanterne (i alt 9) for Ridderskabet og de større Godsbesiddere. De var næsten alle fra Sydslesvig, hvor den store Godsbesiddelse var fremherskende. Blandt dem kan nævnes Hofjægermester H. O. v. Ahlefeld til Gross-Königsförde og Lindau, Baron Hobe paa Gelting, Wulf Henning v. Rumohr til Rundtoft, Grev E. v. Baudissin fra Knoop og Kammerherre M. J. C. C. v. Buchwaldt, Provst for det adelige St. Johannes Kloster ved Slesvig. De tre sidste indtraadte dog først i den bevægede Stænderforsamling 1860. Af de 6 Købstadrepræsentanter for Flensborg og Sydslesvig maa de Deputerede fra Husum, Tønning, Slesvig og Ekernförde regnes til Oppo-

Stænderbygningen i Flensborg. Efter Fotografii af Nationalmuseets Opmaalinger.

sitionen. Derimod var Flensborgs to Deputerede statsligt fuldt loyale Mænd, fulgte ogsaa i talrige Spørgsmaal Regeringen, men een Undtagelse fandtes — Sprogspørgsmaalet! Flensborgerne var ængstelige for at faa deres tyske officielle Sprog afløst af Dansk. De flensborgske Stænderdeputerede var først Kancelliraad, Raadmand H. P. Schmidt og Agent, Raadmand H. C. Jensen. Senere indtraadte i Stedet for denne Suppleanten P. A. Petersen, der var deputeret Borger. I Stænderforsamlingen 1860, hvor Modsætningerne blev trukket skarpt op, gik P. A. Petersen i tykt og tyndt — bortset fra Sprogsagen — med det dansksindede Parti. Derimod stemte H. P. Schmidt, skønt fuldt loyal, ved nogle Lejligheder sammen med Oppositionen. Forholdet er betegnende. De danske Sympatier var stærkest i den flensborgske Almue, medens der i de højere Lag fandtes en Del Forkærlighed for det Tyske. Hertil svarede, at det var den deputerede Borger, P. A. Petersen, der gik mest afgjort i dansk Retning, medens Raadmanden indtog en Slags Mellemstilling.

Af de 17 Landdistrikter omfattede Sydslesvig de 10 (fra 8. til

17.), og Repræsentanterne for disse sluttede sig alle i større eller mindre Grad til Oppositionen. Af det 9. Landdistrikt (Flensborg) kunde man maaske have ventet, at det havde valgt en dansksindet eller loyal Mand, men dets Repræsentant, Gaardmand og Møller Peter Hinrichsen i Meden (Valsbøl Sogn) hørte til de oppositionelle. Loyale Repræsentanter kunde man vel ogsaa have ventet fra forskellige af de Distrikter, hvor Sprogkampen ikke rasede, og som før nævnt var vel egentlig f. Eks. Gaardmand Kielholz i Wohlde (Repræsentanten for Svavsted) en loyal Mand. Imidlertid formaaede Oppositionens Førere, navnlig som Tiden gik, at faa alle disse Deputerede til at slutte op om en regeringsfjendtlig Holdning.

Af Landdistrikternes Repræsentanter blev særlig to førende i Kampen mod den danske Administration. Den ene var Gaardmand Andreas Hansen, Grumby (Tolk Sogn). Af en af de danske Præster karakteriseres han i et Brev fra 1853 paa følgende Maade: „Han er almindelig agtet som en retsindig Mand, der tillige i Stilhed gør meget godt mod fattige, hvortil han ogsaa har Evne nok. At han i det mindste har haft tyske Sympatier, antages som afgjort, ligesom man heller ikke mener, at han endnu har aldeles forvundet disse Fornemmelser; imidlertid har de dog aldrig været saa stærke, at han har taget nogen fremragende Del i politiske Sager. Han kan baade læse og skrive Dansk“. Af de danske Regeringsforanstaltninger var det navnlig Sprogreskripterne, Hansen valgte som Genstand for sine lidenskabelige Angreb. Det var ikke saa underligt, da han selv boede lige Syd for den mellemslesvigske Sprogordnings Omraade.

Den anden Fører var Raadmand A. Th. Thomsen fra Oldenswort i Ejdersted, Repræsentanten for 12. Landdistrikt. Han var for Resten ogsaa Medlem af Rigsraadet. Som Andreas Hansen særlig tog sig af Sprogsagen, havde Thomsen specialiseret sig i de økonomiske Sager og hævdede, at Slesvig her blev forfordelt i Forhold til Kongeriget. Navnlig vilde han, at de slesvigske Domæneindtægter ikke maatte henregnes til Fællesindtægterne. Blot man

overlod Slesvig dets Domæneindtægter, var det, udtalte han i Samlingen 1856—57, det lykkeligste Land i Verden!

I de tre nævnte Stænderforsamlinger — 1855, 56—57 og 60 — var Oppositionen mod den danske Administration stadig stigende. Den første Samling var ekstraordinær og indkaldt i Anledning af et Par finansielle Forslag. Den varede knap tre Uger, men Oppositionen fremsatte allerede her Andragende om Æn-

A. Th. Thomsen-Oldenswort.

dring af Sprogbestemmelserne. Andragendet blev imidlertid trukket tilbage, hvad der skyldtes Forventningen om, at den daværende Minister, H. J. A. Raasløff, selv vilde fremkomme med Forslag om Ændringer i Sprogordningen. Da de Stænderdeputerede næste Gang mødtes — i Samlingen Decbr. 1856—Febr. 1857 — var Raasløff ikke længere Minister, men afløst af Amtmanden for Flensborg Amt, F. H. Wolfhagen, der bortset fra den korte Afbrydelse af det Rotwitt-Blixen-Fineckeske Ministerium 1859—60 kom til at beklæde Ministerposten lige til Udgangen af 1863. Sprogandragendet fremsattes igen og førtes gennem de forskellige Behandlinger til Vedtagelse, men Regeringen tog intet Hensyn hertil.

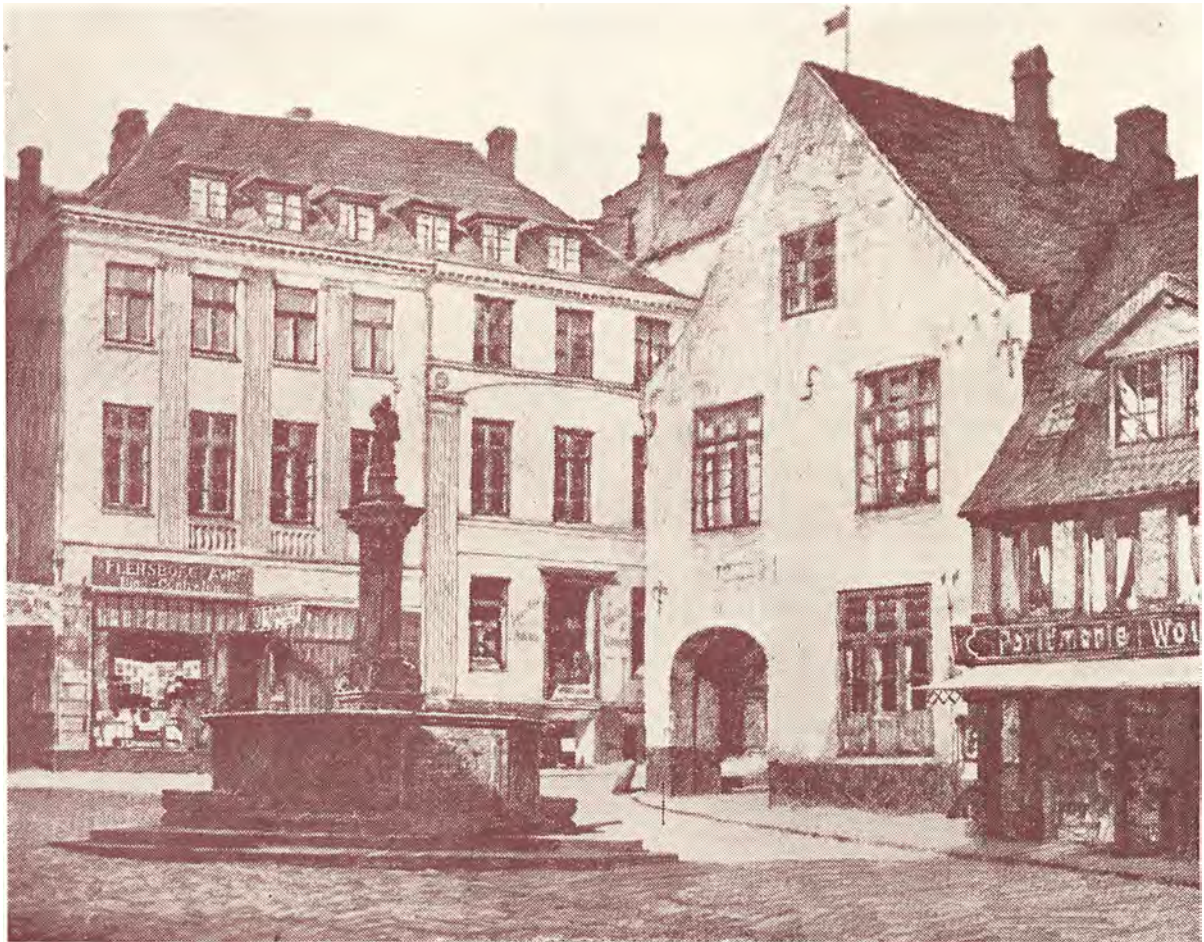
Den meget stærke Opposition, der kom til Orde i Samlingen 56—57, kunde ikke hos danske Embedsmænd, der virkede i den mellemslesvigske Sprogordnings Omraade, vække Lyst til paa ny at se Stænderne samlede. Da det forlød, at de igen skulde træde sammen i Efteraaret 1859, udtalte Provst Aleth Hansen saaledes sin Forundring over, at man vilde haste med at sammenkalde dem, og over, at man overhovedet vilde forelægge dem Lovforslag: „De

bliver jo alle forkastede, og de (Oppositionen) faar lang Tid til at gøre Spektakler og nedbryde alt paa ny!" Man burde, mente han, nøjes med en tre Ugers Session, thi paa saa kort Tid kunde alle Minerne ikke faa Tid til at springe med den éclat, som vistnok paatænktes!

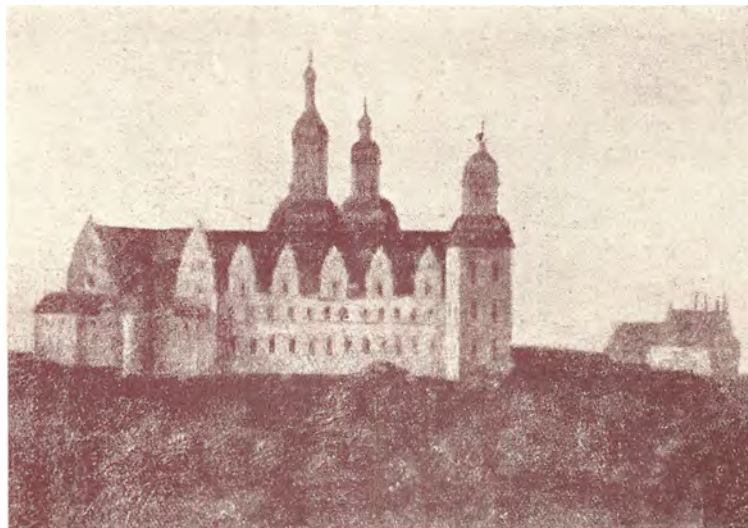
Regeringen fulgte ikke Provstens Raad. Den i Jan. 1860 aabnede Samling kom til at vare et Par Maaneder, og der forelagdes den ikke færre end 24 Lovforslag til Behandling, adskillige af stor Interesse for Hertugdømmernes materielle Udvikling. Men Oppositionen, der talte en Blok paa 26 Medlemmer, altsaa et absolut Flertal, var ikke indstillet paa at samarbejde med Regeringen, men vilde, at alt Agitationsstof skulde komme til fuld Udfoldelse. Fra det danske Partis Side gjordes der, men uden Held, Forsøg paa ved Betoning af de materielle Interesser at drive en Kile ind i den tyske Blok. Straks ved Begyndelsen vrimlede det med tyske Privatforslag om Ændringer snart paa et, snart paa et andet Omraade, og selvfølgelig var Sprogsagen atter et Hovedpunkt. Oppositionen gik denne Gang endnu et Skridt videre under Ledelse af Wulf Henning v. Rumohr. Han førte ved sit Forslag om nu ved Valgperiodens Udløb at indgive en Adresse til Kongen Oppositionen ind paa det storpolitiske Omraade. Rumohr motiverede sit Forslag med, at man over for Kongen skulde udtale, hvad det „nuværende Moment“ kunde give Anledning til, og tolke ham „Ærefrygtens, Troskabens og Hengivenhedens Følelser, af hvilke Forsamlingen er besjælet“. Det er dog vist vanskeligt at finde disse Følelser udtrykt i Adressen, der var en lidenskabelig Fordømmelse af det danske Styre i Slesvig i det siden Treaarskrigen fulgte Tiaar. Ved dette Styre var der, hed det, skabt en Tilstand, hvis Tryk var „aldeles utaaleligt“. I Adressens Slutning protesteredes der først højtideligt mod Fællesforfatningens fortsatte Bestaaen for Kongeriget og Slesvig og dernæst bl. a. mod alle hittidige og fremtidige Forholdsregler, der tilsigtede en Løsning af de for Slesvig og Holsten fælles Forhold. Om Adressens „slesvigholstenske“ Ka-

*Istedløven. Monument af H. V. Bissen. Efter Fotografi optaget i 1947
i Tøjhusmuseets Gaard, hvor Monumentet midlertidig er anbragt.*

Nørretorv i Flensburg med »Flensburg Avis«'s Bygning.

Duborg Slot. Opført i 1411. Optagelse efter en Kopi. Originalmaleriet ødelagt ved Branden paa Frederiksborg Slot.

rakter kunde ingen nære Tvivl, og den var en aaben Krigserklæring til Regeringen. I Stænderforsamlingen kom Adressen imidlertid ikke til Behandling, da Præsidenten, den loyale Provst P. Otzen, nægtede dette. Men da den i Forvejen var blevet forsynet med 26 Medlemmers Underskrifter, fremstod den som Flertallets Overbevisning. Som Modtræk imod den indgav det udpræget dansksindede Parti (13 Medlemmer) Forslag om en Loyalitetsadresse, hvori der protesteredes mod en Genoplivelse af Slesvigs tidligere Forbindelse med Holsten: Blev det uundgaaeligt at foretage en gennemgribende Forandring i Slesvigs Stilling, kunde det ikke være tvivlsomt, at Slesvigs Frelse allermindst var at søge i en nøjere Tilslutning til Holsten!

I Samlingens Slutningsmøde vilde Raadmand Thomsen have haft Ordet, men Præsidenten afskar ham derfra med den Motivering, at det var bedst, man skiltes ad i Fred og Ro! Fred og Ro var det unægtelig ikke, hvad det tysksindede Partis Agitation havde efterladt ude i den sydslesvigske Befolkning. Imidlertid havde det danske Stændermindretal klaret sine Sager ganske godt, og dette skulde vise sig, da der sidst paa Aaret 1860 blev foretaget Nyvalg til Stænderne. Ved disse erobrede det danske Parti tre Mandater. Et af disse var 5. Byvalgdistrikt, der omfattede Tønder, Højer, Løgumkloster og Vyk. Fra Flækken Vyk mødte ca. 40 Vælgere, der alle holdt paa de loyale Kandidater. Et andet var 8. Landvalgdistrikt, hvor de hidtidige Repræsentanter erstattedes af loyale. Føringerne gennemførte her Valget af to af deres egne Mænd, og af Øens 207 Vælgere stemte 150. Derimod lykkedes det ikke i 9. Landvalgdistrikt at vælte den Deputerede P. Hinrichsen, der genvalgtes med 287 Stemmer; den danske Kandidat fik 262.

De stedfundne Valg betød en afgjort Styrkelse af det danske Parti. En Erklæring, som dette i Febr. 1861 udsendte til Gunst for en yderligere Tilslutning mellem Slesvig og Kongeriget, fik som Underskrivere 17 Deputerede og 17 Suppleanter, idet ogsaa Kancelliraad Schmidt fra Flensborg underskrev. Aaret efter udsendte

det tyske Parti en Protest mod Rigsraadets Gyldighed, og denne Protest blev underskrevet af 22 Stænderdeputerede; de 21 af Forsamlingens Medlemmer nægtede altsaa deres Deltagelse her.

Da Stænderne i Sommeren 1863 indkaldtes til en ny Samling, sprængtes denne straks i Begyndelsen af Oppositionen. Som Grund — eller Paaskud — anførtes, at Kommissarius ikke vilde lade stemme om Lovligheden af Valget i Tønder. Regeringen indkaldte derpaa Suppleanterne, men af disse mødte kun tre, de to formentlig af loyale Grunde, den tredie — Suppleanten for Gdr. P. Hinrichsen — formentlig af Frygt for, at nedlagde ogsaa han sit Mandat, vilde nyt Valg blive udskrevet, og Mandatet kunde da blive erobret af Danskerne. I Slutningsmødet betonedes Kommissarius, at ganske vist var Forsamlingens Flertal — 22 af 43 — til Stede, men til at være beslutningsdygtig krævedes $\frac{3}{4}$ af Medlemmernes Tilstedeværelse, og dette var altsaa ikke Tilfældet.

Til de stærke Sammenstød i Stændersamlingen 1860 svarede godt de store Demonstrationer i Form af Møder og Fester, der i Begyndelsen af 60'erne iværksattes baade fra dansk og fra slesvigholstensk Side. I Sommeren 1861 foretoges der paa Initiativ af Borgerforeningen i Flensborg en Fællesudflugt til København, en Udflugt, der formede sig som et helt Festtog. En Deltager i Turen bemærkede herom, at det var ikke som at komme til et fremmed Sted eller til fremmede Mennesker, men som vendte man efter en lang, lang Rejse og mange Aars Fravær hjem til sine Kæreste og Nærmeste. Den følgende Sommer fandt der tyske Fester Sted baade i Rendsborg og i Husum. Den sidste var en Sangerfest, og den samlede efter Amtsforvalter Mallings Udtalelser henved 7000 Mennesker: „Befolkningen fra Landet strømmede til Byen, og paa Banaegaarden ankom det ene Ekstratog efter det andet med store Menneskehobe“. Malling nævner, at der i hvert Fald ved et Par Lejligheder blev sunget forbudte slesvigholstenske Sange, og mener, at den stokdøve Raadmand Thomsen-Oldenswort næppe havde

Festen for Slesvigerne paa Eremitagen den 30. Juli 1861.

indfundet sig for at høre paa Sangene, men nok i politisk Ærinde.

I Tidsrummet mellem de nævnte Fester i Rendsborg og Husum var det, at Løvefesten i Flensborg fandt Sted ved Afsløringen af Bissens Monument over de i Istedslaget faldne. Til dette Monument havde for Resten talrige Beboere i Flensborg Købstad og Amt bidraget, og til Festen indbød Borgerforeningen Københavnerne som Deltagere. Hovedtalen holdtes af den nationalliberale Professor og Politiker H. N. Clausen, der bl. a. om Løven udtalte, at den ikke stod der udæskende: „Danmarks ældgamle Rige er ikke sammensanket ved Rov, men som du er taget fra Danmarks og Sønderjyllands Vaabenskjold, saaledes vil du kalde til trofast, heltemodigt Forsvar mod enhver, som vil bryde vor Grænserefred“. Samme Toner lød i den af Carl Ploug forfattede Indskrift paa Monumentets Fodstykke:

Trofaste Kæmper i Farens Stund
mandigt har værnet vor Odelsgrund.
Troskab skal Vagt ved Graven være,
Manddom skal skærme Arv og Ære.

Ved Festen i Flensborg medvirkede Studentersangerne fra København. Forud herfor havde de givet Koncert i Raadhussalen i Slesvig By, og under deres Ophold i Slesvig foretog de Udflugter baade til Danevirke og til de naturskønne Hütten Bjerge. Der er Grund til at nævne denne Udflugt, fordi Befolkningen her viste de københavnske Gæster stor Venlighed og lagde et udpræget loyal Sindelag for Dagen. Ved en Frokost i Ascheffel udtalte Herredsfoged Blauenfeldt, at i Hütten Herred kendte man kun een Farve, Dannebrog, og een Konge, Frederik VII, en Udtalelse, som Bønderne højlydt bekræftede.

Ovenfor er anført den Udtalelse af en af Oppositionsførerne, at beholdt Slesvig blot sine Domæneindtægter, vilde det være det

lykkeligste Land i Verden! Sønderjylland havde ogsaa under Frederik VII's Regering i det store og hele materielt gode Kaar. Tiden var præget af en almindelig europæisk Prisstigning, Kornpriserne steg, og den almindelige Velstand voksede. Den store Pengekrise i Hamborg 1857 slog dog en Del i Stykker, adskillige Købmandshuse ruineredes, saaledes det store Christiansenske Handelshus i Flensborg, der forøvrigt under Trearskrigen havde ofret store Beløb til patriotiske Formaal.

Af særlig Interesse for Sydslesvig blev det af engelske Ingeniører gennemførte Tværbaneprojekt. Koncessionen herpaa gaves i 1852, og i 1854 kunde „Frederik VII's sydslesvigske Jernbane“ aabnes. Jernbanen gik fra Flensborg over Husum til Tønning og fra Husum til Rendsborg. Sydslesvig forsynedes altsaa herved med de — vi citerer en tysk Prinsesses Udtalelser fra 40'erne — ”himselfke Jernbaner, hvorved der ikke længere eksisterer Afstande i Verden“. Ogsaa det sydslesvigske Vejnet udbyggedes og forbedredes i dette Tidsrum. Fra Tønning holdtes der fra 1856 en regelmæssig Dampskibsfart i Gang med Hamborg-Bremen og engelske Havne, men nogen større Transitfart for Jernbanen lykkedes det dog ikke at fremkalde. De store Forventninger, Tønning havde sat til de nye Trafikmidler, virkeliggjordes ikke helt, men selvfølgelig var de fordelagtige for Tønning som for de andre nævnte Byer.

Af de sydslesvigske Købstæder er det egentlig kun Flensborg, der i dette Tidsrum havde en større Befolkningstilvækst — fra ca. 15.000 Indbyggere i 1845 til knap 20.000 ved Folketællingen 1860. Man maa i denne Forbindelse huske paa, at Flensborg efter Trearskrigen blev Sæde for de overordnede provinsielle Myndigheder, der forlagdes dertil fra Slesvig. Af de andre Byer havde Husum den relativt største Tilvækst — fra ca. 4000 i 1845 til henved 5000 i 1860, medens Frederiksstad havde en Smule Tilbagegang. Denne af Bombardementet i 1850 haardt ramte By fik i 1853 af Regeringen forundt Skattefrihed i 10 Aar for at kunne komme til Kræfter.

Skønt de skarpe Partistridigheder, som antydet, ikke var gavnlige for en frugtbar Lovgivningsvirksomhed, stræbte Regeringen dog henimod at gennemføre mere fremskredne Tilstande. I Begyndelsen af 50'erne udkom der saaledes Forordninger om Mølletvangens Afskaffelse og om Jagtretten, Jurisdiktionsforholdene forenkledes og moderniseredes paa forskellig Vis, større Frihed paa Næringslivets Omraade gennemførtes, og ogsaa forskellige kirkelige Bestemmelser skabte større Frihed. Samtidig fastholdt Regeringen imidlertid det hævdvundne Princip for slesvigsk Administration ikke at gribe for meget ind i de mange ejendommelige Retsforhold, som Udviklingen havde skabt i de forskellige slesvigske Landskaber. I denne Forbindelse kan nævnes Konfirmationen i 1854 af Landskabet Ejdersteds vidtstrakte Privilegier.

6. ARBEJDET PAA UDBREDELSE AF DANSK SPROG OG SINDELAG.

I et Digt, som Kai Hoffmann skrev kort efter Afslutningen af den 1. Verdenskrig, hedder det med Henblik paa Nordslesvigs Tilbagevenden til Danmark: „Vender en Plov nu Mulden — Ved Løgum eller ved Tønder — Saa er det for Sæden Nordfra — Og ikke for Sæd fra Sønder“. En saadan Tankegang var det, der prægede danske Lærere og Præster, som efter Genforeningen meldte sig til Arbejde i Nordslesvig: de ønskede at saa Sæden Nordfra — dansk Sprog og Sindelag — i den nordslesvigske Folkemuld.

En lignende Tankegang var det i Virkeligheden, der laa til Grund for den Redebonhed, hvormed Præster og Lærere fra Kongeriget efter Treaarskrigen mødte Regeringens Opfordring om at søge Embeder i Mellemslesvig, i det saakaldte blandede Distrikt. Dette Distrikt var ogsaa dansk Folkemuld — for den overvejende Dels Vedkommende endnu sønderjydsktalende — og de nyansatte Embedsmænd kunde opfatte det som et nationalt Kald her at saa den danske Sæd, virke for Udbredelsen af dansk Sprog og Sindelag. De følte sig sendt ud for at stride for gamle Danmark, og i

Spidsen for Fylkingen havde de en sjælden dygtig, retsindig og karakterfast Anfører, Departementschefen i det slesvigske Ministerium A. Regenburg, den Mand, der — ifølge „en gammel Feltpræst“s Udtalelse — „som Slesvigs faktiske Kultusminister altid havde aabent Øje og Hjerte for alt, hvad der i aandelig Forstand kunde tjene til Fremme af vort hele Fædrelands Vel“.

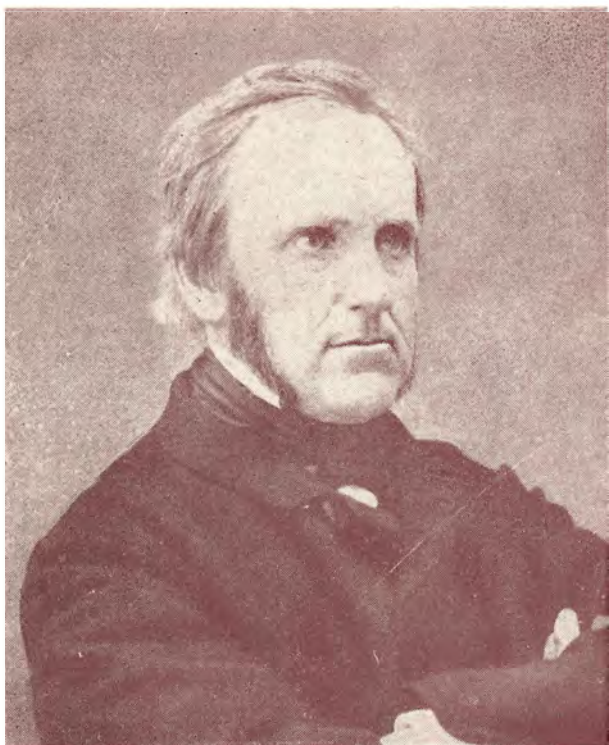
Men mødte de nyansatte, kongerigske Embedsmænd til Gerningen i den Formening, at de trufne Sprogreformer af Befolkningen vilde blive følt som en Frigørelse fra et fremmed Aag og som en naturlig Tingenes Tilstand, skulde de meget hurtigt blive belærte om noget andet. For de allerflestes Vedkommende skulde deres Gerning blive mere rig paa Skuffelser end paa Opmuntring, og der krævedes stærke Nerver og sejt Udholdenhed til at forblive paa den engang valgte Post. Man maa nemlig her huske paa, at Sprogreformerne ganske vist nok i det væsentlige stemte overens med Befolkningens Talesprog, men at de ikke skyldtes Befolkningens Ønsker eller Krav. Fra gammel Tid herskede det tyske Sprog i Kirke som i Skole, det betragtedes naturligt som det finere Sprog og det „hellige“ Sprog, og der er intet underligt i, at en konservativ Befolkning ikke saadan uden videre vilde give Slip paa dette. Selv om Sprogreformerne for saa vidt havde en moderat Karakter, som den tyske Prædiken bibeholdtes hver anden Søndag, og der i Skolerne ogsaa skulde læres Tysk, var Overgangen alligevel for brat, og Reformerne for summariske. Til den naturlige Modvilje mod det Nye sluttede sig desuden den politiske Uvilje, som grundede sig i de stærke slesvigholstenske Sympatier, der boede navnlig hos mange Angelboere. Endelig kan man maaske ogsaa tale om, at de nye danske Embedsmænd kom til at lide under det Modsætningsforhold, der saa ofte kan findes mellem Menigmand og Embedsstanden.

Uviljen mod Sprogreformerne havde selvfølgelig vanskeligt ved at give sig Udslag ved Skoleundervisningen. Dog prøvede en hel Del af de mere Velstillede paa ved at holde Huslærere at und-

drage deres Børn fra den offentlige Skoleundervisning, og en bitter Kamp førtes af den danske Administration mod det saakaldte Huslæreruvæsen! Andre Beboere sendte ligefrem deres Børn bort fra Hjemmet, Sydpaa for at faa dem opdragne paa Tysk. Men i det store og hele lærte naturligvis den mellemslesvigske Ungdom i dette Tidsrum Dansk, og at den havde let for dette, siger sig selv. Det var ikke noget fremmed Sprog, den skulde give sig i Kast med. Men medens den danske Regering paatvang Befolkningen det danske Skolesprog, arbejdede samtidig med udpræget Held store Dele navnlig af den angelske Befolkning paa at afkaste deres Modersmaal og tilegne sig det plattyske Folkesprog. Med Rette hed det herom: „O, Angel, du vanslægtter — din Moder du fornægter“.

Medens der raadede Skoletvang, var der jo ingen Pligt for de voksne til at gaa i Kirke. Her var det altsaa let for Befolkningen at demonstrere mod det danske ved at undlade at besøge de danske Gudstjenester, og yderligere kunde man demonstrere mod den danske Præst som saadan ved overhovedet at holde sig væk fra Kirken og hverken deltage i dansk eller tysk Gudstjeneste! Fandt dette Sted, hvad der i forskellige Sogne var Tilfældet vel navnlig i Perioder med stærk politisk Ophidselse, ja, saa kunde det i den dertil indrettede Presse i Tyskland udbasuneres, som om det danske Styre nærmest var religionsfjendtligt og havde ødelagt et forhen blomstrende kirkeligt Liv. Hykleriet i de tyske Angreb paa dansk Administration syntes næsten at være uden Grænser.

I de nordlige og vestlige Sogne af det Omraade, som Sprogordningen omfattede, var Tilstanden dog langt bedre end i de sydlige og østligere. Oppositionens Hovedsæde var, som sagt, Angel. Pastor Hagerup i Store- og Lille-Solt udtalte bittert herom, at naar der engang skulde udgives et Modstykke til Ove Mallings kendte Folkebog: „Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere“, burde den hedde „Frække og lumpne Handlinger, udførte af Angelboere“. Den dog vist næppe særlig betydelige Pastor Brandt i Havetoft indrømmer i et Brev, at han er ved at blive led

Heinrich Bech. Fotografi Ira ca. 1860.

H. F. Feilberg. Fotografi Ira ca. 1870.

Eiler Henning Hagerup og Hustru, f. Betzy Lauritze Thomsen.

Erik Høyer Møller (1818—1904). Maleri af Georg Achen 1895. (Frederiksborg).

og ked af at være blandt Folk, som ikke lever af andet end djævelsk Ondskab! Pastor Bech i Stenbjærg finder efter 7 Aars Præstegering, at han bør rømme Pladsen, da han udretter mindre end intet i Vorherres Tjeneste. Klager fra Præsterne var der saa sandelig nok af, og deres faderlige Ven, Regenburg, skal ogsaa have udtalt, at Flensborg Amts Præster var ved at lægge ham i Graven, thi de hylede alle paa nær tre.

Blandt de ikke hylende Præster kan nævnes Pastor Ehrenreich i Rylskov. I en Indberetning fra Sommeren 1853 kalder han Rylskov for et af de Sogne, hvor Oprørets Smitte har grebet mindst om sig, og anfører, at i de skæbnesvangre Aar var her en Kongen hengiven Mand Hjordens Hyrde. Befolkningens Sind og hele Væsen var mere end andre Steder gammeldags og loyal, og man holdt endnu paa Skriftens Ord: Frygt Gud og ær Kongen. De omtrent 2 Aar, der var forløbet siden hans sidste Indberetning, havde for ham været lykkelige Aar, henrundne i Fred, og fra Menighedens Side havde han overhovedet bestandig mødt Venskab og Kærlighed. Guds Hus blev vel besøgt, enten der prædikedes dansk eller tysk. Sidst paa Aaret 1856 udtaler han: Jeg har, Gud ske Lov! ikke andet end godt at meddele herfra, men et Par Aar senere begynder han dog at klage over Paavirkningen fra Nytilflyttere, der er kommet Syd fra, og som næsten alle er tysktalende og tysksindede. Disse store Gaardmænd øver med alle Midler Tryk paa de danske Smaafolk. Ehrenreich blev senere forflyttet til Bov, hvor han naturligt følte sig meget vel tilfreds. Her var Befolkningen for største Delen udelukkende dansktalende og loyal, og det var den danske Gudstjeneste, der besøgtes bedst. Som en tilfreds Præst maa ogsaa betegnes Pastor Friis, der i 1854 udnævntes til Præst i Hanved. Kirkebesøget her er, udtaler han, lige saa stærkt til dansk som til tysk Prædiken, hvad der i Betragtning af Vanens Magt, vil sige meget. Han mener for Resten, at næppe een Tilhører helt forstaar den tyske Prædiken.

De angelske Præster, der i særlig Grad var udsatte for Oppo-

sition og Drillerier fra Beboernes Side, kunde vel ofte have Grund til at spørge sig selv, om det nu virkelig var Landsmænd, de arbejdede iblandt. Derfor maa man i saa meget højere Grad paa-skønne, at forskellige af dem greb den Lejlighed, som deres aare-lange Embedsvirksomhed paa Stedet gav dem, til at søge at trænge gennem den haarde, fremmede Skorpe ned til den danske Folke-muld. Blandt disse Præster maa først og fremmest nævnes Hage-rup i Solt, der ved sin udmærkede lille Bog „Om det danske Sprog i Angel“ viste, at Befolkningen, selv om mange af dem officielt vilde kaldes Tyskere, talte eller kunde tale et godt dansk Almuesmaal, deres Fædres Sprog, Anglerdansk. De sproglige Fund og Iagttagelser, han gjorde, var en Slags Modvægt mod Befolkningens Dril-lerier, og han opgav aldrig Haabet om, at en Vending til det bedre engang vilde komme.

Skønt en Mand som Provsten over Flensborg Amt, Aleth Han-sen, kunde siges at have nok i sin krævende Embedsgerning, fik ogsaa han dog Tid til at indsamle fra sin Egn mange Optegnelser af danske Ordsprog, Rim og Fortællinger, altsammen Vidnesbyrd om dansk Folkemuld. Endvidere maa særlig fremhæves den senere saa kendte Folkemindeforsker H. F. Feilbergs Skrift „Fra Heden“, der udkom i 1863. Stoffet til denne Skildring samlede han hoved-sagelig ved sin Omgang med Menigmand i den Tid, han var Præst i Valsbøl, hvorfra han senere forflyttedes til Store Vi. Han havde, udtalte han, samlet alt, han kunde overkomme, nyt og gammelt an-gaaende Folkelivet, Sæd og Skikke og Overtro, og han haabede herved at kunne levere et indirekte Bevis for Nørrejydens Slægt-skab med Sønderjyden. Skriftet endte han ogsaa med det Ønske, at den Tid snart maatte oprinde, at Sønderjyden (Sydslesvigeren) vedkendte sig sin Broder og slog Følge med ham under det fælles Løsen: Med Gud, for Konge og Fædreland!

Under helt andre Vilkaar end den mellemslesvigske Sprogord-nings Præster virkede et Par andre danske Præster i Sydslesvig. Den ene var Præsten for den danske Garnisonsmenighed i Slesvig

By. Denne Menighed fik fra 1857 Gottorp Slotskirke som sin Kirke, og til Menigheden knyttedes en dansk Garnisonsskole. Den faste Stamme i Menigheden var den danske Garnison, men da Byens Indbyggere frit kunde indmelde sig i Menigheden, fik den desuden adskillige andre Medlemmer — af de danske Embedsmænd, af tilflyttede dansktalende Smaafolk og ogsaa af enkelte indfødte, plattysktalende Slesvigere. Erik Høyer Møller, „den gamle Feltpræst“, der i mange Aar var Garnisonspræst, udtaler som sin Overbevisning, at Menigheden, om 1864 ikke var kommet, vilde være vokset meget stærkt og have baaret Velsignelse baade i kirkelig og national Retning.

Joh. Gottlieb Ehrenreich (1821—1870).

Den anden Præst var den danske Præst i Flensborg. Som saadan virkede i hele denne Tid den dygtige og sympatiske Gomme Fr. Aug. Graae. Det er tidligere omtalt, at det var Frivilligheden, der raadede i Flensborg i Spørgsmaalet om Tilslutning til den danske Menighed og Skole, og begge oplevede gennem Aarene en stor Fremgang. Menigheden talte 1863—64 ca. 520 Familier foruden Garnisonen, og Skolen, der begyndte med 27 Elever, havde 1863 ca. 500, og 8 faste Lærere var ansat ved den. Naar man nævner denne betydelige Fremgang, kan det dog være rimeligt at anføre den store Tilgang af danske Embedsmænd, Flensborg fik efter Treaarskrigen, og den vigtige Støtte, der blev saavel Kirke som Skole til Del fra Statens Side. Blandt de flensborgske Borgere, der ivrigt støttede det danske Arbejde, kan det være rimeligt at fremhæve en Mand som Værkmester Kruse. Kruse havde i København

under Trearskrigen af en høj Embedsmand maattet høre ilde for, at han var plattysktalende, en Bebrejdelse, han havde gengældt med den Udtalelse, at det var saadanne høje Herrer, der var Skyld i, at Sydslesvigerne ikke under deres Skolegang havde lært ordentligt Dansk. Nu bestræbte han sig altsaa selv efter Evne paa at faa dette Forhold ændret.

Et Arbejde paa helt frivilligt Grundlag med det Maal at udbrede dansk Sprog og Sindelag i Sydslesvig var det, der knyttede sig til Sognebibliotekernes Virksomhed. I 1851 var der i København dannet en Komité, der skulde virke for Sognebibliotekers Oprettelse i Slesvig, ogsaa i Sydslesvig, og Udlaanet af danske Bøger fik stor Betydning, omend den politiske Ophidselse mod Tidsrummets Slutning fik det til at dale. Navnlig var Ingemanns historiske Romaner, „Kongebøgerne“, efterspurgt Læsning, og Historikeren C. F. Allen udtaler i 1858, at de ved den Virkning, de har gjort og endnu gør i Slesvig, næsten har faaet historisk Betydning. I en af Komiteens Beretninger omtales, at en slesvigholstensksindet Bonde efter at have læst „Valdemar Sejr“ bad om at laane flere Bøger af samme Slags: Naar Danmark havde saadanne Konger, kunde man nok være bekendt at høre det til!

7. FREDERIK VII'S DØD. KRIGEN 1864.

Som jævnbyrdig med dansk Middelalders store Konger kan man, det ved vi nu alle, ikke betegne Oldenborgernes sidste Skud, Frederik VII, der den 13. Novbr. 1863 afgik ved Døden paa sit kære Lyksborg Slot. Det var altsaa en Overdrivelse, naar den unge A. D. Jørgensen i sit Digt „Ved Kongens Ligfærd igennem Flensborg 30. Novbr. 1863“ sammenstillede Frederik VII og Dronning Margrethe, der i Efteraaret 1412 døde paa sit Skib i Flensborg Havn: „Som med Volmers Datter er nu slukket ud — en ældgammel Stammes ædleste Skud“. Men derimod var det med fuld Ret, at A. D. Jørgensen prydede Frederik VII med Kendeordet „du folkekære“: „Hil være dig, Frederik Folkekære, — vi Sønderjyder

Kong Frederik VII paa castrum doloris paa Lyksborg Slot. Træsnit efter en Skitse optaget paa Stedet. Illustreret Tidende, 29. November 1863.

til Graven dig bære". Kongens jævne og danske Optræden under hans hyppige Besøg i Flensborg, hvor han i 1857 havde ladet sig optage som Æresmedlem af St. Knudsgildet, og under hans lange Ophold paa Lyksborg Slot havde gjort ham ualmindelig afholdt blandt Menigmand. Hans Bortgang, netop som det trak op til den afgørende Krise i det danske Monarkis Forhold til Tyskland, var en Ulykke for Landet.

Frederik VII's Død og Novemberforfatningens Vedtagelse gav Signalet til to mod Monarkiets Eksistens rettede Aktioner. Den ene var en Genoplivelse af den slesvigholstenske Bevægelse fra 1848, idet Hertug Christian August's Søn, Arveprins Frederik af Augustenburg, til Trods for Faderens Arveafkald lod sig proklamere som retmæssig Arving til Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Han tog Navnet Hertug Frederik VIII og fandt en ikke ringe folkelig Tilslutning. Den anden Aktion var for Danmark langt farligere og udsprang af det bismarckske Preussens Ekspansionstrang. Bismarck hævdede, at Danmark ved Novemberforfatningen havde brudt Aftalerne 1851—52, og fik foreløbig Tilslutning til sin Politik af Østrig. Sidst i Decbr. 1863 besatte tyske Forbundstropper Holsten og Lauenborg, medens de danske Tropper trak sig tilbage bag Ejderen. Da Danmark i Janr. 1864 afslog Preussens og Østrigs Krav om umiddelbar Tilbagetagelse af Novemberforfatningen, overskred de to Stormagters Hære den 1. Febr. Ejderen for at tage Sønderjylland i Pant.

Den danske Hær havde taget Stilling ved Landets ældgamle Grænsevold mod Syd, Dannevirke, for her at byde den fremrykkende Fjende Trods. I et Brev fra Regensburg, skrevet et Par Dage før Tyskerne overskred Ejderen, hedder det, at han ikke kan opgive det Haab, at det fjendtlige Angreb med Guds Hjælp kan slaas tilbage, og at Wrangel og hans Bande kan sendes tilbage fra Danmark med blodige Pander. Et lignende Haab nærrede det overvejende Tal af det danske Folk og den danske Hær, og det virkede næsten lammende, da Overkommandoen efter et Par smaa For-

Træfningen ved Sankelmark 6. Februar 1864. Maleri af N. Simonsen 1864 (Frederiksborg).

posttræfninger gav Ordre til Hærens Tilbagetog Natten mellem den 5. og 6. Febr. Paa Tilbagetoget, der foregik den 5. om Aftenen i Isslag og paa glatte Veje, lykkedes det i den blodige Kamp ved Sankelmark at standse den forfølgende Fjende, og den danske Hærs Hovedstyrke trak sig uskadt tilbage til Dybbøl.

For det danske Folk og for Sønderjyllands Fremtid havde det maaske været bedst, at Danevirkestillingen ikke var blevet opgivet, men at vi — for at citere Jørgensens førnævnte Digt — havde besluttet os til at „stande kvær“ og her tage det vel efter Hærstyrkernes Talforhold uundgaaelige Nederlag. Folk og Soldater havde sat for store Forventninger til Stillingen, og denne Opgivelse uden alvorlig Kamp gjorde da dobbelt Skade. „Løgn og Sludder“, udbød den danske Præst i Flensborg harmfuldt, da der den 4. Febr. lød Rygter om Stillingens Opgivelse. Og paa Tilbage-togsdagen, da en Mand kom løbende til Præsten i Store Vi, H. F. Feilberg, med Budskabet: „e dansk er o retirådi“, afbrød Feilberg ham med, hvordan han kunde føre slig taabelig Tale. Men snart fik Feilberg, der fra Præstegaarden ilede ud ad Hanvedskov til, hvor Landevejen fra Slesvig gik forbi, Syn for Sagn. Da han en Menneskealder senere i Minderne dvæler herved, stiger Billede paa Billede fra hin forfærdelige Dag frem for ham: „vore trætte

Episode af Tilbagetoget fra Danevirke 1864. Maleri af N. Simonsen (Frederiksborg).

Folk, den hvirvlende Sne, Kanonerne bragt i Stilling, Skovbrynet besat, Stormstødene og den hvirvlende Sne, og paa engang Bulderet ovre fra Sankelmark, et drønende Skud og atter eet og atter eet, indtil Kampens Brag fyldte Hjertet med Angst

Der skal ikke her tales om de følgende Krigsbegivenheder: Dybbølstormen 18. April, Helgolandsslaget, Overgangen til Als eller om de diplomatiske Forhandlinger. Kampens og Forhandlingernes Udgang blev, som vi alle ved, Lemlæstelsen af det danske Monarki ved Afstaaelsen i Wien-Freden 30. Oktbr. af de tyske Hertugdømmer Holsten og Lauenborg og det danske Hertugdømme Sønderjylland. Allerede inden Freden havde det tyske Styre for øvrigt i alt væsentligt ophævet den omstridte mellemslesvigske Sprogordning. Og de danske Embedsmænd enten fordreves eller afskedigedes. Triumferende skrev den preussiske Historiker J. G. Droysen i 1864: „To smukke Landskaber, hvoraf det ene (Sønderjylland) aldrig har hørt til Riget, og det andet (Holsten) i 400 Aar har været tabt for Tysklands Magtstilling er trukket over fra det skandinaviske System til det tyske“.

Holger Hjelholt

H. F. Petersen:

SYDSLESVIG 1864—1920

Da Kirkeklokkerne ringede over Kong Frederik den Syvendes Lig, ringede de en ny Tid ind for Sydslesvig. Medens de dansksindede Sydslesvigere med Frygt og Bæven imødesaa, hvad 1864 skulde bringe Danmark og dem selv, hilste de tysksindede, særlig de for slesvigholstensk Agitation fordrevne Embedsmænd som *Theodor Storm*, Opstandelsesklokkerne velkommen.

Med Rette kaldtes Krigen under Forhandlingerne i det engelske Parlament „denne uretfærdige Krig“. Begyndt med Vold, fortsat brutalt — førtes den uden Maal. Men da Heldet stod den dristige bi, skulde selve Krigens Forløb begrunde Sønderjyllands Overgivelse til Beskyttelsesmagterne Prøjsen og Østrig.

„Krigen er kær“, siger allerede *Pindar* paa Perserkrigenes Tid, „men for dem, der ikke har prøvet den“. Sydslesvigerne kom ikke til at lide under Krigshandlingerne ret længe. Til Gengæld fik de

danksindede og de lovlydige iblandt dem Lejlighed til at mærke paa deres Krop, hvad tysk Vold, Angiveri og Terror betyder.

Allerede inden Krigens Udbrud saas det, hvor forskelligt Sydslesvigerne stod: den 24. November sendte Flensborg og Slesvig den nye Konge en Troskabs- og Lykønskingsadresse, medens de tysksindede sammen med Holstenerne afventede Hertugen af Augustenborgs Komme.

Den 1. Februar 1864 overskred Stormagterne Ejderen, og samme Dag lod Hertugen sig hylde i Ekernførde. I de officielle Tyskeres Farvand fulgte Pøblen for at bortjage og mishandle de danske Embedsmænd og de Sydslesvigere, som forblev tro mod Landets Love.

Opsynsmand ved Levensau over Kanalbroen var den i Lyksborg fødte Premierløjtnant *Block*. Den 1. Februar fik han, inden han var staaet op, Ordre fra sin danske Forpostkommandør til at lade Broen gaa ned. Da han i Morgensko var gaaet ud og havde ladet Broen falde ned, marcherede Prøjserne over, fulgt af en Hob Civilpersoner, der greb *Block* og førte ham bort som Fange. Stadig i Morgensko maatte han i flere Dage følge en Militærafdeling, blev saa sat paa en Fouragevogn og ført til Flensborg, hvor han fik et Par Støvler, og hvorfra han førtes til Rendsborg.

Efter Tilbagetoget fra Danevirke skete Forulempelsen af alle Danske systematisk. Især gik det ud over Præster og Lærere samt Herredsfogeder. Overalt skulde den betragtes som en synlig Demonstration imod det danske Styre. Vel havde General *Wrangel* ved en Proklamation af 7. Februar stadfæstet alle Embedsmænd i deres Embeder og forbudt alle politiske Demonstrationer. Men samme Dag hyldedes Augustenborgeren i Husum, efter at man Dagen i Forvejen havde forjaget Embedsmændene og slaaet deres Vinduer ind. Provst *Caspers*, der efter Treaarskrigen havde udgivet sig som loyal og taget Afstand fra Rebellerne, mødte i Ornat ved Hyldningen og meddelte, at Folkene i Olderup Sogn vilde forblive danske. Et Par Dage derefter drog en Menneskehob til Olderup.

Generalens sidste Ridt langs Danevirke 1864. Tegning af Gullorm Pedersen.

mishandlede Læreren, en født Holstener, og forlangte, at Degnen, hvis Kone daglig ventede sin Nedkomst, og Præsten straks skulde drage bort. Da Olderupperne om Eftermiddagen fik at vide, hvad Wrangel havde proklameret, blev de bange og indrykkede en Erklæring i „Husumer Wochenblatt“, hvori de kastede Skylden paa Provst Caspers.

Konstantin v. Zedlitz-Neukirch. Træsnit
Illustreret Tidende, 7. Februar 1864.

Pastor *Hamburger* i Svesing fik et Brev, hvori han i Borger-
skabets Navn opfordredes til at komme til Hyldningen i Husum. Det brød han sig ikke om, gik i Kirke og bad for Kongehuset, som han plejede. To Dage senere mødte hos ham 4 ubekendte Mænd, der forlangte, at han skulde forlade Præstegaarden, ellers vilde han blive slæbt bort som Fange. Da han nægtede dette, fik han en Skrivelse fra den nye Amtmand *Thomsen-Oldensworth* om, at han var afsat, da han var bekendt for at have et dansk Sind, og det ikke kunde ventes, at han vilde forandre sig.

En tysksindet Bonde spurgte Pastor *Bekker* i Treja, hvornaar han agtede at rejse, for det var nødvendigt at forsvinde paa Grund af den Ophidselse, der herskede, ikke mod ham, men mod alt Dansk. Da Præsten naturligvis ikke reagerede paa den Opfordring, gjorde fulde Tjenestekarle Spektakler uden for Præstegaarden om Natten. Saa tog Pastor *Bekker* til Flensborg for at søge Beskyttelse hos Civilkommissær *v. Zedlitz*, men denne henviste ham til Amtmand *Jacobsen* i Slesvig, som havde været Krigsminister i Oprørsregeringen. Da *Bekker* nægtede at forhandle med en, der var udelukket fra Amnestien, landsforvist og altsaa ikke efter de bestaaende Love kunde beklæde noget offentligt Embede i Sydslesvig, fo'r Civilkommissæren op og sagde: „Det vil jeg sige Dem, at det

er efter de nugældende Love, han er ansat, og vil De ikke forhandle med ham, saa nedlæg deres Embede og rejs til Danmark!"

Bekker maatte da bide i det sure Æble, rejste til Slesvig og bad Amtmanden om at maatte blive hos sin Familie, indtil hans Sag var afgjort. „Nej, nej, sørg for at De rejser bort, De er jo en Dansker!" raabte Jacobsen. „Ja, vel er jeg dansk, men en født Slesviger ligesom De", svarede Præsten. Disse Ord bragte denne i fuldt Raseri, saa han raabte: „Herut, rejs til Danmark!", smækkede Døren i og løb sin Vej.

Da Pastor *Lars Simon Hansen* den 13. Februar vendte tilbage til sin Præstegaard i Olderup, saa han et tysk og et slesvigholstensk Flag vaje fra Kirketaarnet. Han lod da Bondefogeden, som var Kirkeværge, kalde og anmodede ham om at tage Flagene ned, da saadanne Demonstrationer jo var forbudt. Han vilde ikke næste Dag prædike under disse Flag, og vilde de ikke tage dem ned, skulde han nok tage sine Forholdsregler. „Hvad vil Præsten gøre?" „Det skal jeg sige Dem. Jeg vil tage til Husum, hvor der er kommet østrigsk Militær, henvende mig til den højstbefalende Officer og faa noget Mandskab herud for at holde Orden." „Saa faar Præsten jo Indkvartering." „Ja, jeg faar Officererne, og I faar de Menige, saa faar vi se, hvem der staar sig bedst." Der blev da holdt et Møde, som vedtog at tage Flagene ned. Ved Gudstjenesten om Søndagen var der mange i Kirke. Da Præsten bad for Kongen, rejste et Par unge Fyre sig og gik ud af Kirken, idet de slog Døren haardt i efter sig, hvilket vakte Misbilligelse.

Amtmand *Thomsen-Oldensworth* fik endelig den 11. Marts Pastor Hansen afskediget for „utilstrækkelig Færdighed i det tyske Sprog." Under den Forhandling, de havde med hinanden, spurgte Præsten Amtmanden, om han da under Samtalen havde begaaet Sprogfejl. Nej, det havde han ikke, men han havde talt med dansk Accent og havde jo vistnok danske Sympatier.

Den 19. Marts kom saa en ung Kandidat til Præstegaarden og fremstillede sig som Pastor Hansens Eftermand i Embedet. Han

var af Visitatoriet i Flensborg beordret til Egebæk for at efterfølge den af Pøblen forjagede Pastor Brammer, men var ved en Fejltagelse kommen ind i Iltoget, der ikke holdt ved Egebæk, og naaet til Husum, hvor Thomsen havde slaet en Klo i ham og gjort ham til Præst i Olderup. „Ja, er det ikke mærkeligt“, sagde han, „for 24 Timer siden vidste jeg ikke, at der var et Sogn, der hed Olderup, og nu er jeg Præst her“.

Paaskedag den 27. Marts holdt den nye Præst en god og opbyggelig Prædiken, indtil han med eet slog om og sagde: „Ligesom Kristus opstod af Graven Paaskemorgen, saaledes er nu Frihedens Sol oprunden over dette Folk, der i 13 Aar har sukket under Trældommens Aag. Nu er Tyranniets Lænker afkastede, nu skal I hver Søndag høre Guds Ord forkyndt i eders Modersmaal, og eders Børn skal ikke gøres fremmede for eder ved at undervises i et Sprog, som hverken I eller de forstaar“.

Den følgende Dag spurgte han Pastor Hansen, hvad han syntes om hans Paaskeprædiken. Denne svarede, at han syntes godt om den, indtil det med „Frihedens Sol“. Ja, Pastor *Fincke* havde selv lagt Mærke til, at Tilhørerne var blevet forundrede derover, men han mente, de var vant dertil, da de danske Præster jo altid prædikede Politik. „Deri tager De meget fejl“, sagde Pastor Hansen, „jeg har i alt Fald aldrig prædiket Politik“. „Nej“, svarede den anden, „det har min Vært sagt mig, og jeg indser, det var urigtigt af mig, og det skal ikke ske tiere“. Ogsaa det at Børnene kunde bedre Dansk end Tysk, forundrede ham. I Kiel havde man altid lært det modsatte. Han rejste snart efter helt bort fra Sønderjylland, da han ikke vilde være med til det Arbejde, der nu skulde gaa for sig.

Da Pastor Hansen om Efteraaret kom for at hente sine Sager, tog en gammel Bonde, der havde været med til at hylde Hertugen, ham afsides og spurgte: „Tror De ikke, Herr Pastor, vi snart kommer hjem igen? Vi havde det jo meget bedre, end vi kan vente at faa det nu“.

I Satrup i Midtangel kom Pastor *Holger Fr. Rørdam* en kold Aften hjem fra Sogneraadsmøde, bleg og alvorlig, og sagde til sin Hustru: „Nu er Krigen udbrudt! Det maa være svært at ligge blødende paa Marken i denne Kulde“. Faa Dage efter, da der var en Træfning, kørte nogle dansksindede Sogneboere ud til de danske Soldater med en Vogn fuld af Smørrebrød, Vin, og hvad der i en Hast kunde skaffes til Veje.

Det varede ikke længe, inden Sognet og Præstegaarden modtog Indkvartering af Østrigere og Ungarere, der som oftest var sultne og forkomne, men holdt Mandstugt. Men nu vaagnede, som en skjult ond Aand, hele Slesvig-Holstenismen. Lørdag Aften kom nogle Afsendinge, mest nylig indvandrede, for at tale med Præsten. Det var for at forbyde ham at prædike mere, da det jo havde været en Vanhelligelse af Guds Hus, at en dansk Præst nogen- sinde havde talt der.

Pastor Rørdam vilde alligevel holde Gudstjeneste om Søndagen, men lod ikke ringe til Kirke. En Pøbelhob standsede ham og forhindrede, bevæbnede med Knipler og Stokke, at han gik ud af Præstegaarden. Paa Kirkegaardsporten var ophængt en rød-hvid-blaa Fane. En Deputation af Bønder bad Civilregeringen i Flensborg om at maatte beholde deres Præst, men en Dag kom den af Tyskerne indsatte Provst og forelagde Rørdam forskellige Spørgsmaal, bl. a. om han kunde og vilde virke i tysk Retning. Da han svarede benægtende, fik han kort efter sin Afsked, og hele Familien rejste til Danmark.

Mest Hjertevarme mødte de danske Soldater og Embedsmænd i Flensborg, hvor danske Kvinder og *Jacob Plätner* kappedes om at bringe de danske Soldater Mad, Drikke og Klæder, pleje de Saarede og begrave de Døde. Fra Byens Højder fulgte man senere med Ængstelse Slagets Gang ved Dybbøl.

Den 8. Februar havde *v. Zedlitz* udstedt en Kundgørelse om, at alle bestaaende Love skulde forblive i Kraft, og alle Embedsmænd, som vilde adlyde den faktiske Myndighed, kunde blive i deres Stil-

linger. Alle offentlige Demonstrationer var forbudt, og navnlig maatte Arvespørgsmaalet ikke foregribes, hverken ved Ord eller Handling.

Alligevel ophævede han den 19. Februar Sprogreskripterne og indførte Tysk som eneste Kirke- og Skolesprog i de blandede Distrikter i Sydslesvig. Den 27. Februar forbødes Brugen af Stempelpapir med Kongens Navnetræk, den 3. Marts Forbønnen for Kongen og Kongehuset, og den følgende Dag Brugen af og Beregningen efter dansk Rigmønt. Flensborgs Magistrat og Byraad afsattes den 15. Marts paa Grund af „vedvarende Genstridighed“.

De Skolelærere, der ikke mentes at have Færdighed nok til at undervise i Tysk, erklæredes ikke for uduelige, men for uværdige, saaledes at de ifølge Lov af 4. April 1845 ikke kunde faa Pension. Overhovedet var der saa godt som ingen tidligere dansk Embedsmand, der afskedigedes med Pension, en uhørt Haardhed overfor Hjemstavnsfolk.

Ialt afskedigedes der i det første Halvaar af 1864 noget over 800 Embeds- og Bestillingsmænd. I deres Sted satte man fortrinsvis Personer, der havde været med i Oprøret og var blevet afskedigede af Danskerne. Saaledes blev Dr. *Lübker*, der fra 1848 havde været Rektor ved Flensborg Latinskole og var saa bekendt for sit Danskerhad, at han i Efteraaret 1849 blev udvist fra Byen, sat til at ordne det lærde Skolevæsen. Den 1. Marts blev alle Lærerne ved Flensborg lærde Skole afsatte, og Dr. *Lübker* selv indsattes som Rektor.

5. Juli udkom et Reskript, som bestemte, at de afskedigede Embedsmænd, som var fødte i Kongeriget, uopholdeligt skulde forlade Hertugdømmet.

Da Danmark ved Freden i Kiel den 30. Oktober 1864 til Prøjsen og Østrig maatte afstaa alle 3 Hertugdømmer, Slesvig, Holsten og Lauenborg, kunde og vilde man i Sønderjylland ikke fatte, at det var sandt. Den 12. September havde Kong Christian den Niende modtaget en Deputation fra hele Sønderjylland, der bl. a. ud-

talte: „Henslængt for en overmægtig Fjendes Fod har vi uden et eneste trøstende og opmuntrende Ord fra vor Konge og hans Regering tavse og ensomme maattet bære Krigens Uheld, dens bitre Skuffelser og rystende Forfærdelser, medens Hjemmetyskerne jublende udraabte hele Slesvig som et tysksindet Land. Aldrig indtil denne Stund har dog Haabet svigtet os, det Haab, at Enden vilde blive god, naar vi kun trofast holdt ud“.

„Alt er nu øde og tomt, men Mod og Haab vokser hos mig og hos alle Slesvigere“, havde Degn *Hans Mikkelsen Tofte* i Flensborg endnu i September skrevet til Regensburg. „Gid vi bare maatte komme til at stemme, dette er næsten hver Mands Ønske. Tænk, selv i Svabsted skriver man Adresser til Kongen (Chr. IX)“.

Den 23. September fortalte han, at en Deputation fra Nord-slesvig havde været hos Civilkommissærerne i Flensborg med en Adresse, der indeholdt 6000 Navne, om at blive ved Danmark, og at von Zedlitz ved Modtagelsen havde ytret, om de ikke vidste, at han havde Ret til at kaste dem i Fængsel. Men han havde faaet det Svar: „Da det andet Parti stedse har Lov til at gøre, hvad det vil, saa antager vi, at vi har samme Ret“. Tofte tilføjer: „Forresten haaber jeg, at da vor jyske Natur er kommen i Bevægelse, saa vil det i Længden ikke blive ved Adresser, men komme til Haandgribeligheder med det første“.

Men eftersom Freden nærmede sig, forsvandt Frimodigheden. „Jeg bliver i denne Tid ofte tung om Hjertet“, — skriver Tofte 13. Oktober — naar jeg tænker paa den usle Fred, der jo nu forestaar os. Jeg ved ikke, hvad der er det værste: at frygte, men dog at haabe, eller at vide, at man er solgt. Hjertet bløder ved Tanken om det sidste. I denne Stemning skriver jeg til Dem. Kan De sige mig, hvorlænge skal jeg blive her, naar den usle Fred er der?“ Og i et senere Brev opfordrer han alle Bekendte i Kongeriget til at skrive trøstende og opmuntrende Ord til deres Venner i Syd-slesvig.

Overlærer *C. F. Monrad* i Flensborg udtrykker sig 4. Decem-

ber paa lignende Maade: „Kun den, der har gennemlevet Tiden fra det sørgelige Omslag efter Als's Fald her og følt det med hver Uge stigende Tryk paa et Sted, hvor det Venligsindede uafladelig strømmede bort, medens det Fjendtligsindede mere og mere dukker op og strømmer til, kun den kan vurdere Stillingens Vanskelighed og Usikkerhed i det fulde Omfang“.

Tofte gengiver Stemningen i Flensborg efter Freden i et Brev af 1. November saaledes: „Giv aldrig Haabet op om Genforening med Danmark! I den sidste Tid er Haabet blevet stærkere, hvorfor maa Gud vide. Men det kommer, det føler jeg, gid det kom snart! Freden er afsluttet. Efterretningen kom i Gaar. Stor Flagning fra Kirkerne (ikke fra vor), men der er noget mat ved det hele, ingen Jubel eller Uro paa Gaden, ingen Illumination. — Faa mig nu en ordentlig Skrivestue i Stand. Den vil udrette meget godt. Kan Hjerterne bindes til Danmark, saa maa Kroppen følge“.

Foruden Tofte og Monrad traadte *Gustav Johannsen* nu frem som Agitator for Danskheden. Han skriver den 5te November om Freden:

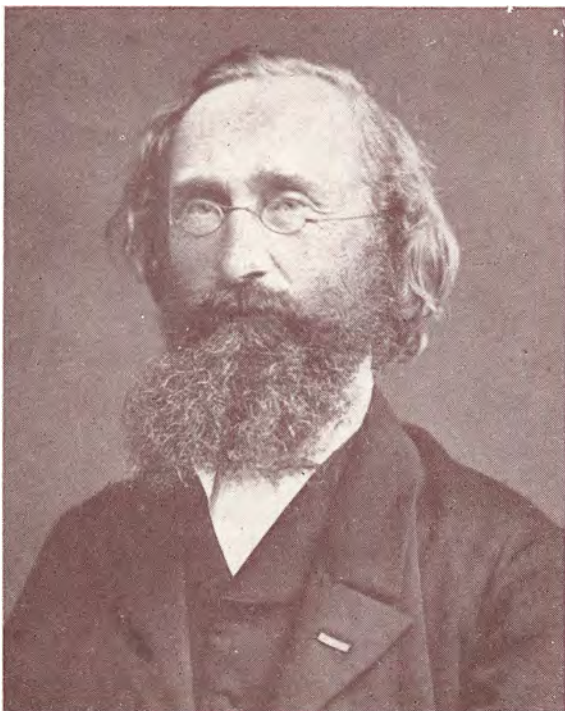
„Om Aftenen skulde der illumineres, men da man pr. Telegraf havde faaet Parolen fra Kiel, blev det ikke til noget. Kun Gæstgiver Storm i „Stadt Kopenhagen“ og et Par andre Uvidende brændte den Aften Lys i Vinduerne. Man er ikke tilfreds med Freden. — Man er ked af Preusserne“. I et andet Brev af samme Dato fortæller han: „I Dag bringer et Telegram til „Nord. Zeitung“ den Efterretning, at de for Tiden i Hertugdømmerne liggende Tropper skal vende hjem og andre indtage deres Plads, da der muligvis snart vil indtræde en Forandring i Hertugdømmernes Stilling. Gæstgiver Dodt i Rødegade forklarer dette Telegram saaledes for sine Gæster: De tyske Tropper vender hjem, russiske, svenske eller andre Tropper kommer og indtager deres Plads, og om et halvt Aarstid kommer vore danske Brødre igen, og Danebrog indtager sin gamle Plads“.

Den 7. November fortæller Johannsen om en Tur, han har fore-

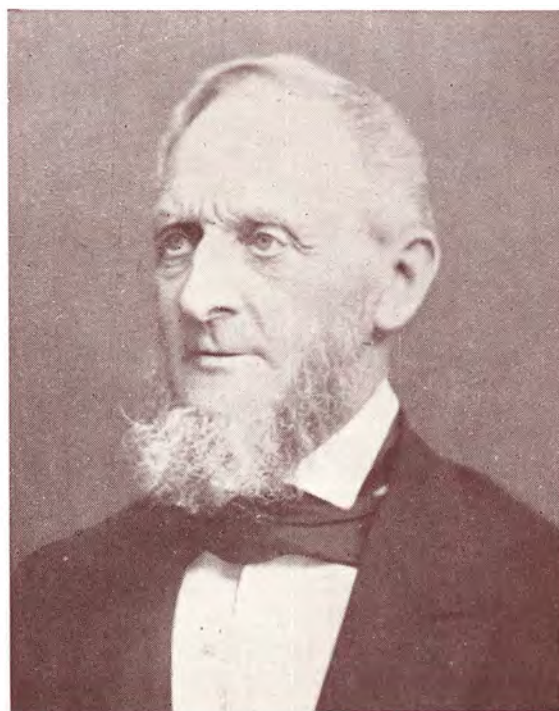
taget til Grumtofte, Dollerup og Langballe i det nordøstlige Angel, hvor han var Lærer før Krigen: „Danebrogsmand Hinrichsen i Dollerup bad mig om at skrive til København, at han og flere Hundrede Angelboere gerne vilde følge Nordslesvigernes Eksempel og sende en Adresse til Kongen, naar det kunde være til Nytte. Han har i Sinde at ansøge hos v.Zedlitz om Tilladelse til at genoprette den angelske danske Læseforening. I Smug holder de Dansksindede dersteds endnu altid Sammenkomster, skønt Tyskerne er slemt efter dem.

Fredsartiklerne har ellers virket nedslaaende baade hos Danskerne og Tyskerne. Mange Dansksindede har sagt mig, at de, hvis Slesvig kom fra Danmark, vil sælge deres Ejendom og tage til Danmark. Mange paastaar, at Københavnerne har solgt os, at de aldrig har holdt af os, at de hellere selv vil leve i Fred og Ro end med os at kæmpe for Danmark og den danske Sag. Derimod er der andre Dansksindede, der taler om, at vi først maa høre Leen og Jerntyven synge, førend det bliver godt. Der er dem, som er rasende og lader deres Raseri gaa ud over enhver Tysker, de træffer sammen med“.

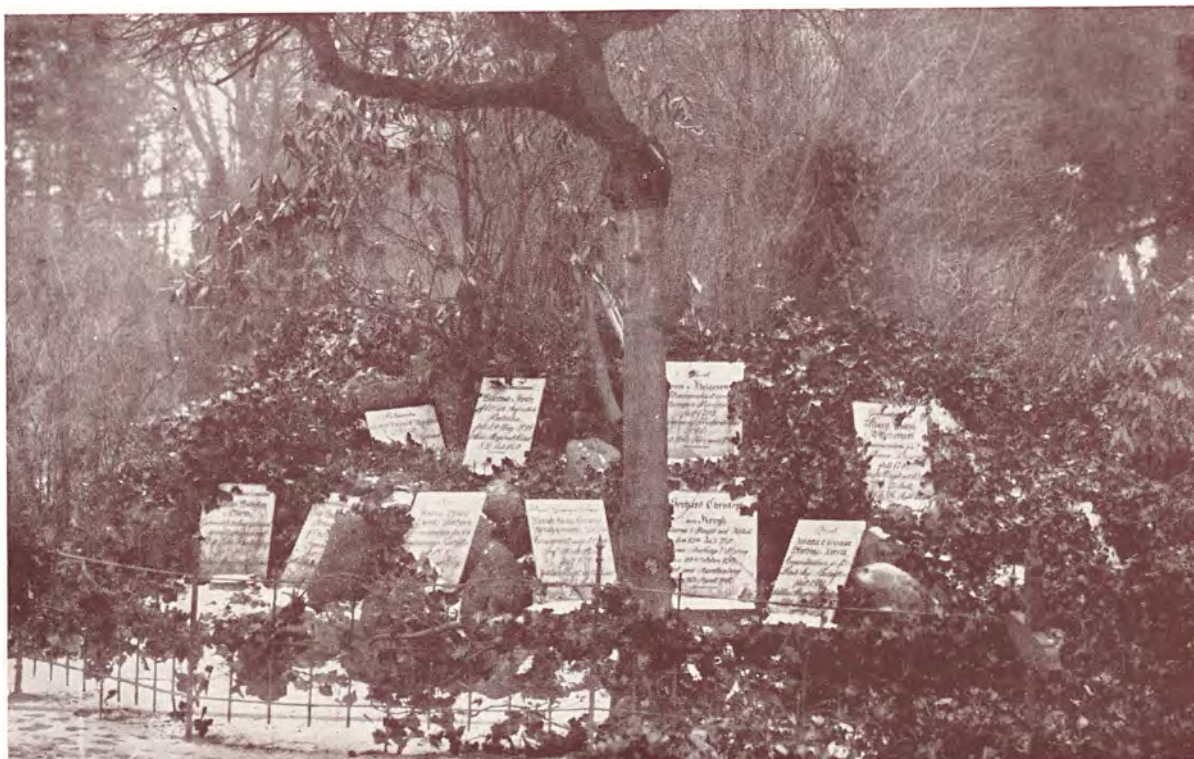
„Næsten hver Dag har jeg Besøg af dansksindede Folk fra Landet, navnlig Angel“, skriver han to Dage senere. „De gode Folk vil hente Trøst og Opmuntring hos mig, og jeg ved tit og ofte ikke, hvormed jeg skal trøste og opmuntre dem. Bare jeg vidste noget! tænker jeg tit, men hvad jeg ved, ved andre ogsaa. Der er ingen, der har tabt Troen paa Danskernes Genkomst, men man kan ikke forstaa, hvorfor det varer saa længe. Folk, som før var hverken det ene eller det andet, er nu saa dansksindede, som man kan forlange. Den danske Sag har aldrig staaet bedre i Slesvig end i denne Tid. Jeg tænker tit paa, hvor let det var at bringe Folk til at gøre Oprør og selv kaste Aaget fra deres Skuldre, men vore Slesvigere haaber jo, at det af sig selv vil blive godt igen“. Og den følgende Dag skriver han: „Kan vi ikke hjælpe os selv, og alle Mennesker ikke hjælpe os, saa kan dog Herren endnu altid knuse Fjenden i hans Over-

Hans Mikkelsen Tofte. Foto H. Hansen, Flensborg.

C. F. Monrad. Foto H. Schumann, Flensborg.

Heltegraven paa Flensborg Kirkegaard.

Gammel Vandmølle ved Flensborg.

mod, og jeg stoler fast paa og forkynder mine Trosfæller: Gud han raader, naar vi fanger Sejr igen!"

Hvorledes kunde disse Forhaabninger trods Fredens haarde Kendsgerning forklares? Dels stolede man paa, at Gud og England ikke vilde tillade Magtens Ret, dels kunde der tænkes forskellige Muligheder for Slesvigs Skæbne, naar den skulde ordnes af to saa forskellige Stormagter som Østrig og Prøjsen: en Deling af Slesvig, en slesvig-holstensk Stat under Hertugen af Augustenborg eller i Personalunion med Danmark. Endelig troede man, at Befolkningen kunde enes om at modstaa en Indlemmelse i Prøjsen.

Eftersom Tiden gik, knyttedes Forhaabningerne til en helt anden Side, nemlig til Kejser Napoleon den Tredie, som ikke kunde se med Glæde paa Prøjsens Magtforøgelse mod Nord. Saa tidlig som 11. November skriver Gustav Johannsen derom: „Den danske Slesviger kan dog altid finde Trøst i sin Nød! Saaledes paastaas der i Dag, at Kejser Napoleon ikke er tilfreds med Freden, men at han vil have, at Slesvig skal deles ved Flensborg, og den Del, der ligger Norden for Flensborg-Linien, skal uden videre indlemmes i Danmark. Hvad der ligger mellem Flensborg og Danevirke skal have Afstemning, og det øvrige Slesvig indlemmes i Holsten og ved Personalunion forenes med Danmark. Gid det maatte ske saaledes!"

Imidlertid var Fredstraktaten den 5. November bleven forelagt det danske Rigsraad til Godkendelse, og den 9. November havde Folketingets Flertal og den 11. November Landstingets Flertal antaget den, hvorefter Fredstraktaten den 16. November blev ratificeret i Wien. Samtidig udstedtes et aabent Brev, hvorved Indbyggerne i Hertugdømmerne løstes fra deres undersaatlige Troskabspligt mod Kongen af Danmark.

„Det er ellers det sværeste, jeg har oplevet" — skrev Tofte 20. November — „at se Kongens Proklamation, hvorved man løses fra det sidste Baand til Konge og Fædreland. Jeg har haft mange, mange Skrupler i de sidste Dage om, hvad jeg skulde gøre: nedlægge mit Embede eller blive, blive altid eller til man fordrer nogen

ny Ed eller deslige af mig. Har raadført mig med Familie og Venner, med Pastor Ewaldsen ved St. Nikolaj, der vil nedlægge Embedet, med Biskop Boesen, den elskværdige gamle, der mener begge Dele er lovlige, med Pastor Michaelsen, der siger absolut: „bliv“.

Naar jeg tænker paa Menigheden, saa maa jeg blive, i det mindste til den er opløst eller har faaet en fast Skikkelse. Naar jeg tænker paa det faste Haab om Genforeningen med Danmark, hvilket enhver Dansk herovre har — jeg med — saa maa jeg blive. Men spørger jeg Sindet, det siger: „Afsted til Danmark for din Søns, din Families Skyld!“ Det er en svær Kamp: ligesaa mange Gange, som jeg beslutter: „Gaa!“, ligesaa ofte beslutter jeg „Bliv!“ Krigen har løst den ene Ende af Eden, jeg holder den anden fast. Ingen kan løse mig fra Eden uden jeg selv.“ I samme Brev meddeler han, at Kirkeaaaret slutter med over 100 Tilhørere i den danske Kirke, og at Børneantallet i de danske Borgerskoler var vokset til ca. 490.

Hele Sydslesvig over kom det til idelige Sammenstød mellem Danske, Slesvig-Holstenere og Prøjsere, hvilke ofte udartede sig til Slagsmaal. Da man ved en Fest i Flensborg skulde til at drikke Augustenborgernes Skaal, gav Musikken sig til at spille „Ich bin ein Preusse“, hvorover en Slesvig-Holstener blev saa vred, at han kastede en Vinflaske efter Prøjserne. I Flensborg blev nogle prøjsiske Soldater saarede, i Treja blev en Soldat endog dræbt. En prøjsisk Feltpræst erklærede ved en Lejlighed Slesvig-Holstenerne for et ugudeligt Folk, og mange prøjsiske og østrigske Officerer drillede Slesvig-Holstenerne med, at Kong Christian igen vilde blive Hersker over Slesvig.

Det har med Henblik paa Valget i 1867 og den nye Opvaagnen efter 1945 Interesse at læse om, hvorledes der alle Vegne fandtes dansksindede Mænd, som holdt de smaa Flokke i Landsbyerne sammen og opmuntrede dem til Udholdenhed, f. Eks: Carstensen i Sterup Sogn, Rathje i Sylvested, Kröger i Danevirke, Henzen i Treja, Plön i Hollingsted, Andresen i Derpsted, Hagge i Ellingsted, Sierk

i Krop, Henzen i Brekendorf, Bochsenschmidt i Jybæk og flere. De, som oftest fik Modstanden at føle, var de nye Embedsmænd, som ikke var udtagne efter faglige, men nationale Synspunkter. Til Gen-gæld gjorde disse sig ofte skyldige i en vilkaarlig og hensynsløs Behandling af de Dansksindede. Der indsendtes mangfoldige Klager til Civilkommissæren, og „Kölnische Zeitung“ gjorde dem kendt videnom.

Den 31. December 1864 udsendte den franske Udenrigsminister *Drouyn de Lhuys* en Note til Udlandet om, at Frankrig var stemt for en national Løsning af det sønderjydske Spørgsmaal. Dette havde til Følge, at den franske Konsul i Kiel, *Valois*, opfordrede Sønderjyderne til at sende en Adresse til Kejser Napoleon med Bøn om at hjælpe, til en Afstemning kom i Stand. Allerede i Februar 1865 var der især i Flensborg og Omegn i al Stilhed samlet ca. 4000 Underskrifter. Gustav Johannsen beretter, at en af hans Venner i Flensborg fik samlet 120 Underskrifter i Løbet af en Time, og at man selv i Slesvig By og Omegn har faaet et betydeligt Antal Underskrifter. I Grumtoft Sogn havde han personlig samlet over 50.

I et Brev af 5. Marts skriver han: „Hist og her er det lykkedes mine svage Kræfter at faa et efter Forholdene betydeligt Antal Underskrifter, saa jeg indtil i Dag kan regne det samlede Antal fra de forskellige Sogne til mellem 150 og 200. Andre Steder er det gaaet mindre godt. Saaledes skriver en til mig: „Det ligger ikke ved mig, naar jeg kun bringer en halv Snes, men Folk siger, at det nok vil blive godt uden deres Medvirken. Den gode gamle Tid vender nok tilbage.“ En anden siger: „Her er man ikke enig med Adressens Ordlyd, thi man ønsker det hele tilbage.“ En tredie siger: „De fleste er bange for Mikkell (Tyskerne), ellers havde jeg faaet flere.“ Et Sted, hvor jeg ventede at faa en Masse, fik jeg kun grumme faa, da de saakaldte „Kloge“ ikke vilde. De fleste tog hellere Jerntyven end Pennen i Haanden, naar det bare nyttede. Det mangler ikke paa Patriotisme, thi først nu ser man Mængdens sande Sindelag.

I Dag er Købmand Schrøder i Flensborg fængslet, og jeg er

bange for, at man vil tage flere. Maaske kan jeg ogsaa vente at komme i Arrest. Naa! ogsaa det kan en ærlig dansk Mand taale. Jeg kan ikke undlade at tilføje, at Borgerforeningen næsten er mere dansk nu end i Fredsaarene. Handelsforeningen har ogsaa fornylig vundet en Sejr over Hjemmetyskerne, idet den gamle, dansksindede Bestyrelse blev genvalgt.

Den franske „gule Bog“ har bragt nyt Liv i de trofaste, og Modpartiet er blevet betænkeligt, thi Frankrigs Holdning i „Hertugdømmets Sag“ synes alle af stor Vigtighed.“

I Slutningen af Marts fortæller Gustav Johannsen om Adressearbejdet i Sydslesvig og tilføjer: „Er det ikke et herligt Bevis paa Sydslesvigernes Troskab? Efter min ringe Mening er det derfor utilgiveligt kun at arbejde for Nordslesvigs Tilbagegivelse. Man har herovre paa flere Steder svært Lyst til at sende en Adresse til Kejser Alexander (af Rusland), da det forekommer os, at Hjælpen muligvis kunde komme ligesaa hurtig fra Øst som fra Vest.“

Den 7. Maj idømtes i Sagen mod Underskriverne af Adressen til Napoleon Købmand Schrøder, Økonom Jansen og Slagter Partsch „for Landsforræderi og for at have forført andre til Landsforræderi“ hver et halvt Aars Fæstningstraf. Den 12. Juni forbødes det at bære danske Farver og at bruge danske Flag samt at afsynge danske Sange af ophidsende Indhold.

De danske Sydslesvigere lod sig dog ikke forknytte. „Var her Plan og Orden i dansk Agitation, da kunde det meste af Flensborg vindes for Danmark“ — skriver Tofte 29. Maj — „men det er der ikke. Det gaar kun saaledes, at hver arbejder efter sit Hoved.“ Trods Domfældelsen var Partsch rejst til Berlin for der at tale med Bismarck og den franske Gesandt.

Medens alt dette skete fra dansk Hold, havde Østrig og Prøjsen søgt at løse det augustenburgske Spørgsmaal uden at kunne naa til Enighed. Medens Østrigerne støttede Hertugen, lod Bismarck ham mere og mere falde. I Februar 1865 stillede han følgende Betingelser for, at Hertugen kunde komme til Magten: Toldunion,

Hær og Flaade under Prøjsen, prøjsisk Post- og Telegrafvæsen. Marinestationen forlagdes i Marts fra Danzig til Kiel.

Den tyske Sydslesviger *Theodor Mommsen* udtalte, at en Anneksion ikke stred mod Landets Vel, selvom man derved maatte lade det augustenburgske Dynasti falde.

Ved Overenskomsten i Gastein den 14. August 1865 ophørte den fælles Regering. Slesvig fik prøjsisk Styre, Holsten østrigsk. Det endelige Opgør mellem de to Stormagter ventedes hele det næste Aar.

I September overtog den prøjsiske General *v. Manteuffel* Statholderskabet over Slesvig, og der kom et ægte prøjsisk Regimente, som dog gik lige meget ud over Danskerne og Augustenborgerne. Bismarck havde dog instrueret ham om at tage rimeligt Hensyn til den danske Nationalitets naturlige Ret i Kirke og Skole for at fastholde og befæste denne Befolkningsdels Sympati for Prøjsen.

Da dette rygtedes, blev der straks fra dansk Side sat et Arbejde i Gang i Angel for at virke for en Henvendelse om Genindførelsen af dansk Skole- og Kirkesprog, og i Flensborg for at faa den danske Menighed genoprettet. Den 5. September deltog mange Sydslesvigere i de 2000 Sønderjyders Rejse til København.

Slesvig-Holstenerne havde Modgang paa Modgang. Særlig nedslaaende virkede Meddelelsen om, at de prøjsiske Kronjurister var naaet til det Resultat, at Hertugen af Augustenburg ingen Arveret havde, men at Kong Christian den Niende var den retmæssige Ejer af Hertugdømmerne, hvilken Ret han havde afstaaet til Kongen af Prøjsen og Kejseren af Østrig. En augustenburgsk Stat behøvede man fra nu af ikke at regne med.

Den tyske Sydslesviger, tidligere Stænderdeputeret *Hansen-Grumby* søgte nu Føling med de nordslesvigske Stænderdeputerede for at samles om en Personalunion med Danmark (Danskerne skulde i en saadan Stat faa det som Blommen i et Æg.) „Dette har man ikke villet indlade sig paa“ — skriver Gustav Johannsen 20. December — „og saa er Hansen-Grumby gaaet ind paa at ar-

bejde hen til, at Nordslesvig bliver inkorporeret (i Danmark), og Sydslesvig kommer i Personalunion med Danmark". Forhandlingerne forblev dog uden Resultat, da man ikke nærrede Tillid til denne tidligere saa danskfjendtlige Slesvig-Holstener. De dansk-sindede blandt Sønderjyderne vidste (ogsaa Sydslesvigerne) hvad de havde at vente sig uden for Danmark, og ønskede nu kun helt at blive Danske. v. Manteuffel vilde dog med det samme slaa enhver Tanke om Genforening med Danmark ned, idet han i Flensborg udtalte: „Med deres Blod har min Konges Soldater erobret Dybbøl og Als, med deres Arme bygger de nu Fæstningsværker, hvorfra de vil forsvare Landet til Kongeaaen, og hver syv Fod vil jeg dække med min Krop, før jeg afstaar dem." Og i Marts 1866 forordnede han strenge Straffe for alle, der virkede for „en anden landsherrelig Autoritet i Hertugdømmerne" (Hertugen).

Det er et betegnende Tegn paa Danskhedsviljen i Flensborg og Omegn, at der i Begyndelsen af 1866-oprettedes en Landboforening, som vilde virke for den danske Kulturs Udbredelse gennem Landbrugsforedrag, kulturelle Foredrag og Skrifter. Helt op til 1920 var den en af de virksomste danske Forposter i Sydslesvig. „Der er ogsaa paataenkt paa Landet at oprette forskellige Vinterbondeskoler efter en mindre Maalestok", skriver Tofte 6. Februar 1866. „Det er glædelige Tegn: Vi ruste os til Modstand".

Saa kom Krigen mellem Prøjsen og Østrig, og med Pragerfreden af 23. August 1866 Slesvig og Holstens Indlemmelse i Prøjsen mod § 5-Forbeholdet, at de nordlige Distrikter af Slesvig skulde genforenes med Danmark, saafremt Befolkningen ved en fri Afstemning udtalte Ønsket derom. Hermed vakttes Haab til Live baade i Danmark og Sønderjylland. Sidstnævnte Sted samles Adresser og afsendes Deputationer til Berlin for at minde om § 5.

Men Prøjsen var ikke villig til at give Køb: Der blev kun Valget tilbage enten at føje sig og anerkende den nye Tilstand eller udvandre. De mange Demonstrationer og Drillerier mod Prøjsen fik

ingensomhelst Betydning. Derimod gaves der i 1867 Befolkningen to Gange Lejlighed til at vise, hvorledes den stod.

Den 12. Februar 1867 foregik Valget til det nordtyske Forbunds grundlovgivende Forsamling. Valgret havde hver hæderlig Mand, der var fyldt 25 Aar. Hele Sønderjylland var inddelt i 4 Valgkredse, hvoraf 3. Kreds omfattede Gottorp og Hytten Amter, 4. Vestslesvig mellem Ejderen og Skærbæk og 2. Flensborg og Sønderborg Amter samt Dele af Gottorp Amt.

I Flensborg By	fik den danske Kandidat	1836 (52,7 %)	Stemmer mod	1648 tyske
„ Duborg og Fiskergaard	fik den danske Kandidat	153	Stemmer mod	108 tyske
„ Hanved Sogn	„ „ „	364	„ „	151 „
„ Valsbøl	„ „ „	33	„ „	51 „
„ Adelby og Rylskov Sogn	„ „ „	391	„ „	272 „
„ Hyrup og Husby	„ „ „	72	„ „	260 „
„ Grumtoft	„ „ „	88	„ „	445 „
„ Sørup	„ „ „	11	„ „	496 „
„ Nykirke (Angel)	„ „ „	36	„ „	146 „
„ Kværn	„ „ „	22	„ „	154 „
„ Egerus og Steenbjerg	„ „ „	89	„ „	217 „
„ Munkbrarup	„ „ „	109	„ „	250 „
„ Lyksborg	„ „ „	24	„ „	121 „
„ Sterup	„ „ „	11	„ „	250 „
„ Store Vi	„ „ „	25	„ „	200 „
„ Vanderup	„ „ „	3	„ „	122 „
„ Siversted	„ „ „	28	„ „	235 „
„ Oversø	„ „ „	105	„ „	189 „
„ Store og Lille Solt	„ „ „	66	„ „	240 „
„ Gelting og Dyttebøl	„ „ „	19	„ „	341 „
„ Ø. Gods og Hesselbjerg	„ „ „	18	„ „	150 „
„ Runtoft, Urmark, Østergaard og Nisvraagaard Godser		56	„ „	351 „
„ Sandbæk, Bukhavn, Prisholt, Røst, Tøstrup og Brunsholm Godser	„ „ „	1	„ „	435 „
„ Sattrup	„ „ „	7	„ „	513 „
„ Maarkær, Bølskovby og Flarupgaard Godser	„ „ „	0	„ „	353 „
„ Langsted	„ „ „	0	„ „	53 „
„ Nørre Haksted	„ „ „	0	„ „	106 „
„ Kappel Flække	„ „ „	4 (1 %)	„ „	462 „

I 2. Kreds faldt ialt 9927 danske mod 9610 tyske Stemmer.

I 4. Kreds var der ialt 2538 danske mod 11560 tyske Stemmer.

Heraf opnaede i Sydslesvig den danske Kandidat følgende Stemmer:

I Medelby		fik den danske Kandidat	73 Stemmer mod	79 tyske
" Læk		" " " "	3 " "	410 "
" Ladelund		" " " "	40 " "	70 "
" Braderup		" " " "	37 " "	80 "
" Kærhum		" " " "	51 " "	41 "
" S. Løgum		" " " "	4 " "	181 "
" Humtrup		" " " "	0 " "	93 "
" Kliksbøl		" " " "	3 " "	142 "
Føhr: Laurentius	96 %			
" : Johannes:	45 %			
" : Nicolai	2 %			
Sild	0 %			
Amrum	24 %			
Husum	2 %			
Witzwort	13 %			

For de øvrige Valgdistrikter mangler Oplysningerne.

Den 31. August samme Aar afholdtes Valg til det nordtyske Forbunds første ordinære Rigsdag og gav for nogle sydslesvigske Valgdistrikter et ændret Resultat, mest i god Retning, f. Eks. Amrum 80 % danske Stemmer mod 24 % den 12. Februar.

Flensborg	51 %	danske Stemmer mod	53 %	den 12. Februar
Duborg	57 %	" " "	59 %	" " "
Hanved	72 %	" " "	71 %	" " "
Adelby	59 %	" " "	66 %	" " "
Lyksborg	17 %	" " "	17 %	" " "
Munkbrarup	40 %	" " "	30 %	" " "
Rylskov	42 %	" " "	0 %	" " "
Grumtoft	23 %	" " "	17 %	" " "
Oversø	37 %	" " "	36 %	" " "
Store Vi	10 %	" " "	11 %	" " "
S. Løgum	15 %	" " "	2 %	" " "
Braderup	33 %	" " "	32 %	" " "
Læk	2 %	" " "	1 %	" " "
Kliksbøl	0 %	" " "	2 %	" " "
Karlum	28 %	" " "	55 %	" " "
Ladelund	82 %	" " "	36 %	" " "
Medelby	54 %	" " "	48 %	" " "
Valsbøl	23 %	" " "	39 %	" " "
Laurentius	88 %	" " "	96 %	" " "
Vesterland	14 %	" " "	0 %	" " "
Keitum	12 %	" " "	0 %	" " "
Nordstrand	2 %	" " "	0 %	" " "
Okholm	23 %	" " "	0 %	" " "
Bredsted	1 %	" " "	0 %	" " "
Fjolde	1 %	" " "	0 %	" " "
Oldrup	16 %	" " "	0 %	" " "

Husum	10 %	danske	Stemmer	mod	2 %	den	12.	Februar
Ostenfeld	4 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Mildsted	2 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Simonsberg	1 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Svavsted	4 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Witzwort	16 %	"	"	"	13 %	"	"	"
Oldenswort	1 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Kotzenbøl	3 %	"	"	"	3 %	"	"	"
Tønning	7 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Vollerwick	20 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Siversted	12 %	"	"	"	11 %	"	"	"
Slesvig By	6 %	"	"	"	2 %	"	"	"
Jägel	57 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Ekernførde	3 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Frederiksort	100 %	"	"	"	0 %	"	"	"
Koldenbüttel	10 %	"	"	"	0 %	"	"	"

Begge Valgene, ikke mindst det sidste, udviser et smukt Resultat af Agitationsarbejdet og vidner om mere Vilje til Danskhed, end man kunde vente. Kunde end Flensborg-Bæltet gøre sig Haab om at kunne medregnes til de „nordlige Distrikter“, som gennem Afstemning kunde komme tilbage til Danmark, var dette ikke Tilfældet med de sydlige Egne med kompakt tysk Flertal. Man kunde have sagt, især i August, at det dog ikke kunde nytte noget, og blive borte fra Valget.

Der var saaledes et Udgangspunkt for et aktivt dansk Mindretalsarbejde i Sydslesvig i 1867. Tiden skulde vise, om de ydre Forhold muliggjorde et saadant, om der kunde skaffes kulturelle og politiske Ledere, og om Danmark vilde hjælpe Sydslesvig.

Rigsdagsmand *Hans Krüger*, som valgtes ved begge Valg, indskrænkede sig nærmest til hver Gang, han tog Ordet, at kræve Undtagelsesbestemmelser, f. Eks. angaaende Værnepligten, for de Egne, som kunde komme i Betragtning ved § 5's Gennemførelse. Den 24. September udtalte Ministerpræsidenten, Grev *Otto Bismarck*: „Jeg anser ikke et tysk Herredømme over modstræbende Nationer for nyttigt. Vanskeligheden i det foreliggende Tilfælde (den danske Agitation i Sønderjylland) ligger derfor for os ikke i at lade de Danske, som vil være Danske, gaa til Danmark, ikke deri, at vi vil afslaa at give Danmark, hvad der er Dansk, men i den

blandede Befolkning: at vi ikke kan give Danske tilbage til Danmark uden ogsaa at give det Tyske med i Købet. Boede samtlige Danske i en ved den danske Grænse liggende Landstrækning og samtlige Tyske paa denne Side, vilde jeg anse det for daarlig Politik ikke at løse denne Sag med et Pennestrøg og give det rent danske Distrikt tilbage.“

I Sommeren 1867 havde Prøjsen aabnet Underhandlinger med den danske Regering om Nordslesvigs Tilbagegivelse, men vel at mærke ved at opstille saadanne Betingelser, som Danmark umuligt kunde gaa ind paa. For det første vilde man kun høre Tale om en Landstrækning efter en Linie: Genner Bugt over til Vestkysten — saaledes at en helt vilkaarlig Linie, og ikke den i § 5 lovede Afstemning skulde bestemme Grænsen. For det andet krævedes saadanne Garantier for de i Landet boende Tyskere, at dette bestandigt kunde give Prøjsen Paaskud til at blande sig i Danmarks indre Anliggender, og Danmark let bringes til at blive en Vasalstat af Prøjsen.

I Stedet for at tænke paa Opfyldelsen af § 5 tog Prøjsen nu fat paa for Alvor at fortyske Sønderjylland, og dette lykkedes lettest i Sydslesvig, hvor Befolkningens Sprog ikke svarede til Sidelaget, hvor der overhovedet ingen Undervisning gaves i Dansk i Skolerne, og hvortil der næsten slet ingen dansk Paavirkning fandtes. En Mand som Overlærer *Monrad* udtrykker sig (20/7-66) saaledes: „Jeg forstaar og kender jo ikke Forholdene i Syd....., jeg har en levende Følelse af, hvor meget der vil være at gøre mod Nord, og at det er Nordslesvig, alt vort Haab dog tilsidst maa støtte sig til.“ Men i Flensborg By arbejdede man kraftigt paa at bevare den danske Folkeskole og søge oprettet private Skoler (Holdts Drengeskole, Frk. Klüwers Børnehave og Monrads Pigeskole). Ligeledes søgte man i de følgende Aar at oprette Bogsamlinger samt en Højskole i Aagaard i Oversø Sogn og en dansk Avis.

Med Hensyn til en mulig Afstemnings Resultater i Sydslesvig havde han (3/8-66) skrevet til Regensburg: „Efter alt, hvad der forlyder fra næsten alle Sider, vilde der ikke være det mindste be-

tænkkelige ved at lade Afstemningen gaa langt Syd paa, dersom der fra vor Side, hvad jo vel næppe er tænkeligt, skulde kunne gøres noget i den Retning. Toges der et Bælte fra Kollund til Slien, vilde i det mindste den østlige Del (Angel) uden Tvivl med et stort Flertal stemme for Danmark. Vesten kender vi mindre til. Derimod turde det for Angels Vedkommende give en Vanskelighed, om kun det nordlige Stykke skulde tages med ved Afstemningen, da det nok kunde være, at der vilde rejses en stærk Modstand mod en Deling af Landskabet.

Særdeles kyndige Folk som denne Partsch, der var i Berlin, mener, at i Flensborg vil vi mindst faa $\frac{7}{8}$ Stemmer. En Mand skal ude i Nykirke og et Par af de nærmeste Sogne have forvisset sig om en 2 a 3000 Stemmer, der vilde stemme for Danmark."

Som vi har set, svarede Resultaterne af Valgene til den nordtyske Rigsdag ikke til de nærede Forventninger. Og selv om man rundt omkring havde tilkendegivet, at man hellere vilde tilhøre sit besejrede Fædreland end den fremmede Erobrermagt, brokkede den ikke-organiserede Danskhed langsomt af, idet der i Stedet for Nye i Rækkerne begyndte en Udvandring for at undgaa den prøjsiske Militærtjeneste.

Hertil kom, at det danske Modersmaal var mere og mere ved at uddø, og da der intet kulturelt Arbejde sattes i Gang undtagen i Flensborg, fik den tyske Skole og Kirke dysset mange Hjem i Søvn.

Baade i Kongeriget og i Flensborg øjnede man Faren, og en Frugt af alvorlige Danskes Forhandlinger blev i 1869 Oprettelsen af „Flensborg Avis“, som indtil 1920 blev Udtryk for den sydslesvigske Danskheds Selvhævdelse og det sidste Baand mellem dansk Aandsliv og sydslesvigske Hjem.

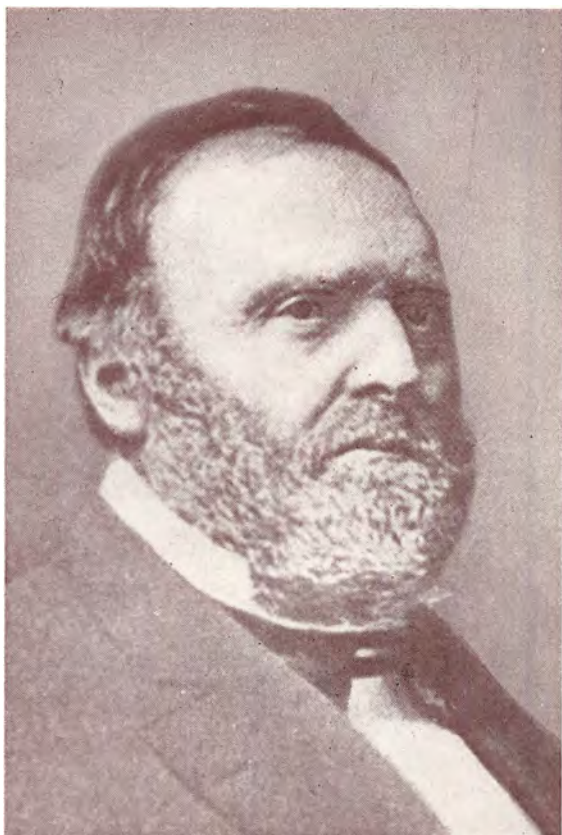
Overlærer Monrad skriver 7. September 1869 til Regensburg: „Det er nu da afgjort, at „Flensburger Anzeiger“ fra 1. Oktober gaar over til en dansk „Flensborg Avis“. En saadan Overgang var efter min og efter den almindelige Overbevisning her bleven en

Nødvendighed. Medens vi paa alle Maader hver Dag søger at styrke og oplive Kundskaben til Dansk her, var det en Urimelighed hver Dag at bringe vore Meninger paa Tysk og derved saa godt som aldeles udelukke dem for enhver Berøring med det danske Sprog. Endnu værre var det med Omegnen, hvor Dansk endnu er Folkesprog, og hvor „Flensburger Anzeiger“ naturligvis daglig paa det sproglige Omraade, arbejdede vore Fjender paa det kraftigste i Hænderne i Stedet for at modarbejde dem. Jeg tror ogsaa, at vort paa Tysk skrevne Organ stillede Flensborg i et mere skævt Lys end nødvendigt over for Nordslesvigerne og Kongeriget. Det vil nu komme an paa, om man i Kongeriget vil holde Bladet i større Udstrækning. Ellers er det aldeles forbi med et dansk Blad her. Der var ingen Mulighed for, at det paa Tysk skrevne finansielt kunde bestaa“.

„Den staa saa levende for min Erindring hin Aften i Aaret 1869“, beretter Overlærer *Jens Langkjær*, „da den lille Kreds af Flensborgere var samlet i C. F. Monrads Hus for at tage endelig Beslutning om det vordende Skridt at begynde paa at udgive et Dagblad i det danske Sprog i den tysktalende By. I „den danske Tid“ havde man ikke dristet sig dertil, og nu var Forholdene jo langt vanskeligere under den præjsiske Valglov. Gustav Johannsen var den næstingste Mand i den lille Forsamling, men han tog dristigt Ordet for at tilraade, at der straks skulde tages fat, skønt han vidste, at han vilde komme til at lægge Skuldre til, thi Hovedvanskeligheden ved at faa Sagen i Gang bestod netop deri, at der var saa faa personlige Kræfter. Rollerne maatte fordeles mellem de faa Tilstedeværende. „Flensborg Avis“ udkom fra 1. Oktober 1869 med Boghandler *Gustav Johannsen* som Udgiver, den hidtilværende Redaktør af den dansksindede „Flensburger Anzeiger“, *C. A. Willemoës*, som Redaktør og Fabrikant *A. G. Freudenreich* som Formand for Bladets Bestyrelse. Det væsentligste Medarbejderskab ved Bladet skulde være gratis, og vi haabede at kunne begynde med 600 Abonnenter“.

Jens Jessen. Maleri af Herman Vedel 1922 (Frederiksborg).

Hans A. Krüger.

Gustav Johannsen.

Borgerforeningen i Flensburg.

Bladets senere Redaktør, *Jens Jessen*, har en Gang udtalt, at Oprettelsen af Avisen først og fremmest er knyttet til *Gustav Johannsens* Navn, idet det uden ham og hans store Indflydelse i det flensborgske Borgerskab næppe vilde have været muligt at stifte Bladet og hævde det i den første vanskelige Tid.

Johannsen, der var født Sydslesviger, var den Gang 29 Aar og i sin bedste Kraft. Et halvt Aar senere valgte Borgerrepræsentantskabet ham ind i Skolekommissionen, hvilket han som tidligere Lærer egnede sig fortrinligt til.

Samme Aar overtog Degn Tofte, som et Par Aar forinden var blevet afskediget af Tyskerne uden Pension, den danske Høj- og Landbrugsskole i Aagaard i Oversø Sogn, hvor han med Glæde virkede indtil 1889, da den maatte lukkes. Han hengav sig til denne Virksomhed med Liv og Sjæl, skønt Elevantallet aldrig blev særlig stort. En Del af Eleverne tog endnu virksomt Del i Afstemningskampen i 1919.

Den tysk-franske Krig 1870—1871 vakte ogsaa lyse Forhaabninger i Sydslesvig. „Saa er altsaa det store Øjeblik kommen, da Terningerne kastes om Liv eller Død for Folkeslag som for de Tusinder af Enkeltmænd. Hvilken Haabets Jubel der hersker her, kan du forestille dig!“ skriver Monrad til Regensburg. „Gud give nu i sin Naade den Sag, der er Folkenes og Frihedens Sag, Sejr og Lykke!“

Men Haabet om Genforening med Danmark brast endnu en Gang. Nu var Foreløbighedsens Periode afsluttet, og hos mange gav Haabet Plads for Resignationen. Det nystiftede tyske Rige lokkede med ydre Pragt og Fremgang, og Prøjsen truede med Vold enhver fri Rørelse. Landets egne Børn maatte vige for de indkaldte eller rettere paatvungne Fremmede, og selv Slesvig-Holstenere som *Hedemann-Heespen* saa med Ængstelse og Kritik paa „den nye Tid“.

I Flensborg laa Danskheden ikke paa sin lade Side, men søgte

at fylde de danske Institutioner, hvorom et Brev fra Monrad fra Slutningen af 1876 bærer Vidne: „I det Store og Hele staar alt her saa omtrent ved det gamle. Men det er jo en Selvfølge, at Folks Haab svækkes, jo længere Tiden gaar hen. Alligevel gaar det danske Liv her i Flensborg sin vante Gang. De danske Dilettantforestillinger i Borgerforeningen, der vedbliver at holde sig meget dansk, er godt besøgte, ligesaa vore smaa Foredragsmøder o. s. v., og vi har dog her i Omegnen ikke den Sorg at se Bønderne lade sig lokke til selv at bede om tysk Undervisning, saaledes som ovre i Tønderegnet.

Flensborg Avis er en stor Styrkelse for os her paa Egnen. Min Skole gaar det efter Omstændighederne endnu helt godt med. Jeg har endnu 94 Elever og kan saaledes endnu bl. a. stadig forsyne Borgerforeningen med dansk kvindelig Ungdom. I Begyndelsen af denne Maaned havde jeg den sædvanlige store aarlige Inspektion af Borgmester, Provst, Præster, Skolelærere, Borgerrepræsentanter o. s. v., og den løb saa godt af, at jeg tror, den har styrket Stillingen lidt.

Vor kvindelige Gymnastik, efter Drachmanns System, var alle Inspektionsherrerne ligesom tidligere meget indtagne i, og den vil nu vist blive indført i de offentlige Skoler, i det mindste udtalte Borgmester Toosbüy sig stærkt for mig i den Retning, udspurgte mig om vor Lærer, som han gerne ønskede at vinde for de offentlige Skoler, o. s. v.“

Let var det ingenlunde at forsvare sig mod Statens Fortrykningspolitik paa alle Omraader, og stor Skade forvoldtes ved de Unges Udvandring for at undgaa den prøjsiske Militærtjeneste.

Mere og mere blev man klar over, at det gjaldt om at organisere sig og udbygge det danske Foreningsliv. Den ældste Sammenlutning var *St. Knuds Gilde*, der inden 1864 havde haft Kong Frederik den Syvende i sin Midte. Men et mere omfattende Samlingssted var *Borgerforeningen*, stiftet den 12. Maj 1835. Til Hverdagen en Klub med Læsestue og Drøftelser Mand og Mand imel-

lem, var den paa Festdage fyldt af Mennesker, som nød de musikalske Underholdninger og Foredrag, Dilettantforestillinger og Dansen. Det var ved en Fest i Borgerforeningen den 26. Februar 1874, at Gustav Johannsen fik overrakt et Guldur med Kæde som en synlig Anerkendelse for hans Indsats for Danskhedens Sag. Op igennem Aarene viste Navne som Fabrikant Freudenreich, Vinhandler Colding, Direktør Bucka, Skibsreder Fröhne, Værftsdirektør Bredsdorff, Grosserer Lorenz Poulsen og mange flere, at Danskheden kunde opvise ansete Flensborgere. Det var dem, man tyede til, naar det gjaldt om at forsvare sig overfor tyske Embedsmænds Paagaahen. I November 1869 var den selskabelige Forening „*Enigheden*“ bleven stiftet, men den opløstes i 1876 af Mynlighederne. Aaret i Forvejen lukkede Politiet Holdts private Dreng-Real-skole, fordi han var Medlem af „*Enigheden*“s Bestyrelse, der ansaas for at være „landsfjendtlig“. Men den 9. Februar 1877 oprettede flensborgske Borgere Foreningen „*Ydun*“ i „*Enigheden*“s Sted. I trange Tider samlede denne Forening Mænd og Kvinder af alle Samfundslag til danske Samvær og til Udflugter mod Nord og Syd.

Ogsaa Afholdsarbejdet fik sin Gang i Flensborg. I 1889 stiftedes Good-Templar-Logen „*Skjold*“. I 1912 kom Logen „*Godt Haab*“ til. Allerede i 1873 stiftede Monrad *Foredragsforeningen*, som i Aarene før den første Verdenskrig var den største i hele Sønderjylland.

Som Bindeled mellem By og Land virkede *Landboforeningen*, som ofte var en Torn i Øjet paa Politiet, især paa Grund af dens Foredragsvirksomhed og de djærve danske Ord, der faldt ved de store Dyrskuer. I 1885 afholdtes ved „*Sofiesminde*“ et stort fælles Dyrskue for hele Sønderjylland.

Nævnes maa ogsaa Bogsagen, der fremmedes ved Bogsamlingerne i Borgerforeningen og paa „*Margrethes Minde*“, Gustav Johannsens Hjem.

Politiet var virksomt paa Færde, naar der kom Dampskibe med

kongerigske Udflugtsgæster. Det forbød i 1876 den norske Digter *Bjørnstjerne Bjørnson* at holde Foredrag i Flensborg.

Den danske Menighed, der var bleven opløst i 1864, savnede stadig en Afløser, og som Følge deraf maatte man finde sig i, at det danske Præsteembede, som havde bestaaet i 300 Aar, ophævedes i 1869, og fra 1900 indskrænkedes den danske Gudstjeneste i Helligaandskirken til hveranden Søndag. Først i 1905 stiftedes „Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn“ paa Initiativ af Redaktør *Jessen*.

Den altid aarvaagne Skolebestyrer *Monrad* søgte for at bøde paa det danske Kirkelivs Forfald at faa kongerigske Præster ned til Flensborg og Omegn for at give Gæsteprædikener. Allerede i Juni 1874 blev denne frie Virksomhed forbudt, og Bestemmelsen fortolkedes saaledes, at kongerigske Præster overhovedet ikke maatte tale ved Møder i Sønderjylland.

Da der i Juni nedsattes en Kommission for at forberede Indførelsen af Tysk som Undervisningsgenstand i Folkeskolen, stillede *Gustav Johannsen* og *C. F. Monrad* sig i Spidsen for en Protestadresse, som samlede ca. 3500 Underskrifter Sønderjylland over. Den omformedes senere som en Sprogadresse, hvori der tillige androges om, at der maatte genindføres danske Gudstjenester i de mellemslesvigske Sogne med dansk Folkesprog. Det kan her nævnes, at den maanedlige danske Gudstjeneste ophørte i 1884 i Sønder Løgum, i 1893 i Hanved, 1896 i Ladelund, 1901 i Medelby og 1911 i Brarup, i Reglen, fordi der ved Embedernes Nybesættelse ikke meldte sig Ansøgere, der var i Stand til at prædike paa Dansk.

Den vigtigste politiske og kulturelle Faktor i Danskhedens Arbejde i Sydslesvig var og blev dog „Flensborg Avis“, især efter at det i 1882 havde faaet *Jens Jessen* til Redaktør. Det var hans Maal — som han udtrykker i et Brev til sin Hustru fra Fængslet Nyt-aarsaften 1888 — at gøre Avisen til „et Vagtsted, et Blus, et Ly, et Tilflugtssted for dansk Sprog, en Bærer og Levendegører af

dansk Sindelag, en Vejleder og Frugtbargører i dansk Oplysning og Aandsliv“.

Bladet udvidedes og vandt stor Tilgang af Abonnenter, og samtidig voksede Retsforfølgelserne, som ogsaa havde ramt Gustav Johannsen. „Det er langt fra, at vi skammer os ved disse mange Processer og prøjsiske Domfældelser“, sagde Jessen. „Tværtimod, de er vor Stolthed. Ikke saaledes, at vi nogensinde ønsker eller har ønsket at opnaa noget Martyrium, den Slags Ærgerrighed nærer vi ingeniunde. Men hvis der er noget godt i at lide for en god Sag, saa tør vi gøre Krav paa den Anerkendelse, at vi ikke har unddraget os den Pligt at tage imod de Hug, der falder i Kampen, og imod de Krænkelser og Lidelser, som er deres Lod, der lover at løfte deres Røst mod Overmagten“.

Ikke faa unge Sønderjyder fik en Tilskyndelse for Livet ved at læse hans ufortrødne og uforfærdede Artikler, og det gav Genklang i deres Indre, naar de f. Eks. læste: „Intet udvikler i den Grad et Folks ædle og gode Egenskaber, dets aandelige Forsvarsdygtighed og Livskraft, som netop et Kampliv, naar det, der kæmpes for, er Sandhed og Ret“.

Det skal omtales, at flere tyske Sydslesvigere tog offentligt til Orde imod den uretfærdige Behandling, som blev Danskerne til Del. Det slesvig-holstenske Kirkeblad sagde i sin Nytaarsartikel 1867: „Sjælene har lidt Skade ved Anneksionen, men man maa tage Forholdene, som de er“. I 1892 skrev Kirkehistorikeren, den tysk-sindede Pastor *Ernst Michelsen* i Klangsbøl i „Die christliche Welt“: „I Mellemslesvig ligger for enhver Kender af Forholdene de skadelige Følger aabent for Dagen, som her den lange Forskel mellem Kirke- og Folkesprog, og nu den dog ganske frivillige Skiften af Folkesproget har haft for Folkets moralske Karakter og det kirkelige Liv“. Og den nordslesvigske Præstesøn *Johannes Tiedje* (død 1946) udtalte i 1909 sin dybe Harme over Tyskernes Fremfærd overfor en højtstaaende Danskhed. Bl. a. nævnte han, at Lærer Wind i Hanved, da han stemte paa en kirkeligsindet dansk

Mand ved Menighedsraadsvalget, straks blev forflyttet til Altona — bort fra den Landsby, hvor han som Lærer gennem 32 Aar havde staaet i et godt Forhold til Befolkningen.

Foruden at fremme Foreningslivet gjordes der et Fremstød med Hensyn til Valgene. Først til de lokale Valg.

Allerede i 1869 var Monrad bleven valgt ind i Frue Kirkes Menighedsraad. Hans Vælgere haabede, at han i den Stilling vilde være i Stand til at gøre noget for en mulig Genoprettelse af den danske Menighed og en offentlig dansk Borgerskole. Dette lykkedes lige saa lidt, som det lykkedes Gustav Johannsen at udrette noget særligt som Medlem af Skolekommissionen og de danske Medlemmer af Borgerrepræsentationen.

Dernæst til Rigsdagsvalget. Ved Valget i 1881 fik Gustav Johannsen med 3797 de fleste Stemmer, deraf 1328 i Flensborg By og 640 i Flensborg Amt. Men da der var opstillet 4 Kandidater (foruden Danskeren en Nationalliberal og en Frikonservativ samt en Socialdemokrat), maatte der Omvalg til mellem Johannsen og Francke (Natl.). Det endte med det overraskende Resultat, at Gustav Johannsen sejrede med 6408 Stemmer mod Franckes 5576. Hans Stemmetal i Flensborg By steg til 2428 og i Flensborg Amt til 1880.

Forklaringen er den, at der i de sydlige Egne stemtes mere efter personlige og politiske Linier end efter nationale. Johannsen eller „Gustav“, som han kaldtes slet og ret, var baade afholdt og respekteret for sin Elskværdighed, sit Vid og sit Frisind. Valget bidrog til at kaste Blikket noget mere mod Mellemslesvig, og det blev Redaktør Jessens Mission at forsøge et Fremstød med en tysk Udgave af „Flensborg Avis“.

Valget i 1884 imødesaas med meget spændte Forventninger. For sidste Gang regnede man i Flensborg med Muligheden af en Sejr ved et Rigsdagsvalg. Skønt Gustav Johannsens Stemmer steg til 4826 (1628 i Flensborg By og 1065 i Flensborg Amt), maatte han bide i Græsset, og 2 Aar senere viste det sig, at Flensborgs

danske Arbejdere stemte med Socialdemokraterne. 1887 sank hans Stemmetal til 3495 og i 1893 til 3180 i 2. Valgkreds (Aabenraa og Flensborg Amt).

Oversigt over danske Stemmer ved Rigsdagsvalgene 1871—1912:

	1871	1874	1877	1881	1884	1887	1887
Flensborg By	1578	1400	1233	1494	1628	1024	797
Flensborg Amt	575	558	454	403	351	456*)	408
(dets danske Del)							

	1890	1893	1898	1902	1903	1906	1907
Flensborg By	590	471	485	—	442	—	422
Flensborg Amt	364	286	367	—	267	—	326
(dets danske Del)							

	1912
Flensborg By	456
Flensborg Amt	282
(dets danske Del)	

*) se ovenfor ved Omvalget.

I Samklang hermed kan nævnes, at den tyske officielle Skolestatistik 1912—13 opregner 747 dansktalende Kommuneskolebørn i Flensborg.

— — —

Efter 1864 brast i Flensborg gamle Baand, der knyttede det til Kongeriget Danmark. I 1861 bestod den flensborgske Flaade af 115 Skibe, 1871 var der kun 51 Fartøjer tilbage, idet mange Skibe overførtes til Danmark for at sejle videre under Dannebrog. Købmænd og Arbejdere forlod Byen for at søge deres Næring i Danmark. Mange af de Unge udvandrede i Militæralderen.

Samtidig voksede Byen ved Indvandring sydfra. Der byggedes store Kaserne og senere en Marineskole, og det store Embedsapparat krævede mange Tilflyttere, endog fra den katolske Del af Tyskland. I 1864 var Byen uden Katolikker, i Aarens Løb byggedes baade en katolsk Kirke og et katolsk Sygehus — Vidnesbyrd om, at Flensborg var blevet en stor tysk Koloni. Fra 1860 til 1920 steg Byens Indbyggertal fra 20138 til 65019. Husum nær-

mede sig de 20000, Ekernførde 7000 og Slesvig 18000. Grossistbyen Flensborg, som havde hele Sønderjylland som Opland, kom mod Syd i svær Kamp mod Kiel. Værfterne i Flensborg trak mange danske Arbejdere til sig fra Nordslesvig, ligesaa Gasværket og de mange Fabriker.

Aandslivet bar i det væsentlige tysk Præg. Paa Kirkens Omraade oplevede Tyskheden Vækst flere Steder, særlig ved Opretelsen af Diakonissestiftelsen i Flensborg (1874), Missionsanstalten i Breklum (1877) og Præsteskolens i Krop (1873). I Forstanderne for de tre Institutioner, *Emil Wacker*, *Christian Jensen* og *Johannes Paulsen* fik Landskirken nogle dygtige og særprægede Personligheder, hvis Indflydelse sporedes viden om. Ved en kongelig Anordning flyttedes Generalsuperintendentens (Biskoppens) Bolig fra Slesvig til Kiel af administrative Hensyn. *Theodor Kaf-tans* Livsgerning viser, i hvor høj Grad Kirken var Statens Tjener.

Et folkeligt Liv som i Nordslesvig blev der aldrig Tale om i Sydslesvig. Men den tyske Kultur, der igennem Aarhundreder havde trængt sig mod Nord, fordi der ingen Kultur kom fra Danmark ned over den nuværende Grænse, sugede ikke blot de tyske Indvandrere, men ogsaa mange af Hjemstavnsbefolkningen til sig. Kunst, Literatur, Musik og Sang spillede en ikke ringe Rolle, ikke blot indenfor Overklassen, men ogsaa i andre Lag af Befolkningen.

Selv om det var det fælles Tyske, som gennem Skolen greb de unge Sind, var det ogsaa Hjemstavnsdigtere som *Theodor Storm* og *Wilhelm Lobsien* foruden de meget talrige holstenske Digtere som *Klaus Groth*, *Fr. Hebbel*, *Wilhelm Jensen*, *Gustav Frenssen*, *Timm Kröger*, *J. H. Fehrs*, *von Liliencron*, som fik mange Læsere.

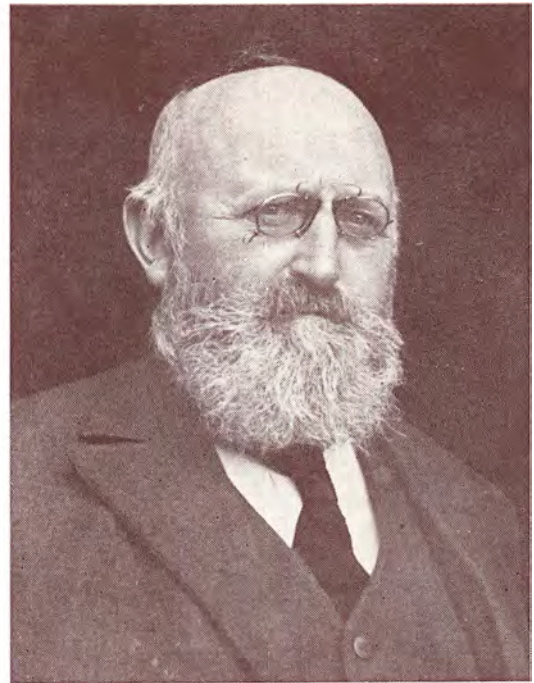
Naar hertil kommer de videnskabelige og populære Fremstillinger af Hjemstavns Historie, set med tysk Grundighed og Ensidighed, var det slet ikke let for en Sydslesviger at indaande hele den tyske Luft og samtidig savne og begære den danske Verden, som enten laa paa den anden Side af Kongeaaen eller først skulde

Den Lassenske Gaard i Strukstrup.

*Henrik Lassen og Hustru. Fotografiet optaget
paa H. Lassens 90. Aars Fødselsdag
den 21. September 1929.*

Peter Lassen.

Nord- og sydslesvigsk Ungdom besøger Danevirke i 1914. 2 af Gendarmene ses.

Maleren Carl Ludvig Jensens Fødehjem i Dedsbøl.

gaa igennem Oversættelsens mere eller mindre aandfortærende Proces. Og de kirkesøgende Sjæle, som blev mindre i Tal mange Steder, fandt ogsaa Prædikestole, hvorfra der ræktes Sjæleføde.

Af Malere, der stammer fra og virkede i Sydslesvig, kan nævnes *Karl Ludvig Jessen*, *M. Nissen* og *Emil Nolde*.

I Aarene før 1914 bredte Wandervogel-Bevægelsen sig ud over Landet, for de mere voksne Unge stod Sportsforeningerne aabne. Først i 1912 øjnede man fra dansk Side Faren, og *Andreas Grau* og *J. N. Jensen* begyndte en dansk Ungdomsforening i Flensborg med eget Blad („Samvirke“).

Det var væsentlig de Ældre, som ud over Landsdelen holdt fast ved det Danske, Sproget og Bogen. Hertil kom en Del vaagne Protestfolk, som ikke kunde forlige sig med det tyske Væsen, dets Magt og Pragt. —

En interessant Skildring af Forholdene i Angel har vi i *Henrik Lassens* Mindeblade. Hans Tid fra 21. September 1839 til 30. September 1934 omfatter hele dette Afsnit, og hans Iagttagelser har baade Selvoplevelsens og Eftertankens Præg. I Indledningen understreges hans Standpunkt, som gaar ud paa dette, at Angel er et gammelt dansk Land, men senere er blevet saa fortysket, at kun nogle ganske Enkelte har bevaret deres danske Sindelag, og at disse ikke vover at bekende det.

1871 uddøde det danske Sprog i Strukstrup Sogn, og skønt hans egen Familie altid var dansksindet, benyttede den kun det danske Sprog overfor saadanne, som ikke kunde tale Plattysk eller Højtysk. Fra sin Barndom mindes han, at ingen i Sognet tænkte paa en Adskillelse fra Danmark. Heller ingen tænkte, at plattysk Tale kunde være en Hindring for dansk Sindelag. En Ejendommelighed for Familien var, at Medlemmerne holdt meget af at læse og var nøje inde i Sønderjyllands Historie.

Efter at være blevet konfirmeret paa Dansk kom Lassen 1856 —57 et helt Aar paa Rødding Højskole. Fra han kom hjem igen

og indtil 1864 var alt i Ro, og ingen talte om Danskfjendtlighed, selvom der udensogns fra gjordes Forsøg paa at ophidse Gemytterne.

For Slesvig-Holstenerne blev 1864 og Inkorporationen en stor Skuffelse. Før havde de haft hele Tyskland paa deres Side, nu havde Prøjserne Magten. Den 24. Januar 1867 var han i Slesvig By og hørte Borgerne sige: „Nej, Prøjsere bliver vi aldrig“. Sit absolutte Slag fik Slesvigholstenismen efter Frankrigs Nederlag 1870—71 og det tyske Kejserdømmes Oprettelse.

Sit eget Standpunkt paa den Tid udtrykker han saaledes: „Her paa Gaarden mente vi jo i Begyndelsen, at det ikke vilde vare saa længe med det prøjsiske Herredømme. 3—4, højst 5 Aar, længere varer det vel ikke, tænkte jeg, og alligevel varede det 11 Gange 5 Aar for Nordslesvig, og for os, ja, derom er det ikke værd at sige noget nu. — Derpaa haabede jeg, at Englænderne ikke vilde give Prøjsen Lov til at udvikle sig til en stærk Sømagt, for netop dette lagde jo Grunden til Prøjsens maritime Vælde, og Prøjserne erobrede Kiel og Flensborg. Da Krigen brød ud i 1870, haabede jeg, at det kunde lykkes at komme tilbage til Danmark. Jeg vidste nok, at § 5 kun forpligtede Prøjsen til at lade afholde Folkeafstemning og give tilbage efter dens Afstemningsresultat, men alligevel nærrede jeg den faste Forventning om, at hele Slesvig skulde komme tilbage, dersom Prøjsen led Nederlag“.

Der gjordes ikke noget Arbejde for Danmark. Gustav Johansen blev ikke opstillet i Lassens Valgkreds, derimod Skorstensfejermester *Peschke* fra Slesvig i 1867. I Strukstrup fik han adskillige Stemmer. Men senere opgav man at opstille danske Kandidater dernede. Lassen opterede for Danmark for at undgaa prøjsisk Militærtjeneste. Havde han vidst, at det prøjsiske Herredømme skulde vare ved, havde han ikke gjort det, siger han, for han mistede jo derved alle politiske Rettigheder. Flere Gange blev han udvist, men fik som Regel Lov til at komme hjem paa midlertidige Ophold. I 1869 fik han Meddelelse om, at han ligesom andre, der havde op-

teret før 1. Marts samme Aar, rolig kunde blive hjemme uden at frygte for at blive udvist.

Efterhaanden blev Befolkningen mere og mere præget i prøjsisk Retning. De, som kom hjem fra den fransk-tyske Krig, følte nu, at de var blevne ægte Prøjsere, idet de havde medvirket til Prøjsernes Sejr. Og Børnene lærte i Historietimen, at Slesvig var et gammelt tysk Land, som engang kom under Danmark, men i 1864 blev befriet. Ogsaa den økonomiske Fremgang steg Folk til Hovedet. Ja, med Tiden blev nogle Altyskere, der hadede det Danske. „Det er jo dem, der er de førende, de andre følger med, og selvom de tænker anderledes, tør de ikke udtale det offentlig“.

Forbindelsen med Danmark vedligeholdtes ved enkelte Personer, som benyttede deres Ferier for at lære Sydslesvigerne og deres Forhold at kende. Blandt andre nævner han Sprogforskerne Kandidat *Jørgen Højer* og Magister *P. K. Thorsen* samt Folkesangeren *Morten Eskesen*, som kom hvert Aar indtil sin Død i 1913, og Gymnastikdirektør *N. H. Rasmussen*.

Sønnen, *Peter Lassen*, blev Elev baade paa Toftes Højskole paa „Aagaard“ ved Oversø og paa Dalum Landbrugsskole ved Odense. Sønnen *Oscar* var paa Dalum og Askov Folkehøjskoler. Ligeledes var Sønnen *August* paa sidstnævnte to Skoler.

Den første Verdenskrigs Udbrud i 1914 vakte en Del Begejstring især blandt de Yngre i Sognet. Den 6. August foretog Politiet fra Slesvig Husundersøgelse i Lassens Hjem, hvorpaa Lassen og Sønnen Peter førtes til Slesvig. Uden Forhør var de fængslet i 5 Dage. Derpaa førtes de under skarp Bevogtning gennem Gaderne og førtes hen i Amtsrettens Fængsel. Her var de i Forhør angaaende de forefundne danske og tyske Landkort. Hertil svarede *Henrik Lassen*: „Hele vor Forbrydelse bestaar i, at vi er vedblevet at være Danske, saaledes som vore Forfædre var det“. Efter 13 Dages Forløb løslodes de.

Krigen gik sin Gang — efter Aviserne at dømme straalende. Men Soldaterne, som kom hjem paa Orlov, fortalte noget andet,

og tilsidst kom Tysklands første Nederlag. Af Sognets unge Mænd var da 35 faldne.

Da Vaabenstilstanden sluttede den 11. November 1918, regnede Befolkningen med Sikkerhed med, at Slesvig nu vilde komme tilbage til Danmark. Ogsaa paa Lassens Gaard tænkte man sig ingen anden Mulighed og betragtede det som en Selvfølge, da Slesvig jo var gammelt dansk Jord. I Januar 1919 udtalte den tyske Skoleraad Dr. *Runkel*, at hele Slesvig vilde komme til Danmark, og den 24. Marts 1919 ved et Møde i Slesvig By begyndte han saaledes: „For sidste Gang samles vi nu til et slesvigholstensk Møde“. Dette viser, at denne Tanke var almindelig. Ikke saaledes at forstaa, at Dr. Runkel selv nærrede dette Ønske, tværtimod, han var selv fra Rhinlandet.

Mand og Mand imellem hørte man aldrig, at Folk havde noget imod en saadan Mulighed. Den Gang kunde man frit udtale det, man tænkte, og at man gerne vilde til Danmark, for der var ingen Risiko forbunden dermed: Alle regnede med, at Danmark vilde komme for at tage Landet tilbage.

Anderledes blev det, da der skulde være Afstemning. Folk vilde gerne til Danmark, men de vilde ikke stemme sig hjem. Efterhaanden udtalte Folk sig ikke mere saa uforbeholdent, for Freden var ikke sluttet, og ingen vidste, hvorledes det kunde gaa. Tidligere havde jo ingen regnet med at kunne komme bort fra Prøjsen, som de da havde holdt sig til, og nu vilde de ikke gerne stemme imod sig selv, selvom det kunde lykkes at komme til Danmark, hvad de heller ikke havde noget imod. Helst saa de, at Danmark uden at spørge tog Landet tilbage, og dersom Danmark havde gjort dette, vilde man efter Lassens Mening ingen Vanskeligheder have faaet med den indfødte Befolkning. I Stedet for lod man dem foretage en Afstemning og nægtede hele den egentlige Del af Landet Retten til Afstemning, kun den lille Strimmel af Sydslesvig, som man kaldte 2. Zone, kunde afgive sin Stemme.

Med Sindsro nævner Lassen, at en hel Del Danskere var saa

FC Jensenen paa Hølløse bld.

En Bærsten, C. L. h.

S E L K M Ø L L E

ved Danevirke.

h. Jensen & C. L. h.

ivrige for at klargøre, at naar nogle Sydslesvigere vilde til Danmark, saa var det kun af økonomiske Grunde. Naar Ingen kendte noget som helst til Danmark, og naar tyske Aviser søgte at slaa paa det økonomiske, om hvor daarligt det stod til deroppe, saa maatte man ogsaa fra dansk Side for at rette og protestere anvende økonomiske Synspunkter. Med Iver læste man Flyvebladet „Unser Land“, redigeret af *Holger Andersen* og *Tage Jessen*.

I Afstemningstiden herskede der ingen særlig Uro eller Bevægelse i Angel. „Folk her tager alt det som kommer som noget uafvendeligt. Men efter Afstemningen den 14. Marts 1920 blev det anderledes. Aldrig havde de kendt saa megen Ufordragelighed, politisk set. Tyskerne troede, at Danskerne vilde finde sig i alt. Skønt man kan sige, det er haabløst, og at der ikke bestaar nogen Udsigt til at komme til Danmark, og skønt Tyskerne prøver paa at hindre alt dansk Arbejde, arbejdes der henede for Danskheden. Herom vidner ogsaa den Række Gravsten over Lassens Familie paa Strukstrup Kirkegaard med de danske Indskrifter „Tro til Døden“. —

For at vise, hvilken Smaalighed der kunde udvises fra Myndighederne inden 1. Verdenskrig, skal fortælles om en Cykletur, som 2—300 unge Mænd og Piger under Ungdomsføreren *Andreas Graus* Ledelse vilde foretage til de minderige Egne mellem Flensborg og Danevirke Kristi Himmelfartsdag 1914.

Da de Unge havde tænkt sig at mindes 1864 ved et stilfærdigt Besøg paa Slagmarkerne og ved de Faldnes Grave, blev de ikke saa lidet overrasket ved at se, at der var udkommanderet en meget stor Gendarmstyrke — til Hest og paa Cykle. Cyklisterne kommanderedes straks til at dele sig i Hold paa 10 og maatte hele Vejen holde passende Mellemlum.

Man kom til Mindesmærkerne ved Sankelmark og vilde, som naturligt er, gaa ned til det danske Mindesmærke ved Søen, men nej, der kunde ikke gives Tilladelse til, at Lederen gav en kort Forklaring eller talte, langt mindre at man maatte synge.

Tavs kørte hele Skaren i en uendelig lang Række forbi Isted, Lyrskov Hede, gennem Slesvig, forbi Gottorp Slot og Haddeby, ud til Halvkredsvolden ved Haddeby Nor. Herpaa trak man saa Cyklerne langs Danevirke ud til Valdemarsmuren. Prøvede nogle at standse undervejs, lød det: „Fremad! Der maa ikke samles Opløb!“ Da Deltagerne kørte hjem med Toget, tog de med sig Indtrykket af et vilkaarligt Politiregimente, af Naalestikpolitik. Kort Tid efter foretog en Del af de Unge en Tur til Danmark, hvor de var Genstand for megen Gæstfrihed og Elskværdighed.

Men denne Episode var ikke den eneste. Aaret i Forvejen forbød man Sydpolens norske Opdager, *Roald Amundsen*, at holde Foredrag paa sit Modersmaal (efter at have holdt et Foredrag paa Tysk Aftenen i Forvejen) i Flensborg. Imidlertid vakte dette Forbud et saa stærkt Røre ogsaa i tyske Kredse, at den prøjsiske Indenrigsminister maatte gribe ind og give Regeringspræsidenten Ordre til at tillade det norske Foredrag. Denne Indrømmelse bragte dog de yderliggaaende Tyskere saaledes i Harnisk, at de kort efter samledes i „Bellevue“ og „Colosseum“ i Flensborg, hvor de førte det voldsomste Sprog mod Danskerne og jog Referenterne fra „Flensborg Avis“ bort.

Paa det danske Aarsmøde i Brede 7. og 8. Juni 1913 oplystes, at der til Læsestuen i Flensborg fra Sprogforeningen var udsendt 233 Bøger (Tønder 260). Skoleforeningen havde i 1912 ydet Hjælp til Højskoleophold for 13 i Flensborg Amt (6 i 1911), og Vælgerforeningens Medlemstal i Flensborg Amt var 209 (185 Mænd og 24 Kvinder).

Ved Krigsudbruddet 1914 fandtes i Flensborg og Omegn følgende danske Foreninger og Sammenslutninger: Borgerforeningen, Foredragsforeningen for Flensborg, „Ydun“, Flensborg Sygeplejeforening, St. Knuds Gilde, Vaabenbrødrene i Flensborg, Kirkeligt Samfund for Flensborg, Flensborg Avis, Spare- og Laanekassen for Flensborg og Omegn, Landboforeningen for Flensborg og

Omegn, Foredragsforeningen for Flensborg og Omegn samt Ungdomsforeningen for Flensborg og Omegn.

Den første Verdenskrigs Udbrud 31. Juli 1914 bevirkede bl. a. 3 Ting: En vældig Krigsbegejstring blandt de tysksindede Sydslesvigere, en almindelig Indkaldelse til Militærtjenesten af baade Dansksindede og Tysksindede og Arrestation af de fremtrædende Danske i Flensborg. De sidste sad indespærrede i Styrmandsskolen sammen med danske Ledere fra Nordslesvig. Ud over Flensborgerne og de allerede omtalte Mænd fra Strukstrup synes der ikke at være bleven fængslet Danske i Sydslesvig.

Hvor taabelig denne Fængsling var, fremgaar af, at den rige og ansete Grosserer *Lorenz Poulsen* blev indespærret, fordi han havde forbudt sine Lejere at flage, og fordi han havde besøgt de danske Civilfanger, medens de sad i Gymnasiabygningen, og bragt dem Cigarer. Hans Hustru og Pige kom hver Morgen og gjorde rent i hans Stue, hyggede om Fangerne og bragte dem Eftermiddagskaffe. Den 5. September løslodes Redaktørerne *Ernst Christensen*, *L. P. Christensen* og *Andreas Grau* samt Bogholder *Vrang* ved Flensborg Avis. Generalagent *Hans Petersen* var bleven løsladt den 19. August.

En af dem, som straks blev indkaldt, var Journalist *J. N. Jensen*, hvis Deling tilbragte nogle Dage med travle Forberedelser og Ophold blandt Bønderne i en Landsby i Nærheden af Rendsborg. Han skriver herom: „Ængstelse for dem, der alt var draget i Felten, mærkedes der ikke meget til. Begejstring over det hele. Der blev drukket mangt et Bæger og faldt mangt et dristigt Ord. Men havde Stemningen faaet Afløb, saa var det morsomt at lægge Mærke til, at den gamle Forbindelse med Danmark saa langt fra var gaaet i Glemme. Det kunde hænde, at en af Bønderne henvendt til os Danske kunde ytre: „Skulde Tyskland gaa hen og tabe, ja, saa bliver vi Danske igen“.

I fire Aar arbejdede Krigsmaskinen og spredte Ødelæggelse og

Gru viden om, medens Sulten og Nøden sneg sig ind i Hjemmene, især i Byerne. Saa stod den stille — Tyskland var slaaet.

Den 8. Januar, 12. Februar og 27. September 1918 opstillede Præsident *Wilson* 14 Punkter som Grundlaget for Fredsforhandlingerne mellem Ententen og Tyskland. Heri anerkendtes Folkenes Ret til selv at bestemme over deres Skæbne, men Sønderjylland var ikke nævnt.

Allerede den 3. Oktober antog Tyskland *Wilson*s Fredsprogram, og den 10. Oktober meddelte Sønderjydernes Rigsdagsmand *H. P. Hanssen* fra Berlin de danske Folketingsmænd *J. C. Christensen* og *N. Neergaard*: „Vi vil søge at gennemføre Spørgsmaalets Løsning paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret, i Overensstemmelse med de Grundsætninger, som *Wilson* har opstillet, og med Rigskanslerens Ord om, at der skal afsluttes en retfærdig Fred“. Den 23. Oktober krævede han i den tyske Rigsdag Opfyldelsen af § 5 i Pragfreden. Samme Dag vedtog den danske Rigsdag, at det sønderjydske Spørgsmaal skulde løses nationalt i Overensstemmelse med Selvbestemmelsesretten. Den følgende Dag udtalte Statssekretær *Dr. Solf* den tyske Regerings Beredvillighed dertil.

Den 12. Oktober afholdt den nordslesvigske Vælgerforening Bestyrelses- og Tilsynsraadmøde i Flensborg. Efter at *H. P. Hanssen* havde givet en Oversigt over den politiske Situation, fulgte en kort Drøftelse af Grænsespørgsmaalet, som efter *H. P. Hanssens* trykte Redegørelse „gav glædelig Enighed om Flensborglinien. Kun *P. Tønder*, som altid havde staaet paa § 5, krævede nu Ejdergrænsen uden Afstemning, mens *Lorenz Poulsen* talte varmt for Flensborg, men indrømmede, at en Grænse lige nord for Flensborg var mulig, men en Grænse lige syd for umulig“.

Som Protest imod *Dr. Solfs* Udtalelse og de danske Sønderjydernes Arbejde paa en kommende Afstemning dannedes den 25. Oktober „Det tyske Udvalg for Hertugdømmet Slesvig“, sammensat

af alle tyske Partier og med Formaalet at varetage den tyske Befolknings Interesser i Anledning af Fredsslutningen. Den 31. Oktober udsendte det fra et Møde i Flensborg følgende Opraab:

„Slesvigske Landsmænd!

I en haard og trang Tid henvender vi Tillidsmænd af alle tyske Partier i Hertugdømmet Slesvig os til Eder!

Vor Regering bestræber sig for efter en haard og blodig Kamp at forskaffe vort Fædreland Freden, en Retsfred, der skal blive af Varighed. For at opnaa dette høje Maal har Regeringen alle Tyskeres fulde Tillid nødvendig. Vi vil uindskrænket yde den. Ogsaa vi er Venner af Nationernes Selvbestemmelsesret, men der kan ikke herske nogen Tvivl om, at det overvejende Flertal i det gamle Hertugdømme Slesvig aldrig frivilligt vil give Afkald paa Tilhørsforholdet til det tyske Fædreland.

Men ligesom den af Rigsregeringen attraaede Retsfred ikke skal give nogen Anledning til fremtidig Strid imellem Folkene, saaledes kræver ogsaa vi, at nu alt maa ske for ogsaa hos os at hidføre en varig Fred i det indre paa Grundlag af alle Indbyggerses Ligeberettigelse paa politisk, økonomisk og kulturelt Omraade. Vi forlanger den samme Frihed for det danske Sprog i Nordslesvig som for det tyske, det plattyske og det frisiske Sprog. Vi er besluttede paa overfor rette Vedkommende med Eftertryk at hævde fri Brug af det danske Sprog i Kirke, Skole, ved Forsamlinger og for Retten.

Vi har den sikre Tillid, at vor Hjemstavn vil være beskaaret en lykkelig Fremtid i varig nær Forbindelse med det tyske Fædreland.“

Ogsaa fra anden Side fremkom tyske Resolutioner, som talte imod Folkeafstemning og Afstaaelse af Dele af Sønderjylland. Bl. a. vedtog Flensborg Byraad den 7. November en Resolution, hvori der protesteres imod Nordslesvigs Adskillelse fra Byen Flensborg. Den 12. November tiltraadtes Resolutionen af samtlige Byens Embedsmænd.

Den 9. November sendte *H. P. Hanssen* et Kurérbrev til Vælgerforeningens Formand, Peter Grau, hvori det hedder: „Afgørelsens Time er nu nær, og vi maa tage klart Standpunkt til Grænsespørgsmaalet Det gør ondt at prisgive Flensborg, men vi maa se ædrueligt paa Forholdene. Gustav Johannsen, som kendte Byen nøje, havde allerede prisgivet den i 1896, da jeg blev hans Kollega

i Landdagen. Vi maa regne med de faktiske Forhold: At Danskheden i Flensborg repræsenteres af en fra Nordslesvig indvandret Koloni, at den danske Rigsdag og den danske Regering ikke af Hensyn til Landets Fremtid tør tage imod en sydligere Grænse, at vi ikke faar mere Tyskhed med ind i Danmark, end vi kan opsuge i en overskuelig Fremtid, og fremfor alt vogte os nøje for i denne afgørende Stund at stille os i Modstrid med Tidens stærke Løsen, retfærdige Grænsereguleringer i Overensstemmelse med Folkenes Selvbestemmelsesret. Jeg tror, at vi kan opnaa denne Grænse og at ingen sydligere Grænse — selvfølgelig bortset fra enkelte Landsbyer — vil kunne give os en tryk national Fremtid“.

H. P. Hanssens Syn deltes paa det Tidspunkt af de to Landdagsmænd *Nis Nissen* og *Kloppenborg-Skrumsager*. Sidstnævnte skriver i „Slesvig delt“ (Side 13): „Det var jo selvfølgelig, at det mest uangribelige var, om der stemtes i hver Kommune over det hele gamle Land til Ejderen, hvorefter de allierede Magter saa kunde drage en Linie, som de fandt retfærdig. N. Nissen var af den Opfattelse, at ved en saadan Afstemning vilde vi faa det hele: Han havde været en Tid i Rendsborg og havde modtaget dette Indtryk. Hanssen var ogsaa imod den, da der jo vilde hæve sig Røster imod Landets Deling, og vor Indstilling i Nordslesvig kunde da blive farlig, da der rimeligvis i hele Landet vilde falde flere tyske end danske Stemmer“. I Samklang dermed skrev han i sin Betænkning den 10. November: „Den Linie, vi tænker os at være den rigtigste, tænker vi draget Syd om Als ind mod Flensborg Fjord, fra Kobbermøllebugten vestpaa over Padborg som Grænsestation, syd om Frøslev, til Skelbækkens Udspring, herfra følgende Bækken og Vidaaen til denne drejer imod Nord, derfra gaaende vest til Havet og Nord for Øen Sild. Vi ved, at alle ikke er tilfredse med denne Grænse. En Del vil have den historiske Grænse ved Ejderen. Dertil maa siges, at det aldeles ikke kan lade sig gøre, naar nu Løsenet er, at Grænsen skal drages efter Folkenes Selvbestemmelsesret. De siger jo, at Sydslesvigernes Flertal nu ogsaa vil tilbage til Dan-

mark. Vi har hørt mange paalidelige Folk med gode Forbindelser i Sydslesvig fortælle derom. Men ligeledes har vi hørt Tyskere, som har rejst i Nørrejylland, fortælle, at Jyderne før Krigen var saa glade ved de tyske Flæskepriser, at de ønskede sig til Tyskland. Sligt kan man ikke bygge paa. Saadanne Udtalelser fremgaar tit af tarvelig Høflighed, og i Handelen tit for at hæve Konjunkturerne. Det, vi sikkert ved, er at Syd for den her afgivne Linje er der, Flensborg undtaget, kun afgivet faa danske Stemmer. Derfor maa vi holde tilbage paa vor Tilbøjelighed til at gaa længere sydpaa. Saa retfærdig kan ingen Grænse drages, at hver Mand kommer derhen, hvor han ønsker. Men naar vi gør det, vil det, der bliver tilbage, til Dels kunne ordnes ved Omflytning“.

Den 12. November offentliggjorde den danske Presse i Sønderjylland et Oraab fra 283 danske Organisationer, hvoriblandt de sidstnævnte 17 fra Flensborg Amt, til den tyske Regering med Opfordring til ved den forestaaende Fredsslutning at løse det nordslesvigske Spørgsmaal paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret. *Andr. Grau* har udtalt, at Arbejdet for at tilvejebringe Tilslutning fra de flensborgske Institutioner var gaaet meget let: „Stemningen for en Tilslutning til Danmark steg i en lige, stærk og opadgaaende Linje i de Dage“.

Den næste Dag rejste Advokat *Chr. Ravn* Grænsespørgsmaalet i Flensborg ved at lade indrykke i „Flensborg Avis“ og „Flensburger Annoncenblatt“ en Henvendelse til Magistraten, idet han fremhævede, at den Afstemning, der utvivlsomt vilde blive foretaget i Nordslesvig paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret, sikkert vilde føre Grænsen lige ind paa Flensborg By. Han paaviste, hvor skæbnesvangert det vilde blive for Byen i økonomisk Henseende, om den blev berøvet sit nordlige Opland. „Efter min Mening“, hedder det, „kan Flensborg derfor ikke gøre noget bedre end ufortøvet sætte alle Hjul i Bevægelse, for at Flensborg ikke bliver skilt fra Nordslesvig, men sammen med Nordslevig kommer til Danmark. Det bedste og mest retfærdige vilde være, om Fredskongressen be-

Andreas Grau. Foto Ellfeldt.

Peter Grau. Foto ca. 1900.

Advokat Ravn.

Red. Ernst Christiansen.

stemte, at hele Hertugdømmet Slesvig skulde stemme. Saa vilde den nye Grænse, bedst svarende til og tillempet efter Folkeviljen, opstaa der, hvor i Sogne eller endnu mindre Valgdistrikter Stemme-flertallet for Tyskland (Prøjsen, Holsten) begynder. Dette vilde sikkert være den bedste Løsning for Flensborg, thi saa vidt jeg kender Folkestemningen, vilde Grænsen saa komme temmelig langt Syd for Flensborg.“

Den 6. November var Revolutionen fuldbyrdet i Flensborg, efter at Marinen i Mørvig var bleven opløst Dagen i Forvejen. Nu bredte Bevægelsen i Flensborg sig hastigt. Foreløbig søgte Danskerne at skaffe Medarbejdere. Mandag den 11. November holdtes det sidste Mandagsmøde paa Sommers Hotel. Der var til dette ikke blot mødt de sædvanlige Deltagere, men fire Mænd fra Angel, deriblandt Lassen fra Strukstrup. Ialt var der 20 Personer til Stede. Ved Mødet oplæstes det Grænseforslag, som blev vedtaget den 17. November i Aabenraa, og desuden H. P. Hanssens og Klop-penborg-Skrumsagers Motiveringer deraf. *Andreas Grau* refererer: „Virkningen var frygtelig. Jeg mindes ikke senere, da der saavist kom nok af Skuffelser, at have set en saadan Bestyrtelse, som under Oplæsningen af disse to Motiveringer af Forslaget. Flensborg og Omegn var kun nævnt som noget, man maatte give Afkald paa uden videre, de var end ikke taget med ind under Afstemningsom-raadet. De var opgivet uden Kamp, ofrede uden saa meget som et Forsøg paa at bjerge dem.“ — Følelsen af at være forladt af Lands-mænd var saa stærk, at Mødet opløstes, uden at der blev for-handlet videre den Dag.

Det første Møde efter Krigen afholdtes i Borgerforeningen den 15. November, og skønt der kun var indvarslet til det underhaanden, var der god Tilslutning. Der vedtoges følgende Resolution: „250 Mænd og Kvinder fra Flensborg By retter herved en Hen-vendelse til den nordslesvigske Vælgerforening i sikker Forventning om, at dens Beslutning angaaende Grænsespørgsmaalet bliver af en saadan Art, at ingen Del eller Dele af vort Folk paa For-

haand afskæres fra at udøve Selvbestemmelsesretten. Vi kræver paa Tusinder af Flensborgeres Vegne, at deltage i en Folkeafstemning og venter, at den nordslesvigske Vælgerforening over for Offentligheden vil støtte og anerkende denne vor selvfølgelige Ret.“

2 Dage forinden, den 13. November, havde „Flensborg Avis“ bragt en Artikel af Angelboen, *P. Lassen*, Strukstrup, som opfattede Nationalitetsprincippet paa en anden Maade end som et Resultat af en Afstemning, nemlig en Ordning efter Afstamningen. For ham var der ingen Tvivl om, at Sønderjylland var et udeleligt Hele, fordi næsten hele den deri boende Befolkning var af samme Rod, dansk. Den sønderjydske Nationalitet var dansk, fordi den er afhængig af Afstamningen og ikke af det tilfældige og momentane Sindelag. „Den Slesviger, der, ligegyldig af hvilken Grund, er bleven og nu staar som tysksindet, er derved ikke bleven af tysk Nationalitet og kommen til at tilhøre denne. Hans Nationalitet er vedblivende dansk, skriver han i „Angelbominder“ (Side 32). Derfor hævdede han i Artiklen: „En Afstemning har at foregaa i hele Slesvig under eet. Stemmeberettiget er Enhver, der kan eftervise, at han eller hans Forældre førend 1864 som hjemstavnsberettiget har boet i det daværende danske Hertugdømme Slesvig, enten de bor der endnu eller hvilket som helst andet Steds i Verden.“

Sammen med en anden Angelbo, Mejeribestyrer *Madsen* fra Ryge, rejste han den 16. November til Aabenraa, hvor Vælgerforeningen den næste Dag skulde have sit afgørende Møde. Foruden dem havde en Række Mellemslesvigere indfundet sig.

Den 16. November om Morgenen modtog *H. P. Hanssen* en Deputation, bestaaende af Advokat *Ravn*, Grosserer *J. C. Paulsen* og Redaktør *Andreas Grau* fra Flensborg, Gaardejer *P. Budach* fra Hornskov og Vælgerforeningens Næstformand, Gaardejer *P. Grau*, Pøl, som krævede, at Afstemningen skulde foretages distriktsvis i hele Sønderjylland. Ved Mødet i Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad krævede Gaardejer *N. J. Gotthardsen* Afstemning kommunevis til Danevirke, og Advokat *Johannes Ander-*

sen, Haderslev, forlangte at Vælgerforeningen aabent skulde tage Standpunkt til Mellemslesvigs Ret. *P. Grau* udtalte: „Det vilde være en Skandale af Rang, en Skamplet vi aldrig kunde vaske af, hvis vi ikke undte vore Landsmænd i Mellemslesvig den Selvbestemmelsesret, vi kræver for os selv.“

Den næste Dags Formiddag vedtoges en Resolution, hvoraf Punkt 1 kom til at lyde saaledes: Vi ønsker det nordslesvigske Spørgsmaal løst paa den Maade, at Nordslesvig opfattes som en Helhed, hvis Befolkningen ved at stemme Ja eller Nej tilkendegiver, om den vil genforenes med Danmark eller ej. Punkt 5 fik følgende Ordlyd: „Vi betragter det som en Selvfølge, at tilstødende Distrikter i Mellemslesvig, som rejser Kravet, har Ret til ved en særskilt Afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme tilbage til Danmark.“

Som Følge heraf oprettede de Danske i Flensborg den 18. November „Det mellemslesvigske Udvalg“ for at forberede Afstemningsarbejdet. Til Formand valgtes Grosserer *J. C. Paulsen*. Sjælen i Arbejdet blev Redaktør *Ernst Christiansen*, der kort efter vendte hjem fra Krigstjenesten. Ud over Sydslesvig forsøgte man at afholde en Række Møder, men disse umuliggjordes baade af tyske Bander og Myndighederne. Da Flensborgerne saaledes mødte op i Colosseum, var Bygningen i Forvejen fuldt besat af de tyske Matroser. Den 22. November vedtoges følgende Petition i Ellund: „Vi har ikke glemt, hvor lykkeligt vi engang levede sammen med det danske Folk, som er vort. Som vore Landsmænd nordfor os, imødeser vi med Længsel Genforeningens Dag. I den højtidelige Stund, da det danske Folks Fremtidsgrænse skal sættes, erklærer 100 Mænd og Kvinder fra Hanved Sogn, samlede til Møde i Ellund, at vi ønsker at komme ind under det nye Danmark..... Vi henvender os hermed til den danske Regering og Rigsdag, som Udtryk for det danske Folk, med Bøn om ikke at lukke os ude, naar et Flerstal ønsker at indlemmes i Danmark.“

Der herskede overalt en fuldkommen Uvidenhed med Hensyn til

Forholdene i Danmark, idet man i Almindelighed endnu levede i Forestillingerne om 1850'ernes Danmark baade i økonomisk og aandelig Henseende. For at der kunde blive Tale om en fri Afstemning, maatte der et systematisk Oplysningsarbejde i Gang, foruden at det lovløse Terrorvælde maatte slaas ned.

Som Repræsentant for Mellemslesvigsk Udvalg tilstillede *Andreas Grau* den 17. December den danske Regering en Petition med 4277 Underskrifter, deraf 3401 fra Flensborg og 876 fra mellemslesvigske Sogne. Heri hedder det: „I Henhold til Wilsons Program om Folkenes Selvbestemmelsesret, der er antaget af den tyske Regering som Fredsgrundlag, kræver vi undertegnede Mænd og Kvinder over 20 Aar fra Mellemslesvig, at der ved fri Afstemning gives os Lejlighed til at tilkendegive, om vi ønsker at genforenes med Danmark, saaledes at Afstemningen efter nærmere fastsatte Regler foretages distriktsvis indenfor de af os beboede Omraader. Som Danmark har taget sig af Nordslesvigs Sag, beder vi det ogsaa varetage vore Interesser overfor Fredskonferencen og virke for, at vi kan faa Lejlighed til at udøve Selvbestemmelsesretten.“

Til Støtte for Mellemslesvigerne vedtog Vælgerforeningen i Aabenraa den 30. December følgende Resolution: „Vi nedlægger en skarp Protest imod, at man fra de tyske Magthaveres Side i Mellemslesvig søger at hindre den derværende danske Befolkning i gennem fri Udøvelse af Forsamlings- og Petitionsretten at skabe Grundlaget for en fri Afstemning. Vi fastslaar, at gennem ovennævnte Fremgangsmaade fra tysk Side er Selvbestemmelsesretten foreløbig gjort illusorisk for det danske Mellemslesvigs Vedkommende. Vi henstiller til den danske Regering, naar den varetager vore Interesser ved Fredskonferencen, at gøre opmærksom paa, at den danske Befolkning i Mellemslesvig under disse Forhold ikke kan haabe paa at opnaa sin nationale Ret ved en Afstemning.“ Derimod modsatte *H. P. Hanssen* sig, at man anmodede de Allierede om at besætte Landet. Uden at vinde stort, sagde han, vilde man til ingen Nytte støde Tyskerne.

Udsigt over Slesvig. Tegning af Th. Andresen, Flensborg.

Derudover besluttedes fra dansk Side at afholde store Møder i Danmark, og 21.—22. Januar 1919 rettede fremtrædende navngivne danske Flensborgere en Henvendelse „Til det danske Folk“. Ved Affattelsen tilpassede de 2 Strømninger indenfor den sydslesvigske Bevægelse, Danevirke-Standpunktet, repræsenteret af Redaktør *Ernst Christiansen*, og Flensborg-Standpunktet, repræsenteret af Redaktør *Svensson*, sig efter hinanden til Fordel for sidstnævnte.

Men da der i de Allieredes Fredsbetingelser, som den 7. Maj overaktes til de tyske Delegerede i Versailles, indeholdtes foruden Bestemmelsen om Afstemning i 1. Zone (Nordslesvig) og 2. Zone (Mellemslesvig) tillige en saadan i en 3. Zone (Sydslesvig til Linien Danevirke-Tørning), opstod der et helt nyt Moment i Grænseskampen. Imidlertid gled Afstemningen i 3. Zone ud af Fredstraktaten igen i Midten af Juni. Samtidig skete der der beklagelige, at ogsaa Bestemmelsen om Rømning af 3. Zone for prøjsisk Militær og overordnede Myndigheder bortfaldt.

„Ved at gennemgaa de enkelte Begivenheder ses det nu bag efter med stor Tydelighed, hvorledes Bortfaldet af Afstemningen i og Rømningen af 3. Zone blev et skæbnesvangert Vendepunkt. Indtil den Tid tysk Modfaldenhed, dansk forjættende Fremgang i By og paa Land. Anden Zone var saa godt som opgivet af Tyskerne. Saa vendtes Bladet. Tyskerne blev kæphøje. Alle deres Kræfter sydfra kastede sig over 2. Zone, endog i 1. Zone rejste de Hovedet igen..... De af mange Maaneders Slid og oprivende Omskiftelser mærkede Kræfter spændtes til det yderste, men de naaede altsaa ikke mere, end Tallene fra den 14. Marts udviser“! skriver Redaktør *Ernst Christiansen senere*.

Tallene for Afstemningen i 2. Zone 14. Marts 1920.

I Parentes opføres Folketallet for 1910.

Flensborg	(60922)	8944 danske,	27081 tyske	(1350 d., 7695 t. tilrejs.)
Padborg		2 „	21 „	

Krusaa		3 danske,	15 tyske
Kobbermølle	(398)	73 "	153 "
Nyhus	(348)	50 "	123 "
Hanved Sogn	(3908)	582 "	1419 "
Valsbøl Sogn	(549)	90 "	313 "
N. Haksted Sogn	(1260)	77 "	733 "
Vi Sogn	(1290)	75 "	760 "
Oversø Sogn	(1515)	148 "	788 "
Adelby Sogn	(1336)	107 "	615 "
Lyksborg Sogn	(1638)	95 "	820 "
Munkbrarup Sogn	(1633)	100 "	900 "
Hjoldelund og Fjolde S.	(924)	75 "	672 "
Medelby Sogn	(1302)	181 "	549 "
Ladelund Sogn	(822)	142 "	459 "
S. Løgum Sogn	(886)	85 "	480 "
Humtrup Sogn	(536)	72 "	253 "
Brarup Sogn	(714)	51 "	357 "
Karlum Sogn	(445)	32 "	254 "
Klægsbøl Sogn	(747)	52 "	455 "
Læk Sogn	(3030)	241 "	1845 "
Enge Sogn	(983)	47 "	612 "
Stedesand Sogn	(563)	4 "	398 "
Aventoft Sogn	(482)	50 "	271 "
Rødenæs Sogn	(488)	45 "	250 "
Nykirke Sogn	(845)	31 "	504 "
Klangsbøl Sogn	(248)	0 "	153 "
Horsbøl Sogn	(413)	12 "	240 "
Embsbøl Sogn	(792)	14 "	512 "
Nibøl Sogn	(2038)	49 "	1302 "
Risum Sogn	(813)	6 "	557 "
Dedsbøl Sogn	(317)	12 "	430 "
Lindholm Sogn	(1049)	19 "	730 "
Dagebøl Sogn	(515)	12 "	338 "
Galmsbøl Sogn	(643)	8 "	392 "
Faretoft Sogn	(766)	5 "	528 "
Morsum Sogn	(473)	87 "	267 "
Vesterland Sogn	(2455)	132 "	1217 "
Keitum Sogn	(1833)	130 "	1188 "
List Sogn	(126)	7 "	44 "
St. Johannes (Føhr)	(1722)	289 "	662 "
St. Nicolai Sogn	(2648)	251 "	1113 "
St. Laurentii Sogn	(1163)	219 "	440 "
Amrum Sogn	(973)	81 "	483 "

Ialt var der 12800 Stemmer for Danmark og 51724 for Tyskland, deraf i Flensborg henholdsvis 8944 og 27081.

Med disse Afstemningsresultater var Afgørelsen falden: Melleslesvig skulde sammen med det egentlige Sydslesvig forblive under Tyskland.

Holsteneren *Jonas*, som i 1868 købte Jes Thaysens Gaard i Harreslev (120 Tønder Land) for 45000 Mark, har i sine utrykte Optegnelser givet et jævnt og anskueligt Billede over Forholdene i Sydslesvig i den omhandlede Periode:

Min Formand paa Gaarden og hans Familie var rare og gode Mennesker, som jeg stod i et Tillidsforhold til. Gennem 30—40 Aar har vi været Naboer, og aldrig er vort Venskab blevet forstyrret. Jeg fremhæver dette, fordi den Gang alle var dansksindede, ogsaa Thaysen var meget dansk og altid virksom som Agitator. —

21. Juli 1919: Efter at Freden er undertegnet, kommer der jo alle Haande fra Udlandet, og dermed er det vel snart Slut med Hungertilværelsen. Nu staar vi vel snart overfor Afgørelsen, om vi bliver Tyske eller Danske. Nordslesvig er vel temmelig sikkert tabt for os. Harreslev hører til 2. Zone, og det vil vel komme til en haard Kamp. Men det er ikke sikkert, at vi bliver ved Tyskland.

Her kan intet faas, og hvis man kan faa noget, er det til enorme Priser: 1 Æg koster 1,40 Mark, 1 Pund Kød 6 Mark, 1 Pund Smør 16 Mark og 1 Liter Mælk 1,25 Mark.

Vor Ejendom har vi solgt for 200.000 Mark, en Pris, som jeg aldrig havde drømt om at faa. Desværre staar Marken jo i ringe Kurs.

Vi staar nu foran Afstemningen. 1. Zone er færdig, og Nordslesvig er blevet dansk med stor Stemme flerhed. 2. Zone skal stemme den 14. Marts. Saa skal vor Skæbne afgøres. Hvordan den bliver, ved ingen. Hvis det gaar reelt til, antager man i Almindelighed, at vi Tyskere vil faa de fleste Stemmer. Men om Fjenderne ikke alligevel siger: »I bliver Danske«, hvem kan have en Mening derom? Fjenderne gør jo med os, hvad de vil, vi er jo fuldstændig magtesløse. Her hersker en skrækkelig Dyrtdid: en god Hest koster 20.000 Mark, en Ko 5—6.000 Mark. —

Og alligevel danser og springer Ungdommen hele Natten, og de gamle morer sig ogsaa. Papirsedler er der nok af, de er omtrent værdiløse. 100 Mark er 7 danske Kroner værd. Her agiteres forskrækkeligt, Danske og Tyske er lige gale. Nu er der kun 7 Dage til Afstemningen. Bliver vi Danske, maa vi to gamle vist forlade Harreslev, for saa kan vi ikke leve for 4—500 Kroner om Aaret, som vor Aarsindtægt paa 6—7.000 Mark er værd. —

17. Marts 1920: Afstemningen er overstaaet. Over Sejren hersker der en Jubel, som jeg aldrig har kendt Mage til. Klokkerne 12 om Aftenen blev der ringet med alle Kirkeklokkerne, og Vinduerne klirrede paa Grund af al den Sang og Larm »Einfach grossartig.«

Morgenen efter Afstemningen kørte alle Danskerne af Sted i deres Biler, den ene efter den anden, som var komne fra Danmark.

Selve Afstemningsforløbet med aabenlyse Overgreb viste med al tydelig Klarhed, at de skønne Løfter fra November 1918 om de danske Sydslesvigeres politiske, økonomiske og kulturelle Frihed ikke vilde blive holdt.

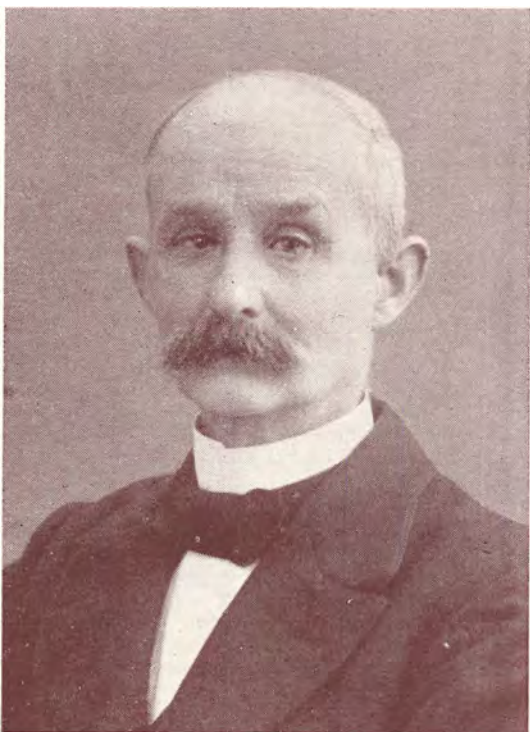

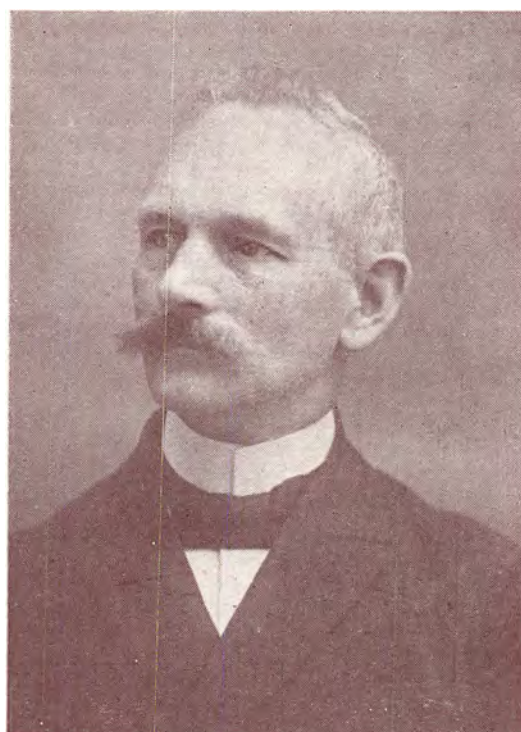
Gadebillede fra Flensborg — fotograferet paa Afstemningsdagen 1920.

Dansk Aarsmøde i Flensborg.

P. Budach, Hornskov. Fmd. for »Den slesvigske Forening«s Afdeling for Flensborg Amts Landdistrikter. Foto H. Wilms, Flensborg.

L. K. Lausten. Fmd. for Flensborg Afdelingen 1922—1930. Foto A. Juul, Flensborg.

G. Chr. Mahler. Nuværende Fmd. for Sydslesvigske Forening for Flensborg Amts Landdistrikter. Foto S. Gjørding, København.

Tage Jessen, Fmd. for Flensborg Afdelingen 1930—1945. Foto A. E. Andersen, København.

Tage Jessen:

MELLEM TO VERDENSKRIGE

TRÆK AF DEN
NATIONALPOLITISKE UDVIKLING I SYDSLESVIG
FRA 1920—1939.

F or Sydslesvigs Vedkommende kan Overgangsperioden mellem Verdenskrigen 1914—18 med den paafølgende Afstemningstid og Hitlers Verdenskrig 1939—45 betegnes som Stilheden mellem to Storme.

Som Helhedsindtryk kan nævnes følgende:

Udfaldet af den første Verdenskrig gav Danskheden i Sydslesvig et Skub fremad, saa at den gjorde sig stærkere gældende end før 1914. — Afstemningen i „II. Zone“ (Flensborg og det nordlige Sydslesvig) betød ganske vist en Skuffelse for de derværende Danske. Men den skabte et holdbart Grundlag for Mindretallets kulturelle og politiske Arbejde Syd for Danmarks nye Statsgrænse. — Ved Hjælp fra Moderlandet lykkedes det at skabe en Række

danske Kultur-Institutioner i Sydslesvig. Til Trods for Modgang og lejlighedsvis Forfølgelse fra tysk Side (særlig i Aarene 1920—24 og navnlig de sidste Aar før Nazismens Verdenskrig) lykkedes det Mindretallet at hævde sig som saadant og derudover at yde Moderlandet vigtige Tjenester som Modvægt mod det i *revisionistisk* Aand ledede tyske Mindretal Nord for Grænsen.

Før 1920 var Genforeningshaabet Baggrunden for de danske Sønderjyders Politik.

Indtil 1879 eksisterede *Artikel 5* i Prag-Freden (af 1866) mellem Prøjsen og Østrig-Ungarn. Sønderjydernes Talsmænd førte hele deres Politik paa Grundlag af denne Traktat-Bestemmelses Løfte om en *fri Afstemning* i de nordlige Distrikter af det tidlige Hertugdømme Slesvig.

I 1878 slettede *Bismarck* § 5 ved en hemmelig Aftale med Wien. Aaret efter benyttede han Prinsesse Thyras Ægteskab med Hertugen af Cumberland som Paaskud til at offentliggøre den hemmelige Aftale.

Det lykkedes dog langt fra at nedslaa de danske Slesvigeres Genforeningshaab.

Fra sønderjydsk Side fremhævede bl. a. Redaktør *Jessen*, at § 5 havde givet de danske Slesvigere en „*Tredjemands Ret*“. — Et lignende Synspunkt havde *Bismarcks* Modstander, Føreren for det katolske Centrumsparti, *Windhorst*, gjort gældende i den tyske Rigsdag. — Østrigs Afkald paa § 5, hævdede *J. Jessen*, betød, at Mellemværendet var blevet begrænset fra tre til to Parter: Prøjsen og de danske Slesvigere.

H. P. Hanssen gjorde følgende Standpunkt gældende: „Vi skal haabe paa det bedste: en snarlig Genforening med Danmark, men være forberedt paa det værste: en langvarig Nationalitetskamp.“ Da han i 1890'erne opstilledes som Kandidat til den præjsiske Landdag, tog han Stilling til § 5 og udtalte sig i Overensstemmelse med Synspunktet om „*Tredjemands Ret*“.

Gustav Johannsen forstod at holde Spørgsmaalet aabent. Han forenede smidig Taktik med urokkelig Fastholdelse af § 5 som politisk Grundlag. Kort før sin Død betegnede han i den af *Franz v. Jessen* redigerede „*Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie*“ Genforeningshaabet som den røde Traad, der gik gennem de danske Sønderjyders Politik.

Den 23. Oktober 1918 holdt *H. P. Hanssen* sin sidste Tale i den tyske Rigsdag og krævede da Opfyldelsen af Løftet i § 5.

Den 10. Februar 1920 stemte „*I. Zone*“ eller det egentlige *Nordslesvig* sig tilbage til Danmark med 75 Procent af de afgivne Stemmer.

Efter 1920 var Situationen radikalt forandret for de Danske, der var blevet efterladt Syd for Statsgrænsen.

De danske Sydslesvigere kunde ikke paaberaabe sig nogen „§ 5“. Der havde jo tværtimod lige fundet en Afstemning Sted. Af de 70.854 valgberettigede i „*II. Zone*“ havde den 14. Marts 1920 ca. 12.800 stemt for Danmark, men 51.724 for Tyskland. — I selve Flensborg, hvor 53 Procent havde stemt dansk den 12. Februar 1867 (i Forventning om

en snarlig Opfyldelse af Løftet i § 5) havde i 1920 ialt 8944 Personer stemt for Danmark, 27.081 for Tyskland.

I hele „II. Zone“ havde Valgdeltagelsen været næsten lige saa stor som i det egentlige Nordslesvig, nemlig 91. mod 92 Procent.

Fra dansk Side rettede man — til Dels allerede før den 14. Marts — flere Anker mod Afstemningen i „II. Zone“.

En særlig velbegrunnet Kritik gjaldt den Bestemmelse, at Folk, der nok var født i Afstemningsområdet, men *ikke* behøvede at være bosat der, kunde være med til at afgøre Landsadelens Skæbne. Denne ejendommelige Bestemmelse skyldtes en teknisk Lapsus inden for den Redaktions-Komité, der havde haft til Opgave at udforme eller læse Korrektur paa Fredstraktatens Tekst.

Der havde været Tid nok til at rette denne Fejl, d. v. s. til at faa Ordet „født“ erstattet med den fra dansk Side oprindelig foreslaaede Ordlyd „født og bosiddende“, i Tidsrummet mellem Traktat-Udkastet af 7. Maj 1919 og den endelige Fredstraktat, som undertegnedes halvanden Maaned senere (den 28. Juni).

Regeringen i København rørte desværre ikke paa sig i denne vigtige Sag. Derimod gjorde den Indsigelse imod en anden Bestemmelse i Udkastet af 7. Maj, nemlig mod den foreslaaede Afstemning i en saakaldt „III. Zone“. Dette Omraade laa mellem „II. Zone's“ Sydgrænse og Linjen: *Slien—Reide Aa* (umiddelbart syd for Dannevirke) — *Trene-Floden—Ejderens Munding* (syd for Frederiksstad og Halvøen Ejdersted).

De danske Sydslesvigere beklagede dybt, at „III. Zone“ faldt bort som Afstemningsdistrikt.

Der var sikkert ikke mange, som gjorde sig overdrevne Forestillinger om de danske Stømmetal, der kunde forventes i dette sydlige Omraade, der naaede helt ned til det danske og det frisiske Folkemaals tidligere Sydgrænse. Men for det første vilde de danske Minoriteter i „III. Zone“ have styrket Modvægten mod det tyske Mindretal i „I. Zone“. Og at dette vilde have gavnet danske Interesser som Helhed, var hævet over enhver Tvivl. For det andet kom „III. Zone's“ Bortfald til at styrke Tyskhedens Position baade i „II. Zone“ og i selve Nordslesvig. Dette er ogsaa blevet indrømmet fra tysk Side. Efter Undertegnelsen af Fredstraktaten behøvede Tyskerne ikke længere at sprede deres Kræfter over tre Zoner. De kunde nu koncentrere Agitationen om Nordslesvig og den nordligste Del af Sydslesvig.— For Danskheden betød „III. Zone's“ Slettelse et utvivlsomt Tilbageslag, i hvert Fald for saa vidt angaar Udviklingen i 1920. Derimod har de sydlige Egnes Ikke-Deltagelse i Afstemningen for godt et kvart Aarhundrede siden faaet Følger, som dengang ikke blev forudset, hverken paa dansk eller tysk Side. Nu — efter Afslutningen af Nazismens Verdenskrig — høres der mange Røster dernede fra: „Vi blev slet ikke spurgt, dengang vor Hjemstavns Skæbne blev afgjort“. Saa tidlig som i 1919 udtalte en kendt Sydslesviger paa Husum-Eggen, som indtog et klart danskvenligt Standpunkt, om Slettelsen af „III. Zone“: Denne Afstemning, der blev stillet os i Udsigt, men atter frataget os, er „Sydslesvigs Paragraf 5“.

Den ovenfor nævnte, ejendommelige Afstemningsregel (Valgret for de „fødte“, selv om de ikke var bosiddende) medførte, at Tusinder af fjerntboende *Rigstyskere*, for en væsentlig Del Børn af præsiske Embeds- og Tjenestemænd samt Militærpersoner, lige

før Afstemningen kom rejsende til „II. Zone“, medens en relativt ubetydelig Skare fødte Sydslesvigere, for det meste ældre Folk, kom fra Danmark.

I Flensborg var der ialt ca. 25 Procent danske Stemmer, men *uden de tilrejsende Vælgere*: lidt over 23 Procent. I hele „II. Zone“ var der ca. 20 Procent Stemmer for Danmark, men uden de tilrejsende *henved 25 Procent*.

Selv i Nordslesvig (navnlig i de sydlige Egne) bevirkede de „fødte“ og ikke bosiddende Vælgeres Deltagelse i Afstemningen en Forskydning af Resultatet i tysk Favør. I Tønder f. Eks. var der knap 25 Procent Stemmer for Danmark, men *uden de* (Syd- og Nordfra) *tilrejsende*: 27 Procent danske Stemmer den 10. Februar 1920. Uden de tilrejsende vilde „I. Zone“ som Helhed ikke have stemt sig hjem med 75, men med 78 Procent.

Fra tysk Side har bl. a. den socialdemokratiske Politiker *Adolf Køster*, der ledede Agitationen i „II. Zone“, og Redaktør *Ernst Schröder* indrømmet, at Tilstrømningen af rigstyske Vælgere umiddelbart før Afstemningen ikke blot talmæssigt forrykkede Resultatet i tysk Favør, men *derudover* betød en agitatorisk Forstærkning ved i sidste Øjeblik at paavirke et vist Antal Vælgere, der ellers maaske vilde have stemt for Danmark.

Fra dansk-flensborgsk Side har man fremhævet to Udslag af den tyske Agitation, nemlig en kort før den 14. Marts offentliggjort Erklæring fra Ledelsen af de to store Industri-Foretagender: Skibsværftet og „Kobbermøllen“ (Yellowmetal-Fabriken Nord for Flensborg). I de nævnte Erklæringer hed det, at Virksomheden vilde blive lukket, saafremt „II. Zone“ kom til Danmark.

Efter den 14. Marts blev der fra dansk Side ogsaa rettet Anker mod selve Afstemningen. Blandt andet gjorde man opmærksom paa, at *Valghemmeligheden* ikke havde været tilstrækkelig betrygget i mange af Lokalerne i Landdistrikterne.

Medens man fra dansk Side forud for den 10. Februar og den 14. Marts 1920 — i fuld Overensstemmelse med de danske Sønderjyders Ønsker — ikke levnede Tvivl om, at de Dele af det tidligere Hertugdømme Slesvig, der maatte stemme for en Genforening, vilde blive fuldt og helt indlemmet i Danmark, foretog man fra tysk Side umiddelbart før Afstemningen i „II. Zone“ et opsigtsvækkende politisk Skridt, der kun kunde opfattes saaledes, at *Sydslesvig* (og Holsten med) fik Løfte om en *Særstilling* inden for det nye tyske Rige.

Dette Løfte afgaves, dels i Form af et Krav paa et stærkt opreklameret *Møde i Rendsborg*, dels som et Tilsagn under en paafølgende *Forhandling i Berlin*.

Rendsborg-Mødet fandt Sted i Begyndelsen af Marts 1920. Heri deltog Lederne af forskellige indflydelsesrige politiske Partier (Konservative, Socialdemokrater og Repræsentanter for Landboerne). Endvidere de mest kendte Embedsmænd, Provins-Landdagens Medlemmer og andre prominente Personer. Paa Mødet vedtoges Kravet om et „*selvstændigt Slesvig-Holsten*“ med vidtgaaende *Uafhængighed af Prøjsen* og *demokratisk Selvstyre*. — Fra Rendsborg rejste en Sendefærd til Berlin, hvor den fik et tilsyneladende *imødekommande Svar*.

I danske Kredse betragtede man Rendsborg-Mødet og „Tilsagnet“ fra Berlin som et storstilet Agitationsnummer uden politisk Realitet. Denne Opfattelse viste sig at være rigtig. Efter den 14. Marts taltes der ikke mere om Særstilling for Sydslesvig og Hol-

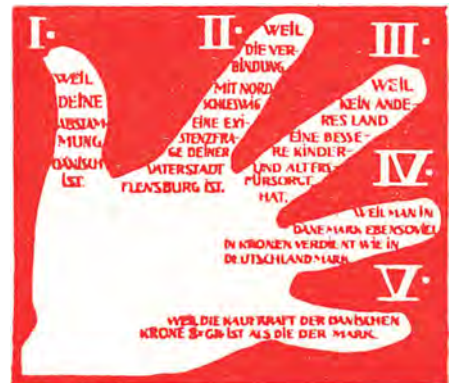
Wenn
wieder die Fahne
ist weiss und rot

dann ist beendet
die bittere Not

Tegnet af Kunstneren
Thor Baglund

WARUM
sollst du für
DÄNEMARK
STIMMEN ?

OG DE TROEDE
AT HJERTEBAND
+ KAN BRISTE: +
OG DE TROEDE
AT GLEMMES KAN
VOR
RET
+

DE BØD OS TRÆLLENS
FORTRYKTE KAAR
DE BØD OS KRIGSTIDERS
SULT OG SAAR

MED HARMFULDT HJERTE
VI SLETTER UD
DE ONDE AARINGERS
MAGT OG BUD

Tegnet af Kunstneren
Thor Baglund

zahlt man in
DEUTSCHLAND
STEUERN
WOFÜR
 in
DÄNEMARK

*Tegnet af Kunstneren
 Slot-Møller.*

14. März

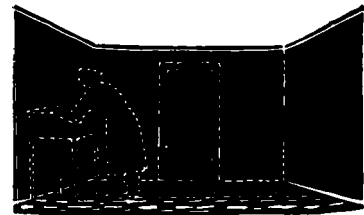

Am 10. Februar
 ging Slesburgs nord-schleswig-
 sches Sinterland verloren und
 die tausendjährigen Bänder
 sind zerrissen

Am 14. März
 bestimmt Ihr selbst ob Ihr es
 wiedergewinnen wollt

*Tegnet af Kunstneren
 Slot-Møller.*

**KEINER
 KANN
 SEHEN
 WIE DU
 STIMMST**

*Tegnet af Kunstneren
 Slot-Møller.*

NU·KALDER·DANMARK
PAA·SINE·BØRN
FARVEL·FOR·EVIOT
DU·TYSKE·ØRN

MOR!
STEM **DANSK**

TÆNK PAA MIG

I·1000·AAR·VAR·DU
DANMARKS·BY
DU·BARN·AF·DANMARK
BLIV·DANSK·PAA NY

VI·STEMMER·I·FRIHEDS·
OG·FREDSTIDS·GRY
TILBAGE·TIL·DANMARK
VOR·GAMLE·BY·

sten, Uafhængighed af Prøjsen og demokratisk Selvstyre. Landsdelene vedblev med at være en ordinær prøjsisk Provins.

Baade i 1864 og derefter fandtes der i Sydslesvig betydelige Befolkningskredse, hvis nationalpolitiske Indstilling kunde kendetegnes omtrent saaledes: „Vi føler os ikke som Danskere. Men vi er heller ikke Prøjsere“.

Denne Mentalitet var stadig udbredt i 1920. Det var saadanne Kredse, Arrangørerne af den størstiledede Rendsborg-Aktion appellerede til med deres Løfter om Særstilling og Selvstyre.

Der er næppe Tvivl om, at Ikke-Opfyldelsen af Tilsagnet fra Rendsborg og Berlin efterlod adskillig *latent Skuffelse* inden for vide, ikke-prøjsisk sindede Dele af den hjemmehørende Befolkning i Sydslesvig. Denne Følelse har vokset sig stærk under Nazismens tolvaarige Diktatur og den anden Verdenskrig.

I den Rigsdagstale, hvori Centrums Fører, *Windhorst*, i 1870'erne gav de danske Nordslesvigere Medhold og raadede den prøjsiske Regering til at iværksætte en Folkeafstemning i Henhold til Prag-Fredens § 5, sagde han bl. a., at slige *uopfyldte Løfter* havde en vis Tilbøjelighed til senere at dukke op paa de mest ubejlejlige Tidspunkter.

Den 14. Marts 1920 fik Tyskland et Flertal paa 80 Procent i „II. Zone“ (dog kun 75 Procent, naar de Nord- og Sydfra tilrejsende Vælgere fraregnes). Med de umiddelbart forinden Afstemningen proklamerede Løfter om „Selvstændighed“ og „Uafhængighed af Prøjsen“ *in mente*, kan man ikke nægte, at den tyske Sejr i Flensborg og det nordlige Slesvig til en vis Grad blev vundet *paa Kredit*.

Men selvfølgelig var Afstemningens Resultat ikke til at komme udenom i 1920.

Efter Grænsedragningen udgjorde Sydslesvigs Danskhed altsaa et *overstemt Mindretal*.

Tilhængere af Princippet om *Folkenes Selvbestemmelsesret* kunde dengang højt haabe paa, at Fremtidens fredelige Kulturkamp muligvis paa langt Sigt vilde medføre nationale Forskydninger mod Syd. — Lignende Forhaabninger, om end selvfølgelig i modsat Retning, besjælede dengang den mest maadeholdne og forsonlige Del af det tyske Mindretal Nord for Grænsen.

En grænsepolitisk Meningsfælle af H. P. Hanssen, den fødte Sønderjyde Dr. phil. *L. J. Moltesen*, udtalte efter Nordslesvigs Genforening omtrent følgende: „Naar blot vi holder fast ved Selvbestemmelsesretten, er der ingen Grænser for, hvor langt vor Grænse kan flyttes imod Syd“.

Hermed var i en paradoksal og nærmest spøgefuld Form antydnet den Realitet, at nu gjaldt det om i en fredelig Kappelstrid at *styrke Danskheden paa begge Sider af Grænsen* for at bevare det, der var vundet i det store Genforeningsaar.

De danske Sydslesvigeres politiske Ledelse bøjede sig loyalt for den i 1920 trufne Afgørelse. Modsat det tyske Mindretal i Nordslesvig satte man ikke noget Krav om Grænserevision paa sit Program. Man søgte at samle Kræfterne om en konsekvent Mindretals-Politik.

Den Loyalitet, de danske Sydslesvigere viste over for Moderlandet og Herbergstaten i de nitten Aar efter 1920, blev kun overgaaet af deres følgestrengte Holdning under den anden Verdenskrig fra 1939 til 1945, da de maatte bringe tunge Ofre for Retten til deres Hjemtatavn.

Indadtil gjaldt det efter 1920 om at samle den spredte Danskhed i Sydslesvig, underbygge den kulturelt samt, om muligt, betrygge dens Fremtid. Man optog kun nye Fornings-Medlemmer, om hvilke der var Grund til at tro, at deres Tilslutning skyldtes Interesse for Danskheden. Mere end een Gang gennemførtes Afspærring for Tilgang af formentlig uønskede Elementer.

Mod Nord gjaldt det om at styrke den aandelige Forbindelse med Danmark, hvis Statsgrænse var rykket ned til Flensborg Fjord og Skelbækken. Mindretallets Presse og Ledelse bestræbte sig gennem Aarene for at støtte enhver Tendens i det danske Folk til *Samling* om fælles nationale Anliggender og de livsvigtige Opgaver Nord og Syd for Grænsen. Naar det lykkedes at forene de gamle „Sønderjydske Foreninger“ og den nystiftede „Grænseforeningen“ i en fælles Sammenslutning, skyldtes det bl. a. Redaktør Christiansens Tilskyndelser.

Ved deres Holdning havde de Danske Syd for Grænsen deres Part af Æren for, at der tilvebragtes politisk Samling mellem Partierne om „Den sønderjydske Sag“, en af „Grænseforeningen“s vigtigste Indtægtskilder.

Udadtil maatte Bestræbelserne gaa ud paa at opnaa en retfærdig Behandling fra tysk Side. Som loyale Statsborgere krævede man *Ligeret* med de tysksindede Medborgere. Som nationalt Mindretal krævede man — saavidt muligt — de *samme Rettigheder*, som det tysksindede Mindretal Nord for Grænsen nød godt af.

Dette Krav om Ligeberettigelse paa Mindretalsrettens Omraade blev en Hovedhjørnestein i de danske Sydslesvigers Politik. Paa alle Omraader kunde man henvise til Danmark som Foregangslandet, paa Danmarks Behandling af de tyske Nordslesvigerer som Forbillede. Ved Bedømmelsen af den fra dansk Side førte Mindretalspolitik i De sønderjydske Landsdele maa det aldrig glemmes, at den i hele Tidsrummet mellem de to Verdenskrige betød en uvurdelig Støtte til Danskheden i Sydslesvig.

Allerede før Afstemningen havde man fra tysk Side understreget, at den nye *Weimar-Forfatning* af 11. August 1919 gav *grundlovshjemlede Rettigheder* til de Danske, der maatte forblive Syd for den nye Statsgrænse.

I Artikel 113 hed det nemlig: „Rigets fremmedsproglige Folkedele maa ikke ved Lovgivning og Administrationen indsnævres i deres frie, folkeejendommelige Udvikling, i Særdeleshed ikke i Brugen af deres Modersmaal ved Undervisningen, samt ved den indre Forvaltning og Retsplejen“.

Artikel 147 hjemlede under visse Forhold Oprettelsen af Privatskoler. — Erfaringen skulde dog snart vise, at private *Folkeskoler* kun vanskeligt lod sig oprette. — Artikel 148 paabød, at „anderledes tænkendes Følelser“ ikke burde saares ved Undervisningen i de offentlige Skoler.

Allerede halvanden Uge efter den 14. Marts, d. v. s. da den internationale Kommission endnu stod ved Roret, foretog Kommunalbestyrelsen i Flensborg Skridt til Oprettelse af en Folkeskole med dansk Undervisningssprog. Det hed dog: „Der kommer kun Børn i Betragtning, som har *dansk Modersmaal*“.

Hensigten var tydelig. Man vilde hurtigst muligt gøre Reklame for sit Frisind, men samtidig *indsnævre det danske Mindretal*.

I Sydslesvig har der altid været mange dansksindede Hjem med tysk Omgangssprog. Hvad angaar Forholdene Nord for Grænsen, indrømmede den tyske Folketings-

mand, Pastor *Schmidt*, at to Trediedele af de ca. 30.000 Tyskere i Nordslesvig havde Dansk som Modersmaal. Den i Foraaret 1920 oprettede „Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn“ vendte sig imod alle kunstige Indsnævringsbestræbelser og opstillede det Hovedkrav, at det — ligesom Nord for Grænsen — maatte være *Forældrene*, der bestemte, om de vilde sende Børnene i danske eller tyske Skoler.

I Afstemningstiden havde Flensborg været inddelt i lige saa mange Distrikter, som der var Valglokaler. I hvert Distrikt havde den danske Organisation en Formand, en Næstformand, andre Bestyrelsesmedlemmer og et Antal Tillidsfolk. — En Organisation af lignende Art fandtes i „II. Zone“s Landdistrikter.

Den 18. Juni 1920 samledes de flensborgske Tillidsfolk i „Borgerforeningen“. Efter at Redaktør *E. Christiansen* havde aflagt Beretning om Stillingen efter Grænsedragningen, var der Enighed om at *fortsætte Arbejdet*. *E. Christiansen* foreslog nedsat et Udvalg til Oprettelse af en *politisk Sammenslutning* paa langt Sigt. I de følgende Dage oprettedes „*Den slesvigske Forening*“ (opkaldt efter de danske Nordslesvigeres i 1843 stiftede nationale Organisation).

Foreningen oprettedes med flere selvstændige Afdelinger. Denne Organisationsform bibeholdtes til efter den anden Verdenskrig.

„*Flensborg-Afdelingen*“ omfattede 22 Distrikter (med Forstadskommunerne *Harreslev* og *Nyhus-Kobbermøllen*). Distrikternes Formænd og Næstformænd dannede den udvidede Bestyrelse. Denne valgte Forretningsudvalget eller den snævrere Bestyrelse.

Den første Formand var Grundlæggeren, Redaktør *E. Christiansen*. I April 1922 efterfulgtes han af Faktor *L. K. Lausten*. I August 1930 valgtes cand. jur. *T. Jessen*, der den 29. September 1945 afløstes af Smedemester *S. Münchow*.

Den 26. September 1920 oprettedes „*Afdelingen for Landdistrikterne*“, hvis første Formand blev Gaardejer *P. Budach*, Hornskov i Oversø Sogn.

Den 19. Maj 1922 oprettedes „*Afdelingen for Gottorp Amt*“ (Slesvig By og Amt) med Tømrer *Fr. Ilper*, Slesvig, senere gennem mange Aar med Gaardejer *P. Lassen*, Strukstrup, som Formand.

Den 2. December 1932 oprettedes „*Afdelingen for Ejdersted*“, Formand: *J. Chr. Nielsen*, Tønning.

Fælles Anliggender drøftedes i „*Fællesraadet*“, hvis officielle Benævnelse oprindeligt var „*Fællesbestyrelsen*“.

Indtil 1945 bestod „*Den slesvigske Forening*“ af de nævnte fire Afdelinger. Først sidstnævnte Aar stiftedes en særlig Afdeling for *Husum Amt*. medens „*Afdelingen for Landdistrikterne deltes i to*“.

Som en særlig national Organisation oprettedes den 25. Maj 1923 „*Den frisisk-*

Samuel Münchow.
Foto *S. Gjørting*, København.

slesvigske Forening“, hvis Formand hele Tiden har været Gaardejer *Johs. Oldsen*, Lindholm. Dens Formaal var at samle frisiske Landsmænd „til Fremme af frisiske Interesser, til Genoplivelse af frisisk Folkekultur, under Udvidelse af det kulturelle Forhold til Norden“. Til trods for sin anti-slesvigholstenske og udpræget dansk- og nordiskvenlige Indstilling er denne Forening ikke blevet medregnet blandt de egentlige danske Sammenslutninger. Den har derfor heller ikke udgjort en „Afdeling“ af „Den slesvigske Forening“.

En anden Ting er, at dens Formand i de mange Aar, han havde Sæde i *Kredsdagen* (Amtsraadet) for „Sydtønder Kreds“ (den i 1920 under Prøjsen forblevne Del af det tidligere Tønder Amt), hvis Møder holdes i Nibøl, ogsaa varetog danske Interesser. En betydelig Del af J. Oldsens Vælgere boede Øst for det frisiske Folkeomraade og tilhørte saaledes det danske Mindretal.

Knap et Aar efter Afstemningen i „II. Zone“ kom de danske Sydslesvigere til at prøve deres Kræfter ved et Valg.

Det var den 20. Februar 1921, og der afholdtes ikke færre end fire forskellige Valg den Dag, nemlig baade til: den tyske *Rigsdag*, den prøjsiske *Landdag*, til *Provins-Landdagen* for Sydslesvig og Holsten og til *Kredsdagene* (Amtsraadene).

Allerede i Slutningen af 1920 havde „Den slesvigske Forening“s Tillidsfolk vedtaget Opstilling af Kandidatlistes.

Resultatet blev (med minimale Afvigelser ved de forskellige Valg) 4723 danske Stemmer, hvoraf 3676 i Flensborg By, 573 i Flensborg Landkreds og 331 i Sydtønder Kreds samt mindre Tal spredt over det øvrige Sydslesvig.

Dette Resultat maatte betegnes som tilfredsstillende i Sammenligning med de kun 7500 tyske Stemmer Nord for Grænsen ved Folketingsvalget i September 1920. — Ved en Sammenligning af de to Stemmetal maatte dog tages i Betragtning, at Mindretallet i Nordslesvig faktisk endnu ikke havde været organiseret, at Valgretsaldere i Danmark var 25 Aar mod 20 i Tyskland.

For øvrigt var Deltagelsen ringe ved det første Folketingsvalg i den genforenede Landsdel. Ikke engang to Trediedele af Vælgerne mødte frem. Med sine kun 7500 naaede det tyske Parti op paa 14—15 Procent af de afgivne Stemmer.

For det tyske Mindretals Valgdeltagelse var det selvsagt en umaadelig Stimulans at kunne vælge en Rigsdagsmand med et relativt beskedent Antal Stemmer. Fra dansk Side saa man paa den anden Side ikke ugerne, at Mindretallet fik en parlamentarisk Repræsentant.

Ved at inddele Nordslesvig i hele syv Opstillingskredse og ved at undtage Landsdelen fra Bestemmelsen om, at et nyt Parti skulde præstere mindst 10.000 Underskrifter for at kunne opstille Kandidater, havde man fra dansk Side gjort det let for Mindretallet at faa en parlamentarisk Repræsentant.

Pastor Schmidts (for slet ikke at tale om hans Efterfølgere) Taler i Folketinget kom ved deres Mangel paa virkelige Anker til at rumme en ufrivillig, indirekte Anerkendelse af dansk Frisind over for Mindretallet.

For de danske Sydslesvigere har det hele Tiden været umuligt at vælge nogen Repræsentant til Provins-Landdagen (hvortil udkræves mindst 20.000 Stemmer) — endsiige til noget af de to store Parlamenter i Berlin. Til Rigsdagen udkrævedes et Minimum af 60.000, til Landdagen et Mindstemaal af 40.000 Stemmer i en enkelt Valgkreds.

Denne Kendsgerning maa tages i Betragtning for at man skal kunne forstaa, dels den efterhaanden stærkt voksende Forskel mellem de danske Stemmetal ved Parlamentsvalgene og de kommunale Hjemstavnsvalg, dels den Taktik-Forandring, der resulterede heraf i 1930.

Kun i Flensborg Landkreds lykkedes det den 20. Februar 1921 at vælge et dansk Amdsraadsmedlem. Det var for første Gang i flere Aartier, at Danskerne i Sydslesvig overhovedet havde kunnet vælge en Repræsentant. For saa vidt var denne yderst beskeden Begyndelse af historisk Betydning.

Indtil 1926 eksisterede der saa at sige ingen *Mindretalsret* for Danskheden i Sydslesvig.

Inflationen medførte stor Forarmelse, ikke mindst i danske Kredse. Paa den anden Side fik Danmarks Valuta øget Købeevne. — Senere, efter Guldmøntfodens Ophævelse i Danmark, nød det tyske Arbejde Nord for Grænsen godt af den høje Markkurs.

I Efteraaret 1919 var „Flensburger Norddeutsche Zeitung“ kommet paa danske Hænder. Bladet omdøbtes senere til „*Neue Flensburger Zeitung*“. Dette var en Opkaldelse efter Byens gamle tyskskrevne danske Avis før 1864, som Redaktør *Jessen* havde genoplivet i Aarene før og efter 1890. men til sin Sorg ikke havde raadet over Midler nok til at fortsætte. Ogsaa Gustav Johannsen havde dybt beklaget Savnet af en tyskskreven dansk Presse i Sydslesvig.

Sammen med den af *Johannes Oldsen*, Lindholm, redigerede „*Der Schleswiger*“ og den fra 1. Marts udkommende sydlige Aflægger „*Neue Schleswiger Zeitung*“ forenedes „*N. Fl. Z.*“ i Januar-Februar 1923 til *Aktieselskabet „Schleswigsche Presse“*.

Der tegnedes Aktier rundt omkring i Sydslesvig, og Foretagendet naaede op paa over 10.000 *Abonmenter* i Landsdelen. Dette maa betegnes som et interessant Vidnesbyrd, dels om Trangen til en tyskskreven Presse i dansk Aand — i saa godt som hele Sydslesvig var al dansk Undervisning blevet afskaffet straks efter 1864 —, dels om en stærkt vaagnende Interesse for dansk Oplysning blandt de indfødte Sydslesvigere i Aarene efter 1920.

„*Schleswigsche Presse*“ var en Torn i Øjet paa Myndighederne, som indtil 1924 fore-

Johs. Oldsen.
Foto S. Gjørling, København.

tog forskellige Indgreb mod den. Saaledes idømte Landsretten i Flensborg den 19. September 1922 Redaktør *J. Bogensee* 14 Dages Fængsel. Overlandsretten i Kiel ytrede nogle Betænkeligheder, men bekræftede Dommen. 17. Februar—3. Marts 1923 afsønde *J. Bogensee* sin Straf i Flensborg. Grunden var en Artikel, hvori han havde ytret Tvivl om Postvæsnets Upartiskhed.

Den 21. November 1923 udstedtes der et ligefremt *Forbud* mod den tyskskrevne danske Presse. Forbudet motiveredes med, at den skulde „arbejde planmæssigt hen paa at — løsrive yderligere Omraader fra den præsiske Stat og det tyske Rigsforbund“.

Baade „Den slesvigske Forening“ og „Den frisisk-slesvigske Forening“ protesterede mod Forbudet og henviste til, at de danske Sydslesvigere ikke havde Grænserevisionskrav paa Programmet.

Den 18. December sendte D. sl. F.'s Fællesbestyrelse en længere Skrivelse til den tyske Rigskommando i Berlin og Stettin. Den 2. Januar 1924 rettedes en Henvendelse til det tyske Rigsværns øverstbefalende, General *v. Seeckt*.

Den 26. Januar oplyste det tyske Socialdemokratis Hovedorgan („Vorwärts“) under Overskriften „Udenrigspolitiske Virkninger af Undtagelsestilstanden“, at Regeringen i Berlin „nu ogsaa synes at være bleven klar over Forbudets Uholdbarhed“.

Samme Dag (26. Jan.) om Eftermiddagen indløb fra Stettin til Provins-Regeringen i Slesvig et *Telegram*, hvori det hed: „Efter Anordning af Ihændeleveren af den udøvende Magt for det Tyske Rige tillades det „Neue Flensburger Zeitung“, „Neue Schleswiger Zeitung“ og „Der Schleswiger“ igen at udkomme fra 28. Januar 1924“.

Forbudet havde været i Kraft i 68 Dage. Det ramte den tyskskrevne danske Presse haardt. Det lykkedes ganske vist at opretholde den en Række Aar. Men i 1930 maatte Formatet indskrænkes til to Sider. „Der Schleswiger“ udkom indtil 1937 kun som Tillæg til „Flensborg Avis“. I August 1937 blev den forbudt af det nazistiske Propagandaministerium.

I „Dybbøl-Posten“ fremkom den 8. Marts 1923 et Rygte om, at uansvarlige Folk virkede for Oprettelsen af en „Kanalstat“, der skulde omfatte Omraadet ned til Kieler-Kanalen. — Dagen efter gengav „Hejmdal“ dette Rygte og satte det i Forbindelse med Personer, der mentes at staa det danske Arbejde Syd for Grænsen nær.

En halv Snes Dage senere (den 19. Marts) kom det til en omfattende *Politi-Aktion* i Sydslesvig.

I „Flensborg Avis“ og „Neue Flensburger Zeitung“'s Bygning mødte Politistyrker op, en halv Snes Mand hvert Sted. Ogsaa „Den slesvigske Forening“'s Kontor hjem-søgtes af Politi. Foreningens daværende Sekretær blev under Bevogtning hentet fra sit Hjem. Endvidere foretoges der Undersøgelser hos Redaktørerne *Kronika* og *Bogensee*, i „Flensborghus“'s Bogsamling, hos Sparekasse-Direktør *P. Nissen*, hos Sekretæren for det kirkelige Arbejde *J. M. Kylling*, hos „Den slesvigske Forening“'s Formand, Faktor *L. K. Lausten*, og hos den tidligere Leder af den dansksprogede Kommuneskole, *M. D. Simonsen*, der nu var ansat ved den danske Bogsamling.

Paa Landet foretoges der Husundersøgelser hos Gaardejer *P. Budach*, Hornskov, hos *Johs. Oldsen*, Lindholm, *P. Lassen*, Strukstrup, Gaardejer *Carl Nielsen*, Torsballe, og Gaardejer *W. Wall*, Obdrup, som i Afstemningstiden havde gjort sig til Talsmand for en Afstemning i „III. Zone“.

Politiet opnaede intet Resultat. De fantastiske Rygter var ugrundede. Hele det beslaglagte „Materiale“ — deriblandt Privatbreve — maatte tilbageleveres.

En tredje Sag, der vakte Opsigt i hine bevægede Aar, var Disciplinær-Sagen mod Advokat *Chr. Ravn*, Flensborg, som dengang var den eneste danske Sagfører Syd for Grænsen.

Den 26. August 1919, d. v. s. paa et Tidspunkt, da Fredstraktaten var undertegnet, kastede den franske Krydser „La Marseillaise“ Anker paa Flensborg Inderfjord. Fra Flensborg, som fra andre Steder i Sønderjylland, gik en dansk Deputation om Bord. Heriblandt var Advokat Ravn i sin Egenskab som Medlem af „Mellemslesvigsk Udvalg“. Han hilste paa en af de ombordværende, den franske Professor i skandinaviske Sprog, *Paul Verrier*, som han havde kendt i mange Aar fra dennes gentagne Besøg i Sønderjylland.

I Efteraaret 1918 var Chr. Ravn blevet Notar. I sin Ansøgning om denne embedsmandslignende Stilling havde han ikke lagt Skjul paa sit danske Sindelag.

Allerede den 1. September 1919 indledede Generalstatsadvokaten i Kiel Disciplinær-Undersøgelse mod Ravn og krævede ham afsat som Notar. Den 9. September blev han suspenderet. 3—4 Aar derefter frakendte Disciplinær-Senatet i Kiel ham Notariatet med den Begrundelse, at Ravn havde deltaget i en „Forherligelse af Fjenden“. Det indrømmedes, at Fredstraktaten havde været underskrevet siden den 28. Juni 1919 (altsaa i omtrent to Maaneder før „La Marseillaise“s Ankomst), men den var endnu ikke — ratificeret. — Den 8. Maj 1923 *forkastede* Kammerretten i Berlin Advokat Ravns Indsigelse.

Chr. Ravn deltog i Verdenskrigen som Løjtnant og Kompagnichef. Han dekoredes med Jernkorset af 2. og 1. Klasse. To Gange blev han saaret, anden Gang alvorligt.

Først i 1926, da der fra tysk Side var blevet indledet en maalbevidst Mindretals-Politik, fik Advokat Ravn sit Notariat igen.

Den 20. Februar 1921 havde det *polske Mindretal* i Tyskland valgt *to Repræsentanter* ind i den *prejsiske Landdag*.

Den ene af disse, Landdagsmand *Baczewski*, havde været indbudt til Flensborg, hvor han havde overbragt en Hilsen paa et dansk Aarsmøde. Senere havde han fremdraget nogle af det danske Mindretals berettigede Anker: den fuldstændige Mangel paa Ligeret med det tyske Mindretal Nord for Grænsen, Disciplinær-Sagen mod Advokat Ravn etc.

Dette førte til gensidige Drøftelser, og den 27.—28. Marts 1924 dannedes i Berlin „*Forbundet af de nationale Mindretal i Tyskland*“. Til dette hørte foruden Polakkerne og Danskerne de saakaldte Lausitz-Serbere (Venderne). Da disse Mindretal, ikke mindst Polakkerne, med Styrke betonedes deres *Loyalitet overfor Tyskland* og tog Afstand fra Grænseflytning, var der ingen Betænkelighed ved et saadant idémæssigt Samarbejde, gensidige Besøg, Udveksling af Erfaringer o. s. v. — Samarbejdet blev desuden i nogle Aar af indrepolitisk, d. v. s. *valgteknisk*, Karakter.

For de danske Sydslesvigere var det, som tidligere nævnt, umuligt at opnaa en parlamentarisk Repræsentation i Berlin. Til det første Mandat i *Rigsdagen* maatte et Parti kunne mønstre mindst 60.000 Stemmer i en Valgkreds. Provinsen Slesvig-Holsten eller

Øvreschlesien (Oppeln) dannede en saadan Valgkreds. Til det andet Rigsdagsmandat udkrævedes der mindst 30.000 Stemmer paa en saakaldt „Rigsliste“. Det vil sige, at et Parti med f. Eks. 95.000 Stemmer kunde faa to Mandater, naar mindst 60.000 af disse Stemmer fandtes i en af de store Valgkredse.

Svarende hertil krævedes der ved Valgene til den prøjsiske *Landdag* mindst 40.000 Stemmer i den lokale Valgkreds og til det andet Mandat mindst 20.000 Stemmer paa en saakaldt „Landsliste“.

Baade den rigstyske og den prøjsiske Valglov begunstigede saaledes de store Partier paa de smaas Bekostning.

Hverken i 1921 eller 1924 opnaaede Polakkerne 60.000 Stemmer i Valgkredsen Oppeln. De fik derfor ingen Repræsentant i Rigsdagen. Men ved de samtidig afholdte Landdagsvalg fik de over 40.000 Stemmer i Oppeln-Kredsen og som Følge heraf en Repræsentation i det prøjsiske Parlament.

Ved de paafølgende Landdagsvalg sank imidlertid det polske Stemmetal i Oppeln-Kredsen ned under 40.000, hvorved Polakkernes Repræsentation i Landdagen bortfaldt. — Men det vil atter sige, at det valgtekniske Samarbejde mellem Mindretallene i Tyskland blev uden praktisk Betydning. De kunde ikke støtte hinanden med deres Stemmer.

Den 4. Maj 1924 afholdtes der baade Valg til den tyske Rigsdag, den prøjsiske Landdag samt de paa dansk Side med Spænding imødesete *Byraadvalg*.

I hele Sydslesvig afgaves der ved Rigsdagsvalget *6446 danske* (og frisiske) *Stemmer*. Det var 1723 flere end ved Rigsdagsvalget den 20. Februar 1921. — Dette opmuntrende Resultat fik sin særlige Betydning derved, at der lige forinden havde fundet et Folketingsvalg *Sted Nord for Grænsen*, nemlig den 11. April 1924. Ved denne Lejlighed mønstrede det tyske Mindretal i Nordslesvig ca. 7700 Stemmer.

De danske Stemmetal i Sydslesvig fordelte sig paa følgende Maade:

Flensborg By: 4254; Flensborg Landkreds: 917; Sydtønder Kreds: 458; Husum Kreds: 88; Ejdersted Kreds: 132; Slesvig Kreds: 547; Ekernførde Kreds: 50; Rendsborg Kreds: 25.

Fremgangen siden 1921 skyldtes forskellige Aarsager.

Det vedvarende Savn af virkelig Mindretalsret havde politisk set givet de danske Sydslesvigere gode Kort paa Haanden. I samme Retning virkede de tidligere nævnte Vilkaarligheder fra tysk Side. Den tyskskrevne danske Presse havde ganske vist ikke paa langt nær den store Udbredelse som før det to Maaneder varende Forbud (21. November 1923—28. Januar 1924). Men fraset den Harme, Forbudet havde vakt i sydslesvigske Kredse, havde Virkningen af denne Presses tidligere Udbredelse endnu ikke fortaget sig. Havde Valget fundet Sted før den 21. November 1923, var det danske Stemmetal antagelig blevet endnu større.

Endelig er der næppe Tvivl om, at det valgtekniske Samarbejde med Polakkerne og de andre Mindretal havde vakt *overdrevne Forventninger*. Mange saa i Aanden 1 à 2 polske Rigsdagsmænd og 2 à 3 Landdagsmænd, blandt disse sidste en Dansker, holde deres Indtog i Berlin.

Fra den danske Presses og ansvarlige politiske Side var der ikke blevet vakt overdrevne Forventninger. Men at disse var til Stede, kunde Iagttagere, der færdedes paa Vælgermøderne, lægge Mærke til.

Det lykkedes *ikke* „Forbundet af de nationale Mindretal i Tyskland“ at vælge nogen (polsk) Rigsdagsmand. I det hele taget havde Polakkerne — i Modsætning til de danske Sydslesvigere — *færre* Stemmer end den 20. Februar 1921. De fik ganske vist med Nød og næppe genvalgt deres Repræsentation i den prøjsiske Landdag. Men denne gik tabt ved et paafølgende Valg, idet det polske Tal i Oppeln-Kredsen da gik ned under det foreskrevne Minimum paa 40.000 Stemmer.

Ved Rigsdagsvalget den 7. December 1924 blev der i Sydslesvig afgivet 4727 danske Stemmer. Det var 1719 *færre* end den 4. Maj. I Flensborg By havde der i de syv Maanedere været en Nedgang fra 4254 til 3304 danske Stemmer.

Disse Tal maatte vække til Eftertanke. Hos den, der skriver disse Linjer, modnedes allerede da den Overbevisning, at en *Taktik-Forandring* før eller senere vilde blive nødvendig.

For imidlertid at vende tilbage til den 4. Maj 1924, saa blev der paa denne Dag ogsaa afholdt *Byraadsvalg*.

Disse fik et over Forventning godt Udfald for den *flensborgske Danskhed*. Den danske Liste fik ikke *færre* end 4569 Stemmer, hvilket var 315 *flere* end ved det samtidig afholdte Rigsdagsvalg. Der var paa Forhaand regnet med 4 à 5 danske Repræsentanter i den nye Borgerrepræsentation. Tallet blev hele syv. Som Følge heraf kunde den danske Gruppe ved egen Hjælp besætte en Plads i *Magistraten*. Det blev Advokat *Chr. Ravn*, hvem Valget saaledes gav en Opfejning, som der blev lagt Mærke til.

Den 29. November 1925 afholdtes der paa ny Valg. Denne Gang til *Kredsdagene* (Amtsraadene) i Prøjsen.

„Den slesvigske Forening“ opstillede Kandidater i Flensborg Landkreds, Sydtønder og Slesvig Kreds. I alt blev der afgivet 1942 Stemmer paa de danske Lister. Der valgtes een Kredsdagsmand i Flensborg Amts Landdistrikter og een i Sydtønder Kreds, men *to Repræsentanter* i Slesvig By og Amt. Navnlig i den sydlige Del af Slesvig Kreds blev der afgivet et overraskende stort Antal danske Stemmer. Det samlede danske Tal i Amtet var paa ikke mindre end 1209.

Dette Tal kunde synes mærkeligt for en overfladisk Betragtning, men var mindre forbavsende ved en nærmere Overvejelse af Sydslesvigs ejendommelige Karakter.

Til Dels før, men navnlig *efter 1864* var den egentlige Nationalitetskamp næsten kun blevet ført i *Nordslesvig*, som Flensborg og nærmeste Omegn stod i organisk Sammenhæng med i de første Aartier af Fremmedherredømmet. Nationalitetskampens Dønninger naaede saa godt som ikke ned til den mellemste, endsige sydlige Del af Sydslesvig. I de første Aartier efter 64 førte Nordslesvigs Danskhed en afventende „Protestpolitik“. Optioner og *Masseudvandring* (i alt ca. 50.000) bevirkede en passiv, *defensiv* Holdning. *Mellemslesvig overlodes til sig selv* efter de dog ret lovende Valg i Februar og August 1867. Denne Adfærd forspildte mange Muligheder og blev omtrent en Snes Aar senere bl. a. kritiseret af *H. P. Hanssen*. Det egentlige *Sydslesvig* havde man straks efter 64 *opgivet paa Forhaand*. Prøjserne ansaa det for rent tysk.

Problemet „*de blakkede*“ eller „*det tredje Slesvig*“ eksisterede imidlertid ikke blot i Nordslesvig. Det lever den Dag i Dag — og har for øvrigt altid eksisteret — i den *sydlige Halvdel* af det gamle danske Hertugdømme. Uden at ville drage overdrevne eller forhastede Slutninger af denne Kendsgerning kan man fastslaa, at der i store Dele af

Sydslesvig til Stadighed har været *latente Muligheder* for endog betydelige national-politiske Udsving. Med andre Ord: Ikke blot det dansktalende Nordslesvig, ogsaa det sprogligt fortyskede Sydslesvig viser Eksempler paa typisk *Grænselands-Mentalitet*.

Dette har vi fra dansk Side ikke været tilstrækkelig klar over — fra tysk Side tilsyneladende heller ikke. Dog er der lejlighedsvis fremkommet enkelte tyske Røster, som har afsløret en vis Forstaaelse heraf. I Professor *Otto Brandts* lille — af hans dansk-fødte Hustru til Dansk oversatte — Fremstilling af „Slesvig-Holstens Historie“ findes under Omtalen af Prøjsens Utilbøjelighed til at opfylde Løftet i „§ 5“ den interessante Udtalelse, at en eventuel Forening mellem Nordslesvig og Danmark muligvis vilde kunne indebære en Fare for, at ogsaa Sydslesvig vilde kunne drages mod Nord.

Et Eksempel paa sydslesvigsk Grænselands-Mentalitet er *Gustav Johannsens* overraskende store Stemmetal i Angel ved Omvalget i 1881. Han nød ganske vist megen Popularitet, ligesom andre Momenter end rent nationale spillede med ind ved Stemmeafgivningen. Paa den anden Side vidste alle og enhver, at han var en af Danskhedens Førerskikkelser.

Et andet Eksempel er den tyskskrevne danske Presses stærkt voksende Udbredelse i Sydslesvig i Aarene før Forbudet af 21. November 1923.

Et tredje Eksempel er de ret anselige danske Stemmetal i Slesvig Amt ved Kreds-dagsvalget den 29. November 1925.

Det hidtil mest iøjnefaldende Eksempel er den allerede før 1945 opstaaede, men ifølge Sagens Natur først efter Tysklands Kapitulation offentlig tilkendegivne, enormt ud-bredte *dansk-orienterede Bevægelse*. Denne sydslesvigske Bevægelse er for saa vidt rent *spontan*, som den ikke skyldes dansk Propaganda, men en Samvirken af store, omvæl-tende Faktorer.

Efter 4. Maj 1924 og 29. November 1925 var Sydslesvigs Danskhed altsaa repræ-senteret i Flensborgs Borgerrepræsentation og Magistrat, i tre af Sydslesvigs Amts-raad samt i en Række Kommuneraad i Landdistrikterne. — De præjsiske Kommuner omfatter kun en enkelt Landsby, ikke hele Sognet.

Særlig i *Flensborg* fik de danske Repræsentanters Indsats mere end lokal Betyd-ning. Gruppen fik snart Sæde i alle de vigtigste (omtrent 30) Udvalg. Fra første Færd lagde den Vægt paa at føre en økonomisk og socialt forstaaende Politik. Det lykkedes den efterhaanden at erhverve sig en god Position og opnaa flere Resultater.

Aaret 1926 fik — omsider — Betydning paa *Mindretalsrettens* Omraade.

Dr. *Stresemann*, der fra August 1923 til sin Død i Oktober 1929 prægede Tysklands Udenrigspolitik, var Tilhænger af en maalbevidst Mindretals-Politik. I et Brev af Sep-tember 1925 til den tyske *Ekskronprins* skrev han bl. a.: „Efter min Mening har tysk Udenrigspolitik i den nærmeste Fremtid tre store Maal: For det første en Løsning af Rhinlands-Spørgsmaalet paa en for Tyskland gunstig Maade. For det andet Beskyttelse af de 10—12 Millioner Tyskere, der bor uden for Landets Grænse under fremmed Her-redømme“. — Det tredje Maal omhandlede Forholdene ved Tysklands Østgrænse.

Den kloge Statsmand var klar over Nødvendigheden af at indrømme tyske Stats-borgere af ikke-tysk Nationalitet virkelige Mindretals-Rettigheder for med tilstræk-kelig Vægt at kunne træde i Skranken for de tyske Mindretal uden for Rigets Grænser.

I Danmark var det første Ministerium *Stauning* kommet til Magten efter Socialde-

mokratiets Fremgang ved Valget den 11. April 1924. Udenrigsminister var Grev *Carl Moltke*, der i mange Aar havde været Gesandt i Berlin og nød Anseelse i tyske Kredse. — Den 14. Oktober 1924 aabnedes i København nogle *informativiske* dansk-tyske Forhandlinger om Skoleforhold paa begge Sider af Grænsen. I Forhandlingerne, som sluttede den 22. s. M., deltog fra begge Sider en Række Embedsmænd fra de to Landes Ministerier samt fra Omraaderne Nord og Syd for Grænsen. — I Sommeren 1925 nævnte Dr. *Stresemann* disse Drøftelser i en Rigsdagstale, hvori han erklærede: „De tysk-danske Forhandlinger, som sidste Efteraar fandt Sted i København, og som drejede sig om Skoleforholdene paa denne og paa den anden Side Grænsen, har ført til en videre Klaring og Beroligelse i Grænseforholdet. Forhandlingerne har paa ny bevist, at en venskabelig aaben Forhandling er den bedste Vej til Udvikling af et nabovenligt Forhold“.

Før og efter Aarsskiftet 1925—26 drøftede man paa tysk Side Beskaffenheden af en kommende Mindretals-Skoleforordning for de Danske Syd for Grænsen. Fra *slesvig-holstensk* Side krævedes en Slags „Kultur-Autonomi“. Den 5. Februar 1926 havde den præjssiske Regering en Forhandling med de i Provinsen Slesvig-Holsten valgte Landdags-Medlemmer — uden at det dog kom til Enighed.

Aaret i Forvejen havde Talsmænd for „*Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn*“ været til Forhandling i Berlin.

I denne Sammenhæng kan nævnes et lille storpolitisk Ordskitte, hvori *Mussolini* foreholdt den tyske Udenrigsminister, at Mindretallet Nord for den dansk-tyske Grænse havde *bedre* Kaar end Mindretallet Syd derfor.

I *Stresemanns* Svar hed det bl. a.: „Jeg vil for min Person og det af mig repræsenterede Embede udtale netop over for det berettigede Krav, at vi træder i Skranken for de tyske Mindretal i Udlandet: Vi kan kun træde i Skranken for tyske Mindretal i Udlandet med fuld Overbevisning og med god Samvittighed, naar vi giver det, som vi kræver for Tyskerne i Udlandet, til dem, der repræsenterer Mindretallene i vort tyske Fædreland“.

Den 9. Februar 1926 udstedtes og fire Dage senere offentliggjordes: „*Reskript til Ordning af Mindretals-Skoleforholdene i Regeringsdistriktet Slesvigs Grænseomraade*“.

Reskriptet omfattede ikke hele Sydslesvig, men var *territorialt begrænset* til Flensborg By, Flensborg Landkreds og Sydtønder Kreds. Mindst een af Forældrene skulde være født i eller stamme fra disse nordlige Dele af Sydslesvig eller fra Kongeriget Danmark for at være berettiget til at melde deres Barn til en dansk Skole.

Den 18. Februar udtalte den præjssiske Indenrigsminister *Carl Severing* i Landdagens Hovedudvalg en Anerkendelse af den danske Liberalitet over for det tysksindede Mindretal og hævdede, at nu havde den præjssiske Regering vist et tilsvarende Frisind.

Af *andre Begivenheder i 1926* kan nævnes, at den danske Menighed i Flensborg den 1. Maj overtog den gamle Helligaandskirke i Henhold til en paa Menighedens Aarsmøde den 26. April godkendt Lejekontrakt med de tyske kirkelige Myndigheder. Kirken havde i flere Aar ligget næsten ubenyttet hen som tysk „Reservekirke“, medens den danske Menighed havde afholdt sine Gudstjenester i Menighedshuset „*Ansgar*“. — Genaabningen af Helligaandskirken fandt Sted den 28. August, efter at den var blevet restaureret for betydelige danske Midler.

Den 12. Oktober 1926 førtes i det præjssiske Justitsministerium Forhandlinger mellem

Justitsminister *Zehnhoff*, Advokat *Ravn*, Flensborg, og den polske Landdagsmand *Baczewski*. Drøftelserne fortsattes inden for tyske Regeringskredse, idet der ogsaa indhentedes et Skøn fra Udenrigsministeriet. — Den 10. November kunde „Flensborg Avis“ meddele, at Advokat Ravn var blevet genudnævnt til Notar.

Disse og andre tilsyneladende isolerede Begivenheder var Udtryk for den *maalbevidste tyske Mindretals-Politik* (af Hensyn til de tyske Mindretal uden for Rigets Grænser), der jo var et saa vigtigt Led i *hele Dr. Stresemanns Udenrigspolitik* (jfr. det tidligere citerede Brev til Ekskronprins Wilhelm af September 1925).

Til Støtte for sine politiske Fremtidsplaner (Krigsskadeserstatningernes gradvise Nedsættelse, den hemmelige Oprustning, „Revisionerne“ af Versailles-Traktatens territoriale og andre Bestemmelser) havde Stresemann Brug for en Atmosfære af *goodwill*. Han ønskede at værne Tyskland med Mure af Nabovenlighed.

Som et lille Led i alt dette ansaa han en lempelig „Ensretning“ af det til Tider noget genstridige „*Slesvig-Holsten*“ for nødvendig. Fra Kiel lød der jo af og til Røster, som ikke harmonerede med de mere diplomatiske Toner fra Udenrigsministeriet i Wilhelmstrasse.

Den 24. Oktober 1926 valgtes Professor *Otto Scheel* paa et Møde i Neumünster til Formand for „*Slesvig-Holstener-Forbundet*“, hvis Hovedformaal som bekendt var Støtte til det tysksindede Mindretal Nord for Grænsen. — Den hidtilværende Formand, Overborgmester *Dr. Todsén*, Flensborg, havde nægtet at tage imod Genvalg og udpegedes enstemmigt til „Æresformand“.

I Offentligheden opfattedes Professor Scheels Valg som Udtryk for Berlins Ønske om større Overensstemmelse mellem den over for Danmark og det øvrige Norden udtalte Forsonlighed og det tyske grænsepolitiske Arbejde.

Som en Bekræftelse heraf virkede Professor Scheels Programtale med de fire Hovedpunkter: 1) det tyske nationale Arbejde standser ikke ved Statsgrænserne; 2) det maa ikke krydse Linjerne i Tysklands Udenrigspolitik; 3) det danske Mindretal Syd for Grænsen skal behandles retfærdigt; 4) Kulturkampen skal føres paa ridderlig Maade.

Fra Tiden kort før Udenrigsminister *Dr. Stresemanns Død* (i Oktober 1929) kan anføres et yderligere Eksempel paa en af Berlin inspireret nordiskvenlig Politik med Slesvig-Holsten som Mellestation, nemlig det „*tysknordiske Universitets-Stævne*“ den 15.—23. Juni 1929 i Kiel.

Denne Afspændings-Politik over for Norden betød dog *ikke*, at de tyske Rigsmyndigheder slog Haanden af Mindretallet i den genforenede Del af Sønderjylland. Tværtimod!

Under Landbrugskrisen i Danmark, der af forskellige Grunde ramte det sønderjydske Landbrug særlig haardt, oprettedes som bekendt „*Kreditanstalt Vogelgesang*“ i Haderslev. Dette Institut, ved hvis Oprettelse ogsaa Folketingsmand Pastor *Schmidt* spillede en Rolle, arbejdede med Millionbeløb, og det er en kendt Sag, at det her drejede sig om tyske *Statsmidler*.

Kreditanstaltens Leder, den i Brandenburg fødte Advokat *G. Vogelgesang*, kom for Skade at indrømme, at det egentlige Formaal var at „*opmagasinere Jord*“ i Nordslesvig. Instituttets Politik paa langt Sigt var saaledes ikke Filantropi over for kriseramte

hjemmetyske Bønder (der for øvrigt nød godt af de almindelige danske Hjælpeforanstaltninger), men at bane Vejen for en Grænseflytning. Vogelgesang arbejdede med langt større Pengemidler end den som nationalt Modværge oprettede danske Institution „Landeværnet“, hvis Kapital var tilvejebragt ved en *privat* Indsamling. — *Syd for Grænsen* virkede den lille „Slesvigsk Kreditforening“ med sine saare beskedne Midler.

Medens Folketingsmand Schmidt ikke altid var heldig under sine Forsøg paa at tale med to Tunger (Grænserevision og Forsonlighed), kan man om den af Berlin førte Politik snarere bruge den Vending, at den ene Haand ikke vidste, hvad den anden gjorde.

Naar det tyske Mindretal Nord for Grænsen i og efter 1926 paa ny gik frem ved Valgene, skyldtes dette næppe — som nogle Danske nu synes tilbøjelige til at mene — den liberale danske Lovgivning og vidtgaende Frihed for Mindretallet i det hele taget. Mindretallets uhemmede kulturelle Frihed har ikke skadet danske nationale eller Statsinteresser synderligt. Nej, Mindretallets tilsyneladende Vækst skyldtes dels de til Tider raadende *økonomiske Vanskeligheder* i de genforenede Landsdele, dels Tysklands hurtigt voksende *Stormagtsstilling* efter 1933.

Ved Folketingsvalget i December 1926 gik det tyske Mindretal („Slesvigsk Parti“) stærkt frem: fra 7700 Stemmer og 13—14 Procent den 11. April 1924 til 10.422 Stemmer eller 15,6 Procent af samtlige afgivne Stemmer. — En paafølgende økonomisk Stabilisering medførte fornyet Tilbagegang for Partiet den 24. April 1929, nemlig til 9787 Stemmer, hvilket var 14—15 Procent af samtlige Stemmer.

Paa det danske Aarsmøde i Flensborg den 12. Juni 1927 nævnte Redaktør *E. Christiansen* de forskellige Fremskridt, deriblandt Mindretals-Skolereskriptet af 9. Februar 1926. Samtidig ankedes der over, at Reskriptet kun gjaldt for den nordlige Del af Sydslesvig. Der pegedes paa, at *Nord for Grænsen* gjaldt Forældrenes frie Selvbestemmelseret uden Indskrænkning. De tysk-nordslesvigske Privatskoler modtog et aarligt Statstilskud paa ca. 50 Kr. pr. Elev, medens Tilskuddet fra den præjsiske Stat til „Duborg-Skolen“ i Flensborg ikke engang udgjorde 5 Rigsmark om Aaret pr. Elev. Desuden ankedes der over, at den dansk-sydslesvigske Presse ikke fik de officielle Kundgørelser, hvad den tyske Presse Nord for Grænsen havde faaet lige siden Genforeningen.

I Slutningen af *November 1928* blev der udsendt to nye præjsiske *Mindretals-Skoleforordninger*. Den ene betød en Forbedring af Reskriptet af Februar 1926. Den anden Forordning tog Sigte paa det *polske* Mindretal, men gjaldt i øvrigt for hele det præjsiske Statsomraade — altsaa ogsaa for den sydlige Del af Sydslesvig. Og paa Grundlag af denne Forordning blev det muligt at oprette danske Privatskoler i Slesvig og Tønning.

Principielt vigtig var Forordningens Ordlyd: „Bekendelsen af, at vedkommende hører til Mindretallet, maa hverken efterprøves eller bestrides.“ Hermed havde man fra officiel præjsisk Side knæsat det lige siden Genforeningen i Nordslesvig gældende og af de danske Sydslesvigere Gang paa Gang forfægtede Princip, at Forældrenes frie Vilje maatte danne selve Grundlaget for et nationalt Mindretals Skolevæsen.

Fra Slutningen af 1928 gjaldt der to Sæt Mindretalsret i Sydslesvig: 1) Reskriptet af 1926 for Flensborg By, Flensborg Landkreds og Sydtønder Kreds; 2) den polske Skoleforordning for de øvrige Amter i Landsdelen. Med Undtagelse af Flensborg, hvor et indskrænket og bekæmpet dansk Skolevæsen havde været i Gang siden 1920, var de

danske Sydslesvigere altsaa 6—8 Aar bagefter de tyske Nordslesvigere paa Mindretallets Omraade.

De nationale Mindretal i Tyskland udtalte deres Paaskønnelse af Skoleforordningerne, men krævede principielt, at Mindretallets Skolevæsen burde være et tysk *Rigsanliggende* (ikke et præjsisk *Statsanliggende*), og at Spørgsmaalet burde løses ad *Lovgivningens Vej* (som f. Eks. i Danmark) for ikke at have den provisoriske Karakter, der kendetegner Reskripter eller Forordninger.

Den 20. Maj 1928 afholdtes der paa ny *Valg* til den tyske Rigsdag og den præjsiske Landdag.

De ikke-tyske Mindretallets samlede Stemmetal gik tilbage fra ca. 133.000 i 1924 til ca. 75.000.

I *Sydslesvig* gik det danske Stemmetal tilbage fra 4727 den 7. December 1924 til 2215. Disse fordelte sig saaledes: Flensborg By 1657 (3304 i December 1924); Flensborg Landkreds: 347 (667); Slesvig By og Amt: 123 (367); Ekernførde Kreds: 7 (14); Husum Kreds 0 (36); Ejdersted Kreds: 0 (46) og Sydtønder Kreds: 81 (293). — I sidstnævnte Amt faldt der dog desuden 83 frisiske Stemmer, da „Den frisisk-slesvigske Forening“ havde opstillet en egen Kandidatliste i 1928.

Det danske Stemmetal var med andre Ord blevet mere end halveret (i Sammenligning med December 1924) ved et *Parlamentsvalg*, hvor ingen Kandidat kunde vælges. Dette — kun tilsyneladende — katastrofale Resultat vakte Opsigt baade Syd og Nord for Grænsen, hvor det gav Anledning til talrige Pressekommentarer.

„Sydslesvigsk Korrespondancebureau“ (Redaktør *J. Bogensee*, Flensborg), der sendte Nyheder og Artikler til Venstrepressen i Danmark, fremsatte — uden dog at gøre sig til egentlig Talsmand herfor — det Tankeeksperiment, om de danske Sydslesvigere ikke indtil videre burde afholde sig fra *enhver politisk Manifestation* (d. v. s. baade *Parlaments- og Kommunevalg*) og begrænse deres Virke til det *rent kulturelle* (Børnehaver, Skoler, Kirke, Presse og Biblioteksarbejde.)

I Virkeligheden var der slet ikke sket nogen Katastrofe, men kun et ganske vist alvorligt *Tilbageslag*. Inden for de forskellige danske Organisationer var Medlemstallet fortsat uforandret, og der sporedes ingen Nedgang i Elevantallet ved de danske Mindretalsskoler.

Den, der skriver disse Linjer, var i 1928 af den Mening, at Tidspunktet for en *Taktik-Forandring* ganske vist nærmede sig med stærke Skridt, men at man burde vente med at tage *Stilling* indtil efter de kommende *Kommunevalg* (Byraads- og Kredsvalg), der oprindelig ventedes i Slutningen af 1928, men derefter blev udsat et Aar. Dersom disse Valg, hvor der jo kunde vælges danske Kandidater, ikke fik et bedre Resultat end *Parlamentsvalget* den 20. Maj havde faaet, vilde en *Taktik-Forandring* være ret formaalsløs. Førte de kommunale Valg derimod til et *væsentligt bedre Resultat*, maatte Tiden til at holde op med *Demonstrations-Valgene* til de store *Parlamente* være inde, idet det turde være klogest at skifte *Taktik*, medens Legen var god.

I 1929 blev de *kommunale Valg* den 17. November Aarets største Begivenhed for de danske Sydslesvigere.

For Flensborg Bys Vedkommende vilde en *Gentagelse* af de ca. 1600 danske Stemmer af 20. Maj 1928 have betydet, at kun 2 af de 7 Byraadsmedlemmer vilde kunne gen-

vælges. Man ventede nok en Del flere Stemmer end ved Maj-Valget i 1928. Spørgsmaalet var imidlertid, om man kunde naa op paa henved det dobbelte, d. v. s. op paa omkring ved 3000 Stemmer. Kun i saa Fald vilde man kunne gøre Regning paa at faa genvalgt 4 af de 7 Borgerrepræsentanter. Det er lettere at komme ned i en Bølgedal end at arbejde sig op igen!

Det lykkedes at komme op af Bølgedalen. Der afgaves 2932 Stemmer paa den danske Liste, som saaledes fik fire Kandidater valgt. Resultatet maatte betragtes som et Tilidsvotum til den af Bygraadsgruppen førte Politik.

I Flensborg Landkreds forløb Valget særdeles heldigt: 701 danske Stemmer mod 347 ved Rigsdagsvalget Aaret i Forvejen. Det danske Amtsraadsmedlem (*Jørg. Søgaard*) genvalgtes med en stor Kvotient.

I Sydtønder Kreds, hvor den dansk-frisiske Fælleslistes Spidskandidat (*J. Oldsen*) med Held havde gjort sig gældende under Kredsdagens Forhandlinger, afgaves der 506 Stemmer mod de 81+83 Aaret i Forvejen. I Slesvig By og Amt var Stemmetallet ikke saa stort som den 29. November 1925. Der afgaves dog 364 danske Stemmer, og den ene af de 2 Kredsdagsmænd (*P. Lassen*) genvalgtes.

I alt fik de dansk-sydslesvigske Lister 4503 Stemmer i Flensborg By og de tre Amter. Det var over dobbelt saa mange som ved Parlamentsvalget den 20. Maj 1928. Saa fremt der (som foreslaaet af undertegnede) havde været opstillet Tællekandidater ved Kredsdagsvalgene i Husum og Ejdersted Amter, vilde der maaske være blevet afgivet et Par Hundrede danske Stemmer flere.

Ved Folketingsvalget den 24. April s. A. fik det tyske Mindretal som tidligere nævnt 9787 Stemmer. Syd for Grænsen var Danskheden altsaa ved et kommunalt Hjemstavnsvalg, hvor der kunde vælges Kandidater, efter det store Nederlag i 1928 naaet op paa omtrent Halvdelen af det tyske Tal i den genforenede Del af Sønderjylland.

I Borgerpræsentationens Møde kort før Udgangen af 1929 opstilledes fra dansk Side „Dansk Skoleforening“s Formand, Grosserer *Cornelius Hansen*, som Kandidat til Magistratsvalget, idet Advokat Chr. Ravn, der i 5½ Aar havde haft Sæde i Magistraten, ikke ønskede Genopstilling paa Grund af svigtende Helbred.

Der udkrævedes 6 Stemmer til at blive Medlem af Magistraten, og den danske Gruppe raadede over 4. Resultatet blev, at Corn. Hansen valgtes, idet Socialdemokraterne ka-stede to overskydende Stemmer paa ham. Hermed havde Danskerne paa ny faaet Sæde i Magistraten.

Til Borgerrepræsentationen genvalgtes Gruppens Formand, Købmand *J. C. Møller*, dens Sekretær, Redaktør *L. P. Christensen*, og *S. Münchow* samt nyvalgtes *Aug. Petersen*.

Den 10. Februar 1930 var der gaaet ti Aar siden Afstemningen i det egentlige Nordslesvig. I den Anledning sendte alle dansk-sydslesvigske Foreninger en *Fælleshilsen* til de nationale Foreninger Nord for Grænsen, hvori det bl. a. hed:

„Vi hernede har efter 1920 søgt at løse vor Del af den fælles Opgave paa begge Sider af den nye Grænse. — Danskheden i Sydslesvig værger sin Hjemstavnsret, og den er tillige et naturligt Værn for det hjemvendte Nordslesvig.

Vi udtaler vor Glæde over, at en Del af Sønderjylland, som fra Historiens Gry har hørt Danmark til, kom tilbage til Fædrelandet.

Overborgmester J. C. Møller.

Vi beder indtrængende *alle* vore Landsmænd — i Nordslesvig saavel som i det øvrige Danmark — samles om den sønderjydske Sag. Kun i ubrydeligt Sammenhold kan Opgaverne paa begge Sider af Grænsen løses“.

I et *Svar* fra „Seksmandsudvalget“ (for „Sprogforeningen“, „Sønderjydske Skoleforening“ og „Grænseforeningen“) hed det bl. a.:

„Deres egen Afstemningsdag, 14. Marts, bragte ikke Opfyldelsen af det Haab, som mange Danske havde sat til den, men sønderjydske Trofasthed mod fædrene Arv har haft Lykke til at slaa fast, at hin Dag, der for 10 Aar siden følte som en Sorgens og Skuffelsernes Dag, blev Udgangspunktet for ny Vækst for Danskheden Syd for Grænsen til Ære og Berigelse for Dem selv, til inderlig Glæde for alle Danske!

Vi beder Dem da, paa denne Dag, modtage Landsmænds Genhilsen og Tak. De vil med os dele Glæde og Sorger, og vi med Dem. Som det er Deres, er det ogsaa vort Haab, at *alle* vore Landsmænd — Nord som Syd for Grænsen — vil samles i ubrydeligt Sammenhold om Danskhedens Værn og Pleje i Sønderjylland.“

Den 14. Marts 1930 afholdtes i Flensborg et stort Møde til Minde om den tyske Afstemningssejr i „II. Zone“. Her optraadte en *officiel Udsending fra Berlin*, nemlig Ministerialraad *Johannes Tiedje*.

Han var født i Nordslesvig og tilhørte paa fædrene og mødrene Side sydslesvigske Slægter, der ogsaa talte danske Medlemmer. Fra Ungdommen af præget af tysk Kultur, havde han dog ogsaa lagt danske Symptier og Interesse for dansk Kultur (bl. a. Grundtvig) for Dagen. I 1909 havde han rettet en sønderlemmende Kritik mod den præjssiske Tvangspolitik over for de danske Sønderjyder, som han altid havde følt sig knyttet til i fælles slesvigske Hjemstavnskærlighed. Under og efter Afstemningstiden havde han paa Grund af sit Kendskab til slesvigske Forhold virket som Embedsmand i det tyske Indenrigsministerium og havde ogsaa været tilknyttet Udenrigsministeriet med Mindretals-spørgsmaal som Speciale.

I sin Tale erklærede Ministerialraad Tiedje bl. a.: „Revisionskravet (om Grænsens Flytning mod Nord) er i Dag ingen Realitet. Maaske rejses det engang i Fremtiden, men maaske vil ogsaa kommende Generationer se helt anderledes paa Spørgsmaalet, end vi gør nu, saa det mister sin Betydning“.

Nogenlunde paa samme Tid fremsatte den tyske Gesandt i København, Minister *Ulrich v. Hassell* (senere Ambassadør i Rom) en Erklæring af omtrent følgende Ordlyd: „Der eksisterer ganske vist en Meningsforskel om de Metoder, efter hvilke Grænsen blev draget i 1920. Men dette Spørgsmaal vil aldrig give Anledning til et voldeligt Opgør. Saa meget er sikkert, at Danmark ikke længere har noget at frygte sydfra, og at Spørgsmaalet ikke vil blive gjort til Genstand for en magtpolitisk Afgørelse“.

Fælles for disse to Erklæringer fra officiel tysk Side var: En forsonlig og fredelig Tendens, ingen ubetinget Anerkendelse af Statsgrænsen, et Forsøg paa at virke beroligende.

I det hele taget havde Aarene efter 1926—28 medført en gradvis *Afspænding* i Naboforholdet mellem det danske og tyske Folkeelement paa begge Sider af Grænsen. Fra dansk-sydslesvigsk Side blev denne Tendens støttet, idet man heri med Rette saa en Fordel baade for Moderlandet og for det fredelige danske Kulturarbejde i Sydslesvig.

Den 14. September 1930 afholdtes der *Nyvalg til den tyske Rigsdag*, som var blevet opløst af Rigs-kansler *H. Brüning*. Ved Valget gik Nazismen frem til over 100 Mandater.

Paa et Fællesbestyrelses- og Tillidsmandsmøde inden for „Den slesvigske Forening“ (den 6. August i Flensborg) havde Spørgsmaalet om Betimeligheden af at opstille en dansk Kandidatliste været sat under Drøftelse. Ved en skriftlig Afstemning udtalte Flertallet sig imod Valgdeltagelse.

Beslutningen medførte, at den hidtilværende Formand *L. K. Lausten* erklærede, at Bestyrelsen nedlagde sine Mandater.

Ved et Nyvalg kort Tid derefter valgtes *T. Jessen* og en ny snævrere Bestyrelse.

Den nye Ledelse hævdede, at Danskheden vedblivende burde manifestere sig politisk. Uden at ville binde sig for Fremtiden ansaa man det ubetinget for rigtigt indtil videre at begrænse sig til og koncentrere Kræfterne om de vigtige kommunale Hjemstavnsvalg.

Bestyrelsen for „Afdelingen for Landdistrikterne“, hvis Formand var *P. Budach*, fastholdt derimod den hidtidige Taktik. Det samme var — til at begynde med — Tilfældet med Bestyrelsen for „Afdelingen for Gottorp Amt“. Her kom dog Formanden, *P. Lassen*, efterhaanden til at staa ene, idet den øvrige Bestyrelse i de paafølgende Aar blev Tilhænger af Taktik-Forandringen. Det samme blev Tilfældet for „Den frisisk-slesvigske Forening“'s Vedkommende, der i Begyndelsen fulgte den gamle Taktik.

Den 20. Maj 1928 var det danske Stemmetal i Flensborg By dalet til ca. 5 Procent eller til omtrent samme Forholdstal som ved Rigsdagsvalget i Januar 1912, da der afgaves 456 danske Stemmer, 5691 socialdemokratiske (deriblandt mange dansksindede Arbejdere) og 5421 tysk-borgerlige Stemmer.

Før 1914 eksisterede der ingen som helst Mulighed for den sydlige Danskhed til at gøre sig politisk gældende ved *kommunale* Valg. Rigsdagsvalgene (der i Regelen afholdtes hvert 4. eller 5. Aar) frembød den *eneste* Lejlighed til politisk Manifestation. Dengang var Deltagelse i dem en Nødvendighed. Ganske vist kunde der ikke vælges nogen Kandidat, men til Gengæld stod den sydslesvigske Danskhed ikke ene. Den dannede jo en Udløber af det kompakte danske Flertal i Nordslesvig, og de i Haderslev-Sønderborg-Kredsen valgte Rigsdagsmænd (Gustav Johannsen, Jens Jessen og H. P. Hanssen) betragtedes som Førere og parlamentariske Talsmænd for *alle* danske Sønderjyder. At del-

Grosserer Cornelius Hansen.

tage i Rigsdagsvalgene gjaldt endelig som en udtrykkelig eller stiltiende Hævdelse af Selvbestemmelsesrettens Grundsætning i Henhold til Løftet i Prag-Fredens Artikel 5.

Før 1914 var de danske Stemmetal Syd for den senere Statsgrænse af 1920 ganske vist smaa og sporadiske. Men de var et Led i en stor Helhed.

Efter 1920 eksisterede der ikke nogen „§ 5“. Stillingen var ogsaa i andre Henseender totalt forandret. Den sydligste Danskhed var nu isoleret og maatte staa paa egne Ben. Den maatte først og fremmest søge Fodfæste og hævde sig i sin nye *indsnævrede Hjemstavn*: Sydslesvig. Og hertil viste de kommunale Valg, der i Modsætning til Førkrigstiden afholdtes efter Demokratiets Principper, sig at være et ypperligt Middel.

Flertallet af de danske Sydslesvigere bestod af *Smaakaarsfolk*. Dette var navnlig Tilfældet i Flensborg. At fastholde Kravet om Deltagelse i rene Demonstrationsvalg til store Parlamenter i Berlin ansaas af Talsmændene for Taktik-Forandringen for ufor-svarligt. De saa en Fare for en varig Spaltning af de danske Sydslesvigere ved fortsat at fremtvinge en Konflikt mellem deres nationale Sympatier og Flertallets sociale Interesser. Derfor burde Løsenet være: Frihed ved Parlamentsvalgene, Valgplicht for alle Danske ved Hjemstavnsvalgene.

Det var paa den anden Side forstaaeligt, at navnlig Repræsentanter for det ældre Slægtled, som til Dels havde udført en fortjenstfuld national Gerning i den gamle Tidsalder forud for Verdenskrigen 1914—18 og Nordslesvigs Genforening, holdt stærkt paa Deltagelse i Rigsdagsvalgene. I manges Øren havde Ordet „Rigsdagsvalg“ fra gammel Tid en særlig Klang. Saaledes maa det forklares, at Talsmænd for Mindretallet, f. Eks. ledende Mænd fra Landdistrikterne, kunde omtale de vigtige Kommunevalg som noget underordnet i Sammenligning med de „politiske Valg“.

Den dansk-sydslesvigske Presses Ledelse var overbevist om Rigtigheden af den traditionelle Taktik og sympatiserede derfor med Mindretallet. Den bestræbte sig dog loyalt for at skifte Sol og Vind lige og fremhævede, hvad Flertallet og Mindretallet kunde enes om.

Den danske Presse Nord for Grænsen undlod naturligt nok at tage skarp Stilling til et indre-sydslesvigsk Anliggende. Dog kom der ogsaa her afvigende Meninger til Orde. Tilhængerne af Taktik-Forandringen Syd for Grænsen kunde ikke klage over Mangel paa Tilslutning inden for de forskellige Partiers Presse.

Mest tiltalende for enhver umiddelbar dansk Følelse var det Argument, at Dansk-heden *burde tone Flag overalt*, ogsaa ved de Valg, hvor ingen Kandidater kunde vælges. — Men Talsmændene herfor hævdede bare ikke dette Standpunkt med logisk Konsekvens. I 1921 havde man f. Eks. opstillet danske Kandidater ved Valget til den alesvig-holstenske Provins-Landdag. En lille halv Snes Aar senere tog Talsmændene for „dansk Valgdeltagelse ved enhver Lejlighed“ Afstand fra at gentage Forsøget. Det var jo „*haabløst*“. Der skulde mindst 20.000 Stemmer til for at opnaa et Mandat i Provins-Landdagen. — Men hvad saa med de 60.000 Stemmer (i en enkelt Valgkreds) for at blive repræsenteret i den tyske Rigsdag? Hvad saa med de 40.000 — senere endog 50.000 — Stemmer i en enkelt Kreds for at faa blot eet Mandat i den præjsiske Landdag?

Ogsaa inden for det *polske Mindretal* gjorde der sig delte Meninger gældende, idet bl. a. den forhenværende Landdagsmand *Baczewski* gik i Brechen for en Taktik-Forandring, svarende til den, der omtrent samtidig drøftedes i Flensborg og derpaa gen-

nemførtes af de danske Sydslesvigeres største Sammenlutning. Inden for den polske Ledelse lykkedes det imidlertid Tilhængerne af den hidtilværende Taktik at sætte deres Vilje igennem.

Resultatet blev lidet opmuntrende for Polakkerne.

I December 1924 sank det polske Tal i *Øvreschlesien* (Oppeln-Kredsen) til under 40.000. Ved *Rigsdagsvalget* den 14. September 1930 — hvor det jo skulde have været paa mindst 60.000 — udgjorde det ca. 37.000 Stemmer. Ved *Landdagsvalget* den 24. April 1932 (hvor Kvotienten var forhøjet fra 40.000 til 50.000) sank det til henved 28.000. Ved *Rigsdagsvalget* den 31. Juli 1932 dalede det til 14.000 Stemmer.

I et Interview med „Sydslesvigsk Korrespondancebureau“ (Redaktør J. Bogensee, Flensborg) udtalte *P. Budach*, Hornskov, at Troskabshensyn over for Polakkerne nødvendiggjorde Opstilling af danske Kandidater ved Rigsdags- og Landdagsvalgene, idet der jo eksisterede et valgteknisk Listeforbund mellem de nationale Mindretal i Tyskland.

Paa et tidligere Sted er der gjort Rede for, at Udviklingen siden 1924 jo allerede havde gjort denne Del af Samarbejdet mellem Mindretallene indenfor det tyske Rige betydningsløs.

Nævnes kan det ogsaa, at det med Polakkerne nært beslægtede slaviske Mindretal Lausitz-Serberne undlod at opstille Kandidater ved Valgene i 1932. Men fordi Listeforbundet bortfaldt, ophørte Lausitz-Serberne jo ikke med at tilhøre „Forbundet af de nationale Mindretal i Tyskland“.

En af Grundreglerne for Samarbejdet inden for dette „Forbund“ var netop hvert enkelt Mindretals Ret til suverænt at skønne over, hvilken Taktik det fandt mest hensigtsmæssig.

Efter at „den slesvigske Forening’s“ Flensborg-Afdeling havde faaet en ny Ledelse, havde Formanden en yderst venskabelig Samtale med det polske Mindretals Generalsekretær, Dr. *Kaczmarek*, da denne aflagde et Besøg i Sønderjylland. — Skønt Dr. K. var principielt uenig med sin Landsmand *Baczewski* (se ovenfor) og derfor ogsaa med Talsmændene for Taktik-Forandringen i Sydslesvig, var der selvfølgelig Enighed om, at Mindretallenes forskellige Taktik ikke gjorde noget Skaar i det gode Samarbejde.

Den, der skriver disse Linjer, havde foruden alt andet en særlig Grund til at støtte Tanken om en Taktik-Forandring i 1930, et Argument, der dog ikke egnede sig til offentlig Omtale. Selv om det valgtekniske Listeforbund med Polakkerne, der jo hurtigt viste sig at være praktisk betydningsløst, var af rent *indrepolitisk* Art og kunde betegnes som et „indre tysk Anliggende“, havde det dog en lille storpolitisk Bismag.

Under Valgkampen plejede den tyske Grænsepresse at hvirvle meget Støv op. Det fik endda være, at den skrev: „Den, der stemmer paa „Den slesvigske Forening“, stemmer paa Polakkerne“ o. l.

Alvorligere var det, naar grænsetyske Agitatorer ved Parlamentsvalgene forsøgte at bringe det lille sønderjydske Spørgsmaal i Forbindelse med de store Konfliktspørgsmaal ved Tysklands Østgrænse: Danzig, den „polske Korridor“, Øvreschlesien o. s. v.

I Regeringskredse i København var man betænkelig ved enhver propagandistisk Sammenblanding af disse hinanden uvedkommende Spørgsmaal. Begrebet Sønderjylland — med den frisindede Behandling af det tysksindede Mindretal Nord for Grænsen og de danske Sydslesvigeres gennemført loyale Holdning — gav, til Trods for „Slesvig-Holste-

nernes“ og den tysk-nordslesvigske Mindretalsledelses irredentistiske Agitation, saa godt som ingen Genlyd i den rigstyske Offentlighed. Den grænsetyske Agitator, Redaktør *Ernst Schröder*, fastslog denne Kendsgerning i en Artikel (i 1930 eller 1931), hvori han talte om „*voksende Mangel paa Interesse*“ („*wachsende Desinteressiertheit*“) Syd for Elben. Derimod ansaa den rigstyske Offentlighed — om med eller uden Berettigelse, gør jo intet til Sagen i denne Forbindelse — Problemerne ved Tysklands Østgrænse som alvorlige Anliggender, ved hvis Ordning der var sket Tyskland stor Uret.

De danske Nordslesvigeres Fører, H. P. Hanssen, der ogsaa efter 1920 bevarede det venskabelige Forhold til polske Politikere fra Rigsdagstiden i Berlin, saa en Fare i enhver Sammenkædning af det sønderjydske Spørgsmaal med de tysk-polske Problemer.

Han viste derfor Interesse for Taktik-Forandringen inden for „Den slesvigske Forening“ og mødtes med „Flensborg Afdelingen’s“ nye Formand under et Besøg i Flensborg. H. P. Hanssen stod netop i Begreb med at besøge sine politiske Forbindelser i Berlin og glædede sig ved over for dem at kunne gøre gældende, at „Samarbejdet mellem de nationale Mindretal i Tyskland er af fuldstændig upolitisk Art“.

Ved Parlamentsvalgene i de sidste Aar inden *Nazismens Overtagelse af Magten* i Tyskland — den 14. September 1930, den 24. April, 31. Juli og 6. November 1932 samt, kort efter *Hitlers* Udnævnelse til Rigskansler, den 5. Marts 1933 — opstillede til sidst kun „Den slesvigske Forening’s“ Afdeling for Landdistrikterne en Kandidatliste, som det stilledes de danske Flensborgere frit at stemme paa.

De minimale fra Valg til Valg skiftende danske Stemmetal kunde selvfølgelig ikke bruges som Gradmaaler af Mindretallets Styrke.

Først ved *Kreds- og Byrådsvalg*ene den 12. Marts 1933, hvor samtlige Afdelinger af „Den slesvigske Forening“ havde opstillet Kandidatlistes, forelaa der paa ny Materiale til Bedømmelse af Danskhedens Styrke.

Den 27. September 1930 indviedes i Flensborg det „*Tyske Hus*“, en imponerende Forsamlingsbygning med Bibliotek, Foredrags- og Restaurationslokaler. Til denne Kulturcentral havde det tyske Rige skænket en Million Mark til Minde om Afstemningen i „II. Zone“ („Rigets Tak for tysk Troskab“). Provinsen Slesvig-Holsten havde bevilget omtrent 300.000 Mark. Flensborg By havde endog maattet udrede en halv Million.

I Indvielsen deltog kun de Konservativer („Den tyske Borgergruppe“), medens den danske Byrådsgruppe, Socialdemokraterne og Kommunisterne holdt sig borte. — For den mangeaarige Overborgmester Dr. *Todsøn* blev Indvielsen af det „Tyske Hus“ Afslutningen paa hans kommunalpolitiske Løbebane.

Den 12. December s. A. indsatte Regeringspræsidenten den nye Overborgmester, Dr. *v. Hansemann*, en i flere Henseender initiativrig Mand, der viste Fordomsfrihed over for Danskerne. „Den slesvigske Forening“ stillede derfor sine Medlemmer frit ved Overborgmester-Valget.

I 1930—31 fortsattes Bestræbelserne for national Afspænding i Grænseområdet. De kulminerede i Sammenkomsterne og Festlighederne i Anledning af „*Østersø-Aaret 1931*“, der bl. a. formede sig som en Turistreklame for Nordtyskland. Paa Flagguirlander i Flensborgs Gader vajede foruden de tyske ogsaa de nordiske Flag, deriblandt Dannebrog. I Sommeren afholdtes i Flensborg bl. a. et fælles Pressemøde, Foredrag med danske og tyske Talere samt andre Arrangementer. Overborgmester *v. Hansemann* be-

tegnede Byen som „Broen mellem Tyskland og Norden“. Paa det danske Aarsmøde i Juni s. A. hilstes Udviklingen med Tilfredshed. — Senere paa Aaret og navnlig i 1932—33 lød der imidlertid paa ny skarpere Røster. Aarsagen var dels den grænsetyske Agitation forud for Folketingsvalget i 1932, dels hele det voldsomme indenrigspolitiske Opgør, der gennemrystede Tyskland forud for National-socialismens Overtagelse af Regeringsmagten.

Nord for Grænsen agiterede tyske Kredse for en Slags Toldunion mellem den genforenede Del af Sønderjylland og Tyskland. Syd for Grænsen forsøgte Dele af Pressen at slaa grænsepolitisk Mønt af den stærke Propaganda om Folkefællesskab og national Samling, der udfoldedes fra nazistisk Side.

Den 23. April (Aftenen før Landdagsvalget) talte *Adolf Hitler* paa Flensborg Stadion. Ved denne Lejlighed faldt der ingen danskfjendtlige Udtalelser.

Pastor *Peperkorn*, Fjølde, der et Aar senere vakte Opsigt ved en chauvinistisk Tale, tolkede endog Nazismens Ønske om at vinde de nordiske Folks Venskab. Hitler nøjedes med at antyde „den Dag, som alle Tyskere baade inden for og uden for Tysklands Grænser venter paa“.

Den 4. September 1932 afholdt den grænsepolitiske Organisation „Schlesvig-Holsteiner-Bund“ Aarsmøde i Ekernførde. Formanden, den tidligere nationalliberale Landdagsmand, Gaardejer *W. Iversen*, Munkbrarup, der som Partifælle af afdøde Udenrigsminister Stresemann havde støttet tidligere Rigskansler Brüning, og som Formand for „S. H. B.“ nærmest var fulgt i Professor Scheels Spor, genvalgtes med 67 Stemmer, medens den nazistiske Oppositions Kandidat, Borgmester, *Dr. W. Sievers*, Ekernførde, fik 16 Stemmer.

Dette Valg førte til, at den nazistiske Fraktion efter Opfordring fra „Gauleiter“ *H. Lohse* forbigaaende traadte ud af „S. H. B.“

Den 30. Januar 1933 udnævntes *Hitler* til Rigskansler og Chef for en overvejende konservativt præget Regering, der i Førstningen kun talte faa nazistiske Ministre.

Systemskiftet kom foreløbig ikke til at betyde nogen Forandring i de danske Sydslesvigeres Kaar. Den egentlige nazistiske Revolution iværksattes først efter Valgene den 5. Marts til den tyske Rigsdag og den prøjsiske Landdag.

Ved Landdagsvalget opstillede Bestyrelsen for „Den slesvigske Forening“s Afdeling for Landdistrikterne sammen med Formanden for Afdelingen for Gottorp Amt en Liste,

Ernst Schröder.

der fik i alt 1780 Stemmer, nemlig 1132 i Flensborg By, 419 i Landkredsen, 80 i Sydtønder Kreds, 110 i Slesvig Kreds, 11, 25 og 3 i Husum, Ejdersted og Ekernførde Kreds.

Den 12. Marts 1933 afholdtes de med Spænding imødesete *kommunale Valg*.

Ved dette Valg opstilledes der danske Kandidatlistes af alle „Den slesvigske Forening“s Afdelinger. Den korte, energiske Valgkampagne inden for hvert af „Flensborg-Afdelingen“s Distrikter vidnede om endrægtig Vilje til at naa et godt dansk Resultat.

I *Flensborg By* blev der afgivet *3363 danske Stemmer* — imod 2932 ved Byraadsvalget den 17. November 1929. Den danske Stemmeprocent steg fra 9,18 til 9,66. De fire danske Borgerrepræsentanter genvalgtes med øget Stemmetal. Dette var imidlertid ogsaa nødvendigt, idet der maatte regnes med en større Valgdeltagelse end i 1929. — Det *kommunistiske Parti*, som fik genvalgt to Kandidater, havde haft en relativt større Fremgang end Danskerne, nemlig fra 1694 i 1929 til 2115 i Marts 1933. Naar Danskheden efter de forløbne 3 Aar og 4 Maaneder hævdede Stillingen med en Tilvækst paa 431 Stemmer, skete denne Fremgang altsaa ikke paa Kommunisternes Bekostning.

At det var politisk gavnligt at kunne pege herpaa, fremgaar af nedenstaaende.

Allerede under Valgkampen havde „*Flensburger Nachrichten*“ mistænkeliggjort det danske Skolearbejde i Sydslesvig, som Bladet søgte at kæde sammen med den *kommunistiske Bevægelse*. Det var jo efter den af Nazisterne paasatte Rigsdagsbrand i Berlin og samtidig med deres store Aktion mod det kommunistiske Parti. Lige efter Valget fik Bladet Undsætning af „*Korrespondenzbüro Nordschleswig*“, der forsynede den nordtyske Presse med grænsepolitisk Stof og lededes af den danske Statsborger, Chefredaktør *Ernst Schröder*. Foruden at være Formand for „Schul- und Wohlfahrtsverein“, som støttede de tyske Privatskoler Nord for Grænsen, var Hr. Schröder tillige Formand for „*Nordschleswigsche Zeitung*“s Tilsynsraad og den, der havde den afgørende Indflydelse paa det tyske Mindretalsblads Politik.

Efter Valgene, da den nazistiske Revolution blev sluppet løs over hele Tyskland med Terror og Massearrestationer af Kommuniste, fremkom „*Korrespondenzbüro Nordschleswig*“ med en ny Denunciation: „*Dansk Mindretal og Kommuniste*“.

Ved Aarets Begyndelse havde Ernst Schrøders Korrespondancebureau for øvrigt udsendt en Artikel, hvori det bl. a. hed:

„Danmark forfølger trods sin økonomiske Nødsstilling med Energi Planen om Anlæg af *et strategisk Vejnet i Nordslesvig*. Knap er der begyndt paa den vigtige Forbindelsesvej mellem Danmarks Vesterhavshavn Esbjerg og Østersøhavnen Aabenraa, saa dukker igen et nyt Millionprojekt op, som i økonomisk Henseende er lige saa ødselt og urentabelt som de fleste af de andre *Opmarcheveje* imod Syd, der siden Adskillelsen er anlagt i Nordslesvig øjensynligt efter *strategiske Synspunkter*. Men da det ogsaa i dette Tilfælde igen drejer sig om et Stykke af en stor Helhedsplan, saa kan der næppe tvivle om, at det danske Ministerium vil stille de fornødne Midler til Raadighed ogsaa til denne Plan.“

Ernst Schröder havde i sin Fødeby Haderslev faaet journalistisk Uddannelse hos den før 1914 som danskfjendtlig Denunciant kendte Redaktør Karl Strackerjahn. Hans Mistænkeliggørelse af det danske Mindretal savnede enhver Berettigelse, men foretoges jo paa et for den sydslesvigske Danskhed yderst farligt Tidspunkt. Han vidste selvføl-

gelig godt, at hans „strategiske Synspunkter“ vedrørende fredelige Vejanlæg i den danske Del af Sønderjylland var det rene Nonsens.

De har dog Interesse som Tidsdokument, som et Vidnesbyrd om den Maade, hvorpaa denne indflydelsesrige tyske Grænsepolitiker og Publicist agiterede mod det Land, hvis Statsborger han var, paa det skæbnesvangre Tidspunkt, da Nazismen kom til Magten.

I kommunalpolitisk Henseende medførte Byraadsvalget i Flensborg et Systemskifte. Overborgmester, Dr. v. *Hanseemann*, hvem Danskerne havde samarbejdet godt med, maatte trække sig tilbage.

I *Flensborg Landkreds* blev der den 12. Marts afgivet 578 danske Stemmer mod 701 den 17. November 1929. *J. Søgaard* blev genvalgt.

I *Sydtønder Kreds* var der 533 danske og frisiske Stemmer mod 506 i 1929. Her var der (ligesom i Flensborg) en Fremgang i det danske Omraade (Kær Herred). Fra den frisiske Del af Kredsen bør tillige nævnes 76 Stemmer i Lindholm og 81 i Nabobyen Risum, et tydeligt Tillidsvotum til Johs. Oldsen.

I *Slesvig By og Amt* var der stor Tilbagegang: Fra 364 danske Stemmer i 1929 til 184 denne Gang. Som Følge heraf genvalgtes *P. Lassen* ikke til Kredsdagen.

Desværre blev der heller ikke forud for den 12. Marts 1933 (som foreslaaet af under tegnede, jfr. ogsaa Omtalen af Kommunevalgene den 17. November 1929) opstillet danske Tællekandidater i Husum og Ejdersted Kreds. Dersom dette var sket, vilde det samlede Stemmetal — 4658 — muligvis være naaet op paa ca. 5000.

I saa Fald vilde Danskheden i Sydslesvig have kunnet mønstre Halvdelen af de 9868 Stemmer, som det tyske *Mindretal i Nordslesvig* fik ved Folketingsvalget den 16. November 1932. Procentuelt set var dette det ringeste Valg for Tyskheden Nord for Grænsen siden 1920. De 13,2 Procent af samtlige Stemmer, som det „Slesvigske Parti“ opnaaede i 1932, turde betegnes som et lovlig spinkelt Grundlag for Mindretallets og den slesvig-holstenske Nazismes opsigtvækkende Raab om Grænseflytning i Foraaret 1933.

Syd for Grænsen var der paa Forhaand tillagt Hjemstavnsvalgene den 12. Marts stor, ja, vidtrækkende Betydning. De kom ogsaa til at danne Grundlaget for den stærkt mindskede danske kommunalpolitiske Indsats i den 6—7-aarige Periode før Udbruddet af Hitlers Verdenskrig. Ingen anede, at disse Valg blev den sydslesvigske Danskheds sidste politiske Tilkendegivelse under et mere end tolvaarigt Nazi-Diktatur.

Paa begge Sider Grænsen blev 1933, særlig Foraarsmaanederne, det mest bevægede Tidsafsnit siden Afstemningstiden i 1920.

Det begyndte med, at „Schleswig-Holsteiner Bund“ skiftede Ledelse. Dens nye Formand, den fra Kiel stammende nazistiske Borgmester Dr. *W. Sievers* i Ekernförde, offentliggjorde i Martsheftet af Organisationens Tidsskrift „Der Schleswig-Holsteiner“ en Artikel („Vor Kamp“), hvori det bl. a. hed:

„Vor Hovedopgave ligger ganske vist Nord for den nuværende Voldsgrænse; men alligevel maa vi begynde med Arbejdet Syd for Grænsen. — Herfra bliver vort Angreb ført frem. Vi vil gøre det til en Folkebevægelse, nøjagtig som det var Tilfældet i Aarene 1848—51“.

Den 24. Marts, paa 85-Aarsdagen for den slesvigs-holstenske Revolution af 1848, udtalte Dr. *Sievers* i Slesvig By bl. a.:

„Vi vil ikke længere taale den Uret, Danskerne øvede i 1918—20.“

Det tyske Folk maa gro sammen med alle tyske Brødre, som er skilt fra deres Moderland. *Her i Nordslesvig kan man først sætte Stemmejernet til for at sønderrive Versailles-Traktatens Lænker*“.

Talen vakte stor Opsigt — særlig den her fremhævede Sætning.

„*Svenska Dagbladet*“ skrev bl. a.:

„Den tyske Politiks ansvarlige Ledere turde ikke fornemme nogen Tilfredsstillelse over disse særegne Udtalelser. De gælder den af Tyskland gennem Folkeafstemninger ændrede Grænse, mod hvilken der i Modsætning til, hvad Tilfældet er paa mange andre Steder, ikke kan gøres berettigede Anmærkninger.“

Som Baggrund for det svenske Blads Stillingtagen kan nævnes, at Rigsminister *Hermann Göring*, der i sin Tid under et længere Ophold i Sverige havde lært Svensk, den 25. Marts over for den skandinaviske Presses Repræsentanter i Berlin erklærede: „Jeg er i allerhøjeste Grad interesseret i et godt Forhold mellem Tyskland og Skandinavien.“

Den 28. Marts rettede en af de danske Sønderjyders mest trofaste Venner i Sverige, fhv. Borgmester *Lindhagen*, Stockholm, ved Førstekamrets Møde en *Forespørgsel* til Udenrigsministeren, hvori han paatalte, at der fra grænsetysk Side fremkaldtes og organiseredes en Stemning for at tilbagetage det Omraade, som i Henhold til Versailles-Freden „omside blev givet tilbage til den skandinaviske Folkefamilie“.

Sammen med sin Partifælle *Hjalmar Branting* havde Lindhagen varmt talt de danske Sønderjyders Sag før Genforeningen i 1920.

I det engelske Finansblad „*Economist*“ skrev Sir *Walther Layton* den 1. April i en redaktionel Artikel, at der i Europa fandtes to Versailles-Grænser, som ikke kunde tænkes revideret, nemlig den fransk-tyske og den dansk-tyske. I 1919—20 havde Danskerne haft Mulighed for at genvinde hele Slesvig, men de havde stillet sig paa Selvbestemmelserettens Grundlag.

Herom skrev „*Nordschleswigsche Zeitung*“ bl. a.: „Den ædle Sir vil en Morgen vaagne, gnide sine Øjne og saa til sin Overraskelse erfare, at Grænsen i Nattens Løb („über Nacht“) er blevet ændret.“

I Martsdagene rørte Chauvinisterne inden for det tyske Mindretal stærkt paa sig.

I *Tønder*, hvor den tyske Gruppe for øvrigt havde mistet et Mandat ved Byraadsvalget *samme Maaned*, idet der var blevet valgt 5 dansk-borgerlige, 3 socialdemokratiske og 7 tyske Medlemmer (med hhv. 905 dansk-borgerlige, 534 socialdemokratiske og 1181 tyske Stemmer), blev der oprettet en *Nazi-Gruppe*. Fra Syd for Grænsen kom og deltog SA-Mænd og Medlemmer af „Hitler-Ungdommen“ i Mødet.

Medens det tyske Mindretalsblad i Aabenraa saa at sige hver Dag i redaktionelle eller indsendte Artikler fremførte Krav om Genoprettelse af den før 1920 eksisterende Statsgrænse ved Kongeaaen, skete der i *Ekernførde* en Begivenhed, som vakte lige saa stor Opsigt som det førnævnte Møde den 24. Marts i Slesvig By.

Den 5. April arrangerede „Schleswig-Holsteiner Bund“ en Fest til Minde om Kampen paa *Ekernførde Fjord* i 1849. Ifølge Indbydelserne var Parolen: „Nordslesvig skal atter blive tysk“, og Sammenslutningens Formand, Borgmester *Sievers*, slog i sin Indledningstale paa „det, som i Dag er vort Motto: Nordslesvig skal igen blive tysk“.

Hovedtalen holdtes af Pastor *Peperkorn*, Fjorde Sogn, der knap et Aar i Forvejen

(23. April 1932) havde talt sammen med Hitler paa Flensborg Stadion. Nu erklærede han bl. a. (Udhævelserne vore):

„Der gives tre Muligheder for at faa Nordslesvig tilbage:

1. Ved en *Krig*. Hertil ønsker jeg at afgive den højtidelige Forsikring, at den Vej ønsker vi ikke at betræde.

2. Ved en *Folkeafstemning*, ligesom man i Februar og Marts 1920 lod afholde Folkeafstemninger. Denne Vej ønsker vi kun ugerne at se virkeliggjort.

3. Ved en *direkte Forhandling* mellem København og Berlin. *Og det er den Vej, vi ønsker at slaa ind paa*. Thi vi besidder den grandiose Kraft, at vi kan vente.

Nøden i Nordslesvig vil tvinge København til at gaa til Berlin. Den Kærlighed, som mange ranke Nordslesvigere i de første Aar efter 1920 har næret til Danmark, er nu afløst af et infernalsk Had, og et Haab om Befrielse er tændt. —

Efter moden Overvejelse og indhentede Informationer i Berlin vil vi efterkomme dette Ønske. — Som et Lyn vil den tyske Nationalsocialisme tage Nordslesvig i Besiddelse. Ti, tyve, tredive, fyrre, halvtreds, tres, halvfjerds, ja firs Organisationer vil blive oprettet ud over Nordslesvig.“

Den 7. April skrev *H. P. Hanssen* i „Hejmdal“:

„Vi føler os beroligede ved, at Pastor Peperkorn ikke ønsker at paaføre os Krig. Vi forstaaer, at han med sit Kendskab til Stemningen i Nordslesvig heller ikke ønsker en ny Folkeafstemning, og vi kan forsikre ham om, at han kan vente længe, meget længe, inden den Dag oprinder, da Nordslesvig „tvinger København til at sætte sig i Bevægelse imod Berlin“, for at faa Grænsen flyttet. — —

Nationalsocialisterne Syd for Grænsen spiller her et højt Spil.

De tager grundigt fejl, naar de tror, at de kan fremme det tyske Mindretals Interesser ad den Vej. Alt, hvad de vil kunne opnaa, er at Statsmagten vil se sig nødsaget til at gribe ind for at varetage Statsinteressen“.

Den 8. April afgav Folketingsmand Pastor *Schmidt*, der ved en tidligere Lejlighed havde staaet vakkende over for Nazismen som partipolitisk Fremtoning, over for „*Nord-schleswigsche Zeitung*“s Korrespondent i København en Erklæring, hvori det hed:

„Vi Tyskere i Nordslesvig hilser med Glæde det nationale Gennembrud i det tyske Rige som en fast Vilje til at genoprette tysk Ære og genvinde Friheden. Afgørelsen fra Versailles har krænket tysk Ære paa værste Maade og berøvet vort Folk dets Frihed. Ogsaa vi er haardt ramt deraf“.

I grænsepolitisk Henseende udtalte Folketingsmanden i sin Erklæring:

„Vi tilstræber en Afgørelse, der genopretter Nordslesvigs gamle Forbindelse med Slesvig-Holsten og dermed med Riget, men idet vi tilstaaer den videstgaaende Frihed til at pleje dansk Folkelighed, som vi agter og derfor ikke ønsker at krænke“.

Altsaa Genoprettelse af 1864-Grænsen, men Tilladelse for de over 80 Procent af Nordslesvigs Befolkning til at „pleje dansk Folkelighed“!

To Dage derefter — den 10. April — afholdt den „*Slesvigske Vælgerforening*“ et af omtrent 500 Medlemmer besøgt Møde i Tinglev.

Drøftelserne afsluttedes med en *Resolution*, hvor det bl. a. hed:

„Vi tilstræber en Afgørelse, der genopretter Nordslesvigs gamle Forbindelse med Slesvig-Holsten og derigennem med Riget, dog under Tilsikring af videst mulig Frihed

til Pleje af dansk Folkelighed, som vi agter og derfor ikke ønsker at krænke. Vi kan kun ønske, at Tyskland og Danmark udligner deres politiske og økonomiske Interesser paa *dette Grundlag*. Den tyske Vælgerforening har stedse haft en ensartet, samlet tysk Front; *en Splittelse kender vi ikke til*, og den vilde kun svække vor Viljes Slagkraft.

Nordslesvig maa — for saa vidt det ikke føler tysk — besinde sig paa, om det vil forblive i sin fortvivlede Nød, eller om det kan slutte sig til vor Løsning. Slesvigs Deling er blevet vort Lands Ulykke. Det bliver ogsaa i stedse stigende Grad forstaaet af den dansksindede Del af Befolkningen. Nationalt Forræderi tiltror vi ingen“.

Som man ser: Gentagelse af Schmidts Krav.

Redaktør *Ernst Schröder* karakteriserede Resolutionen som „meget heldigt udformet“. — Selv røbede han omtrent samtidig et Træk, der belyste den inden for holstenske Nazikredse herskende Mentalitet.

Paa et Møde i *Pløn*, hvor han havde holdt Foredrag om tysk Kulturarbejde i Nordslesvig, sagde en ved de nazistiske brune Stormtropper ansat højere *Officer*: Kulturarbejdet kan maaske faa Betydning en Gang i Fremtiden; men det interesserer os ikke nu, hvor vi arbejder i hurtigt Tempo. Det er bedre, at vi samler 50.000 Mand brune Stormtropper og simpelthen besætter Nordslesvig!

(Her citeret efter „Grænsevagten“.)

Fra hin bevægede Tid skal ogsaa gengives en Røst fra dansk-sydslesvigsk Side.

Den 31. Marts afholdt Flensborg Borgerrepræsentation, der jo var blevet nyvalgt den 12. Marts, sit første Møde. Nazisten *P. Hass* valgtes til Formand.

Paa den danske Byraadsgruppes Vegne afgav Ordføreren, Grosserer *J. C. Møller*, følgende Erklæring:

„Siden Borgerrepræsentationens sidste Møde har denne faaet en ny Sammensætning. Det forandrer imidlertid intet ved den Kendsgerning, at vi som loyale Borgere nu som før efter bedste Evne vil arbejde med paa Flensborg Bys Vel.

Vi anser det for en Selvfølge, at det nye Flertal paa Raadhuset vil det bedste for vor By, at det ogsaa lader det *nationale Mindretals Rettigheder*, som er blevet udbygget i Løbet af det sidste Tiaar, forblive ubeskaaret.

Vi vil haabe, at den længselsfuldt ventede Bedring af Forholdene ogsaa vil virke til udstrakt Gavn for Flensborg By, og vil sætte alt ind paa at hidføre Lettelser for vor økonomisk knugede Befolkning.

Her paa Raadhuset skal der jo ikke føres Storpolitik. Vi er alle valgt som Repræsentanter for Borgerskabet; som saadanne er vi rede til ogsaa under den nye Ledelse efter bedste Evne at deltage i Arbejdet“.

To Dage efter den tyske Mindretals-Vælgerforenings Medlemsmøde i Tinglev — nemlig den 12. April 1933 — afholdt „Sprogforeningen“ og „Skoleforeningen“ et fælles *Tillidsmandsmøde* paa „Folkehjem“ i *Aabenraa*. Efter Taler af *H. P. Hanssen* og *H. Jepsen Christensen* underskrev Deltagerne en *Resolution* af følgende Ordlyd:

„Vi lægger Vægt paa et godt, nabovenligt Forhold mellem Danmark og Tyskland. Dette ligger i begge Staters, begge Folks og begge Mindretals Interesser. Forudsætningen for, at et saadant Forhold kan udvikles og fæstnes, er at Staternes Integritet respekteres.

Vi betragter det som en Selvfølge, at den Grænse, der i 1920 blev sat mellem Dan-

mark og Tyskland paa Grundlag af Folkenes Selvbestemmelsesret, ligger urokkelig fast.

De Angreb, som fremtrædende Mænd i tyske Organisationer Syd for Grænsen i den sidste Tid har rettet mod Danmarks Grænse, tilbageviser vi med Harme. Det Forsøg, som de tyske Mindretalsførere har gjort paa at true den danske Befolkning ved Hjælp af Kræfter hidkaldt sydfra, stempler vi som uforenelige med de Pligter, der paahviler danske Statsborgere.

Vi venter, at de danske Statsmyndigheder:

1. sikrer Nordslesvig imod, at irregulære Tropper overskrider Grænsen;
2. skarpt overvaager alle Handlinger, som tager Sigte paa Grænseflytningen;
3. skrider hurtigt og kraftigt ind mod Urostiftere, hvad enten det drejer sig om enkelte Personer eller Organisationer;
4. drager danske Embedsmænd, som deltager i en mod Danmarks Integritet rettet Aktion, til Ansvar.

Vi beklager det tyske Mindretals grænsepolitiske Vildfarelser. Vi har aldrig næret Ønske om at leve i Kampforhold til vore tysksindede Medborgere, men enhver af det tyske Mindretals Førere fremsat Voldstanke vil vi møde med de skarpeste Midler“.

Denne Udtalelse dannede Optakten til en Række imponerende Tilkendegivelser fra det danske Nordslesvigs Side.

Den 17. April samledes 300 Repræsentanter for den sønderjydske *Arbejderbevægelses* faglige og politiske Organisationer i *Tinglev*. Efter Taler af Folketingsmændene *J. P. Nielsen* og *P. Mortensen* vedtog man her et *Manifest*, hvori det bl. a. hed:

„Repræsentanter for de sønderjydske Arbejderes faglige og politiske Organisationer i Sønderjylland, forsamlede til Møde i Tinglev 2. Paaskedag, udtaler paa den samlede sønderjydske Arbejderbevægelses Vegne følgende:

Den dansk-tyske Grænse er fastlagt i Henhold til Befolkningens egen frie Afgørelse, og denne Grænse er blevet de nordiske Folks Grænse.

Vi afviser derfor paa det skarpeste ethvert Forsøg paa atter at rejse Strid om Grænsen.

Vi betragter de fra tysk-nazistisk Side fremsatte Krav om Grænseflytning som en Haan mod Folkeret og Frihed og som et Udtryk for Tilbagevenden til Voldspolitikken.

Vi opfordrer Myndighederne til hurtigt og haandfast at skride ind mod ethvert Forsøg, skjult eller aabent, der tager Sigte paa en Krænkelse af Grænsen“.

De slesvig-holstenske Nazisters og det tysk-nordslesvigske Mindretals ubeherskede Agitation mod Danmarks Statsgrænse vakte efterhaanden *Opmærksomhed i Udlandet*.

Der lød engelske og franske samt — hvad der paa dette Tidspunkt viste sig at have særlig moralsk Værdi — skandinaviske Røster.

Nævnes kan, at „*Dagbladet*“ i Oslo den 10. April bragte en forstaaende Artikel om det dansk-tyske Grænsespørgsmaal.

Blandt de svenske Bladrøster skal citeres en Artikel i „*Svenska Dagbladet*“, hvori det bl. a. hed.

„Med Hensyn til den Gang paa Gang gentagne Trusel mod denne Grænse, der er skabt gennem en under uangribelige Forhold foretagen Folkeafstemning, maa det konstateres, at Manifestationerne hidtil, saa vidt vides, ikke paa nogen Maade er billiget

af den tyske Regering. Men man maa ogsaa konstatere, at den ikke har foranlediget nogen Indgriben i modsat Retning, hvad der skulde synes paakrævet“.

Dermed havde en Avis, der i Tidens Løb gentagende havde vist Sympati for Tyskland, ramt Hovedet paa Sømmet.

Fra officiel tysk Side begyndte man nu at røre paa sig, idet de slesvig-holstenske Nazisters Propaganda og dens Genlyd uden for Tyskland netop paa dette Tidspunkt var saare ubejljlige for de ansvarlige Ledere af Rigets Udenrigspolitik.

Den 11. April bragte „Berlingske Tidende“, hvis til Tyskland udsendte Medarbejder, M. Kamphøener, allerede havde set sig i Stand til at meddele, at d'Herrer Sievers og Peperkorn havde modtaget en alvorlig „Næse“ fra Berlin, et Interview med Chefredaktøren for Nazismens Hovedorgan „Völkischer Beobachter“, Rigsdagsmand og Leder af Partiets udenrigspolitiske Afdeling, Alfred Rosenberg, der mindedes Danmarks moderate Holdning i 1919 og bl. a. udtalte:

„Jeg vil blot betone, at den nationalsocialistiske Bevægelse staar ganske fremmed over for noget som helst principielt Modsætningsforhold til den danske Nation, og at ingen har Mandat til paa befuldmægtiget Maade fra Partiet at give Udtryk for andre Tanker.“

(Heri laa en Afstandtagen fra Sievers og navnlig fra Peperkorn.)

„Vi nærer det Haab, at de forstaaelige patriotiske Strømninger paa begge Sider dog endelig engang maa føre os til at skabe en umiddelbar Forstaaelse mellem de to Nationers Krav og at fremelske et mere venskabeligt og godt Naboforhold“.

Om de tyske nationalsocialistiske Grupper i Danmark udtalte Rosenberg: „Hvad disse angaar, da haaber jeg, at vor lokale Partileder og nuværende Overpræsident ogsaa vil ordne dette Spørgsmaal paa en Maade, der i ingen Henseende kan skade det tyskdanske Forhold“.

Den 15. April kunde „Berlingske Tidende“ fra „absolut velunderrettet Side“ meddele, at de slesvig-holstenske Nazister, der havde planlagt Kæmpemøder baade Syd og Nord for Grænsen, havde faaet telegrafisk Ordre sydfra til at opgive de paatænkte Demonstrationer.

Den af Alfred Rosenberg i Interviewet med „Berl. Tid.“ nævnte „lokale Partileder“ var den nazistiske „Gauleiter“ for Sydslesvig og Holsten, H. Lohse, der netop havde overtaget Embedet som Overpræsident for Provinsen. Forud herfor havde hans Partiorgan („Schl.-Holst. Tageszeitung“) taget livlig Del i Grænseflytnings-Agitationen. Efter Tiltrædelsen af Embedet ytrede han sig i mere maadeholdne Vendinger.

Dagen efter Interviewet med „Berl. Tid.“ — altsaa den 12. April — bragte „Völkischer Beobachter“ en længere Artikel af Rosenberg, hvori han gentog de forsonlige Udtalelser, understregede, at den rigstyske Presse i Modsætning til Grænsepressen havde „bevaret Disciplinen“ og advarede Danmark mod at ignorere „vor udstrakte Haand“.

Hvad angaar det officielle Danmarks Holdning, kan dels nævnes, at Rigsdagen den 12. April vedtog et Uniformsforbud (for at umuliggøre uniformerede politiske Grupper Optræden paa dansk Territorium) og en lille Udvidelse af Statspolitiet, dels citeres en rolig Erklæring af Statsminister Stauning, offentliggjort i „Sønderborg Socialdemokrat“ ved Midten af Maanedens:

„Vor Grænse mod Syd er fastlagt ved den Afgørelse, som Fredstraktaten bestemte. Danmarks Regering og Rigsdag krævede ikke det urimelige. Fra første Færd stillede det danske Folk sig paa Selvbestemmelsesrettens Grund. Vi ønskede kun at tilbageføre de Dele af Sønderjylland, der ved Aand og Sprog var forblevet ved Danmark og tilkendegav Ønsket om Tilbagevenden. Ved Afstemningen afgjordes det, hvor Grænsen skulde være, og vi bøjede os for Afgørelsen uden at kræve Tilbagevenden til de Forhold, der forelaa i 1864, da Tyskland uden Medhold hos Befolkningen foretog en Grænsedragning, hvorved dansk Befolkning blev tvunget ind under fremmed Herredømme.

Jeg tror ikke, at den ansvarlige Regering i Tyskland tænker paa at øve Vold mod Danmark til Forrykkelse af de Forhold, som Tysklands ansvarlige Myndigheder og Rigsdag har godkendt.

Og netop derfor finder jeg det mærkeligt, at det tyske Mindretals Repræsentant i den danske Rigsdag, Pastor Schmidt, ugenert tager Ordet for en Grænseflytning. Hans eget Stemmetal ved Folketingsvalget viser, hvor lidt han repræsenterer, og samtidig, hvor uberettiget det er at kræve Flytning og dermed Undertrykkelse af andre.

Uden Hensyn til politiske Forskelligheder vil det ansvarlige Danmark indtage en hæderlig og loyal Holdning over for Tyskland, og vi tror, at Tyskland vil følge den samme Linje over for Danmark.

Derfor nærer jeg heller ikke saadanne Bekymringer, som er kommet til Orde, thi jeg regner ikke med uansvarlige Folks Udtalelser.

Grænsen mellem Tyskland og Danmark er fastlagt i 1920, og den Grænse maa vi hævde er den rette, den, der skal ligge fast baade i Henhold til Fredstraktat og Folkeafgørelse“.

Den 17. Maj 1933 holdt Rigskansler *Hitler* en Rigsdagstale, der vakte Opsigt ved sin *tilsyneladende* Fredskærlighed. — Om de nationale Spørgsmaal fremsatte han nedenstaaende Erklæring, som Mindretallene i Tyskland, ikke mindst de *danske Sydslesvigere*, ved mange paafølgende Lejligheder klamrede sig til under deres Forhandlinger med de tyske Myndigheder for at opnaa nogenlunde taalelige Kaar:

„Naar jeg i dette Øjeblik taler bevidst som tysk Nationalsocialist, ønsker jeg i den nationale Regerings Navn at erklære, at netop vi i dette unge Tyskland besjæles af den dybeste Forstaaelse for samme Følelser og Stemninger hos andre Folk, saavel som for deres begrundede Livskrav. Dette unge Tysklands Generation, som i sit hidtidige Liv kun har lært sit eget Folks Nød, Elendighed og Jammer at kende, har lidt altfor meget under det Vanvid, til at den skulde tænke paa at tilføje andre det samme. Vor Nationalsocialisme er et Princip, der principielt og almindeligt forener os som Verdensanskuelse. Idet vi hænger ved vort Folk med grænseløs Kærlighed og Troskab, respekterer vi ogsaa

Hinrich Lohse.

de andre Folks nationale Rettigheder og ønsker af vort inderste Hjerter at leve i Fred og Venskab med dem.

Vi kender derfor heller ikke Germaniseringsbegrebet. Den aandelige Mentalitet i forrige Aarhundrede, hvorved man troede maaske at kunne gøre Tyskere ud af Polakker og Franskmænd, er os nøjagtig lige saa fremmed, som vi lidenskabeligt vender os imod ethvert Omvendelsesforsøg“.

I Begyndelsen af Maj foretog det tyske Udenrigsministeriums Pressereferent for Norden, Regeringsraad *Alexander Bogs*, en Rejse til Danmark og Sverige, hvis Sprog han var fortrolig med fra tidligere Ophold i disse Lande. — Den 9. April havde han paa Dansk budt nogle københavnske Sportsfolk Velkommen til Berlin.

Om Sievers og Peperkorn udtalte han, at det *tyske Udenrigsministeriums* Holdning var det eneste afgørende. Fra dansk Side burde man ikke lægge for stor Vægt paa *uofficielle* Udtalelser. *Grænsespørgsmaalet* var *ikke aktuelt*. Peperkorn var ikke den tyske Regerings særlige Sagkyndige i slesvigske Spørgsmaal. „Hvad vi selv synes i denne Sag, har vi sagt. Vi har ingen national Opposition, der fører territoriale Spørgsmaal frem til Løsning. Vi er Herrer over, hvad vi vil, og ingen Folkestemning hos os kan tvinge os til noget. Et *coup de main* (mod Nordslesvig) er udelukket“.

Under sit Ophold i Sverige udtalte Hr. Bogs endog over for „Stockholms Tidningen“, at der for Tyskland absolut ikke mere bestaar territoriale Spørgsmaal“. — Dette turde dog være lidt meget sagt!*)

Til Belysning af den voksende nationale Stemning i de *danske Kredse Nord for Grænsen*, skal mindes om tre Stævner, det ene mere imponerende end det andet.

Den 18. April afholdtes i Kasernens store Gymnastiksal i *Huderslev* et Møde med 3—4000 Deltagere fra Byen og Amtet.

Den 12. Juni fandt der et Ungdoms- og Idrætsstævne Sted i *Tønder*. Her optraadte ca. 2000 unge Gymnaster fra hele Nordslesvig for omtrent 10.000 Tilskuere. Da selve Mødet med de talrige Talere fra hele Landsdelen begyndte, var det samlede Antal Deltagere naaet op paa henved 15.000.

Dagen forinden — altsaa den 11. Juni — afholdtes et Stævne paa *Dybbøl*. Heri deltog omkring ved 40.000. En væsentlig Del var Unge. Der optraadte ogsaa Talere fra Norge, Sverige og Finland. Stævnet blev Udgangspunktet for Dannelsen af „*Det unge Grænseværn*“. I Raadslagningerne forud for denne nye nationale Sammenslutnings Tilblivelse havde *H. P. Hanssen* betydelig Andel.

Syd for Grænsen blev den hidtilværende Borgmester for Ekernførde og Formand for „*Schleswig-Holsteiner Bund*“, Dr. *W. Sievers*, i Maj udnævnt til Landraad for *Flensborg Amts Landdistrikter*. Den 12te tiltraadte han Embedet.

„*Eckernförder Zeitung*“ mindede om Dr. Sievers's „hjerterofriskende Taler“ og tilføjede: „Naar han nu bliver Landraad i Flensborg, er han rykket den blødende Grænse endnu nærmere og kan i den skønne Flensborg Kreds sætte sin kampglade Personlighed ind for den tyske Sag.“

Den grænsetyske Nazismes „*Gauleiter*“ Overpræsident *H. Lohses* Organ „*Schlesw.-*

*) Paa Tilbagerejsen til Berlin gjorde Hr. Bogs Ophold i Flensborg, hvor han skal have haft et voldsomt Opgør med Pastor Peperkorn.

Vi vil i Dag ikke andet end gøre opmærksom paa, at der bestaar en saadan Ret for os.“ (Det over 80 pCt. danske Nordslesvigs Samhørighed med Danmark kom dog vist næppe ind under *de* internationale Forhold, hvis Opretholdelse var egnet til at „true Verdensfreden!“)

Mest interessant var Dr. Sievers's senere uofficielle Tale ved et festligt Samvær. Her udtalte han ifølge „Nordschleswigsche Zeitung“ bl. a.:

„Atter og atter maa man se paa, at en Del af den danske Presse udlægger hvert Ord, vi udtaler, paa en falsk Maade. Atter og atter konstruerer man hos Pastor Peperkorn og mig højpolitiske Tilkendegivelser. Heroverfor er vi os bevidst, at „Slesvig-Holstener-Forbundet“ ikke driver Udenrigspolitik. Den laves af vor Fører Hitler, herom er der ingen Diskussion. „Sl.-H.-Forb.“ har andre Opgaver. Naar De ser vore Modstandere, saa sig dem, at vi ikke berører rent statsretlige Forhold, men at dette er og maa være en Sag, der sorterer under Statspolitikken. Vi er i Besiddelse af den nødvendige Disciplin og vil ikke lade os føre bort herfra. Der er derfor selvfølgelig heller ingen som helst Modsætning mellem Jügsregeringen og os.“

Knap en Maaned før Rendsborg-Stævnet, nemlig den 19.—20. Maj, havde „Nordschl. Ztg.“ bragt en lang Artikel af Redaktør *Ernst Schröder*: „Slesvig-Holstens Grænselands-Opgave og det tysk-danske Forhold“. Heri hed det bl. a. (vore Fremhævelser):

„Den tyske Regerings udenrigspolitiske Linje, som Hr. Rosenberg har givet Retning og Linje, særlig over for Norden — — støttes af det slesvig-holstenske Arbejdes *tilsigtede Elasticitet*. — — At der i *Metoden* kan være forskellige Opfattelser, er ubestrideligt.“

Gennem udførlige Citater er her søgt illustreret den *grænsepolitiske Udvikling* i de bevægede Uger indtil Sommeren 1933.

Alleede den 5. Maj holdt *H. P. Hanssen* et Radio-Foredrag: „Hvilken Betydning skal vi tillægge de slesvig-holstenske Angreb paa vor Grænse?“ Heri understregede han to Ting: at officielle nazistiske Ordførere (Rosenberg og Bogs) havde taget Afstand fra Ophidselseskampagnen, at man fra officielt tysk Hold arbejdede paa *langt Sigt* — samtidig med at man ved vældige Pengemidler søgte at udbrede tysk Sprog og Kultur i Grænseegnene. Dette maatte nødvendigvis forpligte os Danske til øget Grænsevagt.

Hermed var Stillingen karakteriseret.

Nazismen tilspidsede de nationale Modsætninger. Tyskland var tilsyneladende blevet midtsamlet som aldrig før. Det øgede i de paafølgende Aar hurtigt sin magtpolitiske Stilling. Som Følge af Ensretningen fra Berlin blev de slesvig-holstenske Ordførere mere afdæmpede udadtil. Men samtidig fik Pengemidlerne og den øvrige Støtte til det tyske Mindretals Arbejde Nord for Grænsen et hidtil ukendt Omfang. Dette viste sig bl. a. ved Grundlæggelsen af talrige *nye Privatskoler* i de sønderjydske Landsdele, me-

dens den politiske Ensretning af Mindretallet foreløbig stødte paa Vanskeligheder som Følge af personlige Stridigheder mellem de nazistiske Førere. Det lykkedes dog efterhaanden at udjævne disse indre Modsætninger, der i Begyndelsen vakte nogen Opsigt, men i det lange Løb ikke var af realpolitisk Betydning. Samtidig blev den bedste Danskhed, ikke mindst Ungdommen, rusket grundigt op.

Som Helhed betød Begivenhederne i 1933 for det tyske Mindretals Vedkommende Indledningen til en *tolvaarig kunstig Højkonjunktur*. Dennes Virkninger kulminerede dels før Krigen (jfr. det historiske Folke- og Landstingsvalg den 3. April 1939), dels — og denne Gang uigenkaldeligt — i de første to Aar efter Danmarks Besættelse den 9. April 1940. Udviklingen i de sidste Aar før Befrielsen i Maj 1945 viste en nedadgaaende Kurve for Tyskheden.

Hvordan blev nu den nationalpolitiske Udvikling for Danskheden i *Sydslesvig* i og efter 1933? — Ved et Tilbageblik er det let at se den *store Linje* i Udviklingen.

Som Helhed betød Omvæltningen i 1933 Indledningen til en *tolvaarig kunstig Lavkonjunktur* for det danske Mindretal. Denne Tilstands Virkninger havde dog kulmineret før Krigens Afslutning.

Holder man sig til *Perioden før Krigen*, kan Aarene 1933—39 inddeles i *tre Afsnit*.

Det første varede fra Foraaret 1933 til Sommeren 1934. Det stod, især til at begynde med, i Forvirringens og Usikkerhedens Tegn.

Det andet omfattede et Par nogenlunde rolige Arbejdsaar paa kulturelt Omraade.

Det sidste Afsnit, fra 1937 til Krigens Udbrud den 1. September 1939, bestod af *Modgangsaar*, der hører til de mørkeste i Danskhedens Historie.

Nazismen havde kvalt al Opposition paa tysk Side. Ensretningen gjorde sig gældende paa alle Samfundslivets Omraader. Hele dette System, der intet taalte ved Siden af sig, var i sig selv velegnet til at trænge en i økonomisk Henseende svag Befolkning af anden Nationalitet op i en Krog. Dertil kom en snigende *national Forfølgelse*, der ikke gav sig til Kende ved aabenlys, formel Krænkelse af Mindretalsretten, men i Form af *uofficiel, underjordisk Boykot*, der mindede om Kattens Leg med Musen.

Krigen satte til en vis Grad en Stopper for denne nedværdigende Udvikling, selv om den medførte nye smertefulde Ofre for det dansksindede Folkeelement. Den herskende Del af Tyskheden lige ned til de laveste nazistiske Partifunktionærer fik andet at tænke paa end at fortsætte Snigløbet mod det danske Mindretals Eksistensgrundlag.

Der raadede megen Forvirring under den nazistiske Revolution i Foraaret og Sommeren 1933. Svarende dertil var Usikkerheden stor for det danske Mindretal.

Det var næsten umuligt at faa Svar paa Henvendelser fra dansk Side. Ingen af de nye nazistiske Myndigheder var „kompetent“ til at udtale sig om — endsige træffe Afgørelser i — Mindretals-Spørgsmaal. Først efter forholdsvis lang Tid fik man nogenlunde klar Besked om, hvem eller hvad man kunde holde sig til.

I *Adelby Sogn* ved Flensborg havde 114 dansksindede valgberettigede Medlemmer af den slesvig-holstenske Landskirke (svarende til tysksindede Medlemmer af den danske Folkekirke Nord for Grænsen) i Juni 1932 ansøgt om at maatte faa Kirken overladt een Gang om Maaneden til en Eftermiddagsgudstjeneste. Det var et beskedent Ønske, men samtidig af *principiel Betydning*, idet *offentlige Kirkebygninger* Nord for Græn-

sen lige siden 1920 var blevet stillet til Raadighed for det tysksindede Mindretal (baade for Medlemmer af Folkekirken og af tyske Frimenigheder.)

Den 8. Februar udstedte Kirkeregeringen en Nødforordning, hvorved den danske Pastor *H. F. Petersen* i Flensborg blev sidestillet med Landskirkens Præster med Hensyn til Afholdelse af Gudstjenester og Udførelse af kirkelige Handlinger.

Sognepræsten og Kirkeforstanderskabet (et Slags Menighedsraad) i Adelby modsatte sig imidlertid Sagen og søgte derefter at forhale en positiv Løsning.

Først den 26. November 1933 aabnedes Kirken for en dansk Gudstjeneste, for øvrigt den første siden 1864. — I Adelby Sogn har der altid været forholdsvis mange dansk-sindede. Ved Valgene i Februar og August 1867 havde Sognet dansk Flertal.

Den 1. Maj 1933 blev der ansat en sjette Lærer ved den dansksprogede *Kommuneskole* i Flensborg. I Modsætning til de fem andre drejede det sig om en Mand af dansk Sindelag og med dansk Uddannelse.

Dette var en *spæd Begyndelse* til en principiel Ligestilling med de tysksprogede *Kommuneskoler Nord for Grænsen*, af hvis Lærere mindst 90 Procent var tysksindede og havde tysk Uddannelse.

Den nazistiske Revolution førte til en haardhændet *Udrensning* inden for Embedsstanden og blandt Tjenestemændene. Hitlers første Regering var langt fra rent nazistisk. De fleste Ministre tilhørte det konservative Parti eller andre Retninger. Til Gengæld søgte Nazisterne at bemægtige sig alle Nøglestillinger inden for Administrationen. Og det lykkedes dem.

Megen Opsigt paa dansk Side vakte en Afskedigelse paa Arbejdskontoret i Flensborg i Juni 1933. Det drejede sig om *Albert Johannsen*, en Søn af *Gustav Johannsen*. Den danske Presse gjorde opmærksom paa, at der i Nordslesvig fandtes flere Hundrede tysksindede Tjenestemænd inden for Statens og Kommunernes Administration.

Som et Kuriosum kan nævnes, at Dr. *W. Sievers*, efter at være blevet Overborgmester i Flensborg, ansatte en ung dansk Mand paa Raadhusets Kontor — af Hensyn til de mange tysksindede Tjenestemænd Nord for Grænsen.

I Anledning af en Meddelelse fra Flensborg Magistrat om, at et Barn af en Politibetjent øjeblikkelig skulde flyttes fra „Duborg-Skolen“ til en tysk Skole, kom det til en i principiel Henseende vigtig Brevveksling mellem Rektor Dr. phil. *Andr. Hanssen* og Byens Politipræsident. — Nord for Grænsen kunde tysksindede Tjenestemænd frit lade deres Børn gaa i Mindretallets Skoler.

Paa *Aarsmødet i Flensborg* udtalte Redaktør *E. Christiansen* den 18. Juni: „De Danske hernede har i de sidste Maaneder paany gennemlevet en meget alvorlig Tid, mens Sindene i lange Dage var fyldte af Spænding fra Time til Time. Vi stoler paa, at i en saadan Tid staar vort Folk sluttet bag sine mest udsatte Sønner og Døtre.“

I Sommeren 1933 udstedte den nye Rigs-Ungdomsfører *Baldur v. Schirach* en Forordning, hvorefter *alle* Ungdoms-Organisationer i Tyskland (ogsaa Mindretallenes) inden den 15. Juni skulde anmeldes til Rigs-Ungdomsledelsen. I modsat Fald vilde de være at betragte som opløst. Anmeldelsen skulde ledsages af detaljerede Oplysninger om hver enkelt Forening.

I den Anledning rejste Formanden for De sydslesvigske Ungdomsforeninger og Formanden for „Den slesvigske Forening“s Flensborg-Afdeling til Berlin, dels for at drøfte

Sagen med Repræsentanter for de andre nationale Mindretal, dels for at søge nærmere Oplysninger paa Rigs-Ungdomsledelsens Hovedkontor. Under en Forhandling med Rigs-Ungdomsførerens Stedfortræder *Karl Nabersberg* fik man at vide, at den foreskrevne Anmeldelse nærmest tjente statistiske Formaal. Forbudet mod Nydannelser af Ungdomsforeninger samt mod Foreninger med under 200 Medlemmer o. s. v. vilde ikke finde Anvendelse over for Mindretallenes Ungdoms-Organisationer. Ellers, erklærede Hr. Nabersberg, „vilde jeg med min Forordning komme i Konflikt med Udenrigsministeriet“. — Efter disse bindende Garantier besluttede man paa dansk Side at anmelde Ungdomsforeningerne til Rigs-Ungdomsledelsen. — En af de danske Forhandlere benyttede Lejligheden til en Samtale med det tyske Udenrigsministeriums Pressereferent, Regeringsraad Alexander Bogs, der forsikrede, at Overgreb mod det danske Mindretal i Sydslesvig ikke vilde blive taalt.

Et meget vigtigt Spørgsmaal var Mindretallets Stilling over for „*Den tyske Arbejdsfront*“ — den nye kooperative Rigs-Sammenslutning af Arbejdere og Arbejdsgivere. Var danske Arbejdere, Funktionærer o. s. v. nødt til at melde sig ind i denne store faglige Organisation? Hvad med dem, der ikke gjorde det? Hvorledes var Stillingen for dem, der allerede havde indmeldt sig? Vilde de førstnævnte blive stillet ringere i økonomisk Henseende? Vilde de sidstnævnte være fritaget for at deltage i „Arbejdsfronten“s utallige Møder og Stævner, der næsten alle havde et national-tysk Præg?

Efter forudgaaende mundtlige Henvendelser paa „Arbejdsfronten“s Kontor (det tidligere Fagforeningshus) i Flensborg, hvor de lokale Myndigheder var ude af Stand til at udtale sig, men gerne ønskede Spørgsmaalene belyst ud fra et mindretalsretligt Synspunkt, rettede „Den slesvigske Forening“s Formand den 27. Juli en længere Skrivelse til Føreren for „Den tyske Arbejdsfront“, Dr. *Robert Ley*, Berlin.

Herpaa indløb der et den 11. August dateret Svar fra Dr. Leys Adjudant *Machenbach*: „Som Svar paa Deres Skrivelse af 27. f. M. meddeler jeg Dem, at den tyske Arbejdsfront er en rent tysk Indretning, og at Anmeldelsespligten saaledes ikke kommer i Betragtning for den dansk-sydslesvigske Folkegruppens Vedkommende. Besvarelsen af Deres yderligere Spørgsmaal falder herved bort.“

Denne Erklæring virkede paa en Maade beroligende. Nogen Anmeldelsespligt eksisterede altsaa ikke. Paa den anden Side var Svaret jo langt fra udtømmende.

Formanden for „D. sl. F.“ foretog derfor en Række nye Henvendelser. Det lykkedes ham at komme i Forbindelse med den nazistiske „Gauleiter“ og Overpræsident for Provinzen Slesvig-Holsten, *H. Lohse* i Kiel, der gav følgende Svar paa de citerede Spørgsmaal:

„Er dansksindede Arbejdere, Arbejdsgivere, Funktionærer o. s. v. forpligtede til at deltage i „Den tyske Arbejdsfront“s Stævner, uanset om de rent fagligt staar inden for Arbejdsfronten eller ej? — Svar: *Nej*.

Er de forpligtede til at udsmykke deres Huse, Butikker, Vinduer o. s. v. med tyske Symboler? — Svar: *Nej*.

Kan der for Ikke-Deltagere, henholdsvis for dem, der ikke udsmykker deres Vinduer o. s. v., opstaa nogen Skade fra offentlig eller privat Side? — Svar: *Nej*.“

Den 8. August vedtog *Byraadet i Flensborg* at nedsætte Antallet af Borgerrepræsentanter fra 45 til 30. — Efter Udelukkelsen af Socialdemokrater og Kommuniste samt

tre af „Borgerblokken“ var der kun 31 tilbage, nemlig de 27 Nazister og de 4 Danskere. Da dette imidlertid var een over de 30, maatte Danskerne give Afkald paa den ene af deres fire Repræsentanter.

Værre var et Forslag, som vedtoges *mod* den danske Gruppes Stemmer, at Borgerrepræsentationens Myndighed i „næsten alle“ vigtige Anliggender skulde overdrages til en *5 Mands-Kommission*, i hvilken Mindretallet overhovedet ikke var repræsenteret.

Fra nazistisk Side søgte man at trøste Danskerne med, at der slet ikke var paatænkt nogen Tilsidesættelse eller Krænkelser af Mindretallet, der fortsat var repræsenteret i Udvalgene.

Borgerrepræsentationens Formand, Direktør *Hass*, tilbød den danske Ordfører, Grosæerer *J. C. Møller*, at de kunde „tales ved“ forud for 5 Mands-Kommissionens Møder! (Hvilket Løfte ikke blev indfriet.)

Den 19. September skulde Borgerrepræsentationen vælge en ny Overborgmester i Stedet for Dr. v. Hansemann. Valget faldt paa Landraad Dr. *W. Sievers*.

I Stedet for Byens tidligere demokratisk indstillede Skoleraad (Skoleinspektør) valgtes en nazistisk Lærer ved Navn *Mittag*.

I begge Tilfælde afholdt den danske Gruppe sig fra at stemme, idet den bl. a. pegede paa, at Indbydelsen til Mødet med disse to vigtige Punkter paa Dagsordenen først var blevet tilstillet dens Medlemmer samme Dags Formiddag. I den af *J. C. Møller* afgivne Erklæring hed det bl. a.: „I den Forudsætning, at Hr. Dr. Sievers, der er fortrolig med Rigskansler Hitlers Tanker og Ønsker vedrørende Behandlingen af de nationale Mindretal, som Flensborgs Overborgmester lige saa fuldt vil tage sig af det herværende danske Mindretal som af det tyske Flertal, vil vi imidlertid ikke stemme imod Valget, men afholde os fra at stemme.“

I *Nyhus* ved Flensborg var en dansk Mand i sin Tid blevet valgt ind i Kommunerådet paa en upolitisk Arbejderliste. Nu blev han nødt til at nedlægge sit Mandat.

I sit Svar paa en dansk Henvendelse skrev Landraad *W. Sievers*, at Valget ikke kunde godkendes, da han foruden danske havde faaet „marxistiske“ Stemmer.

Den 22. September blev Lærer *Tønnsen* (den eneste dansksindede og danskuddannede Lærer ved den dansksprogede Kommuneskole i Flensborg) kaldt op til Stadsskoleraad *Mittag*, der forlangte, at han som kommunal Embedsmand skulde benytte den „tyske Hilsen“ (oprakt Højrearm). Læreren paaberaabte sig forgæves, at han tilhørte det danske Mindretal. Om senest tre Dage maatte han have bøjet sig for Kravet eller være rede til at tage Følgerne.

Skolens danske Forældreråad nedlagde en skarp Indsigelse, som gik videre til Myndighederne i Flensborg og Provinsregeringen i Slesvig.

Den 25de krævede den danske Skoleforening Fristen forlænget, indtil Provinsregeringen havde taget Stilling til Sagen. Samtidig indsendtes et Andragende til Regeringspræsidenten, hvori man bad den danske Kommunelærer og Skolens *Elever* fritaget for den „tyske Hilsen“.

I et Svar af 7. Oktober fra Regeringspræsident *Wallroth*, Slesvig, hed det: „Jeg har givet Ordre til, at den Anordning, som foreskriver den tyske Hilsen ogsaa for Børnene og Lærerne ved den offentlige danske Folkeskole i Flensborg, straks tages tilbage.“

I Slutningen af September offentliggjorde Hitlers Stedfortræder i det nazistiske Partis øverste Ledelse, *Rudolf Hess*, følgende Meddelelse:

„Flere Steder i Udlandet er der som Led i den mod Tyskland rettede Propaganda paa ny blevet fremsat den usandfærdige Paastand, at det nationalsocialistiske Parti med Tiden har i Sinde at indlemme Dele af Svejts, Holland, Belgien, Danmark o. s. v. Saa meningsløs denne Insinuation end er, finder den ikke desmindre Tiltro hist og her. Rigsledelsen lægger derfor Vægt paa at fastslaa, at intet alvorligt Menneske i Tyskland tænker paa saa meget som at antaste andre Staters Uafhængighed.“

Den 11. Oktober talte Lederen af det nazistiske Partis udenrigspolitiske Kontor, *Alfred Rosenberg*, i *Flensborg*. Byens nazistiske „Kredsleder“, Direktør *P. Hass*, indledede med et skarpt Angreb mod den „uretfærdige Grænse.“

I sit Foredrag antydede Rosenberg Muligheden af en fremtidig „Forstaaelse“ mellem de nordiske Lande og Tyskland. Denne Forstaaelse vilde maaske „føles smerteligt“ i Slesvig-Holsten og Danmark — mindre i Sverige.

Den 17. Oktober skrev „*Svenska Dagbladet*“: „Over for dette Orakelsprog spørger man sig med Forbavselse, hvorfra Hr. Rosenberg har hentet sine Oplysninger om, at der i Sverige skulde herske en anden Opfattelse om den dansk-tyske Grænse end den, der næres i Danmark.“

„*Stockholms Tidningen*“ skrev den følgende Dag: „„*Svenska Dagbladet*“ giver her Udtryk for en fuldstændig enstemmig svensk Opfattelse. Rosenbergs opsigtsvækkende Udtalelser synes uforklarlige.“

Den 14. Oktober (altsaa tre Dage efter Rosenbergs vage Antydninger) talte Borgerrepræsentationens Formand, „Kredsleder“ *P. Hass*, paa et Haandværkerstævne i Flensborg: Ifølge „*Flensburger General-Anzeiger*“ udtalte han bl. a.: „Vi afviser paa nogen Maade at ophidse til Krig, men har det sikre Haab, at Indsigten ogsaa vil finde Plads ovre i Danmark vedrørende dette Spørgsmaal, ligesom vi tror, at vor Fører engang vil gøre Tyskland stort igen. Den Dag vil atter bringe os et Slesvig-Holsten „up ewig ungedeelt.“

„*Flensborg Avis*“ bragte den 19. Oktober følgende fra sin Korrespondent i Berlin (J. Kronika):

„Efter mit Kendskab til Opfattelserne indenfor de bestemmende politiske Kredse i Berlin — og i München med — er den Tale, som Direktør Hass i Søndags har holdt i Flensborg, forudsat at Bladene har refereret den rigtigt, af en saadan Art, at den absolut ikke kan godkendes.“

Efter Tysklands bratte Udtræden af Folkenes Forbund og Opgivelse af fortsat Deltagelse i Nedrustnings-Konferencen i Genève afholdtes der den 12. November en Folkeafstemning og et Rigsdagsvalg i Tyskland.

„Den slesvigske Forening“ kundgjorde, at Mindretallet „i Betragtning af, at det — tro imod sin loyale Holdning — aldrig havde blandet sig i indre tyske Anliggender, ikke kunde deltage i Valget og Afstemningen den 12. November“. Denne Beslutning meddeltes Rigs-Valglederen i Berlin.

Fra Oktober og November 1933 kan nævnes flere Overgreb mod Mindretallet.

I Slutningen af Oktober udtalte Kommuneforstanderen i Hanved, at de Arbejdsløse,

der sendte deres Børn i den danske Privatskole (i Langbjerg), *ikke* vilde faa Understøttelse fra „Vinterhjælpen“.

Det danske Generalsekretariat tog straks Affære, og der blev lovet Forhandlinger og Undersøgelse af Sagen. Alligevel blev Danskerne forbigaaet ved „Vinterhjælpen“s Uddelinger.

Den 18. November maatte „Flensborg Avis“ konstatere: „Kendsgerningen er alt-saa den, at Landmænd og Arbejdere, der har deres Indtægt, faar Del i Vinterhjælpen, medens danske Arbejdsløse og Trængende intet faar, fordi de er Danske og sender deres Børn i den danske Privatskole.

Man har skelnet saa skarpt, at en Mand, hvis Børn besøger den tyske Skole, har faaet Vinterhjælp, medens hans Broder, der har Elever i den danske Skole, intet faar.

Det maa ventes, at de overordnede Myndigheder straks giver alle, der har med Vinterhjælpen at gøre, en klar og tydelig Belæring om, *at dansksindede Slesvigere har nøjagtig samme Krav paa Vinterhjælp som tysksindede.*“

I Flensborg var Stillingen bedre. Her havde Overborgmester Dr. *Sievers* under en Forhandling erklæret, at de Danske ikke skulde udelukkes fra „Vinterhjælpen“.

I *Harreslev* indfandt en Politimand sig den 13. November i den *danske Privatskole* og meddelte, at den skulde holde fri ligesom de tyske Skoler for at fejre Valgsejren (ved Afstemningen den 12te). Han spurgte, om Skolen ikke havde noget Flag at hænge ud, og om Læreren ikke kunde holde en Tale til Børnene om Dagens Betydning.

„Dansk Skoleforening“ satte sig i Forbindelse med Landraadskontoret, hvorfra Politimanden havde bragt sine Ordre, men fik det Svar, at samtlige Skoler skulde standse Undervisningen. — Fra dansk Side svarede man, at det drejede sig om Skolebørn, der tilhørte Mindretallet.

I *Aventoft* kom en Politibetjent og en SA-Fører en Aften ind i det danske Forsamlingslokale. De raabte, at ingen maatte forlade Stuen, og at Værten holdt „ulovlig Forsamling“. Til Trods for nedlagt Indsigelse blev alle noteret. Betjenten hævdede, at Sammenkomsten skulde have været anmeldt. — Fra dansk Side blev der klaget til Myndighederne.

I *Harreslev* klagede en Brødhandler over følgende: En nazistisk Politimand havde meddelt, at han ikke længere vilde købe Brød hos ham, saafremt han ikke meldte sig ud af „Den slesvigske Forening“. Han vilde sørge for, at de andre Tyskere i Kommunen indtog samme Holdning.

Fra dansk Side foretoges der i 1933 mange Henvendelser til underordnede og højere Myndigheder. I nogle Tilfælde med et godt, i andre med et negativt Resultat og jævnlig saaledes, at man maatte løbe fra Herodes til Pilatus.

Den 21. November lykkedes det omsider at opnaa en længere Forhandling paa Slottet i Kiel med „Gauleiter“ og Overpræsident *H. Lohse* og Overregeringsraad Dr. *Schow*. Fra dansk Side var mødt Redaktør *E. Christiansen* fra „Flensborg Avis“, Formanden for „Dansk Skoleforening“, Grosserer *Corn. Hansen*, den danske Byraadsgruppens Ordfører Grosserer *J. C. Møller*, og Formanden for „Den slesvigske Forening“, *T. Jessen*.

De danske Ønsker blev gjort gældende, dels mundtligt, dels i Form af et Memorandum. De færreste Spørgsmaal blev afgjort med det samme. Overpræsidenten lovede at ville overveje Sagen.

Efter Valget den 12. November skulde der flages og illumineres. Det forekom, at Danske, der ikke havde illumineret, modtog truende Smædeskrivelser. Værre var, at nødlidende danske Sydslesvigere i nogle Tilfælde blev nægtet „Vinterhjælp“, fordi de „ikke havde deltaget i Valget den 12. November“.

Først ved en Forhandling paa Landraadskontoret i Flensborg med den nye Landraad *Claus Hans* lykkedes det at naa til en Forstaaelse, idet han erklærede, at *alle* trængende skulde have Del i „Vinterhjælpen“. — „En Udelukkelse af politiske, religiøse eller nationale Grunde maatte ikke finde Sted. Vejledende for Uddelingen var kun Trangen. Paa den anden Side maatte dobbelt Hjælp fra forskellige Organisationer enten ophøre eller fradrages paa Ydelserne.“

Et uhyre vigtigt Spørgsmaal var Arbejdsmulighederne.

Herom skrev „Flensborg Avis“ den 15. December: „Alle økonomisk afhængige, alle Arbejdsløse, som længes efter at faa noget at bestille, alle Nødstedte, som føler sig skræmte af de stærke Opfordringer og Ordren, som ikke nævnte noget om Danskerne, følte sig dobbelt truede, naar Ordren om at give en Del af de mest fortjente National-socialister Fortrinsret til Arbejde blev fortolket saaledes i vore Egne, at enhver, der vilde have Arbejde, skulde være SA- eller „Staalhjelms“-Mand. Som det blev understreget ved en af de Forhandlinger, danske Sydslesvigere har ført med Myndighederne (den 21. November i Kiel), drejer det sig om et meget vigtigt Spørgsmaal. Kan den økonomiske Ligeret ikke betrygges, saa betyder de kulturelle Indrømmelser ingenting, thi saa er der ingen Mulighed for, at en Befolkning med mange arbejdsløse og økonomisk truede Mennesker kan udnytte dem.“

Kort før Midten af December modtog den danske Byraadsgruppes Sekretær, Redaktør *L. P. Christensen*, en Skrivelse, hvori det kort meddeltes ham, at han skulde udtræde af Flensborg Byraads Orkester- og Teaterkommission (i hvilken han havde haft Sæde i 9—10 Aar og udført et ogsaa fra tysk Side paaskønnet Arbejde). Red. Christensen havde i sin Tid faaet gennemført, at Skuespillere fra Danmark et Par Gange i hver Sæson kunde optræde paa Flensborgs kommunale Teater.

Hurtigt indsaa man dog, at dette var en uklog Handling. Kort før Jul kom der Meddelelse om, at *hede* det gamle Teaterudvalg var opløst. Der skulde vælges et nyt, hvori ogsaa Mindretallet vilde kunne faa en Repræsentant.

Som Helhed betragtet fik Aaret 1934 et for Danskheden i Sydslesvig roligere Forløb end det foregaaende.

Fra og med Aarsskiftet traadte *den nye tyske Redaktørlov* i Kraft.

Fra nu af kunde ingen tysk Statsborger være Redaktør uden at tilhøre den af Staten anerkendte Presse-Organisation. For alle Redaktører gjaldt nu de berygtede „Arier-Paragraffer“. I Tilfælde af Ægteskabs Indgaaelse maatte Ægtefællen ogsaa være „Arier“. Udelukkede fra alt Pressearbejde var naturligvis enhver, der hidtil paa en eller anden Maade havde optraadt som „Fjender af Folk og Stat“ (et ret elastisk Begreb).

Et saakaldt „Hververaad“ bestemte, hvorledes Avisernes Annonce-Afdeling skulde ledes, Prislisten, Kundgørelsernes Form o. s. v. — alt efter indre tyske Hensyn.

Fra og med 1. Januar var Redaktørerne og deres Medarbejdere blevet en Slags Embedsmænd. Der oprettedes Fagdomstole. Uafhængig af disse kunde Rigsministeren for

Folkeoplysning og Propaganda (Dr. Goebbels) *fratage* en Redaktør eller Journalist hans *Gerning*, „naar han af presserende Grunde med Hensyn til det offentlige Vel finder det fornødent“.

Kort før Aarsskiftet var „Den slesvigske Forening“s Flensborg-Afdeling udsat for et nyt Forsøg paa Mistænkeliggørelse.

Den 11. December meddelte Presseafdelingen ved Provinsregeringen i Slesvig, at der fandt en *organiseret Udsmugling* Sted til Danmark af *tyske politiske Flygtninge*.

Dagen efter understregede Generalkonsul *Lauritz Larsen* i Flensborg over for „Jyd-ske Tidende“, at Grænsens Bevogtning var blevet forstærket baade paa dansk og paa tysk Side. „At naa gennem disse Kæder er saa svært for Flygtningen som for Kamelen at naa gennem det berømte Naaleøje.“

„Hamburger Fremdenblatt“, der hørte til de Blade, som fik grænsepolitisk Stof fra „Korrespondenzbüro Nordschleswig“ (Redaktør Ernst Schröder), skrev imidlertid den 12. December efter Oplysning fra Politipræsidiets i Flensborg, at der siden September var smuglet 14 Flygtninge over den dansk-tyske Grænse. Denne Udsmugling var „ikke (foretaget) af danske Statsborgere, men af Medlemmer af den danske Forening i Flensborg, prøjsiske Statsborgere, til Dels tidligere tyske Kommuniste, som nu slutter sig til det danske Mindretal“.

„Den slesvigske Forening“ henvendte sig den 13. December til Politipræsidiets og bad om at faa fastslaaet, hvad der laa til Grund for det tyske Blads Beskyldninger.

I Politipræsidiets ønskede man ikke at udtale sig!

Den 14. December skrev „Flensborg Avis“: „Saa vidt det hidtil kan formodes, drejer det sig bl. a. om et Par Mænd, som for længe siden er udelukkede af „Den slesvigske Forening“. I øvrigt kunde det danske Blad fastslaa, at Foreningen med yderste Aarvaagenhed passede paa ikke at give Ly for tyske Kommuniste.

Som et Eksempel paa, hvor forsigtigt man gik til Værks paa dansk Side, skal fremhæves, at Ledelsen af „Den slesvigske Forening“s Flensborg-Afdeling i længere Tidsrum *spærrede* for Nyoptagelse af Medlemmer. Det vil sige, at man afskar sig fra normal Tilvækst til Foreningen for ikke at give de nye Myndigheder noget Paaskud til at trevle de danske Organisationer op samt for at berøve nationalpolitiske Denuncianter enhver som helst Grund til at mistænkeliggøre Danskheden overfor de nazistiske Magthavere.

I „Flensborg Avis“s før citerede Artikel af 15. December 1933 hed det, at Ordren om at give en Del af de mest fortjente Nationalsocialister *Fortrinsret til Arbejde* i den stedlige Agitation blev fortolket saaledes, at „enhver, der vilde have Arbejde, skulde være SA.- eller „Staalhjelms“-Mand“.

Da det drejede sig om et vigtigt praktisk Spørgsmaal, hvis Misbrug i Agitationen naturligt nok havde vakt Uro i danske Kredse, var en dansk Delegation, bestaaende af „Den slesvigske Forening“s Formand, T. Jessen, den mangeaarige Borgerrepræsentant S. Münchow og en Repræsentant for det danske Generalsekretariat rejst til Berlin, hvor Delegationen, suppleret med „Flensborg Avis“s Korrespondent i den tyske Hovedstad, havde en saglig Drøftelse med en af Eksperterne i Rigs-Arbejdsministeriet. Her forsikrede man, at Fortrinsretten til at faa *Beskæftigelse* kun gjaldt en *nøje afgrænset Kreds* af Personer.

Præsidenten for *Rigsanstalten for Arbejdsanvisning og Arbejdsløsheds-Forsikring* i Berlin-Charlottenburg sendte den 2. Februar det danske Generalsekretariat en Skrivelse, stilet til *S. Münchow*, hvori han dels gav nogle Detailoplysninger, dels forsikrede, at de lokale Institutioner, der stod under Rigsanstalten, „paa ensartet Maa-de staaer til Raadighed for enhver tysk Statsborger. Tilhørsforholdet til et nationalt Mindretal lades i denne Forbindelse ude af Betragtning“.

Den 1. og 2. Februar offentliggjorde „Flensborg Avis“ en Række graverende Tilfælde, hvor Folk, der stod som Medlemmer af „Den slesvigske Forening“ eller havde sat deres Børn i dansk Skole, enten slet intet havde faaet eller kun havde modtaget en Del af deres Portion ved Uddelingen af „*Vinterhjælp*“ den 30. Januar. De i alt ca. 30 Klager var af Generalsekretariatet sendt videre til Overborgmester Dr. Sievers.

Der fulgte nu flere skriftlige og mundtlige Forhandlinger mellem Repræsentanter for Mindretallet (den danske Førsteprest og Leder af „Menighedsplejen“, Pastor *C. W. Noack*, Redaktør *E. Christiansen*, „Den slesvigske Forening“s Formand *T. Jessen*) og Overborgmesteren, „Bykredsleder“ *P. Hass* og deres Medhjælpere.

Drøftelserne afsluttedes den 7. Marts med Vedtagelse af følgende *Overenskomst*, dateret den 5. Marts og undertegnet af *T. Jessen* og *Dr. Sievers*, hvori det bl. a. hed: „Det danske Mindretal, indbefattet dets Organisationer, slutter sig til *Vinterhjælpeværket* for Flensborg By. De i Betragtning kommende Gaver bliver afleveret til *W. H. W.*, omvendt bliver Medlemmer af Mindretallet hjulpet af *W. H. W.* i Henhold til de af dettes Rigsledelse udstedte Retningslinjer.

Følgende *Særopgaver* varetages imidlertid af det danske Mindretals filantropiske Organisationer:

- 1) *Bespisning af lægeundersøgte Børn* fra Mindretallets Skoler og Børn fra de danske Børnehaver.
- 2) Den herværende *danske Sygepleje*.
- 3) Opretholdelse af *Friboligerne* i det den danske Menighed i Flensborg tilhørende Hus.

Denne Ordning gælder til Udløbet af dette Aars *Vinterhjælpeværk*“.

Større Forsendelser nordfra, der ikke kom de under 1)–3) anførte *Særopgaver* tilgode, skulde altsaa afleveres til det tyske *Vinterhjælpskontor*. Til Gengæld skulde der sikres trængende Danske fuld Part i Uddelingen. Denne var ret omfattende i Nazismens første Aar. Fra dansk Side opfordredes alle, der havde Raad, til at bidrage til „*Vinterhjælpen*“s *Indsamlinger*.

Over for „*Jydske Tidende*“ (8. Marts) udtalte Red. *E. Christiansen*: „Man maa foreløbig afvente Udviklingen og haabe, at der ikke mere bliver Grund til Klage fra dansk Side.“ — Det blev der ikke, hvad *Dr. Sievers* angaar. Baade m. H. t. denne *Overenskomst* og fremtidige *Aftaler* viste han, at der stod en Mand bag Ordene. Trods Partifanatisme og grænsepolitisk Ensidighed var han paa andre Omraader fordomsfri og lærte at respektere Modpartens nationale Overbevisning. Med impulsiv Energi søgte han at gavne Flensborg (bl. a. ved at skaffe Ordre til Værftet). Han gjorde sig ogsaa Umage for at lære danske Forhold at kende, som han i Begyndelsen var ukendt med.

Den 14. Marts talte han ved en Afstemningsfest i det „*Tyske Hus*“. Hans Udtalelser var nu i nøje *Overensstemmelse* med den „*berlinske Linje*“.

Den „Aand“, der prækedes inden for nazistiske Organisationer, kunde give sig besynderlige Udslag: Medlemmer af den officielle „Hitler-Jugend“ spærrede f. Eks. Indgangen til et dansk Hjem, hvor der afholdtes danske Kursus, med Pigtraad. Eller de forulempede vejfarende danske Statsborgere, der ikke hilste med „Heil Hitler“. I Harreslev sendte en nazistisk Præst „Den slesvigske Forening“ Skrivelser med den Besked, at nu var de og de Medlemmer „udmeldt“. Samme Mand tilføjede i Menighedsbladet konsekvent „zur Zeit Dänemark“ ved Omtale af Lokalteter i De sønderjydske Landsdele.

Den 3. April afgav Overborgmester Sievers over for „Flensborg Avis“ en Række Forsikringer om Mindretallets Retsstilling.

Danske Sydslesvigere havde ingen Pligt til at deltage i tyske Stævner, Fester o. s. v. De skulde ikke indmelde sig i nationale tyske Organisationer eller Værneforbund („Hitler Jugend“, SA. etc.) — „det er vi slet ikke interesserede i“.

De af Mindretallets Medlemmer, som stod i „Den tyske Arbejdsfront“, behøvede kun at opfylde rent faglige eller økonomiske Forpligtelser — al Deltagelse i Organisationens Optog, Demonstrationer o. s. v. var de fritagne for.

Der var heller ikke Tale om Pligt for Mindretallets Folk til at pynte Vinduer, Butikker, Huse etc. med tyske Flag eller Symboler.

Naar „Flensburger Nachrichten“ betegnede disse Forsikringer som Vidnesbyrd om det nazistiske Tysklands „storstiledede“ Tankegang i Mindretals-Spørgsmaal og tilføjede: „Hvornaar følger det demokratiske Danmark efter?“ — var dette jo blot til at smile ad. Paa den anden Side var der ingen Grund til at bagatellisere Tilsagnene, selv om de var Selvfølgeligheder, set fra et dansk demokratisk Synspunkt. Det betød en Del, at der nu — foruden beroligende Erklæringer i Kiel og det fjerne Berlin — forelaa Tilsagn fra den højeste lokale Myndigheds Side vedrørende Foreteelser i Hverdagslivets Praksis.

Efter Aftale offentliggjorde Dr. Sievers den 8. April i „Amtsblatt der Stadtverwaltung Flensburg“ en *Anordnung*, hvori det bl. a. hed:

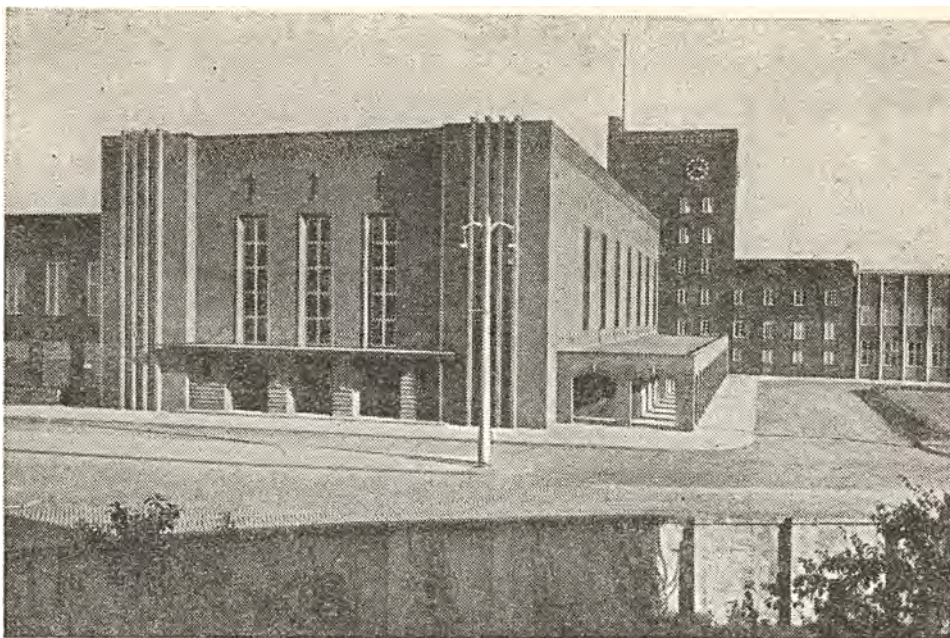
„Jeg forbyder Forholdsregler, der gaar ud paa at chikanere Medlemmer af det danske Mindretal med det Formaal at udøve et Pres paa disse Mennesker, for at de skal slutte sig til den tyske Nationalitet. — — Jeg paalægger derfor alle Tjenestegrene den Pligt at give Agt paa, at der ikke fremkommer de mindste Klager i saa Henseende.“

„Den slesvigske Forening“ lod samle alt foreliggende Materiale af beroligende og forpligtende Udtalelser vedrørende Mindretallets Retsstilling i en lille Brochure, som paa Tysk og i dansk Oversættelse fordeltes til alle Medlemmer.

I April havde der været en ret foruroligere Tilbagegang blandt de Børn, der allerede var tilmeldt den danske Kommuneskole i Flensborg.

Paa Skoleforeningens Aarsmøde den 5. Maj vedtoges derfor en *Resolution* med Krav om Fred for det kulturelle Arbejde. Desuden mindedes der om det gamle danske Krav om flere dansk-uddannede Lærere ved Kommuneskolen samt om, at man ogsaa fra tysk Side havde lovet at stille en mere centralt beliggende, tidssvarende og hygiejnisk Bygning til Raadighed.

Den 18. Maj meddelte Overborgmester Sievers paa en Pressekonference, at Myn-

Det tyske Hus i Flensborg.

dighederne havde indledet en Undersøgelse af Sagen. Vedrørende Kravet om flere dansk-uddannede Lærere udtalte han: „Det svarer ogsaa til vor Anskuelse.“

Paa *det danske Aarsmøde* betegnede Formanden for „Den slesvigske Forening“'s Flensborg-Afdeling det svundne Aar som et „Afklaringens Aar“.

Paa flere Omraader var der opnaaet principiel Klarhed samt en Række Tilsagn, og man havde Beviser for disse Løfters loyale Opfyldelse. Vanskeligheder fra mere *privat* tysk Side maatte overvindes ved Aarvaagenhed og Sammenhold.

Nord for Grænsen afholdtes der den 24. Juni to Stævner: Det tyske Mindretals Aarsmøde paa *Knivsbjerg* (med en forholdsvis afdæmpet Tale af Folketingsmand *Schmidt*) og „Det unge Grænseværn“'s af ca. 30.000 Deltagere besøgte Stævne paa *Skamlingsbanke*, hvor bl. a. Forfatteren *Gunnar Gunnarsson* holdt en Tale i nordisk Aand.

Den 2. August 1934 døde Rigspræsident og Generalfeltmarskal *von Hindenburg*. — Dette medførte, at *Hitler* foruden at være Regeringschef overtog Stillingen som Stats-overhoved.

Ved *Præsidentvalgene i 1932* fik v. Hindenburg baade en kommunistisk Modkandidat og to Modkandidater fra diametralt modsat Side, nemlig en Repræsentant for den konservative Sammenslutning „Staalhjernen“ og *Adolf Hitler*.

De overbeviste Demokrater samlede deres Stemmer om den gamle Generalfeltmarskal som Bolværk mod Hitlerismen. — *Det danske Mindretal* blandede sig heller ikke denne Gang i tysk Indenrigspolitik. Men mange af dets Medlemmer stemte paa *Hindenburg*, idet man med den dybeste Bekymring imødesaa et eventuelt nazistisk Styre. Da ingen af Kandidaterne havde opnaaet absolut Flertal, maatte der afholdes Omvalg den 10. April.

Den 10. April fik Hindenburg 19,359,642 Stemmer, Hitler 13,417,460 og Kommunisten Thälmann 3,706,388 Stemmer.

Prøjseren v. Hindenburg havde faaet den overvejende Del af sine Stemmer fra Sydtyskland. Østerrigeren Hitler havde kunnet notere en voldsom Fremgang i Nordtyskland, hvor Nazismen endnu havde Nyhedens Interesse. I udprægede Landbrugsomraader (som f. Eks. Provinsen *Slesvig-Holsten*) opnaaede Hitlerismen endog absolut *Fler-tal*. Dette betød ikke, at Vælgerne havde nogen dybere Forstaaelse af Nazismen — end-sige nogen Anelse om dens Fremtidsmuligheder, men skyldtes først og fremmest de nazistiske Agitatorers Evne til at udnytte *Landbrugskrisen* i Holsten og Sydslesvig.

Paa Foranledning af Lederen af det tyske Skolearbejde Nord for Grænsen, fhv. Rektor Koopmann, indsendte Folketingsmand *Schmidt* den 2. August et Andragende til Justitsminister *Zahle* om Tilladelse til paa Hindenburgs Begravelsesdag at flage med de tyske Farver fra alle Mindretallets Samlings- eller Arbejdssteder.

Den 3. August svarede Justitsminister *Zahle* imødekommende herpaa.

Hvad angaar Mindretallene paa begge Sider Grænsen og Spørgsmaalet om Anvendelse af Moderlandenes Flag, var det Kutyme, at de danske Sydslesvigere een Gang om Aaret hejsede Danebrog paa den Festplads i Flensborgs Udkant, hvor de samledes til Aarsmøde, medens Tyskerne Nord for Grænsen hejsede tyske Faner under deres Aarsmøde paa Knivsbjerg ved Aabenraa.

Myndighederne i Flensborg havde engang henstillet til Mindretallets Ledelse ikke at demonstrere med Danebrog i Gaderne paa Vej ud til Aarsmødepladsen.

Men i Juni 1938 tilbød flensborgske Nazi-Ledere, at Danskerne gerne maatte drage med Danebrog gennem Gaderne. De danske Forhandlere gik dog ikke ind paa dette Tilbud, der var tænkt som Udgangspunkt for et tysk Krav om at demonstrere med Hagekorsbannere Nord for Grænsen.

Den 19. August 1934 lod *Hitler* sin nye, uindskrænkede Magtstilling (som „Fører og Rigskansler“) bekræfte ved en Folkeafstemning. — Forud for denne forkyndte Dr. *Goebbels*, at hver eneste Nej-Stemme ud over de den 12. November 1933 afgivne i Udlandet vilde blive betragtet som et Vidnesbyrd om Tilbagegang for Nazismen. Der afgaves ca. 4 Millioner Nej-Stemmer i Tyskland. Lidt over ti Procent af Stemmerne var imod Hitler.

Ogsaa i *Sydslesvig*, hvor Nazisterne før 1932 havde kapret særlig mange Stemmer ved deres skrupelløse Udnyttelse af Landbrugskrisen, kunde der konstateres en utvivlsom Tilbagegang.

I Flensborg By og Landkreds samt Kredsen Sydtønder, Slesvig og Husum-Ejdersted blev der den 12. November 1933 afgivet tilsammen 157,793 Ja-Stemmer, 6991 Nej-Stemmer og 2521 ugyldige Stemmer. — Den 19. August 1934 derimod: 156,212 Ja-, 17,656 Nej- og 3550 ugyldige Stemmer.

Antallet af Nej-Stemmer var altsaa i Løbet af tre Fjerdingaar vokset med over 10,000.

Og saa maa man endda huske paa følgende: Vælgerne havde slet ingen Kandidater at „vælge“ imellem. Valgene foregik under ensidig Nazi-Kontrol. Stemmeoptællingen og Resultaternes Offentliggørelse foretoges ene og alene af Nazisterne. Hvilken Garanti var der for, at de offentliggjorte Stemmetal var rigtige?

Hvad de *paafølgende* Aars Valgresultater angaar (f. Eks. i 1936 o. s. v.), er det vitterligt, at Nazisterne drev skjult eller aabenlys Terror paa Valgdagene og oplagt Svindele ved Stemmeoptællingen. Der er næppe Tvivl om, at *frie* Valg (med flere Kandidater at vælge imellem og en effektiv Kontrol med Optællingen) vilde have vist en betydelig og fra Aar til Aar fremadskridende Nedgang i det nazistiske Stemmetal i Sydslesvig.

Redaktør Ernst *Schröder* var vedblivende meget ihærdig i sine Bestræbelser for at mistænkeliggøre den sydslesvigske Danskhed over for de nazistiske Magthavere.

Den 1. September offentliggjordes i „Flensburger Nachrichten“ et stort anlagt Angreb paa „Den slesvigske Forening“s Afdeling for Ejdersted. Dagen forinden, meddeltes der, havde Statspolitiet fra Altona foretaget en Razzia i Tønning og herunder arresteret Formanden for „Den slesvigske Forening“, en „ivrig Marxist, som tidligere ikke havde vidst noget af sit „danske“ Sindelag at sige“. Halvdelen af Foreningens Medlemmer var tidligere Kommuniste, den anden Halvdel tidligere Socialiste o. s. v.

Redaktør *Schröder*s Artikel spredtes derefter i „Lecker Anzeiger“, „Husumer Nachrichten“ og „Sleswig-Holsteinische Landeszeitung“.

I en grundig Imødegaaelse havde „Fl. Av.“ bl. a. oplyst, at det hos Formanden i Tønning beslaglagte „statsfjendtlige Materiale“ bestod af nogle Bøger, udgivet af „Bibelforskernes Samfund“ og et Par Numre af et svejtsisk Bibelforskerblad. Den arresterede Formand (Jens Chr. Nielsen) havde fra Barnsben været kærnedansk. Hans „ivrige Marxisme“ bestod i, at han i 1919 i to Maaneder havde været Medlem af det socialdemokratiske Parti uden at have deltaget i noget af Partiets Møder, hverken dengang eller siden.

Den 3. September om Aftenen fik Redaktør *Schröder* tilsendt en Imødegaaelse fra „Dansk Generalsekretariat“ i Flensborg — uden at han eller de andre Blade reagerede heroverfor.

Den 7. September bragte „Flensburger Nachrichten“ en „Tilbagevisning af de ejderdanske Angreb“, skrevet af en ung nazistisk Medarbejder ved Navn *Ernst Grunow*. Denne „Tilbagevisning“s mange Urigtigheder blev omgaaende gendrevet fra dansk Side (jfr. „Fl. A.“ for 8. Sept.) — Hr. Grunow havde i Tønning skaffet sig en Liste over „Den slesvigske Forening“s Medlemmer. Hos Politiet? — I Foraaret 1933 havde Myndighederne afkrævet Foreningens Bestyrelse en saadan Liste. — Hr. Grunows tilsyneladende detaljerede Paastande vedrørende Foreningens Medlemmer blev Punkt for Punkt afkræftet af „Flensb. Avis“ den 13. September.

Paa en Pressekonference den 21. September meddelte Overborgmester Dr. *Sievers*, at Overpræsident *H. Lohse* i Kiel havde godkendt Listen over de til Flensborgs nye Kommuneraad foreslaaede atten „Raadsherrer“, af hvilke de to var danske, nemlig de tidligere Borgerrepræsentanter *Grosserer J. C. Møller* og Redaktør *L. P. Christensen*.

Ved en stor Fest i det „Tyske Hus“ den 25. Oktober blev det nye Kommuneraad taget i Ed. I sin Tale betonede Overborgmesteren, at Udnævnelsen af to Raadsherrer fra det danske Mindretal var sket, „fordi vi dermed vilde vise, at vi ønsker at samarbejde med den herboende danske Folkegruppe paa en saa loyal Maade, som det altid har været vor Bestræbelse“. Mindretallets Raadsherrer maatte dog ikke nyde nogen Særrettighed, men „fuldt og helt stille sig paa det af Loven skabte Retsgrundlag“.

Dr. *Sievers* oplyste, at der foruden „Raadsherrerne“ var blevet udnævnt et større

Antal „Raadgivere“ („Beiräte“), svarende til de tidligere Udvalgs-Medlemmer. Blandt disse var der fire Danskere. — Dette Tal blev inden Aarets Udgang udvidet til seks.

Forud for denne Ordning var der gaaet nogle skriftlige og mundtlige Forhandlinger, under hvilke man paaviste, at de tyske Byraadsmedlemmer i de *nordslesvigske* Købstæder altid var blevet fair behandlet fra dansk Side og i flere Tilfælde begunstiget ud over de tyske Fraktioners talmæssige Størrelse.

Omkring Begyndelsen af Oktober underskrev Formanden for „Den slesvigske Forening“s Flensborg-Afdeling, det danske Generalsekretariats Sekretær for Landdistrikterne og den stedlige Kredsleder af „N. S.-Volkswohlfahrt“, Landraad *Cl. Hans*, en ny Overenskomst angaaende „Vinterhjælpen“.

Aftalen svarede i alt væsentligt til den d. 5. Marts s. A. mellem T. Jessen og Dr. Sievers afsluttede. Dog var der indrømmet det danske sociale Arbejde en fjerde Særopgave: Fordeling af brugte Klædningsstykker, der fra Danmark var blevet skænket specielt til trængende Mindretals-Medlemmer. En Fortegnelse samt en Fordelingsplan skulde regelmæssigt tilsendes N. S. V.'s Kredledelse.

Fra November kan nævnes to grænsetyske Erklæringer.

Den 10de offentliggjorde Ernst Schröder i „Nordschl. Ztg.“ en lang Forsidesartikel, hvori det hed, at det slesvigske Spørgsmaal „virkelig ikke er akut. Det er ikke rigtigt, at der mellem Tyskland og Danmark ligger et skillende Grænsespørgsmaal, et Strids- emne, hvorom de to Nationer og Stater kunde komme i Meningsforskel, og som kunde føre til indbyrdes Forstemthed“. — Meget tydede paa, at denne Artikel skyldtes en Ordre sydfra.

Den 18de afholdtes der en Holberg-Mindefest i det „Tyske Hus“. Her udtalte Overborgmester *Sievers* bl. a.: „Gennem vor Mindretals-Politik i Flensborg, der i Begyndelsen vel nok blev mødt med nogen Mistillid, har vi vist, at det her ikke drejer sig om Taktik fra vor Side. Vi ved, at der ikke er nogen Mulighed for at afskaffe Polakkerne, Danskerne o. s. v., de vil *altid* være til Stede. Denne Kendsgerning maa vi finde os til Rette med, og dette maa ske paa Grundlag af gensidig Agtelse for hinanden.“

Aaret sluttede med store Fester i *Flensborg*. Anledningen var *650-Aarsdagen* for den sønderjydske Hertug Valdemars Stadfæstelse af *Byens Stadsret* den 29. December 1284.

Næste Formiddag undertegnedes paa Raadhuset i Byens „gyldne Bog“ en af Overborgmester Dr. *Sievers* forfattet Udtalelse, hvori det hed: „Efter sin Tilbagevenden til Fædrelandet (i 1864) oplevede Flensborg det store økonomiske og tekniske Opsving, som udviklede sig i Tyskland i det sidste halve Aarhundrede under Jernkanslerens Ledelse og indtil den store Krigs vældige, rystende Oplevelse og dens Afslutning: Trællefreden. De af dets sjælelige Sammenbrud og dets folkelige Nød fremvoksende Elendighedsaar afsluttedes saa af den Mand, der i Dag med stærk Haand løfter Tyskland op og i Statens Nybygning ogsaa lader Flensborg faa Del i en gennemgribende Fornyelse af vor Nationalitet, den tyske Nation. Flensborg, der er blevet Grænseby, kæmper i Dag svært, men med ubrudt Kraft, med urokkelig Troskab og Tillid siden den sejr- rigt gennemførte Afstemning i Marts 1920 og i Tro paa Tysklands Fremtid siden 30. Januar 1933. Fremad til Sejr i Hagekors-Bannerets Tegn!“

De to danske „Raadherrer“ *J. C. Møller* og *L. P. Christensen* havde i Forvejen meddelt Overborgmesteren, at de ikke kunde undertegne Udtalelsen.

Om Aftenen afholdtes et af 5—600 danske Borgere besøgt Møde. Af Talerne skal citeres følgende:

„Vi danske Flensborgere, der lever i Dag, staar ikke alene. Vi har de henfarne Slægter paa vor Side. — De bortgangne taler til os om Pligten til at værne, hvad vi arvtog. Vi vil haabe, at dansk Ungdom vil forstaa dette og tage sin Opgave op og bygge, saa det kendes, at den vil Byens og Mindretallets Vel.“

Aaret 1935 begyndte med Opfyldelsen af et af det danske Mindretals principielle Krav.

Den 4. Januar blev en dansk Flensborger, Rektor *H. Fischer*, og tre andre danske Lærere indsat ved den danske *Kommuneskole*, der hermed havde faaet en overvejende dansk-uddannet Lærerstab. Dette svarede til den siden 1920 praktiserede Haandhævelse af Mindretalsretten i De sønderjydske Landsdele, hvor mindst 90 pCt. af de tyske Kommuneskolers Lærerkrafter var tysksindede og tyskuddannede.

Større praktiske Vanskeligheder voldte Opfyldelsen af de danske Flensborgeres andet mangeaarige Ønske: Tilvejebringelsen af en rummeligere, mere centralt beliggende, tidssvarende og i hygiejnisk Henseende forsvarlig *Bygning* til den danske Kommuneskole. Her naaede Dr. Sievers at gennemføre det forberedende Arbejde. Men da Indvielsen fandt Sted (den 18. August 1936), var han ikke længere Overborgmester.

Den 14. Marts var der gaaet femten Aar siden Afstemningen i „II. Zone“.

Ungdommen følte Trang til at mindes Dagen paa en positiv Maade ved et stort Ungdomsmøde i Flensborg. Lærerinde Fr. *Inger Enemark*, Tønder, talte som Udsending fra „Det unge Grænseværn“, medens Lederen af den danske Skole i Slesvig By, cand. theol. *Svend Johansen* førte Ordet paa den dansk-sydslesvigske Ungdoms Vegne. Han udtalte bl. a.:

„Vi angriber ikke. Men vi maa være klar over, at den rene Defensiv ikke er nok. Hvis vi kun nøjes med at forsvare os, vil Modstandernes Angreb altid vinde lidt Terræn. Ethvert Angreb maa derfor besvares med et Modangreb.“

To Dage efter skete der en storpolitisk Begivenhed, som godt fire Aar senere fik tragiske Følger for Sydslesvigs danske Ungdom.

Den 16. Marts offentliggjorde den tyske Rigsregering en „*Lov om Værnemagtens Opbygning*“, der bl. a. indførte almindelig *Værnepligt*. — Med et Pennestrøg havde Hitler afskaffet Afsnit V i Versailles-Traktaten og dermed fuldbyrdet et nyt Led i den planmæssige Chock-Politik, ved hvilken han i Aarene før den Verdenskrig, som han allerede havde bebudet i „*Mein Kampf*“, stillede Europa over for fuldbyrdede Kendsgerninger.

Sin Sædvane tro holdt han kort efter en ny tilsyneladende fredsvenlig Rigsdagstale.

Den 21. Maj erklærede han i Kroll-Operacon: „Den tyske Regering vil ubetinget respektere de øvrige, for Nationernes Samliv gældende Artikler, heri indbefattet de *territoriale Bestemmelser*, og kun gennemføre de under Tidernes Omskiftelser uundgaaelige Revisioner ad en *fredelig Forstaaelses Vej*.“

(Allerede den 18. Marts, straks efter Lovens Offentliggørelse, havde Hitler over

for den engelske Journalist *Ward Price* forsikret: „Den tyske Regering er klar over, at man *aldrig* kan gennemføre en Revision af *territoriale* Bestemmelser ved *ensidige* (!) Forholdsregler.“)

I sin Rigsdagstale lovede Hitler endvidere at ville respektere Locarno-Pagten og Rhinlandets Demilitarisering. (Begge Dele satte han ud af Kraft den 7. Marts 1936.) — Endelig tog han paa ny Afstand fra tvungen Germanisering af Ikke-Tyskere.

De *nationale Mindretal* i Tyskland fulgte med spændt Interesse den Drøftelse, der i tyske Kredse førtes om „Rigets statsretlige Grundlag“.

Den 6. Maj holdt saaledes Ministerialdirektør *Stuckart* et Foredrag herom paa et Møde, der bl. a. overværedes af hans Foresatte, Indenrigsminister *Frick*. Denne havde af Hitler faaet Ordre til at udforme Rigets nye Forfatning (som aldrig blev til noget). Dr. *Stuckarts* Udtalelser tydede paa, at kun Mænd og Kvinder „*af tysk Blod*“ i Fremtiden vilde kunne blive „*Reichsbürger*“ (Statsborgere af første Klasse — i Modsætning til „*Reichsangehörige*“).

De danske Sydslesvigeres Standpunkt — disse var jo nu underkastet *almindelig Værnepligt* — havde Formanden for „*Den slesvigske Forening*“s Flensborg-Afdeling udtrykt i Ordene: „Vi er ikke og kan ikke være Tyskere, men vi er *hjemstavnsberetigede* og kan gøre Krav paa de samme Rettigheder som tyske Statsborgere af „første Klasse.“ (jfr. „*Flensb. Avis*“ for 30. April.)

Det officielle Tysklands *nationalpolitiske* Holdning var i det store og hele tilsyneladende uangribelig: 1) Udadtil forsikrede man kun at ville foretage „uundgaaelige“ Revisioner af Fredstraktatens territoriale Bestemmelser ad en „fredelig Forstaaelses Vej“ og uden „ensidige Forholdsregler“. 2) Indadtil tog man Afstand fra at ville germanisere Ikke-Tyskere. 3) Over for de *tyske Mindretal* uden for Rigets Grænser forøgede man den pekuniære Støtte i et vældigt Omfang.

I Maj holdt „*V. D. A.*“ („*Volksbund für das Deutschtum im Ausland*“) et Møde i Dresden, hvor man sysselsatte sig med Arbejdsplanen for det kommende Regnskabsaar. Her oplyste Hovedkassereren, Regeringraad *Massmann*, at Forbundets Indtægter og Udgifter havde *tredoblet* sig siden 1933, nemlig fra ca. 3,2 til omtrent 10 Millioner Rigsmark.

Paa Forbundets Pinsestævne i Königsberg redegjorde *V. D. A.-Fører*en, Dr. *Hans Steinacher*, for Udlandstyskhedens Kaar i tyve europæiske Stater. Medens han f. Eks. kritiserede Forholdene i Polen og Jugoslavien, udtalte han, at man uhindret havde kunnet vedligeholde Forbindelsen med det tysksindede Mindretal i Nordslesvig. Med levende Tilfredshed maatte man hilse den „voksende Venskabelighed mellem den danske og den tyske Nationalitet“.

1934—35 havde været et *forholdsvis roligt Aar* for det danske Kulturarbejde i Sydslesvig. For beklagelige *Undtagelser* fra denne Regel er der blevet gjort Rede i det foregaaende.

I den Beretning, som Rektor, Dr. *Andr. Hanssen* aflagde ved Skoleforeningens Aarsmøde i Flensborg (8. Maj) konstaterede han, at betydningsfulde Klager, der var blevet fremsat det foregaaende Aar, var blevet taget til Følge. I det store og hele havde Arbejdet kunnet foregaa uden Forstyrrelser.

I en Tale paa de dansk-sydslesvigske *Ungdomsforeningers* Sendemandsmøde i Flens-

borg (5. Maj) hed det bl. a.: „Vi indrømmer gerne, at det nye Tyskland har ydet os Arbejdsro og Arbejdsfred; men vi kan ikke lukke Øjnene for, at den danske Ungdoms *Fremtidsmuligheder*, dens Muligheder for at kunne leve, arbejde, bo og bygge som Danske — — er blevet formindsket. — — Det nytter kun lidet, at der er Fremgang og Udvikling i vort folkelige og kulturelle Arbejde, naar vi ikke samtidig *økonomisk og materielt* skaber betryggende Eksistens-Muligheder for Mindretallet og dets Ungdom.“ — Hermed var der peget paa de *praktiske Vanskeligheder*, der gjorde sig gældende for de nationale Mindretal i en *totalitär Stat* med dens stadig mere gennemførte Ensretning paa alle Omraader. — Disse Vanskeligheder voksede i de kommende Aar.

Den 1.—2. Juni afholdtes det danske *Aarsmøde* i Flensborg — det femtende siden 1920.

Første Dags Aften blev der aflagt Beretninger fra „Den slesv. Forening“s forskellige Afdelinger.

I Beretningen fra *Tønning* hed det, at „Stammen holdt fast“ — til Trods for Husundersøgelser og Arrestationer. Medlemstallet var endog steget fra 60 til 68. „Flensborg Avis“ med Tillægget „Der Schleswiger“ læstes i over 30 Hjem i Byen. Med spændt Glæde imødesaa man Rejsningen af den nye danske Skole, som Grænseforeningen havde bevilget Midlerne til.

I *Gottorp Amt* havde Stillingen været vanskeligere. Medlemstallet var gaaet ned. At vedkende sig sit danske Sindelag vilde i mange Tilfælde sige det samme som at fraskrive sig Retten til Beskæftigelse, hed det i Beretningen.

I *Landdistrikterne* havde Arbejdet haft ret gode Kaar. Der var oprettet ni nye Smaakredse. Medlemstallet var 349. Adskillige spredt boende Danske var endnu ikke traadt ind i Foreningen, f. Eks. i Sognene Adelby, Hyrup, Lille- og Store Solt, Siversted, Eggebæk, Vanderup og Janneby.

Inden for *Flensborg-Afdelingen* var de to foregaaende Aars stærke Nedgang blevet bragt til Standsning.

Paa Friluftsmødet den følgende Dag nævnte Redaktør *E. Christiansen* Weimar-Forfatningens og andre grundlæggende Rettigheders Forsvinden siden Omvæltningen i Tyskland. Ingen af de nye vigtige Love nævnte Mindretallenes Særstilling.

„I Gerning blev der som en mere stedlig Foranstaltning levnet os Livsmuligheder og endog indført gode Forbedringer, men lige til den sidste Tid er der meldt eller bebudet stadig nye indgribende Forholdsregler, som kunde give Anledning til Ængstelse hos et folkeligt Mindretal. Der er *Arvegaards-Rettens* Anvendelse paa os, der er den bebudede nye Ordning af *Statsborger-Retten*, der er den nye Indsnævring af Retten til at udgive *Dagblade* og af Retten til at forme dem efter egen Overbevisning. Der er endelig *Arbejdstjeneste* og *Værnepligt*.“

Den *første store Opgave* maatte være at fastslaa *den tyske Førers* gentagne Tilsagn „som en Grundlov, hvormed alle Enkeltheder i vore Livsvilkaar maa bringes i Overensstemmelse“.

En *anden stor Opgave* „maa være at skabe forsøgede Muligheder for, at dansk Ungdom kan komme i Arbejde og i Vej i Sydslesvig“.

„Som en *tredje stor Opgave* staar for os dette, at fremmede Tanker ikke faar Lov til at lægge sig hemmende, endsige drøbende over vort Liv.“

Den 19. Maj blev et *nordisk Pressestævne* paa Hindsgavl forlagt til sønderjydske Grund. Deltagerne gæstede Sønderborg og Dybbøl. Om Aftenen samledes de til et stort Møde paa „Folkehjem“ i *Aabenraa*. Blandt de mange Taler skal nævnes den finske Redaktør *Fredrik Valros*. Han udtalte bl. a.:

„Hvordan Danmarks Grænse imod Syd drages og bevares, er en Sag, som angaar os alle her omkring i Norden. Thi det er mere end en geografisk Grænse — det er en Sjælsgrænse og en Kulturgrænse, en Grænse, som for Øjeblikket gælder forskellige Humanitetsidealer, Frihedsopfattelser og Principper for Statsborgernes Samliv. Hvad vi har set i Dag, udgør et Vidnesbyrd om, at intet Kulturens Retsværn behøver at være haabløst, dersom det raader over de rette Viljer og Sind, Trofasthedens Skatte og Livsmødets Hjælpekilder.“

Mødet og dets Ekko i vore Broderlande var et nyt Vidnesbyrd om den moralske Støtte, den i 1920 dragne Statsgrænse i disse Aar fik fra nordisk Side, en Støtte, der var dobbelt værdifuld, fordi man fra officiel nazistisk Side slog saa stærkt paa Racefællesskabet mellem Tyskland og Norden.

Den 25. Maj fik *Flensborg* Besøg af „Den nordiske Højskole i Genève“, 40—50 unge Journalister, Lærere o. s. v., med deres svenske, norske og danske Ledere.

De vilde gerne se tyske og danske Kultur-Institutioner i Grænsebyen, og Overborgmesteren stillede Rutebiler til Raadighed.

Den 16. Juni holdt „*Det unge Grænseværn*“ Aarsmøde i *Løgunkloster*. Stævnet talte ca. 10,000 Deltagere og stod i den „ny-nordiske“ *Tankes* Tegn (i Modsætning til det 19. Hundreedaars „Skandinavisme“).

Fra officiel nazistisk Side var „*Nordische Gesellschaft*“ blevet ensrettet og udbygget med talrige Filialer særlig i de nordtyske Byer. Selskabet arrangerede i Juni et stort „*Rigmøde*“ i *Lybæk* med Overpræsident og „Gauleiter“ Lohse som Leder.*)

Alfred Rosenberg talte om Samarbejdet mellem Tyskland og Norden og den fælles Kamp mod den „nordiske“ Verdens Fjende, Bolshevismen. Samtidig pegede han paa den tysk-engelske Flaadetraktat som et Vidnesbyrd om det nye Tysklands Fredsvilje.

Det skortede ikke paa fredsvenlige Udtalelser i disse Aar med deres febrilske Optrustningstempo.

Den 1.—8. August afholdtes der et Grænselandskursus paa Rønshoved Højskole ved Flensborg Fjord. Heri deltog rigelig 60 Lærere og Lærerinder fra forskellige Egne af Danmark. Der foretoges Udflugter baade Nord for Grænsen og i Sydslesvig, og der holdtes oplysende Foredrag af Talere nord- og sydfra. — Et Forslag om et saadant Kursus var allerede i 1933 blevet fremsat af Dr. phil. *Vilh. la Cour*, og Tanken fandt Støtte hos de tre store nationale Foreninger. Det følte som en Nødvendighed, at man paa dansk Side ikke lod sig distancere af de *tyske Skolers store Indsats* i Kulturkampen ved Grænserne.

Paa et Pressemøde i Flensborg (den 28. August) fastslog Overborgmesteren paa given Foranledning, at der ikke gjordes Forskel paa danske og tyske *Haandværkere*

*) Inden Nationalsocialismen kom til Magten, havde Selskabet nærmest virket som en Turistforening med venskabelige Forbindelser med de nordiske Lande som Formaal.

ved Tildeling af kommunale Arbejder. I „Amtsblatt der Stadtverwaltung“ havde han gjort opmærksom herpaa.

Den 1. Oktober 1935 traadte den *tvungne Arbejdstjeneste* i Kraft. For de unge Mænd var den tillige en „*førmilitær*“ Uddannelse.

De nationale Mindretal i Tyskland kunde ikke rejse Indvendinger mod Arbejdstjenesten som Borgerpligt og faktisk Led i Militærtjenesten. Derimod ankede man over, at Ungdommen i Arbejdslejrene tillige skulde oplæres i nazistisk „Verdensanskuelse“ og paaberaabte sig, at alle ledende Nazister fra „Føreren“ og nedefter altid havde betegnet Nationalsocialismen som et særlig „*tysk Patent*“.

Den 5. og 20. September havde „Dansk Generalsekretariat“ i Flensborg rettet skriftlige Henvendelser — den 26. September tillige et Telegram — desangaaende til det tyske Udenrigsministerium.

I Svaret paa disse Henvendelser hed det: „En afvigende Bestemmelse for tyske Statsborgere af ikke-tysk Nationalitet (nationale Mindretal) er ikke forudset i Loven. — Overvejelserne om, hvorvidt der skal træffes nogen som helst Særordninger for Medlemmerne af de nationale Mindretal, er endnu ikke afsluttet.“

Den 28. Oktober meddelte „Fl. Av.“ fra Berlin, at unge Danske fra Sydslesvig *ikke* vilde blive fritaget for den Tjeneste i „tysk verdensanskuelig Skoling“, som foregaar i Lejrene.

Den 18. Oktober fik en Deputation af danske Sydslesvigere, der havde bedt om en Forhandling, Foretræde i det berlinske Indenrigsministerium, hvor de modtog følgende Besked: Sagen var blevet nævnt paa en Konference hos Indenrigsminister Dr. *Frick*, og *Føreren* havde personlig præget Afgørelsen. Mindretallenes Unge kunde ikke fritages for „verdensanskuelig Skoling“. Der kunde ikke oprettes særlige Lejre for dem. Og de maatte ikke under Opholdet i Lejrene abonnere paa polske eller danske Blade. Under Arbejdstjenesten maatte Ungdommen kun læse en specielt for disse Lejre fremstillet Avis. Som et Plaster paa Saaret meddeltes det, at de Unge vilde faa Tilladelse til at bruge deres Modersmaal *uden for Tjenesten*.

Den 19. Oktober fastslog „Fl. Av.“: „De danske Sydslesvigeres Udsendinge har ikke faaet Lejlighed til nogen Forhandling, men kun maattet tage imod Afslaget. De har tilkendegivet deres Opfattelse i en Indsigelse, som ikke er taget til Følge.“

Den 22. Oktober 1935 afholdtes der Folketingsvalg i Danmark. I den danske Del af Sønderjylland opnaaede det tyske Mindretal sit hidtil største Stemmetail siden 1920, idet det „Slesvigske Parti“ gik frem fra 9868 Stemmer i 1932 til 12,621 altsaa en *Tilvækst paa 2753 Stemmer*. — Hermed var det tyske Mindretal Nord for Grænsen naaet op paa næsten det dobbelte af de 6446 Stemmer, som de danske Sydslesvigere havde kunnet mønstre ved det for dem heldige Rigsdagsvalg den 4. Maj 1924.

De danske Partier gik dog ogsaa frem, idet der var øget Valgdeltagelse over hele Linjen. *Procentmæssigt* set var den tyske Fremgang derfor ikke foruroligende. Mindretallet fik nemlig kun 15½ Procent af samtlige Stemmer. Dette var ganske vist mere end de 13,2 Procent ved det for Partiet ugunstige Valg i 1932, men knap saa meget som de 15,6 Procent, det opnaaede ved December-Valget i 1926.

Den tyske Presse hilste Resultatet med Glæde. „Flensborg Avis“ pegede paa følgende Kendsgerning: Kort Tid i Forvejen havde man fra tysk Side betegnet „*Memel-*

Omraadet, hvor der ved et Valg havde været 19 pCt. *litauiske Stemmer*, som „rent tysk“. Maatte Nordslesvig med dets kun 15,5 pCt. tyske Stemmer saa ikke betegnes som „rent dansk“?

Grunden til den tyske Fremgang var ikke blot en propagandistisk Udnyttelse af *Landbrugskrisen* (der ogsaa gav det lille danske Nazistparti Vind i Sejlene), men først og fremmest hele *Aktiviseringen* af Tyskernes grænsepolitiske Arbejde siden 1933.

Valgets psykologisk-politiske Baggrund var *det nye Tysklands hurtigt voksende Magtstilling*.

For *Sydalsvigs Danskhed* var Efteraarets vigtigste Begivenhed Indvielsen af den danske Skole i Tønning ved Grænseforeningens Formand, Rektor *H. P. Hansen*.

Baade før og efter Indvielsen var ungdommelige Rudeknusere paa Færde. Det oplystes, at en nazistisk *Lærer* havde sagt: „Nu skal jeg fortælle jer, Børn, hvad det er for Børn, der er kommet i den danske Skole. Deres Forældre er forhenværende Marxister og Kommunistere, Landsforrædere og Statsfjender.“

Alvorligere var de Forfølgelser mod dansksindede Arbejdere i Tønning, som Dansk Generalsekretariat paatalte over for det tyske Indenrigsministerium. „Flensborg Avis“ bragte den 13. December og den 28. Januar n. A. en Række graverende Tilfælde.

Den 17. Januar bragte „Fl. Av.“ en Meddelelse fra sin Korrespondent i Berlin, hvorefter Myndighederne nægtede at anerkende *Lausitz-Serberne* som nationalt Mindretal. Et Paabud fra tysk Side gik ud paa, at der i Lausitz kun var Tale om „en tysk Befolkning med et vendisk Folkemaal“.

Den 3. Marts gik Myndighederne et Skridt videre: En af de ledende Mænd inden for det lausitz-serbiske Mindretal, Redaktør *Jan Skala*, der bl. a. redigerede det upolitiske Tidsskrift „Kulturwehr“ (Organ for Mindretallene i Tyskland), fik Meddelelse om, at han var *slettet paa Listen* over Redaktører i Tyskland og hermed afskaaret fra al publicistisk Virksomhed.

Denne Fremfærd over for et lille Mindretal, der ikke havde noget Moderland i Ryggen, varslede ikke godt for Fremtiden.

For øvrigt fremkom der i Løbet af Januar ogsaa en Række Klager fra det *polske* Mindretals Side. Disse Anker over utilfredsstillende Behandling og forgæves Henvendelser gav i Slutningen af Maanedens Genlyd i Sejm'en (Parlamentet i Warszawa), hvor Udenrigsminister *Beck* under en Drøftelse erklærede: „Anvendelsen af Chikaner mod de uden for den polske Stat levende Polakker er ikke og kan ikke være en ligegyldig Ting for den offentlige Mening i Polen.“

Den 10. Februar talte Statsminister *Stauning* i Haderslev. Han mindedes Afstemningen i „I. Zone“ for 16 Aar siden, redegjorde for Behandlingen af det tysksindede Mindretal, for Danmarks neutrale Holdning og Vilje til et venskabeligt Forhold til Ulandet.

Det halvofficielle Bureau „Deutsche diplomatisch-politische Korrespondenz“ udsendte et Svar, hvori det hed, at den danske Statsminister kunde stole paa Tysklands Loyalitet, og at det danske Statsvæsen „ved sin loyale Holdning i Mindretals-Spørgmaalet“ var et „Forbillede for de Stater“, der mente at kunne finde en Udligning for den Spænding, der skyldtes manglende god Vilje, ved at slutte Alliancer.

Var dette venskabeligt formede officiose Svar kun beregnet paa *Udlandet*? Det offentliggjordes i hvert Fald ikke i den tyske *Grænsepresse*.

Den 1. Februar udsendtes fra Raadhuset i Flensborg følgende lakoniske Meddelelse:

„Ved Anordning af Rigs- og præsjisk Indenrigsminister Dr. *Frick* af 27. Januar 1936 er den hidtidige Overborgmester Dr. *Wilhelm Sievers* i Henhold til § 6 i Loven om Genoprettelsen af Embedsstandens faglige Kvalifikationer blevet afskediget.“

Nord for Grænsen kommenterede Pressen livligt den opsigtsvækkende Afskedigelse.

Nogle Blade mindede Dr. Sievers's Grænseflytningstaler for næsten 3 Aar siden og tydede Afskedigelsen som et Tegn paa „Afspænding“. — Dengang havde Talerne ikke hindret hans Udnævnelse til Overborgmester, og i sin 29 Maaneders

Embedsperiode havde han adlydt Parolen sydfra og ikke talt om Grænseflytning.

Andre Blade bragte Afskedigelsen i Forbindelse med den til Tider ubeherskede Strid mellem de nazistiske „Førere“ Nord for Grænsen.

„Flensborg Avis“ betegnede paa Grundlag af autentiske Underhaandsoplysninger Afskedigelsen som et „rent indrepolitisk, administrativt Anliggende“ og antydede, at der i Tidens Løb kunde have vist sig nogen „Meningsforskel mellem to saa særprægede Personligheder“ som Overborgmesteren og „Gauleiter“ *H. Lohse*, Kiel.

I Flensborg vidste man desuden, at Forholdet ikke var godt mellem Overborgmesteren og Byens nye Parti-„Kredsleder“, samt at det var blevet køligt mellem Dr. Sievers og hans „Raadgiver“ Red. Schröder. Denne havde til Gengæld forstaaet at styrke sin Position baade over for *H. Lohse* og Berlin.

Dr. Sievers savnede ikke Temperament. Til Gengæld var han fri for bureaukratisk Stivhed. Med hurtig Opfattelsesevne og Mangel paa Smaalighed tøvede han ikke med at gøre det danske Mindretal saadanne Indrømmelser, som var uskadelige set fra et tysk Synspunkt og tilmed kunde give Tyskerne en tiltrængt Fjer i Hatten, naar der var Tale om en Sammenligning mellem Mindretallenes ydre Kaar Nord og Syd for Grænsen eller om ved smaa Midler at tilvejebringe „Ligeberettigelse“ i Princippet.

Som Overborgmester var han en Dygtighed. Han gennemførte adskilligt til Gavn for Byen i finansiel, social og erhvervsmæssig Henseende. Han viste ogsaa Forstaaelse af Turistsagen, saa gerne Besøg nordfra og medvirkede bl. a. ved en dansk Maleri-Udstilling paa Museet.

Samarbejdet mellem ham og de danske kommunale Repræsentanter blev godt. Der var nok af praktiske Ting at enes om.

Først to Maaneder efter Dr. Sievers Afskedigelse som Overborgmester, nemlig den 31. Marts, fremkom der en officiel Meddelelse om, hvem Overpræsident Lohse havde udnævnt til at overtage det ledige Embede.

Ernst Kracht

Det blev den 46-aarige Landraad i Meldorf, Dr. jur. et rer. pol. *Ernst Kracht*, en dygtig Embedsmand, som havde forstaaet at gøre sig afholdt blandt Befolkningen i sin holstenske Hjemstavn og vist store Evner til at beholde Embeder og Tillidshverv trods politiske Omskiftelser.

Dr. Kracht var Typen paa en „Slesvig-Holstener“ med præjsisk Islæt. Allerede i 1919 udnævntes han til Landraad. 1932 fik han overdraget Forvaltningen af Storkredsen Ditmarsken. Det var en ret vanskelig Post under Landbrugskrise og stærkt nazistisk Røre. Trods sin ikke-nazistiske Fortid beholdt han Embedet. Da Ditmarsken i 1933 paa ny deltes i to Kredse, fortsatte han som Landraad for den søndre Del. Hans Stilling havde en Overgang været truet. Han gjorde sig imidlertid nyttig for Partiet. — I 1922 havde han oprettet „Ditmarschische Landschule“ i Lunden, der til Stadighed opretholdt snæver Forbindelse med det tysksindede Mindretal Nord f. Grænsen.

Lige siden Oprettelsen i 1920 havde Dr. Kracht siddet i „Schleswig-Holsteiner Bund“s Bestyrelse (en Tid lang som Næstformand) sammen med alle de skiftende Formænd: den konservative Overborgmester *Todsen*, Flensborg, de to mere liberale Professor *Scheel*, Kiel og Landdagsmand, Gaardejer *W. Iversen*, Munkbrarup, samt Nazisten *W. Sievers*. Baade denne og „Gauleiter“ *Lohse* var i 1932—33 Krachts politiske Modstandere.

I 1926 havde Landraad Kracht deltaget i de indre-tyske Skoleforhandlinger forud for Reskriptet om det danske Mindretals Skoleforhold i den nordlige Del af Sydslesvig.

Knap en Maaned før sin Udnævnelse til Overborgmester havde Kracht afløst *Sievers* som Formand for „Schleswig-Holsteiner Bund“ eller „Landsleder“, som det nu hed, for Sydslesvig + Holsten inden for Rigs-Sammenslutningen „Volksbund für das Deutschtum im Ausland“. Det skete i Begyndelsen af Marts efter Samraad med V. D. A.'s „Rigsleder“ Dr. *Steinacher* og (Krachts tidligere Modstander) Overpræsident *Lohse*, Kiel.

Efter at have overtaget dette vigtige Hverv, udtalte „Landsleder“ Kracht under et Besøg i Flensborg:

„Med Blikket imod Grænsen vil vi i vort Arbejde i V. D. A. sætte alle Kræfter ind for at mobilisere Hjemstavnen i folketysk Aand. — Vore finansielle Kræfter er begrænsede (?), men der findes ingen Grænser for den fulde Indsats af vor Personlighed“.

Dr. Kracht ønskede lidenskabeligt Danmarks Statsgrænse flyttet imod Nord, men erklærede det ikke offentligt. Det overlod han til andre, jfr. den kort Tid derefter af „Schleswig-Holsteiner Bund“ udsendte Pjece „Schleswig und Versailles“ (forfattet af Dr. *Karl Alnor*, Kiel).

Hans Udnævnelse til „Landsleder“ af hele det tyske Grænsearbejde i Provinzen Slesvig-Holsten og paafølgende Valg til Overborgmester for Grænsebyen Flensborg vidnede baade om en paaskønnet grænsepolitisk Indsats og om taktiske Evner. Dobbel-Udnævnelsen var tillige en politisk Triumf for Krachts intime Værkfælle Red. *Ernst Schroder*.

Nu var Grænsetyskheden med Berlins Velsignelse blevet „ensrettet“ i slesvig-holstensk Aand: Rigstysk Politik, Nazisme og Slesvig-Holstenisme i en højere Enhed — en farlig Kombination for Danskheden i Sydslesvig.

Den 7. Marts 1936 ved Daggry marcherede tyske Tropper ind i den afmilitariserede Zone Vest for Rhinen.

Samme Morgen forkyndte *Hitler* under Bifaldsorkaner for den i al Hemmelighed sammenkaldte Rigsdag i Kroll-Operaen, at han havde *ophævet Locarno-Pagten* (som Paaskud for dette sensationelle Traktatbrud tjente en fransk-russisk Pagt), og at Hæren nu var i Færd med at oprette sine fremtidige „*Fredsgarnisoner*“ i den hidtil afmilitariserede Zone. — (Saa sent som i Slutningen af Januar havde *Hitler* ladet Udenrigsminister v. *Neurath* erklære i London, at Tyskland fuldt ud vilde respektere *Locarno-Pagten* og vilde anse det for meget sørgeligt, om den nogen Sinde ophørte at eksistere.)

Ved denne Lejlighed — det var jo ogsaa hans hidtil dristigste Kup, men snedigt udregnet — var „*Føreren*“ usædvanlig gavmild med *Fredslofter*, der særlig tog Sigte paa den offentlige Mening i England:

Nu var Tiden inde til en „Forstaelse mellem Europas Folk“. Tyskland havde nu, „da den fulde Suverænitet over det samlede tyske Rigsomraade er genoprettet“, „ingen territoriale Krav i Europa“ (1).

Hele hans Politik, erklærede *Hitler*, var gaaet ud paa at udrydde *Revanche-Tanken* i det tyske Folk. Og nu kunde han foreslaa en stor, konstruktiv *Fredsplan*: 25-aarige Ikke-Angrebspagter med Frankrig, Belgien og eventuelt Holland; Oprettelse af en afmilitariseret Zone paa begge Sider den tysk-franske Grænse (m. a. O. Sløjfning af „*Maginot-Linjen*“); Luftpagt med Vestmagterne; Ikke-Angrebspagter med „de til Tyskland grænsende Stater imod Øst“ (i et senere Interview nævnte han Østrig og Tjekko-Slovakiet). Tyskland var endog rede til at genindtræde i Folkeforbundet i Haab om „en venskabelig Forhandling om den koloniale Ligeberettigelses Spørgsmaal“.

Den 29. Marts afholdtes der „Valg“ til den tyske Rigsdag.

Paa en skriftlig Forespørgsel, om *polaksindede* tyske Statsborgere kunde stemme paa egne polske Kandidater, svarede Statssekretær *Pfundtner* i det tyske Indenrigsministerium bl. a.: „Indsendelsen af en Kandidatliste forudsætter, at der er Tale om et Parti. Ifølge Loven af 14. Juli 1933 vedrørende Forbud mod Nyopstilling af Partier har Tyskland kun et eneste Parti, nemlig N. S. D. A. P. I Henhold til denne Lovs § 2 er Oprettelsen af nye Partier en forbudt Handling, der fremkalder Straf“. — Det var jo en god og klar Besked.

„*Den slesvigske Forening*“ vedtog at afholde sig fra Valgdeltagelse. Det tilraadedes underhaanden de Medlemmer, der ikke mente at kunne risikere at blive hjemme, at afgive *blanke Stemmesedler*. Man var klar over, at Kontrollen vilde blive streng.

Det slog ogsaa til. Enhver, der havde stemt, fik udleveret et Mærke, som han eller

hun skulde gaa med Resten af Dagen. Uniformerede SA.-Mænd og andre Funktionærer opsøgte indtil kort før Stemmeafgivningens Slutning alle de Hjem, hvor der ifølge Listen var Vælgere, der endnu ikke havde stemt. Ogsaa danske Hjem fik Besøg af paagaaende Parti-Agitorer.

Efter den 29. Marts nævntes det offentligt (og uden officiel Imødegaaelse), at selv blanke Stemmesedler var regnet for gyldige og som afgivne for det nazistiske Parti. Underhaanden meddeltes grelle Eksempler paa, at Antallet af ugyldige Stemmesedler faktisk var langt større end officielt meddelt, at selv Stemmesedler, paa hvilke der var skrevet „Nej“ e. l., blev talt med. — Det officielle Valgresultat viste en usandsynligt stor Valgdeltagelse og usandsynligt faa Stemmer mod Regeringen.

Den 31. Marts skrev Red. Ernst Schröder i „Nordschl. Ztg.“, at det for et nationalt Mindretal „kommer mindre an paa en Repræsentation i Parlamentet“, end paa, at det „behandles imødekommende i Herbergstaten og kommer til sin Ret“. Syd for Grænsen havde en Del af Mindretallet faktisk stemt ved Valget og saaledes desavoueret „Den slesv. Forening“, hed det videre. Man havde derfor vist „Trang til saavidt muligt at fortie det virkelige Antal af Medlemmer af det danske Mindretal i Flensborg og det øvrige Sydslesvig“!

„Flensborg Avis“ bragte følgende Stemningsbillede fra Valget: „Saa udgaar Parolen, saa dukker Flagene op, saa marcherer Tusinder og atter Tusinder, saa ringes der med Kirkeklokkerne. Og fra Dag til Dag stiger Bølgen og vokser Slagordene frem og hamres Løsnet ind: Ikke et Hus maa slippe fri, hvis det ikke vil sigtes for landsfjendtlig Holdning, ikke en Mand maa undværes. Naar der illumineres, maa ikke et Vindue være mørkt, medmindre det skal ses som en Fornærmelse imod det store Flertal af Befolkningen, og Mindretallet skal frygte for at bukke under i Kampen for det daglige Brød. Gennem den ene Uge efter den anden gaar det saaledes, mens By og Land drukner i Flertallets Farver og Toner“.

Da de danske Sydslesvigere ikke kunde manifestere sig ved frie Valg, afholdt „Den slesvigske Forening“ nogle *nationale Tilkendegivelser*. Den 12. og 13. Marts vedtoges paa store Møder i Flensborgs nordlige og sydlige Del en Resolution, i hvilken det bl. a. hed:

„Vi Medlemmer af „Den slesvigske Forening“ samles i Kærlighed til Hjemstavnen og udgør et frit, dansk Folkefællesskab. Enhver Form for Partipolitik er bandlyst inden for vore Rækker.

Vi er Tilhængere af international Forstaaelse paa Grundlag af national Selvhævdelse og gensidig Agtelse. Vi kræver Respekt for vore kulturelle Indretninger, deriblandt vore *Forsamlingshuse*.

Som loyale Borgere i det tyske Rige er det en Selvfølge, at vi adlyder de tyske Love. Men vi opretholder Kravet om, at der under *Arbejdstjenesten* maa findes en Form, hvorved unge danske Sydslesvigere fritages for national-tysk Paavirkning.

Vi kræver ligeberettiget Adgang i Erhvervslivet, især ogsaa for den dansksindede Ungdom. Vi forventer, at Adgangen for dansksindede Unge til at blive Embedsmænd og Funktionærer ikke betinges af, at vedkommende er Medlem af en national-tysk Organisation, idet vi henviser til, at der findes Hundreder af tysksindede Embedsmænd og Funktionærer Nord for Grænsen“.

Paa et stort Ungdomsmøde i „Flensborghus“ den 14. Marts overbragte Bankbogholder *Müller-Kristiansen*, Sønderborg, en Hilsen fra „Det unge Grænseværn“, medens Formanden f. „D. slesv. Forening“s Flensborg-Afdeling, *T. Jessen*, bl. a. oplæste den ovenfor citerede Resolution.

Nævnes kan ogsaa, at Formanden og talrige Repræsentanter for Flensborg-Afdelingen deltog i „Den slesv. Forening“s Møder i Slesvig og Tønning.

I den omtalte Resolution krævedes bl. a. Respekt for de danske *Forsamlingshuse*. — Dette refererede sig til en Rundskrivelse fra den nye nazistiske Kredsleder, Direktør *Kahle*, hvori denne havde *forbudt* alle Medlemmer af Partiet og dets Underafdelinger at besøge ti af Flensborgs Lokaler, nemlig otte obskure Buler og de to danske Mødesteder: „Borgerforeningen“ og „Flensborghus“.

Om de danske Forsamlingshuses Restauranter besøgte af SA.-Mænd og andre Partimedlemmer eller ej, kunde jo være Danskerne ligegyldigt. Men det følte som en Haan, naar Rundskrivelsen (og Plakater) nævnte to traditionsrige Lokaler i Sammenhæng med Bordelknejper o. l.

Værre var det, at *unge Danske*, som aftjente deres indledende Værnepligt i *Arbejdslejrene*, ikke maatte sætte deres Fod i „Borgerforeningen“ og „Flensborghus“, naar de kom til Flensborg paa Orlov! De maatte heller ikke faa tilsendt „Flensborg Avis“.

Vedrørende dette Spørgsmaal havde Formanden for „D. slesv. Forening“s Flensborg-Afdeling og en Repræsentant for Dansk Generalsekretariat en Forhandling i Kiel med en af Lederne for Rigs-Arbejdstjenestens Distrikt VII (for Slesvig-Holsten-Hamborg-Lybæk). Under Drøftelen kunde de danske Forhandlere forelægge en Erklæring fra en højtstaaende dansk Officer Nord f. Grænsen, hvorefter der intet var til Hinder for, at unge tyske Nordslesvigere, der aftjente Værnepligten, kunde besøge tyske Mødelokaler i Uniform. — I Begyndelsen af Maj modtog det danske Generalsekretariat en Skrivelse fra Kiel, hvorefter Forbudet mod at betræde de to danske Lokaler ophævedes for Arbejdstjeneste-Folkenes Vedkommende. Endvidere fik de danske Unge i Arbejdslejrene Lov til at abonnere paa „Flensborg Avis“ (i Lighed med den uhindrede Tilsendelse af „Nordschl. Ztg.“ til tysksindede Værnepligtige Nord f. Grænsen).

Fra Foraaret 1936 kan nævnes, at Postmesteren i Tønning afskedigede en Kvinde fra Arbejde i Huset med den skriftlige Motivering, at hun var Medlem af den danske Forening. — I Juni fik hun skriftlig Afskedigelse fra en anden Plads med samme Begrundelse.

Endvidere øvedes der Hærværk mod den danske Skolebygning i Slesvig By (det viste sig, at en tysk Lærer stod bagved) og Tilsvining af danske Kriegergrave samsteds.

Den 14. Maj blev Dr. *E. Kracht* indsat i Embedet som Overborgmester. Indsættelsen foretoges af Overpræsidenten, „Gauleiter“ *H. Lohse* fra Kiel.

I sin Tiltrædelsestale betegnede Dr. *Kracht* sit nye Embede i Grænsebyen som en „*Livsopgave*“. Henvendt til Danskerne udtalte han: „De, mine Herrer fra det danske Mindretal, kan — af mig vente en loyal Anvendelse af Mindretalsrettens Lovbestemmelser“. Det lød ret imødekommende, men var ikke andet end et Tilsagn om juridisk

Korrekthed. — Fremtiden skulde vise, at det heller ikke betød mere. Flensborg var baade „Grænseport“, hvis „Vindebro skal yde uhindret Ind- og Udgang“, og „Grænsevagt“. „Denne By er nu som før kaldet til at være og forblive et Udstraalingspunkt af kulturelle Bestræbelser fra Syd til Nord til vore Brødre og Søstre paa den anden Side Grænsen. I Omsorgen herfor ser jeg en vigtig Opgave ogsaa for Overborgmesteren i den tyske Grænseby Flensborg, der herunder kan regne med hele Nordgrænse-landets Medhjælp“.

Den 6.—7. Juni afholdtes det *danske Aarsmøde* Syd for Grænsen.

Af Beretningerne fremgik det, at der nu stiftedes smaa „Fadderskaber“ mellem Enkeltforeningerne under „Grænseforeningen“ og Distrikterne inden for „Den slesv. Forening“s Flensborg-Afdeling. — Nord for Grænsen havde en Række Byer og Institutioner oprettet „Fadderskaber“ for Byer og Sogne i den sydlige Del af Nordslesvig. (I Forvejen eksisterede der tyske „Fadderskaber“ for Lokalteterne Nord f. Grænsen f. Eks. Flensborg for Tyskheden i Aabenraa o. s. v.). *H. P. Hanssen* havde i sine sidste Leveaar med beundringsværdig Energi taget denne Sag op Nord for Grænsen. Nu virkede „Den sl. Forening“ ved „Grænseforeningen“s Hjælp for det samme Vekselvirknings-Princip — om end naturligt nok i mindre Maalestok — Syd for Grænsen.

Af den Beretning, som Formanden for Ejdersted-Afdelingen aflagde, fremgik, at Arbejdet nede i *Tønning* havde været i god Gænge til Trods for Chikanerierne. Der var 29 Børn i Skolen og 17 i Børnehaven. De maanedlige danske Gudstjenester samlede gennemsnitlig 30—40 Deltagere. I Aarets Løb var der blevet afholdt 14 Møder samt givet 60 Undervisningstimer i Dansk og 48 Sangtimer for Voksne. I Julefesten 1935 deltog 55 Børn og 70 Voksne.

Dagen efter hejstes Danebrog paa den *nye Festplads* (ved Gamle Kobbermøllevej i Byens nordlige Udkant), hvor den tidl. Formand, Faktor *L. K. Lausten*, bød Velkommen. Den daværende Formand ledede det overordentlig stærkt besøgte Eftermiddagsmøde og holdt bl. a. en Mindetale over de danske Nordslesvigeres Fører, fhv. Rigsdagsmand *H. P. Hanssen*, der var død i Slutningen af Maj og kort forinden havde deltaget i „Grænseforeningen“s Sendemandsmøde i Aabenraa.

Redaktør *E. Christiansen* paapegede bl. a., at man endnu ikke havde fundet Ørenlyd for flere vigtige Krav. „Om *Jordspørgsmaalet* Syd for Grænsen vil jeg kun sige, at det endnu i alle Henseender er uafklaret“.

Nordfra var *Peter Grau* (allerede 1907 opstillet som Rigsdagskandidat for Aabenraa-Flensborg-Kredsen) kommet til Stede. Han udtalte bl. a.: „Ældre og Unge, lad os lægge vore Hænder sammen, Brødre fra Nord og Syd, og love hinanden Hjælpsomhed, Samarbejde, Trofasthed, Fostbroderskab. Da skal vi hævde os og sejre“.

Til Friluftsmødets smukke Forløb bidrog 500 Sangere nordfra med Lektor *M. Otto- sen*, Haderslev, som Dirigent.

Den 26. Juli drøftede „Den slesv. Forening“ for Landdistrikterne paa et Møde i Valsbøl de Vanskeligheder, der taarnede sig op for Adgangen til at *købe Jord*, og den 1. August gjorde „Flensbg. Av.“ i en ledende Artikel Rede for dette vigtige Spørgsmaal.

Den nazistiske „*Arvegaardsret*“ betød nok en vis Betyggelse for de af den omfattede Ejendomme, men *udelukkede dem fra fri Handel* og gav *Myndighederne* det

sidste Ord m. H. t. *Arvefølgen*. Baade det danske og det polske Mindretal søgte derfor at faa Mindretals-Medlemmernes Ejendomme holdt uden for Arvegaards-Lovgivningen. Efter indbyrdes Aftale gik man fra dansk Side Instansvejen i *konkrete* Tilfælde, medens den polske Mindretalsledelse tilstræbte en principiel og *generel* Afgørelse. Fremgangsmaaderne var lige resultatløse.

Den 5. Juli oplyste „Flensbg. Av“, at dansksindede Arbejdere paa Sild og i Slesvig var blevet afskediget af det Offentlige. — Det lykkedes dog at skaffe dem Beskæftigelse paa ny.

Den 18. August kunde de 421 Elever i den danske *Kommuneskoles* altfor trange Bygning i Flensborgs nordligste Del overflyttes til rummelige og tidssvarende Lokaler i en mere central Bydel. Ved Indvielsen talte Stads-Skoleraad *Mittag*, med hvem Danskerne havde samarbejdet gnidningsløst, Rektor *Fischer* og Skoleforeningens Formand, Grosserer *Corn. Hansen*, der takkede for udvist Imødekommenhed.

Den 15. September bragte en national Styrkeprøve Nord for Grænsen, nemlig *Landstingsvalget*.

De danske Partier fik ialt 47,970 Stemmer, det „Slesvigske Parti“ 8856 eller 15,6 %. Dette var en Ubetydelighed mere end de 15,5 % tyske Stemmer ved *Folketingsvalget* d. 22. Okt. 1935. — I Løbet af de knap 11 Maaneder havde der kun været minimale Forskydninger s. F. af Til- og Fraflytning, Dødsfald e. l. Valgene kunde derfor betragtes som afholdt næsten samtidig.

Ved at subtrahere de 47,970 danske Stemmer d. 15. 9. 36 fra det samlede danske Stemmetal d. 22. 10. 35 og ved at trække de 8856 tyske Landstingsvælgere fra de 12.621 tyske Folketingsvælgere faas et tilnærmelsesvist rigtigt Billede af det nationalpolitiske Styrkeforhold blandt de *unge* Vælgere fra 25 til 35 Aar (jfr. den forskellige Valgrets alder til Rigsdagens to Ting).

Man kommer da til det ikke helt uinteressante Resultat, at det tyske Mindretal i 1935—36 kunde mønstre 15,6 % blandt Vælgerne over 35, men kun 15,4 % blandt Vælgerne under 35 Aar. Det var en minimal Forskel, men den viste, at Tyskheden var en Smule stærkere repræsenteret inden for de ældre end inden for de yngre Aldersklasser. Med Fremtiden for Øje var dette en ganske svag Tendens til Ugunst for Mindretallet. — Et mere nøjagtigt Resultat og en tydelig Udvikling i Tyskhedens Disfavør skulde vise sig ved det afgørende Rigsdagsvalg den 3. April 1939, da Valget til Rigsdagens to Kamre fandt Sted paa een og samme Dag.

Forud for Landstingsvalget i 1936 havde den hjemmetyske Akademiker Dr. rer. pol. *Lorenz Christensen* holdt en Radiotale, der ved sin ubeherskede Udnyttelse af Landbrugets økonomiske Vanskeligheder paa sin Vis var lige saa demagogisk som den unge Nazi-Agitator *Wilhelm Deichgräbers* Tale havde været forud for Folketingsvalget i 1935.

Fra dansk Side paapegede bl. a. Folketingsmand, Redaktør *A. Svensson* det urimelige i, at de tyske Agitatorer fra de sønderjydske Landsdele ikke blot fik frit Spille rum i Statsradiofoniens Udsendelser før Valget, men saa at sige Monopol paa at tale om Grænsepolitik, idet de danske Partiers Ordførere jo maatte bruge Størstedelen af deres Taletid til almindelige politiske Spørgsmaal og højst kunde tilføje nogle Sætninger om Stillingen i Grænselandsdelen.

Den 11. Oktober kunde den danske Privatskole i *Slesvig By* („Ansgar-Skolen“) indvi en anselig Tilbygning.

Den 1. December indviedes den danske Privatskole i det overvejende sønderjysk-talende *Ladelund Sogn* lige Syd for Grænsen.

Samme Dag udstedtes den *tyske Rigslov om den tvungne nationalsocialistiske Opdragelse*, hvis første to Paragraffer lød saaledes :

„Hele den tyske Ungdom inden for Rigets Omraade er samlet i Hitler-Ungdommen. — Hele den tyske Ungdom skal foruden i Hjemmet og Skolen i Hitler-Ungdommen opdrages legemligt, aandeligt og moralsk i Nationalsocialismens Aand til Tjeneste for Folket og til Folkefællesskabet“.

Den 11. December (efter at Ordlyden i den tyske Lovtidende var kommet Danskerne i Hænde) rettede „Den slesvigske Forening“, „Dansk Skoleforening“ og „Danske Unges Fællesfront“ for Sydslesvig gennem det danske Generalsekretariat en Henvendelse „Til Føreren og Rigskansleren for det tyske Folk“.

I denne Henvendelse til Hitler hed det bl. a.: „I Tillid til de gentagne Tilsagn fra Deres Excellence, bl. a. i Rigsdagstalen af 17. Maj 1933, hvori det siges: (Citat), anser vi det som en Selvfølge, at Lovens Ordlyd kun er at forstaa saaledes, at vor Folkegruppe ikke berøres af den. — Danske Forældre har en umistelig Ret til deres Børn og til disses nationale og folkelige Opdragelse, en Ret, som maa indrømmes dem helt og ubeskaaren. — Vi tillader os derfor at bede om, at vor Folkegruppes Fritagelse fastlægges i Udførelses-Bestemmelserne. — Saafremt der udkræves yderligere Oplysninger, beder vi om, at en Repræsentation for vor Folkegruppe modtages, inden Udførelses-Bestemmelserne fastlægges“.

Den 9. December havde Rigs-Ungdomsfører *Baldur v. Schirach* i en Radiotale redejort for Loven og nævnt, at Udførelses-Bestemmelserne endnu ikke var blevet udformet.

Den 15. December meddelte „Flensbg. Av.“ fra Berlin, at man antagelig forstod Nødvendigheden af visse Undtagelser vedr. de nationale Mindretals Ungdom.

Ved Juletid meddeltes der paa Statssekretæren og Chefen for Rigskancelliets Vegne, at man havde taget Skrivelsen af 11. December til Efterretning.

Dette Svar sagde ikke meget. Men samtidig forlød det, at Rigskancelliet, Indenrigsministeriet og Hitler-Ungdommens Rigsledelse i Berlin var enedes om Undtagelses-Bestemmelser for den danske og polske Ungdom.

Kort inden Udløbet af 1936 (den 29. December) sendte det danske Mindretals velunderrettede Talsmand i Berlin, Red. *J. Kronika*, følgende Telegram til „Nationaltidende“ (Fremhævelserne skyldes os):

„Det er mit absolutte Indtryk, at Tyskland, naar det ved visse Undtagelses-Bestemmelser tilkender det danske og det polske Mindretal en særlig Retsstilling, gaar ud fra, at de nævnte Folkegruppers kvantitative Omfang opefter dermed skal fastlægges een Gang for alle. I Berlin regner man ikke med de indifferente Kredse eller, som der siges i Sønderjylland, „de blakkede“, en Faktor, der som bekendt spiller en stor Rolle i den nationale Kamp i Nordslesvig.

Det ser ud til, at de nationale Mindretal i Tyskland skal gøres til uforanderlige

Den danske Privatskole i Tønning.

Størrelser, i hvert Fald hvad Tilvækstmulighederne angaar. Dermed vilde et helt nyt Moment blive føjet ind i Mindretals-Politikken“.

Denne unægtelig lidet opmuntrende Spaadom gik ikke i Opfyldelse i 1937.

Men for det følgende Aar blev der fastsat en „Folketælling“ af saare ejendommelig Art. Som Følge af Østrigs Indlemmelse i Tyskland blev denne „Folketælling“, ved hvilken enhver voksen Indbygger i det „Tredje Rige“ skulde bekende sit nationale Sindelag paa Skemaet, udsat til den 17. Maj 1939.

Omkring Aarsskiftet og langt hen i Aaret 1937 beherskede Spørgsmaalet om *Sønderjyllands Fortid* til en vis Grad den offentlige Debat.

Dette skyldtes den nazistiske Ideologis Fremhævelse af „Blodet og Jorden“ som det egentlige Grundlag for en Nation. Nazisterne hyldede *Afstammingsprincippet*, men forkastede det efter deres Mening „liberalistiske“ Sindelagsprincip, hvilket dog ikke hindrede dem i at paaberaabe sig „Folkenes Selvbestemmelsesret“, hvor dette kunde være til det „Tredje Rige“s Fordel.

Fra tysk Side var der blevet offentliggjort et *Landkort* over Tyskland og dets Omgivelser (jfr. Nitschke: „Das Auslanndeutschtum“). Paa Kortet var den sammenhængende „deutscher Volksboden“ kendetegnet med ensartet mørk Farve. „Deutscher Kulturboden“ d. v. s. Omraader, der efter Forfatterens Mening var præget af den „overlegne“ tyske Kultur, selv om kun et Mindretal af Indbyggerne var egentlige Tyskere — var skraveret.

Paa Nitschkes Kort var hele Nordslesvig skraveret som „tysk Kulturgrund“. Landsdelens sydlige Tredjedel (ca. 90 % dansktalende, over $\frac{2}{3}$ danske Stemmer ved Valgene i 1935 og 1939) var ensfarvet mørk — altsaa betegnet som „tysk Folkegrund“.

Til „Volksboden“ henregnedes ikke blot Østrig og Yderkanterne i Tjekko-Slovakiet

(Sudeterlandet), men hele Luxembourg, hele Alsace, Størstedelen af Lorraine, Schweiz og Sydtyrol.

Meget ejendommelig var den „Videnskab“, der luftedes i „Nordschleswigsche Zeitung“s Spalter, naar den dansktalende Hjemmetyskhed skulde begrundes ved Hjælp af „Blod og Jord“-Teorien. De tysksindede Sønderjyder er jo tværtimod et *Sindelags*-Fænomen, et Produkt af Aarhundreders komplicerede Udvikling og paa en vis Maade et Side-stykke til de alemanniske, men franksindede Elsassere.

Til Imødegaaelse af tyske Grænsepolitikeres Misbrug af „Blod og Jord“-Teorien udgav Grænseforeningen i 1936 „Dansk Grænselære“ af Seminarieforstander *Claus Eskildsen*, Tønder.

I denne koncentrerede Bog fremdrog Forfatteren en Mangfoldighed af historiske, folkelige, sproglige, psykologiske og statistiske Eksempler. Han bekendte sig som Tilhænger af Sindelagsprincippet eller Selvbestemmelsesretten, men paaviste, at hele Nordslesvig og Størstedelen af Sydslesvig maatte betegnes som „dansk Folkegrund“, *dersom* Nationalsocialismens „Blod og Jord“-Doktrin eller Afstammingsprincippet skulde være det afgørende Kriterium.

Ifølge Eskildsen, der fik Støtte af fremragende danske Videnskabsmænd (Gudmund Schütte, Vilh. la Cour), er de indfødte Sydslesvigere, der bor Nord for Slien, Danevirke og Trenefloden, overvejende „af dansk Blod“. Beboerne af Sydslesvigs Vestkyst incl. Ejdersted er overvejende „af frisisk Blod“. Indbyggerne *mellem Linjen Slien-Slesvig-Trenen og Ejderen* er af „blandet Blod“. Eskildsen paaviser blandet dansk-tysk Byggeskik og stærk nedersaksisk Islæt i dette „Ingenmandsland“, hvor Stednavnene — især Syd for Halvøen Svans — er overvejende tyskprægede. Landet Syd for Ejderen betegner Eskildsen som ren tysk Folkegrund.

Man kunde derfor have ventet, at tysk *Videnskab* muligvis havde været i Stand til at afkræfte enkelte af hans Paastande. Dette var imidlertid i forbavsende ringe Grad Tilfældet. Et lille videnskabeligt farvet anonymt Stridsskrift („Aber Herr Eskildsen“) imødegik han med Lethed i et tysk Gensvar.

Den 7. April holdt „Schleswig-Holsteiner Bund“s tidligere Formand, Historikeren Professor Dr. *Otto Scheel*, i Flensborg et Foredrag, hvori han drog til Felts imod Eskildsens Stednavne-Argumenter. Samtidig røbede Scheel, at det var ham, der havde skrevet en af „Schl.-Holst. Bund“ som Gendrivelse af „Dansk Grænselære“ udgiven ny Brochure: „*Schleswig urdänisches Land?*“.

Det faldt heller ikke Eskildsen svært at imødegaa ogsaa denne Brochure i sit ovenfor nævnte korte tyske Gensvar.

Blandt de Skrifter, hvormed „Schl.-Holst.-Bund“ direkte og indirekte søgte at danne en Modvægt mod Eskildsens „Grænselære“, var en anonym Brochure af en helt anden Art: „Schleswig und Versailles“, hvis Forfatter (Dr. *Karl Alnor*, Kiel) rettede et lidenskabeligt politisk Angreb mod *Danmarks Statsgrænse af 1920*.

„Korrespondenzbüro Nordschleswig“ (Red. Ernst Schröder) skrev efter disse Publikationer, at nu havde man fra grænsetysk Side givet Eskildsen og andre Danske Svar paa Tiltale. Alnors anonyme Stridsskrift „Schleswig und Versailles“, for hvilket „Schl.-Holst. Bund“s Formand, Overborgmester Dr. *Ernst Kracht*, Flensborg, havde Ansvaret, skal omtales senere, idet Skriftet kom til at spille en politisk Rolle.

Red. Ernst Schröder afløste den 1. April Dr. Fritz Michel som Redaktør af „Schl.-Holst. Bund“s Tidsskrift „Der Schleswig-Holsteiner“. Herved fik det nære Samarbejde mellem Schröder og Overborgmester Kracht en yderligere officiel Understregning.

I *Marts 1937* afholdtes de med Interesse imødesete *Kommunevalg* i den danske Del af Sønderjylland. Valgene dokumenterede, at Udviklingen havde styrket Danmarks Statsgrænse. I hver af de fire Købstæder mistede det tyske Mindretal et Mandat. I nogle af Landsognene vandt, i andre tabte Mindretallet Mandater.

„Nordschleswigsche Zeitung“ havde bebudet, at Valgene vilde blive en „Betalingens Dag for Danmark og det danske Styre“.

Som Helhed fik Valgene et for Danskheden tilfredsstillende Udfald. Der var tyske Fremstød enkelte Steder. I *Graasten* opnaede Mindretallet 193 Stemmer eller ca. 18 %. Heraf var der mange personlige Stemmer paa dets Spidskandidat, den nazistiske „Parteführer“ og senere Folketingsmand Dyrnlæge *Jens Møller*, som blev Medlem af Sogneraadet. — Ellers var der dansk Fremgang i *Købstæderne og Flækkerne* under eet.

I Grænsebyen *Tønder* havde de to danske Partier denne Gang sluttet Listeforbund. Der valgtes 6 dansk-borgerlige, 3 danske Socialdemokrater og 6 Tyskere. Det tyske Mindretal fik 41 % af Stemmerne mod 46 % i 1933 og 52 % i 1922. Tønder fik nu en dansk Borgmester.

I alt afgaves der i Købstæderne og Flækkerne 18,117 danske og 5961 tyske Stemmer.

Efter Valgene skrev „Nordschl. Zeitung“s Redaktør Dr. *Harboe Kardel* bl. a. (vore Fremhævelser): „Vi maa klart erkende den Situation, i hvilken vi befinder os. *Kun i to kommunale Raad* har vi Tyskere endnu Majoritet: i *Højer* og i *Sæd-Ubjerg*. I alle andre *Kommuneraad* er vi i Mindretal, i Særdeleshed efter at Marxismen i denne Valgkamp fuldkommen har ladet den internationale Maske falde og ved sit Forbund med det danske Borgerskab mange Steder aabent har givet Udtryk for sit Fjendskab mod alle bevidste Tyskere“. — I Artiklens Slutning udtaltes Haabet om at generobre de tabte Positioner, thi: „Vi repræsenterer Fremtidens Lære (Nazismen), vi er stolte af at marchere i Takt med det Folk, som er et vaagnende Europas Fortrop“.

For de *danske Sydslesvigere* begyndte Aaret med et nyt Forsøg paa at mistænkeliggøre Mindretallet i Slesvig og Tønning. Aktionen udførtes af det partiofficielle holstenske Organ „Schleswig-Holsteinische Tageszeitung“ (undertegnet W. S.-H.) og „Korrespondenzbüro Nordschleswig“ (Ernst Schröder, Flensborg).

Den første Artikel (af 11. Januar) opererede med talrige Forbogstaver paa formentlige Medlemmer af „Den slesvigske Forening“ eller Forældre til Børn i de danske Skoler. Det drejede sig om „statsfjendtlige“ Folk, om „Marxister“, „Kommunister“ samt „straffede Personer“. Disse farlige Elementer havde efter den nazistiske Omvæltning fundet Ly i det saakaldte danske Mindretal.

Allerede to Dage efter kunde „Flensborg Avis“ i sit Gensvar konstatere, at Listen rummede talrige Fejltagelser. Blandt ti saakaldte „straffede Personer“ i Slesvig By f. Eks. var der ikke mindre end fem, hvis Forbogstaver ikke passede paa noget Kort i den danske Skoles Kartotek. En sjette havde virkelig været „straffet“. Han havde engang faaet en Politibøde paa 3 Rigsmark. Fem „Marxister“s Forbogstaver fandtes ikke i Skolens Kartotek. I Tønning havde en som særlig haardt „straffet Person“ anty-

det Mand ingen Børn i den danske Skole. — Alle havde sluttet sig til det danske Mindretal før den nazistiske Omvæltning i 1933 o. s. v.

„Findes der iøvrigt ikke i de tyske Mindretalsskoler i Nordslesvig Børn af tyske Socialdemokrater?“ spurgte „Flensborg Avis“.

Det turde være overflødig at bemærke, at den nazistiske Presse og „Korrespondenzbüro Nordschleswig“ ikke ænsede danske Imødegaaelser. — Et rammende Billede af Forholdene Nord og Syd for Grænsen gav daværende Folketingsmand *J. P. Nielsen* i „Sønderborg Socialdemokrat“ for 15. Januar. Det skal derfor gengives udførligt.

„Schl.-H. Tageszeitung“ fortæller, at Forældrene til Børnene i de danske Skoler er fhv. Marxister og straffede Personer. Kunde det ikke interessere Bladet at faa en Undersøgelse af Forældrene til de Børn, der f. Eks. gaar i de tyske Privatskoler herovre? Hvis „Schl.-H. Tageszeitung“ gerne ønskede dette og kan faa det tyske Mindretals Velsignelse hertil, skal jeg gerne foranledige, at det danske Undervisningsministerium iværksætter en saadan Undersøgelse .

Sagen er jo den, at en meget stor Del af de „Marxister“, der for ganske faa Aar siden gjorde offentligt Liv i Nordslesvig usikkert, nu befinder sig i de nazistiske Organisationer. Og deres Børn befinder sig, grundet paa de mange milde Gaver, det tredje Rige betænker sine „Børn“ i Udlandet med, i de tyske Privatskoler. Men foruden disse Børn findes der en broget Mangfoldighed af polske Børn, Børn af fhv. russiske Krigsfanger, Børn af Forældre, der er her paa Opholdstilladelse, Børn af rigsdanske Forældre o. s. v. i de tyske Privatskoler.

Med Hensyn til „marxistiske“ Børn i de tyske Privatskoler, er dette saa udbredt, at det vækker Moro i Arbejderkredse, at der sendes Penge fra det tredje Rige herop til at fylde i Kommuniste, medens man i det tredje Rige selv kun har Tugthus tilovers for disse Folk. Der er adskillige solide virkelig tysksindede Arbejdere, der ikke sender deres Børn i tyske Skoler, fordi Klientellet er blevet dem lidt for broget.

Det af „Schl.-H. Tageszeitung“ antydede Strafferegister skal jeg lade ligge; thi at anvende saadanne Midler er under almindelige Menneskers Dannelse. Denne Fremfærd fra et tysk Blad, der er officielt Organ for det nazistiske Parti, viser, at det kniber svært i det tredje Rige med Mindretalsfriheden. Men selv om Undtagelser fra det politiske System: „Ensretning“ er vanskelig at gennemføre, saa maa det dog til alligevel; thi Mindretallene Syd og Nord for Grænsen maa have den samme Basis for deres kulturelle Liv. Det kan ikke være saaledes i det lange Løb, at heroppe har det tyske Mindretal al den Frihed, det ønsker, men Syd for Grænsen tænker Autoriteterne kun paa at strangulere det lille danske Mindretal. Dette gaar ikke“.

Kort efter Udsendelsen af den i det holstenske Blad offentliggjorte Liste over Forældre til danske Skolebørn i Sydslesvig, som anklagedes for at være „Marxister“, udsendte Red. Schrøders Korrespondancebureau en Opfordring til den „Tyske Dag“ i Aabenraa den 30. Januar, undertegnet af Formanden for den tyske Skoleforening i Nordslesvig, *W. Koopmann*. I Opfordringen hed det bl. a. (vore Fremhævelser):

„Det tyske Arbejdssamfund Nordslesvig indbyder alle tyske Folkefæller *uden Hensyn til deres partipolitiske Tilhørsforhold* venligst til den tyske Dag“.

E. Schrøders Bureau udsendte allerede den 6. Februar en ny Artikel, hvori det hed:

„Det er tidligere Marxister og Kommuniste, som nu øjensynligt løber til det danske Mindretal for der at skjule deres Fjendskab mod det nye Tyskland“.

Paa den ovenfor nævnte „tyske Dag“ i Aabenraa (den 30. Januar) udtalte Folketingsmand Pastor *Schmidt* ifølge „Nordschl. Ztg.“ bl. a., at Tyskland syntes villig til at give det danske Mindretal en *Særstilling*, hvad angaar *Indlemmelsen af dets Ungdom i Hitler-Ungdommen*. Han tilføjede, at Forbundet af tyske Folkegrupper og han selv havde givet Tilskyndelser dertil.

Til Trods for disse Antydninger stævnedes ogsaa danske Børn fra de sydslesvigske Landdistrikter i Begyndelsen af Februar til Mønstring (Session) i Henhold til den nye Rigs-Ungdomslov af 1. December 1936.

Det danske Generalsekretariat henvendte sig omgaaende til Føreren for „Jungbann 86“ med Anmodning om at bekræfte, at en saadan Session ikke skulde omfatte Mindretallets Børn. Henvendelsen *afvistes*.

Generalsekretariatet henvendte sig derpaa i en Skrivelse af 10. Februar direkte til „Rigs-Ungdomsføreren“, Baldur v. *Schirach*.

I et Svar fra dennes „Stabsfører“ *H. Lauterbacher* hed det, at Udkastet til Udførelses-Bestemmelserne til Rigs-Ungdomsloven var blevet forelagt de kompetente Myndigheder. „Spørgsmaalet om Deltagelse i Hitler Ungdoms-Tjenesten for de fremmede Folkegruppers Unge er heri blevet klarlagt paa udførlig Maade.“

Den 18. Februar oplyste Føreren for „Jungbann 86“, *W. Martens*, Flensborg, over for Generalsekretariatet:

„Ved Telegram fra Ungdomsledelsen for det tyske Rige meddeles, at Drengene og Piger, der tilhører det danske Mindretal, bliver holdt tilbage, indtil Ungdomsledelsen for det tyske Rige har givet nærmere Anvisning.“

Ved denne i provisoriske Vendinger affattede Afgørelse forskaanedes den danske Ungdom i Sydslesvig for allerede som Børn at indlemmes i Nazipartiet. — I 1937 havde det nazistiske Tyskland jo endnu en Række tyske Mindretal i Nabostaterne at tage Hensyn til.

Det var dog ikke nogen særlig klar Afgørelse, der var truffet i dette for Mindretallet livsvigtige Spørgsmaal. Uklarheden blev ikke mindre derved, at det danske Generalsekretariat den 8. Marts (som Svar paa Henvendelser af 11. December, 31. December og et Telegram af 12. Februar) modtog en den 6. Marts dateret Skrivelse fra det tyske og præjsiske Indenrigsministerium, hvori det hed:

„Anmodningen i Deres Henvendelser om før Offentliggørelsen af Udførelsesbestemmelserne til Loven om Hitler-Ungdommen at maatte blive modtaget paa ansvarligt Sted kan af principielle Grunde ikke imødekommes.“

Samme Dag (8. Marts) udsendtes en kort Meddelelse om, at man „af verdensanskuelige Grunde“ havde givet Afkald paa at indrullere Mindretallenes Ungdom — d. v. s. danske og polske Børn — i den tyske Statsungdom. Meddelelsen bekræftedes af „Deutsches Nachrichtenbüro“.

Efter V. Ammundsens Død havde der været Bispevalg i *Haderslev Stift*. Den 6. Februar havde Kirkeministeriet udnævnt den Kandidat, der havde faaet flest Stemmer. Det var den mangeaarige danske Førstepræst i *Flensborg*, Pastor *C. W. Noack*. Den 11. April bispeviedes han i Københavns Domkirke.

Søndag den 2. Maj holdt den nye Biskop sin Tiltrædelsesprædiken i Haderslev Domkirke. Højtideligheden overværedes af Venner og Menighedsmedlemmer fra Flensborg.

Den 2. September ansatte „Dansk Kirke i Udlandet“ den hidtilværende Præst i de sydslesvigske Landdistrikter, Pastor *H. F. Petersen*, som Førstepræst i Flensborg.

Den 15. Maj 1937 fejrede Kong *Christian X.* og Dronning *Alexandrine* deres Rege­ringsjubilæum. Nord og Syd for Grænsen mindedes den danske Befolkning *Christian X.* som „Genforeningskongen“, der ikke havde glemt de Danske, som var blevet efter­ladt Syd for den nye Grænse i 1920.

Blandt de mange Deputationer, der tolkede Befolkningens Tak og gode Ønsker paa Amalienborg Slot, var ogsaa en Deputation fra Syd for Grænsen, bestaaende af Formanden for „Den slesvigske Forening“s Flensborg-Afdeling og Formanden for Afdelingen for Gottorp Amt. De overrakte en Mappe med Billeder fra Sydslesvig og en Adresse af følgende Ordlyd:

Deres Majestæt!

Danske Sydslesvigere, tro imod deres nordiske Afstamning og de tusind Baand, som i Historiens Løb har knyttet vor minderige Hjemstavn til Danmark, føler Trang til at frembære vor underdanigste Hilsen og Lykønskning til Deres Majestæts Rege­ringsjubilæum, idet vi hertil knytter vore inderligste Ønsker for det danske Folks Fremtid.

Flensborg, den 15. Maj 1937.

Sammenslutninger sønden Skel.

(Underskrevet af Formændene for 38 danske Sammenslutninger).

Samtidig overrakte Deputationen Kongen en Mappe med en særlig Hilsen fra det gamle *St. Knuds Gilde* i Flensborg. (Frederik VII. var Æresbroder i Gildet og skæn­kede det en Fane i 1859).

Den 7. Maj holdt „Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn“ Aarsmøde.

Ved Skoleaarets Begyndelse i April havde *ti danske Skoler* i Sydslesvig (Duborg-Skolen og Kommuneskolen i Flensborg samt Privatskolerne i Kobbermøllen, paa Har­reslevmark, i Langbjerg, Tarup, Jaruplund, Ladelund, Slesvig og Tønning) *i alt 917 Elever*. I det forløbne Skoleaar havde der været en Afgang paa 214, en Tilgang paa 191, altsaa en Netto-Tilbagegang paa 23 Elever.

Ogsaa *Nord for Grænsen*, hvor Mindretallet jo var langt friere stillet, havde der vist sig en lille Forskydning i Mindretallets Disfavør — til Trods for den tyske Fronts „Aktivisering“.

Ifølge en af titl. Rektor *W. Koopmann* meddelt Oversigt over de 53 tyske Privat­skolers Elevantal den 1. Maj var Stillingen følgende:

I 1935 havde de haft i alt 1954 Elever, i 1936 tilsammen 1864, og den 1. Maj 1937 var deres samlede Elevtal 1802 — i alt en Nettotilbagegang paa 152 i Løbet af to Aar.

Disse Tal var meget lærerige. De viste, at den fra dansk Side indrømmede vidt­gaaende Mindretalsfrihed ikke havde indebaaret nogen egentlig Risiko for danske nationale Interesser, selv om Mindretallet havde udnyttet de frie Kaar af yderste

Evne og til Dels misbrugt dem. Efter den nazistiske Omvæltning i Tyskland, den vældige Propaganda og den øgede Pengestøtte sydfra var der i 1933—34 blevet indviet talrige nye tyske Privatskoler. Men disses samlede Elevantal var faa Aar efter allerede i jævn Tilbagegang. Ved de gamle, s: før Nazismen eksisterende tyske Skoler — overvejende Kommuneskoler — var Elevantallet nu som før præget af Stagnation og delvis Tilbagegang. Der var altsaa ingen Grund til Nervøsitet paa dansk Side.

I sin Beretning d. 7. Maj i Flensborg oplyste den danske Skolekonsulent, Rektor Dr. phil. Andr. Hanssen, at Duborg-Skolen i det svundne Aar var gaaet ned fra 323 til 306, Kommuneskolen fra 416 til 390 Elever.

Denne samlede Nedgang paa 43 Elever (= 6 %) ved de to danske Skoler i Flensborg gav ingen Anledning til Kommentarer. I alle Byens Skoler var Børnetallet gaaet flere Procent ned.

Derimod indeholdt Dr. Hanssens Beretning bl. a. to Punkter, som allerede i 1937 vakte Opmærksomhed. Nu bagefter, hvor man kan bedømme Perioden 1937—39 i Sammenhæng, maa man tillægge de to Foreteelser større Betydning.

Den ene var det mærkelige Faktum, at der i Paaskeferien 1937 (Slutningen af Marts til ind i April) var blevet ommeldt 35 Elever fra de to danske til Byens tyske Skoler.

Herom udtalte Dr. Hanssen med Rette: Man kan roligt sige, at denne Nedgang ikke er gaaet helt „naturligt“ til.

Den anden Begivenhed var Indretningen af en ny tysk Børnehave i en tidligere Skole i den nordlige Bydel (Nystaden 12). Den 1. Juni holdt Overborgmester Dr. Kracht en nationalt præget, men absolut uangribelig Indvielsestale. — Nogen Tid forinden (jfr. „Flensborg Avis“ for 1. Maj) havde en nazistisk Underfører („Zellenwart“) i en skriftlig Instruks til Partiets Tillidsfolk („Blockwarte“) understreget, at der skulde skaffes Børn til de tyske Børnehaver, og at man særlig skulde drage det danske Mindretals Børn frem („die Kinder der dänischen Minderheit heranziehen“).

Det var rene Ord for Pengene. Dermed var faktisk Signalet givet til den snigende Underhaands-Offensiv mod Flensborgs Danskhed. For at sige det uden Omsvøb: I Ly af det intime Samarbejde mellem de tre Grænsepolitikere Redaktør Ernst Schröder, Overborgmester Kracht og den nazistiske „Gauleiter“, Overpræsident H. Lohse, blev underordnede nazistiske Tillidsmænd, Funktionærer eller andre i det enevældige Partis Tjeneste staaende Elementer fra Foraaret 1937 systematisk pudset paa den ubemidlede Del af den dansksindede Befolkning i Flensborg for ved Trusler, Lokkemidler, Antydninger eller Pengeløfter at faa Folk til at udmelde sig af danske Foreninger eller tage deres Børn ud af danske Skoler og Børnehaver. Selvfølgelig anede de tre høje Herrer officielt intet om den lidet propre Politik, der nu sattes i System. De vaskede deres Hænder og forsikrede, at ingen drømte om at krænke de danske Flensborgeres Mindretalsfrihed. Et mørkt Kapitel for Flensborgs Danskhed var nu begyndt. Følgerne traadte klart frem i 1938.

Den 5.—6. Juni afholdtes det danske Aarsmøde i Flensborg.

Af de Beretninger, der fremsattes den første Dags Aften i „Flensborghus“, fremgik, at „Den slesvigske Forening“s forskellige Afdelinger havde holdt Stillingen.

Afdelingen for Gottorp Amt var siden 1936 gaaet frem fra 140 til 145 Medlemmer.

Afdelingen for *Landdistrikternes* 342 Medlemmer var fordelt paa følgende Distrikter: Lyksborg (med 31 Medlemmer), Tarup (36), Jaruplund (84), Hyllerup-Haurup (13), Langbjerg (25), Valsbøl (57), Agtrup (22), Ladelund (62) og Aventoft (12).

Afdelingen for *Ejdersted* var gaaet frem fra 53 til 57 Medlemmer, Skolen i Tønning fra 26 til 33 Elever. Fra 1. Februar var der desuden ansat en Vandrelærer. Biblioteksudlaanet havde været paa ca. 130 Bind, og der ventedes god Vækst.

Flensborg-Afdelingen havde den 1. Juni 3018 Medlemmer, hvoraf 2760 indenfor Bygrænsen og 258 i Forstads-Kommunerne Harreslev og Kobbermøllen. Overfor en samlet Tilbagegang paa 185 stod der 187 Nyoptagelser, altsaa en Nettofremskridt paa 2. Dette Tal var interessant, naar man betragter Medlems-Statistikken for 5 Aar. I 1932—33 var der nemlig en Tilbagegang paa 170, i 1933—34 endog paa 416. I 1934—35 og 1935—36 var Tilbagegangen gaaet ned til 43, hhv. 20. Og i 1936—37 havde der som sagt været en Nettofremskridt paa 2, den første i 5 Aar.

Den formindskede og derpaa standsede Tilbagegang i de første tre Aar kom af, at Danskheden i Flensborg efter Uroen omkring den nazistiske Omvæltning havde ført en nogenlunde uforstyrret Tilværelse, hvilket bl. a. skyldtes, at daværende Overborgmester Dr. *Sievers* efter derom førte Forhandlinger var skredet ind over for geskæftige underordnede Nazister. Navnlig hans Forbud mod at genere Medlemmer af det danske Mindretal havde skabt en roligere Atmosfære.

Friluftsmødet om Søndagen havde samlet ca. 5000 Deltagere ude paa Festpladsen i den nordligste Bydel. Pladsen var nu ved Køb blevet dansk Eje.

Om Natten var der forøvet en Del Hærværk (Flagstangen revet op og slæbt hen i en Grøft, Talerstolen ødelagt, Skure væltet o. s. v.). Politiet havde sat en Under søgelse i Gang, og Politimajoren havde bedt Stævnets Leder, „Den sl. Forening“s Form. T. Jessen, meddele Aarsmøde-Deltagerne, at der kun var Tale om dumme Slyngelstreger, ikke om nogen politisk Aktion.

Af Friluftsmødets tre Talere understregede „Sprogforeningen“s Formand, Bibliotekar *Jakob Petersen*, Aabenraa, Betydningen af det nationale Sammenhold tværs over Grænsen. — Lærer *N. Bøgh Andersen* ved den danske Kommuneskole i Flensborg var Talsmand for Ungdommen. — Redaktør *E. Christiansen* gav som sædvanlig en Oversigt over Aarets Begivenheder og en Karakteristik af Stillingen, som den tegnede sig i Øjeblikket. I Slutningen af sit Foredrag citerede han en Udtalelse: „I Dag smiler Solen, ingen ved, hvad Fremtiden vil bringe!“

Den bragte voksende Utryghed for de danske Sydslesvigere.

Den 22. Juni sendte det danske Generalsekretariat en udførlig Skrivelse til Overborgmester *Kracht*. Der førtes detaillert Klage over, at *fem danske Familier* paa „Randkolonier“ i den sydvestlige Bydel var blevet udsat for politisk Paavirkning under et Inspektionsbesøg, der selvfølgelig ikke burde have det fjerneste med Politik at gøre. Besøget fandt ejendommeligt nok Sted paa et Tidspunkt, hvor Mændene var fraværende og kun Hustruerne var hjemme. Undersøgelses-Kommissionen bestod af to Herrer fra Kiel og lokale flensborgske Tilsynsmænd med de saakaldte „Randsiedelungen“. Generalsekretariatets Skrivelse sluttede med en indtrængende Bøn til Overborgmesteren om at gribe hurtigt og energisk ind samt om snarest muligt („schnell-

stens“) at hidføre en Klaring gennem en mundtlig Forhandling med navngivne Talsmænd for Danskheden.

Resultatet af Henvendelsen var rent negativt. I en kort afsluttende Skrivelse af 14. Juli gik Dr. Kracht udenom Sagens Kærne. Bønnen om en mundtlig Forhandling lod han ubesvaret. I formel Henseende var Skrivelsen høflig og korrekt. I saglig Henseende var Overborgmesterens Svar intetsigende.

Den 29. og 30. Maj afholdt de saakaldte „Buten“-Slesvig-Holstenere — d. v. s. de ikke i Sydslesvig og Holsten bosatte Medlemmer af „Schleswig-Holsteiner Bund“ — et stort Grænsestævne i det „Tyske Hus“ i Flensborg.

Ved denne Lejlighed holdt Organisationens „Landsleder“, Overborgmester Dr. Ernst Kracht, en i flere Henseender bemærkelsesværdig Tale.

„Hvor har vi i de sidste Aar paa nogen som helst Maade talt eller skrevet om en Flytning af Statsgrænsen?“ spurgte Taleren, og han tilføjede, at „Grænserevisions-Spørgsmaal virkelig staar „Schleswig-Holsteiner Bund“s Arbejde helt fjernt“ (naar lige bortses fra Vedtægternes, saa vidt vides, aldrig slettede Formaaalsparagraf).

Dette lod jo særdeles korrekt og uangribeligt, som værende i Overensstemmelse med den officielle berlinske Linje. Det er derfor ikke mærkeligt, at den danske Offentlighed i første Omgang lagde mest Mærke til dette Afsnit af Overborgmesterens Tale.

Henimod Slutningen forklarede Taleren, hvorfor „Schleswig-Holsteiner Bund“ havde udgivet den anonyme Brochure (af Dr. Karl Alnor) „Schleswig und Versailles“.

Det havde (ifølge „Nordschl. Ztg.“) været nødvendigt at se *Tingene efter Verdenskrigen, som de virkelig var gaaet til*. Alle Slesvig-Holstenere havde følt Tildragelserne saaledes som skildret i Brochuren.

„Ikke enhver kunde udtrykke det saaledes, ikke enhver udrede den historiske Sandhed med saa krystalklar Skarphed“.

(Dr. Alnors Skrift sammenfattede Fremstillingen af Grænsedragningen i 1920 i den Paastand, at Danmark havde draget Grænsen paa Grundlag af et *tredebbelt Brud paa Folkeretten* og paa Grundlag af *Forudsætninger, som i Mellemtiden var slaaet fejl*. H. P. Hanssen, hvis Navn jo i særlig Grad er knyttet til Statsgrænsen 1920, omtales af Alnor som en „Landsforræder“ imod Tyskland. Efter Hanssens Død havde Alnor i det anonyme Skrift kastet sin Kærlighed paa Redaktør E. Christiansen ved „Flensborg Avis“, om hvem det hed: „Hans hele Politik var en eneste Spekulation i den tyske Forsvars- og Æresløshed, i at Tyskland varigt skulde holdes nede af Frankrig, i Virkningen af Flæskepropaganda, Børneforsendelse og Bestikkelse. — Han har grebet ind i ethvert tysk Saar for at ødelægge tysk Liv og ikke skyet noget Middel til Paa-virkning for at forføre tyske Mennesker til Forræderi mod Folk og Rige.“)

For at sige det endnu engang: Grænsebyen Flensborgs Overborgmester holdt tilsyneladende en korrekt og beroligende Tale efter de bedste officielle Mønstre.

Der var blot den lille Hage derved, at Taleren indirekte gjorde stærk Reklame for et lidenskabeligt, demagogisk Angreb paa Danmarks Statsgrænse, for et anonymt, af hans egen Organisation udgivet Stridsskrift med Udfald mod afdøde og nulevende danske Sønderjyder, for en Publikation, som dansk Offentlighed ikke havde reageret tilstrækkeligt overfor, saa at den af Kracht og E. Schrøder *tilsigtede Debat* om hele Grænsespørgsmaalet ikke var blusset op paa ny. — I sit Foredrag udtalte Overborg-

mesteren ligefrem en Beklagelse af, at man fra dansk Side ikke var gaaet ind paa det udgivne Skrift.

I „Flensborg Avis“ for 9. Juni offentliggjorde Redaktør E. Christiansen et „Aabent Brev til Hr. Overborgmester Dr. Kracht“. Det vedføjedes i Oversættelse i Avisens tyskskrevne Tillæg „Der Schleswiger“.

Paa dansk Side havde man taget Dr. Krachts tilkendegivne Nægtelse af at have deltaget i et Arbejde for Grænserevision til Efterretning, skrev den danske Redaktør, „om end det var os uforklarligt, hvorledes Slesvig-Holstener Forbundet og De, Hr. Overborgmester, som Formand, saa kunde overtage Ansvar ved at staa som Udgiver af Pjecen „Slesvig og Versailles“, oven i Købet et Skrift uden Forfatternavn. — De paastaar altsaa, Hr. Overborgmester, uden noget som helst Forbehold, at Skriftet „Slesvig og Versailles“ indeholder „den historiske Sandhed“. — Finder De, Hr. Overborgmester, der for ikke ret lang Tid siden har tiltraadt Posten som Overhoved for Flensborg By og dermed for et Grænseamt, det om end kun svarende til et korrekt Forhold til det danske Nabofolk, til Nabolandet og dets Regering, at udgive under deres Ansvar et saa graverende Angreb paa Nabolandets Statsgrænse? —

De har i Deres Tale af 29. Maj udtalt en Beklagelse af, at man fra dansk Side ikke sagligt er gaaet ind paa det af Dem udgivne Skrift. Husker De ikke, at jeg allerede lige efter Skriftets Fremkomst for over fem Maaneder siden paa den samme Indvending til Dem personlig erklærede, at paa et sagligt Angreb kan der svares sagligt, men naar jeg æreskændes, saa kender jeg kun en simpel Tilbagevisning. Nu kalder De uden Begrænsning Skriftets Indhold „den historiske Sandhed“. Jeg gaar ud fra, at De, Hr. Overborgmester, selv vil frabede Dem at forhandle med nogen, som sætter en Plet paa Deres personlige Ære, og at De ubetinget kræver denne respekteret. Mener De ikke, at Deres nationale Modstanders Ære har Krav paa samme Respekt? —

Som eneste virkelige Grund til Udgivelsen af det omtalte Skrift, der i vore Øjne aldeles ikke er den historiske Sandhed, men et Stridsskrift mod Grænsen, anfører De, Hr. Overborgmester, danske Offentliggørelser om vort Grænselands Fortid. Findes der i nogen af disse Offentliggørelser om historiske Forhold ærekrænkende Paastande om det tyske Folk, der kan jævnføres med dem i „Slesvig og Versailles“? —

Er det Deres Mening, at noget af de to Folk er tjent med en Skærpelse af Modsetningerne ved denne Grænse? Eller betyder dette, at De afviser et Arbejde for Grænserevision og vedkender Dem Løsnet Front og Bro, at fremtidig Konsekvenserne skal drages heraf?“

Overborgmesteren svarede ikke paa E. Christiansens aabne Brev af 8. Juni.

I sidste Halvdel af August modtog Redaktionen følgende Skrivelse:

„Rigsministeren for Folkeoplysning og Propaganda.

Berlin W. 8., den 19. 8. 1937.

Til Forlaget for Bladet „Flensborg Avis“ i Flensborg.

De udgiver ved Siden af Deres Blad et hver Dag udkommende Tillæg „Der Schleswiger“. De har i dette Blad gentagende rettet Angreb paa Stat, Myndigheds- og Partisteder og saaledes baaret Uro ind i Befolkningen. Saaledes indeholder for Eksempel Artiklen „Aabent Brev“ i Nr. 130 af Tillægget et Angreb paa Overborgmester Dr. Kracht og Artiklen „Er det tyske Folk stort nok til at begribe andre Folks Ret?“ i

Nr. 140 et Angreb paa Riget. Bortset fra, at det gaar ud over et Mindretals Ramme paa denne Maade at sysselsætte sig med Statens Forholdsregler, staar det i Modstrid med Mindretallets Væsen derved at henvende sig til Mindretallet i Gæstelandets Sprog.

Jeg forbyder derfor med øjeblikkelig Virkning den fremtidige Udgivelse af Tillægget „Der Schleswiger“ paa tysk Sprog.

(Ministeriets Stempel).

E. B. sign. *Berndt.*

Bekræftet:

Wolffgramm,

Kancelli-Funktionær.“

Der blev omgaaende rettet en Anmodning til det tyske Propagandaministerium om at modtage en dansk-sydslesvigsk Sendefærd med Forbudets Ophævelse for Øje.

Den 25. August vedtog „Den slesvigske Forening“s fire Afdelinger for Flensborg, Landdistrikterne, Slesvig Amt og Ejdarsted følgende *Resolution*, der fik Formændenes Underskrift:

„Fællesbestyrelsen for den nationale Organisation af den danske Folkegruppe i Tyskland beklager Forbudet mod at udsende „Der Schleswiger“ paa Tysk og støtter den indtrængende Anmodning om at modtage en Sendefærd i Ministeriet med Forbudets Ophævelse for Øje. Nødvendigheden af at benytte det tyske Sprog fremgaar af, at vort Modersmaal gennem Generationer har været udelukket fra Skolen. Tyskere, som er fortrolige med Forholdene og har den fornødne Indsigt, turde være enige med os og med den offentlige Mening, som hele det danske Folk umiddelbart har givet Udtryk for, i, at vor Folkegruppes Blad paa værdig Maade har afvist Angreb paa vort Folkeliv og Moderfolk og ufravigeligt har arbejdet hen paa ved den tysk-nordiske Statsgrænse at skabe en Mønsterløsning af Forholdet fra Folk til Folk, saa at Forbudets Ophævelse er i begge Parters Interesse.“

Forbudet vakte enorm Opsigt i Danmark og ud over dets Grænser. Danske Blade af enhver Partiafskygning tog Afstand fra det. — Her skal kun gengives Udtalelser af tre sønderjydske Rigsdagsmænd, tilhørende forskellige Partier.

Landstingsmand *H. Jepsen Christensen* (Venstre): „Denne Sag — knæsætter et helt nyt Princip, nemlig at det skulde være i den Grad „i Modstrid med Mindretallets Væsen“ at henvende sig til det i Gæstelandets Sprog, saa dette alene for Tyskland er nok til at forbyde saadanne Livsytringer fra et Mindretal. Dette vil praktisk taget sige, at man ikke anerkender Sindelagets Tilslutning til et Mindretal uafhængigt af Sproget. Dette maa give Hovedparten af det tyske Mindretal i Nordslesvig noget at tænke paa, da det jo har Dansk som Modersmaal, men er i Besiddelse af en Sindelagets Tyskhed, som vi fra dansk Side respekterer, fordi en saadan Sindelagets Tilstand er en Kendsgerning i et Grænseland.“

Jeg kan ikke tænke mig, at det udstedte Forbud fra den tyske Rigsminister vil blive opretholdt for en længere Tid, da det i alt for høj Grad er i Modstrid med det tysksindede Mindretals egen Interesse.“

Folketingsmand *J. P. Nielsen* (Socialdemokrat): „Altfor megen Stads bør man ikke gøre af det tyske Forbud imod „Der Schleswiger“, dertil er det virkelig for barnagtigt. En tysk Embedsmand holder en Tale angaaende det dansk-tyske Grænseforhold, og det danske Blad i Flensborg svarer ham i et aabent Brev, der helt ud er sagligt.“

Saa foranlediger — formoder jeg — denne Embedsmand, at det danske Mindretalsblad „Der Schleswiger“ forbydes. Embedsmanden, der her er Tale om, er Overborgmester, Dr. Kracht, den samme Mand, der for et Par Maaneder siden holdt Instruktionskursus i den danske Købstad Aabenraa for danske, men tysksindede Kommunalrepræsentanter fra Sønderjylland. —

„Der Schleswiger“ er jo ikke af ny Dato, saa alle Undskyldninger og forklarende Telegrammer fra Berlin har ingen Steder hjemme. Man vil ramme et Mindretal. Det er Sagen. —

Forbudet oplyser som i et Nu, at Mindretalsretten og Mindretalsfriheden Syd for Grænsen kun er en Slags Skueret. — Vi var i fuld Gang med Overvejelser om mere Frihed for det tyske Mindretal paa de kulturelle Omraader, saaledes som Folketingsmand Pastor Schmidt ønskede det i sin Tale ved Rigsdagens Slutning. Ethvert tænkende Menneske kan da indse, at det er umuligt nu at gennemføre saadanne Krav. Vi vilde simpelthen blive til Grin for hele Verden. —

Det kan ikke være saadan, at i samme Grad, Grænserne snævres ind for det danske Mindretal Syd for Grænsen, for at det tilsidst ganske kan gaa under den tyske Ensretnings Aag, saa udvides Grænserne for det tyske Mindretals Frihed i vor Landsdel.“

Folketingsmand A. Svensson (konservativ): „Jeg kan egentlig ikke tro andet, end at man paa bestemmende Steder i Berlin har ladet sig vildlede af underordnede Instanser Syd for Grænsen (fremhævet af os), og det vil utvivlsomt ogsaa være i tysk Interesse at gøre hele denne Sag til Genstand for en ny og indgaaende Overvejelse.

Hvad Redaktør Christiansens aabne Brev til Overborgmester Dr. Kracht angaar, er det en Kendsgerning, at Foranledningen var en Række grove Udæskninger mod Danmark og det danske Folk, indeholdt i en Pjece fra Slesvig-Holstener Forbund, der er udsendt under Dr. Krachts Formandsskab og altsaa paa en højtstaaende tysk Embedsmands An- og Tilsvær. Redaktør Christiansens Indsigelse var skarp, men saglig, og hele den danske Offentlighed bør uden nogen som helst Vaklen stille sig bag ham i dette Stykke. —

Fremtrædende Repræsentanter for Tyskheden i Nordslesvig har bl. a. forud for de to sidste Rigsdagsvalg haft Lejlighed til gennem den danske Radio og i det danske Sprog at holde Valgtale til tyske Vælgere. — Der kan ikke eksistere een Slags Ret for det tyske Mindretal i Nordslesvig og en anden og langt ringere for det danske Mindretal i Sydslesvig. — Heldigst vilde det sikkert være, hvis det efter min Mening overilede Forbud tages tilbage. Heller ikke den nyere Tids tysk-nordiske Bestræbelser kan forenes med en Genoplivelse af gammelprøjsiske Metoder ved Nordens Sydgrænse.“

Den 26. August blev den sydslesvigske Danskheds Tillidsmand i Berlin, Redaktør J. Kronika, tilkaldt til Rigsministeriet for Folkeoplysning og Propaganda, hvor han af en højtstaaende Embedsmand, Ministerialraad Berndt, i dennes Kontor og i Overværelse af en anden Embedsmand, Overregeringsraad Bade, fik forelagt en til Offentliggørelse bestemt lang Udtalelse paa ni Punkter (jfr. „Flensborg Avis“ f. 27. Aug. 1937).

I Erklæringen udtaltes der en dyb Beklagelse af den Opsigt, Forbudet havde vakt i hele Danmark, af at det var blevet opfattet som et Slag mod det danske Mindretal,

den danske Nation og den dansk-tyske Tilnærmelse. Det var kun tænkt som en „principiel Afgørelse“. „Der Schleswiger“ maatte gerne fortsætte paa Dansk (!).

„I Berlin har vi flere Gange tilbagevist Forestillinger udefra om, at den Maade, hvorpaa det tyskskrevne Blad kunde blive misbrugt af visse tyske Kliker, nødvendiggjorde en Standsning.“ (Det er ikke svært at gætte, af hvilke Personer disse gentagne „Forestillinger udefra“ mod „Der Schl.“ er blevet sendt til Dr. Goebbels's Propagandaministerium.) — „Sikkert har „Der Schleswiger“'s Ledelse hverken tilsigtet et saadant indrepolitisk Misbrug eller vidst noget derom“.

Fra tysk Side vilde der intet blive foretaget over for „Flensborg Avis“. „Der skal og vil ikke ske Indgrib i den danske Folkegruppes Frihed til at leve sit eget nationale og kulturelle Liv. Tyskland ønsker, at det danske Mindretal Syd for den dansk-tyske Grænse skal kunne leve under frie Kaar.“

Det saakaldte aabne Brev fra Redaktør Christiansen til Overborgmesteren i Flensborg var „ikke noget egentligt Led i de afgørende principielle Grunde“ — for Forbudet af „Der Schleswiger“. „En underordnet Embedsmand i Ministeriet havde „uden at forelægge en nærmere Redegørelse“ draget denne Afhandling med ind i Sagen“.

Det aabne Brev var blevet „rykket ind i en Sammenhæng, som ikke har været tilsigtet“ (1).

Punkt 7: „Det er ikke til at indse, at en Diskussion som den, der er indledet med Pjecen „Slesvig og Versailles“, overhovedet endnu skulde kunne være af nogen aktual Gavn og Interesse.“

Punkt 8: „Der eksisterer for Tyskland i hele det slesvigske Omraade ikke et eneste Irredenta-Spørgsmaal hverken til den ene eller til den anden Side.“

I Punkt 9 blev der sagt, at Propaganda-Ministeriet var rede til at forhandle med Redaktør Christiansen, „Flensborg Avis“.

Forhandlingerne fandt Sted den 27. August. Fra dansk Side deltog Redaktørerne E. Christiansen og J. Kronika, fra tysk Side Ministerialraad Berndt, der var Rigsregeringens Vicepressechef, Overregeringsraad Bade og Overregeringsraad Stephan. — Rigsminister Dr. Goebbels og Statssekretær Funk deltog ikke i den i urbane Former førte Drøftelse, idet det meddeltes, at de for Tiden befandt sig paa Rejse. Denne Omstændighed var ikke uden politisk Interesse.

Under Samtalen bad Redaktør Christiansen om en Ophævelse af Forbudet mod „Der Schleswiger“ samt om at Ministeriets Skrivelse til ham af 19. August ikke maatte betragtes som en „officiel Advarsel“, idet et saadant Skridt i Henhold til de gældende nazistiske Pressebestemmelser vilde kunne efterfølges af et Forbud mod at drive Redaktørvirksomhed. — For øvrigt bekræftedes de Dagen forinden meddelte Synspunkter, d. v. s. baade Punkt 7 og Punkt 8 (se ovenfor).

I en skriftlig Erklæring af 30. August, undertegnet af Ministerialraad Berndt efter Bemyndigelse af Rigsministeren for Folkeoplysning og Propaganda, hed det bl. a. (vore Fremhævelser):

„Jeg rejser derefter ingen Betænkeligheder, naar Bladet „Der Schleswiger“ fra 1. Oktober 1937 udkommer som *Maanedsskrift* i tysk Sprog.“ (Forbudet mod et tyskskrevet *Dagblad* blev altsaa opretholdt.) „De vil deraf se, at min Forholdsregel ikke er dikteret af Viljen til at lukke Munden paa det danske Mindretal eller at vanskeliggøre

dets Propaganda, at tværtimod andre principielle Synspunkter maatte føre til min Forholdsregel. I øvrigt er De indtil i Dag aldrig blevet indsnævret i hele Deres Propaganda. Jeg rejser endvidere ikke nogen Indsigelse imod, at „Flensborg Avis“ i *Undtagelsestilfælde* ogsaa giver sine Læsere Kendskab til vigtige Artikler i tysk Sprog. Jeg forudsætter herunder, at De lader Dem nøje med principielt vigtige Artikler og saadanne Erklæringer, for hvis Vedkommende det synes Dem af særlig Betydning, at de hurtigt bliver kendt i hele Deres Mindretalsgruppe.

Ved denne Imødekommenhed vilde jeg gerne give særligt Udtryk for, hvor meget jeg lægger Vægt paa et loyalt Samarbejde med den danske Folkegruppe i Slesvig.“

Det partiofficielle Organ „Schleswig-Holsteinische Tageszeitung“ i Itzehoe skrev i en Artikel, at Rigs-Propagandaministeriets Brev vidnede om „klar Holdning og virkeligt Storsind“. I øvrigt understregede Bladet, at der „ikke var nogen Forskel paa den officielle Opfattelse af Grænsespørgsmaalet og de grænsetyske Kredses Opfattelse“.

Meget interessant var det at lægge Mærke til, at (saavidt vides) *ikke en eneste tysk Avis* — i hvert Fald ingen Nord eller Syd for Grænsen — *gengav* Ministerialraad Berndts opsigtsvækkende Erklæring til J. Kronika af 26. August (Dagen før Samtalen med Red. E. Christiansen):

„Der eksisterer for Tyskland i hele det slesvigske Omraade ikke et eneste Irredenta-Spørgsmaal hverken til den ene eller den anden Side.“

I Maanedsskriftet „Der Schleswig-Holsteiner“ *udelod* Redaktør Ernst Schröder ligeledes denne Udtalelse, skønt han ellers gengav et udførligt Udpluk af officielle Skrivelser, danske og tyske Røster i Forbindelse med „Der Schleswiger“-Affæren.

Den 11. September holdt „Den slesvigske Forening“s Flensborg-Afdeling et stort Møde i „Flensborghus“. Formanden, T. Jessen, fremsatte en Redegørelse for „Der Schl.“-Affærens forskellige Faser og erklærede, at Ministerialraad Berndts til J. Kronika dikterede Udtalelse ogsaa var i Overensstemmelse med de danske Sydslesvigeres Holdning, idet de som bekendt ikke havde Grænserevision paa deres Program.

Paa Mødet vedtoges en *Resolution*, hvori Indsigelsen imod Forbudet af „D. Schl.“ som Dagblad opretholdtes. Men samtidig udtaltes der en *Paaskønnelse* af, at Propagandaministeriet havde foretaget nogle Lempelser. Den danske Folkegruppe i Sydslesvig lagde fra sin Side megen Vægt paa et loyalt Samarbejde med de tyske Rigsmyndigheder. Endvidere hed det i Resolutionen: „Vi retter en varm Tak til hele den danske Presse og det danske Folk, som ved udvist Solidaritet har givet os en stor Opmuntning“.

Det var med andre Ord ikke saa meget et Protest- som et Arbejds møde — en Optakt til Vinterhalvaarets Mødeliv. For at understrege dette og slutte af med et Fyndord citerede Ordstyreren (J. N. Jensen) et Vers af Ploug: „Og saa til Arbejd' alle, Mand og Kvinde, vi har et Land at tabe eller vinde.“

Dette i al Uskyldighed citerede Vers gav Overborgmester Dr. Kracht Anledning til i en Artikel (i „Flensburger Nachrichten“) af 16. Oktober at beskyldte det danske Mindretal for alligevel — indirekte — at have Grænseflytning paa sit Program!

Den af hele den tyske Grænsepresse skjulte Udtalelse om, at Tyskland ikke kendte nogen „Irredenta“ — „hverken til den ene eller den anden Side“ gav Anledning til en travl politisk Virksomhed fra grænsetysk Side og ihærdige *Henvendelser i Berlin*.

I første Omgang mislykkedes disse „Flensbg. Nachrichten“ maatte d. 23. Oktober nævne „det Tilsagn, at Grænsespørgsmaalet fra første Færd udgaar af Ordskiftet som fuldstændig ikke-aktuelt“, og „Nordschl. Ztg.“ skrev bl. a.: „Saa maa vi tyske Nordslesvigere naturligvis modtage denne Kendsgerning med hele den Alvor, som den indebærer.“

De tyske Grænsepolitikere — eller, om man vil, Grænseflyttere — helmede imidlertid ikke. Den 26. Oktober fik Triumviratet *H. Lohse, E. Kracht* og den danske Statsborger *E. Schröder* Foretræde hos Propagandaminister Dr. *J. Goebbels*. De klagede over danske Angreb paa tyske Personligheder i Grænselandet, Ministeren beklagede dette og antydede en evt. ny Overvejelse af Sagen „til given Tid“.

Dette Tidspunkt indtraf i December. I en Skrivelse af den 7de til „Flensborg Avis“ erklærede Ministerialraad *Berndt*, at han „paa Grund af hyppig Fraværelse fra Berlin“ først nu (!) havde kunnet gøre sig bekendt med den danske Presses Fremstilling af Samtalen med *J. Kronika* i Berlin den 26. August. (Den 27. August havde Hr. *Berndt* over for de Herrer *J. Kronika* og *E. Christiansen* bekræftet sin Udtalelse om, at Tyskland ikke kendte nogen Irredenta i „hele det slesvigske Omraade“!).

Nu erklærede Ministerialraaden efter Ordre fra Dr. *Goebbels*, der jo havde været „paa Rejse“ den 26. August (og som den 26. Oktober havde modtaget Trekløveret *Lohse-Kracht-Schröder*), at *Kronikas* Referat af hans Erklæring af 26. August „i det væsentlige“ havde været rigtig, men m. H. t. Punkt 8 i Formuleringen maatte betegnes som „stark missverständlich“. „Jeg har i hele Underholdningen overhovedet ikke beskæftiget mig med Nordslesvig og derfor heller ikke afgivet nogen som helst Erklæring om Nordslesvig. Jeg har udelukkende i Forbindelse med Drøftelsen af den ringe oplagsmæssige Betydning, som „Flensborg Avis“ og dens daværende Tillæg „Der Schleswiger“ har, erklæret, at en Irredenta i Slesvig, d. v. s. i det til Tyskland hørende Slesvig, efter mit Skøn slet ikke forefindes.“

Redaktør *Ernst Schröder* skrev hoverende om en „Blamage“ for *J. Kronika*.

Interessant ved „Der Schleswiger“-Affærens Efterspil er de tyske Grænseflytteres hæsbælende Aktivitet, der kulminerede med Trekløveret *Lohse-Kracht-Schröder*s offentligt proklamerede Audiens hos Dr. *Goebbels* for at faa denne til at afsvække en berlinsk Erklæring.

Hvor vanskeligt det var for unge Landmænd at erhverve Ejendomme under det herskende nazistiske „Arvegaards“-System, fremgik af den saakaldte *Stiglund-Sag*, der optog Offentlighedens Interesse hen paa Aaret 1938.

Det drejede sig om et Gaardsalg fra en *Dansker til en Dansker*.

En ældre, barnløs Gaardejer *L. Hinrichsen* i *Stiglundsand* (*Jørl Sogn*) havde i August 1937 solgt sin 100 Tønder Land store Gaard til en ung dansk Landmand *Chr. Jepsen* fra *Valsbøl*. Denne befandtes af Myndighederne at være „bondeduelig“. Ifølge Kontrakten havde han forpligtet sig til en Aftægtsydelse til Ejeren og tre andre Personer samt til at overtage Prioriteter, Rente-Restancer og anden løs Gæld.

I Henhold til Loven skete der Henvendelse til Arvedomstolen i Flensborg. Inden dennes Svar blev 1. Prioritet i Ejendommen uventet opsagt af Kreds-Sparekassen i Flensborg. *Chr. Jepsens* Sagfører underrettedes om, at der først kunde tages Stilling,

naar Køberen raadede over fornødne Midler. Hertil fik han Støtte af den lille danske „Slesvigsk Kreditforening“. — Arvedomstolen *nægtede nu sit Samtykke* til Handelen, idet Gaarden vilde blive „for stærkt belastet“. Jepsen havde giftet sig og var flyttet ind paa Gaarden, hvorfor Kendelsen var et alvorligt Slag for ham. Ifølge Bekendtgørelse af 20. December i „Flensburger Nachrichten“ indsatte Arvegaardsdomstolen for et Tidsrum af 2 Aar en vildfremmed Landmand sydfra som „Treuhänder“, d. v. s. Bestyrer. Danske Indsigelser var frugtesløse. Ejerens Bøn om, at Køberen (Jepsen) maatte beskikkes som „Treuhänder“, afvistes.

Myndighederne vilde nemlig hindre Salget fra en dansksindet Ejer til en dansksindet Køber og bringe Gaarden over paa tyske Hænder. En nazistisk „Bondefører“ fra Husum Amt opfordrede skriftligt Myndighederne i Flensborg til at hindre Salget.

Chr. Jepsen indankede Sagen for *Lands-Arvegaardsretten* i Celle (Hannover). Desuden rettede Mindretallet Henvendelser til „Lands-Bondeføreren“, „Rigs-Bondeføreren“ (den tyske Landbrugsminister), det tyske Indenrigsministerium og Landbrugsministeriet.

Den 30. Juni afsagde Retten i Celle sin Kendelse, hvorved Salget i det store og hele godkendtes og den flensborgske Arvegaards-Domstols Afgørelse blev omstødt.

Den 12. December 1937 havde den sydlige af de daværende to danske Skoleforeninger i Sydslesvig, hvis Formand var Godsejer *Daniel Petersen* ved Husum, paa et Møde i Slesvig By tilstillet den tyske Regering Krav om, at Skoleanordningen for det danske Mindretal af 31. December 1928 bragtes til Anvendelse i *hels* Sydslesvig for at skabe *ensartet* Mindretalsret. De sydligste Danske stod jo under Mindretalsregler, der var fælles for dem og Polakkerne, men forskellige fra de for det nordlige Sydslesvig gældende Bestemmelser.

I Slutningen af December søgte den tyske Propaganda at skabe en Slags *Dreyfus-Affære* omkring den tysk-nordslesvigske Partifører, *Jens Møller*.

Denne havde været tysk Sekondløjtnant i den første Verdenskrig og stod nu som dansk Statsborger opført som Reserve-Sekondløjtnant i den danske Hær. For øvrigt var han d. 31. Dec. 1927 paa Grund af udløbet Værnepligtsalder blevet slettet af Lægdsrullen. — Ved en Afskrivning af hans Soldaterbog var en underordnet Skriver ved en Fejltagelse kommet til at betegne Møller som „menig“.

I Slutningen af December tog han selv offentlig Affære. Samtidig brugte en vesttysk Avis, nemlig Rigsminister Gørings Organ „Essener National-Zeitung“, et *Angreb paa Danmark*, der havde „degraderet“ den tidl. tyske Reserveofficer. „Flensburger Nachrichten“ skrev, at J. Møller var blevet „degraderet, fordi han var tysk.“ — Den tyske Propaganda tog, saavidt vides, ikke Notits af Sagens sande Sammenhæng, da det oplystes, at der overhovedet ingen „Degrations“ var sket, og at J. Møller i Tilfælde af dansk Mobilisering vilde komme til at gøre Tjeneste som Løjtnant.

Den 7. Januar oprettedes der et særligt „Institut for Folke-og Landsforskning“ ved *Universitetet i Kiel*.

I December blev en dansksindet Familie, der var flyttet fra Husumegnen til *Syd-angel* og som vilde sende Børnene til den danske Privatskole i Slesvig, lokket med Løfter (om Fodtøj og Fødevarer) og truet af Landsbyens Førstelærer, der erklærede: „Tre Børn herfra søger allerede den danske Skole i Slesvig By. Kommer Deres tre Børn

ogsaa derhen, er der stor Fare for, at endnu en Familie følger efter — og en skønne Dag faar vi en dansk Skole her, og det bærer De Skylden for.“

Af Frygt for at miste sit Arbejde lod Manden sig skræmme.

I en Skrivelse til Dansk Skoleforening, Flensborg, af 10. Januar meddelte den nazistiske Rigs-Ungdomsledelse i Berlin som Svar paa Skoleforeningens Skrivelse af 3. November 1937, at Enhedsførerne i Distriktet „Nordmark“ i Flensborg havde faaet Tilhold om ikke at forlange den *tyske Hilsen* af Medlemmer af det danske Mindretal.

Børn, der rejste paa Ferie e. l. Nord for Grænsen, skulde have særlig Tilladelse paa Hitler-Ungdommens Kontor. Dette gjaldt ogsaa Børn af Mindretallet. Disse var blevet tvunget til at sige „*Heil Hitler!*“ o. s. v., naar de henvendte sig paa Kontoret.

Med den nye tyske *Folketælling* den 17. Maj for Øje havde en Lov af 4. Oktober 1937 bestemt, at Folk ikke blot skulde angive deres Modersmaal (evt. Tvesprogethed) men ogsaa deres *nationale Sindelag* under en særlig Rubrik „*Volkszugehörigkeit*“ paa Folketællingsskemaet. Den samlede polske Presse og „*Flensborg Avis*“ havde protesteret mod denne Plan. „*Fl. Av.*“ skrev d. 2. Februar bl. a.:

„Sagen opkaster ved vor Grænse paa ny Spørgsmaalet om Gensidighed. — Vi ønsker dansk Frihed bevaret paa ulastelig Maade, men vi mener, at dette maa kunne forbindes med et naturligt Krav om, at den Mindretalsfrihed, som det danske Folk selv giver, forudsætter det ogsaa haandhævet over for egne Landsmænd paa den anden Side Grænsen. Skal et tysk Mindretal, der er groet af Sindelags-Fortyskning i Løbet af de sidste Aarhundreder, have Mulighed for Vækst, saa skal det danske Mindretal, groet af dansk Blod og Jord paa dansk Folkegrund, selvfølgelig ikke af Jern-Rammer prisgives til Udslettelse. Det gode Forhold, som vi alle ønsker mellem de to Folk, forudsætter nogenlunde ensartede Vilkaar for de to Mindretal.“

Meningen med Rubrikken „*Folke-Tilhørselsforhold*“ paa de planlagte Folketællingsskemaer var den, at de nazistiske Myndigheder vilde konstatere Mindretallenes (Polakernes og Danskernes) „*virkelige Styrke*“ efter en „i fuld Frihed“ foretagen Bekendelse af hver enkeltets private nationale Sindelag paa de til Myndighederne indleverede Skemaer.

Den 6. Marts afholdtes i et berlinsk Lokale et af 5000 Polakker besøgt Møde. Her nedlagdes der *Indsigelse* mod den Form, man vilde give Folketællingen. Der holdtes Taler af det polske Mindretals Fører, Prælaten *Domanski*, af dets Generalsekretær, Dr. *Jan Kaczmarek*, og af Redaktør *E. Christiansen*, Flensborg. Desuden talte en Udsending fra den polske Kirkes Primas, Føreren for Polakernes Verdensforbund samt Repræsentanter for de forenede polske Mindretal i Europa og for Polakkerne i Amerika.

Paa Grund af Hitlers Anneksion af Østrig blev „*Folketællingen*“ udsat til 17. Maj 1939.

I Løbet af 1937 og omkring Aarsskiftet 1937/38 var der opstaaet ny Uro inden for den dansksindede Befolkningsdel i Flensborg. Vage Rygter, der efterhaanden antog fastere Former, meldte

om, at underordnede nazistiske Partifolk paa ny søgte at luften deres danskfjendtlige Sindelag paa en særlig Maade, og at der tilsyneladende var System i deres Fremgangsmaade.

Paa et Møde i „Borgerforeningen“ den 25. Januar meddelte „Den slesvigske Forening“s Formand T. Jessen bl. a., at naar Medlemmer af *børnerige Familier* havde henvendt sig til Myndighederne om *Socialhjælp i Henhold til gældende Lov*, havde man overfor dem antydnet, at Hjælpen kunde være afhængig af, at de *udmeldte sig af danske Foreninger* eller *ommeldte Børnene fra dansk til tysk Skole*.

Efter at man havde indsamlet noget foreløbigt Materiale og efter en Drøftelse mellem „Den slesv. Forening“s og „Dansk Skoleforening“s Bestyrelse forelagde de to danske Raadherrer *J. C. Møller* og Redaktør *L. P. Christensen* Materialet for Overborgmester *Dr. E. Kracht*, der lovede en Undersøgelse. Samtidig rettede Skoleforeningens Formand, Grosserer *Corn. Hansen*, og Red. *L. P. Christensen* en Henvendelse til „*Finanzamt*“ (Statens Finanskontor i Flensborg). — I et Svar derfra, dateret d. 27. Jan., hed det bl. a.:

„For Ydelse af Børnehjælp, een Gang for alle og løbende (maanedlig), er Tilhørselsforholdet til det danske Mindretal ingen Hindring. De Forudsætninger, der kræves i Gennemførelses-Bestemmelserne til Forordningen af 31. August 1937 om Ydelsen af Børnehjælp til børnerige Familier, maa imidlertid ogsaa være fyldestgjort for dem“.

Hvad forstodes der ved „de Forudsætninger, der kræves i Gennemførelses-Bestemmelserne“ til Børnehjælps-Forordningen af 31. 8. 37?

Der krævedes bl. a., at Forældrene skulde være „*erbggesund*“. De maatte ikke lide af Sygdomme, der kunde gaa i Arv til Afkommet. Det skulde dreje sig om *ordentlige Hjem*. Børnehjælpen kunde f. Eks. nægtes Ansøgere, som var ude af Stand til at omgaas ordentligt med Pengene. — Medens de andre Myndigheder skulde afgøre, om disse Forudsætninger var til Stede — Ansøgeren skulde saaledes forelægge Lægeattest om, at han var „*erbggesund*“ —, traf de *nazistiske Partimyndigheder* Afgørelsen af, om Ansøgeren var i Besiddelse af den *vigtigste Forudsætning*: Han (hun) skulde frembyde Garanti for at være „egnet og villig til i Troskab at tjene den nationalsocialistiske Stat“! Det vil m. a. O. sige, at de *enevældige Partimyndigheder* frit kunde nægte Børnehjælpen til Familie-Overhoveder, hvem de mistænkte for at være politiske Modstandere eller „*upaalidelige*“ — et saare elastisk Begreb. Naar dertil kom, at *Grunden til et Afslag ikke maatte meddeles* Ansøgeren, forstaar man, at Haandhævelsen af denne vigtige Sociallovgivning under det herskende Diktatursystem med dets Angiveri og gensidige Mistillid kunde føre til ren Vilkaarlighed, til personlige Hævnerakter, til partipolitisk og (i et Grænseland) til nationalpolitisk Boykot. — Kunde man ikke komme disse Sider af Systemet til Livs? Jo, hvis ledende Mænd inden for Partiet, der mente det nogenlunde alvorligt med trufne Aftaler, simpelthen gav Ordre til at lade Mindretallet være i Fred. Det havde daværende Overborgmester *Sievers* gjort for nogle Aar siden med den Virkning, at Sindelagssnuseri, Trusler og Lokkemidler over for Medlemmerne af Mindretallet hørte op. *Det var altsaa nemt nok* for en „*Kreis-leiter*“ at standse sligt Uvæsen.

I Dr. Kracht havde Flensborg en Overborgmester, der nok bekendte sig til Nazismen, men ikke var Partileder i egentlig Forstand. Den af ham over for de to danske Raadherrer i Udsigt stillede „Undersøgelse“ resulterede kun i en Erklæring om, at den nazistiske Bykredsledelse ikke havde givet Partifæller „Paalæg“ om at træde i Forbindelse med Mindretallets Medlemmer som anført i det danske Klagemateriale. Dette „Resultat“ var jo ganske intetsigende og betydningsløst.

Og den nazistiske „Kredsleder“, Direktør Kahle, afviste enhver Drøftelse med danske Raadherrer eller andre Forhandlere. Han erklærede rent ud, at han ikke var „zuständig“ (kompetent) til at forhandle om Mindretals-Anliggender!

Forinden de videre Faser i dette for Flensborgs Danskhed mærke Kapitel omtales, skal der nævnes et lille Udvalg af Eksempler fra det danske Klagemateriale (jfr. „Flensborg Avis“ for 1. Februar).

En Dame fra „N. S. Frauenschaft“ havde hjemsøgt en dansk Arbejderfamilie paa Duborg og forklaret, hvor daarligt det saa ud for de Børn, der gik i dansk Skole. De fik senere ikke Arbejde. Meldtes Børnene ud af dansk Skole, vilde der blive sørget for Arbejde til dem.

En Herre fra „N. S. Volkswohlfahrt“s nordlige Gruppe sagde til en Kone paa Duborg, at hun ikke fik Understøttelse for Barnet, fordi det skulde i dansk Skole.

En Mand, der forestillede sig som „Ortsgruppenleiter der N. S. V.“, besøgte en sengeliggende Kone for at bevæge hende til at ommelde Børnene fra dansk til tysk Skole. Han spurgte gentagne Gange, om der ikke var noget, hun ønskede sig. Det laa helt i hans Haand at yde alt.

Paa et N. S. V.-Kontor fik en Kone fra den nordlige Bydel den Besked, at hun gjorde bedst i at melde Børnene ud af dansk Skole. Ellers kunde N. S. V. ikke hjælpe. Næste Dag mødte den paagældende Mand op i Hjemmet og gentog, at han nok vilde hjælpe (en Dreng led af Tuberkulose i Knæet), men kun hvis Børnene toges ud af dansk Skole.

En Kone i Nørregade, der androg om løbende Børnehjælp, fik til Svar, at dette var unyttigt, saa længe Børnene gik i dansk Skole.

En Herre fra en stedlig Gruppe af N. S. V. skildrede for en Kone den Skade, der var forbundet med, at Børnene gik i dansk Skole. Han var saa tjenstvillig at følge hende paa Raadhuset, hvor Ommeldingen til tysk Skole fandt Sted. (Senere slettede Konen imidlertid Ommeldelsen).

I Jørgensby meddelte en Dame fra den stedlige Gruppe en Arbejderkone, at hun i Fremtiden kun vilde faa Hjælp, dersom hun meldte sig ud af Mindretallet. — Damen udøvede samme Paavirkning i et andet Arbejderhjem.

En Værftsarbejders Datter, der søgte Ægteskabslaan, fik til Svar, at hun først maatte bringe en skriftlig Meddelelse om, at hun havde udmeldt sig af alle danske Foreninger.

Andre Folk hævdede, at det paa selve *Kredsledelsens Kontor* var betydet dem, at de, naar de ønskede Hjælp, først maatte udmelde Børnene af dansk Skole. — Ogsaa et tidligere Forhold til en „Venstre-Organisation“ spillede en tilsvarende Rolle.

En Handelsmand paa Friserbjerg, hvis Børn gik i Langbjerg Skole, fik Med-

delelse om, at de „lovæssige Forudsætninger for Børnehjælpen“ ikke var til Stede. Han hævdede hverken at have været straffet eller staaet i noget marxistisk Parti.

I flere Tilfælde fik Folk Afslag paa deres Andragende, da deres Børn gik i dansk Skole. *Efter at have udmeldt sig af Mindretallet, fik de Børnehjælp!*

En Værftsarbejder i den nordligste Bydel, der havde mange Børn, fik gentagne Gange Besøg af en nazistisk Tillidsmand. Denne sagde: Hvis blot Deres Børn gik i tysk Skole, kunde jeg hjælpe paa den ene eller den anden Maade. — I saa Tilfælde lovede han endog „den bedste Læreplads“ til en Søn, der skulde konfirmeres.

I flere Tilfælde havde man spurgt Indehavere af „Randkolonier“ i Byens Udkant, hvilken Skole deres Børn gik i.

En ung Kone, der selv havde gaaet i dansk Skole, hævdede, at hun efter Anmodning om Børnehjælp paa *Kredsledelsens Kontor* hver Gang havde faaet det Svar: De maa tage Deres Børn ud af den danske Skole!

Da en Mand i Byens nordlige Udkant bad om et Sengested og Sengetøj, fik han Besøg af en Dame, der søgte Oplysning om, hvilken Skole hans Børn gik i. Paa Svaret „Den danske Skole“ sagde Damen, at der kunde kun ydes Hjælp, saafremt Barnet kom i tysk Skole. *Det skete, hvorpaa Manden fik Hjælpen.*

En Kone i Duborg-Kvarteret blev gjort opmærksom paa, at hun maatte melde sine Børn ud af dansk Skole, hvis hun vilde have Støtte fra N. S. V. Hun fik tillige skriftligt Tilbud om at faa sine to Smaa børn i den tyske Børnehave i Nystaden. I dette Tilfælde havde ogsaa en tysk Lærer, ansat under „Jugendamt“, gentagne Gange været virksom.

En Arbejdsmand, der havde haft Beskæftigelse paa Sild (militære Anlæg), men gerne vilde have lettere Arbejde, fik Meddelelse om, at han paa Grund af sit Medlemskab af Mindretallet ikke kunde faa nogen varig Post under Kommandanturen.

Efter at Overborgmester Krachts „Undersøgelse“ havde ført til det Resultat, at Bykredsledelsen ikke havde givet Partifællerne „Paalæg“ om at hjem søge Mindretallets Medlemmer, og efter at Bykredsleder Hr. Kahle den 27. Januar havde erklæret ikke at være „kompetent“ til at forhandle med Mindretallet, bad man „Gau“-Lederen, Overpræsident *H. Lohse*, Kiel, om en Forhandling.

Denne fandt Sted den 28. Januar paa Slottet i Kiel.

Fra dansk Side deltog Red. E. Christiansen, Skoleforeningens Formand Corn. Hansen, „Den slesv. Forening“s Formand T. Jessen og Sekretær J. Lieb fra „Dansk Generalsekretariat“, Flensborg. Fra tysk Side deltog Vicepræsident *Schow*, hans Medarbejdere i Overpræsidiets og de Herrer *Beckmann* og *Berg* fra Partiets „Gau“-Ledelse. — Overpræsident og Gau-Leder Lohse var forhindret i at deltage paa Grund af Sygdom. — Vicepræsidenten fik overrakt en Del Materiale. Fra dansk Side understregede man, at Stoffet var ufuldstændigt, da mange Forældre var bange for at lægge Navn til. Materialet havde derfor kun symptomatisk Betydning. Det tydeligste Sprog talte Antallet af de allerede fremlidte Skolebørn (50).

Den 31. Januar sendte Generalsekretariatet „Gau“-Ledelsen i Kiel og Vicepræsident *Schow* en Skrivelse (bilagt med en Fuldstændiggørelse af Materialet vedrørende de symptomatiske Enkeltheder) hvori det bl. a. hed (vore Fremhævelser):

„Paa vor Folkegruppes Vegne vil vi dog gerne fremhæve, at vi lægger Vægt paa, at der foretages Enkelt-Undersøgelser, og at der i de enkelte Tilfælde tildeles tilsva-

rende *Irettesættelser*. Vi lægger Vægt paa en Udrensning for Fremtiden, en Beroligelse af vore Folkefæller og paa, at der skabes et *Tillidsforhold mellem vor Folkegruppe og Forvaltningen af den sociale Hjælp*.

Til dette Formaal beder vi Gau-Ledelsen om i Tvivlstilfælde m. H. t. dansksindede Familiers „*politiske Paalidelighed*“ at høre den danske Folkegruppe, og vi retter en *indtrængende Bøn* til den høje Gau-Ledelse om *over hele Linjen at indskærpe alle Partitillidsmænd* i Sydslesvig, at den *tyske nationale Hvervning* skal holdes *skarpt adskilt* fra deres Arbejde vedrørende den *socialle Hjælp til Statsborgere*, saa at *Hjælpen ikke i noget Tilfælde benyttes* til at lægge et økonomisk Tryk paa det danske Folkelivs Mennesker i Retning af at opgive deres hidtilværende Organisation og det danske Skolebesøg.“

I Overpræsident og „Gau“-Leder Lohses Svar af 5. Februar hed det bl. a. (vore Fremhævelser):

„Jeg har *afstaaet fra at undersøge* disse Enkelttilfælde og *forstaar paa Deres Skrivelse, at dette ogsaa svarer til Deres Ønsker* (se ovenfor!).

Men jeg havde heller ingen Foranledning dertil, da disse Enkelttilfælde for det første ligger paa Linje med mange mig bekendte Tilfælde, i hvilke der i hele det tysk-danske Grænseomraade af Medlemmer af den danske Nationalitet er blevet forsøgt at øve Indflydelse i modsat Aand paa Forældre, der utvivlsomt tilhører det tyske Folk; men for det andet *er det for alle Stats- og Partikontorer en Selvfølge* (?), at Konstatninger af stats- og partiofficiel Art skal gøre *Holdt foran Spørgsmaalet* om det folkelige Tilhørsforhold. Tilhørsforholdet til det danske Mindretal er derfor ikke nogen Anledning til at nægte Børnetilskud eller lignende social Begunstigelse, der ydes til tyske Rigsborgere. *Derfor maa jeg tage Afstand fra at gøre denne Selvfølgelighed til Genstand for en særlig Anordning*.

Naturligvis er det ikke udelukket, at Tyskere og Medlemmer af det danske Mindretal ved en sig bydende Lejlighed (danske Henvendelser paa officielle Kontorer! Partitillidsfolks gentagne Besøg i danske Hjem!) *taler sammen* om Spørgsmaalene vedrørende det nationale Tilhørsforhold. Det turde være *forfejlet straks at drage den Slutning af saadanne Samtaler*, at det derunder drejer sig om Forsøget paa at paavirke eller endog et villet Skræmmeforsøg. (!) Det ligger i Sagens Natur, *at jeg ikke kan forhindre* den Slags Samtaler ved Hjælp af Øvrigheds- eller partiofficielle Anordninger. *Jeg er imidlertid slet ikke til Sinds at gøre det*.

Hvad angaar Spørgsmaalet om Bedømmelser af den *politiske Paalidelighed* hos Ansøgere om sociale Begunstigelser, saa fastslaar jeg, at Retningslinjerne for Ydelsen af statslig og kommunal Hjælp kræver den Slags Undersøgelser. De maa ogsaa foretages hos Medlemmer af det danske Mindretal; med Tilhørsforholdet til det danske Mindretal har de intet at gøre. Det er nu engang saaledes, at ikke alle de Personer, der tilhører det danske Mindretal, er politisk paalidelige i den nationalsocialistiske Stats Forstand, og især ikke da, naar det er de med Afgørelsen arbejdende Kontorer bekendt, at de i Betragtning kommende Personer har tilhørt statsfjendtlige Organisationer eller endog efter Overtagelsen af Magten (1933) har vist statsfjendtlig Adfærd. Da det danske Generalsekretariat ifølge Sagens Natur ikke kan være saa tilstrækkeligt informeret om disse Spørgsmaal som de for Undersøgelserne kompetente statslige og kommunale Kon-

torer, kan der ikke være Tale om principielt at tilkende det danske Generalsekretariat Berettigelsen til at blive hørt ved Undersøgelsen af den politiske Paalidelighed.“

Afslaget kunde ikke godt være mere kategorisk. Det var nu nødvendigt at gaa til den næsthøjeste Instans paa Nazismens Rangstige. Den 12. Februar sendte Generalsekretariatet en udførligt begrundet Henvendelse til den tyske Førers og Rigskanslers Stedfortræder, Rigsminister Rudolf Hess. — „Flensbg. Avis“ meddelte dette den 17. Februar og oplyste, at Generalsekretariatet havde sendt en Kopi af Henvendelsen til Orientering for den Afdeling i det tyske Indenrigsministerium, der behandlede Mindretalsspørgsmaal.

Ugerne gik, uden at der kom Svar. I Slutningen af Marts og første Uge af April forelaa der dokumenterede Tilfælde af Overgreb. Generalsekretariatet modtog nu Skrivelser fra Folk, der erklærede, at de saa sig tvunget til at udmelde sig af „Den slesvigske Forening“ ifølge Udtalelse af den nazistiske Kredsledelse og anden officiel Paa-virkning (jfr. „Flensborg Avis“ for 8. April).

Den 8. April sendte Generalsekretariatet et Telegram til Rigsminister Rudolf Hess under Henvisning til Skrivelsen af 12. Februar. I Telegrammet hed det bl. a.:

„Paa Grund af den dybe Foruroeligelse inden for vor Folkegruppe beder vi indtrængende om hurtigst muligt at ville hidføre Afgørelsen af vor Henvendelse.“

Da man stadig ikke fik Svar fra Rigs-Partiledelsen, bad Generalsekretariatet, i en Skrivelse af 27. April, ærbødigst om, at en Delegation fra den dansk-sydslesvigske Folkegruppe maatte faa en mundtlig Samtale, „saa snart dette paa nogen Maade var muligt“.

Paa „Dansk Skoleforening“s Aarsmøde den 6. Maj oplyste Rektor, Dr. Andr. Hansen, at de to danske Skoler i Flensborg havde haft en Tilbagegang paa 67 Elever. Børnehaverne havde ligeledes haft færre Elever. „Grunden dertil er kendt af alle! — — Der er her ikke Tale om de tyske Skolemyndigheder, som vi er i den bedste Forstaaelse med. Det er underordnede politiske Faktorer, der har været paa Spil. Vi haaber paa en ny Afgørelse fra oven.“

Det til den 11.—12. Juni berammede danske Aarsmøde maatte i sidste Øjeblik aflyses paa Grund af en herskende Mund- og Klovsyge-Epidemi paa begge Sider Grænsen. — I „Fl. Avis“ offentliggjorde Red. E. Christiansen sin udarbejdede Tale i Form af en længere Oversigt over den alvorlige Situation. Paa samme Maade fremkom Beretningerne fra „Den slesvigske Forening“.

Flensborg-Afdelingen havde ved Udgangen af Maj et samlet Medlemstal paa ca. 2850. Netto-Tilbagegangen var ca. 170. — „Ikke blot Elevantallet ved de danske Skoler i Flensborg, men ogsaa Medlemstallet i Den slesvigske Forening er blevet ramt af det systematiske Undermineringsarbejde, som i Dele af Flensborg er blevet iværksat af Tillidsmænd og Tillidskvinder inden for det nationalsocialistiske Parti og dets Hjelpe-Organisationer. — — — Man kan ikke affærdige disse talrige Husbesøg — — med, at det kun har været „private Samtaler“. For det første har Argumenterne ikke været af „privat“, men af offentlig Art: Løfter om Børnehjælp een Gang for alle, Trusler om, at vedkommende kunde miste Socialrente, maanedlig Børnehjælp o.s.v. For det andet har de uansvarlige eller rettere sagt ansvarsløse Elementer som før nævnt haft det officielle Stempel, at de var Tillidsfolk for det nationalsocialistiske Parti eller dets Organisationer. I Virkeligheden har disse Elementer gjort sig skyldige i Mangel paa

Parti-Disciplin, naar man tænker paa den tyske Fører og Rigskanslers og andre kompetente ledende Personligheders Udtalelser.“

Afdelingen for *Landdistrikterne* havde haft en Netto-Tilvækst fra 342 til 390 Medlemmer, Afdelingen for *Gottorp Amt* fra 137 til 139. — Disse Tal bekræftede jo tydeligt, at den i den sidste Tid systematisk iværksatte underjordiske Offensiv mod Danskheden udelukkende var et flensborgsk Fænomen.

Den 3. Juni havde Generalsekretariatet paa ny sendt et længere *Telegram* til Rigsminister Hess og Partiledelsen i München.

Heri mindede Sekretariatet om Skrivelserne og Telegrammerne af 12. Februar, 8., 9. og 27. April. Det gentog sin Bøn bl. a. under Henvisning til det forestaaende Aarsmøde den 11.—12. Juni (som paa dette Tidspunkt ikke var aflyst). „Vor Folkegruppe beder derfor endnu engang paa det mest indtrængende om Sikring af den økonomiske Ligeberettigelse ved dertil svarende bestemt Instruks til Parti-Organisationerne i Slesvig eller om Meddelelse om, at en dansk Delegation nu ufortøvet skal blive hørt i dette Spørgsmaal.“

Dette hjalp. — Den 10. Juni (altsaa før det paatænkte Aarsmøde) indløb følgende Telegram fra Berlin (vore Fremhævelser):

„Klager fra det danske Generalsekretariat over Afslag vedrørende Randkoloni-Skøder, Børnehjælp og social Hjælp er blevet undersøgt paa den mest indgaaende Maade. En Forurettelse paa Grund af dansk Folketilhørsforhold kunde ikke fastslaas. Bedømmelsen af Værdigheden og den statsborgerlige Paalidelighed sker for Medlemmerne af Den slesv. Forening efter den samme Maalestok som for dem, der tilhører det tyske Folk. — *I Tvivlstilfælde kan det danske Generalsekretariat blive hørt af den kompetente stedlige Myndighed.*

Undertegnet som Stedfortræder

Dr. Luig.“

Den 24. Juni fandt der omsider en Forhandling Sted paa den nazistiske *Kredsledelses Kontor* i Flensborg — hvad man havde nægtet Danskerne den 27. Januar.

I Stedet for Bykredsleder Kahle, der for 5 Maaneder siden havde erklæret ikke at være „kompetent“, ledede Kredsleder *Hans* fra Landdistrikterne den tyske Delegation, der foruden ham bestod af to Repræsentanter for Bykredsledelsen.

Fra dansk Side deltog „Den slesv. Forening“s Formand T. Jessen, Lærerne H. Tychsen og N. Bøgh Andersen, der havde samlet yderligere Materiale under Besøg i Elevernes Hjem, og Sekr. J. Lieb fra det danske Generalsekretariat.

Ifl. „Fl. Avis“s Beretning om Drøftelsen (28. Juni) havde mange pæne og velholdte danske Hjem modtaget Børnehjælpen baade een Gang for alle og den maanedlige Hjælp, *men atter mistet den*. Først værdige, senere uværdige! I andre Tilfælde fik Familien den først nægtede Hjælp, *efter at Børnene var blevet meldt om til tysk Skole*. Først uværdige, senere værdige!

Efter en yderligere Drøftelse, der viste *betydelig Meningsforskel* vedrørende den i Loven foreskrevne „politiske Paalidelighed“, krævede de danske Forhandlere: 1) Instruks til Partiets og dets Hjelpeorganisationers Tillidsfolk; 2) Børnehjælpen udbetalt

med tilbagevirkende Kraft; 3) fortrolig Meddelelse til en kompetent dansk Institution, f. Eks. Generalsekretariatet, af Grunden, hvorfor der ikke eller ikke længere ydedes Børnehjælp; 4) Samarbejde mellem Generalsekretariatet og den lokale Partiledelse.

Medens Ønskerne 3) og 4) afvistes, erklærede Kredslederen at ville undersøge de nævnte Tilfælde og, saafremt de bekræftedes, at ville „henstille til vedkommende at holde sig inden for visse Grænser“. — Fra dansk Side erklæredes det, at man maatte forbeholde sig yderligere Skridt.

Sagen havde efterhaanden vakt Opsigt i Danmark, og fra *officiel dansk Side* ydedes der de danske Flensborgere værdifuld moralsk og anden Støtte.

Den 3. Juli talte Statsminister *Stauning* paa et stort socialdemokratisk Stævne i Odense, hvor der ogsaa deltog Ministre fra andre nordiske Lande.

Statsministeren udtalte bl. a.:

„Vi kalder til Samling om det neutrale, fredselskende Danmark, idet vi føler vor Forpligtelse til at beskytte og hjælpe alle, som taler det danske Sprog, enten de lever inden for eller uden for vort Lands Grænser. Vi faar jævnligt Budskab fra de Landsmænd, der ikke kom inden for Grænsen, da Afstemningen i 1920 afgjorde Skellet mellem tysk og dansk Land. Og vi føler ofte Smerte, naar Budskabet bringer Suk og Klage. Vi vil ikke blot fortsætte med Opbygning i Sønderjylland, hvor vi sikrer tysk Mindretal Frihed til at bevare tysk Kultur og Sprog, vi vil ogsaa med Opmærksomhed følge vore Landsmænd Syd for Grænsen og om fornødent yde dem Støtte, hvis saadan tiltrænges.

De Danske Syd for Grænsen maa naturligvis indordne sig under de politiske Forhold, som raader der i Landet. De skal ikke blande sig deri, ligesom vi her i Grænselandet afholder os fra Indblanding i andre Nationers Forhold.

Men vi forudsætter, at Følgen deraf maa være, at vi i Danmark kan leve vort Liv i Fred, uden Trusler eller Overgreb. De Mindretal, der lever paa begge Sider af Grænsen, skal behandles anstændigt, men de skal ogsaa optræde som loyale Statsborgere der, hvor de ønsker at udøve deres Gerning.“

Statsministerens Tilsagn om „Støtte, hvis saadan tiltrænges“, dækkede over en Realitet.

I Padborg havde Repræsentanter for det danske Mindretal en Forhandling med Formanden for Statens Udvalg til Støtte af dansk Kultur i Udlandet, Landstingsmand *H. Jepsen Christensen*, og Folketingsmand *J. P. Nielsen*, som dels var Medlem af dette Udvalg, dels havde Sæde i Folketingets Finansudvalg. De to indflydelsesrige Politikere gav Tilsagn om Støtte til saadanne børnerige danske Familier, hvor Berøvelsen af de sociale Rettigheder maatte skønnes at have været ubegrundet.

Den 13. August skrev *J. P. Nielsen* i „Sønderborg Social-Demokrat“: „Til mine Folketæller derovre siger jeg: Hold blot trofast ud! I skal hverken blive glemte eller tiet ihjel.“

Den 12. August bragte „Flensborg Avis“ et Aktstykke, der var udarbejdet af de danske Deltagere i Forhandlingen paa den nazistiske Kredsledelses Kontor den 24. Juni. Den omfangsrige Publikation vakte stor Opmærksomhed i den danske Presse Nord for Grænsen.

I Slutningen af den udførlige Fremstilling konstateredes det, at — bortset fra 1—3 ikke helt klare Undtagelser — ikke en eneste børnerig *dansksindet* Familie i Flensborg

modtog Børnehjælpen. Alle Myndigheder havde forsikret, at dansk Sindelag ikke var nogen Hindring. „Vi er taknemmelige over disse Erklæringer, som imidlertid indtil videre kun er af teoretisk Betydning. — Vi haaber vedblivende at kunne opnaa det, der efter vor dybe Overbevisning er vor Ret. Vi fortsætter vore Bestræbelser.

Men indtil dette sker — og de danske Flensborgere kan ikke vente længere forgæves — vil der i et begrænset Antal Tilfælde fra et herværende Udvalgs Side blive ydet en *delvis Erstatning* for den mistede Børnehjælp til *kvalificerede danske Familier*, som *forgæves har ansøgt derom*. — Vi haaber, at denne midlertidige Haandsrækning nordfra, som vi er inderligt taknemmelige for, ikke skal blive af lang Varighed.“

Den 3. September kunde „Fl. Avis“ meddele, at børnerige danske Familie-Forsørgere ifølge Dansk Generalsekretariat ogsaa i den sidste Tid *stadig havde modtaget Afslag* paa deres Ansøgninger. — I alle meddelte Tilfælde havde Generalsekretariatet ladet det flensborgske Finanskontors Afgørelse gaa videre til *Overfinanspræsidenten* (ikke Overpræsidenten) i Kiel. Resultatet havde i *alle hidtil oplyste Tilfælde* været en *Bekræftelse* af Afslagene.

Den 21.—25. September afholdtes der Nord for Grænsen et *nordisk Pressekursus* med ca. 50 finske, svenske, norske og talrige danske Deltagere. Der blev holdt mange forskellige Foredrag og foretaget Udflugter dels i Landsdelen, hvor Deltagerne ogsaa fik Oplysninger om det tyske Mindretals Forhold, dels til Flensborg. En norsk og en svensk Redaktør nedlagde Kranse paa henholdsvis *H. P. Hanssens* Grav i Aabenraa og *J. Jessens* Grav i Flensborg. Efter en Rundtur samledes man til et instruktivt Samvær i „Borgerforeningen“. Stemningen var hjertelig og dybt alvorlig, præget af Hitlers optrækkende Verdenskrig. — Ved Forliget i München udsattes denne derpaa knapt et Aar, og efter Tjekko-Slovakiets Sønderlemmelse erklærede „Føreren“, at nu havde han ikke flere territoriale Krav i Europa!

Den 4. Oktober henvendte det danske Generalsekretariat i Flensborg sig *direkte til den tyske Fører og Rigskansler*.

Ved Udgangen af September var der — efter gentagne Henvendelser til Overfinanspræsidenten i Kiel og efter at Sagen havde været forelagt selve Rigets Finansminister — kommet *Afslag* paa en Ansøgning fra en loyal dansk Familie, hvor Faderen under Verdenskrigen havde kæmpet for Tyskland, der i sin Tid havde modtaget, men senere faaet nægtet Børnehjælpen. Man havde forsøgt at lokke Forældrene til at tage Børnene ud af dansk Skole.

Alle Veje var nu *forsøgt*: Tre Parti-Instanser og tre Finans-Instanser. Man rettede nu den „*allerærbødigste Bøn* til den tyske Fører og Rigskansler om at ville tilstaa en Sendefærd for den dansk-sydslesvigske Folkegruppe en *Audiens*, for at de for Tiden mest presserende Spørgsmaal kan fremføres mundtligt.“

Den 22. Oktober indløb der følgende Svar:

„Rigsministeren og Chefen
for Rigskanselliet

Berlin W 8, den 19. Okt. 1938
Wilhelmsstrasse 18

Til Dansk Generalsekretariat
Flensborg
Nørregade 76¹

Deres til Føreren og Rigskansleren stillede Skrivelse af 4. Oktober 1938 har jeg efter Paalæg herom sammen med Bilagene oversendt Indenrigsministeren til videre Behandling.

Efter Bemyndigelse
(Underskrift).“

Samtidig modtog Sekretariatet en den 21. Okt. dateret Skrivelse fra „Gau“-Ledelsen i Kiel. Den meddelte, at Politiet havde undersøgt 13 af 32 Tilfælde. Undersøgelsen af de øvrige var endnu ikke afsluttet. Af de 13 Tilfælde var der 3 — tre —, som efter Partiledelsens Skøn i Modsætning til en tidligere Afgørelse var af en saadan Karakter, at Udbetaling af maanedlig Børnehjælp kunde anbefales.

Den 8. November førtes der en langvarig *Forhandling paa Raadhuset i Flensborg*.

Forhandlingerne lededes paa Overborgmester *Krachts* Kontor og i dennes Nærværelse af det tyske Indenrigsministeriums Decernent for Mindretalsspørgsmaal, Ministerialraad Dr. *Springorum*, Berlin. Fra tysk Side deltog desuden det nazistiske Partis „Gau“-Inspektør *Beckmann* og Regeringsassessor *v. Prott* ved Overpræsidiat, begge fra Kiel, Stadsskoleraad *Mittag* og Redaktør *Ernst Schröder*, begge fra Flensborg.

Af de danske Deltagere havde Grosserer *Corn. Hansen* og Sekretær *Joh. Lieb* Dagen i Forvejen faaet Anmodning om at indfinde sig hos Overborgmesteren, hvor de til deres Overraskelse fandt Herrerne fra Berlin og Kiel. Efter telefonisk Besked den 8de om Morgenen indfandt sig de to danske Raadsherrer *J. C. Møller* og *L. P. Christensen* samt „Den sl. Forening“s Formand *T. Jessen*. Om Eftermiddagen tilkaldtes yderligere Lærer *N. Bøgh Andersen* og Advokat *W. Johannsen*.

Dr. *Springorum* fremhævede en Udtalelse af Rigslederen for „Vinterhjælpen“: Der maatte ikke gøres Forskel paa Tyskere og Ikke-Tyskere. Herr *Beckmann* stillede i Udsigt, at det paa Partiets Kursus-Aftener vilde blive understreget, at Socialhjælpen ikke maatte bruges til at presse Danske til Udmeldelse af danske Foreninger eller tage Børnene ud af danske Skoler. Endvidere lovedes der fortsatte direkte Forhandlinger paa Stedet.

Forhandlingen sluttede med urbane Udtalelser. Dr. *Springorum* foreslog Udarbejdelsen af et kortfattet dansk-tysk Fælleskommuniké. Red. *E. Schröder* foretrak, at hver Part udarbejdede sit eget. — Der kom derefter en Meddelelse i „Fl. Avis“, men ingen i den tyske Grænsepresse.

Den 26. November afholdt „Den slesv. Forening“ og „Danske unges Fællesfront“ et meget stærkt besøgt Møde i „Borgerforeningen“ med Taler af *T. Jessen*, den danske Arbejder *Carl Boysen* og Lærer *N. Bøgh Andersen*.

Førstnævnte udtalte bl. a.: „Vi har taget til Efterretning, at *Vinterhjælpen* skal uddeles uden Hensyn til nationalt Sindelag. Hvad angaar *Socialhjælpen* til børnerige Familier, har vi hele Tiden kun krævet Ligestilling med alle andre Rigsborgere. — Vi hilser med Tilfredshed det fra Berlin udtalte Ønske om en *Forhandling paa Stedet*. Dette har hele Tiden været vort Ønske. — Vi forventer, at det nye Aar maa blive præ-

get af Fred og Ligeberettigelse for vor Folkegruppe og Ro for vort kulturelle Arbejde.“

Den anden Taler sagde bl. a.: „Det danske Mindretal bestaar ikke af politiske Elementer, men af nationalt bevidste Danske.“

Den tredie Taler henviste fortrøstningsfuldt til Dr. Springorums Ord om ikke at dvæle ved Fortiden, men at rense Luften og arbejde for en god Fremtid med Fordragelighed mellem Parterne.

Den 1. December indeholdt Hitler-Ungdommens Organ „Nordmark-Jugend“ en Artikel: „*Flensborgs Dansker-Skoler har mistet 114 Børn.*“

Det var en Formastelighed („Vermessenheit“) at paastaa, at disse var drevet over i den tyske Lejr ved Tvang og Undertrykkelse, skrev det nazistiske Organ. „Den, der i Sydslesvig bevidst og af rene Bevæggrunde utvetydigt slutter sig til Danskheden, ham lægges der ingen Hemske i Vejen.“ Og Artiklen tilføjede: „*Hvilken Forskel i Sammenligning med Nordslesvig!*“

Aaret 1939, der bragte Hitlers Verdenskrig, indledes med nogle fredelige og beroligende Erklæringer om den *dansk-tyske Grænse*

Udenrigsminister Dr. *Munch* udtalte 1. Nytaarsdag i en Radiotale, at Statens og den nationale Grænse faldt saa nær sammen som nogetsteds. Ingen Grænse var helt ren, men den danske var blevet det i usædvanlig Grad ved Afstemningen i 1920. — „Selv om vi kan bevare Haabet om, at Storkrig undgaas, og selv om vi har lige saa gode Betingelser som i 1914(?) for — hvis den kommer — at holde os uden for selve Vaabenkampen, er det forstaaeligt, at den nuværende Tilstand, hvor Verden driver fra Krise til Krise, ogsaa i den danske Befolkning skaber dyb Uro.“ — Under Septemberkrisen i 1938 (Tjekko-Slovakiets Amputation ved München-Forliget) var der ikke blevet stillet Krav til Danmark udefra.

I Foraaret 1938 havde Pastor *Schmidt* i Folketinget antydet Muligheden af en Grænsedrøftelse. „Jeg kunde dertil svare,“ sagde Dr. *Munch*, „at som Grænsen er draget og Forholdene for Mindretallet ordnet, er det naturligt, at Grænsespørgsmaal ikke er rejst, og at der ikke er Grundlag for Strid om Grænsen mellem Tyskland og Danmark.“

„Korrespondenzbüro Nordschleswig“ (Redaktør Ernst Schröder, Flensborg) bemærkede bl. a.: „I Grænsespørgsmaalet indtager Ministeren sit i en Aarrække kendte Standpunkt, som ikke paa nogen Maade gaar ind paa de ved Grænsedragningen gjorte Fejl og ikke viser de tyske Synspunkter Retfærdighed, idet de helt lades uanset.“ — „*Flensburger Nachrichten*“ var endnu mere polemisk.

Statsminister *Stauning* fremkom dels ved Aarsskiftet, dels paa en socialdemokratisk Partikongres i København d. 9. Januar med lignende Synspunkter som Udenrigsministeren og fremholdt Danmarks upartiske Holdning, Ikke-Indblandings-Princippet samt Vigtigheden af at yde Mindretallene paa begge Sider Grænsen Retfærdighed.

I Modsætning til „Korrespondenzbüro Nordschleswig“s Kritik af Dr. *Munchs* forsonlige Udtalelser gav det officielle „*Deutsche diplomatisch-politische Korrespondenz*“

Staunings tilsvarende Udtalelser den mest ubetingede og elskværdige Tilslutning (jfr. 10. Januar).

Selve Rigskansler *Hitler* erklærede i sin Rigsdagstale af 30. Januar, 6-Aarsdagen for Nazismens Overtagelse af Magten (vore Fremhævelser):

„Tyskland er lykkeligt over at have *fredlagts Grænser* („befriedete Grenzen besitzen zu dürfen“) imod Vest, Syd og Nord.“

Syd for Grænsen havde der længe eksisteret et Tilsynsraad for „*Dansk Generalsekretariat*“. Da man ønskede en fyldigere Repræsentation for de vigtigste danske Sammenslutninger i Sydlesvig til Støtte for Sekretariatet og til indbyrdes Raadslagning, blev Tilsynsraadet udvidet efter Forhandling mellem Foreningerne. „Den sl. Forening“s Flensborg-Afdeling udpegede 5, Afdelingen for Landdistrikterne 2, de sydligste Afdelinger hver 1, de to danske Skoleforeninger hver 1, Menigheden, Menighedsplejen etc. 2, Ungdomsforeningerne 2, en faglig Kreds 1, Byrådsgruppen og „Flensb. Avis“ hver 1 Repræsentant.

Den 4. Januar konstituerede den nye Repræsentation sig under Navnet „*Folkeraadet*“ (senere „*Fællesraadet*“). Grosserer *Corn. Hansen* valgtes til Formand. Raadet valgte et *Forretningsudvalg paa 5 Medlemmer*.

Dette Forretningsudvalg foretog en Henvendelse til det tyske Indenrigsministerium, adresseret til Ministerialraad Dr. *Springorum* (som den 8. November havde ledet Forhandlingen paa Flensborgs Raadhus). Anledningen var en *Anordning*, udstedt af *Hitler* i Slutningen af Januar om „*Før- og eftermilitær Uddannelse under S. A.*“ — Anordningen var et væsentligt Led i det tyske Folks totale Militarisering og en Fortsættelse af Bøstræbelserne for at knytte „*Værnemagten*“ og det nazistiske Parti intimt sammen. At Anordningen tillige truede de *nationale Mindretals* frie Eksistens og kulturelle Liv, er indlysende. Det var faktisk en Slags uafbrudt halvaktiv Værnepligt for alle mandlige tyske Statsborgere fra 16 til 45 Aar.

Den 12. Marts meddelte „Flensb. Avis“ fra Berlin (J. Kronika): „I meget autoritative Kredse hævdes, at Tanken om en Fritagelse for alle inden for det tyske Rige bosatte *nationale Mindretal* fra militær Tjenestepigt ikke vil blive virkeliggjort“. — Kun Tjekkerne i Tyskland skulde faa en Undtagelses-Stilling.

Den 11. Marts vedtog den danske Rigsdag efter en udførlig Drøftelse (hvori Pastor *Schmidt* havde deltaget, dels i det Udvalg, Partierne havde valgt ham ind i, dels i Folketingssalen — det var hans sidste Indlæg som Rigsdagsmand) en *ny Skolelov*, der imødekom *Mindretallets sidste kulturelle Krav* i De sønderjydske Landsdele (lønnet tysk Skolekonsulent o.s.v.).

Den 30. Marts fremsatte Indenrigsminister Dr. *Frick* paa en af den nazistiske Rigsleder i „Verdensanskuelse“ Alfred Rosenberg arrangeret Reception for Udlandets Diplomater og Presse i Berlin en udførlig Udtalelse om „*De ikke-tyske Folkegrupper i det tyske Rige*“.

I Foredraget søgte Ministeren at bevise den frisindede og mønsterværdige Beskyttelse af de ikke-tyske Mindretal. „Der gives for Tiden endnu ingen kodificeret Folkegruppe-Ret i det stortyske Rige, bortset fra enkelte Tilleb. For os Nationalsocialister er vor Førers Ord og Retningslinjer bindende Lov.“

Om de ikke-tyske Mindretals *talmæssige Styrke* kunde Taleren ikke give nøjagtige Oplysninger, men henviste til den forestaaende *Folketælling* af 17. Maj, der — selvfølgelig — vilde blive gennemført uden „*Tvang og Tryk*“.

Dr. Frick havde venlige Ord tilovers for det tysk-danske Naboforhold og for *Danskheden i Sydslesvig*: „En yderligere, talmæssigt ganske vist lille, men højt kvalificeret ikke-tysk Folkegruppe. — Den kan anslaaes til 5—10.000 Sjæle. Det drejer sig om den eneste *germanske* Folkegruppe i det tyske Rige. — Nationalitetskampen foregaar her paa et særdeles højt Niveau. Noget lignende gælder om den tyske Folkegruppes Liv Nord for denne Grænse“. — Forinden havde Ministeren omtalt Tjekker, Polakker, Kroater, Sloverer og Magyarer (Tyskland havde faaet nye Mindretal efter Østrigs og Sudeterlandets Anneksion i 1938), men ikke nævnt Lausitz-Serberne. — Som „forbilledlig“ omtalte Ministeren den tysk-tjekkoslovakiske Folkegruppe-Erklæring (efter den tjekkoslovakiske Stats Lemlæstelse). Den *tysk-polske Mindretals-Erklæring* af 5. November 1937 havde „trods alt ikke kunnet medføre alle Ønskers Opfyldelse . . . faktisk er her endnu en Række brændende Spørgsmaal at løse“.

(De sidste Ord var en varsom Optakt til Hitlers nær forestaaende Opsigelse af den 10-aarige tysk-polske Venskabs- og Ikke-Angrebs Traktat af 1934).

Den 1. April kommenterede „*Nordschleswigsche Zeitung*“ Dr. Fricks Tale, uden dog at gengive dens Ordlyd.

Tiden var nu inde til den mest *afgørende Styrkeprøve* mellem Dansk og Tysk siden Afstemningen den 10. Februar 1920: *Folke- og Landstingsvalget den 3. April 1939*.

Det nazificerede og med store Midler støttede Mindretal havde ikke ligget paa den lade Side. Alt blev taget i Brug: en over hele Nordslesvig forgrenet Organisation og Underhaands-Agitation, en hemningsløs Udnyttelse af den kulminerede Landbrugskrise, Flyveblade og en Valgavis paa Dansk („Hjemstavnsens Røst“), Plakater i hver Landsby, en Propaganda, som spændte over alle Registre. Forventningerne var store. Den 30. Januar havde „Partiføreren“, Dyrlæge *Jens Møller*, i Sønderborg spaaet, at Mindretallet vilde faa *to Repræsentanter* paa Rigsdagen.

De danske Afstemningsfester den 10. Februar viste, at der ogsaa kunde regnes med øget Valgdeltagelse fra Flertallets Side. Partierne fandt hinanden. Socialdemokratiet tonede nationalt Flag som ingen Sinde før. Selv det lille Nazistpartis „Fører“, Læge *Frits Clausen*, tog i voldsomme Udtryk Afstand fra Grænsens Flytning for ikke at staa tilbage for de til stærk Nationalfølelse vakte demokratiske Partier.

Paa Valgdagen skrev „*Nordschl. Ztg.*“ bl. a.: „Bekendelse til Stortyskland“, „Uden Klaring af Grænsespørgsmaalet kommer Nordslesvig ikke til Ro!“ Paa tyske Plakater hed det: „12. Marts 1938: *Østrig* vender hjem til Riget! — September 1938: *Sudeterlandet* vender hjem til Riget! — Marts 1939: *Böhmen* og *Mähren* bliver tysk Protektorat! — Marts 1939: *Memel* vender hjem til Riget! — 3. April 1939: *Nordslesvig* stemmer for *Slesvigsk Parti!*“ — Aftenen før Valget proklamerede Dyrlæge *Møller*: „Lad os vise, at Ordet Kammeratskab ikke er et tomt Begreb for os, men hellig Alvor. Saa vil Valgdagen bringe os Sejren. Denne Sejr vil være et eneste Raab: „*Fører, gør os fri!*““

Den 3. April var Nordslesvig klædt i rødt og hvidt. Valgdeltagelsen var endnu

større end ved Afstemningen den 10. Februar 1920. 92½ % af Vælgerne mødte frem. I Grænsesognene indtil 97 %. — Om Aftenen var adskillige Danske lidt betænkelige ved det tysksindede Mindretals Fremgang: 15.016 Stemmer — mod 12.617 i 1935. Men de nazistiske Grænseflyttere paa begge Sider Grænsen var dybt skuffede. Ganske vist havde Mindretallet mobiliseret en Del af de „Blakkede“, men de danske Partier var gaaet over 10.600 Stemmer frem.

Valget var en stor Sejr for Danmark. Den fra Sejr til Sejr ilende stortyske Idé havde lidt Skibbrud i det lille danske Nordslesvig paa et Tidspunkt, da Hitlers Tyskland stod paa Magtens Tinde.

Det tyske Mindretal opnaaede 15,9 % af alle Stemmer. Det var ganske vist en Ubedydelighed mere end de 15,6 % i 1926 og de 15,5 % i 1935. Ved Landstingsvalget d. 3. April fik Mindretallet 16,8 % (mod 15,6 % i 1936). Men blandt de *unge Folketingsvælgere* fra 25 til 34 Aar kunde Mindretallet kun mønstre 13,7 % (mod 15,4 % i 1935—36).

Paa Grund af den vældige tyske Indsats og den hidtil ukendte Valgdeltagelse maa den 3. April 1939 betegnes som en historisk Dag, en for Danmark sejrrig Gentagelse af Plebiscittet i 1920, en realpolitisk Kendsgerning blandt de samvirkende Faktorer, der førte til, at Statsgrænsen ikke blev flyttet efter den 9. April 1940. Baade før og efter Besættelsen hang Grænsen flere Gange i en Traad.

I Midten af April havde *Roosevelt* udspurgt Hitler om Forholdet mellem Stortyskland og dets Nabostater.

Den 28. April holdt Hitler den Rigsdagstale, der var Optakten til hans Verdenskrig.

I spydige Vendinger svarede han den amerikanske Præsident. Desuden opsagde han baade Pagten med Polen og Flaade-Overenskomsten med England.

Sin Taktik tro fremsatte han samtidig med denne Vabanque-Politik beroligende Erklæringer bl. a. over for Danmark: „Ingen af de *nordiske Statsmænd* f. Eks. kan paa-staa, at der fra den tyske Rigsregering eller den tyske offentlige Mening nogen Sinde er blevet forventet noget, som ikke vilde kunne forenes med disse Staters Suverænitet. Jeg var lykkelig over, at et Antal europæiske Stater paa Grundlag af disse Erklæringer fra den tyske Rigsregering fandt Anledning til ogsaa paa deres Side at udtrykke og uddybe deres Vilje til ubetinget Neutralitet. Dette gælder Holland, Belgien, Schweiz, *Danmark* o.s.v.“

Den 9. Maj havde de nordiske Udenrigsministre holdt Møde i Stockholm. Sverige, Norge, Finland (som havde en Ikke-Angrebs Traktat med Sovjet-Unionen) afviste høfligt Tysklands Tilbud om slige Pagter. Danmark tog imod Tilbudet.

Den 31. Maj undertegnedes den *dansk-tyske Ikke-Angrebs Pagt* i Berlin af Udenrigsminister von *Ribbentrop* og den danske Gesandt, Kammerherre *Herluf Zahle*. — 1. Juni vedtog Folketinget, 2. Juni Landstinget Traktatens Ratifikation.

Overenskomsten gjaldt for ti Aar. Den kom til at vare ti Maaneder.

Paa „Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn“s Aarsmøde den 5. Maj aflagde Rektor, Dr. *Andr. Hanssen* en Beretning, hvori det bl. a. hed:

„Talmæssigt har vore Skoler i de sidste to Aar lidt Nederlag. Duborg-Skolen havde i Fjor 285 Elever, i Aar 267. Den danske Kommuneskole havde i Fjor 345, i Aar 275. Den samlede Nedgang er altsaa 88 Elever. I Fjor havde vi en samlet Nedgang paa 67.

Altsaa i Løbet af to Aar 155 Elever. — Nogle var Medløbere. — De fleste var Familier, som frygtede de økonomiske Følger. — Der er udspillet mange Tragedier mellem Danske her Syd for Grænsen i de sidste Aar, og det er mærkeligt at se, at de rent menneskelige Krav, som Modstanderne saa højtrøstet stiller for deres egne, disse Krav kan de ikke unde vore Folk at faa opfyldt. Dette er desværre en Kendsgerning, der er bekræftet mange Gange.“

De sydslesvigske Ungdomsforeninger holdt 7. Maj deres aarlige Sendemandsmøde i Flensborg. Beretningen viste, at Stillingen var holdt i talmæssig Henseende med en lille Tilgang.

Den 17. Maj fandt den meget omtalte „Folketælling“ Sted. Om dens Resultater med Hensyn til de *ikke-tyske Mindretals* „sande Styrke“ e. l. offentliggjordes intet fra tysk Side. Folketællingen naaede ikke at faa Konsekvenser for de nationale Mindretal i de faa Maaneder indtil Krigen. Denne medførte, at det polske Mindretal forsvandt fra Jordens Overflade, medens Myndighederne var for travlt optaget af total Krigsførelse til at beskæftige sig med den sydslesvigske Danskheds „nøjagtige Størrelse“.

Forud for den 17. Maj afholdt „Den slesv. Forening“s Flensborg-Afdeling et Tilidsmandsmøde samt to Møderækker i alle Distrikter for at give Medlemmerne praktiske Oplysninger om Udfyldning af de *indviklede Skemaer*. Der var Straffebestemmelser for „urigtige Angivelser“. Udfyldningen af Rubrikken „folkeligt Tilhørsforhold“ var paabudt ved Tvang. Ingen kunde unddrage sig en „national Bekendelse“. Der sondredes endvidere mellem Sindelag og Omgangssprog. Slavisktalende Folk kunde godt bekende sig som Tyskere o.s.v. I Østprøjsen var det forbudt at betegne det ikke-tyske Sprog som „Polsk“. Det skulde hedde „Masurisk“. Angivelse af Tvesprogethed (f. Eks. „Dansk og Tysk“) var tilladt.

Et Hovedargument over for de mange med skellig Grund ængstelige Sjæle var dette: „Nazisterne veed jo alligevel, hvad vi er. Og da det betegnes som „strafbart“ og som „Dokumentfalsk“ at skrive forkerte Oplysninger paa Skemaet, kan vi lige saa godt skrive, at vi er Danske.“

Det forberedende Arbejde afsluttedes med to store nationale Møder den 8.—9. Maj. Ogsaa i Landdistrikterne afholdtes der en Række Sammenkomster.

Det vides ikke, hvor de udfyldte „Folketællings“-Skemaer er havnet. Maaske er de forsvundet eller ødelagt ved Krigsbegivenheder. Som menneskeligt Dokument kunde det være af Interesse at erfare, hvor mange eller hvor faa Tusind Sydslesvigere der under de i Foraaret 1939 herskende Forhold faktisk har aflagt denne Form for Bekendelse, der i et fransk Blad karakteriseredes som „statistisk Selvmord“.

Den 10.—11. Juni afholdtes det sidste *danske Aarsmøde* før Krigen.

„Den slesvigske Forening“s Beretninger viste, at Afdelingen for *Landdistrikterne* havde holdt Stillingen med en Nettotilvækst fra 390 til 392 Medlemmer.

Afdelingen for *Gottorp Amt*, hvis mangeaarige Formand, Gdr. *P. Lassen*, Struktstrup, var afgaaet ved Døden, var dalet fra 140 til 112 Medlemmer.

Den lille Afdeling for *Ejdersted* var gaaet tilbage til 33 Medlemmer. Elevantallet i Tønning var dalet til 16. Mange dansksindede Medlemmer og Familiefædre havde faaet Beskæftigelse andetsteds. (I det sidste Aar inden Krigen antog Militærets ekstraordinære Beskæftigelse af Arbejdskræfter Karakter af Massedeportationer.)

Flensborg-Afdelingen viste yderligere Tilbagegang, svarende til Nedgangen i Elevantallet ved Byens to danske Skoler. Den 1. Juni var der 2419 Medlemmer eller henved 200 færre end i 1938. Nøjagtige Undersøgelser viste, at Tilbagegangen i det foregaaende Aar — altsaa 1937—38 — havde været betydelig større.

„Dette, at Tilbagegangens Tempo er aftaget, svarer til, at der ikke er indløbet saa mange Beretninger til os om tyske Underhaands-Bestræbelser i 1938—39 som i 1937—38. Men selvfølgelig er vi ikke tilfreds hermed. Tilbagegangen skal standses, og vi kræver, at den Underhaands-Paavirkning, som vi ogsaa har Beviser paa i det sidste Aar, omsider holder op.“

Ogsaa Flensborg-Afdelingen meldte om Deportationer: „Fra dansk Side er der ogsaa blevet forebragt Klager over — den efter vor Mening *uforholdsmæssigt store danske Andel* i Arbejder-Forflyttelsen sydpaa. Vi haaber, at disse Ulemper maa blive afhjulpet, og vore Bestræbelser herfor vil blive fortsat.“ — Arbejderne sendtes blandt andet til Büsum i Ditmarsken og til Vesterhavshavene (fortrinsvis Sild).

Søndag d. 11. Juni samledes danske Sydslesvigere og Venner nordfra sidste Gang før den nu hurtigt optrækkende Verdenskrig under Danebrog paa Festpladsen i Byens nordligste Udkant. Mange af Deltagerne skulde aldrig mødes mere.

Paa Grund af daarligt Vejr fik kun den ene af Hovedtalerne, Folketingsmand Red. A. Svensson, Ordet. Han gav en Oversigt over det nationale Styrkeforhold i den danske Del af Sønderjylland.

Den 25. Juni talte Dyrslæge Jens Møller ved den tysk-nordslesvigske Knivsbjergfest om Hitlers kommende „*storgermanske Rige*“.

Den 1. September offentliggjorde „Nordschl. Ztg.“ et „*Opraab fra Partiføreren*“, hvori Folketingsmand Jens Møller — dette Mønster paa en loyal Statsborger i et neutralt Land — bl. a. proklamerede:

„Rigsdagen har modtaget Førerens Befalinger. Uden at lade sig forvirre og besluttet paa det yderste og i troende Tillid til Føreren tiltræder det tyske Folk Vejen ind i Fremtiden. — Det tyske Folks Kamp er ogsaa vor Kamp, dets Tro er ogsaa vor Tro, og dets Styrke er ogsaa vor Styrke.“

Over for den tyske og danske Offentlighed fornyer vi Bekendelsen af vor ubrydelige Solidaritet med Folk, Fører og Rige.

Tyske Folkefæller, bevar Disciplin og Besindighed og afvent Partiledelsens Anvisninger.

Adolf Hitler leve!“

Hermed havde den toneangivende nazistiske Partiledelse saa at sige pantsat det tysksindede Mindretals Fremtid til Hitler og Nazismen.

Den 22. Juni meddelte „Flensb. Avis“, at en ung dansk Mand af sin nazistiske Husbond var blevet tvunget ind i „Hitler-Jugend“ *uden Forældrenes Samtykke*. Husbonden havde købt Uniform, Støvler o.s.v. for den unge Mands opsparede Løn.

Skønt Tilfældet var oplagt lovstridigt, var en Henvendelse til „Gau“-Inspektør Beckmann, Kiel, frugtesløs. Denne svarede bl. a.: „Naar Sønnen frivilligt er vendt tilbage til tysk Nationalitet, er der ingen Anledning til at hindre ham deri.“

Generalsekretariatet maatte henvende sig til selve Rigs-Ungdomsføreren for en saadan Bagatels Skyld!

Den 25. Juni oplyste „Flensborg Avis“, at det danske Generalsekretariat havde foretaget flere Henvendelser i Anledning af Hitlers Januar-Forordning om militær SA-Tjeneste før og efter de 2½ Aars Arbejds- og Militærtjeneste. Man havde anmodet om *Foretræde*, inden Forordningens Udførelsesbestemmelser affattedes.

Disse Henvendelser var foreløbig resulteret i et Svar fra Ministerialraad Springorum af 19. Juni, hvori det hed, at Indenrigsministeriet endnu førte Forhandlinger med andre Administrationsgrene om Sagen.

Spørgsmaalet stod endnu hen i det uvisse, da Hitler paabegyndte Felttoget mod Polen den 1. September.

Den sydslesvigske Danskheds Skæbne under den anden Verdenskrig vil blive skildret andet Steds.

De unge mødte fuldtalligt op og værgede om Retten til deres sydslesvigske Hjemstavn ved at opfylde den tungeste af alle Pligter: Kampen for et Land, der ikke var deres, for en Sag, der ikke var deres, for et politisk System, der bød dem imod.

Efter Krigens Udbrud bestemte en *ny Lov*, at Socialhjælpen til børnerige Familier gerne maatte ydes til danske, norske, svenske, hollandske o.s.v. Familiefædre i Tyskland, *men kun paa Betingelse af, at de sendte Børnene i tyske Skoler!* Dermed var den „Ret“, man hidtil havde givet Mindretallet paa Papiret, *ogsaa frataget det formelt* — netop paa det Tidspunkt, da de danske Sydslesvigere som det eneste endnu anerkendte Mindretal i Nazismens Tyskland fandtes værdige at kæmpe og dø for „Det tredje Rige“.

Vaage Jessen.

INDHOLD AF FØRSTE BIND

SYDSLESVIGS HISTORIE

<i>Forord.</i> Af Præsident HOLGER ANDERSEN	Side	5
<i>Sydslesvigs Oldtid.</i> Af Museumsinspektør, Dr. phil. P. V. GLOB	Side	11
<i>Vikingetiden.</i> Af Højskolelærer, Dr. phil. ROAR SKOVMAND	Side	43
<i>Holstenerne vinder frem. (1100—1544).</i> Af Landsarkivar, cand. mag. JOHAN HVIDTFELDT ...	Side	109
<i>Slesvig delt. (1544—1721).</i> Af Landsarkivar, cand. mag. JOHANNE SKOVGAARD	Side	195
<i>Sydslesvig 1721—1848.</i> Af Universitetslektor, Dr. phil. TROELS FINK	Side	297
<i>Treaarskrigen og det danske Styre. (1848—1864).</i> Af Overarkivar, Dr. phil. HOLGER HJELHOLT	Side	355
<i>Sydslesvig 1864—1920.</i> Af Pastor H. F. PETERSEN	Side	435
<i>Mellem to Verdenskrige.</i> Af Redaktør, cand. jur. TAGE JESSEN	Side	499

Redaktion MORTEN KAMPHØVENER og
RICH. MADSEN

Omslagstegning Peter Holm

Vignetter og Farveplancher V. Guttorm Pedersen

Papir Norsk uglittet
Chamois krideret Kunst-
tryk og engelsk og belgisk
krideret Kunsttryk

Skrift Hollandsk Mediæval

Reproduktioner Hammerschmidts Kliche-Fabriker

Tryk Schur & Co. A/S.